

klo: C E U PRESS
Bibliografie recomandată de UNIVERSITATEA
CENTRAL-EUROPEANĂ

Bloch, *Le société feodale. La formation des liens de dependance*, în
colec – *Evolution de l'Humanité*", Editions Albin Midiei, Paris, 1939.

Copyright Editura Dacia, 1996, pentru prezenta versiune tă
lucrăre apare cu sprijinul Fundației pentru o Societate Deschisă și al
rsității Central-Europene

MARC BLOCH

SOCIETATEA FEUDALĂ

VOLUMUL 1

FORMAREA LEGĂTURILOR DE DEPENDENȚĂ

Traducere de Cristiana Macarovici Postfața de Maria Grăciun

EDITURA DACIA CLUJ-NAPOCA, 1996

Coperta de HORAȚIU STEGEREAN

ISBN \$7 3 – 35 – 0518 – 8

CUVÂNT ÎNAINTE

GENEZA INSTITUȚIEI FEUDALE

*Într-un volum precedent –, în care am explicat – sub anumite
rezerve – termenul de „ev mediu”, am precizat diviziunile secțiunii căreia
îi aparține și acesta. O primă serie este consacrată originilor
creștinismului, evoluții sale, crizei morale a lumii antice. A doua, care
începe cu frumosul și vigurosul volum al lui Ferdinand Lot, trebuie să
prezinte Occidentul care se prăbușește, apoi se reconstituie în forme noi,
după ce imperiul lui Carol cel Mare a înregistrat pentru scurt timp*

*O redresare politică și o renaștere literară, în timp ce Bizanțul
continuă să existe, cîl civilizația sa cosmopolită. Marc Bloch ne va
permite să urmărim tocmai această reconstituire.*

*Europa de Vest și de Centru – sau Europa pur și simplu, de vreme
ce chiar acolo, „printre oamenii care trăiau între Marea Tireniană,
Marea Adriatică, Elba și Ocean”, în această lume romano-germanică,
mărginită de trei „blocuri umane”: mahomedan, bizantin și slav, s-a
năsewt, înaintea timpurilor propriu-zis feudale, civilizația europeană
perioadă a mijlocului secolului al VIII-lea până la primele decade ale
secolului al XIII-lea: iată, în spațiu și în timp, limitele prezentului volum
și ale altuia, care îl va completa. Între aceste limite, obiectivul lui Marc
Bloch este societatea zisă „feudală”.*

E prea puțin important dacă etichetarea – luând în considerare

sensul exact al cuvântului – este criticabilă: există o realitate căreia

1 s-a aplicat acest nume. Și există o structură socială care caracterizează această realitate. În lucrările sale, care cuprind și alte volume consacrate instituțiilor politice², colaboratorul nostru își propune să analizeze și să explice această structură. Analiza sa este cea mai completă din câte au fost făcute în acest domeniu până acum; explicația dată de el este cea mai profundă pentru că atinge viața din acele timpuri în diferitele stări de fapt și în resorturile sale intime. Marc Bloch spune, pe bună dreptate, că nu s-ar putea, decât doar printr-o „ficțiune de lucru”, ca un element al vieții colective să fie izolat complet de celelalte. Instituția feudală este „înșăși axa” studiului său; dar ceea ce reprezintă obiectul esențial al altor volume, altfel orientate, îi furnizează un punct de plecare și îi permite să înțeleagă mai amănunțit.

*1 vol. XXXI, *La fin du Monde antique et les debuts du Moyen âge*.*

*2 vol. VI, *Des dans aux Empires*; vol. XIV, *La Cité grecque*; vol. XVIII.*

*Les institutions politiques romaines, de la Cîte à l'état; vol. XLI, *La monarchie ieodale*.*

11 este, astfel, cu totul de părerea noastră. Dacă planul și scopul ei „Evoluția Umanității” (l'Évolution de l'Humanité) necesită pu în valoare a factorilor generali în volume specializate, dacă artiile istoriei trebuie să fie reliefate aici, se impune ca toate acestea să fie făcute prin componentele esențiale ale realității istorice, storicul autentic și complet care este Marc Bloch ține să situeze ușa feudală în mediul său. Fapte contingente cu influență con-ibilă: invaziile, condițiile economice, mentalitățile: un triplu stu) reliminar justifică ampoloarea titlului, Societatea feudală.

Tom citi cu cel mai viu interes, nu numai pentru legătura lor cu ctul, ci pentru a%e însele, paginile foarte bogate pe care Marc, le consacră invadatorilor musulmani, unguri, normanzi, de care ja este asaltată, la sud, la est și la nord. El face un tablou, adentoresc, al incursiunilor, raidurilor și expedițiilor de jaf ale aces-Trăsăturile lor psihologice sunt marcate aici într-un mod frapant³: i sarazini, nomazi ai stepei, oameni ai mării, pentru care câmsau apele sunt „câi către pradă”, dar pe care îi împinge „instinepațiului nemărginiit”, gustul aventurii, și nu doar pofta de căș-Dagini dense și totuși clare dau indicații prețioase privind genul e viață, modul de pătrundere, precum și ce aduc și ce primesc înrile lor, pe pământul care îi atrăgea. Și cum Marc Bloch nu

atinge un subiect fără a-l îmbogăți, el amplifică studiul acestor năvăliri observații generale. Invaziile de care se ocupă el urmează atâtor migrații pe care le-au prezentat unele volume precedente*; ele itue momentul final pentru „Europa”, așa cum a definit-o el. „Până i aceste pustiiri comise de horde venite din afară și aceste mari: îi de popoare îi furnizaseră cu adevărat istoriei Occidentului struc-sa, ca și celei a restului lumii. De acum înainte, Occidentul va it de acestea. Spre diferență, sau cu puține excepții, de restul lu’ – Nu este oprit să credem că această extraordinară imunitate... t unul dintre factorii fundamentali ai civilizației europene, în sen-rofund, în sensul just al cuvântului” (pag. 11).

notuși, nesiguranța, permanenta stare de alarmă, distrugerile mă-o, șocul mental aveau să accentueze slăbiciunea și dezordinea care ziseseră poarta Occidentului în fața ultimelor invazii. Aici, Marc i studiază economia acelor timpuri profund zbuciumate, într-o sinplină de vigoare – care anunță și pregătește volumele pe care ază să le consacre evoluției economice a evului mediu. rrebuie să distingem cu claritate două vârste feudale. În cește prima vârstă dacă luăm în considerare ceea ce sociologii desc „morfologie socială”, se constată, după prăbușirea imperiului ’ngian, o „coborâre universală și profundă a curbei demografice”, psitate foarte redusă și o repartiție foarte inegală a populației. ira tindea fără încetare să-și redobândească supremația” (pag. 81).

Vezi mai ales pag. 35, 44, 74, 75.

Vezi mai ales *En marge de l’Histoire universelle*, pag. 11, 87 – 91 și voi.

Pag. X.

Comunicațiile sunt dificile; deplasările sunt aventuroase, periculoase, și totuși, că e consecință a diferitelor necesități, ele sunt coiftinue, într-un fel de „mișcare browniană”. Schimburile comerciale sunt tot mai anemice; balanța, deficitară pentru Occident: de unde, o „lentă scurgere” de aur. Din cauza penuriei monetare, schimbul ocupa un loc mai mic decât prestația și!! întrețineau (pnovende) 5, care formau raporturi interumane foarte diferite de cele salariale (pag. 88).

Situația se modifică odată cu sfârșitul secolului al XI-lea. O revoluție d-le cărei cauze sunt multiple permite „țărilor noastre” să întreprindă cucerirea economică a lumii. Fără îndoială că nu s-a schimbat totul, dar totul s-a ameliorat: încetarea invaziilor, creșterea

popularii, ușurarea sporită a legăturilor, ritmul accelerat al circulației, condiții monetare mai bune, de unde reluarea muncii salariate – circumstanțe multiple au acționat asupra „întregii contexturi a relațiilor umane” și deci asupra caracterelor feudalității (pag. 90 – 91).

Urmează apoi pagini absolut remarcabile, pentru că pătrund în intimitatea trecutului, pentru că ne fac să reflectăm asupra atitudinii omului acelei epoci „în fața naturii și a timpului (duree)” Și, în general, asupra acelor date psihologice care constituie însăși esența istoriei, în planul inițial al „Evoluției umanității” eu concepușem un volum – care trebuia să fie volumul al XLVI-lea – intitulat „Educația în evul mediu și mentalitatea populară”. A trebuit să renunț la studiul special, și pentru a furniza câteva elemente din acest subiect delicat, insuficient elaborat – de vreme ce până acum istoria nu este completă și, cum spune Marc Bloch, „cu adevărat demnă de acest nume” – le-am lăsat în seama unor volume și colaboratori diferiți. La această temă nimeni nu ar fi putut aduce mai mult, în câteva pagini, decât Marc Bloch.

El semnaleză și explică – odată cu asprimea și, dacă vrem să spunem așa, insensibilitatea fizică – emotivitatea primei vârste feudale. Ființa umană era mai aproape de natură și în anumite privințe era dură; dar epidemiile, perioadele de foamete, violențele zilnice, igiena mediocră, subtilimentarea, teama de supranatural, totul contribuia la menținerea sistemului nervos într-o instabilitate extraordinară⁶.

Tocmai de aceea nu trebuie ca aici „să se reconstituie trecutul după regulile cunoașterii”. Exaltatetts, posibilitatea existenței acesteia – chiar pentru măsurarea timpului – era profund străină spiritelor. Iar această lipsă de precizie ținea, pe de o parte, de natura instrumentului de exprimare. Două grupe de oameni se plasau la poli opuși: „imensa majoritate a neștiutorilor de carte, înzidiți, fiecare, în dialectul său regional” și „mâna de oameni instruiți”, realmente bilingvi, care întrebuințau când graiul zilnic și local, când limba savantă: aceasta, diferențiată în totalitate de vorbirea din zona respectivă, transpunea gândirea în mod mai mult sau mai puțin fericit, dar o și deforma întotdeauna

° Fr. provende vine din lat. praebenda = furnizarea tuturor celor necesare vieții drept compensare a muncii efectuate = „întreținere” – Note trad. 6 Ei. voii. XXXI, pag. XVIII, XIX, XXV, vol. XL, pag. XII.

puțin. Iată cine contribuia la introducerea unei mari incertitudini aporturile sociale: „Singura limbă care a părut demnă de a fixa, ită cu

cunoștințele cele mai utile omului și mântuirii sale, înseși lădătele oricărei înțeleșniciri sociale, nu era înțeleasă deloc de către n-are număr de persoane importante aflate la conducerea activității omenești". Nu că ar fi fost disprețuită cultura; dar ea constituia: cepție printre mai marii societății: de unde rolul considerabil al cilor, precum și neconcordanța frecventată între comportare și înurile redactate de alții, în cazul oamenilor de acțiune¹. Concepția pe care oamenii acelor timpuri și-o formau despre lume cea străini de realitatea pământeană, neatenți la fapte. Marc Bloch pagini care abundă în notații subtile asupra mentalității religioase., ra „nu părea să merite prea mult ca cineva să se ocupe de ea” (pag.

lumea care putea fi percepută cu simțurile nu era decât o perdea acoperea adevărata realitate. Iar această realitate – pentru oai simpli, ca și pentru mulți învățați – era însuflețită de voințe de – uneori antagoniste – dintre care multe perpetuau păgănisubordonate Dumnezeuului unic, se agitau „o mulțime de ființe sau rele: sfinți, îngeri, dar mai ales diavoli”. Fără îndoială că vrea anului O Mie a fost exagerată de către romantici: data faii pentru motivele arătate aici, scăpa unei previziuni exacte; și apoi, să țină seama de nimic, viața irezistibilă fermenta în oameni. Dar în de temeri se răspândeau aproape neîncetat”, iar frica de iad i greu pe viața terestră⁸.

Ou toată această obsesie a temutului și apropiatului viitor, exista a curiozitate asupra trecutului. Creștinismul se sprijinea pe o isto-e care o celebrau sărbătorile religioase și pe care o îmbogățea legenda lM, care nu fuseseră uitate, încercaseră sintetizarea celor două traaceu a Bibliei și aceea W Greciei și a Romei „Grija de a face simândărătul clipei prezente, curgerea năvalnică a marelui fluviu al tim: „rămânea deosebit de vie. Erau numeroși cei care, pentru a rāse acestei curiozitāți, plăsmuiau cronici sau anale. Dar dificultatea mării se adăuga impreciziei spiritului. O judecată istorică greșită are se întâlnește, d, e altfel, și în epoci mai cultivate – „trāgea preil spre trecut” și le confunda caracteristicile⁹. Cel mai adesea initară, denaturarea era uneori intenționată. Producțiile mincinoase dau: „În strădania de a respecta trecutul, oamenii timpului ajunsă îl reconstruiescā așa cum ar fi trebuit să fie¹⁰ u. hărțile de istorie ale analfabeților erau povestirile epice în limbă iară”. Acest subiect al epopeii franceze – care într-un alt volum¹¹ tratat din punct de vedere literar și psihologic – este reluat de

Bloch, din punctul de vedere al istoricului, extinzându-l la

celeregiuni ale Occidentului: întrucât „dragostea pentru povestirile

Vezi pag. 92, 94, 9G. 101. Pag. 104, 105, 10f.

Vezi pag. 85 privind reprezentările rudimentare, imaginea lacunară pe care ce-au oamenii despre lumea contemporană.

Pag. 1C9, 11C, 111...

vol. XL, pag. XVII...; i... „... –.

Istorice și legendare nu a fost, în epoca feudală, o însușire particulară a Franței” 12. În această „istorie romanțată”, în care ficțiunea reflectă, „printr-o sticlă măritoare”, sensibilitatea și imaginația evului mediu, Marc Bloch se întreabă dacă există vreo rămășiță a realității istorice; el caută ceea ce – în „memoria colectivă”, atât de puțin sigură, atât de puțin susținută prin mijloace exterioare – a putut să dăinuie din trecut¹³. Parte a autenticului; parte a imaginarului: problemă delicată, pe care autorul nostru o rezolvă potrivit cu plauzibilitatea. Susținătorii „spontanului” au opus poezia populară literaturii latine a clericilor; alții au insistat asupra influenței monahale – care se observă clar în anumite creații. Marc Bloch crede că au existat teme pe care le-au moștenit generațiile care s-au succedat și care, după toate aparențele, s-au fixat la secolul al X-lea: „Din moment ce se cunoaște interesul acordat trecutului de către oamenii din epoca feudală, precum și plăcerea cu care ascultau povestirea lui, cum să se mire cineva dacă o tradiție narativă s-a perpetuat de-a lungul timpului?” 14.

Dart în această a doua vârstă feudală care începe cu două sau trei decade înaintea anului 1100, se conturează noi trăsături intelectuale. Și Marc Bloch adună aici numeroase fapte [care, în artă și în literatură, marchează progresul instruirii, „atât calitativ, cât și în ce privește răspândirea sa în diversele pături sociale”. Istoria autentică, descrierea realului se despart puțin câte puțin de „pura evadare literară”; iar literatura tinde, tot cu unele stângăcii, spre analiza sentimentelor. Asemănător prin multe trăsături predecesorilor săi, omul din preajma anului 1200 „... se deosebește profund de aceia sub două aspecte: El este mai instruit. El este mai conștient” 15.

Această dobândire a conștiinței de sine se extinde la societatea însăși. Se plin acum probleme spirituale, probleme de drept, care obișnuiesc spiritele „să raționeze după lege”. Instrumentul de analiză mentală a fost perfecționat¹⁶. Iar aici Marc Bloch insistă – așa cum se cuvine, obiectul său principal de studiu fiind structura socială – asupra

reînnoirii influenței dreptului roman, legată de celelalte mișcări intelectuale de la sfârșitul secolului al XI-lea. Dreptul savant a avut ca efect asupra dreptului viu acela de a-l învăța să capete o conștiință mai clară de sine însuși. Opere „relativ târzii, dar în care se reflectă limpezimea organizatorică proprie perioadei catedralelor și „sumelor” 11, năzuiau să facă relațiile umane mai stabile, după o perioadă „deosebit de schimbătoare”, în care dreptul roman se estompase puțin câte puțin, în măsura în care instrucția se diminuea¹⁸, iar cutuma câștigase o

32 Vezi pag. 117, 119 pentru Germania, Castilia, Italia.

13 Asupra memoriei umane și a rolului său, semnalăm diverse observații pătrunzătoare, pag. 50, 62, 112. „Memoria oamenilor e scurtă, iar capacitatea lor de iluzionare este de nepătruns” (pag. 62).

14 Pag. 116. Conf. vol. XL, pag. XVIII.

15 Vezi pag. 122.124.

16 Cf. vol. XLV, *La Philosophie du Moyen âge*, mai ales pag. 121 și urm.

(Saint Anselme), 148 și urm. (Abélard).

„Sumă” – fi. somme = construcție totalitară a științei scolastice, secolul al XIII-lea fiind epoca marilor SUME.

— Nota trad. 18 Vezi pag. 127, 129.

Itate crescândă 19. Progresul acestui drept cutumiar, fără îndoială, se după sine diversitatea. Totuși, din cauze multiple – inexacti-2 memoriei, maleabilitate excesivă, tendință a fiecărui act săvârșit să devină repetat, de a deveni precedent – câteva idei colective, nice și simple, au ajuns să domine și au sfârșit prin a orândui al epocii feudale.

Iediul fiind stabilit și mentalitatea precizată, Marc Bloch ajunge idiul acelor legături de la om la om care au acționat atât de puasupra proprietății, în acel soi de „participare” pe care au creat-o: în spune el în mod ingenios, inspirându-se dintr-o formulă bine cută în psihologie, dar pe care o poate folosi și sociologia., a baza structurii sociale există legături de sânge, „prieteni car

(amis charnels). Solidaritatea „grupului familial” era foarte pus. Ea se manifesta mai ales în vendetta. „Evull mediu, aproape un capăt la celălalt, și îndeosebi epoca feudală, au trăit sub semăzbunării personale” (pag. 143). Era așa-numita faide. Acțiunea inlală se transmitea în tot neamul „în unde colective”. Marc Bloch a exemple

izbitoare ale unor astfel de „un ce dăinuie la nesfârșit”: pot atenua efectele, dar nu pot fi împiedicate. El arată, de ase-l, solidaritatea neamului prelungindu-se adesea în asocieri de bucrând și o solidaritate economică – ce se perpetuează de-a lun-impului, luând forme „mai puțin fluctuante și totodată mai atetrupul familial (lignage) este cu totul altceva decât „mica familie gală de tip modern”, iar intensitatea „simțului colectiv” nu avea comun cu afecțiunea pentru persoane. Poate că, printr-un vesti –, matriarhatului, „legăturile de alianță prin femei contau aproape |ăt cât cele ale consangvinității paterne”: rezulta de aici că, în generațiilor, grupul era instabil; extinderea îndatoririlor față de erai carnali” era schimbătoare, vagă. Cauze numeroase aveau să

„Fărămițarea și subțierea neamului”. Puterile publice, în intereicii, au acționat împotriva solidarității familiale; iar statul civil, posterior societății feudale, a încununat o evoluție pe care o îni numele de familie. Dar, în chiar epoca în care neamul avea cea %uită forță, el nu era suficient pentru a asigura protecția indivi

„Tocmai de aceea oamenii au fost nevoiți să caute sau să suporte agățuri” 21.

tudiul societății feudale prezintă acel viu interes pe care-l vedem naștere în mod spontan, sub presiunea împrejurărilor și a instii cu totul particulare. „Nicio teorie, spune Henri Pirenne în rebila sa Histoire de l'Europe, operă postumă, nicio concepștientă. Practica se pune de la sine de acord cu realitatea”, și

Vezi pag. 130, 131, 133, 135, 137.

Pag. 148, 151.

Vezi pag. 153-155, 157 – 158, 160.

Instituția se naște din practică. Statul se dezintegrează, se fărămițează, pentru a se reconstitui sub o altă formă, din ruinele sale” 22.

Este imposibil, cu actualele date ale cunoașterii, să se urmărească mai îndeaproape, să se interpreteze mai bine decât a făcut-o Marc Bloch, acest lent și înăbușit travaliu de dezagregare și de reconstrucție care se desfășoară din epoca merovingiană până în secolul al XII-lea.

Fundamentul instituției feudale îl constituie – concomitent – legătura și subordonarea de la om la om. Un întreg complex de relații personale, de dependență și de protecție, duce la vasalitate, „formă de dependență proprie claselor superioare” 23.

Unele teorii, odinioară, au atribuit organizării feudale o filiație etnică: sau Roma, sau Germania, sau celții. Marc Bloch găsește, în vocabularul feudal, urme ale unor influențe variate: cu o erudită ingeniozitate el caută diferitele elemente care au fost folosite și contopite de împrejurări. Dar cauza eficientă o constituie tocmai circumstanțele, respectiv „forța aeatcare a evoluției”. În epoca merovingiană, „nici statul, nici grupul familial nu mai ofereau o protecție suficientă... De o parte, era refugiul către un șef; de cealaltă, acțiuni de acaparare a comenzii, adesea brutale... în multe cazuri se putea vedea un același om devenit simultan subordonatul unuia mai puternic decât el, dar și protectorul altora mai umili... Supunându-se astfel necesităților momentului, aceste generații nu aveau deloc nici dorința, nici impresia că ar crea forme sociale noi” (pag. 164). Trebuie să stăruim asupra acestei idei în consens cu autorul. Dreptul abstract, legile scrise sunt uitate: raporturile dintre „ființe în carne și oase” și reprezentările colective vii sunt acelea care „fac” cutuma – dar și care o vor „desface”. Niciodată, spune Marc Bloch, „o societate nu este o figură de geometrie”, cu atât mai mult atunci când caută ordinea în dezordine².

Accentuăm aici în mod deosebit rolul războiului – în acea vreme „realitate zilnică a oricărei cariere de șef” – ca o consecință, rolul calului, precum și al acelor invenții venite din stepele Orientului: scara de sa și potcoava²⁵. (Am relevat adesea multiplele incidente ale inițiativelor lui homo faber). Cei mari aveau nevoie de cete înarmate de însoțitori, de războinici de profesie – mai ales călăreți – care să fie „companionii” (compagnons) lor de război. Termenul găsim, care-l desemna pe companionul (camaradul) german vechi, a fost înlocuit de cuvântul vassus, vassallus, de origine celtică, desemnând un sclav domestic, un „valet”. „Ieșit din zonele inferioare ale servituții, pentru a se încărca puțin câte puțin de cinstire”, cuvântul „înfățișează curba (evoluția)” unei instituții extrem de sugestive. În starea de descompunere a statului, de decădere a deprinderilor militare, „a servi cu spada, cu lancea și cu calul un stăpân căruia i se declarase în mod solemn credință, ca „fidel (real) al său” trebuia să apară drept forma cea mai elevată de subordonare de la individ la individ²⁶.

22 PIRENNE, pag. 105, 102.

2: i Pag. 164, ei. pag. 187.

— Asupra cuvântului „suzeran” vezi nota de la pag. 162.

24 Vezi pag. 259, 262, 264, 266, 273, 281 – 282.

25 Pag. 163, 170.

26 Pag. 171, 172.

11

lonarnia carolingiană, în aorința și din cauza dificultății de a re-tuterea publică, a avut ideea să folosească rețeaua de subordonări constituită. O politică lucidă a consacrat și a sporit numeric aceste în. Începând de atunci, au existat vasalii regelui – apropiați și xrtăți – care formau, de-a lungul și de-a latul provinciilor, „verinei vaste rețele de loialitate”. La marii nobili, exemplul regilor și fu necesităților au determinat stabilirea de contracte statornice de tatei”.

otuși, statul carolingian se prăbușește la rândul său: urmează o perioadă de tulburări, de război, de invazii. Mai mult ca niciodată caută un șef, iar șefii caută oameni”. Din acel moment, raporde „omagi” și de protecție se înmulțesc, nu numai spre folosul mari, dar de sus în jos pe toată scara societății. Și se disting tot iar două moduri de a fi legat de un șef: „serbie” și „vasalitate”, a este forma avansată a anticului commendise²⁸. Legătura va-l – care este soldat, „cavaler” în general – se încheie prin orna-lâinilor împreunate și, începând din secolul al X-lea, sărutul pe de drept, dacă nu în fapt, ea se dezleagă odată cu dispariția uneia celeilalte dintre cele două vieți legate între ele (pag. 175 – 177).

Ipitolul consacrat „FIEFULUI” 29 (; feudei”) este un capitol esen – I face să reiasă un aspect al sistemului care nu este de mic în” Singurul stăpân adevărat este acela care dăduse”, un beneficiu icium – bienfaiit – binefacere) constituind compensarea actului. lunare personală™. Termenul „beneficiu” a fost eclipsat de cu „fief („feudă”) 3\ noțiune de ordin economic: bun concedat în lui nu „a unor obligații de a plăti”, ci „a unor obligații de a face”; castă noțiune, la început generală, dar care s-a transformat în ție de clasă, a ajuns să desemneze „feudele” (fiefurile) cele mai oase și totodată cele mai importante, în jurul cărora se dezvolt drept propriu-zis „feudul” (pag. 183 – 184).

munerarea vasalului putea fi în natură (provende) 32 sau prin așezarea pe un pământ, chasemenit³³: numărul acestor chases a mereu. S-a ajuns ca cel protejat, pentru a-și cumpăra protecția, fere pământurile șefului – care i le restituiau ca fief. „Această

3 ag. 173.174, 175.

? r. commendise – din lat. commendare = a încredința; aici „a se încre

„A se închina”, „a se pune sub protecția” cuiva – Nota trad.

om folosi termenul de „fief, utilizat și în alte traduceri de gen, întrucât are mai cuprinzător decât acela de „feudă”, fieful putând fi constituit și funcție – demnitate (*honneur*) sau bani: *fief-rente*, *fief de bourse*. – d.

Vezi la pag. 179 deosebirea dintre „precariu” (precairej și „beneficiu” (fr.

lat. *beneficium* – binefacere).

ezi în pag. 180, 181 istoria acestui cuvânt, pornit de la o semnificație opusă, bunuri mobile”, mai ales „vite”, a desenat mai întâi orice remunerație iar în final „pământul”.

provende, din lat. *praebenda* = întreținere, plata în natură, în pro Nota trad.

r. *chase* – înzestrat cu propria sa gospodărie casă (lat. *casa*), pag. 178. trad *mare mișcare de închinare a pământului a continuat, în timpul epocii p-ance și a primei vârste feudale t de sus în jos, pe întreaga scară a societății*”. Numărul „*alo. diilor*” – pământuri fără un alt stăpân deasupra posesorului – a descrescut rapid începând din secolul al X-lea. „Pământul intra în dependență odată cu oamenii”, iar fieful tindea să devină ereditar, fără repetarea omagiului și a investiturii™.

Oricât de asemănătoare au fost instituțiile în toată Europa feudală, se impun unele distincții – pe care Marc Bloch le precizează într-un „tur de orizont”, adică într-un prețios studiu de istorie comparată. E vorba de faptul că Sudul acvitan și Normandia (în Franța), Italia de Nord și Germania, Anglia anglo-saxonă și Spania regatelor austro-leoneze, în pofida condițiilor de viață comune întregului Occident, au diferențiat regimul fiefului în urma unor împrejurări specifice, care sunt expuse cu claritate aici³. Franța este aceea care prezintă rețeaua cea mai puternică, cea mai bine organizată, de dependențe vasalice și feudale; și este „un fenomen remarcabil de migrație juridică faptul că instituțiile feudale franceze au fost importate în Anglia de către normanzi în Italia de Sud de către aventurierii veniți tot din Normandia, în Siria de către cruciați™. La drept vorbind, numai în Siria se acționa pe o tabula rasa.

O tendință generală a instituției feudale a fost „alunecarea spre ereditate”. Legătura de sânge s-a impus în drept, iar privilegiul a trecut de sus în jos, pe scara socială. Legătura strânsă cu pământul a statornicit proprietatea asupra acestuia în familie, fără ca seniorul să se

opună prea mult la aceasta. Iar funcțiile sau „demnitățile” (fr. honneurs, din lat. honores) au tins, printr-o evoluție asemănătoare aceleia a „beneficiilor”, să devină și ele ereditare. În Franța, în Anglia, din serviciile făcute de tată, opinia publică și cutuma au derivat un drept pentru posteritatea sa³¹. Și aici, Marc Bloch nuanțează, potrivit cu situația din fiecare țară, acțiunea unor „forțe mai importante decât interesele politice”. O dată cu evoluția dreptului succesoral, el urmărește transformarea vechiului „beneficiu” în „patrimoniu” ³⁶.

Ereditatea, înainte de a fi un drept, fusese considerată inițial o favoare, motiv pentru care un nou vasal U datora seniorului un cadou: era așa-numitul relief³⁹. Importanța acestei „taxe” varia, desigur și ea, după regiuni: dai, în general, aceste „drepturi cazuale” (casuels) ⁴⁰ au modificat în chiar spiritul ei problema succesorală. Pentru senior, ele

34 Dacă fieful era în genera¹, o seniorie, mare sau mică, el putea consta, cel puțin în Franța, și în „venituri”: fapt important din punct de vedere economic

(pag. 189).

35 pe urmele dreptului roman în Italia, vezi pag. 241 și 282, asupra unității în diversitate.

— Pag. 202 – Cf. pag. 239.

37 Pag. 208, 209, Asupra problemei moștenitorului minor, asupra stabilirii dreptului de primogenitură, vezi pagini substanțiale: 215 – 219.

38 Pag. 211, 213. Moștenirea femeii a deschis „politica mariajelor”.

3 a pe *reneș*. O taxă specială de „ridicare” (lat. *relivo* = „a ridica”, *reli-vmrn*) sau de răscumpărare a fiefului, pentru reînnoirea contractului de vasalitate, care era „ridicat” după ce fieful era socotit „căzut” din dreptul de posesiune al unui vasal.

— Nota trad.

40 Fr. *casuel* = ansamblul unor beneficii variabile care se adaugă unor venituri fixe; venituri neprevăzute.

— Nota trad.

13

Îcut din fief, „odinioară salariu pentru fidelitatea înarmată”, „un e pământ rentabil înainte de toate”; pentru vasal, care l-a socotit: e în ce mai mult „lucrul” său, a reprezentat o resursă utilizabilă,) arând încuviințarea seniorului. „De fapt, cel puțin cu începere din ui al XII-lea,

fiefurile se vindeau sau se cedau aproape în mod li-Relația de fidelitate intrase în domeniul comerțului” 4 i. De altfel, nimic nu e mai ciudat decât constatarea că legăturile de din instituția feudală au acționat în mod diferit împotriva mici înșăși. În principiu, nu trebuia să fii decât omul unui singur n: dar a existat interesul de a fi omul mai multora. Înmulomagiilor de la unul singur la mai multe a creat situații foarte initoare și a fost un element de disoluție a sistemului. Pentru a II-a insuficiența omagiului simplu, s-a extins obiceiul de a vorbi e „omagiul Ugiu” (hommage lige), adică absolut (omul absolut definiind la obârșie iobagul). Era al doilea val de vasalitate, destinat emnoiască legătura interumană originară (pag. 229). Dar cum acecauze produc aceleași efecte, această ligesse (legare prin omagiu ut) a devenit ereditară și, ce e mai rău, „obiect de comerț”, la d sau. Banalizatcuvântul s-a golit de orice conținut specific*3. – înd s-a întreprins o activitate de fixare – târziu, în secolul al a – de către juriști profesioniști, vedem contractul „detaliat cu înlocuind supunerea omului în întregul său; iar strădania aces-va urmări să ușureze obligațiile vasalului ca și pe acelea ale selui*3.

ebuie să se recunoască totuși că, oricum, a dăinuit ceva din acest i rudenie suplimentară pe care o crea legătura feudală, din această ocitate, în obligații de altfel inegale, care constituie caracteristica ginalitatea sistemului”. Așa cum Marc Bloch o subliniază cu tăn spatele convenției exista o realitate: unirea inimilor. Legătura imană era atât de puternică încât, „atunci când poezia provensală smult dragostea cavaleriească (l’amour courtois), ea a conceput creiubitului perfect tocmai după modelul devotamentului vasalic”, stul vasalic al mâinilor împreunate „a devenit, în toată lumea ca –, gestul rugăciunii, prin excelență” (pag. 244, 245). Profund atașat tradiției”, omul epocii feudale era dispus să resvorme pe care și le crease: dar, „având moravuri violente acter instabș”, era mai puțin dornic să li se supună în mod con

(pag. 247). Și pe măsură ce dependenței omului față de om i ibstituit dependența de pământ, cu tot jurământul prestat, intereiu pasiunea au devenit din ce în ce mai puternice. Și tocmai în ce cele mai umile, la modeștii „vasali ai vasalilor” (vavasseurs), unde persista contactul între oameni, credința s-a păstrat vie timp (pag. 250)

Pag. 221, 223. fag. 230, 231...

În aceste obligații – ajutor militar, prezență la „curte”, răzbunare, ajutor sau „bir”, birul pentru „slujbă ostășească” înlocuind uneori serviciul milielementul „bani” joacă un rol tot mai mare. Asupra

acestui punct, ca și irurilor altele, Marc Bloch stabilește deosebiri regionale. Vezi pag. 236, 239, 3, 253, 257 – 258, 261, 275, 278, 282, 284. Privind schema unui ritual de ruptură, vezi pag. 241.

Ultima parte a cărții arată modul în care senioria rurală, mult anterioară feudalității și care avea să îi supraviețuiască acesteia, a suportat repercusiunile instituției vremelnice și care a fost soarta claselor inferioare.

Seniorul, încă din prima vârstă feudală, și-a întărit puterea asupra omului dependent și asupra lotului său de pământ (tenure). Îndatoririle fermierului au devenit tot mai grele între secolele al VIII-lea și al IX-lea în ceea ce privește nu obligațiile de muncă, ci acelea de bani – dijmă, bir, drepturi „banale” (drdits des banalites) 43. „Ca și istoria fiefului, isteria lotului țărănesc a fost, în cele din urmă, aceea a trecerii de la o structură socială bazată pe serviciul personal la un sistem de rente funciare” (pag. 263).

De altminteri, s-au statornicit unele deosebiri: în haosul relațiilor de la om la om, se poate vedea cum se precizează contrastul dintre liber sau franc și șerb. „A avea un senior nu părea nicidecum contrar libertății”: Serbia începea acolo unde legătura era ereditară și deci nu comporta – nici măcar o dată în viață – dreptul de a alege. Ea se deosebea totuși de robie, ca și de colonat. Sclavul antic nu-și putea constitui un patrimoniu: șerbul putea. El nu era legat de pământ, ci de stăpân: la origine era mereu legătura inter umană⁶. Dacă cei mai mulți au alunecat încet spre serbie, au mai rămas și fermieri liberi: „vilanii” (vilains) și „mananții” (manants). Marc Bloch subliniază amestecul pestriț persistent al condițiilor, precum și diversitatea regională⁴¹; și el insistă asupra pericolului sistemelor, asupra erorii istoricilor care uită că „o clasificare socială, în ultimă analiză, există numai prin părerile pe care oamenii și le fac în acest domeniu și din care nu este exclusă în mod obligatoriu orice contradicție” (pag. 277).

Începând din secolul al XII-lea, a existat tendința de a fixa cutumele pl oprii unuia sau altuia dintre teritorii, de a elabora mici constituții locale... O dorință nouă de claritate juridică asigură victoria actului scris” (pag. 283). Au fost văzute născându-se și înmulțindu-se „cartele” de „cutume” sau de „libertăți”. Oamenii simpli erau „mai puțin săraci, deci mai puțin lipsiți de putere, și mai puțin resemnați”.

La sfârșitul celei de-a doua vârste feudale, relațiile dintre stăpâni și supuși se stabilizează. Dar în același timp, supusul tindea să se

transforme în „contribuabil”. Serbia, acolo unde continua să existe, era legată de pământ, de lotul țărănesc înrobitor, nu de om. Senioria dobânda caractere tot mai vărtos determinate de stăpânirea unor mari moșii, mai pronunțat economice.

Peste tot momentul feudal a strâns, la început, raporturile interu-mane. Pretutindenii economia a slăbit treptat și a transformat aceste raporturi. Și este un mare merit al lui Marc Bloch acela de a fi scos în evidență în mod strălucit această dublă evoluție inversă.

45 Drepturi „banale” – fr. *droits des banalites* – obligații de a folosi moara, cuptorul, teasca seniorului în schimbul achitării unei taxe, servitute ce poartă numele de „banalitate”.

— Nota trad.

46 Pag. 269 – 273.

47 Pag. 275, 278 (cazul german); 282, 284 (cazul englez).

15

tare Bloch este istoricul model care studiază trecutul simultan sub aspectele sale și prin toate mijloacele care pot servi istoriei. Citiți-vă fi surprins de bogăția documentației sale. El nu se mulțumește rse propriu-zise, pe care le folosește cu cea mai mare prudență – um se poate vedea atunci când „întredeschide, un moment, ușa la-jrului” 48 – Și cu lucrări transmise în mod indirect, pe care le-a: at în amănunt. A recurs și la lingvistică: etimologia cuvintelor, barele lor de formă și de sens, toponimia și onomastica furniză-nformații prețioase. Nimic mai revelator, spune el, decât „avataru-erminologiei” 49. Utilizează poemele epice: „Literatură, vor striga istoricii care nu au urechi decât pentru graiul sec al hrisoavelor” 243): în ce îl privește, nu acceptă datele de acest fel fără corec-dar nu consideră această sursă ca neglijabilă. Arheologie, geograpială, cutume agrare: nu există nimic care să nu fie urmărit cu? nță. Și nu are dreptate oare atunci când declară că „o istorie maia de acest nume decât încercările timide la care suntem reduși de cele noastre le-ar face locul ce li se cuvine peripețiilor corpului? se”? „E o mare naivitate, adaugă el, să pretinzi că îi înțelegi pe îi fără să cunoști starea sănătății lor” (pag. 92). Bloch are cea tare dreptate; dar poate că, în idealul pe care și-l face privind ști-storică, el, subapreciază în mod exagerat „încercări” ca aceea pe a face el însuși.

tocmai de aceea voi insista, în încheiere, asupra anumitor caractere este cărți pe care le-avu semnalat deja în trecere, și prin care ea în dublă calitate, în cadrul sintezei „Evoluția Umanității”, îarc Bloch

nu se mulțumește să trateze pe deplin subiectul prevă-2 planul general; pasionat de opera sa de istoric, el caută cauzele: ale vedei la pagina 57 un titlu semnificativ. De la fenomeneulare și localizate – deoarece istoria adevărată nu se consideră icută doar cu particularul –, el se extinde cât mai mult posibil olicarea generală, care este întotdeauna, în definitiv, de ordin psi-o.

I, pe de altă parte, oricât de bogat și de profund ar fi studiul său, mai că el nu își ascunde lacunele, ci se străduiește să le semna-el le dă istoricilor un imbold pentru a merge mai departe. Prin a ei răspunde încă o dată scopurilor sintezei „Evoluția Umanității spus la începutul acțiunii noastre că ea urma să fie în același un punct de sosire și un punct de plecare, că rezumând munca ață, ea ar arăta munca ce mai trebuie făcută. Nu puteam încheia ine acest Cuvânt înainte decât asociindu-ne „intenției foarte dragi” Marc Bloch: „hotărârea de a nu-i permite niciodată cititorului să a istoria mai are încă tot farmecul unei explorări neterminate”.

HENRI BERR

Pa? 49, cf. paR. 5 o 5 i.

Pag. 197; cf. pag. 64 – 65 și urm; 270, 280, 281.

Vezi pag. 23, 67, 69, 71, 73, 92, 189, 200.

SOCIETATEA FEUDALĂ

FORMAREA LEGĂTURILOR DE DEPENDENȚA

2 – Societatea feudali, vol. 1

LUI F E R D I N A N D L O T

Omagiul unei respectuoase și recunoscătoare afecțiuni.

SOCIETATEA FEUDALĂ

FORMAREA LEGĂTURILOR DE DEPENDENȚĂ

INTRODUCERE ORIENTAREA GENERALĂ A CERCETĂRII

Nu s-au scurs mai mult de două secole până când, intitulându-se *Societatea feudală*, o carte poate spera să dea cu anticipație o idee asupra conținutului său. Nu că adjectivul, prin el însuși, nu ar fi foarte vechi. Sub acest veșmânt latin – *feodalis* –, el datează din evul mediu. Ma). recent, substantivul „feudalitate” își are și el obârșia în secolul al XVII-lea, cel mai târziu. Dar ambele cuvinte și-au păstrat mult timp o valoare strict juridică. Feuda (*fief*) fiind, așa cum se va vedea, un mod de posesie a unor bunuri reale, se înțelegea prin feudal „ceea ce privește feuda” – astfel se exprima Academia –, iar prin feudalitate când „calitatea de feudă”, când sarcinile proprii aceluia lot țărănesc

(*tenure*), dependent de un domeniu feudal. Lexicograful Richelet spune în 1630 că aceștia sunt „termeni juridici”. Nu de istorie. Când a apărut ideea de a li se lărgi sensul până la a-i utiliza pentru a desemna un stadiu de civilizație? „Guvernământ feudal* și „feudalitate” figurează, în această accepție, în *Letires Histofiques sur les Parlemens*, care au apărut în 1727, cinci ani după moartea autorului lor, contele de Boulainvilliers¹. Acesta este cel mai vechi exemplu pe care o cercetare dusă destul de departe în timp în i-a permis să-l descopăr. Poate că un alt cercetător va fi, într-o zi, mai norocos. Acest om ciudat de Boulainvilliers, totuși, concomitent prieten cu Fenoloți și traducător al lui Spinoza, mai presus de toate apologet vehement al nobilimii, pe care și-o imagina provenită din conducătorii germani vechi, fiind – cu mai puțină vervă și mai multă știință – un fel de precursor al lui Gobineau, te face să te poți lăsa ușor tentat de ideea de a vedea în el, până la o informare mai amplă.

1 *Histoire de l'ancien gouvernement de la France avec XIV Lettres Historiques sur les Parlemens ou Etats-Generaux*. Haga, 1727. A patra scrisoare are ca titlu *Detail du gouvernement feodal et de l'établissement des Fiefs* (vol. I, pag. 286) și, la pag. 300, se poate citi această frază: „M-am extins în extrasul acestei ordonanțe, crezând-o aptă să dea o idee exactă asupra vechii feudalități”.

19

Îtorul unei noi clasificări istorice. Pentru că, într-adevăr, despre

1 este vorba, iar studiile noastre au cunoscut puține etape atât de boare ca momentul în care „imperii”, dinastii, mari epoci plasate sub protecția unui personaj care le-a dat numele, toate aceste scenarii, într-un cuvânt, născute dintr-o tradiție monarhică și orău început astfel să cedeze locul unui alt tip de diviziuni, fon

2 observarea fenomenelor socialo.

era totuși destinat unui mult mai ilustru scriitor să dea drept delie noțiunii și etichetei sale. Montesquieu îl citise pe Boulainvilliers-abularul juriștilor, de altfel, nu era de natură să îl sperie; împe mâinile sale, limba literară avea să iasă mult îmbogățită eu te din domeniul justiției. Dacă pare să fi evitat termenul de „feteu, prea abstract, fără îndoială, după părerea sa, el a fost incont acela care a impus publicului cultivat din secolul său convinge

„Legile feudale” au caracterizat un moment al istoriei. De la noi: le, împreună cu ideea, s-au răspândit în celelalte limbi ale Euroind, pur

și simplu copiate, când, așa ca în germană, traduse; *eseri*). În fine, Revoluția, ridicându-se împotriva a ceea ce mai **t** din instituțiile botezate odinioară de către Boulainvilliers, a de-l împământenirea numelui pe care, dintr-o opinie total opusă, el ibuise. „Adunarea Națională – spune faimosul decret din 11 au-i” 89 – suprimă în întregime regimul feudal”. Cum să se mai pună) iată, de acum înainte, realitatea unui sistem social a cărui prăcositase atâta suferință? 2

est termen, totuși, menit unui atât de mare viitor, era, trebuie turisim, ui: cuvânt foarte rău ales. Fără îndoială că motivele care; ine, au hotărât adoptarea sa ni se par destul de clare. Contemai monarhiei absolute, Boulainvilliers și Montesquieu socoteau tarea suveranității între o multitudine de prinți mărunți sau *le* seniori ai satelor drept cea mai izbitoare ciudățenie a evului

Pronunțând numele de „feudalitate”, ei credeau că exprimă toc est caracter. Pentru că, atunci când vorbeau despre feude, ei se u când la principate teritoriale, când la seniorii. Dar, în reali-ici toate senioriile nu erau feude, nici toate feudele nu erau prinsau seniorii. Mai ales, ne este îngăduit să ne îndoim că un tip de – are socială foarte complexă poate fi calificat în mod corespun-fie prin aspectul său exclusiv politic, fie, dacă se ia termenul de „(fief) în întreaga exactitate a accepțiunii sale juridice, printr-o de drept real, între multe altele. Cuvintele, totuși, sunt asemă

3 monedelor foarte utilizate: circulând foarte mult din mână în își pierd relieful etimologic. În uzul curent astăzi, „feudalitate”.

Cetate feudală” acoperă un ansamblu de simboluri în care feuda J-zisă a încetat să figureze pe primul plan. Cu condiția de a trata expresii strict ca eticheta, de acum înainte consacrată, a unui it care rămâne să fie definit, istoricul poate să le folosească fără uite remușcări decât ar încerca fizicianul, atunci când, neținând

Mntre francezii a căror butonieră se împodobeste astăzi cu o panglică sau >zetă roșie, câți știu că una dintre îndatoririle impuse ordinului lor prinția sa inițială din 19 mai 1802 era „de a combate... orice acțiune tinzând bilească regimul feudal”?

seama de limba greacă, persistă în a denumi „atom” o realitate cu care își petrece tot timpul divizând-o.

O chestiure foarte importantă este aceea de a ști dacă alte societăți, în alte timpuri sau pe alte meleaguri, nu au prezentat o structură destul de asemănătoare, în trăsăturile sale fundamentale,

aceleia a feudalității noastre occidentale pentru a merita, la rândul lor, să fie numite „feudale”. O vom regăsi la finalul acestei cărți. Dar această carte nu îi este consacrată. Feudalitatea a cărei analiză va fi încercată este aceea care, prima, a primit acest nume. Drept cadru cronologic, cercetarea – sub rezerva unor probleme de origine sau de prelungire – se va limita deci la această perioadă a istoriei noastre care se întinde, aproximativ, de la mijlocul secolului al IX-lea până la primele decade ale secolului al XIII-lea; drept cadra geografic, la Europa de Vest și de Centru. Or, dacă datele nu trebuie să-și aștepte justificarea decât de la sutdiu] însuși, limitele spațiale, în schimb, par să pretindă un scurt comentariu.

Civilizația antică era grupată în jurul Mării Mediterane. „*Din Pământ* – scria Platon – noi nu locuim decât această parte care se întinde de la Phesis până la Coloanele lui Hercule, răspândiți în jurul mării ca niște furnici sau niște broaște în jurul unui heleșteu” 3. În pofida cuceririlor, tot aceste ape rămân, după scurgerea multor secole, axa Imperiului Roman (lumii romane). Un senator acvitan putea face carieră pe malurile Bosforului, putea posedea domenii vaste în Macedonia. Marile oscilații ale prețurilor zguduiau economia de la Eufrat până în Galia. Tot așa cum nu s-ar putea concepe teologia fără africanul Augustin, a fel existența Romei imperiale nu ar putea fi imaginată fără frânele din Africa. În schimb, imediat după traversarea Rinului, începea, străin și estil, imensul tărâm al barbarilor.

Or, în pragul perioadei pe care noi o numim „evul mediu*”, două mișcări profunde în masele umane distruseseră acest echilibru – despre care nu este cazul aici să cercetăm în ce măsură era deja zdruncinat din interior –, pentru a-i substitui o constelație cu un desen total diferit. Au fost mai întâi invaziile germanilor. Apoi cuceririle musulmane. În cea mai mare parte a regiunilor cuprinse odinioară în partea occidentală a imperiului, o aceeași stăpânire uneori, o comunitate a obiceiurilor mentale și sociale în orice caz, unesc de-acum înainte pământurile ajunse sub ocupație germanică. Treptat se va vedea alăturându-se acestora, mai mult sau mai puțin asimilate, micile grupuri celtice din insule. Africa de Nord, în schimb, se pregătește pentru cu totul alte destine. Revenirea ofensivă a berberilor pregătise ruptura. Islamul o desăvârșește. Pe de altă parte, la marginile Levantului, victoriile arabe au restrâns la Balcani și Anatolia vechiul Imperiu Roma» de Răsărit, făcând din el un imperiu grec. Comunicații

dificile, o structură socială și politică foarte specifică, o mentalitate religioasă și o organizare foarte diferită de acelea ale latinității îl izolează pe viitor, din ce în

Phedon, 109 b.

21

ai mult, de lumile creștine din Vest. În fine, către estul conti-îlui, dacă Occidentul își întinde din plin influența asupra popoare-ave și răspândește, la unele dintre ele, odată cu propria sa formăoasă, care este catolicismul, și modurile sale de gândire și chiar dintre instituțiile sale, colectivitățile care aparțin acestei ramuri istice urmează totuși, într-o mare măsură, o evoluție pe deplin ia) a.

dărginită de aceste trei blocuri – mahomedan, bizantin și slav –, upată, de altfel, neîncetat, începând din secolul al X-lea, să-și întot mai departe frontierele sale mișcătoare, gruparea de neamuri 10-germanice era, desigur, departe de a prezenta, în ea însăși, o ctă omogenitate. Asupra elementelor care o compuneau, apăsau astele trecutului lor, prea vii pentru a nu-și prelungi efectele până ezent. Chiar acolo unde punctul de plecare a fost aproape asemă –, anumite evoluții, după aceea, au dus la bifurcări. Totuși, oricât de tuate ar fi putut fi aceste diversități, cum să nu se recunoască, prea lor, o tonalitate de civilizație comună: aceea a Occidentului? i este doar pentru a-l scuti pe lector de plictiseala unor adjective le faptul că în paginile care vor urma, acolo unde s-ar fi putut (Europa Occidentală și Centrală”, ni se va întâmpla să zicem „Euși atât. Ce importanță are, într-adevăr, accepțiunea termenului și de sale, în vechea geografie artificială a celor cinci „părți ale lu-Contează numai valoarea sa umană. Or, unde oare a încolțit și s-a ltat, pentru a se răspândi apoi pe glob, civilizația europeană, dacă între oamenii care trăiau între Marea Tireniană, Marea Adriatică, și Ocean? Astfel simțeau deja, mai mult sau mai puțin vag, acel: ar spaniol care, în secolul al VIII-lea, îi califica drept „europeni amii lui care! Martel, victorioși în fața Islamului, sau, aproxima→un sute de an-i mai târziu, călugărul saxon Widukind, grăbit să-l ice în persoana lui Otto cel Mare, care îi respinsese pe unguri, pe torul „Europei” 4. În acest sens, care este cel mai bogat în conținut 2, Europa a fost o creație a evului mediu timpuriu. Ea exista deja i când au început, pentru ea, vremurile propriu-z zise feudale.

Implicat unei faze a istoriei europene, în limitele astfel fixate, nude feudalitate – așa cum vom vedea –, a fost degeaba obiectul

interpretări uneori contradictorii; însăși existența sa atestă origi- cea, instinctiv recunoscută, a perioadei pe care o califică. Până atât încât o carte privind societatea feudală se poate defini drept ori de a răspunde unei întrebări puse de însuși titlul său: prin celarități acest fragment al trecutului a meritat să fie diferențiat de Ite? Cu alte cuvinte, ne propunem să încercăm aici tocmai analiza plicarea unei structuri sociale, cu legăturile sale. O astfel de me-dacă experiența o dovedește rodnică, își va putea găsi întrebuinta în alte domenii de studiu, limitate de frontiere diferite, și ceea ce – a întreprindere va aduce fără îndoială nou, va face, sper să se erorile de execuție.

Auctores Antiquissimi (Mon. Germ.), vol. XI, pag. 362; WIDUKIND, I, 19.

Însăși amploarea cercetării, astfel concepută, a făcut necesară divizarea prezentării rezultatelor. Un prim voiam va descrie condițiile generale ale mediului social, apoi constituirea acestor relații de dependență, de la om la om, care, înainte de orice, i-au dat structurii feudale fizionomia sa proprie. Al doilea va fi consacrat dezvoltării claselor și organizării cârmuirilor Este întotdeauna greu să descompui în bucăți timpul vieții. De aceea, cum momentul care a văzut concomitent clasele vechi precizându-și contururile, o clasă nouă – burgheză – afirmându-și originalitatea, iar puterile publice ieș ind din lunga lor moleșeală, a fost și acela în care au început să se șteargă, în civilizația occidentală, trăsăturile cele mai specific feudale, dintre cele două studii oferite succesiv cititorului – fără1 ca între ele să fi părut posibilă o reparare strict cronologică – primul se va putea considera mai ales acela al genezei: al doilea al devenirii finale și al prelungirilor.

Dar istoricul nu este Un om liber. Despre trecut, el știe numai ceea ce acest trecut însuși consimte să îi încredințeze. În plus, atunci când materia pe care el se străduiește să o cuprindă este prea vastă pentru 3-i permite examinarea personală a tuturor mărturiilor, el se simte fără încetare limitat, în investigația sa, de stadiul cercetărilor. Desigur, cititorul nu va găsi aici expunerea nici uneia dintre acele polemici între cărturari pe care erudiția ni le-a oferit de mai multe ori. Cum să admită cineva că istoria ar putea să se încline în fața superiorității istoricilor? în schimb, m-am străduit să nu ascund niciodată, oricare ar fi fost proveniența, lacunele sau incertitudinile cunoștințelor noastre. Nu am crezut că prin aceasta risc să-l contrariez pe cititor. Ar însemna, dimpotrivă, să se zugrăvească sub un aspect fals

sclerozat o știință mereu în mișcare, riscând să se reverse asupra ei plictiseala și indiferența. Unul dintre oamenii care au pătruns cel mai adânc în înțelegerea societăților medievale, marele jurist englez Maitland, spunea că o carte de istorie trebuie să provoace foame. Ss ne înțelegem: foamea de a afla, și mai ales de a căcita. Cartea de față nu are o dorință mai arzătoare decât aceea de a deschide pofta unor cercetători5.

5 Orice lucrare de istorie, oricât de puțin se adresează ea unui public relativ răspândit, îi pune autorului său o problemă practică dintre cele mai tulburătoare: aceea a referirilor. Echitatea ar fi cerut, poate, ca în subsolul paginilor să fie specificate mai multe titluri de lucrări științifice fără de care această carte nu ar exista. Totuși, cu riscul de a-mi atrage neplăcutul reproș de ingratitudine, am crezut că pot lăsa bibliografiei, care va fi găsită la sfârșitul volumului, grija de a-l călăuzi pe cititor pe cărările literaturii erudite. În schimb, mi-am impus obligația de a nu cita niciodată un document fără a-i oferi oricărui cercetător cu puțină experiență mijlocul de a regăsi pasajul vizat și de a-i verifica interpretarea. Dacă lipsește această trimitere, înseamnă că informațiile furnizate de expunerea însăși și prezența, în lucrarea din care este extrasă, a unor tabele bine concepute sunt suficiente pentru a ușura cercetarea. În caz contrar, o notă servește drept săgeată indicatoare. La urma urmelor, la un tribunal contează mult mai mult starea civilă a martorilor decât aceea a avocaților.

23

PARTEA ÎNTÂI

MEDIUL

CARTEA ÎNTÂI

ULTIMELE INVAZII

CAPITOLUL I MUSULMANII ȘI UNGURII

EUROPA INVADATĂ ȘI ASEDIATĂ

redeți izbucnind în fața voastră mânia lui Dumnezeu... Nu mai ecât orașe părăsite, mănăstiri dărâmate sau incendiate, câmpuri rmate în pustietăți... Pretutindeni cel puternic îl asuprește pe **b**, iar oamenii sunt asemănători peștilor mării care se devorează i în devălmășie". Altfel vorbeau, în 909, episcopii din provincia adunați la Trosly. Literatura secolelor al IX-lea și al X-lea, câr-ebaterile conciliilor sunt pline de aceste lamentări. Să ținem atât cât e nevoie, de emfaza, ca și de pesimismul specific orato-isericești. În această temă – orchestrată fără

încetare, și pe care el o confirmă atâtea fapte –, se impune să recunoaștem altceva în loc comun. În acel timp, persoanele care aveau capacitatea de a și de a face comparații, clericii mai ales, au avut sentimentul isc într-o ambianță odioasă de dezordine și violențe. Feudalitatea ăla a luat naștere în cadrul unei epoci deosebit de frământate. oarecare măsură, ea s-a născut din chiar aceste frământări. Or, cauzele care au contribuit la crearea sau la întreținerea unei te atât de zbuciumate, erau și unele cu totul străine de evoluția Lră a societăților europene. Formată câteva secole mai înainte, în ui clocotitor al invaziilor germanice, noua civilizație occidentală, ui ei, părea citadela asediată, sau, mai bine zis, mai mult de juinvadată. Și aceasta din trei părți deodată: la sud, de către crei Islamului, arabi sau arabizați; la cat, de către unguri; la nord; scandinavi.

MUSULMANII

Între inamicii en. nmeralj & mai stas, Islameil era, ca siguranță „cel; în periculos. Nu că ar trebui să ne grăbim să pronunțăm, în le-cu el, cuvântul „decadență”. Timp îndelungat, nici Galia, nici

Italia nu au avut nimic de oferit, printre bietele lor orașe, care să se apropie de splendoarea Bagdadului sau a Cordobei. Lumea musulmană, precum și lumea bizantină au exercitat asupra Occidentului, până în secolul al XII-lea, o adevărată hegemonie economică: singurele monede de aur care mai circulau încă în ținuturile noastre ieșeau din atelierele grecești ori arabe, sau chiar – precum foarte multe monede de argint – le imitau stanțele. Și dacă secolele al VIII-lea și al IX-lea au asistat la ruperea pentru totdeauna a unității marelui califat, diversele state care s-au ridicat atunci pe ruinele sale rămâneau puteri redutabile. Dar, de acum înainte, era vorba mult mai puțin de invazii propriu-zise cât de războaie de frontieră. Să lăsăm deoparte Orientul, în care bazele din dinastiile Amoriană și Macedoneană (828 – 1056) au acționat, cu mari eforturi și vitejie, pentru recucerirea Asiei Mici. Societățile occidentale nu se ciocneau de statele islamice decât pe două fronturi.

Mai întâi Italia meridională. Era un teren de vânătoare al suveranilor care domneau peste vechea provincie romană din Africa: emirii Aghlabizi din Kaiuran; apoi, de la începutul secolului al X-lea, califii Fatimizi. Prin Aghlabizi, Sicilia fusese smulsă puțin câte puțin de la greci, care o stăpâneau din timpul lui Iustinian și a cărei ultimă cetate, Taormina, a căzut în 902. În același timp, arabii se stabiliseră în

peninsulă. Trecând prin provinciile bizantine din sud, ei amenințau orașele, pe jumătate independente, ale litoralului Mării Tirenene și micile principate lombarde din Campania și Benevent, mai mult sau mai puțin supuse protectoratului Constantinopolului încă și la începutul secolului al XI-lea, ei și-au împins incursiunile până la Munții Sabini. O bandă, care își stabilise ascunzătoarea pe înălțimile împădurite de pe Monte Argento, foarte aproape de Gae ta, nu a putut fi nimicită decât în 915, după vreo douăzeci de ani de pustiiri. În 982, tânărul „împart al romanilor” Otto al II-lea, care, de naționalitate saxonă, nu se considera mai puțin, în Italia ca și oriunde altundeva, drept moștenitor al Cezarilor, a pornit la cucerirea Sudului. El a comis surprinzătoarea nebunie, atât de frecvent repetată în evul mediu, de a alege vara pentru a conduce spre aceste ținuturi fierbinți o armată obișnuită cu condiții de climă total diferite; și ciocniindu-se, la 25 iulie, pe coasta orientală a CaJabriei, cu trupele mahomedane, a suferit de la acestea cea mai umilitoare înfrângere. Pericolul musulman a continuat să amenințe aceste regiuni până în momentul în care, în cursul secolului al XI-lea, o mână de aventurieri, veniți din Normandia franceză, i-au alungat și pe bizantini și pe arabi. Unind Sicilia cu sudul peninsulei, statul puternic pe care ei l-au creat în final avea să taie pentru totdeauna drumul invadatorilor și, totodată, să joace – între civi Mzațiile latinității și cele islamice – rolul unui strălucit intermediar. Iată: pe solul italian, lupta împotriva sarazinilor, care începuse în secolul al IX-lea, se prelungise vreme îndelungată; dar cu oscilații de slabă amplitudine în câștigurile teritoriale, atât de o parte cât și de cealaltă. Căci ea nu interesa, în lumea caltolică, decât un teritoriu de margine.

Cealaltă linie de șoc era în Spania. Acolo nu mai era vorba, pentru Islam, de expediții de jaf sau de anexiuni efemere; aici trăiau numeroase neamuri de credință mahomedană, iar statele întemeiate de către arabi își aveau centrele chiar în această țară. La începutul secolului al

27

Îi bandele sarazine nu uitaseră încă totalmente drumul Pirineilor.

aceste incursiuni îndepărtate se făceau din ce în ce mai rar. Pordin extremul nord, recucerirea creștină, în ciuda multor vicisituji umilințe, progresa încet. În Galicia și pe acele podișuri din nordpe care

emirii sau califii din Córdoba, stabiliți prea departe în sud.

stăpâniseră niciodată bine, micile regate creștine, când fragmentându-se reunite sub un singur principe, se avântau, începând de la

— Ui secolului al XI-lea, până în zona fluviului Ducro; la fluviul s-a ajuns în anul 1085. În schimb, la poalele Munților Pârânei.

1 fluviului Ebru, atât de aproape totuși, a rămas musulman destul alt timp; Saragosa nu a căzut decât în 1118. Luptele, care de altfel celuideau nicidecum și niște relații mai pașnice, nu cunoșteau, în iblu, decât scurte pauze. Ele au marcat societățile spaniole cu o

n tă originală. Cât despre Europa „de dincolo de trecători”, ele nu igeau câtuși de puțin decât în măsura în care – mai ales începând două jumătate a secolului al XI-lea – îi furnizau cavaleriei sale

unor strălucite, fructuoase și cucernice aventuri, iar țăranilor săilitatea de a se stabili pe pământurile goale de oameni, unde îi au regii sau seniorii spanioli. Dar, pe lângă războaiele propriu-zise, cazul să menționăm pirateriile și tâlhăriile. În special pe a cale au contribuit sarazinii la dezordinea generală din Occident.

u mult înainte, arabii deveniseră marinari. Plecând din ascunzător din Africa, din Spania și mai ales din Baleare, corsarii lor cuui Mediterana occidentală. Totuși, în aceste ape, pe care navigau

DU ține corăbii, meseria de pirat propriu-zisă aducea profituri mici.

nii, la fel ca – în același timp – scandinavii, vedeau în stăpânirilor mai ales mijlocul de a atinge țărmurile și de a întreprinde luni rodnice în acest teritoriu. Începând din 842, ei urcau cursul

Ji până în împrejurimile orașului Arles, prădând în drumul lor maluri. Regiunea Camargue le servea atunci drept bază obișnuită. Dar curând, o întâmplare avea să le procure, odată cu o așezare gură, și posibilitatea de a-și extinde foarte mult pustiirile.

I o dată pe care nu am putea-o preciza, probabil în jurul anului mică navă sarazină, care venea din Spania, a fost aruncată dea pe coasta provensală, în împrejurimile actualului orașel Sairrt

Ocupanții ei s-au ascuns, pe timpul zilei; apoi, după venirea i-au masacrat pe locuitorii unui sat vecin. Muntos și împădurit denumit atunci, „ținutul frasinilor” sau *Freinet* („Frăsinet”) 6 – oț de pământ era propice apărării. Tot așa cum acționau în care

— Am în aceeași perioadă, compatrioții lor din zona Monte

Argenio, i despre care vorbim s-au fortificat aici pe o înălțime, în mijioșurilor de mărăcini, și i-au chemat, acolo și pe alți camarazi. Astereat cel mai periculos dintre cuiburile de tâlhari. Cu excepția ții Frejus, care a fost prădaltă, nu pare că orașele, la adăpostul

r de incintă, ar fi avut de suferit în mod direct. Dar, în toate te vecine litoralului, câmpiile au fost devastate îngrozitor. J. Efciste numele a cărui amintire o păstrează actualul sat la Garde-Freinet. Dar? e malul mării, fortăreața sarazinilor nu era la La Garde, care se găseșteorul uscatului.

torii din Freinet făceau, în afară de această, și numeroși captivi, pe care îi vindeau în târgurile spaniole.

De altfel, ei nu au întârziat să-și împingă incursiunile mult dincolo de coastă. Desigur, foarte puțin numeroși, se pare că nu au riscat să meargă de bunăvoie mai adânc în valea Ronului, relativ populată și închisă de orașe puternice sau de castele. Masivul alpestru, în schimb, permitea unor bande mici să se furișeze mult mai înainte, din stâncă în stâncă sau din tufiș în tufiș: cu condiția, bineînțeles, să fie obișnuite cu mersul pe munte. Or, veniți din Spania Munților Sierra sau din muntosul Maghreb, acești sarazini, cum spune un călugăr de la mănăstirea Sankt Gali, erau niște „veritabile capre”. Pe de altă parte, Alpii, în ciuda aparențelor, ofereau un teren de incursiuni ce nu era de disprețuit. Aici se ascundeau văi fertile, peste care era ușor să se năvălească pe neașteptate de pe înălțimile munților înconjurători. Așa era ținutul Graisivaudan. Ici și colo se ridicau abații, care constituiau ținte de pradă foarte atrăgătoare. Deasupra trecătorii Susa, mănăstirea Novalese, din care cea mai mare parte a călugărilor fugiseră, a fost prădată și incendiată încă din 906. Prin trecători, mai ales, circulau grupuri mici de călători, negustori sau pelerini (*romieux*) care mergeau la Roma pentru a se ruga la mormintele apostolilor. Ce putea fi mai tentant decât să fie pândiți când treceau pe acolo? Din 920 sau 921, pelerinii anglo-saxoni au fost striviți cu lovituri de pietre într-un defileu. Aceste atentate s-au repetat în anii următori. Acei *djichs* arabi nu se temeau să se aventureze uluitor de departe spre nord. În 940, sunt semnați în împrejurimile văii superioare a Rinului și în Valais unde au incendiat renumita mănăstire Saint-Maurice d'Agaune. Către aceeași dată, unul dintre detașamentele lor i-a ciuruit cu săgeți pe călugării de la Sankt Gali, care mergeau în liniște într-o procesiune în jurul bisericii lor. Barem acesta a fost dispersat de mica trupă de

dependenți ai mănăstirii pe care abatele o adunase în grabă; câțiva prizonieri, aduși în mănăstire, s-au lăsat's: „t moară de foame în chip eroic.

Menținerea ordinii în Alpi sau în câmpiile provenșale depășea forțele statelor din acel timp. Nu exista niciun alt remediu decât disftru-gerea ascunzătorii din Freinet. Dar și acolo se ridica un nou obstacol: era aproape imposibil să se împresoare această citadelă fără a o rupe de mare: de unde îi veneau întăririle. Or, nici regii din această zonă – la vest regii Provenței și Burgundiei, la est acela al Italiei –, nici conții lor nu dispuneau de flote. Singurii marinari experimentați, printre creștini, erau grecii, care de altfel profitau uneori de aceasta, la fel ca și sarazinii, pentru a face piraterie. Oare nu pirați din neamul lor jefuiseră Marsilia în 848? Într-adevăr, în două rânduri, în 931 și 942. flota bizantină a apărut în fața coastei Freinetului, chemată, cel puțin în 942 și probabil deja unsprezece ani mai devreme, de către regele Italiei Hugo d'Arles, care avea mari interese în Provența. Ambele tentative au rămas fără rezultate. De altfel, în 942, Hugo, schimbând macazul chiar în cursul luptei, s-a gândit să și-i ia pe sarazini ca aliați, cu scopul de a închide, cu ajutorul lor, trecătorile Alpilor în fața ajutoarelor pe care le aștepta unul dintre concurenții săi la coroana lombardă. Apoi regele Franței Orientale – noi am spune astăzi „Germania” –, Otto cel Mare, a devenit, în 951, rege al longobarzilor. În acest mod el acționa pentru

29

p pe care o dorea

— „... – luci a uarolingiiienilor, creștină și generatoare de pace.

! considerându-se drept moștenitor al lui Carol cel Mare, cu a cărui co) ană imperială avea să se încoroneze în 962, el a socotit de datoria lui i facă să înceteze scandalul jafurilor sarazine. Încercând mai întâi pe de diplomatică, el a căutat să obțină de la califul Cordobei ordinul de evacua Freinetul. Apoi s-a gândit să întreprindă el însumi o expediție, în nu a înfăptuit-o niciodată.

Totuși, în 972, jefuitorii au făcut o captură mult prea ilustră: pe umul Marelui Saint-Bernard, în valea Drancei, abatele de Cluny, Mă-tii, care se întorcea din Italia, a *căzut* într-o ambuscadă și a fost dus; r-unul dintre acele refugii ale muntelui de care sarazinii, incapabili revină de fiecare dată la baza lor de operații, uzau în mod frecven/t. nu a fost eliberat decât în schimbul unui mare preț de răscumpărare, tit

de către călugării săi. Or, Maâeul, care îmbunătățise situația atămănăstiri, era prietenul venerat, mentorul spiritual și, dacă putem răzni să spunem așa, sfântul familiar al multor regi și baroni⁷. Și i ales al contelui de Provența, Wilhelm. Acesta a ajuns din urmă, pe mul de înapoiere, ceata care comisese atentatul nelegiuit și i-a adtistrat o înfrângere severă; apoi, adunându-i sub comanda sa pe mai! ți seniori din valea Ronului, cărora urma să li se distribuie după? a pământurile recâștigate pentru agricultură, el a organizat un împotriva fortăreței din Freinet. De astă dată, citadela fu distrusă. Aceasta a însemnat pentru sarazini sfârșitul tâlhăriilor de mare anură pe uscat. Desigur, litoralul Provenței, ca și acela al Italiei, răea expus loviturilor lor. Încă și în secolul al XI-lea, îi vedem pe carii de la Lerins depunând mare sânguință pentru născumpărare anilor răpiți de pirai astfel și duși în Spania; în 1178, o incursiune: ut numeroși prizonieri, lângă Marsilia. Dar cultivarea pământului, mpiile din zonele de coastă și subalpine ale Provenței, a putut fi re –, iar drumurile alpestre au redevenit nici mai mult nici mai puțin e decât toate celelalte drumuri din munții europeni. De altfel, încă începutul secolului al XI-lea, chiar în regiunea Mării Mediterane, le comerciale din Italia, Pisa, Genova și Amalfi, au trecut la ofen-lzgonindu-i pe musulmani din Sardirtia, mergând să-i caute chiar râurile Maghrebului (din 1015) și ale Spaniei (în 1092), ele au încetunci curățirea acestor ape, a căror securitate cel puțin relativă – editerana nu avea să cunoască niciodattă o alta, până în secolul al ea – era atât de importantă pentru comerțul lor.

NĂVĂLIREA UNGARĂ

I odinioară hunii, ungurii sau maghiarii se iviseră în Europa e în mod neașteptat, și deja scriitorii evului mediu, care învăța „ea bine să-i cunoască, se mirau cu naivitate că autorii romani nu i lucrare, termenul de „baroni” apare cu sensul vechi de „mai mari ai” – persoane de mare importanță prin naștere sau situație în regat. – d.

făcuseră nicio mențiune despre ei. Istoria lor originară ne este de altfel mult mai puțin cunoscută decât aceea a hunilor și pentru că izvoarele chineze care, cu mult înaintea tradiției occidentale, ne permit să mergem pe urmele acelor „Hioung-Nou” sunt mute în acest domeniu, Desigur, aceșjfcî noi invadatori aparțineau, și ei, lumii, atât de bine caracterizate, a nomazilor din stepa asiatică: popoare adesea foarte diferite din punctul de vedere al graiului, dar uimitor de asemănătoare prin genul de viață, pe care li-l impuneau condițiile

comune de trai; crescători de cai și războinici, hrăniți cu laptele iepelor lor sau cu produsele obținute prin vânătoare și pescuit; mai ales inamici-înnăscuți ai agriculturilor dimprejurul lor. Prin trăsăturile sale fundamentale, limba maghiară este legată de tipul lingvistic zis „fino-ugric”; idiomurile de care se apropie astăzi cel mai mult sunt acelea ale unor neamuri din Siberia. Dar, în cursul peregrinărilor sale, fondul etnic primitiv se amestecase cu numeroase elemente de limbă turcă, suportând amprenta viguroasă a civilizațiilor acestei grupări8.

Începând din 833, ungurii, al căror nume apare atunci pentru prima oară, sunt văzuți hărțuind populațiile sedentare – hanatul khazar și coloniile bizantine – din jurul Mării de Azov. Curând, ei amenință în fiecare clipă să taie drumul Mprului, în vremea aceea o cale comercială deosebit de activă prin care, din transbordare în transbordare și din târg în târg, blănurile Nordului, mierea și ceara pădurilor rusești, sclavii cumpărați din toate părțile erau schimbate cu mărfurile sau aurul furnizate fie de Constantinopol, fie de Asia. Dar noi hoarde ieșite, după ei, de dincolo de Ural, pecenegii, îi hărțuiesc fără încetare. Drumul sudului le este barat în mod victorios de imperiul bulgar. Astfel respinși și în timp ce una dintre fracțiunile lor a preferat să se înfunde în stepă, mai departe către est, cei mai mulți dintre ei au trecut peste Carpați, către antal 896, pentru a se răspândi în câmpiile Tisei și ale Dunării mijlocii. Aceste întinderi vaste, de atâtea ori pusitiite de invazii, începând din secolul al IV-lea, apăreau atunci pe harta populației Europei ca o enormă pată albă. „Pustietăți”, scrie cronicarul Regine de Prim. Dar nu ar trebui să se ia cuvântul *ad litteram*. Diferitele neamuri care odinioară avuseseră acolo așezări importante sau care doar trecuseră pe aici lăsaseră în urma lor, după toate aparențele, mai multe mici grupuri întârziate. Mai ales, triburi slave destul de numeroase se infiltraseră aici. puțin câte puțin. Dar densitatea locuitorilor rămânea, fără îndoială, foarte slabă: dovadă, modificarea aproape completă a nomenclaturii geografice, inclusiv aceea a râurilor, după sosirea maghiarilor. Pe de altă parte, de când Carol cel Mare doborâse stăpânirea avară, niciun stat bine organizat nu mai era capabil să asigure o rezistență serioasă în fața invadatorilor. Numai unii conducători aparținând poporului moravilor reușiseră, de puțin timp, să înjghebe, în colțul de nord-vest, un principat destul de puternic și deja oficial creștin: de fapt, prima încercare de constituire a unui stat pur slav. Atacurile ungare îl distrug

definitiv în anul 906.

8 însuși numele de unguri este probabil turcesc. La fel poate, cel puțin într-unul dintre elementele sale, acela de maghiar, care pare de altfel să nu fi fost aplicat, la origine, decât unui trib.

31

Începând din acest moment, istoria ungarilor ia un curs nou. Nu joc fi numiți nicidecum nomazi, în adevăratul sens al cuvântului eme ce an o așezare stabilă în câmpiile care poartă astăzi numele) ar de acolo, ei se avântă, în bande prădalnice, asupra țărilor înîte. Însă nu caută să cucerească pământuri noi; singurul lor scop le-a jefui, pentru a reveni după aceea, încărcăți de pradă, către a lor permanentă. Decăderea imperiului bulgar, după moartea ța-Simeon (927), le deschide drumul spre Tracia bizantină, pe care adat-o în mai multe rînduri. Occidentul mai ales, mult mai rău; era cel care îi atrăgea.

I intraseră de timpuriu în legătură cu el. Începând din 862, chiar e de a trece peste Carpați, una dintre expedițiile lor îi condusesese la provinciile de graniță (mărcile) ale vechii Germanii. Mai târnii dintre ei fuseseră angajați, ca ajutoare, de către regele acestei Arnulf, într-unul dintre războaiele sale împotriva moravilor. În 899, hoardele lor se năpustesc pe câmpia fluviului Po; anul ur-asupra Bavariei. De acum înainte, nu mai trece niciun an în mănăstirile din Italia, din vechea Germanie, curând și din Ganalele să nu specifice, când dintr-o provincie, când dintr-alta: în ale ungarilor”. Italia de Nord, Bavaria și Suabia mai ales au de suferit; întregul teritoriu de pe malul drept al fluviului Enns, Carolingienii stabiliseră comandamente de frontieră și împărțiseră –ituri abațiilor lor, a trebuit să fie abandonat. Dar incursiunile extins mult mai departe de aceste granițe. Amploarea razei de e străbătute ar uimi imaginația, dacă nu ne-am da seama că lun-rumuri ale crescătorilor de animale, parcurse odinioară de unguri am imense, drumuri pe care continuau să le efectueze în cercul pstrâns al pusteii danubiene, fuseseră pentru ei o școală minunată; Jismul păstorului, devenit totodată pirat al stepei, pregătise noma-[jefuitorului. Către nord-vest, Saxonia, adică teritoriul vast care se înde la Elba la Rinul mijlociu, a fost atinsă încă din anul 9 – 06, și inci lovită de mai multe ori. În Italia, au fost văzuți ajungând la Otranto. În 917, ei s-au strecurat, prin pădurea vosgiană și lașul Saales, până la bogatele abații care se grupau împrejurul lui Meurthe. LV acum încolo Lorena și Gal ia de Nord au devenit Jintre terenurile lor obișnuite. De

acolo, ei se hazardau până înndia și chiar în sudul Loarei Oameni ai câmpiilor, nu se temeau deloc să treacă peste Alpi, la nevoie. Tocmai „prin trecătoriletoare ale acestor munți”, venind din Italia, s-au năpustit, în 924, Ținutului Nîmes.

și nu evitau întotdeauna luptele împotriva unor forte organizate; ar au purtat câteva astfel de bătălii, cu succese variabile. Totuși, cei preferau să se furișeze rapid de-a curmezișul regiunilor: adesălbatici, pe care șefii lor îi conduceau în luptă cu biciul, dar soldați redutabili, iscuțiți, când era necesar să se bată, executând i din flanc, îndârjiți în urmărire și ingenioși în ieșirea din și-e cele mai grele. Trebuia să se traverseze vreun fluviu sau La-venețiană? Construiau grabnic bărci din piei sau din lemn. La își așezau corturile de oameni ai stepei; sau se fortificau în clăuneii mănăstiri părăsite de către călugări, și de acolo atacau zonele învecinate. Șmecheri ca niște oameni primitivi, informați la nevoie de către solii pe care îi trimiteau înaintje, mai puțin pentru a negocia cât pentru a spiona „ei descoperiseră foarte repede subtilitățile, destul de greoaie, ale politicii occidentale. Se țineau la curent cu situațiile de interregn, deosebit de favorabile pentru incursiunile lor, și știau să profite de disensiunile dintre prinții creștini pentru a se pune în serviciul unuia sau altuia dintre rivali.

Câteodată, după obiceiul jefuitorilor din toate timpurile, ei pretindeau sume de bani de la populațiile cărora le promiteau să le cruțe; ba chiar le impuneau plata unui tribut regulat: Bavaria și Saxonia au fost nevoite să se supună acestei umilințe timp de câțiva ani. Dar aceste metode de exploatare nu erau practicabile decât în provinciile vecine cu Ungaria propriu-zisă. În alte locuri, se mulțumeau să omoare și să jefuiască îngrozitor. La fel ca sarazinii, ei nu porneau atacuri împotriva orașelor întărite; atunci când își luau asemenea riscuri, în general eșuau, așa cum se întâmplase, de la primele lor raiduri în jurul Ni-prului, sub zidurile Kievului. Singura cetate importantă pe care au cucerit-o a fost Pavia. Ei erau de temut mai ales pentru sate și pentru mănăstiri, izolate frecvent în câmpii sau situate în cartierele periferice ale orașelor, în afara zidurilor de incintă. Mai presus de orice, se pare că doreau să ia prizonieri, alegându-i cu grijă pe cei mai buni, uneori păstrând – dintr-o populație trecută prin foc și sabie – doar femeile tinere și băieții tineri: pentru nevoile și plăcerile lor, fără îndoială, și mai cu seamă pentru vânzare. Dacă se ivea ocazia, nu se sfiau să vândă aceste turme umane chiar în târgurile

Occidentului, unde cumpărătorii nu erau toți oameni care să acorde prea mare considerație acestor făpturi; în 954, o fată nobilă, prinsă în împrejurimile orașului Worms, a fost pusă în vânzare chiar în acel oraș⁹. Mai des, îi târau pe acești nenorociți până în țările danubiene, pentru a-i oferi traficantilor greci.

4. SFÂRȘITUL INVAZIILOR UNGARE

Cu toate acestea, în ziua de 10 august 955, regele Franței de Răsărit, Otto cel Mare, alarmat la știrea unei incursiuni în Germania de Sud, a întâlnit, pe malul râului Lech, ceata ungară, pe drumul ei de întoarcere. După o luptă sângeroasă, el a învins; și a știut să exploateze urmărirea. Expediția de jaf astfel pedepsită avea să fie ultima. De acum înainte totul s-a limitat la un război de „hotare”, la granițele Eavariei. Curând, conform tradiției carolingiene, Otto a reorganizat comandamentele de la frontiere. Au fost create două mărci: una în Alpi, pe râul Mur, cealaltă mai la nord, pe râul Enns; aceasta din urmă, cunoscută la scurt timp sub numele de „comandamentul de est” – *Ostar-richi*, din care noi am făcut Austria (*Autriche*) – a ajuns, la sfârșitul secolului, până la pădurea Vienei, iar către mijlocul secolului al XI-lea, la Leitha și Morava.

9 Lantbertus, Vita Heriberti, c. I, în SS. vol. IV, pag. 741.

3 – Societatea feudali, vol. I, 33

ricât de strălucitoare ar fi fost și cu tot răsunetul său moral –le izolară, ca bătălia de la Lech, nu ar fi fost suficientă, desigur, i-a pune capăt dintr-odată raidurilor. Ungurii, al căror teritoriu nu fusese atins, nu suferiseră nici pe departe aceeași nimicire irii odinioară, sub Carol cel Mare. Înfrângerea uneia dintre ban-or așa cum se mai întâmplase deja și cu multe altele, nu ar fi juterea să le schimbe modul de viață. Adevărul este că, începând irul anului 926, expedițiile lor, deși la fel de violente ca oricândtă, deveniseră din ce în ce mai rare. În Italia, fără luptă, ele au sfârșit tot după 954. Către sud-est, cu începere din 960, incursiuni-i Tracia s-au redus la mici acțiuni de tâlhărie. Este absolut sigur mănunchi de cauze profunde își făcuse simțită acțiunea în mod t.

= pune întrebarea dacă, prelungire a unor vechi obiceiuri, lungile în de jaf de la un capăt la altul al Occidentului, erau, oare, no-e și rodnice inițptdeauna. Dacă ne gândim bine, putem să ne în Hoardele făceau stricăciuni îngrozitoare pe unde treceau. Dar cau deloc posibilitatea să se împovăreze cu o cantitate enormă adă. Sclavii, care

firește că îi urmau pe jos, riscau să le înceti-i mișcările; pe lângă aceasta, ei erau greu de păzit. Izvoarele ne; e adesea de fugari: ca, de exemplu, acel preot din ținutul Reims dus până în Berry, a fugit, într-o noapte, de la răpitorii săi, s-a i, timp de mai multe zile, într-o mlaștină, și în final, doldora de irite aventurilor sale, a reușit să se înapoieze în satul său¹⁰. Pentru de prețioase, carele, pe drumurile mizerabile din acel timp și în ui unor regiuni osufile, nu ofereau decât un mijloc de transport prea incomod și mult mai puțin sigur decât II-1 ofereau norman-Dărcile lor, pe frumoasele fluvii ale Europei. Pe câmpiile devasaii nu găseau întotdeauna cu ce să se hrănească; generalii bizaniau bine că „marele obstacol de care se lovesc ungurii în expelor provine din lipsa de pășuni” ¹¹. Pe parcurs, trebuiau duse mai lupte; chiar dacă erau victorioase, bandele reveneau decimate din a gherilă. Dar și de boli: terminând în anele sale, redactate zi povestirea anului 924, clericul Flodoard, la Reims, înscria aici curie știrea, primită în acel momente., a unei „ciume” dizenterice îi căzuseră pradă – după cum se spunea –, cea mai mare parteitorilor ținutului Nîmes. De altfel, cu trecerea anilor, orașele înși castelele se înmulțeau, restrângând spațiile deschise, singurele; nte propice incursiunilor. În fine, cam de prin anul 930, contiera aproape eliberat de coșmarul normand; regii și baronii aveau im încolo mai multă libertate de acțiune pentru a se întoarce îma ungurilor și a organiza rezistența mai sistematic. Din acest punct iere, opera decisivă a lui Oitto a fost mult mai puțin izbânda de: hfeld cât constituirea mărcilor. Au fost deci mai multe matâve în acționat pentru deturnarea poporului maghiar de la un gen stații care, fără îndoială, aduceau din ce în ce mai puține bogă-costau tot mai mulți oameni. Dar influența lor nu s-a făcutsim

FLODOARD, *Annales*, 937. LEON, *Tactica*, XVIII, 62.

tită atât de itare decât pentru că sociațiarea maghiară însăși suferea, în același timp, mari transformări.

Din nefericire, aici izvoarele ne lipsesc aproape în totalitate. Ca atâtea alte seminții, ungurii nu au început să aibă anale decât după convertirea la creștainism și la latinitate. Se poate întrezări totuși că agricultura se alătura treptat la creșterea animalelor: metamorfoză foarte lentă, de altfel, și care a comportat mult timp forme de habitat intermediare inițre nomadismul veritabil al popoarelor de păstori și imobilitatea absolută a comunităților de plugari autentici. În 1147, episcopul bavarez Otto de Freising, care, mergând în cruciadă, a

coborât pe cursul Dunării, i-a putut observa pe ungurii din vremea sa. Colibele lor de trestie, mai rar de lemn, nu serveau ca adăpost decât pe timpul sezonului friguros; „vara și toamna, ei trăiesc în conturi”. Este chiar alternanța pe care, puțin mai devreme, un geograf arab o nota la bulgarii de pe Volga inferioară. Colectivitățile, foarte reduse, erau mobile. Mult după creștinare, între anii 1012 și 1015, un sinod a interzis satelor să se îndepărteze prea mult de biserica lor. S-au dus prea departe? Vor trebui să plătească o amendă și să „revină” 12. Oricum, obiceiul unor cavalcade foarte lungi se pierdea. Și mai ales e sigur că grija străngerii recoltelor se opunea, de acum încolo, marilor migrații de tâlhărie pe timpul verii. Favorizate, poate, de absorbirea, în masa maghiară, a unor elemente străine – triburi slave de mult timp aproape sedentare; captivi originari din vechile civilizații rurale ale Occidentului –, aceste modificări în genul de viață se armoandzau cu profunde schimbări politice.

Ghicim în mod vag, la vechii unguri, deasupra unor mici societăți consangvine sau considerate astfel, existența unor grupări mai cuprinzătoare, de altfel fără mare stabilitate: „o dată lupta terminată”, scria împăratul Leon înțeleptul, „sunt văzuți împrăștiindu-se în clanurile (ysvâi) și triburile (<pvAcu) lor”. De fapt, era o organizare destul de asemănătoare aceleia pe care ne-o înfățișează încă și astăzi Mongolia. Din perioada șederii acestui popor în nordul Mării Negre, s-a făcut totuși încercarea ca, asemenea statului khazar, să se înalțe deasupra tuturor șefilor de hoarde un „Mare Senior” (acesta este numele pe care îl folosesc, de comun acord, sursele grecești și latine). Alesul a fost un anumit Árpád. Din acel moment, fără să se poaltă vorbi în vreun fel de un stat unificat, dinastia arpadiană s-a considerat, evident, ca destinată la supremație. În a doua jumătate a secolului al X-lea, ea a reușit, nu fără lupte, să-și extindă puterea asupra întregului neam maghiar. Populații stabilizate sau care, cel puțin, nu mai rătăceau decât între limitele unui teritoriu puțin întins, erau mai ușor de supus decât niște nomazi hărăziți unei veșnice dispersări. Opera a părut încheiată atunci când, în 1001, prințul descendent din Árpád, Vaik, a luat titlul de rege¹³. O grupare nestructurată de hoarde jefuitoare și rătăcitoare se transfor

12 K. SCHL NEMA NN, *Die Entstehung des Städtewesens* în *Sudosteuropa*, Breslau. s.d., pag. 18 – 19.

13 Asupra condițiilor, destul de obscure, ale ascensiunii

Ungariei ca regat cf. P.E. SCHRAMM, *Kaiser Rom und Renovatio*, vol. I, '1929, pag. 153 și urm.

35

Într-un stat implantat solid pe bucata sa de pământ, după mo-egalităților sau principatelor din Occident. Dar și imitându-le n-are măsură. Așa cum s-a întâmplat a-țat de des, luptele cele uite nu împiedicaseră un contact al civilizațiilor, dintre care cea a își exercitase atracția asupra celei primitive.

Luența instituțiilor politice occidentale fusese, de altfel, însoțită pătrundere mai profundă, care interesa mentalitatea în ansamblul ici când Vaik s-a proclamat rege, el fusese deja botezat cu un Ștefan, pe care biserica i l-a păstrat, punându-l în rândul sfin-i. La fel ca tot întinsul *no man's land* (pământ al nimănui) re- în Europa răsăriteană, pornind din Moravia până în Bulgaria a, Ungaria păgână fusese disputată mai întâi între două echipeitori de suflete, fiecare dintre ele reprezentând unul dintre cele: ari sisteme – diferențiate destul de net încă de atunci –, care arțeau creștinătatea: cel din Bizanț și cel din Roma. Unii șefi fuseseră botezați la Constantinopol; mănăstiri de rit grec au dăi-ungaria până târziu în secolul al XI-lea. Dar misiunile bizaare porneau prea de departe, au fos1 obligate până la urmă să gă în fața rivalelor lor.

gătită în casele regale, prin căsătorii care atestau deja o dorință piere, oper? de convertire era condusă activ de clerul bavarez. ui Pilgrim, mai ales, care a ocupat scaunul din Passau între 1 și 991, a făcut din această convertire obiectivul său. El visa biserica sa rolul de metropolă a misiunilor din ținuturile un precum era acela care îi revenea bisericii din Magdeburg slavii de dincolo de Elba, iar cea din Bremen și-l reven-ipra popoarelor scandinave. Din nenorocire, spre deosebire1 deburg, ca și Bremen, Passau nu era decât un simplu episco-Dinzând de arhiepiscopul de Salzburg. Și ce-i cu asta? Episdo-3 assau, a căror dioceză fusese fundată, în realitate, în secolul al, se considerau succesorii acelora care, pe vremea romanilor, stă în burgul fortificat Lorch, pe Dunăre. Cedând tentației că-i rezistaseră, în jurul său, atâția clerici catolici, Pilgrim a pea se plăsmuiască o serie de bule false, prin care Lorch era re-l drept metropola „Panoniei”. Nu mai rămânea decât să se re-le această provincie antică: în jurul orașului Passau, care, ruate legăturile cu Salzburg, își relua pretinsul rang de odinioară, lă se grupeze, în calitate de sateliți, noile episcopii ale unei

„Pamgare. Totuși, nici papii, nici împărații nu s-au lăsat convinși; despre prinții maghiari, chiar dacă erau dispuși să se boteze, nălit să nu depindă de prelații germani. Ca misionari, mai târ? piscopi, ei chemau de preferință preoți cehi, chiar venețieni; și and, spre anul 1.000, Ștefan a organizat ierarhia ecleziastică a său, aceasta a fost făcută, de acord cu papa, sub autoritatea trololit propriu. După moartea sa, luptele a căror miză a fost nea lui, chiar dacă au redat, pentru un timp, un oarecare pres-ior anumite căpetenii rămase păgâne, în cele din urmă nu i-au afectat în mod serios opera. Din ce în ce mai profund câștigat de creștinism, având un rege încoronat și un arhiepiscop, ultimul venit dintre popoarele „Sciției” – cum spune Otto de Freising – renunțase definitiv la incursiunile gigantice de altă dată pentru a se închide în orizontul, de acum încolo imuabil, al câmpiilor și pășunilor sale. Războaiele cu suveranii Germaniei învecinate au rămas frecvente. Dar cei care urmau să se înfrunte în viitor erau regii a doua națiuni sedentare¹⁴.

14 Istoria hărții etnice în Europa „extrafeudală” nu ne interesează aici în niod direct. Să reținem totuși că așezarea ungară în câmpia danubiană a dus la tăierea în două a blocului stev.

37

CAPITOLUL AL II-LEA NORMANZII

1. CARACTERE GENERALE ALE INVAZIILOR SCANDINAVE

Începând de la Carol cel Mare, toate populațiile de limbă germană trăiau în sudul Iutlandei, fiind de acum înainte creștine și încorpo? în regatele france, se găseau sub influența civilizației occidentale, *r*, schimb, mai departe, către nord, trăiau alți germani, care își păs?; eră, odată cu independența, și tradițiile specifice. Graiurile lor, di-te între ele, dar încă mult mai diferise de idiomurile Germaniei prin-zise, aparțineau uneia dintre celelalte ramuri provenite odiiră din trunchiul lingvistic comun: noi o numim astăzi ramura idinavă. Originalitatea culturii lor, în raport cu aceea a vecinilor mai ici, se accentuase în mod definitiv în urma marilor migrații care, în >lele al II-lea și al III-lea al erei noastre, golind aproape de oameni iile pământuri germane, de-a Icmgul Mării Baltice și împrejurul larului Elbei, făcuseră să dispară multe elemente de contact și de tziție.

Acești locuitori ai extremului Nord nu formau nicio simplă puze de triburi, nicio națiune unică. Se distingeau danezii în Scania, nsule, și

puțin mai târziu, în peninsula Idtlanda; goeții a căror amdno păstrează astăzi provinciile suedeze OEster și Vestergotland¹; suei, în jurul lacului Mălar; în fine, diversele seminții care, despărțite i mari întinderi de păduri, de lande pe jumătate înzăpezite și de țuri, dar unite de marea familiară, ocupau văile și țărmurile țării

Jrma să fie numită curând Norvegia. Exista totuși între aceste gruun aer de familie prea pronunțat și, fără îndoială, prea frecvente ucișări pentru ca vecinii lor să nu le aplice o etichetă comună. Ninu părea mai caracteristic străinului, fiindă prin natura sa mis

asa, decât punctul orizontului din care era văzut ivindu-se; gertii de dincoace de Elba au luat obiceiul să spună simplu: „oameni

Nord”, *Nordman*. Lucru curios: acest cuvânt, în ciuda formei sale

Ice, a fostt adoptat ca atare de către populațiile romane din Galia:

că înainte de a învăța să cunoască nemijlocit „sălbatica națiune a nanzilor”, existența ei să le fi fost semnalată de unele povestiri te din provinciile limitrofe; fie că, fapt mai plauzibil, oamenii din

1 Legăturile acestor goeți (fr. *Gotars*) scandinavi cu goții <fr. *Goths*), al căror i fost atât de important în istoria invaziilor germanice, pun o problemă deli-asupra căreia e departe de a se fi realizat un acord între specialiști.

popor să o fi auzit denumită astfel mai întâi de către conducătorii lor, funcționari regali dintre care cei mai mulți, la începutul secolului al IX-lea, fiind ieșiți din familii austrasiene, vorbeau de obicei limba vechilor franci (*le francique*). De altfel, termenul a rămas cu o utilizare striat continentală. Englezii, ori se străduiau să facă deosebire, cât mai bine, între diferitele popoare, ori le desemnau, în mod colectiv, prin numele unuia dintre ele, acela al danezilor, cu care se găseau mai des în contact².

Așa erau „păgânii din Nord”, ale căror incursiuni, declanșate brusc în jurul anului 800, aveau să aducă mari suferințe Occidentului, timp de aproape un secol și jumătate. Astăzi noi putem să le restituim raidurilor „normande” dimensiunea istorică reală mai bine decât aceia care, atunci, pe țărmurile noastre, stăteau la pândă, cercetând cu privirea largul mării și tremurând de teama de a descoperi acolo prorele bărcilor inamice, sau decât călugării, ocupați în ale lor *scriptoria* să noteze jafurile. Văzuse în adevărata lor perspectivă, ele nu ne mai apar decât ca un episod, la drept vorbind deosebit de sângeros,

al unei mari aventuri umane: acele ample migrații scandinave care, din Ucraina până în Groenlanda, au înnodat, cam în același timp, atâtea legături comerciale și culturale noi. Dar se impune să se rezerve pentru o lucrare diferită, consacrată originilor economiei europene, grija de a arăta modul în care orizontul civilizației europene a fost lărgit prin aceste epoei, țărănești și comerciale, dar și războinice. Ravagiile și cuceririle în Occident – ale căror începuturi vor fi, de altfel, expuse într-un alt volum al colecției³. – ne interesează aici doar ca unul dintre fermentii societății feudale.

Grație riturilor funerare, putem să ne reprezentăm cu precizie o flotă normandă. O corabie, ascunsă sub o movilă de pământ, acesta era de fapt mormântul preferat al căpeteniilor. În timpurile noastre, săpăturile arheologice, mai ales în Norvegia, au dat la iveală mai multe astfel de coșciuge marinărești: propriu-zis ambarcații de ceremonie, destinate deplasărilor liniștite, din fiord în fiord, mai degrabă decât călătoriilor spre pământuri îndepărtate, capabile totuși la nevoie să parcurgă distanțe mari, de vreme ce un vas, copiat exact după una dintre ele – aceea de la Gokstad – a putut, în secolul al XX-lea, să traverseze Atlanticul dintr-o parte într-alta. „Lungile nave”, care au răspândit teroarea în Occident, erau de un tip sensibil diferit. Dar nu până într-atât încât, completată și corectată cum se cuvine de către texte, mărturia mormintelor să nu permită să li se reconstituie înfățișarea destul de ușor. Erau bărci fără punți, constituind prin modul de asamblare a scheletului lor, capodopere ale unui popor de tăietori de lemne, iar prin proporția iscusită a liniilor, creații ale unui mare neam de mateloți. Având în general o lungime cu puțin peste douăzeci de metri, ele se puteau mișca fie cu vâsle, fie cu pânze, și duceau fiecare, în medie, de la patruzeci la șaiszeci de oameni, cu siguranță destul

2 „Normanzii” pe care izvoarele de proveniență anglo-saxonă îi prezintă uneori sunt – potrivit chiar textelor scandinave – norvegienii, opuși danezilor *stricto sensu*.

3 Este vorba de colecția „D’Evolution de l’Humanité” – Nota trad.

39

Înghesușiți. Rapiditatea lor, dacă o judecăm după modelul construitând descoperirea de la Gokstad, atingea, fără efort, circa zece no-i. Pescajul era mic: abia peste un metru. Se bucurau de un marentaj atunci când era vorba, părăsind largul mării, să se aventureze situare

sau chiar în lungul fluviilor.

Pentru normanzi, ca și pentru sarazini, apele nu erau decât un înspre țintele de pradă terestre. Cu toate că nu disprețuiau, dacă au ocazia, lecțiile unor creștini transfugi, ei posedau, prin ei înșiși, fel de știință înăscută a râului: atât de repede familiarizați cu comd tatea cursurilor de apă încât, din anul 830, unii dintre ei putu-i servi drept ghizi, de la Reims, arhiepiscopului Ebbon, care fugea împăratul său. În fața prorei bărcilor, rețeaua ramificată a afluen-i deschidea multitudinea meandrelor sale, propice surprizelor. Pe [Escaut au fost văzuți până la Cambrai, pe râul Yonn<3, până la Sens; Eure, până la Chartres; pe Loara, până la Fleury, mult în amonte de sans. În Marea Britanie chiar, unde cursurile de apă sunt, dincolo linia mareelor, mult mai puțin favorabile navigației, râul Ouse i-a totuși până la York, iar Tamisa și unul dintre afluenții săi, până leading când pânzele sau vâslele nu erau suficiente, s-a recurs la îi. Adesea, pentru a nu încărca prea mult corăbiile, un detașament ea din urmă pe drumul de uscat. Dacă trebuia să se ajungă la țări, în cazul unor ape prea mici, sau să se furișeze, pentru un raid – o apă prea puțin adâncă, bărcile ieșeau din corăbii. Sau dimpotrivă! trebuia ocolit obstacolul unor fortificații care barau cursul apei, se roviza o transbordare; așa s-a procedat în 888 și 890, cu scopul de ăla Parisul. Mai încolo către est, în câmpiile ruse, nu câștigaseră oare astorii scandinavi o lungă experiență a acestor alternanțe între na-ție și escortarea corăbiilor de la un fluviu la altul sau în lungul jurilor de apă?

De altfel, acești marinari minunați nu se temeau nicidecum de păit, de drumurile și de luptele sale. Ei nu ezitau să părăsească râul tru a se lansa, la nevoie, în urmărirea prăzii: ca aceia care, în 870,! urmărit, traversând pădurea din zona Orléans, pe urmele lăsate de ițe, pe călugării de la Fleury, care fugiseră de la abația lor de pe ui Loarei. Ei s-au obișnuit din ce în ce mai mult ca, pentru depla-le lor mai degrabă decât pentru luptă, să utilizeze caii, din care cei i mulți erau luați, evident, chiar din ținutul respectiv, în care își iteau pustiirile. Exact așa au acționat în 866, când au întreprins o e incursiune de jaf în Anglia de Est. Uneori, ei transportau caii: r-un teritoriu de pradă într-altul: în 885, de exemplu, din Franța Anglia4. În acest fel ei se puteau îndepărta mereu mai mult de râu; au fost ei văzuți, în anul 864, abandonându-și navele, pe râul Cha-te și aventurându-se până la Clermont d'Auvergne, pe care l-au cu-l? Pe de altă parte, mergând mai repede, ei își

surprindeau mai bineersarii. Erau foarte iscusiti în a-și ridica metereze și a se apăra la postul acestora. Mai mult, superiori în acest domeniu călăreților un-i, știau să atace locurile fortificate. În anul 888, era deja lungă lista? celor care, în pofida zidurilor lor, nu rezistaseră asaltului norman

4 ASSER, *Life of Ung Alfred*, ed. W.H. STEVHNSON, 1904, c. 66.

zilor: așa au fost Cologne (Köln), Rouen, Nantes, Orléans, Bordeaux, Londra, York, pentru a nu le cita decât pe cele mai renumite. La drept vorbind, în afară de faptul că surpriza își jucase uneori rolul ei – cum s-a întâmplat la Nantes, cucerit într-o zi de sărbătoare –, vechile incinte romane erau departe de a fi întotdeauna bine întreținute, și încă și mai departe de a fi întotdeauna apărate cu mult curaj. Atunci când la Paris, în 888, un pumn de oameni energici a știut să pună în stare de funcționare fortificațiile din Câte și a găsit curajul să lupte, orașul, care, în 845, aproape abandonat de către locuitori, fusese pustiit, iar în anii următori suferise, încă de două ori, aceeași lovitură, a rezistat victorios de această dată.

Jafurile erau bogate. Teroarea pe care o inspirau cu mult înainte nu era mai puțin teribilă. Colectivități care vedeau puterile publice incapabile să le apere – ca, începând din anul 810, anumite grupuri de frizoni –, precum și mănăstiri izolate, începură să se răscumpere. Apoi înșiși suveranii s-au obișnuit cu această practică: în schimbul unor sume de bani, ei obțineau de la bandele de jefuitori promisiunea de a-și înceta, măcar provizoriu pustiirile sau de a se îndrepta către alte ținte de pradă. În Franța Occidentală, Carol Pleșuvul dăduse exemplu încă din 845. Regele Lorenei, Lothar al II-lea, l-a imitat, în 864. În Franța Orientală a venit, în 882, rândul lui Carol cel Gros. La anglo-saxoni, regele Merciei a făcut la fel, probabil de prin 862; acela al Wessexului, cu siguranță, în 872. Prin chiar natura lor, aceste răscumpărări serveau drept momeală, și prin urmare ele se repetau aproape fără sfârșit. Cum sumele necesare trebuiau cerute de către prinți de la supușii lor, și înainte de toate de la bisericile lor, în final se instaura o adevărată scurgere de avuție din economiile occidentale către economiile scandinave. Încă și astăzi, printre atâtea obiecte rămase ca amintiri din acele epoci eroice, muzeele Nordului păstrează, în vitrinele lor, surprinzătoare cantități de aur și de argint: contribuții ale comerțului, desigur, în mare parte; dar și multe, cum spunea preotul german Adam de Breme, „roade ale tâlhăriei”. Este frapant de

altfel că, furate sau primite ca tribut sub formă fie de monede, fie de bijuterii după moda Occidentului, aceste metale prețioase erau în general retopite pentru a face din ele bijuterii pe gustul celor care le obțineau: dovadă a unei civilizații deosebit de sigure de tradițiile sale.

Captivii luați, dacă nu erau răscumpărați, erau duși peste mare. Puțin după anul 860 s-a văzut astfel vânzându-se, în Irlanda, prizonieri negri care fuseseră capturați în Maroc³. În fine, adăugați-le acestor războinici ai Nordului dorințe senzuale puternice și brutale, gustul sângelui și al distrugerii, odată cu, din când în când, mari dezlănțuiri întrucâtva nebunești, în care violența nu mai cunoștea opreliști: așa a fost faimoasa orgie în timpul căreia, în anul 1012, arhiepiscopul de Canterbury, pe care răpitorii săi îl păziseră până atunci cu înțelepciune, pentru a obține răscumpărarea lui, a fost lapidat cu oasele animalelor devorate la festin. Despre un islandez, care participase la expedițiile militare în Occident, o saga ne spune că era poreclit, „omul copiilor”.

SHETELIG, CCL pag. 10.

41

auu-a i-i-u w± auicipuiya pe aceșna cu vârful lăncii, „cum era obi-eiul printre camarazii săi” 6. Cele arătate sunt suficiente pentru a face I se înțeleagă groaza pe care invadatorii o răspândeau pretutindeni în t l r pe aceșna cu vârful lăncii, „cum era obitre camarazii săi” 6. Cl ätt fiit t f leagă groaza pe car ita lor.

2. DE LA INCURSIUNE LA STABILIRE

Cu toate acestea, din vremea în care, în anul 793, normanzii jedseră prima mănăstire, pe coasta Norfehumbriei, și, în 800, îl obliiseră pe Carol cel Mare să organizeze în grabă, pe Canalul Mânecii.

ararea litoralului franc, acțiunile lor își schimbaseră treptat atât cacterul cât și anvergura. La început, desfășurate de-a lungul țărmu

[or încă nordice – Insule Britanice, pământuri joase de litoral ale arii câmpii de nord, faleze neustriene –, fuseseră atacuri sezoniere, care, profitând de zilele frumoase, le organizau mici cete de „vikingi”.

motogia cuvântului este contestată⁷. Dar nu este vreo îndoială nicsi el desemna niște amatori de aventuri profitabile și războinice, nici grupurile astfel formate nu s-ar fi constituit în general, în afara leturilor de familie sau de trib, dinadins pentru aventura însăși. Doar știi Danemarcei, așezați în fruntea unui altat organizat măcar rudi

ntar, își încercau deja puterile, la frontierele lor de sud, în

cuceriri ritabile. De altfel, fără prea mare succes.

Apoi, foarte rapid, aria de deplasare s-a lărgit Corăbiile au ajuns nă în Atlantic, și încă mai departe spre sud. Începând din anul 844, ei mite porturi din Spania occidentală primiseră viztita piraților. În 3 și 860, a venit rândul Mediteranei. Au fost atinse și Insulele Barre, Pisa, Ronui inferior. Valea fluviului Anno a fost străbătută în onte până la Fiesole. Această incursiune mediteraneană era, de alt –, destinată să rămână izolată. Nu pentru că distanța ar fi avut ceva e să-i înspăimânte pe descoperitorii Islandei și ai Groenlandei. Nu? am să-i vedem, printr-o mișcare inversă, în secolul al XVII-lea, pe adatorii din vechea Barbarie8 aventurându-se până adânc în coatul Saintonge, ba chiar până la bancurile de lângă Terra Nova? Dar a îndoială liotele arabe erau mult prea bune păzitoare ale mărilor, în schimb, raidurile au pătruns din ce în ce mai adânc pe conți-Lt și în Marea Britanie. Nu poate exista niciun înscris mai grăitor ăt – însemnate pe hartă – peregrinările călugărilor de la Saint

6 *Landnamabek*, c. 303, 334, 344, 379.

7 Au fost propuse, în principal, două interpretări. Anumiți savanți derivă intui din scandinavul *vik*, „golf”; alții văd în el. un derivat din germanicul un *wik*, desemnând un burg sau un târg (Cf. nordgermanicul *Weichbild*, drept m și un mare număr de nume de locuri, cum sunt: Norwich, în Anglia, sau iswick – *Braunschweig* – în Germania). În primul caz, vikingii și-ar fi luat ele de la golfurile în care se așezau ia pândă; în al doilea, de la târgurile

are câteodată le frecventau în calitate de comercianți pașnici, iar altă dată îfuiiau. Niciun argument absolut hotărâtor nu a putut fi furnizat până în sunt, nici într-unul, nici în celălalt sens.

Barbaria = nume dat odinioară regiunilor din nordul Africii, situate la vest gipt: Maroc, Algeria, Tunis.

— Nota trad.

Philibert cu relicvele lor. Abația fusese fundată, în secolul al VII-lea, în insula Normoutier: așezare valoroasă pentru schimnici, atâta timp cât marea era cât de cât liniștită, dar care a devenit deosebit de periculoasă atunci când au apărut în golf primele bărci scandinave. Puțin înainte de 819, monahii au pus să li se construiască un adăpost pe continent, la Dees, pe malul lacului Grand-Lieu. Curând, ei s-au obișnuit să meargă acolo în fiecare an, la începutul primăverii; atunci când sezonul nefavorabil, spre sfârșitul toamnei, părea să-i împiedice

pe inamici să navigheze, biserica din insulă era din nou deschisă pentru slujbele religioase. Totuși, în anul 836, Normoutier, devastată fără încetare și a cărei aprovizionare se lovea, desigur, de greutăți tot mai mari, a fost considerată categoric de neapărat. Dees, odinioară adăpost temporar, a devenit o așezare permanentă, în timp ce, mai departe spre interior, o mică mănăstire la Cunauld, în amonte de Sau-mur, le servea de acum încolo de refugiu. În 858, o nouă retragere: Dees, prea aproape de coastă, a trebuit să fie abandonat la rândul său, și călugării s-au stabilit la Cunauld. Din nenorocire, locul, pe Loara, atât de ușor accesibil, nu fusese prea bine ales. Începând din anul 862, a fost necesară mutarea în interiorul țării, la Messayi în provincia Poitou. Dar și acum s-a constatat, la capătul unui deeeaiu, că distanța de ocean era încă prea scurtă. De astă dată, întreaga suprafață a Masivului Central, ca paravan de protecție, nu a părut prea mare; în 872 sau 873, oamenii noștri s-au refugiat până la Saint-pour-cain-sur-Sioule. Chiar și acolo, ei nu au rămas mult timp. Mai departe încă, spre est, orașul fortificat Tournus, pe râul Saone, a devenit adăpostul în care, din anul 875, comunitatea religioasă, hurducată pe atâtea drumuri, și-a găsit, în fine, „locul de liniște” despre care vorbește o diplomă regală⁹.

Desigur că aceste expediții pe distanțe lungi impuneau o organizare mult diferită de aceea cu care erau obișnuite raidurile neprevăzute de odinioară. Mai întâi, forțe mult mai numeroase. Micile trupe, grupate fiecare în jurul unui „rege de mare”, s-au unit puțin câte puțin, și au fost văzute constituindu-se veritabile armate; așa a fost „Marea Armată” (*magnus exercitus*) care, formată pe Tamisa, apoi, după trecerea pe țărmurile Flandrei, sporită prin adăugarea mai multor bande izolate, a pustiit îngrozitor Galia, între anii 879 și 892, pentru a reveni în final să se risipească pe litoralul Kentului. Devenea tot mai puțin posibil să se întoarcă în fiecare an în Nord, drept pentru care vikingii și-au luat obiceiul de a hiberna, între două campanii, în chiar țara pe care o aleseseră ca teren de vânătoare. Astfel au procedat, cu începere din 835 sau în jurul acestui an, în Irlanda; în Galia, pentru prima dată, în 843, la Normoutier; în 851, la gurile Tamisei, în insula Tharet la început și-au instalat taberele pe țărm. Curând nu s-au mai temut să și le împingă mult mai adânc în interior. Adesea își fortificau poziția pe o insulă de râu. Sau chiar se mulțumeau să se așeze lângă un curs de apă. Pentru aceste șederi prelungite, unii dintre ei își aduceau soțiile

9 R. POUPARDIN, *Monuments de l'histoire des abbayes de Saint-Philibert*, 1905, cu „Introducerea” (1 *Introduction*), și G. TESSIER, *Bibliothèque de l'JSE des Chartes*, 1932, pag. 203.

43

pii; în anul 888, parizienii au putut auzi, de după meterezele lor, feminine intonând, în tabăra adversă, bocetul pentru războinici. În ciuda terorii pe care o inspirau aceste cuiburi de tâlhari, de

porneau permanent noi atacuri, unii dintre locuitorii din împrejură aventurau la cei care iernau acolo, pentru a le vinde produsele

Sălașul devenea, pentru moment, târg. Astfel, rămânând pirați, dar cum încolo pirați semisedentari, normanzii se pregăteau să devină ritori ai pământului.

Într-adevăr, totul îi predispunea acum pe simplii bandiți de odire pentru o astfel de transformare. Acești vikingi, pe care îi atrăgeau teritoriile de jaf ale Occidentului, aparțineau unui popor de și de fierari, de tâmplari și de negustori, tot atât cât și de război-Târâți de acasă de dorința de câștig sau de aventură, uneori obli-la acest exil de răzbunări familiale sau de rivalități între căpeteniile continuau totuși să simtă în urma lor tradițiile unei societăți își avea structurile ei fixe. De altfel, tocmai în calitate de coloniști; abilisera scandinavii, începând din secolul al VII-lea, în arhipelagul din Vest, de la insulele Făroare până la insulele Hebride; tot în calitate, veritabili deștelenitori de pământuri virgine, au procedat, începere din anul 870, la marea „luare în stăpânire a pământului, la *Inama* din Islanda. Obişnuieți să combine comerțul cu pirateria, ei ieră în jurul Mării Baltice o întreagă coroană de târguri fortificate, la primele principate pe care unii dintre conducătorii lor militari întemeiat, în secolul al IX-lea, la cele două capete ale Europei – landa, împrejurul porturilor Dublin, Cork și Limerik; în Rusia kie-a, de-a lungul etapelor mării căi fluviale –, caracterul lor comun acela de a se prezenta ca state esențialmente urbane, care printr-un luat ca centru dominau regiunea înconjurătoare.

de impune să lăsăm la o parte, oricât de atrăgătoare ar fi ea, isto-oloniilor formate în insulele occidentale: Shetland și Orkney, care: e la regatul Norvegiei, din secolul al X-lea, nu aveau să treacă oția decât la sfârșitul evului mediu (1468); Hebridele și Man, constipână la mijlocul secolului al XIII-lea – într-un principat scan-l autonom;

regatele de pe coasta irlandeză, care, după ce și-au văxpansiunea frântă la începutul secolului al XI-lea, nu au dispărut itiv decât aproximativ un secol mai târziu, în fața cuceririi en – Pe aceste pământuri de la extremitatea Europei, civilizația scanță se lovea de societățile celtice. Singura care trebuie să fie pea în detaliu de către noi este stabilirea normanzilor în cele două țări „feudale”: vechiul stat franc și Marea Britanie anglo-saxonă. >ale că atât cu una cât și cu cealaltă – ca și cu insulele vecine – iburile interumane au fost frecvente până la capăt, că bandele late au traversat întotdeauna cu ușurință Canalul Mânecii sau Mă-rlandei, că șefii – dacă au fost dezamăgiți de vreun eșec pe unul 2 cele două maluri – aveau obiceiul constant de a merge să-și de norocul pe litoralul de vizavi, va fi nevoie, pentru mai multă ale, să examinăm separat cele două direcții de cucerire.

3. AȘEZĂRILE SCANDINAVE: ANGLIA

Încercările scandinavilor de a se instala pe pământul britanic s-au conturat încă de la prima lor iernare: în anul 851, după cum s-a văzut. De atunci, bandele, acționând mai mult sau mai puțin prin rotație, nu mai lasă să le scape prada. Dintre statele anglo-saxone, unele au dispărut imediat ce regii lor au fost omorâți: așa au fost Deira, pe coasta de vest, între fluviul Humber și râul Tees și Anglia de Est, între Ta-misa și Wash. Altele, ca Bernicia, în extremitatea de nord, și Mercia, în centru, au continuați să existe un timp, dar foarte diminuate ca suprafață și plasate sub un fel de protectorat. Doar Wessexul, care se întindea atunci peste întregul Sud, a reușit să își păstreze independența, nu fără războaie grele, marcate, cu începere din anul 871, de eroismul hotărât și răbdător, al regelui Alfred. Produs desăvârșit al acestei civilizații anglo-saxone care, mai bine decât oricare alta, în regatele barbare, știuse să îmbine într-o sinteză originală contribuțiile unor tradiții culturale opuse, Alfred, regele savant, a fost și un rege soldat. El a reușit să supună, către anul 880, ceea ce mai rămăsese încă din Mercia, sustrasă astfel de sub influența dianează. În schimb, a fost nevoit, în aceeași perioadă, să-i cedeze invadatorului, printr-un veritabil tratat, întreaga parte răsăriteană a insulei. Nu înseamnă însă că acest imens teritoriu, mărginit, spre est, aproximativ de drumul roman care unea Londra cu Chester, ar fi format atunci, în mâinile cuceritorilor, un singur stat. Regi sau „iaris” scandinavi, împreună ici și colo, desigur, cu mici șefi anglo-saxoni, precum succesorii prinților Berniciei, își împărțeau țara, când uniți

între ei prin tot felul de legături de alianță sau de subordonare, când certându-se. În alte părți se constituiseră mici republici aristocrate, după modelul celei din Islanda. Fuseseră ridicate orașe întărite, care serveau ca puncte de sprijin, dar și ca târguri, diferitelor „armate”, devenite sedentare. Și cum trupele venite de peste mări trebuiau hrănite, războinicilor li se împărțiseră loturi de pământ. Totuși, pe țarmuri, alte bande de vikingi își continuau jafurile. Cum să ne mirăm că, spre sfârșitul domniei sale, cu memoria încă plină de atâtea scene de oroare, Alfred, traducând, în *Mângâierile* lui Boethius, descrierea Vârstei de Aur, nu s-a putut abține să nu adauge la modelul său această înțepătură: „pe vremea aceea nu se auzea nicidecum vorbindu-se de nave înarmate care să se războiască?” 10.

Starea de anarhie în care trăia astfel partea „daneză” a insulei explică faptul că, începând din anul 899, regii Wessexului care, doar ei, în toată Marea Britanie, dispuneau de o putere teritorială întinsă și de resurse relativ considerabile, au putut, sprijinindu-se pe o rețea de fortificații construite încetul cu încetul, să încerce și să reușească recucerirea întregului teritoriu. Cu începere din 954, după o luptă foarte grea, le este recunoscută autoritatea supremă asupra întregii țări ocupate anterior de către inamic. Aceasta nu înseamnă că urmele staționării scandinave pe aceste meleaguri ar fi fost șterse cât de puțin. Este adevărat, unii „iaris”, împreună cu grupurile lor de însoțitori, porniseră din nou pe mare, mai mult sau mai puțin de bunăvoie. Dar cea mai mare parte

10 *King Alfræd's old English version of Boethius*, ed. W.J. SEDGEFIELD § XV.

45

Îtorilor de altă dată au rămas pe loc: căpeteniile își păstrau, sublia regală, drepturile de comandă; oamenii simpli și-au păstrat irite.

toate acestea, în Scandinavia însăși se produsese profunde mări politice. Peste haosul micilor grupări tribale, se consolidau ormai adevărate state: state încă destul de instabile, sfâșiate de rate lupte dinastice și preocupate permanent să se războiască i altele, capabile totuși, cel puțin din când în când, de reduta-centrări de forțe. Alături de Danemarca, unde puterea suverană a întărit considerabil la sfârșitul secolului al X-lea, alături de suedezilor, care îl absorbise pe acela al goeților, a apărut ultima dintre monarhiile nordice, pe care a creat-o, spre sfârșitul anuo familie de șefi locali, stabiliți la început pe

pământurile rechise și fertile din jurul fiordului Oslo și lacului Mjosen. Acesta egatul „drumului Nordului” sau, cum spunem noi, al Norvegiei: urnele, de simplă orientare și fără nicio rezonanță etnică, evocă 3 de comandă impusă cu întârziere particularismului triburilor erențiate de altă dată. Or, pentru prinți, stăpâni ai acestor forpolitice mai puternice, viața vikingului era ceva obișnuit; ca lainte de încoronarea lor, cutreieraseră mările; mai târziu, dacă iecuri îi forțau să fugă, pentru moment, din fața unui rival mai erau văzuți plecând iarăși în marea aventură. Cum s-ar fi puavând puterea de a ordona, pe un teritoriu întins, importante de oameni și corăbii, să nu fi privit ei din nou către țarmuri i căuta, dincolo de orizont, ocazia unor noi cuceriri? noi când incursiunile în Marea Britanie au reînceput să se în –, din anul 980, este caracteristic faptul că în fruntea principa-nde vom găsi curând doi pretendenți la monarhiile nordice: coroana Norvegiei, celălalt la aceea a Danemarcei. Amândoi au după aceea regi. Norwegianul, Olaf Trygvason, nu a mai revenit i pe insulă. Danezul, în schimb, Svein cu „barbă spintecată” jitaț defel drumul. La drept vorbind, se pare că a fost readus întâi de către una dintre acele vendete de care un erou scan-i se putea dezice fără dezonoare. Cum, între timp, expedițiile de inuaseră sub conducerea altor căpetenii, regele Angliei, Ethel-a crezut că se poate apăra mai bine împotriva tâlharilor decât pe câțiva dintre ei în slujba sa. A-i opune astfel pe vikingi vi-era un joc clasic, practicat de mai multe ori de către prinții de nent, dar aproape întotdeauna cu un succes mediocru. Resim-rândul său necredința mercenarilor săi „danezi”, Ethelred s-a; pe ei, ordonând, în 13 noiembrie 1002 – ziua Sfântului Brice icrarea acelora dintre ei care au putut fi prinși. O tradiție ulte-are nu poate fi verificară, povestește că printre victime se afla Lui Svein. Începând din anul 1003, regele Danemarcei a decis dieze unele orașe engleze De acum încolo, un război aorcape ipt va sfâșia țara, și nu avea să la sfârșit decât după moartea i și a lui Ethelred. În primele zile ale anului 1017. cMpă ceul – rezentanți ai Casei de Wessex se refugiaseră în Galia sau fu-spediați de către danezii învingători în îndepărtata țară a slapnsiliul înțelepților” – înțelegem prin acesta adunarea marilor baroni și episcopi – l-a recunoscut ca rege al tuturor englezilor pe fiul lui Svein, Knut.

Nu era vorba de o simplă schimbare de dinastie. Dacă în momentul urcării sale pe tron în Anglia, Knut nu ajunsse încă rege al Danemarcei, unde domnea unul dintre frații săi, el a devenit doi ani

mai târziu. După aceea a cucerit Norvegia. A încercat să se extindă și în zonele ocupate de slavii și de finlandezii de dincolo de Marea Baltică, până în Estonia. Expedițiilor de jaf a căror cale fusese marea, le succeda, în mod natural, o încercare de întemeiere a unui imperiu maritim. Anglia nu figura aici decât ca provincia cea mai vestică. Într-adevăr, pământul englez a fost cel ales de Knut pentru a-și petrece sfârșitul vieții. Clerul englez era acela la care prefera să apeleze spre a organiza bisericile-misiuni din statele sale scandinave. Căci, fiu al unui rege păgân, poate târziu convertit, Knut însuși a fost un fanatic al bisericii romane, ctitor de mănăstiri, legislator pie tist și moralizator asemănător unui Carol cel Mare. Prin aceasta el se apropia de supușii săi din Marea Britanie¹. Atunci când, credincios exemplului mai multor predecesori ai săi anglo-saxon [, el și-a făcut, în anul 1027, pelerinajul la Roma „pentru mântuirea propriului suflet, ca și a popoarelor sale”, Knut a asistat aici la încoronarea celui mai mare suveran al Occidentului, împăratul Konrad al II-lea, rege al Germaniei și al Italiei; l-a mai întâlnit și pe regele Burgundiei, și ca bun fiu al unui popor care a fost întotdeauna atât negustor priceput, cât și războinic, a știut să obțină de la acești gardieni ai Alpilor, pentru negustorii din Anglia, folositoare scutiri de taxe vamale. Dar țările scandinave erau acelea din care el își asigura cea mai mare parte a forțelor cu care stăpânea marea insulă. „Aale a pus să i se ridice această piatră. El a perceput impozitul penitru regele Knut în Anglia. Dumnezeu să-i primească sufletul”. Aceasta este inscripția cu caractere runice care se citește încă și azi pe o stelă funerară, în apropierea unui sat din provincia suedeză Upland¹¹. Creștin prin lege, cu toată prezența în diversele sale teritorii a numeroase elemente încă păgâne sau creștinate foarte superficial, deschis, prin intermediul creștinismului, amintirilor literaturilor antice, amestecând în fine tradițiile proprii popoarelor scandinave cu moștenirea civilizației anglo-saxone, ea însăși germanică și latină concomitent, acest stat, centrat în jurul Mării Nordului, era locul în care se întrepătrundeau tot felul de curenți de civilizație. Probabil că în acest timp sau ceva mai devreme, în Northumbria populată demult de vikingi, un poet anglo-saxon, transpunând în versuri vechi legende din țara goeților (*Gotar*) și din insulele daneze, a compus *L-ai de Beowulf*², poem încărcat de ecourile unei inspirații epice încă totalmente păgâne – stranie și sumbră povestire în versuri, cu monștri fantastici; printr-o; Aouă mărturie a acestui joc de influențe contrare,

manuscrisul este precedat de o scrisoare a lui Alexandru cel

11 MONTELIUS, GCXLIII, pag. 14 (multe an. te exemple).

12 Poem anglo-saxon din secolul al VTII-lea, al cărui erou este un rege legendar din Iutlanda.

— Nota trad.

47

e către Aristotel și urmat de un fragment tradus din Cartea lui tith13.

Dar acest stat singular a fost întotdeauna destul de slab structurat.

Innicațiile pe distanțe atât de mari și peste mări foarte aspre cotn

au multe riscuri. Exista ceva neliniștitor în spusele lui Knut, din lamația pe care a adresat-o englezilor în anul 1027, în timpul călî

I de la Roma spre Danemarca: „Îmi propun să vin spre voi, îndată egatul meu din Est va fi pacificat... imediat ce în această vară voi putut să-mi organizez o flotă”. Părțile din Imperiu în care suveranul

ra prezent trebuiau puse sub conducerea unor viceregi, care nu au întotdeauna fideli. După moartea lui Knut, uniunea, pe care el o s-o și menținuse cu ajutorul forței, s-a destrămat. Anglia a fost atrii la început, ca regat aparte, unuia dintre fiii săi; apoi, pentru încă *i* timp, fu reunită cu Danemarca (Norvegia ieșind în mod hotărât uniune). În anul 1042, în fine, a fost recunoscut rege, din nou, un

din casa de Wessex, Eduard, numit mai târziu „Confesorul”.

Totuși, nici incursiunile scandinave pe țărmurile sale nu încetaseră jlet, nici ambițiile căpeteniilor din Nord nu se atenuaseră. Sărăcit

Mb de atâtea războaie și jafuri, dezorganizat în structura sa poliși eclesiastică, agitat de rivalitățile dintre familiile de baroni, stanglez nu mai era capabil în mod evident decât de o rezistență slabă.

stă pradă ușoară era pândită din două părți: de dincolo de Marea idi, de către ducii francezi din Normandia, ai căror supuși, în timntregii perioade de început a domniei lui Eduard – crescut el înla curtea ducală –, făcuseră parte deja din anturajul prințului și aaltul cler; de dincolo de Marea Nordului, de către regii scandinavi.

ci când, după moartea lui Eduard, unul dintre principalii magnați gâtului, Harold, el însuși scandinav după nume, pe jumătate

scarir ca origine, fu uns rege, două armate, la un interval de puține mână, au debarcat pe țărmul englez. Una, pe râul Humber, era a regelui Norvegiei, un alt Harold sau Harald, acel Harald „cu. aspră” din vechile povestiri scandinave *Saga*: adevărat viking nu ajunsese la coroană decât după lungi aventuri rătăcitoare, fost în al gărzilor scandinave la Constantinopol, comandant al armate-izantine trimise împotriva arabilor din Sicilia, ginere al unui prinț, >vgorodului, în fine explorator îndrăzneț al mărilor arctice. Ceape litoralul Sussexului, era comandată de către ducele de Nor-ia, Wilhelm Bastardul 14. Harald Norvegianul fu învins și omorât dul de la Stamford; Wilhelm a învins pe colina de la Hastings. Îndoială, succesorii lui Knut nu au renunțat dintr-odată la visul

Asupra enormei literaturi referitoare la acest poem, ediția KLAEBER, 1928, suficientă pentru orientare. Data este contestată, criteriile lingvistice dove-se ca putând avea o interpretare deosebit de dificilă. Opinia prezentată în i se pare că răspunde p-auzibilităților istorice: cf. L.L. SCHUCKING, *Wann d der Beowulf?* în *Beiträge zur Gesch, der deutschen Sprache*, vol. XLII, tecent, M. RITCHIE GIRVAN (*Beowulf and the seventh century*, 1935) s-al să dea înapoi în timp redactarea până în jurul! anului 700. Dar el nu ex – prenta scandinavă, atât de bine simțită în însuși subiectul său.

M. PETIT DUTAILLIS, *La monarchie feodale*, pag. 63 consideră ca plau) înțelegere între cei doi invadatori, care ar fi avut în vedere un tratat de

Ipoteza este ingenioasă, dar nu este deloc susceptibilă să fie dovedită.

lor ereditar: în două rânduri sub domnia lui Wilhelm, ținutul Yorkshire i-a văzut pe danezi reapărând. Dar aceste acțiuni războinice degenerau în simple jafuri: expedițiile scandinave, către sfârșitul lor, reveneau la caracteristicile de la începuturi. Scoasă de pe orbi ea nordică, la care păruse, un moment, că ar aparține definitiv, Anglia a fost, timp de aproape un secol și jumătate, înglobată într-un stat care se întindea pe cele două maluri ale Mânecii, și astfel legată pe vecie de interesele politice și de curente de civilizație ale Occidentului apropiat.

4. AȘEZĂRILE SCANDINAVE: FRANȚA

Dar însuși acest duce al Normandiei, cuceritor al Angliei, oricât de francez ar fi fost prin limba sa și prin felul său de viață, nu făcea

parte mai puțin, și el, dintre descendenții autentici ai vikingilor. Pentru că, atât pe continent cât și pe insulă, mai mulți „regi de mare” se făcuseră în final seniori sau prinți ai pământului.

Evoluția a început aici foarte devreme. Cam din jurul anului 850, delta Rinului a cunoscut prima încercare de constituire a unui principat scandinav, inclus în edificiul politic al statului franc. Către această dată, doi membri ai casei regale din Danemarca, exilați din țara lor, au primit ca „beneficiu” de la împăratul Ludovic cel Pios ținutul care se întindea împrejurul portului Durstede, atunci principalul port al Imperiului la Marea Nordului. Extins mai târziu prin adăugarea unor alte părți din Frizia, teritoriul astfel concedat avea să rămână aproape permanent în stăpânirea unor membri ai acestei familii, până în ziua în care ultimul dintre ei va fi omorât pentru trădare, în anul 885, din ordinul lui Carol cel Gros, seniorul său. Puținul pe care îl întrevădem din istoria lor este suficient spre a ne arăta că, ținând privirile îndreptate când către Danemarca și certurile sale dinastice, când spre provinciile france unde, oricât de creștini ar fi devenit ei, nu se temeau să întreprindă incursiuni fructuoase, aceștia nu au fost decât vasali fără credință și răi păzitori ai pământului. Dar această Normandie olandeză, care nu a rezistat, are – în ochii istoricului – întreaga valoare a unui simptom prevestitor. Puțin mai târziu, un grup de normanzi, încă păgâni, pare să fi trăit destul de mult timp la Nantes sau în jurul orașului în bună înțelegere cu contele breton. În mai multe rânduri, regii franci luaseră în slujba lor șefi de bandă. Dacă acel Volundr, de exemplu, al cărui omagiu îl primise Carol cel Pleșuv în anul 862, nu ar fi fost omorât puțin mai târziu într-un duel judiciar, nu încapă nicio îndoială că nu ar mai fi fost necesar să fie înzestrat cu fiefuri, nici ca această consecință inevitabilă să fie acceptată dinainte. Este evident că, la începutul secolului al X-lea, ideea unor astfel de așezări plutea în aer.

Cum și sub ce formă unul dintre aceste proiecte a prins contur în cele din urmă? O cunoaștem foarte puțin. Problema tehnică are în acest caz prea multă gravitate pentru ca istoricul să poată – fără a fi lipsit de onestitate – să se abțină să i-o mărturisească cititorului. Să între -, deschidem, deci, un moment, ușa laboratorului.

4 – Societatea feudală, vol. I 49

existau, pe atunci, în diferite biserici ale Creștinătății, clerici care iduiau să noteze evenimentele an cu an. Era un vechi obicei,

năsiinioară din utilizarea instrumentelor de calcul al sărbătorilor biți, pentru a înscrie în funcție de ele faptele proeminente ale anure a trecut sau ale aceleuia în curs. Astfel, în pragul evului mediu, când încă se data după sistemul consulilor, se utilizau tabelele ogice ale vechilor romani – așa-numitele *fasti consulares* tot proceda mai târziu la întocmirea tabelelor sărbătorilor de Paști, de să indice, în succesiunea lor, datele, atât de variabile, ale aces-aznic, care dirijează aproape întreaga ordine a liturghiilor. Cu către începutul perioadei carolingiene, memoratorul istoric s-a t de calendar, păstrându-și totodată croiala sa riguros anuală. Deperspectiva acestor memorialiști se deosebea mult de a noastră.

Interesau de căderile de grindină, de lipsa de vin sau de grâne, miracole aproape tot atât cât de războaie, de moartea prinților, îmbările survenite în stat sau în biserică. Pe lângă aceasta, ei nu că aveau un grad diferit de inteligență, dar erau și foarte inegal ați.

Înnozitatea, arta de a întreba, zelul variau de la individ la indimai ales numărul și valoarea informațiilor adunate depindeau de area mănăstirii, de importanța sa, de legăturile sale mai mult îi puțin strânse cu curtea ori cu cei mari. La sfârșitul secolului al și în cursul secolului al X-lea, cei mai buni analiști din Galia au iră discuție, un călugăr anonim de la marea abație Saint-Vaast ras și un preot din Reims, Flodoard, care, la avantajul unui spisebit de subtil, îl adăuga pe acela de a trăi într-un focar de înde vești. Din nenorocire, analele de la Saint-Vaast se întrerup a mijlocul anului 900; cât despre acelea ale lui Flodoard, cel pucum ele ne-au fost păstrate – deoarece trebuie să ținem seama, eles, de stricăciunile timpului scurs de atunci –, punctul lor de este plasat în anul 919. Or, prin cea mai supărătoare întâm-această discontinuitate corespunde tocmai perioadei de stabilire a izilor în Franța Occidentală.

drept vorbind, aceste „agende” nu sunt singurele lucrări istorice de o epocă pe care o preocupa mult trecutul. La mi-ai puțin de A după întemeierea principatului normand de pe Sena inferioară, Richard I, nepotul fondatorului său, a hotărât să dispună istorisirea r eroice ale strămoșilor săi și ale sale. El l-a însărcinat cu aceasta canonic din Saint-Quentin, Doon. Opera, realizată înainte de 026, este plină de informații. Surprindem la lucru un scriitor solul al XI-lea ocupat să compileze informațiile extrase din anterioare – pe care nu le citează niciodată –, cu câteva „ale, de care face mare* caz, și cun

înfrumusețările pe care i le i când amintirile sale culese exclusiv din scrieri, când, mai imaginația sa. Putem observa aici pe viu ce înflorituri erau rate de un cărturar instruit ca demne de a da strălucire unei îi, sau de un lingușitor priceput, ca apte să măgulească or – atronilor săi. Cu ajutorul unor documente autentice prin care i controlată, aici se sondează profunzimea uitării și a deformării te era spuse (eptabilă memoria istorică a oamenilor – din acele timpuri, după câteva generații. Într-un cuvânt, lucrarea este o mărturie deosebit de prețioasă asupra mentalității unui mediu și a unei epoci; dar este o mărturie aproape nulă asupra faptelor care sunt cuprinse în ea, cel puțin în ceea ce privește istoria de început a ducatului de Normandia.

Din aceste evenimente atât de obscure, iată deci ce reușim să aflăm cu ajutorul câtorva anale mediocre și a unui foarte mic număr de documente de arhivă.

Fără să neglijz total gurile fluviilor Rin și Escaut, efortul vikingilor s-a îndreptat din ce în ce mai mult, începând din anul 885 sau cam de atunci, asupra văilor Loarei și Senei. Mai ales în jurul Senei inferioare s-a așezat una dintre cetele lor, în anul 896. De aici, ea făcea incursiuni în toate părțile, în căutare de pradă. Dar aceste expediții îndepărtate nu erau întotdeauna fericite. În 911, jefuitorii au fost bătuți în Burgundia, în mai multe rânduri, sub zidurile orașului Chartres. În schimb, ei erau stăpâni în ținutul Roumois și în regiunea înconjurătoare; fără îndoială, ca să-și asigure hrana pentru perioada de iarnă, fuseseră obligați să cultive – sau să pună să se cultive – pământul. Această așezare devenind un centru de atracție, primilor sosiți, în număr mic, li se alăturaseră alte valuri de aventurieri. Dacă experiența ne arată că nu era imposibil să se pună frâu pustiirilor produse de ei, în schimb izgonirea lor din ascunzători părea să depășească forțele singurei puteri interesate: aceea a regelui. Căci nu mai putea fi vorba de puteri mai apropiate: în acest ținut pustiit îngrozitor și care nu mai avea ca centru decât un oraș în ruine, cadrele locale de comandă dispăruseră în totalitate. Pe de altă parte, noul rege al Franței Occidentale, Carol cel Simplu, uns în anul 893 și recunoscut peste tot după moartea lui Eudes, rivalul său, părea că, de la urcarea sa pe tron, și-ar fi făcut planul unei înțelegeri cu invadatorul. I-a dat curs în anul 897, ehemându-l pe lângă el pe șeful care îi comanda atunci pe normanzii din regiunea Senei inferioare și devenindu-i naș. Această primă tentativă a rămas fără rezultate. Dar cum să ne mirăm că,

paisprezece ani mai târziu, și-a reluat ideea, adresându-se de astă dată lui Rollon care, în fruntea aceleiași „armate”, îi succedase finului de odinioară? în ce-l privește, Rollon fusese de curând învins lângă Chartres; această înfrângere nu a putut să nu îi deschidă ochii asupra dificultăților care se opuneau continuării raidurilor. El a considerat înțelept să accepte oferta regelui. De ambele părți aceasta însemna recunoașterea situației de fapt. Dobândi pe deasupra, în ochii lui Carol și ai consilierilor săi, avantajul de a-și alipi – prin legăturile omagiului de vasalitate, dar cu obligația de a acorda sprijin militar – un principat, în realitate deja format, și care de acum înainte va avea cele mai serioase motive să păzească țărmul împotriva pagubelor provocate de noi pirați. Într-o diplomă din 14 martie 918, regele menționează concesiile acordate „normanzilor de la Sena, adică lui Rollon și însoțitorilor săi... pentru apărarea regatului”.

Înțelegerea a avut loc la o dată pe care nimic nu ne permite să o stabilim cu exactitate: cu siguranță după bătălia de la Chartres (20 iulie 911); probabil puțin după ea. Rollon și mulți dintre ai lui s-au botezat. Cât despre teritoriile cedate, peste care Rollon urma să-și exercite de acum încolo, în mare, puterile – practic ereditare –, ale celui

51

Înalt funcționar local al ierarhiei france, contele, ele cuprindeau, pune singura sursă demnă de încredere – Flodoard, în a sa *Hisde l'Église de Reims* –, „câteva comitate” în jurul orașului Rouen:

toate aparențele, partea din dioceza de Rouen care se întindea de ui Epte până la mare și o bucată din aceea de Evreux. Dar norii nu erau oameni care să se mulțumească mult timp cu un spațiu de redus. Mai ales că noi valuri de imigranți îi împingeau în mod rios să se extindă. Reluarea războaielor dinastice, în regat, nu a ziat să le furnizeze ocazia de a-și negocia sprijinul. Începând din

924, regele Raoul îi acorda lui Rollon regiunea Bessin¹⁵; în 933, îi *d* fiului și succesorului lui Rollon diocezele de Avranches și de ances. Astfel, în mod progresiv, „Normandia” neustriană își găsisese irurile care vor rămâne de acum înainte aproape imuabile. Rămânea totuși Loara inferioară, cu vikingii săi: aceeași problemă e celălalt estuar și, pentru început, aceeași soluție. În anul 921, le și marchizul Robert, care, frate al fostului rege Eudes, deținea est puteri de mare comandant și acționa în realitate ca suveran lom, le-a cedat comitatul de Nantes piraților

fluviului, dintre care unii se botezaseră. Ceata scandinavă pare totuși să fi fost mai puititerică, iar atracția exercitată de așezările lui Rollon, intrate în talitate circa zece ani mai devreme, o împiedicau să-și amplificele. Pe lângă aceasta, comitatul Nantes nu era, ca acelea dimprejurașului Rouen, chiar neocupat, și nici izolat. Fără îndoială, în re-sau ducatul bretonilor armoricani, în care acesta fusese încorporuțin după anul 840, luptele între pretendenți, incursiunile scandiânseși, aduseseră cu ele anarhia extremă. Cu toate acestea, ducii pretendenții la demnitatea ducală, mai ales conții din ținutul étais, din imediata vecinătate, se considerau stăpânii legitimi ai ei mărci de limbă romană; pentru a o recuceri, ei aveau sprijinul lor pe care le puteau strânge din rândul fidelilor din propria Bre-unul dintre aceștia, Alain Barbe-Torte, revenit în anul 936 din a, unde se refugiase, i-a alungat pe invadatori. Normandia de pe i, spre deosebire de cea de pe Sena, nu avusese decât o existență? ră16.

stabilirea însoțitorilor lui Rollon pe țărmurile Mării Mânecii nu a t dintr-odată devastările. Ici și colo șefi izolați, cu atât mai lade jaf cu cât erau mai supărați că nu primiseră și ei pământuri17, ai continuat un timp să cutreiere câmpiile. Burgundia va fi din nou tă în anul 924. Câteodată acestor tâlhari li se alăturau normanzi touen. Înșiși ducii nu renunțaseră brusc la vechile obiceiuri. Căni din Reims, Richer, care scrie în ultimii ani ai secolului al, omite rareori să-i numească „duci ai piraților”. Într-adevăr, ex

În același timp, se pare, cu regiunea Mâine, a cărei cesiune a fost revocată rziu.

Mai târziu, în diferite zone din Franța, mai multe familii senioriale au că i-ar fi avut ca strămoși pe unii șefi normanzi: așa au fost seniorii de y și de Fierte-sur-Aube (M. CBAUME, *Les origines du duche de Bourvol*. I, pag. 400, n. 4). Un erudit, M. MORANVILLE, a atribuit aceeași ori-asei de Roucy (Bibi. Be. Charles, 1922). Dar lipsesc dovezile sigure.

FLODOARD, *Annales*, 924 (cu referire la Rognvald).

pedițiile lor războinice nu se deosebeau prea mult ele incursiunile se odinioară. Cu atât mai mult cu cât, în astfel de cazuri, ei foloseau frecvent trupe de vikingi, sosite de curând din Nord: așa au fost, în 1013, deci după mai mult de un secol de la omagiul lui Rollon, aventurierii, „avizi de pradă” 18, pe care îi conducea un pretendent la coroana Norvegiei, Olaf, păgân în acea vreme, dar destinat, după

botezul său, să devină sfântul național al țării sale. Alte cete acționau pe cont propriu pe litoral. Una dintre ele, din anul 966 până în 970, s-a aventurat până pe țărmurile Spaniei și a cucerit Santiago de Compostella. Iar în anul 1018, a mai apărut o alta, pe coastele provinciei Poitou. Totuși, puțin câte puțin, bărcile scandinave au uitat drumul apelor îndepărtate. Dincolo de frontierele Franței, delta Rimilui aproape se eliberase și ea. Către anul 930, episcopul de Utrecht s-a putut întoarce în orașul său, în care predecesorul lui nu-și putuse păstra reședința în mod permanent, și l-a reconstruit. Desigur că malurile Mării Nordului rămâneau expuse la multe lovituri. În 1006, portul Tiel, pe râul Waal, a fost jefuit, iar orașul Utrecht amenințat; locuitorii au dat foc, ei înșiși, instalațiilor de pe cheiuri și din partea comercială a orașului, pe care nu le proteja nicio împrejmuire. O lege frizonă, puțin mai târziu, prevede, ca pe un eveniment aproape normal, cazul în care un locuitor al țării, răpit de „normanzi”, ar fi fost înrolat cu forța de către ei într-una din bandele lor. Mult timp încă, marinarii scandinavi au continuat astfel ca, în ce îi privea, să mențină în Occident această stare de nesiguranță atât de caracteristică din partea unui anumit stadiu de civilizație. Dar epoca mângâțiilor lungi, cu opriri pentru iernat, precum și – după înfrângerea suferită la Podul de la Stamford –, aceea a cuceririlor de peste mări, trecuse

5. CREȘTINAREA NORDULUI

În acest timp, însuși Nordul evolua puțin câte puțin, creștinându-se. O civilizație care trece treptat, la o altă credință: istoricul nu cunoaște niciun fenomen care să-i dea posibilitatea unor observații mai pasionante, mai ales atunci când, așa cum e cazul aici, sursele, în ciuda unor lacune iremediabile, permit să i se urmărească acestui proces avatarurile mai de aproape pentru a face din el o experiență naturală, capabilă să clarifice alte evoluții de același fel. Dar un studiu detaliat ar depăși cadrul acestei cărți. Câteva puncte de reper trebuie să ajungă.

Nu ar fi nicidecum exact să afirmăm că păgânismul nordic nu a opus o rezistență serioasă, de vreme ce au fost necesare trei secole pentru a-l birui. Se întrevăd totuși unele dintre motivele interne care au facilitat înfrângerea finală. Clerului, foarte bine organizat, al popoarelor creștine, Scandinavia nu îi opunea niciun corp analog. Șefii grupărilor bazate pe legăturile de sânge erau singurii preoți. Fără îndoială, regii erau aceia care, în special, puteau să se teamă că, dacă își

pierdeau drepturile de oficiere a jertfelor, pierdeau prin aceasta un element

GUITL. AUME DE JUMIEGES, *Gesta*, ed. MARX, V, 12, pag. 86.

53

Îi al demnității lor. Dar, așa cum o vom arăta mai târziu, creș-ul nu îi obliga să renunțe la tot ceea ce le asigura caracterul Cât despre capii de familii sau de triburi, putem crede că schimprofunde din structura socială, corelate în același timp cu mip și cu formarea statelor, au dat o puternică lovitură prestigiului rerdotal. Vechea religie nu era lipsită doar de organizarea unei i; se pare că în perioada convertirii ea a prezentat, chiar în rul ei, simptomele unui fel de descompunere spontană. Textele: ave ne prezintă destul de des adevărați necredincioși. În cele mă, acest scepticism izbitor avea să conducă mai puțin la absența, e de neconceput, a oricărei credințe, cât la adoptarea unei credințe fine, politeismul însuși deschidea un drum ușor pentru schimsupunerii. Spirite căroră le este necunoscută orice fel de ana-mărturiilor nu sunt deloc înclinate să nege supranaturalul, de 5 ar veni el. Atunci când creștinii refuzau să se roage la zeii: lor religii păgâne, aceasta nu se datora, de obicei, faptului că i negat existența; ei îi considerați demoni răi, periculosdeci ar mai puțin puternici decât Creatorul unic. Tot așa, și numeexte ne-o confirmă, atunci când normanzii au învățat să-l cupe Hristos și pe sfinții săi, ei s-au obișnuit repede să îi trateze liste divinități străine, care puteau fi combătute sau ridiculizate, intermediul propriilor zei, dar a căror putere obscură era prea ut pentru ca, în alte împrejurări, să nu fi fost mult mai înțelept: a să le fie favorabili și să respecte misterioasa magie a cultului re nu a fost văzut, în anul 860, un viking bolnav făcând nu le în fața Sfântului Riquier? Puțin mai târziu, un șef islandez, con-sincer la creștinism, nu a continuat mai puțin să îl invoce pe lor, în anumite situații dificile 19. De la a-l recunoaște pe Dum-creștinilor ca pe o forță redutabilă până la a-l accepta ca Dum-inic, distanța putea fi parcursă în etape aproape imperceptibile, rerupte de armistiții și de tratative, expedițiile de jaf, ele însele, citau efectul. Mulți marinari din Nord, la înapoierea din drumu-războinice, au adus noua religie în propriul cămin, ca o altă 3 ei doi mari regi ai Norvegiei, profund implicați în convertirea af, fiul lui Trygvi, și Olaf, fiul lui Harald, fuseseră botezați amân-jrimul pe pământ englez, în anul 994, al doilea pe acela al Fran.014 – pe vremea când, neavând încă regate, comandau cete de

Aceste convertiri sau alunecări spre legea lui Hristos se în pe măsură ce, de-a lungul drumului lor, aventurierii, veniți! mare întâlneau un număr sporit de compatrioți stabiliți în mod în pe pământuri creștine odinioară, cei mai mulți dintre ei fași la credințele populațiilor supuse sau vecine. Dinspre parteaațiile comerciale, anterioare marilor acțiuni războinice și pe stea nu le-au întrerupt niciodată, favorizau' conviveririle. În majoritatea primilor creștini o constituiau negustorii, care mer – ABILLON, AA. SS. *ord. S. Bened.*, saec. II, ed. din 1733, yol. II, pag. 214.

unabdk, III, 14, 3. – " >".

geau des în portul Duurstede, în acel timp principalul nod de comunicații între imperiul franc și mărire nordice. O veche cronică goetlandeză, scrie, despre locuitorii insulei: „Ei călătoreau cu mărfurile lor spre orice regiune...; la creștini, ei au văzut obiceiurile creștine; unii au fost botezați, și la înapoiere au adus cu ei preoți”. Într-adevăr, cele mai vechi comunități ale căror vestigii le găsim se formaseră în orașele comerciale: Birka, pe lacul Mălar, Ripen și Schleswig la cele două capete ale drumului care, de la mare la mare, traversa istmul iutlandez. În Norvegia, către începutul secolului al XI-lea, potrivit cu observația pătrunzătoare a istoricului islandez Snorri Sturison, „cea mai mare parte a oamenilor care locuiau în lungul țărmurilor fuseseră botezați, în timp ce în văile înalte și pe întinderile muntoase, poporul rămânea în întregime păgân”-O. Timp îndelungat, aceste contacte de la om la om, după hazardul mi-grațiilor temporare, au fost pentru credința străină factori de propagare mult mai eficienți decât misiunile trimise de biserică.

Acestea, totuși, începuseră devreme. A acționa pentru suprimarea păgânismului le apărea Carolingienilor atât ca o datorie inherentă vocației lor de prinți creștini, cât și ca cea mai sigură cale pentru a-și extinde propria hegemonie peste o lume unită de acum încolo într-o aceeași credință. Tot așa s-a întâmplat și cu marii împărați germani, moștenitori ai tradițiilor lor. După convertirea Germaniei propriu-zise, cum să nu se fi gândit ei la germanii din Nord? La inițiativa lui Ludovic cel Pios, au fost trimiși misionari care să li-l propovăduiască danezilor și suedezilor pe Hristos. La fel cum, odinioară, Grigore cel Mare se gândise să procedeze în cazul englezilor, tineri scandinavi au fost cumpărați în târgurile de sclavi cu scopul de a fi pregătiți pentru preoție și apostolat. În fine, acțiunea de creștinare a

căpătat un punct de sprijin permanent prin stabilirea, la Hamburg, a unui arhiepiscopat, al cărui prim titular a fost călugărul picard Anschaire, la întoarcerea sa din Suedia: mitropolie lipsită pentru moment de sufragani²¹, dar în fața căreia se deschidea, dincolo de frontierele scandinave și slave din imediata apropiere, o imensă provincie care putea fi cucerită. Totuși, credințele ancestrale aveau încă rădăcini prea puternice; preoții franci, care erau priviți ca servitori ai unor prinți străini, provocau suspiciuni prea vii, iar echipele de predicatori ele însele, în pofida câtorva suflete înflăcărate ca Anschaire, erau prea greu de recrutat pentru ca aceste visuri mari să se poată realiza atât de repede. Orașul Hamburg fiind jefuit în anul 845 de către vikingi, biserica-mamă a misiunilor nu a supraviețuit decât pentru că s-a hotărât să i se adauge, detașându-l de provincia Cologne, sediul episcopal din Bremen, mai vechi și mai puțin sărac.

Cel puțin acolo era o poziție de retragere și de așteptare. Într-adevăr, din Bremen-Hamburg a pornit o nouă strădanie, care a fost mai norocoasă. În același timp, veniți dintr-un alt sector al orizontului creștin, preoții englezi le disputau fraților lor din Germania cinstea de a-i boteza pe păgânii din Scandinavia. Obişnuiți de demult cu meseria de

20 *Saga d'Olaf le Saint*, c. LX. Cf. traducere SAUTREAU, 1930, pag. 56.

21 Fr. suffragant = episcop care depinde de un arhiepiscop.

— Nota trad.

55

Îi de suflete, ajutați de comunicațiile constante care legau porturile și lor de țarmurile de vizavi, și îndeosebi mai puțin suspecti, rer lor pare să fi fost mai bogată. Este coraoteristic faptul că în Suedia, simplu, vocabularul creștinismului este compus mai curând din imuturi din limba anglo-saxonă decât din cea germană. Și nu e puțin caracteristic faptul că numeroase parohii și-au luat ca pa

sfinți din biserica Marii Britanii. Cu toate că, după regulile ierardiocezele mai mult sau mai puțin efemere care erau întemeierile scandinave trebuiau să depindă de provincia Bremen-Hamregii, atunci când erau creștini, preferau ca episcopii lor să i le: i în Marea Britanie. Cu atât mai mult influența engleză s-andit din plin în Danemarca și chiar în Norvegia, în timpul lui și al primilor săi moștenitori.

le întâmpla astfel pentru că, de fapt, atitudinea regilor și a pria-[or conducători constituia elementul decisiv. Biserica o știa bine – e întotdeauna se străduise, înainte de toate, să îi câștige de partea ai ales că pe măsură ce grupurile creștine se înmulțeau și, datorită reușitei lor, găseau în față grupuri păgâne mai conștiente de pe-și, ca urmare, mai hotărâte să lupte, cele două părți își puneau îai sigură speranță tocmai în puterea de constrângere exercitată; re suverani, adesea cu o duritate extremă. Pentru că, fără sprijini-i, cum să fi organizat în țară această rețea de episcopii și de abații, să căreia creștinismul ar fi fost incapabil să-și mențină rânduiala rituală și să ajungă la păturile de bază ale populației? Și invers, de religioase erau exploatate în războaiele dintre pretendenți, ifâșiau fără încetare statele scandinave: multe revoluții dinastice trus – pentru un timp, o organizare ecleziastică pe cale de instituire. ful a putut fi considerat ca asigurat în ziua în care, în fiecare cele trei regate, rând pe rând, s-au succedat, fără întrerupere, reștini: mai întâi în Danemarca, începând cu Knut; în Norvegia, Magnus cel Bun (1035); și cu mult mai târziu în Suedia, de ia

Inge care, spre sfârșitul secolului al XI-lea, a distrus sanctuarul *le* la Upsala, unde atât de des predecesorii săi jertfiseră animale r oameni.

I fel ca în Ungaria, convertirea acestor țări din Nord, temătoare independența lor, avea să aducă după sine, prin forța lucrurilor, uitea în fiecare dintre ele a unei ierarhii proprii, supuse direct S-a întâmplat ca, la un moment dat, pe scaunul episcopal de nen-Hamburg să se găsească un politician destul de subtil pentru iclina în fața inevitabilului și, ținând seama de pericol, să încerce să salveze ceva din supremația revendicată în mod tradițional de i s-a Arhiepiscopul Adalbert – cu-începere din anul 1043 – a ut planul unui vast patriarhat nordic, în cadrul căruia, sub tutela. rilor Sfântului Anschaire, s-ar fi înființat mitropoliile naționale, fu papală, deloc adeptă a puterilor intermediare, s-a ferit să favo-icest proiect pe care, de altfel, certurile dintre baroni, în Germania: nu i-au permis autorului său să îl dezvolte cu prea multă perseve în 1103, a fost creat un arhiepiscopat la Lund, în Scania daneză, jurisdicție peste toate pământurile scandinave. Apoi, în 1152.

Norvegia și-a obținut propriul său arhiepiscopat, pe care l-a stabilit la Nidaros (Trondhiem), lângă mormântul – veritabil ocrotitor

al națiunii în care își dormea somnul de veci regele martir Olaf. În fine, Suedia, în anul 1164, și-a statornicit metropola sa creștină foarte aproape de locul unde se ridicase, în vremurile păgâne, templul regal de la Upsala. Astfel biserica scandinavă se elibera de biserica germană. În paralel, în domeniul politic, suveranii Franței Orientale, cu toate intervențiile lor nenumărate în războaiele dinastice din Danemarca, nu au reușit niciodată să le impună regilor acestei: țări, într-un chip durabil, plata tributului, semn de aservire). nici măcar să împingă frontiera mai departe, în mod serios. Între cele două ramuri ale popoarelor germanice separarea a evoluat, accentuându-se din ce în ce mai mult. Germania nouă (*L'Allemagne*) nu era, nu avea să fie niciodată întreaga Germanie veche (*La Germanie*).

6. ÎN CĂUTAREA CAUZELOR

Oare convertirea a fost aceea care i-a convins pe scandinavi să renunțe la obișnuitele lor jafuri și migrații îndepărtate? A concepe expedițiile vikingilor ca pe un război religios declanșat de avântul unui fanatism păgân implacabil reprezintă o explicație care a fost uneori cel puțin schițată, dar care contrazice într-adevăr prea mult ceea ce știm noi despre acele spirite predispuse la îmbrățișarea tuturor magiilor. Nu este oare cazul ca, din contră, să credem în efectele unei profunde schimbări de mentalitate, sub acțiunea schimbării credinței? Cu siguranță, istoria călătoriilor pe apă și a invaziilor normande ar fi de neînțeles fără această dragoste pasionată pentru război și pentru aventură, care, în viața morală a Nordului, coexistă cu practicarea unor meșteșuguri mai liniștite. Aceiași oameni care erau văzuți frecventând, ca neguțători iscusiți, târgurile Europei, de la Constantinopol până în porturile deltei Rinului, sau care, sub cețurile înghețate ale iernii, deșteleniseră întinderile pustii ale Islandei, nu cunoșteau nicio plăcere mai mare și nicio posibilitate mai nobilă de a-și câștiga faima decât „zăngănirul armelor” și „izbitura scuturilor”: stau mărturii atâtea poeme și povestiri, scrise abia în secolul al XII-lea, dar în care mai răsună încă ecoul epocii vikingilor; mărturii, de asemenea, stelele, pietre funerare sau simple cenotafe, care, pe gorganele din țările scandinave. de-a lungul drumurilor sau în apropierea locurilor de adunare, își mai înalță încă și astăzi inscripțiile lor runice, gravate în roșu viu, pe piatra cenușie. În cele mai multe cazuri, ele nu comemorează, ca atât de multe morminte grecești sau romane, morții care s-au stins liniștit în căminul natal. Amintirea pe care o readuc în

memorie este, aproape în exclusivitate, aceea a unor eroi căzuți în cursul vreunei expediții sângeroase. Nu este mai puțin evident că sentimentele de acest fel pot părea incompatibile cu legea lui Hristos, înțelegând că o învățătură ce propovăduiește blândețea și mila. Dar, și vom avea în continuare nenumărate ocazii să constatăm acest lucru, la popoarele occidentale, în timpul epocii feudale, credința cea mai arzătoare în misterele creștinismului s-a împletit, fără

57

uiuit. i aparente, cu gustul violenței și al prăzii, ba chiar cu cea mai tîntă exaltare a războiului.

Desigur, scandinavii erau, de acum încolo, în comuniune de credință ceilalți membri ai lumii catolice: își hrăneau sufletul ca aceleași lele pioase, urmau aceleași drumuri de pelerinaj, citeau sau puneau să citească – dacă aveau o cât de mică dorință de a se instrui –, >ași cărți, în care se reflecta, mai mult sau mai puțin deformată, traromano-elenă. Să ne întrebăm totuși dacă unitatea solidă a civi-ei occidentale a împiedicat vreodată războaiele civile. Cel mult a admite că ideea unui Dumnezeu unic și atotputernic, alăturată concepții cu totul noi despre lumea cealaltă, a dat, în cele din: „o lovitură foarte puternică acelei mistici a destinului și gloriei, de caracteristice pentru vechea poezie a Nordului, și în care fără ăla că mulți vikingi își găsiseră justificarea pasiunilor lor. Cine va aprecia că această nouă credință era suficientă pentru a le lua icătorilor orice poftă de a porni pe urmele lui Rollon sau ale lui

ori pentru a-i împiedica să-și recruteze războinicii necesari/am) r lor?

a drept vorbind, problema, așa cum am pus-o noi mai sus, suferă formulare incompletă. Cum să cauți să afli de ce a luat sfârșit nomen fără să te întrebi mai întâi de ce s-a produs? în speță.

a nu înseamnă, poate, decât o amânare a dificultății: deoarece itul migrațiunilor scandinave nu este cu nimic mai puțin obscur virata cauzelor sale decât oprirea lor. De altfel, nu că ar fi cazul

ovim prea mult pentru a cerceta cu de-amănuntul motivele atracteitate asupra societăților din Nord de pământurile, în general înile și civilizate cu mult înainte, care se întindeau la sudul lor.

I marilor invazii germanice și a mișcărilor de popoare care le-au lat nu fusese deja aceea a unei îndelungi alunecări spre soare?

la jafurilor folosind calea mării era ea însăși veche. Printr-o

poremarcabilă, atât Grégoire de Tours, cât și poemul lui Beowulf păstrat amintirea expediției pe care, către anul 520, un rege al

r a întreprins-o pe țărmurile Friziei; alte încercări asemănătoare pă, fără îndoială, doar din vina textelor. Dar nu este mai puțin

a destul de brusc, spre sfârșitul secolului al VIII-lea, aceste exândeputate au luat o amploare necunoscută până atunci.

trebui deci să credem că Occidentul, slab apărat, a fost atunci la mai ușoară decât în trecut? Dar pe lângă faptul că această iție nu s-ar putea aplica unor fapte absolut paralele în timp, cum popularea Islandei și întemeierea regatelor varege pe țărmurile

Rusiei, ar fi creditat un paradox de neacceptat dacă s-ar prea statul merovingian, în timpul perioadei sale de descompunere, mtut părea mai redutabil decât monarhia lui Ludovic cel Pios, iv a fiilor săi. Este evident că tocmai în studiul țărilor din Nordul e cuvine să căutăm cheia destinului lor.

mpararea corăbiilor din secolul al IX-lea cu câteva alte descopere se raportează la date mai vechi, atestă că, în perioada ime-terioară epocii vikingilor, marinarii din Scandinavia își perfecționaseră mult construcția navelor. Nu încape nicio îndoială că fără acest progres tehnic expedițiile îndepărtate peste oceane s-ar fi dovedit imposibile. Dar să fi fost cu adevărat pentru plăcerea de a folosi aceste vase mai bine concepute că atâția normanzi au hotărât să meargă să caute aventura departe de țara lor? Este cazul să credem, mai curând, că s-au preocupat să-și îmbunătățească utilajul naval exact pentru a se putea lansa mereu mai departe pe mare.

În fine, o altă explicație a fost propusă, începând din secolul al XI-lea, chiar de către istoricul normanzilor din Franța, Doon de la Saint-Quentin. El vedea cauza migrațiilor în suprapopularea țărilor scandinave; originea acesteia – în practica poligamiei. Să lăsăm deoparte această ultimă explicație: nu numai pentru că doar căpeteniile întrețineau adevărate haremuri, dar și pentru că observațiile demografice nu au stabilit niciodată – dimpotrivă – că poligamia ar fi deosebit de favorabilă creșterii populației. Însăși ipoteza suprapopulării poate părea, din primul moment, suspectă. Popoarele victime ale unor invazii au folosit-o aproape întotdeauna ca pretext, în speranța, destul de naivă, de a-și justifica înfrângerile prin aflusul unui număr extrem de mare de inamici: așa au făcut mediteraneenii, odinioară, în fața celților, romanii în fața vechilor

germani. În acest caz ea merită totuși mai multă considerație, întrucât Doon o deținea probabil nu din tradiția învingșilor, ci din aceea a învingătorilor; și, mai ales, din cauza unei oarecare verosimilități intrinsece. Din secolul al II-lea până în secolul al IV-lea, mișcările de popoare care aveau, în final, să aducă prăbușirea Imperiului roman avuseseră cu siguranță ca efect lăsarea unor mari întinderi de pământ fără oameni în peninsula scandinavă, în insulele din Marea Baltică și în Iutlanda. Grupurile rămase pe loc au putut, timp de mai multe secole, să se răspândească în toată libertatea. Apoi a venit un moment, către secolul al VIII-lea, în care, fără îndoială, spațiul a început să le lipsească: cel puțin, ținând cont de situația agriculturii lor.

La drept vorbind, primele expediții ale vikingilor în Occident au avut ca obiect nu atât cucerirea unor așezări permanente, cât mai ales luarea unei prăzi destinate să fie adusă acasă. Dar și acesta era un mijloc de a remedia lipsa de pământ. Mulțumită capturii aduse din zonele de civilizație meridională, căpetenia, pe care o neliniștea restrângerea câmpurilor sale agricole și a pășunilor sale, putea acum să-și păstreze modul de viață și să continue să manifeste față de însoțitorii săi dărnicia necesară propriului prestigiu. În clasele mai umile, emigrația îi ferea pe fiii mai tineri de mediocritatea unui cămin prea aglomerat. Probabil că multe dintre familiile țărănești se asemănau atunci cu aceea pe care ne-o prezintă o piatră funerară suedeză, de la începutul secolului al XI-lea: din cinci fii, cel mai mare și cel mai mic au rămas acasă; ceilalți trei au murit departe, unul în insula Bornholm, al doilea în Scoția, iar al treilea la Constantinopol²². În fine, vreuna dintre acele certuri sau vendete, pe care structura socială și moravurile concureau în a le înmulți, nu-l obliga oare ea pe un om să-și abandoneze *gaard-ul*

22 NORDENSTRENG, CCXLIV, pag. 19.

59

șese? Împușinarea spațiilor goale îi făcea mai dificilă decât în trenarea, în chiar țara lui, a unei noi locuințe; hăituit, el nu găsea alt refugiu decât marea sau regiunile îndepărtate spre care ea îi le-a drumul. Cu atât mai mult trebuia să o facă, dacă inamicul de gea era unul dintre acei regi căroră habitatul mai bine organizat îi 9 a să-și extindă, pe teritorii mai vaste, o putere de comandă maia. Dacă la motivele arătate se mai adaugă și obișnuința și suc-Eoarte repede plăcerea s-a alăturat necesității, iar aventura, care: ral se dovedea

rodnică, a devenit simultan o profesiune și Un el ca începutul invaziilor normande, nici sfârșitul lor nu s-ar explica prin situația puterilor politice în țările invadate. Fără! că monarhia ottoniană era capabilă, mai bine decât aceea a) **r** Carolingieni, să-și protejeze litoralul; Wilhelm Bastardul și rii săi vor fi constituit, în Anglia, adversari redutabili. Totuși, amplat, tocmai, că nici unii, nici ceilalți nu au avut de apărut au aproape nimic. Și va fi greu de crezut că Franța de la mijlocul *xi* al X-lea, că Anglia sub Eduard Confesorul să fi părut prăzi ele. După toate aparențele, însăși întărirea regalităților scandi-upă ce, la începuturile lor, amplificase pentru moment migrațiile, ind pe căile Oceanului mulți proscrisi și pretendenți decep-a ajuns în cele din urmă să le facă să înceteze. Pe viitor, strân-le oameni și de corăbii vor fi monopolizate de către state, care au cu o grijă minuțioasă mai ales rechiziționarea vaselor. Pe derte, regii nu favorizau nicidecum expedițiile izolate care întreține-îritul de turbulență și le asigurau celor scoși în afara legii re. **r** „ea ușoare, precum și conspiratorilor – așa cum o arată Saga II Olaf – mijlocul de acumulare a bogățiilor necesare întuneca-i proiecte. Se povestea că Svein, o dată stăpân al Norvegiei, le! se Puțin câte puțin căpeteniile s-au obișnuit cu un mod de ai regulat, în care ambițiile își căutau satisfacerea în chiar patria-pe lângă suveran sau pe lângă rivalii săi. Pentru a-și procura în noi, s-a extins mai susținut destelenirea interioară. Răniă-ceririle monarhice, ca acelea pe care le-a realizat Knut și pe care case Harald *Hardraade* – „cel cu vorba aspră”. Dar armatele irau mașinării greoaie, anevoie de pus în mișcare în state cu a atât de puțin stabilă. Ultima tentativă a unui rege al Dane-îsupra Angliei, în timpul lui Wilhelm Bastardul, a eșuat, chiar ca flota să fi ridicat ancora, în fața unei lovituri de palat.

regii Norvegiei și-au limitat planurile la întărirea sau la sta-lominației lor asupra insulelor din Vest, de la Islanda până la regii Danemarcei și ai Suediei, la continuarea unor lungi cam-ipotriva vecinilor lor slavi, letoni și finlandezi, campanii care, icomitent acțiuni de represalii – deoarece, printr-o reciprocitate fită, pirateriile acestor popoare agitau în mod \constant Marea – și războaie de cucerire ori cruciade, ajungeau să semene leori foarte mult cu incursiunile de pe urma cărora suferiseră

P țarmurile fluviilor Escout, Tamisa sau Loara.

CAPITOLUL AL III-LEA

CÂTEVA CONSECINȚE ȘI CÂTEVA ÎNVĂȚĂMINTE ALE

INVAZIILOR

1. VREMURI DE MARE ÎNVĂLMĂȘEALĂ ȘI CONFUZIE1 /

Din zbuciumul ultimelor invazii, Occidentul a ieșit plin de răhi. Desigur, nici orașele nu fuseseră cruțate, cel puțin de către scandinavi; și chiar dacă multe dintre ele, după jaf sau abandon, s-au ridicat de bine de rău din ruine, această întrerupere a cursului normal al vieții lor le-a lăsat slăbite pentru un timp. Altele au fost mai puțin norocoase: cele două porturi principale ale imperiului car-olingian la mările nordice, Duurstede la delta Rinului, Quentovic la gura fluviului Canche, au decăzut definitiv, primul la rangul unui cătun mediocru, iar al doilea la acela al unui sat de pescari. De-a lungul căilor fluviale, schimburile de mărfuri își pierduseră orice siguranță: în anul 861, neguțătorii parizieni, fugind cu corăbiile lor, fură ajunși de bărcile normande și duși în captivitate. Mai ales zonele rurale au suferit îngrozitor, până la transformarea lor uneori în adevărate deserturi. În ținutul Toulonnais, după alungarea bandiților din Freinet, solul a trebuit să fie din nou deștelenit; vechile hotare ale proprietăților nemaiputând fi recunoscute, fiecare, spune un hrisov, „acapara pământuri după forțele sale”². În regiunea Touraine, atât de des străbătută de către vikinci, un act din 14 septembrie 900 prezintă o mică seniorie la Vontes, în valea Indrei, și un sat întreg la Martigny, pe Loara. La Vontes, cinci oameni din categoria servilor „ar putea întreține pământul dacă. ar fi pace”. La Martigny, redevențele sunt enumerate cu grijă. Dar e vorba de trecut; deoarece, dacă se mai disting încă șaptesprezece loturi țărănești (*ienures* sau *vianses*), ele nu mai produc nimic. Doar șaisprezece capi de familie trăiesc pe aceste ogoare sărăcite: unul mai puțin decât numărul loturilor deci, în timp ce în mod normal o parte dintre acestea ar fi trebuit să fie ocupate fiecare de către două sau trei familii. Dintre bărbați, mai mulți „nu au nici soții, nici copii”. Și se face auzit același tragic refren: „Acești oameni ar putea întreține pământul, dacă ar fi pace”³. De altfel, nu toate pustiirile erau opera invadatorilor. Întrucât.

1 Față de titlul original de *Le trouble* = tulburarea, zbuciumul, învălmășeala – am folosit expresia deosebit de sugestivă utilizată de Jacques Le Goff

Pentru a caracteriza această perioadă (JACQUES LE GOFF, *Civilizația Occidentului medieval*, Buc, 1970, pag. 62). Nota trad.

2 *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor-de-Marseille*, ed.

I a-i învinge pe inamici, se impunea adesea să fie înfometati, în 194, cum o ceată de vikingi fusese obligată să se refugieze în vechea a romană de la Chester, armata engleză, spune cronică, „a luat vitele dimprejurul oraşului, a ars recoltele şi-a lăsat caii să toată iarba din regiunea înconjurătoare”.

Ireşte că ţăranii, mai mult decât oricare altă clasă, erau în felul aduşi la disperare. Ca urmare, în zonele dintre Sena şi Loara şi în ere de Mosela, ei au fost văzuţi, în mai multe rânduri, unindu-se urământ, într-o mare şi bruscă tresărire de energie, pentru ca să? ască asupra jefuitorilor. Trupele lor, prost organizate, au fost mă-d de fiecare dată⁴. Dar ei nu erau singurii care aveau de îndurat eu de pe urma distrugerii culturilor. Oraşele, chiar atunci când imuirile lor rezistau, sufereau de foame. Seniorii, ale căror venituri le-au din pământuri, erau sărăciţi. În mod special, senioriile aparbisericii nu mai supravieţuiau decât cu mare greutate. De unde fel ca mai târziu, după Războiul de o Sută de Ani – o profundă? re a monahismului şi, în mod indirect, a vieţii intelectuale. Anglia mai cu seamă atinsă. În prefaţa la *Regie Pastorale* de Grigore cel tradusă prin grija sa, regele Alfred reaminteşte cu durere „timpul e înainte ca totul să fi fost pustiit sau ars, bisericele engleze erau până la refuz de bogăţii şi de cărţi” 5. Într-adevăr, acesta a fost; ul clopotului de înmormântare pentru acea cultură ecleziastică saxonă a cărei strălucire se răspândise odinioară peste Europa. Iră îndoială, efectul cel mai durabil, pretutindeni, poate fi rezumat o groaznică pierdere de forţe. Atunci când a fost restabilită o re-securitate, oamenii, ei înşişi împuţinaţi ca număr, s-au găsit în faţa; paţii întinse, altă dată cultivate, pe care le acoperise măracinişul. rea pământurilor virgine, încă atât de numeroase, a fost întârziata mult de un secol.

3 altfel aceste distrugeri materiale nu erau totul. Ar trebui să puralua şi şocul mental. Acesta a fost cu atât mai profund cu cât a, mai ales în imperiul franc, succeda unui calm cel puţin relativ, îndoială, pacea carolingiană nu avea o vechime prea mare şi este niciodată absolut completă. Dar memoria oamenilor e scurtă, Dacitatea lor de a-şi face iluzii este de nepătruns. Stă mărturie fortificaţiilor oraşului

Reims, care s-a repetat, de altfel, cu variante, în mai multe alte așezări urbane⁶. Sub Ludovic cel Pios, iscopul îi solicitase împăratului permisiunea să ia pietrele anticei muiri romane pentru a le folosi la reconstruirea catedralei sale. hui care, scrie Flodoard, „se bucura atunci de o pace temeinică adru de renumita putere a imperiului său, nu se temea de nici zie de barbari”, și-a dat consimțământul. De-abia se scurseseră

Van. Bertiniani, 859 (cu corectura propusă de către F. LOT, *Bibi. Ec. Chiar!* pag. 32 n. 2).

— REGIINO DE PRtÂM, 882.

— DUDON DE SA INT-QUEN-22).

Ing Alfred's V/est Saxon Version of Gregory's Pastoral care, ed. SWEET 5), pag. 4.

— F. VERCAUTEREN, *Étude sur les cites de la Belgique seconde*, Bruxelles, 371, n. 1: ei. pentru Tournai V.S. *Amandi*, III, 2 (*Poetae aevi Carol.*, vo! III, ceva mai mult de cincizeci de ani că, deoarece „barbarii” reveniseră, a fost nevoie să se construiască în grabă noi metereze. Zidurile și pali-sadele, de care a început să se umple atunci Europa, stăteau ca în simbol evident al unei profunde spaime. Jaful a devenit de acum înainte un eveniment familiar, pe care persoanele prudente îl prevedeau în contractele lor. Ca, de exemplu, acel contract de închiriere rural din împrejurimile orașului Lucea în care, în anul 876, se stipula suspendarea chiriei „dacă neamul păgân incendiază sau devastează casele și conținutul lor sau moara”⁷; sau, optsprezece ani mai devreme, testamentul unui rege din Wessex: milosteniile pe care le impune să fie plătite din bunurile lăsate moștenire vor fi achitate numai dacă fiecare pământ grevat astfel „rămâne popialat cu oameni și cu vite și nu e-e preschimbat în deșert”⁸. Diferite ca întrebuintare, dar asemănătoare ca simțire, rugăciuni vibrante, pe care ni le-au păstrat câteva cărți liturgice, se repetau ca un ecou de la un capăt la celălalt al Occident—1-lui. În Provența: „Sfântă Treime... scapă-l pe poporul tău creștin de împilarea păgânilor” (aici este vorba, cu siguranță, de sarazini). În Gaiia de Nord: „liberează-ne, o Doamne, de crunta națiune normadă, care ne devastează regatele”. La Modena, unde se adresa Sfântului Gemignano: „fii protectorul nostru împotriva săgeților ungurilor”⁹. Să ne dăm, un moment osteneala să ne imaginăm starea de spirit a credincioșilor care întovărășea, zi de zi, aceste implorări. Iar faptul că o societate trăiește într-o continuă alarmă nu rămâne fără

urmări. Desigur că incursiunile arabe, ungare sau scandinave nu purtau întreaga responsabilitate pentru neliniștea care împovăra sufletele. Le revenea însă o mare parte din aceasta.

Dar șocul nu a fost în totalitate distructiv. Din chiar această agitație s-au născut anumite transformări, uneori profunde, în liniile lor de forță, în interiorul civilizației occidentale.

Au avut loc deplasări de populație, în Galia, care, dacă am putea proceda în alt mod decât intuindu-le, ne-ar apărea fără îndoială ca având consecințe de mare importanță. Începând de la Carol Pleșutul putem vedea cârmuirea preocupându-se, fără prea mult succes, să-i retrimită, la casele lor, pe țăranii care fugiseră din fața invadatorilor. Vom crede oare că oamenii din regiunea Bas-Limousin, pe care în mai multe rânduri textele ni-i arată căutându-și adăpost în munți, se vor fi înapoiat, de fiecare dată, la locul de unde au plecat? De altfel, câmpiile, mai ales în Burgundia, par să fi fost afectate de depopulare mai mult decât zonele de înălțime¹⁰. Dar, dintre vechile sate care au dispărut în toate regiunile, nu toate au fost distruse de sabie sau de foc. Multe

7 *Memorie e documenti per servir all'istoria clei ducato di Lucea* – voi. V, 2, n° 855.

8 Testamentul regelui Acthelwulf, în Asser's *Life of King Alfred*, ed W. H.

STEVENSON, c. 16.

9 R. POUPARDIN, CXXVI, pag. 408. – L. DELISLE, *Instructions adresses par le Comite des travaux historiques...* Littérature latine, 1890, pag. 17.

— IVIU-RATORI, *Antiquitates*, 1738 „vol. I, col. 22.

10 *Capitularia*, vol. II no 273, c. 31. – F. LOT, în *Bibi. Ec. Charles*, W15, pag. 486.

— CHAUME, *Les origines du duche de Bourgogne*, vol. II, 2, pag. 468

469.

63

pur și simplu abandonate, căutându-se refugii mai sigure: ca de pericolul general împingea către concentrarea habitatului. Mai decât peregrinările laicilor, le cunoaștem pe acelea ale călugări – um, de-a lungul drumurilor de exil, monahii duceau cu ei, o cu raclele cu moaște sfinte, și pioasele lor tradiții, a rezultat întreg amestec de legende, tocmai bun să întărească, o dată cuția sfinților, și unitatea catolică. În

mod special, marele exod al celor bretone a răspândit foarte departe cunoașterea unei hagio-originale, acceptată cu ușurință de către sufletele pe care le ca însăși singularitatea miracolelor sale.

Iar Anglia a fost aceea în care, ca o consecință, a unei ocupații e deosebit de extinse și de durabile, harta politică și culturală a t cele mai evidente modificări. Prăbușirea regatelor, puternice iară, ale Northumbriei, în nord-est, și Merciei, în centru, a fat ascensiunea Wessexului, începută deja în perioada precedentă, n regii proveniți din această zonă meridională a făcut, în cele din cum spune unul dintre hrisoavele lor, „împărații întregii Brita-moștenire pe care Knut, apoi Wilhelm Cuceritorul aveau î» final arimească din mâinile lor. De acum înainte, orașele din Sud, Winr, apoi Londra, au atras către tezaurele păzite cu strășnicie în ele lor și impozitele prelevate în toată țara. Abațiile northumbri-jseseră centre de studiu renumite. Acolo trăise Beda; de acolo ple\leuin. Jafurile danezilor, cărora li s-au adăugat ravagiile sistema-ntreprinse de către Wilhelm Cuceritorul, cu scopul de a pedepsi a preveni revoltele, au pus capăt acestei hegemonii intelectuale, mult: o parte o zonei nordice s-a desprins pentru totdeauna din i însăși. Despărțite de celelalte populații de aceeași limbă prin rea vikingilor în Yorkshire, regiunile joase, de limbă anglo-sa-dimprejurul citadelei northumbriene Edinburgh, au căzut sublația conducătorilor celți din munți. Astfel regatul Scoției, cu al ilingvism, a fost, prin ricoșeu, o creație a invaziei scandinave.

APORTUL UMAN: MĂRTURIILE LIMBAJULUI

ȘI ALE NUMELOR; i

„Ici sarazinii, nici, cu excepția câmpiei danubiene, rapizii călăreți și nu și-au amestecat sângele, în proporție apreciabilă, cu acela al Europe. Dimpotrivă, scandinavii nu s-au limitat la jafuri: în așelor din Anglia și din Normandia neustriană, ei au introdus, instabil, un element uman nou. Cum să se măsoare acest aport? Da-ntropologice sunt incapabile, în ei fcapa actuală a științei, să ne fur-i ceva sigur. Suntem obligați să facem apel, lărgind sursele de nații, la diferite categorii de mărturii, de natură mai puțin dia normanzii din jurul Senei, începând cam de prin anul 940. limba

— A încetase, în împrejurimile orașului Rouen, să mai fje de ucigenerală. În schimb, la această dată, ea continua să fie vorbită în

JOLLIFFE, CLVIII, pag. 102.

ținutul Bessin, probabil populat, mai târziu, printr-o nouă sosire

de imigranți; iar importanța sa în principat rămânea destul de mare pentru ca ducele care domnea acolo să fi crezut necesar să dispună să fie învățată de către moștenitorul său. Printr-o coincidență izbitoare, tocmai către aceeași perioadă putem observa, pentru ultima dată, existența unor grupări păgâne îndeajuns de puternice încât să joace un rol în tulburările care au urmat după moartea ducelui Wilhelm „Sabie-Lungă”, asasinat în anul 942. Până în primii ani ai secolului al XI-lea, în jurul acestor „iarli din Rouen” mult timp credincioși – ne spune o saga – „amintirii rudeniei” cu căpeteniile din Nord¹², trebuie să se mai fi găsit încă oameni care, fără îndoială bilingvi, rămăneau capabili să folosească idiomurile scandinave. Cum să se explice altfel faptul că, spre anul 1.000, apropiatii vicontesei de Limoges, răpită, pe țărmurile regiunii Poitou, de către o ceată de vikingi și dusă de răpitorii ei „dincolo de mări”, au recurs, pentru a-i obține eliberarea, la bunele oficii ale ducelui Richard al II-lea; că același prinț, în anul 1013, a putut lua în serviciul său hoardele lui Olaf; că, anul următor, unii dintre supușii săi au luptat, poate, în armata regelui danez de la Dublin? ¹³ Totuși, începând din acest moment, favorizată concomitent de apropierea religioasă și de încetinirea aporturilor de noi veniți care, în perioada imediat ulterioară primei așezări, se succedaseră la intervale scurte, asimilarea lingvistică avea să fie treptat încheiată; Ademar de Chabannes, care scria în 1028 sau oleacă mai înainte, o considerase ca desăvârșită.¹⁴ Din graiul însoțitorilor lui Rollon, dialectul romanic din Normandia și, prin intermediul său, franceza obișnuită nu au împrumutat decât unii termeni tehnici care, aproape toți – dacă lăsăm la o parte, în mod provizoriu, viața agrară –, se raportează fie la navigație, fie la topografia țărmurilor: „port” (fr. *havre*) și „golful” (fr. *crique*), de exemplu. Cuvintele de acest tip au rămas vii, în ciuda romanizării, tocmai pentru că a fost imposibil să li se găsească echivalent în limba unui popor de agricultori, neîndemânatic la construirea corăbiilor ca și la descrierea configurației unui litoral.

În Anglia, liniile de evoluție au fost cu totul altele. La drept vorbind, la fel ca pe continent, scandinavii nu au persistat nici în izolarea lor lingvistică. Ei au învățat anglo-saxona. Dar au făcut-o pentru a o utiliza într-un mod cu totul deosebit. Conformându-se de bine de rău gramaticii sale și adoptând o mare parte din lexic, ei nu s-au sfiit să amestece în acesta, în mare număr, cuvinte din graiul lor.

În contact strâns cu imigranții, indigenii, la rândul lor, s-au obișnuit să se folosească din belșug de acest vocabular străin. Naționalismul cuvântului și al stilului era atunci un sentiment necunoscut, chiar și la scriitorii cei mai legați de tradițiile poporului lor: unul dintre cele mai vechi exemple de împrumut din limba vikingilor nu ne este, oare, furnizat de poemul bătăliei de la Maldon, care elogiază gloria uior războinici din Essex, căluți, în anul 991, într-o luptă împotriva unei cete formate din acei „lupi ucigași”? Nici nu este nevoie să răsfoim aici dicționarele tehnice. Nume

12 *Saga d'Olaf le Saint*, c. XX (trad. SAUTREAU, pag. 24).

13 ADEMAR DE c'HABANNES, *Chronique*, ed. CHAVANON, III, c. 44 (pen-Iru aventura vicontesei). SHETELIG, CCLXXVII, pag. 242 (pentru prezenta unotcontingente normande la bătălia de la Clontarf).

14 III, c. 27.

5 – Societatea feudală, vol. I 65

lut uzuaie, cum sunt „cer” (engl. *sky*) sau „însoțitor, camarad” (engl. *nu*); adjective de folosință la fel de curenită ca „jos” (engl. *loiut* „bolnav” (engl. *UI*); verbe pe care orice om le întrebuințează per Lent – „a chema”, de exemplu, (engl. *to caii*) sau „a lua” (engl. *ake*) chiar anumite pronume (acelea ale persoanei a treia a plului): tot atâția termeni care ni se par astăzi englezești întru totul; totuși, împreună cu mulți alții, născuți, în realitate, în Nord. Astăzi milioanele de oameni care, în secolul al XX-lea, vorbesc, în? a lume, cea mai răspândită dintre limbile europene, s-ar exprima fața de fiecare zi total diferit dacă țărmurile Nor-thumbriei nu ar fi it niciodată bărcile „oamenilor mării”.

Ou toate acestea, ar fi foarte imprudent istoricul care, comparând stă bogăție cu sărăcia împrumuturilor contractate de limba franceză graiarile scandinave, ar presupune o diferență absolut proporțională

numărul populațiilor imigrate și acela al preluărilor lingvistice.

Înțea unei limbi care moare asupra unei concurente care supravieite este foarte departe de a putea fi măsurată precis prin numărulndivizi cărora prima le servea, la origine, ca mijloc de exprimare.

litiile proprii fenomenelor de limbaj nu joacă un rol mai puțin imint. Despărțită printr-un veritabil abis de dialectele romanice din i, limba daneză și norvegiana veche, din epoca vikingilor, se aprodimpotrivă mult de vechea engleză, născută ca și ele din

străvechea a germanică. În ambele părți, anumite cuvinte erau asemănătoare valoare semantică și ca formă. Altele, care aveau același sens, prelu forme apropiate între care ezitarea era lesnicioasă. Chiar și acolo termenul scandinav a înlocuit un termen englez, cu aspect total it, introducerea i-a fost facilitară adesea de prezența, în limba mia, a altor cuvinte care, având aceeași rădăcină, se legau de o care de idei analoage. Nu e mai puțin adevărat că formarea acestui e idiom ar rămâne inexplicabilă dacă numeroși scandinavi nu ar iit pe pământul Angliei și nu ar fi întreținut aici relații constante chii locuitori.

Dacă multce dintre aceste împrumuturi au sfârșit prin a pătrunde nba comună, aceasta s-a întâmplat, de altfel, aproape întotdeauna, intermediul graiurilor proprii Angliei de Nord și de Nord-Est. Al-m rămas surghiunite în dialectele acestor regiuni. Acolo, într-ademai ales în Yorkshire, Cumberland, Westmoreland, nordul co-ului Lancashire și ținutul celor „Cinci cetăți” (Lincoln, Stamford, ster, Nottingham și Derby) – baronii (*iaris*), veniți de peste mări, firipaseră cele mai importante și cele mai durabile dintre senioriile ot acolo – și mai ales acolo – avusese loc marea acaparare de tituri. În anul 876, povestesc cronicile anglo-saxone, conducătorul *l* care își avea reședința la York le-a dat însoțitorilor săi ținutul, „și aceștia l-au arați de acum înainte”. Și mai departe, la anul, după strângerea recoltei, armata daneză a venit în Mercia și și-a țin o parte din ea”. Asupra acestei ocupații țărănești, indicațiilestice, care îi acordă mare interes, confirmă din plin mărturia polrilor. Și aceasta pentru că cele mai multe dintre cuvintele împrue desemnau obiecte modeste sau acțiuni familiare, și doar sătenii, fiind în relații cu alți săteni, putuseră să-și învețe vecinii termeni noi pentru „pâine” (engl, *bread*), „ou” (engl. *egg*) sau „rădăcină” (engl. *root*).

Pe pământul englez, importanța acestui aport în profunzime reiese cu aceeași claritate din studiul numelor de persoane. Cele mai instructive nu sunt acelea de care se foloseau clasele superioare, deoarece la ele alegerea se supunea înainte de toate prestigiului unei mode ierarhice, urmată cu atât mai bucuros cu cât atracția sa nu era combătută în mod eficient, în secolele al X-lea și al XI-lea, de niciun alt principiu: regulile transmisiunii familiale își pierduseră orice putere; nașii nu luaseră încă obiceiul să-și impună numele finilor, nici tații sau mamele – chiar printre oamenii cei mai evlavioși – nu dobândiră deprinderea de a nu da copiilor lor decât numele unor sfinți.

Într-adevăr, după Cucerirea din 1066, numele de origine scandinavă, foarte răspândite până atunci în aristocrația engleză, nu au rezistat mai mult de un secol până să fie unanim abandonate de către oricine aspira la o anumită distincție socială. Din contră, ele au rămas în uz mult mai mult timp în rândul maselor țărănești și chiar burgheze, care nu stăruiau în imposibila năzuință de a se compara cu o castă victorioasă: în Anglia de Est până în secolul al XIII-lea; în comitatele Lincoln și York, până în secolul următor; în Lancaster, până la finele evului mediu. Desigur nimic nu ne permite să credem că ele au fost purtate atunci în exclusivitate de către descendenții vikingilor. Cum să nu credem, în schimb, că în zonele rurale, în sânul aceleiași clase, imitația, precum și căsătoriile mixte, nu și-au exercitat obișnuita lor acțiune? Dar aceste influențe nu au putut acționa decât datorită faptului că numeroși imigranți veniseră să se stabilească în mijlocul vechilor locuitori, pentru a trăi alături de ei o aceeași viață umilă.

În ce privește Normandia neustriană, puținul pe care îl putem întrezări, în absența – din nefericire – a unor cercetări erudite suficient de aprofundate, ne conduce la imaginea unei evoluții vădit paralele cu aceea din comitatele cele mai scandinavizate din Anglia. Deși utilizarea unor nume de proveniență nordică, precum Osbern, a fost păstrată în nobilime cel puțin până în secolul al XII-lea, clasele superioare, în ansamblul lor, par să se fi raliat de timpuriu la moda franțuzească. Ro-Uon însuși nu dăduse el exemplu botezându-și fiul, născut la Rouen, cu numele de Guillaume? De atunci, niciun duce nu a mai revenit în această privință la tradițiile strămoșești; evident că ei nu doreau să se deosebească de ceilalți mari baroni din regat. De cealaltă parte, la fel ca în Marea Britanie, păturile inferioare ale populației s-au arătat mult mai fidele tradiției: mărturie, existența, chiar și astăzi, în ținutul normand, a unui anumit număr de patronime provenite din vechi prenume scandinave. Tot ceea ce știm despre onomastica familială, în general, ne oprește să credem că acestea s-au putut fixa, în mod ereditar, înainte de secolul al XIII-lea cel mai devreme. Tot ca în Anglia, aceste fapte evocă o anumită populare țărănească; mai puțin numeroase decât în Anglia, ele sugerează o populare mai slabă.

De altfel, toponimia ar fi suficientă pentru a ne convinge că, în regiunile în care ei înșiși au creat atâtea spații goale, vikingii au întemeiat, la râul lor, mai multe așezări noi. La drept vorbind, în Normandia, nu este întotdeauna ușor să se facă o distincție între

TM>— Vi un ouat j-cimoiui; uui vecia, care ar proveni de colonizare saxonă, atestată clar, în chiar perioada invaziilor barcel puțiții în ținutul Bessin. Se pare totuși că, în cea mai-mare. a cazurilor, controversa trebuie să fie tranșată în favoarea celei recente imigrații. Dacă se întocmește, de exemplu, cu oarecare prelista pământurilor posedate în jurul Senei inferioare, către sfâr-epocii merovingrene, de către călugării de la Saint-Wandrille, se ind două învățăminte caracteristice: toate denumirile sunt galo-ne sau din epoca francă, fără vreo posibilă confuzie cu aportul and posterior; foarte multe nu se supun astăzi nici unei identifica siguranță din cauză că în timpul invaziei normande cea mai parte dintre localități au fost ele însele distruse sau li s-au schimlumele.¹⁵ De altminteri, singurele care ne interesează aici sunt fenele de masă, ele fiind cel mai puțin expuse dubiilor. Satele cu nici scandinave se îngrămădesc, foarte apropiate unele de altele, în irite Roumois și Caux. În afara lor, această categorie de sate de-nai rară, existând totuși, ici și colo, mici grupuri doar relativ adu-așa cum era grupul care, între Sena și Risle, la marginile pădurii

— Al cărei nume este el însuși nordic – reamintește defrișările iate de coloniști familiarizați, încă din patria-mamă, cu viața de

„I ai pădurilor. După toate aparențele, cuceritorii evitau atât să se știe peste măsură, cât și să se îndepărteze prea mult de mare. Se ză. nu se constată nicio urmă a locuirii lor în ținutul Vexin, cel jnez sau în zona Avranches.

e cealaltă parte a Mării Mânecii, aceleași contraste, dar distribuite am mult mai întinse. Extrem de frecvente și îngrămădite în mă-omitat York și în regiunile care, în sudul golfului Solway, măr-Marea Irlandei, numele caracteristice – în întregime scandinave neon doar scandinavizate – devin tot mai rare pe măsură ce se ide mai adânc spre Sud sau spre Centru, spre a se reduce la câazuri atunci când, odată cu comitatele Buckingham și Bedford, nge în vecinătatea colinelor ce mărginesc, către nord-est, câmpia îi.

sigur, printre locurile botezate astfel după moda vikingilor, nu erau, obligatoriu, amplasări noi sau ale căror populații să fi fost its de sus până jos. Prin excepție, există și fapte indiscutabile.

coloniștii care, stabilindu-se pe malurile Senei, la intrarea într-o râlcă, s-au gândit să numească această așezare, în limbajul lor, îi rece”

– astăzi este Caudebec –, cum să credem că nu au fost îi sau aproape toți. de limbă nordică? Mai munte localități. În comitatului Yorkshire, se numesc „sat al englezilor”, *Ingleby* tul *by*, de altfel, fiind incontestabil scandinav), denumire care **t**, ar fi fost lipsită de sens dacă, în această zonă, la un moment i ar fi constituit ceva cu totul original pentru un ținut locuit fapa avea o populație engleză. Acolo unde, în același timp cu locașânduși, diversele părți ale teritoriului au primit și ele nume im

este limpede că umila toponimie a câmpurilor nu a putut fi

— F.F. LOT, *Études critiques sur Vabbaye de Saint-Wandrille*, 1913 (*Bibi. autes Études, Se histor... fasc. 204*). pag. XIII și urm., și pag. L, **n. 2**.

modificată așa decât de țărani. Cazul este frecvent în nord-estul Angliei, în Normandia, încă o dată, suntem obligați să recunoaștem insuficiența cercetărilor. Alte mărturii, din nefericire, prezintă mai puțină siguranță. Un mare număr de sate, în Marea Britanie ca și de-a lungul Senei, sunt desemnate printr-un cuvânt compus, al cărui prim termen este un nume de om, de origine scandinavă. Faptul că acest personal eponim, în care nu am putea vedea decât o căpetenie, a fost un imigrant, nu implică neapărat pentru supușii lui o origine asemănătoare. Dintre bieții nenorociți a căror muncă îl hrănea pe seniorul Hastein, din Hatten-tot în Caux, sau pe seniorul Toți, din Towthorpe în Yorkshire, cine ne va spune câți trăiseră deja, din tată în fiu – înainte de sosirea acestor stăpâni – pe pământul pe care îl cultivau prin truda lor? Cu atât mai mult se impun aceste rezerve atunci când, în numele dublu, al doilea element care, în exemplele precedente, era, ca și primul, de proveniență străină, aparține, dimpotrivă, limbii indigene: oamenii care, vorbind despre pământul seniorului Hafcon, îl numeau Hacquenville, uitaseră cu siguranță limba invadatorilor sau, mai probabil, nu o folosiseră niciodată.

3. APORTUL UMAN: MĂRTURIA DREPTULUI ȘI A STRUCTURII SOCIALE

Nici în domeniul juridic mărturiile nu au, toate, o valoare egală, influența unui mic număr de cărmuitori străini este suficientă pentru a explica anumite împrumuturi. Întrucât acești *iaris* împărțeau dreptatea în Anglia cucerită, ei și-au obișnuit supușii, chiar englezi, să invoce legea sub numele familiar oamenilor de peste mări: *lagu*, *laiv*. Au împărțit zona ocupată în circumscripții după moda Nordului: *wapentakes*, *ridings*. Sub influența șefilor imigrați, s-a introdus un

întreg sistem de drept. Către anul 962, după victoriile regilor din Wessex, unul dintre aceștia, Edgar, declara: „Eu vreau ca printre danezi dreptul laic să rămână reglat după bunele lor cutume” 16. Într-adevăr, comitatele pe care Alfred trebuise să le abandoneze odinioară vikingilor au rămas, în mare parte, până în secolul al XII-lea, reunite sub eticheta comună de „teritoriul legii daneze” (*Danelaw*). Dar regiunea denumită astfel se întindea cu mult peste limitele în interiorul cărora toponimia semnalează o populație scandinavă numeroasă. Aceasta se datorează faptului că, în fiecare teritoriu, normele dominante erau stabilite de către marile adunări judiciare locale, în care cei puternici, chiar dacă erau de o altă origine decât masa locuitorilor, aveau cuvântul decisiv. În Normandia, dacă vasalul a continuat un timp să fie desemnat prin termenul importat de *dreng*, dacă, pe de altă parte, legislația de pace a păstrat, până la capăt, o amprentă scandinavă, aceste dăinuiri sunt dintre acelea care nu permit, în ce privește amploarea imigrației, nicio concluzie sigură: deoarece vocabularul folosit în vechea instituție a „însoțitorilor” (fr. *compagnonnage*) interesa doar un mediu destul de restrâns, iar ordinea

16 Lois d'Edgar, IV, 2, 1.

69

3 lica era, prin esența, o treabă a suveranului¹⁷. În ansamblul său și rezerva, așa cum o vom vedea mai târziu, unor anumite particulari-i referitoare la ierarhia claselor militare, dreptul normand și-a pier foarte repede orice culoare etnică originală. Fără îndoială, însăși icentrarea autorității în mâinile ducilor, care de timpuriu au năzuit adopte moravurile înaltului baronat francez, era mult mai favorabilă – nilării juridice decât, în Daneiaw, fragmentarea puterilor.

În ambele părți, pentru a măsura efectul în profunzime al ocupascandiname, trebuie să privim de preferință spre structura unor puri inferioare ca dimensiune față de provincie sau față de comitat; – e burgurile engleze, dintre care mai multe, ca Leicester și Stamford, păstrat o îndelungată fidelitate tradițiilor judiciare ale războinicilor legustorilor ce se stabiliseră aici, în momentul invaziei; și mai ales Normandia, ca și în Anglia, către micile colectivități rurale.

Ansamblul pământurilor depinzând de casa țărănească se numea, Danemarca din evul mediu *bol*. Cuvântul a trecut în Normandia, le s-a fixat mai târziu în anumite denumiri de locuri sau a

avansat până la sensul de mic domeniu înconjurat de ziduri, cuprinzând, un de grădină sau livadă, și construcțiile necesare exploataării. În tpia din zona Caen și într-o mare parte din Danelaw, un același terl desemnează, în interiorul pământurilor, fâșiile de parcele întinse lângă alta urmând o orientare paralelă: *delle* aici, *dale* dincolo. O: de frapantă coincidență, între două zone fără raporturi directe inele, nu s-ar putea explica decât printr-o aceeași influență etnică, itu! Caux se deosebește de regiunile franceze învecinate prin conrarea neobișnuită a câmpurilor sale, care sunt în formă de pătrate a te în mod rudimentar și împărțite ca la voia întâmplării; această inalitate pare să presupună o peschimbare rurală, posterioară popudin împrejurimi. În Anglia „daneză”, transformarea a fost suficient serioasă pentru a aduce cu sine dispariția unității agrare primitive, numita *hide*, și înlocuirea sa printr-o altă unitate de măsură, mai i, denumită *charruee* 19. Oare cele câteva căpetenii, mulțumindu-se să >cul foștilor seniori peste țăranii născuți pe pământul respectiv, vor *nit* dorința sau puterea să transforme astfel modestul lexic al cânilor și să încerce să modifice configurația terenurilor din comune?

Și încă ceva. Între structura socială din Danelaw și aceea a Nordiei se disitinge o trăsătură comună, care denotă o profundă înrudire stituțiilor. Relația servilă care, în restul Franței de Nord, crea între 3 r și „omul” său o legătură ereditară atât de puternică și de sonu a fost cunoscută deloc de câmpiile normande; sau dacă poate, puse să se formeze, înaintea de Rollon, evoluția ei s-a oprit brusc în

17 Pentru cuvântul *dreng*, STEKNSTRUP, CCLII, pag. 268. Pentru legislația ice, YVER, OCXCIV *bis*. Este folositor să se citească și articolul lui K. AMIRA

Jgătură cu Steenstrup *Normamerne*, vol. I): *Die Anfänge des normannischen* se în *Hist. Zeitschrift*, vol. XXXIX, 1878.

18 Cred că este lipsit de temei faptul că, împotriva opiniei generale a savanenglezi, M. JOKLIFFE nu consimte să recunoască în acea *charruee* din Anglia ord-Est un efect al transformărilor pricinuite de invazia scandinavă; vezi, iles, *The era of the folk*, în *Oxford Essays in medieval history presented to*

Salter, 1934. (Fr. *charruee* = în Franța din evul mediu, unitate de supraare corespunde la cât putea ara un plug.

— Nota trad.).

cel moment. La fel, Anglia de Nord și de Nord-Est a fost mult

timp caracterizată prin întinderea libertăților țărănești. Printre micii cultivatori, mulți, fiind în general justițiabili în tribunalele senioriale, aveau totodată și calitatea de oameni pe deplin liberi; ei își puteau schimba după voie autoritatea căreia i se supuneau; își puteau înstrăina oricând pământurile după placul lor și, în ansamblu, suportau sarcini mai puțin grele și mai bine precizate decât acelea a căror greutate apăsa fie asupra unora dintre vecinii lor mai puțin favorizați, fie, în afara teritoriului, danez”, asupra majorității țăranilor (*manants*).

Or, e sigur că pe vremea vikingilor, regimul seniorial le era absolut străin popoarelor scandinave. Totuși, cuceritori care, puțin numeroși, s-ar fi limitat să trăiască pe seama muncii populațiilor învinse, ar fi simțit vreo repulsie în a le menține pe acestea în starea de supunere anterioară? Ca invadatorii să fi adus, în noile lor așezări, obiceiurile tradiționale de independență ale țăranilor presupune, în mod sigur, o popu... are mult mai masivă; nu pentru a căuta o aservire necunoscută în patria-mamă veniseră atât de departe războinicii de rând, schimbând, după împărțirea pământului, lancea cu plugul sau cu cazmaua. Fără îndoială, destul de repede, urmașii primilor sosiți au fost nevoiți să accepte câteva dintre modelele de conducere pe care le impuneau condițiile mediului ambiant. Șefii imigrați s-au străduit să imite exemplul rodnic al egalilor lor de altă rasă. O dată reinstalată, biserica, ale cărei mijloace de subzistență proveneau, în majoritate, din ventiturile senioriale, a acționat într-un sens analog. Nici Normandia, nici Danelaw nu au fost țări fără seniorie 19. Dar, timp de lungi secole, subordonarea a rămas aici mai puțin înrobitoare și mai puțin generalizată decât în alte părți.

Astfel, totul ne duce la aceleași concluzii. Nu există imagine mai falsă decât să și-i închipuie cineva pe imigranții scandinavi, după exemplul însoțitorilor (*compagnons*) „francezi” ai lui Wilhelm Cuceritorul, sub aspectul exclusiv al unei clase de conducători. Cu siguranță, în Normandia, ca și în Anglia de Nord și de Nord-Est, mulți războinici țărani, asemănători cu aceia pe care îi prezintă stela suedeză, au debarcat din corăbiile venite din Nord. Stabiliți când pe terenurile răpite de la vechii ocupanți sau pe care le abandonaseră fagarii, când în interstițiile din ariile locuite de băștinași, acești coloniști fură destul de numeroși pentru a înființa sau a reboțea sate întregi, pentru a răspândi în jurul lor propriul vocabular și propria

onomastică, pentru a transforma, în câteva puncte vitale, atât organizarea agrară, cât și însăși structura societăților sătești, de altfel deja profund bulversate de invazie.

Totuși, în Franța, influența scandinavă a fost, în totul, mai slabă, și cu excepția vieții rurale, care este prin natura sa conservatoare, s-a dovedit mai puțin durabilă decât pe pământul englez. În această privință mărturiile arheologiei le confirmă pe acelea care au fost invocate mai înainte. Cu toată lamentabila imperfecțiune a evidențelor noastre, nu' ne-am putea îndoi că vestigiile artei nordice nu sunt, în Normandia.

1 S în acest sens, iată ce spune ANDRÉ MAUROIS: „Normanzii, cu mintea lor limpede și constructivă, introduc o ordine mai rigidă, bazată pe principiul: „Nicio bucată de pământ fără senior”, ANDRE-MAUROIS, *Istoric Angliei*, București, 1970, pag. 110.

— Nota trad.

71

aceste conmica a regiunii scandinavizate franceze o făcea mai permeabilă la acțiunile exterioare. Antiteza, mult mai bine marcată, dintre civilizația autohtonă și civilizația importată, prin însuși faptul că nu favoriza schimburile de la una la cealaltă, împingea către asimilarea, clară și simplă, a celei mai puțin rezistente dintre amândouă. După toate aparențele, țara fusese dintotdeauna mai populată; ca urmare, în afară de ținuturile Roumois și Caux, oribil pustiite, grupurile indigene rămase pe loc după invazie păstrau o densitate mai mare. În fine, sosiți în mai multe valuri, într-un răstimp destul de scurt – în timp ce în Anglia afluxul, în unde succesive, continuase vreme de peste două secole –, invadatorii au fost fără îndoială, chiar proporțional cu terenul ocupat, în număr simțitor mai redus.

4. APORTUL UMAN: PROBLEME PRIVIND PROVENIENȚA

Populare mai mult sau mai puțin intensivă de către «oamenii din Nord? Fie. Dar, concret, din care regiuni ale Nordului? Nici chiar contemporanilor nu li se părea întotdeauna ușor să facă deosebirea. De la un dialect scandinav la celălalt, oamenii se înțelegeau încă fără prea mare greutate, iar primele bande mai ales, compuse din aventurieri reuniți pentru jaf, erau după toate aparențele foarte amestecate. Dar diferitele popoare își aveau fiecare propriile tradiții; și dintotdeauna trainic, sentimentul pe care îl aveau despre

individualitatea lor națională pare că se acea din ce în ce mai acut, pe măsură ce în patria-mamă se constituiau nările regate. Războaie aprige i-au asmuțit pe danezi împotriva norvegienilor, pe câmpurile de luptă. Rând1 pe rând, acești frați inamici au ost văzuți disputându-și Hebridele, micile regate de pe țărmul irlandez: el a din York, iar în ținutul celor „Cinci Cetăți”, garnizoanele daneze au chemat pe regele englez al Wessexului împotriva armatei rivale²⁰, cest particularism, bazat pe diferențe uneori profunde între cutumele nice, ne face să dorim cu atât mai mult să putem determina, așezare; pă așezare, originea precisă a invadatorilor.

S-a văzut deja că suedezii au figurat printre cuceritorii Angliei, **b** conducerea lui Kn-ut. Alții au luat parte la jafurile din statele france: în a fost acel Gudmar al cărui cenotaf, în provincia Sodermanland, 3 că moartea „acolo, către Vest, în Galia” ²¹. Cei mai mulți dintre comrioșii lor, totuși, au preferat să urmeze alte cărări: țărmurile răsă? ne sau sudice ale Mării Baltice erau prea apropiate, iar prăzile pe ele ofereau târgurile de pe malurile fluviilor rusești prea tentante intru a nu-i reține în cel mai înalt grad. Familiarizați cu drumul mari-care înconjura Marea Britanie, pe la nord, norvegienii au furnizat mai mare contingent pentru colonizarea arhipelagurilor răspândite toată lungimea acestui periplu, precum și pentru aceea a Irlandei, i de acolo, încă mai mult decât din Peninsula Scandinavă, au ple

²⁰ Cf. ALLEN MAWBR, *The rédemption of the five boroughs*, în *Engl. Hist.*

vol. XXXVIII, 1933.

²¹ MONTBLÂUS, CCXUHI, pag. 20.

t la cucerirea Angliei. Astfel se explică faptul că ei au fost aproape – Tifăurii invadatori care au populat comitatele de pe coasta occidentală, din estuarul Solway până la fluviul Dee. Mai adânc în interior, se observă încă urmele lor, relativ numeroase, în vestul ținutului Yorkshire, și mult mai rare în restul acestui comitat și în împrejurimile celor „Cinci Cetăți”. Dar, de astă dată, amestecate pretutindeni cu așezările daneze. Acestea, în întreaga zonă mixtă, au fost, în ansamblu, cu mult mai dense, în mod vizitai, majoritatea imigranților care s-au fixat pe solul englez aparțineau celui mai meridional dintre popoarele scandinave.

În ce privește Normandia – izvoarele narrative sunt de o deznădăjduită sărăcie. Ce e mai rău, ele se contrazic: în timp ce ducii

par să se fi înfățișat ei înșiși ca fiind de stirpe daneză, o saga din vechea Norvegie face din Rollon un norvegian. Ar rămâne mărturiile date de toponimie și de cutumele agrare: și unele și altele au fost, până acum, insuficient cercetate. Prezența unor elemente daneze pare sigură; la fel aceea a unor oameni din Norvegia de Sud. În ce proporții? Și după care repartizare geografică? Chiar acest lucru e imposibil de precizat, pentru moment; și dacă eu îndrăznesc să afirm că diferențele atât de nete dintre pământurile din ținutul Caux, pe de o parte, și cele din câmpia aparținând zonei Caen, de cealaltă parte, s-ar putea foarte bine reduce, în cele din urmă, la o diferență de populare – ogoarele neuniforme din Caux reamintindu-le pe cele din Norvegia, iar câmpurile alungite din Bessin pe acelea din Danemarca –, risc această ipoteză, încă foarte fragilă, numai din fidelitate față de o intenție foarte dragă mie: hotărârea de a nu-i permite niciodată cititorului să uite că istoria mai are încă tot farmecul unei explorări neterminate.

5. ÎNVĂȚĂMINTELE

Că o mână de briganzi, cocoțați pe o colină provensală, să fi putut, aproape timp de un secol, să răspândească nesiguranța pe toată întinderea unui imens masiv muntos și să blocheze pe jumătate câteva dintre drumurile vitale ale creștini tații; că, o perioadă și mai îndelungată, mici hoarde de călăreți ai stepei au fost lăsați liberi să pustiască Occidentul în toate direcțiile; că, din an în an, începând de la Ludovic cel Pios până la primii Capețieni, respectiv, în Anglia, până la Wilhelm Cuceritorul, bărcile din Nord au împrăștiat, nepedepsite, pe țărmurile germane, galice sau britanice, cete grăbite să jefuiască; că, pentru a-i potoli pe acești tâlhari, oricare ar fi fost ei, a fost nevoie să li se ofere grele răscumpărări și, celor mai redutabili dintre ei, să li se cedeze în final pământuri întinse: aceste fapte sunt surprinzătoare. Tot așa cum evoluția bolii îi arată medicului viața secretă a unui corp, la fel, în °chii istoricului, înaintarea victorioasă a unei calamități capătă, în ceea ce privește societatea afectată de aceasta, întreaga valoare a unui simptom.

Pe calea mării, sarazinii din Freinet își primeau întăririle; tot va-J-irile sale duceau corăbiile vikingilor până la terenurile de vânătoare obișnuite. A o închide în fața invadatorilor, ar fi fost, fără nicio în

Martori în acest sens: arabii din Spania oprindu-le piraiilor scan-
intrarea în apele meridionale; mai târziu, victoriile flotei create „reit,
de regele Alfred; în secolul al XI-lea, curățirea Mediteranei; re orașele
italiene. Or, cel puțin la început, autoritățile de comandă se au
manifestat, în această privință, o incapacitate aproape unanimă. i fost
văzuți oare stăpânii acestui țărm provensal, unde se cuibă-izi atâtea
sate de pescari, implorând ajutorul îndepărtatei marine; ti? Nu
spunem defel că acei conducători erau lipsiți de nave de l. În starea în
care se găsea arta navală, cu siguranță că ar fi fost în să se
rechiziționeze bărci de pescuit și de comerț sau la nevoie, a avea: altele
mai perfecționate, să se ceară ajutorul unor călari; oricare populație de
mateloți ar fi furnizat echipajul. Darentul pare să fi – fost atunci
aproape cu totul dezobișnuit de exi Le mării, iar această carență bizară
nu este cea mai puțin ciudată iție pe care ne-o oferă istoria invaziilor.
Pe litoralul Provenței, le, odinioară, slab stăpânirea romană, așezate
chiar pe malurile goilor, se înfundau acum înăuntrul teritoriului²².
Alcuin, în scrisoarea re le-a scris-o regelui și marilor nobili din
Northumbria, după îi jaf normand, acela de la Lindisfarne, are o
expresie care ne pe gânduri: „niciodată, spune el, nimeni n-ar fi crezut
în posi-tea unei astfel de navigații” ²³. Și totuși, nu era vorba decât de
– sarea Mării Nordului! Atunci când, după un interval de aproape? col,
Alfred s-a hotărât să se bată cu dușmanii chiar în propriul ledu, el a
trebuit să-și recruteze o parte dintre marinari în Frizia, rei locuitori
erau specializați, de mult timp, în meseria, aproape lonată de vecinii
lor, de a face cabotaj de-a lungul țărmurilor ^{2 e}. Serviciul pe mare
autohton nu a fost organizat cu adevărat de strănepotul său Edgar
(959 – 975) ²⁴. Galia va fi încă și mai tă în a ști să privească dincolo de
falezele sau de dunele sale. semnificativ faptul că, în cea mai mare
parte a sa, vocabularul im francez, cel puțin pe frontul de vest, este de
formație târzie te compus din împrumuturi fie din limba scandinavă,
fie din za însăși.

} dată ajunse pe uscat, bandele sarazine sau normande, ca și
hoar-ungurești, erau deosebit de greu de oprit. Nu există o
posibili-ușoară de menținere a ordinii decât acolo unde oamenii
trăiesc t pe unii de alții. Or, în acel timp, chiar și în regiunile cele
maiizate, populația, comparativ cu normele noastre actuale, nu avea o
densitate redusă. Pretutindeni spații pustii, câmpii aride, păduri au
drumuri expuse oricăror surprize. Acele desigur mlăștinoase într-o zi,

au tăinuit fuga regelui Alfred, puteau la fel de bine să

E. H. DUPRAT, *À-propos de l'itinéraire maritime: I Citharista, La Căota-l m. de l'Institut Historique de Prouence*, vol. IX, 1932. i Ep. 16, (Monum. Germ., E.E., vol. IV) pag. 42.

Asupra acestei încetinelii a dezvoltării maritime a Angliei, cf. F. LIEBER—, *Matrosenstellung aus Landgütern der Kirsche London um 1.000* în *Archiv as Studium der neueren Sprachen*, vol. CIV, 1900. Bătălia navală purtată, ui 351, de către oamenii din Kent este un fapt izolat; de altfel, în acest al litoralului, relațiile cu porturile, imediat învecinate, ale Galiei intreră, fără îndoială, o viață maritimă mai puțin lentă decât în alte părți.

ascundă mișcarea invaciitorilor. Într-un cuvânt, obstacolul era chiar acela de care se lovesc astăzi ofițerii noștri atunci când se străduiesc să mențină securitatea la granițele marocane sau în Mauritania. Înzecit, se înțelege de la sine, prin absența oricărei autorități superioare capabile să controleze eficient suprafețe întinse.

Nici sarazinii, nici normanzii nu erau mai bine înarmați decât adversarii lor. În mormintele vikingilor, cele mai frumoase săbii poartă marca unei fabricații france. Acestea sunt „spadele de Flandra”, de care vorbesc atât de des legendele scandinave. Aceleași texte acoperă bucuros capul eroilor lor cu „coifuri galeze”. Buni alergători și vânători din stepă, ungurii erau probabil mai buni călăreți și mai cu seamă arcași mai buni decât occidentalii; și totuși, ei au fost învinși, în mai multe rânduri, în bătălii ordonate. Dacă invadatorii posedau o superioritate militară, aceasta era mult mai puțin de factură tehnică, cât de natură socială. Ca mai târziu mongolii, ungurii erau deprinși cu războiul prin chiar felul lor de viață. „Când cele două părți sunt egale ca număr și ca forță, cel mai obișnuit cu viața nomadă obține victoria”. Observația îi aparține istoricului arab Ibn-Khaldoun²⁵. Ea a avut în lumea veche o influență aproape universală: cel puțin până în ziua în care populațiile sedentare au putut chema în ajutorul lor resursele unei organizări politice perfecționate și ale unui armament cu adevărat științific. Aceasta pentru că nomadul este un „soldat înăscut”, întotdeauna gata de plecare la război cu mijloacele sale obișnuite (calul său, echipamentul său, proviziile sale) și că el este slujit și de un instinct strategic al spațiului, cu totul străin, în general, celor sedentari. În ce-i privește pe sarazini și în mod deosebit pe vikingi, detașamentele lor erau constituite, încă de la început, special pentru

luptă. Ce puteau face, în fața acestor trupe iuți în atac, trupele improvizate, adunate în grabă din cele patru colțuri ale unei țări deja invadate? Comparați, în povestirile cronicilor engleze, sprinteneala celui *here* – armata daneză – cu stângăcia *fyrð-ului* anglo-saxon, miliție greoaie de la care nu se putea obține o acțiune cât de cât prelungită decât permițând, printr-o mișcare de înlocuire a trupelor, întoarcerea periodică a fiecărui om la pământul său. La drept vorbind, aceste contraste au fost mai acute îndeosebi la început. Pe măsură ce vikingii se transformau în coloniști, iar ungurii, în jurul Dunării, în țărani, griji noi au început să le împiedice mișcările. Pe de altă parte, Occidentul, cu sistemul vasalității sau al fiefurilor, nu-și asigurase oare, și el, de timpuriu, o clasă de luptători profesioniști? Dar incapacitatea de a furniza mijloacele unei rezistențe cu adevărat eficiente, în care s-a găsit, până la capăt, acest mecanism, montat pentru război, ne spune multe despre defectele sale lăuntrice.

Să ne întrebăm însă dacă acești soldați de meserie consimțeau realmente să se bată. „Toată lumea fuge”, scria încă din 862 sau puțin după aceea, călugărul Ermentaire²⁵. Într-adevăr, până și oamenii aparent cel mai bine antrenați, primii invadatori par să le fi produs o impresie

²⁵ *Prolegomenes*, trad. SLANE, vol. I, pag. 291. Despre mongoli, vezi subtilele observații ale lui GRENARD, în *Annales d'hist. econom.*, 1931, pag. 564; împrumut de la el câteva expresii.

²⁶ *Monuments de l'histoire des abbayes de Saint-Philibert*, ed. POUPARDIN.

Pag. 62.

75

roare subită, ale cărei efecte paralizante le evocă în chip irezistibililor etnografilor privind fuga disperată a anumitor triburi primi-totuși foarte bel icoase, dinaintea oricărui străin²⁷: curajoase în fața fiului cunoscut, spiritele fruste sunt de obicei incapabile să suporte și misterul. La călugărul de la Saint-Germain-des-Prés care; puțin după eveniment, a povestit navigația în susul Senei, în 845, a bărcilor normande, uitați-vă cu câtă tulburare observă „că lată nu s-a auzit vorbindu-se despre un lucru asemănător, nici nu ițit nimic similar în cărți” ²⁸. Această stare emoțională era între-L de atmosfera de legendă și de apocalips care învăluia mințile, guri, ne spune Remi d'Auxerre, „nenumărate persoane” credeau că osc popoarele lui Gog și

Magog, vestitorii lui Antihrist²⁹. Însăși răspândită pretutindeni, că aceste calamități erau o pedeapsă di-predispunea la plecarea capului. Scrisorile pe care Alcuin le triân Anglia după dezastrul de la Lindisfarme nu sunt decât înuri la virtute și la pocăință; nicio vorbă despre organizarea rezis – Și în această privință, totuși, perioada cea mai veche este» aceea are datează exemplele de lașitate cu adevărat confirmate. Mai, oamenii să prins mai mult curaj.

devărul complet este că șefii locali erau mult mai capabili să se dacă propria lor viață sau bunurile lor erau în joc, decât să orze apărarea în mod sistematic și – cu puține excepții – să m-a legăturile dintre interesul particular și interesul general. Erire nu se înșela deloc atunci când, printre cauzele victoriilor scan-3, așeza, alături de poltroneria și de toropeala” creștinilor, și „di-mi! e «lor. Faptul că firoșii bandiți din Freinet au văzut un rege al pactizând cu ei; că nu alt rege al Italiei, Berenger I, a luat în slujba guri, iar un regt al Aquftanie-i, Pepin al II-lea, normanzi; că pari-i-au ațâțat pe vikingi, în anul 885, împotriva Burgundiei; că orașul, mult timp aliat al sarazinilor din Monte Argento, a consimțit doar îmbul unor pământuri și bani să dea ajutor ligii constituite pentru ruga pe acești invadatori: aceste episoade, între multe altele, aruncă lină deosebit de crudă asupra mentalității generale. Dar atunci cu toate greutățile, suveranii se străduiau să lupte? Mult prea des ea se termina la fel ca, în anul 881, aceea a lui Ludovic al III-lea, iupă ce a construit un castel fortificat pe malul fluviului Escaut, la le bara drumul normanzilor, „nu a putut găsi pe nimeni să-l că”. Nu se văzuse vreo oaste regală despre care să nu se fi puuna măcar ceea ce, probabil nu fără un pic de optimism, un că-parizian zicea despre aceea recrutată în 845: dintre războinicii și, mulți au venit, dar nu toți³⁰. Fără îndoială însă, cazul cel mai tor este acela al unui Otto cel Mare, care, deși cel mai puternic toți monarhii timpului său, nu a reușit niciodată să adune mica, al cărei atac decisiv ar fi adus sfârșitul scandalului din Freinet. În Anglia, regii Wessexului, până la prăbușirea finală, au dus vi

Cf., de exemplu, L. LE-VY-BRUHL, *La mentalité primitive*, pag. 377 *Anedecta Bollandiana*, 18 & 3, pag. 71 MIGNE. *P.L...* voi. CXXXI, col. 966. *Analecta Bollandiana*, 1883, pag. 78.

tejește și eficient războiul lor drept împotriva danezilor, dacă în Germania, Otto a acționat tot așa împotriva ungurilor, în ansamblul continentului singura rezistență cu adevărat norocoasă a venit mai

degrabă de la autoritățile regionale, care, mai puternice decât regalitățile, deoarece erau mai aproape de elementul uman, și mai puțin preocupate de ambiții prea vaste, se organizau anevoios peste puzderia de mici seniorii. Oricât de bogat în învățăminte ar fi studiul ultimelor invazii, nu trebuie totuși să lăsăm lecțiile sale să ne ascundă un fapt încă mai însemnat: oprirea invaziilor înseși. Până atunci, aceste pustiiri înfăptuite de horde venite din afară și aceste mari mișcări de popoare îi dăduseră cu adevărat trama sa istoriei Occidentului, ca și istoriei restului lumii. De acum înainte, Occidentul va fi scutit de ele, spre deosebire – sau aproape –, de restul lumii. Nici mongolii, nici turcii nu vor face mai târziu nimic altceva decât să-i atingă în treacăt frontierele. El își va avea, desigur, discordiile sale; dar izolat de exterior. De unde, posibilitatea unei evoluții culturale și sociale mult mai armonioasă, fără intervenția devastatoare a vreunul atac extern, și nici a vreunui aflux uman străin. Priviți, prin contrast, destinul Indochinei unde, în secolul al XIV-lea, splendoarea tjamilor (chamilor) și a khmerilor s-a năruit sub loviturile invadatorilor annamiți sau siamezi. Priviți mai ales, mai aproape de noi, Europa Orientală, strivită, până în timpurile moderne, de popoarele venite din stepă și de turci. Să ne întrebăm, o clipă, care ar fi fost soarta Rusiei fără pecenegi și fără mongoli. Nu ne este interzis să credem că această extraordinară imunitate, al cărei privilegiu i-am împărțit doar cu Japonia, a fost unul dintre factorii fundamentali ai civilizației europene, în sensul profund, în sensul adevărat al cuvântului.

77

CARTEA A DOUA

CONDIȚIILE DE VIAȚĂ ȘI MENTALITATEA

CAPITOLUL I

CONDIȚIILE MATERIALE ȘI CARACTERISTICI ECONOMICE

1. GELE DOUĂ VÂRSTE ALE SOCIETĂȚII FEUDALE

Rețeaua de instituții care guvernează societatea nu se lasă explicată, în ultimă instanță, decât prin cunoașterea mediului uman în întregime, întrucât ficțiunea utilizată în cercetare care, din ființa de carne și de sânge, ne constrânge să decupăm aceste fantome: *hortio oeconomicus*, *philosophicus*, *juridicus*, este necesară fără îndoială, dar suportabilă numai dacă nu ne lăsăm prinși în această capcană. Tocmai de aceea, cu toată prezența, în aceeași colecție, a altor volume consacrate diferitelor aspecte ale civilizației medievale, nu ni s-a părut

că descrie-nle, efectuate în acest mod sub unghiuri diferite de al nostru, ne pot scuti să reamintim aici caracteristicile fundamentale ale climatului istoric care a fost acela al feudalității europene. Este oare nevoie să o adăugăm? Plasând acest expozeu aproape la începutul cărții, nu ne gândim nicidecum să cerem nu știu ce întâietate iluzorie în favoarea unor clasificări de fapte care vor fi expuse aici pe scurt. Atunci când este vorba să se confrunte două fenomene particulare, aparținând unor serii distincte – o anumită repartitie a habitatului, de exemplu, cu anumite așezăminte juridice –, se pune cu siguranță delicata problemă a cauzei și a efectului. În schimb, a pune față în față, de-a lungul unei evoluții multiseculare, două șiruri de fenomene – prin natura lor neasemănătoare –, apoi să spun: „iată de partea aceasta toate cauzele; de cealaltă, iată, toate efectele”, nimic nu ar fi mai lipsit de sens decât o astfel de dihotomie. O societate, ca și un spirit, nu este țesută din interacțiuni continue? Totuși, oricare cercetare are propria sa axă. Puncte de încheiere în raport cu alte studii altfel centrate, analiza economiei sau a men

79

am reprezintă, pentru istoricul structurii sociale, un punct de ple în această prezentare preliminară, cu obiect dinadins limitat, vom bligați să nu reținem decât esențialul și ceea ce este cel mai puțin în dubiilor. O lacună intenționată merită, între toate, un cuvânt de care. Admirabila înflorire artistică din perioada feudală, cel puțin când din secolul al XI-lea, nu rămâne, în ochii posterității, doar cea durabilă glorie a acestei epoci a umanității. Ea a servit atunci ca ac de exprimare pentru cele mai alese forme ale sensibilității religice și pentru cea întrepătrundere, atât de caracteristică, a sacrului

rofanul care nu a lăsat nicio altă mărturie mai plină de naturalețe t anumite frize sau anumite capiteluri de biserici. Ea a mai fost, cori, și refugiul valorilor care în alte părți nu izbuteau să se mani-Sobrietatea de care epopeea era atât de incapabilă trebuie căutată perele arhitectonice romane. Precizia de spirit pe care notarii, în lavele lor, nu știau să o atingă, conducea lucrările constructorilor de

Dar relațiile care adaugă expresia plastică la celelalte aspecte ale civilizații sunt încă prea puțin cunoscute, le întrezărim pr-a comî, prea susceptibile de întârzieri sau de divergențe pentru ca să nu ebuît să ne hotărâm aici să lăsăm deoparte problemele puse de un atât de delicate și de contradicții în aparență atât de uimitoare.

De altfel, ar fi o eroare gravă să se trateze „civilizația feudală” ca și ar constitui, peste timp, un bloc compact. Către mijlocul secolului i-lea, pot fi observate o serie de transformări, foarte profunde și e generale, provocate, fără îndoială, sau făcute posibile de oprirea invaziei, dar, în chiar măsura în care ele erau rezultatul acestui important, erau în întârziere față de el cu câteva generații. Desigur, de vorba de o ruptură, ci de o schimbare de orientare, care, în ciuda decalaje inevitabile, în funcție de țările și de fenomenele examinate rînd pe rînd aproape toate laturile activității sociale. Incuvînt, au existat două evuri „feudale” succesive, cu nuanțe foarte diferite. Ne vom strădui, în cele ce urmează, să le acordăm atenția cu atât trăsăturilor lor comune, cât și contrastelor dintre aceste două

PRIMA VÂRSTA FEUDALĂ: POPULAREA, [

e este și ne va fi întotdeauna imposibil să ca-ulăm, fie chiar oximativ, populația regiunilor noastre, pe durata primei vârste feude. De altfel, existau cu siguranță mari variații regionale, accentuate mai de șocurile tulburărilor sociale. Comparativ cu adevăratul dedare, pe platourile iberice, îi imprimau zonei de frontieră dintre creștină și Islam întreaga dezolare a unui întins *no man's land*¹, în raport cu vechea Germanie, unde se refăceau cu încetineală e create de migrațiile – epocii precedente, câmpiile Flandrei sau ale ardiei treceau drept zone relativ favorizate. Oricare ar fi fost însă tanța acestor contraste, ca și răsunetul lor asupra tuturor aspecte

Engl. *no man's land* = țara nimănui.

— Nota trad.

lor civilizației, trăsătura fundamentală rămâne coborârea universală și profundă a curbei demografice. Incomparabil mai puțin numeroși, pe întreaga suprafață a Europei, decât îi vedem, nu doar începînd din secolul al XVIII-lea, dar chiar și din secolul al XII-lea, în provinciile supuse odinioară dominației romane, oamenii erau, după toate aparențele, mult mai rari decât în frumoasele timpuri ale Imperiului. Până și în orașe, dintre care cele mai însemnate nu depășeau câteva mii de suflete, spații virane, grădini, chiar terenuri cultivate și pășuni își făceau loc, din toate părțile, printre case.

Această densitate redusă mai era agravată și de o repartitie foarte inegală. Desigur, condițiile fizice, ca și deprinderile sociale, concureau la menținerea, în zonele rurale, a unor profunde diversități între regimurile de habitat. Uneori familiile sau cel puțin unele dintre

ele se stabiliseră destul de departe unele de celelalte, fiecare în mijlocul propriei sale gospodării: așa cum s-a întâmplat în Limousin. Alteori, în schimb, ca în Île-de-France, ele se îngrămădeau, aproape toate, în sate. În ansamblu totuși, presiunea șefilor, dar mai ales grija pentru securitate erau tot atâtea obstacole în calea unei prea mari dispersii. Dezordinile din evul mediu timpuriu antrenaseră frecvente regroupări. În aceste aglomerări, oamenii trăiau unul lângă altul. Dar ele erau separate printr-o multitudine de spații neocupate. Chiar pământul arabil, din care satul își scotea hrana, ar fi trebuit să fie, proporțional cu numărul locuitorilor, mult mai întins decât în zilele noastre, pentru că agricultura era atunci o mare devoratoare de spațiu. Pe ogoarele, insuficient de adânc arate și lipsite, aproape întotdeauna, de îngrășământ îndestulător, spicele de grâu nu creșteau nici foarte încărcate, nici foarte dese. Niciodată, mai ales, întreaga suprafață dintre hotarele unei comune nu era acoperită în același timp cu recolte. Sistemele de asolament cele mai perfecționate impuneau ca, în fiecare an, o jumătate sau o treime din solul cultivat să rămână în repaus. Adeseori chiar, pârloagele și recoltele se succedau într-o alternanță fără reguli fixe, care acorda vegetației spontane un interval de timp mai lung decât perioadei de cultură; în acest caz, câmpurile cultivate nu erau decât cuceriri scurte și provizorii asupra pământurilor lăsate în paragină. Astfel, chiar în mijlocul terenurilor agricole, natura tindea fără încetare să-și redobândească supremația. Dincolo de ele, învăluindu-le, pătrunzând în ele, se desfășurau păduri, mărăcinișuri și câmpii aride, imense zone sălbatice, din care omul era rareori în întregime absent, dar pe care fie că era cărbunar, păstor, pustnic sau individ scos în afara legii, le frecventa numai cu prețul unei lungi îndepărtări de semenii săi.

3. PRIMA VÂRSTA FEUDALA: DOMENIUL RELAȚIILOR

Între grupurile umane dispersate astfel, comunicațiile îndurau multe greutăți. Prăbușirea imperiului carolingian distrusese ultima autoritate destul de înțeleaptă pentru a se îngriji de lucrările publice, destul de puternică pentru a determina executarea măcar a unora dintre ele. Chiar vechile drumuri romane, mai puțin solid construite decât s-a crezut uneori, se deteriorau, nefiind întreținute. Mai ales podurile, care nu mai

uranța, sporită prin depopularea pe care ea însăși o provocase în i parte. Ce surpriză a fost, în anul 841, la curtea lui Carol Pleșuvul, 21 când acest prinț i-a văzut sosind la Troyes pe mesagerii care îi 2 au din Aquítania podoabele regale: un număr atât de mic de oa – încărcăți cu bagaje atât de prețioase, să străbată fără piedici îfețele atât de vaste, bântuite din toate părțile de către jefuitori2! ca' anglo-saxonă se miră mult mai puțin atunci când relatează îi în care, în anul 1061, unul dintre cei mai mari baroni din Anglia; le Tostig, fu prins și jefuit de o mână de nelegiuți, la porțile: i.

Comparată cu ceea ce ne oferă lumea contemporană, viteza depla-oamenilor, în acel timp, ne apare ca infimă. Și totuși, ea nu era uit mai redusă decât avea să rămână până, la sfârșitul evului mediu, până în pragul secolului al XVIII-lea. Spre deosebire de ceea ce cam astăzi, deplasarea pe mare era considerată, de departe, ca cea apidă. De la 100 la 150 kilometri pe zi nu constituia, pentru un în record excepțional: cu condiția, se înțelege de la sine, ca vânturile i fie prea defavorabile. Pe cale terestră, parcursul zilnic normal ra, se pare, în jur de 30 – 40 kilometri; înțelegeți că era vorba i călător fără grabă: caravană de negustori, mare senior deplasân de la un castel la altul sau din abație în abație, vreo armată eu de șale. Un curier, un grup mic de oameni hotărâți puteau, conindu-și eforturile, să facă dublul acestei distanțe sau chiar mai

O scrisoare, scrisă de către Grigore al VII-lea, la Roma, la 8

Ibrie 1075, a ajuns la Goslar, la poalele masivului Harz, la 1 ia

1076; purtătorul ei parcursese, în linie dreaptă, în jur de 47

Îtri pe zi, iar în realitate, evident, mult mai mult. Pentru a căfără prea multă oboseală și nici prea încet trebuia să umbli călare trăsura: un cal, un catâr nu numai că merg mai repede decât a; ei se adaptează mai bine la drumurile desfundate. De unde, aperea sezonieră a multor legături, mai puțin din cauza vremii rele n lipsă de furaje: acei *missi* carolingieni3 se angajau să nu își înturneele decât după strângerea ierbii4. Totuși, la fel ca în prezent ca, un pieton antrenat reușea să parcurgă, în puține zile, distanțe ar de lungi, și fără îndoială că trecea mai repede peste anumite ob

1 decât un călăreț. Tocmai prin buni alergători intenționa Carol oii să-și asigure, parțial, legăturile cu Galia, peste Alpi, atunci i-a organizat a doua expediție în Italia5.

„Oaste și nesigure, aceste drumuri sau aceste poteci nu erau

însă puțin umblate. Dimpotrivă. Acolo unde transporturile sunt difimai ușor să meargă omul la lucruri decât să facă să-i fie aduse uit THARD, *Histoire des fils de Louis le Pieux*, ed. LAUER, H, c. 8. *nissi dominici* = cuvinte latine însemnând „trimișii stăpânului” – agenți de Carol cel Mare, care mergeau doi câte doi, un cleric și un laic, să; ze provinciile, fie într-o misiune anuală de supraveghere a delegaților ului – comiții, iar pe teritoriile de margine markgrafii sau ducii –, fie i de reorganizare administrativă.

— Nota trad.

— OUP DE FERRIÈRES, *Correspondance*, ed. LEVILLAIN, vol. I „n° 41. „*Apitularia*, vol. II, n° 281, c. 25.

lucrurile. Și mai ales nicio instituție și nicio tehnică nu puteau înlocui contactul personal dintre ființele umane. Ar fi fost imposibil ca statul să fie condus din la inițele unui palat: pentru a cârmui o țară, nu exista alt mijloc decât să fie parcursă călare, fără oprire, în toate direcțiile. Regii din prima vârstă feudală s-au spetit, literalmente, călătorind. De exemplu, în cursul unui an care nu are nimic excepțional – anul 1033 – (împăratul Conrad al II-lea este văzut trecând succesiv din Burgundia la frontiera poloneză, iar de acolo în Champagne, pentru a reveni în fine în Lausitz. Baronul, cu suita lui, se deplasa în permanență de pe unul dintre pământurile sale pe celălalt. Și aceasta nu doar pentru a le supraveghea mai bine, ci și fiindcă era obligat să vină să consume pe loc produsele alimentare, a căror căraușie către un centru comun ar fi fost atât incomodă cât și costisitoare. Fără corespondenți comerciali, cărora să le lase grija de a cumpăra sau de a vinde, aproape sigur, de altfel, că nu va găsi niciodată, reunită într-un același loc, o clientelă suficientă pentru a-și asigura profiturile, orice negustor era un vânzător ambulant, un „picior prăfuit” (*pied poudreux*) care cutreieră munți și văi după vreun câștig norocos. Însetat de știință sau de asceză, clericul trebuia să colinde Europa în căutarea maestrului dorit: Gerbert d’Aurillac a învățat matematica în Spania, iar filosofia la Reims; englezul Stephen Harding a învățat perfectul monahism în abația burgundă din Mclesmes. Înaintea lui, Sfântul Eudes, viitorul abate de Cluny, străbătuse Franța în speranța de a descoperi undeva un loc unde să se trăiască după regula călugărească.

De altfel, cu toată vechea ostilitate a legii benedictine față de *gyrovaguest* călugări nedisciplinați care „vagabondau de jur-împrejur”, fără încetare, totul, în viața clericală, favoriza acest nomadism:

caracterul internațional al bisericii; folosirea limbii latine ca limbă comună, între preoții sau călugării instruiți; afilierea între mănăstiri; dispersia patrimoniilor lor teritoriale; „reforme”, în fine, care, zguduind periodic acest mare corp ecleziastic, făceau din locurile atinse primele de spiritual nou atât centre de apel, unde se venea din toate părțile să se caute norma corectă, cât și centre de răspândire, de unde zeloții se avântau la cucerirea lumii catolice. Câți străini au fost primiți astfel la Cluny! Câți clunisieni au emigrat către țările străine! Sub Wilhelm Cuceritorul, aproape toate diocesele, aproape toate marile abații din Normandia, pe care începeau să le atingă primele valuri ale trezirii „gre-goriene”, aveau în fruntea lor italieni sau lorenzi; arhiepiscopul de Rouen, Maurille, era fiu al orașului Reims, și înainte de a-și ocupa scaunul neustrian studiasse la Liège, predase lecții în Saxonia, iar în Toscana dusesse o viață de pustnic.

Dar nici oamenii simpli nu erau rari pe drumurile Occidentului: fugari, alungați de război sau de foamete; amatori de aventuri, jumătate-soldați, jumătate-bandiți; țărani care, ahtiați după un trai mai bun, sperau să găsească, departe de prima lor patrie, vreun câmp de defrișat; în fine, pelerini, deoarece însăși mentalitatea religioasă îndemna la deplasări și mulți buni creștini, bogați sau săraci, clerici ori mireni, credeau că nu-și pot dobândi mântuirea trupului și sufletului decât cu prețul unei călătorii îndepărtate.

83

c. wmcci vai, ducsea ca însușirea particulară a drumurilor bune este ea de a provoca golirea celorlalte, în folosul propriu. În epoca feu-a când toate drumurile erau rele, nu exista niciunul care să fie ia bil să acapareze astfel circulația. Cu siguranță, piedicile cauzate de el tradiția, prezența aici a unui târg, dincolo a unui sanctuar acum în favoarea unor anumite trasee. Dar cu mult mai puțină rigide decât au crezut-o uneori istoricii influențelor literare sau estetice, eveniment fortuit – accident fizic, încasare de impozite abuzive de e un senior în pană de bani – era suficient pentru a devia fluxul, odată pentru mult timp. Construirea, pe vechea cale romană, a unui el, aparținând unui neam de cavaleri jefuitori – seniorii de Mere-/ stabilirea, la câteva leghe de acolo, a schitului dionisian de la ry, unde negustori și pelerini găseau deopotrivă o bună primire: că era destul pentru a abate definitiv către Vest tronsonul din re-ea Beauce a.1 drumului Paris-Orleans, renunțându-se de acum încoloalele drumului antic. Și

mai ales, de la plecare până la sosire, călă-[avea aproape întotdeauna posibilitatea de alegere între mai multe rare, dintre care niciunul nu se impunea în mod absolut. Într-un cu -, circulația nu se dirija după câteva artere mari, ci se disemina, fan-l, într-o multitudine de drumuri secundare. Nu exista niciun castel, un orașel sau mănăstire, oricât de depărtate ar fi fost ele, care să nu! spera să primească uneori vizita unor rătăcitori, legături vii cu a largă. În schimb, erau rare locurile în care aceste treceri se jeeau cu regularitate.

astfel obstacolele și pericolele drumurilor nu împiedicau nicidecum isărâle, dar făceau din fiecare dintre ele o expediție, aproape o ură. Și dacă oamenii, sub imperiul necesității, nu se temeau să înindă voiaje destul de lungi – se temeau poate mai puțin decât: să o facă în secolele mai apropiate de noi –, ei ezitau în fața acelor – vino repetate, pe distanțe scurte, care în alte civilizații sunt o anentă a vieții cotidiene; mai ales atunci când era vorba de oameni i, cu meserii sedentare. De unde, o structură a sistemului de le-uimitoare pentru noi. Nu exista mei un colț de pământ care că avut, cu intermitențe, unele contacte cu acest soi de mișcare brow în același timp perpetuă și inconstantă, care traversa întreagă se în schimb, între două colectivități foarte apropiate, relațiile erau n-ai rare, distanțarea dintre oameni, am îndrăzni să spunem, infinit considerabilă decât în zilele noastre. Dacă, în funcție de unghiul re este cercetată, civilizația Europei feudale ne apare când minunat iversalistă, când1 de un particularism dus la extrem, această an-e își avea sursa, înainte de toate, într-un sistem de comunicații la favorabile propagării îndepărtate a unor curenți de înrâurire foartele, pe cât era de rebel, în amănunt, față de acțiunea uniformiza-raporturilor de vecinătate.

sigurul serviciu de transport de scrisori aproape regulat care a nat în timpul întregii epoci feudale unea Veneția cu Constanți! El îi era practic străin Occidentului. Ultimele încercări de e a unui sistem de poștă în serviciul prințului, după modelul lăsați re de cârmuirea romană, dispăruse odată cu imperiul carolinste semnificativ pentru dezorganizarea generală faptul că suveranii germani înșiși, moștenitori autentici ai acestui imperiu și ai ambițiilor sale, au fost lipsiți fie de autoritatea, fie de inteligența necesară, pentru a dispune resuscitarea unei instituții atât de indispensabile totuși pentru stăpânirea unor teritorii întinse. Suverani, baroni, prelați trebuiau să-și încredințeze corespondența unor curieri trimiși în mod special.

Sau chiar – mai cu seamă printre persoanele de rang inferior – trebuiau să se bizuie pe bunăvoința unor trecători ca, de exemplu, pelerinii care mergeau către Santiago de Galicia⁶. Încetineala relativă a mesagerilor, pățaniile care amenințau la fiecare pas să îi oprească în drum făceau ca doar puterea locală să fie eficace. Fiind în situația de a lua permanent cele mai importante inițiative – istoria legațiilor pontificale este, în această privință, bogată în învățăminte –, orice reprezentant local al unui șef mare căuta, printr-o tendință absolut naturală, să le ia în propriul său folos, și în cele din urmă să se transforme în fondator al unei dinastii independente.

Cât despre a ști ce se întâmpla în depărtare, fiecare era obligat, oricare ar fi fost rangul său, ca pentru aceasta să se lase în grija hazardului unor întâlniri. Imaginea lumii contemporane existentă în mintea celor mai bine informați oameni prezenta multe lacune; ne putem face o idee despre aceasta după omisiunile de care nu scapă nici măcar cele mai bune dintre analele mănăstirești, care seamănă cu niște procese-verbale ale unor pescuitori de știri. Așa fiind, imaginea aceasta reflecta rareori situația exactă a momentului. Nu este surprinzător, de exemplu, să vezi un personaj atât de bine plasat, pentru a fi informat, ca episcopul Foubert de Chartres mirându-se, atunci când primește cadouri de la Knut cel Mare pentru biserica sa: căci, mărturisește el, îl credea încă păgân pe acel prinț, botezat, în realitate, încă din copilărie⁷. Foarte bine informat despre treburile germane, călugărul Lambert de Hersfeld, atunci când trece la povestirea gravelor evenimente care s-au desfășurat, în timpul său, în Flandra, totuși învecinată cu Imperiul și în parte fief imperial, iată-l că acumulează imediat neadevărurile cele mai bizare. Mediocră bază o pot constitui niște reprezentări atât de rodimentare pentru orice politică de anvergură!

4. PRIMA VÂRSTA FEUDALA: SCHIMBURILE

Europa primei vârste feudale nu trăia repliată asupra ei însăși. De la ea către civilizațiile învecinate exista mai mult decât un flux de schimburi. Cel mai activ era probabil acela care o unea cu Spania musulmană: sunt martore numeroasele monede de aur arabe care, pe această cale, pătrundeau la nord de Pirinei; și au fost aici suficient de căutate pentru a deveni prilejul unor frecvente imitații. Mediterana Occidentală, în schimb, nu mai cunoștea deloc navigația pe distanțe lungi. Principalele linii de comunicație cu Orientul erau altundeva. Una,

maritimă, trecea prin Adriatica, la capătul căreia Veneția apărea ca un fragment bizantin încastrat într-o lume străină. Pe uscat, calea Dunării, e Cf. E. FARAL, în *Revue Critique*, 1933, pag. 454.7 *Ep.*, no 69, în MIGNE, *P.L.*, vol. CXLI, col. 235.

85

Imp tăiată de unguri, era aproape pustie. Dar, ceva mai la nord, murile care uneau Bavaria cu marele târg din Praga, și de acolo, isele de pe latura nordică a Carpaților, continuând până la Nipru, a caravane încărcate, la înapoiere, cu unele produse din Constan- [sau din Asia. La Kiev, ele întâlneau marea cale transversală care, urmezișul câmpiilor și din curs de apă în curs de apă, puneau în țările riverane Balticii cu Marea Neagră, Marea Caspică sau cu din Turkestan. Căci meseria de intermediar între nordul sau nord-ontinentului și Mediterana Orientală îi lipsea atunci Occidentului; îndoială acesta nu avea nimic analog de oferit, pe propriul său ternoicului du-te-vino de mărfuri care a făcut prosperitatea Rusiei e.

meentrat astfel într-un număr foarte mic de fire, acest comerț era, altă parte, foarte slăbit. Și ce era mai rău: balanța pare să fi fost ficitară. Cel puțin cu Orientul. Din țările Levantului, Occidentul aproape exclusiv câteva mărfuri de lux, a căror valoare, foarte *i* în raport cu greutatea lor, permitea să nu se țină seama de chelși de riscurile transportului. În schimb, el nu avea nimic aâlceva it decât sclavi. Și încă se pare că, printre cirezile umane adunate cursiuni de jaf în pământurile slave și letone dincolo de Elba sau ale de la traficanții din Marea Britanie, cea mai mare parte a umul Spaniei islamice; Mediterana Orientală era, prin ea însăși, în abundență aprovizionată cu această marfă pentru a mai avea să importe cantități considerabile. Câștigurile provenite din acest în total destul de slabe, nu erau deci suficiente pentru a compe piețele lumii bizantine, ale Egiptului sau ale Orientului Aproimpărările de obiecte prețioase și de condimente. De unde, o lentă e de argint și mai ales de aur. Dacă unii negustori fără îndoială datorau averea acestui negoț îndepărtat, societății, în ansamblul. revenea nimic altceva decât un motiv în plus pentru a fi lipsită i numerar.

siguranță, în Occidentul „feudal”, moneda nu a lipsit niciodată

1 din tranzacții, nici chiar în largile pături țărănești. Și mai ales a încetat niciodată să joace aici rolul de etalon al schimburilor.

ui plătea adesea în produse alimentare; dar în produse de obicei

ale", unul câte unul, astfel ca totalul acestor evaluări să coincidă ui stipulat în livre, soli (*sous*), denari. Să evităm deci termenul, imar și prea vag, de „economie naturală”. Mai bine să vorbim de „foamete monetară”. Penuria de monede mai era agravată și lua atelierelor de bătut monedă, ea însăși rezultat atât al fărâmitice cât și al greutății comunicațiilor: căci, fiecărui târg importrebuia, sub amenințarea lipsei de monedă, atelierul său local.

e făcând imitarea unor emisiuni monetare exotice și câteva moaânseminate, nu se mai fabricau decât denari, care erau piese de cu conținut foarte redus. Aurul nu circula decât sub formă de arabe și bizantine sau în copiile acestora. Livra și solul (*sou*) nu

cât multiplii aritmetici ai denarului, fără suport material care e propriu. Diversii denari însă, sub același nume, aveau – dupăenta lor –, o cantitate metalică diferită. Mai rău încă, într-un loc, fiecare emisiune, sau aproximativ, aducea cu sine variații în greutatea sau în aliajul din care erau făcute monedele. Atât rară, pe ansamblu, cât și incomodă, din cauza capriciilor sale, moneda circula, în plus, prea lent și prea neregulat pentru ca vreodată cineva să se fi simțit asigurat că o putea procura în caz de nevoie, dată fiind lipsa unor schimburi suficient de frecvente.

Să ne ferim, și aici, de o formulă prea la îndemână: aceea de economie închisă. Ea nu s-ar aplica întocmai nici măcar micilor exploatari țărănești. Cunoaștem existența unor târguri în care, în mod sigur, țaranii vindeau unele produse ale propriilor câmpuri sau curți de păsări orășenilor, clericilor sau militarilor. Așa își procurau ei banii pentru redevențe. Și mult prea sărac era acela care nu cumpăra niciodată măcar câteva uncii de sare sau de fier. Cât despre „autarhia” marilor seniorii, ea ar fi presupus ca stăpânii lor să se fi lipsit de arme sau de bijuterii, să nu fi băut niciodată vin, dacă din întâmplare pământurile lor nu ar fi produs așa ceva, și să se fi mulțumit, pentru hainele lor, cu stofele grosolane țesute de muierile țăranilor dependenți (*tenanciers*). De altminteri, de la insuficiențele tehnicii agricole la tulburările sociale și chiar la intemperiiile cele mai inofensive, totul contribuia la menținerea unui anumit comerț interior: căci atunci când recolta se întâmpla să lipsească, dacă, literalmente, mulți mureau de foame, nu chiar întreaga populație ajungea în această situație extremă, și știm că dinspre țările mai favorizate către cele lovite de foamete se stabilea un trafic de grâu, ce se preta la multe

speculații comerciale. Deci schimburile nu erau absente; ele erau însă, în cel mai înalt grad, neregulate. Societatea aceluia timp nu ignora, cu siguranță, nici cumpărarea, nici vânzarea. Dar ea nu trăia, ca a noastră, din cumpărare și din vânzare.

De altfel comerțul, chiar atunci când¹ era sub formă de troc, na era nici singurul și poate nici chiar cel mai important din canalele prin care se desfășura în acel timp circulația bunurilor între straturile societății. Un mare număr de produse treceau din mână în mână cu titlu de redevențe, plătite unui șef ca remunerare pentru protecția acordată, sau numai ca recunoaștere a autorității sale. La fel se petrecea și cu cealaltă marfă, care este munca omului: corvoada furniza mai multe brațe de muncă decât închirierea muncii. Într-un cuvânt, schimbul, în sensul său strict, ocupa, fără îndoială, mai puțin loc decât prestația, în viața economică; și pentru că schimbul de acest gen era rar, și că totuși numai cei foarte săraci se puteau desemna să trăiască exclusiv din cele produse de ei înșiși, bogăția și bunăstarea păreau inseparabile de puterea de comandă.

Cu toate acestea, chiar și celor puternici, o economie astfel constituită nu le pune la dispoziție, la urma urmei, decât mijloace de cumpărare foarte restrânse. Cine spune „monedă” spune posibilitate de a avea rezerve, capacitate de așteptare, „anticipare a unor valori viitoare”, tot felul de lucruri pe care, în mod reciproc, lipsa de monedă le făcea deosebit de grele. Sigur că se depuneau eforturi de tezaurizare sub alte ierme. Baronii și regii acumula în cuferele lor vesela de aur sau de argint și bijuteriile; bisericile îngrămădeau argintării prețioase liturgice. Apărea necesitatea unei plăți neprevăzute? Se vindea sau se amana coroana, cupa sau crucifixul; sau chiar erau trimise la topit, la atelierul monetar învecinat. Dar această lichidare, tocmai dată fiind

a schimburilor, nu era niciodată nici ușoară, nici aducătoare sigur; iar tezaurele înseși nu atingeau per total o sumă foarte I Mari și mici trăiau de pe o zi pe alta, obligați să se bizuie ele de moment, și aproape constrânși să le cheltuiască imediat ia schimburilor și a circulației monetare mai avea încă o conse dintre cele mai grave. Ea reducea la maximum rolul social ai într-adevăr, acesta presupune din partea celui care dă de numerar suficient de abundent și a cărui sursă nu riscă să fiecare clipă; din partea salariatului, presupune certitudinea de olosi moneda primită astfel pentru a-și procura

mărfurile nece-j. Tot atâtea condiții care îi lipseau primei vârste feudale. La elurile ierarhiei, fie că era vorba pentru rege să-și asigure unui mare ofițer sau pentru nobilul de țară să le angajeze pe sunui scutier ori ale unui argat, toți erau obligați să recurgi: em de remunerare care să nu se bazeze pe achitarea periodică ime de bani. Existau două alternative: să-l ia pe om la sine, ea scă și să-l îmbrace, deci să îi furnizeze, cum se spunea, „pro-al. *praebenda*, fr. *provende*); sau să îi cedeze, în compensarea ale, un lot de pământ care, prin exploatare directă sau sub redevente prelevate de la cultivatorii solului, să îi permită să-și l însuși propria întreținere; i prima și a doua metodă concurau, deși în sensuri opuse, la unor raporturi umane foarte diferite de cele salariale. Între ier* și stăpânul sub ocrotirea căruia trăia, cum să nu se lege mult mai strânsă decât între un patron și un salariat, liber ca, lupă ce și-a terminat treaba, să plece cu banii săi în buzunar? 3, legătura aceasta era văzută, aproape sigur, slăbind, de îndată lonatul se stabilea pe un pământ pe care, puțin câte puțin, prințție naturală, tindea să îl considere drept al său, străduindu-se i timp să reducă povara serviciilor. Adăugați la cele de mai îi că, într-un timp în care greutatea comunicațiilor și anemiailor făceau anevoioasă păstrarea bunăstării relative a unor case ivenda era, pe total, susceptibilă de o extindere mult mai mică: emul remunerărilor funciare. Dacă societatea feudală a oscilat u între acești doi poli, legătura strânsă de la om la om și nodul în varianta loturilor de pământ, responsabilitatea îi revine, între, regimului economic care, cel puțin la origine, a interzis rela-ală.

EVOLUȚIA ECONOMICĂ A CELEI DE-A DOUA VÂRSTE SUD ALE

om strădui, într-o altă carte, să descriem mișcarea intensă de care, aproximativ între anii 1050 și 1250, a transformat fața la hotarele lumii occidentale au fost colonizate platourile iberice câmpie de dincolo de Elba; în chiar centrul vechii regiuni, și curăturile lăsate în paragină erau micșorate fără încetare mea plugurilor; în poienile deschise, printre arbori sau măracinișuri, sate noi se fixau pe solul virgin; în alte părți, în jurul zonelor locuite de secole, habitatul se lărgea, sub presiunea irezistibilă a celor care defrișau și curățau locurile împădurite. Va fi nevoie atunci să distingem etapele, să caracterizăm diversitățile regionale. Pentru moment, însă, ne interesează doar, alături de fenomenul în sine, principalele sale efecte.

Cel care s-a făcut simțit cel mai curând a fost fără îndoială acela

de apropiere a grupurilor umane unele de altele. Între diferitele aşezări, cu excepția unor regiuni lipsite total de resurse, au dispărut, de acum înainte, întinsele spații pustii. Distanțele rămase au devenit, pe de altă parte, mai ușor de străbătut. Căci, favorizate în ascensiunea lor tocmai de avântul demografic, au apărut ori s-au consolidat puteri cărora propnul orizont mărit le impune griji noi: burghezia orașelor, care nu ar reprezenta nimic fără negoț; regalități și principate, interesate și ele de prosperitatea unui comerț din care scot, prin impozite și taxe de trecere, mari sume de bani, conștiente în plus, mult mai mult decât în trecut, de importanța vitală pe care o are pentru ele libera circulație a ordinelor și a armatelor. Activitatea Capețienilor, în apropierea acestei cotituri decisive pe care o înscrie domnia lui Ludovic al VI-lea, strădania lor războinică, politica lor din sistemul domenal, rolul lor în organizarea populării teritoriilor au răspuns, în mare parte, unor griji de această natură: să păstreze controlul asupra comunicațiilor dintre cele două capitale, Paris și Orléans; dincolo de Loara sau de Sena, să asigure joncțiunea fie cu ducatul Berry, fie cu văile fluviilor Oise și Aisne. La drept vorbind, chiar dacă supravegherea lor a devenit mai bună, nu pare că drumurile, în ele însele, să fi fost simțitor ameliorate. Dar echipamentul necesar lucrărilor de artă a fost mult dezvoltat. Câte poduri au fost construite peste toate râurile Europei în cursul secolului al XII-lea! În fine, o fericită perfecționare a sistemului de înhămare a ridicat, cam în același timp, într-o mare măsură, randamentul căraușiei.

Aceeași metamorfoză și în legăturile cu civilizațiile învecinate. Marea Tireniană era brăzdată de vase din ce în ce mai numeroase; porturile sale, de la stânca din Amalfi până în Catalonia, fură ridicate la rangul de mari centre comerciale; creșterea neîncetată a amplitudinii negoțului venețian; șesurile danubiene vor fi traversate și ele de căruțele grele ale caravelor: aceste fapte sunt deja considerabile. Dar relațiile cu Orientul nu doar că deveniseră mai ușoare și mai intense. Trăsătura capitală este aceea că ele își schimbaseră natura. Ieri aproape numai importator, Occidentul s-a transformat în furnizor puternic de produse prelucrate. Mărfurile pe care le expediază astfel în mari cantități către lumea bizantină, către Levantul islamic sau latin, chiar și – deși într-o măsură reia-i mică – spre Maghreb, aparțin unor categorii foarte variate. Una dintre ele, totuși, le domină de departe pe toate celelalte. În expansiunea economiei europene, în evul mediu,

postavurile au jucat același rol diriguitor ca, în secolul al XIX-lea, metalurgia și pânzeturile de bumbac, în aceea a Angliei. Dacă în Flandra, în Picardia, la Bourges, în Langue-doc, în Lombardia și în alte părți – întrucât centrele de producere a postavului sunt răspândite aproape pretutindeni –, se aude zgomotul războaielor de țesut și bătaia morilor cu piuă, înseamnă că toate lucrează pentru piețele exotice în aceeași măsură – sau aproape – ca pentru mux utieni, >? și nu ne îndoim că, pentru a explica această revo în care se vede cum țările noastre își încep cucerirea economică fi eu Orientul, ar fi cazul să reamintim cauze multiple, să privim: a o putem face – atât spre est, cât și spre vest. Nu este mai puțin – al că doar fenomenele demografice, care au fost amintite mai i făcut-o posibilă. Dacă populația nu ar fi fost mai numeroasă decât» iar suprafața cultivată. mai întinsă; dacă, mai bine puse în valoare iâte mai numeroase, și supuse îndeosebi unor arături repetate mai ampurile nu ar fi devenit capabile să dea recolte mai bogate și ecvente, cum s-ar fi putut aduna în orașe atâția țesători, boiangii crători textiliști care tund lâna stofelor, și mai ales cum puteau le hrăniți?

srdul este cucerit, ca și Orientul. Începând de la sfârșitul seco

1 XI-lea, se vindeau la Novgorod postavuri din Flandra. Dar înceâncetul, străbateră câmpiilor ruse devine tot mai primejdioasă, și

I se închide. De acum încolo, Scandinavia și țările baltice se spre vest. Schimbarea înfiripată astfel se va încheia atunci când.

ul veacului al XII-lea, comerțul german își va anexa Baltic. De porturile Țărilor de Jos, mai ales Bruges, vor fi locul în care mbă cu produsele nordice, nu numai acelea ale Occidentului însuși, mărfurile pe care acesta le aduce din Orient. Un curent puternic iții mondiale reunește, prin Germania și mai cu seamă prin bâldin Champagne, cele două fronturi ale Europei feudale.

I comerț exterior atât de avantajos echilibrat nu putea întârzia să spre Europa monede și metale prețioase, și ca urmare să-i spoan proporții considerabile, volumul mijloacelor de plată. Acestui monetar, cel puțin relativ, i se adăuga, pentru a-i multiplica i, ritmul accelerat al circulației. Căci, în chiar interiorul țării, ia popularii, mai marea ușurință a legăturilor, oprirea invaziilor, ruseră să apese asupra lumii occidentale o asemenea atmosferă de îi și de panică, și încă alte cauze, care ar cere prea mult timp cercetate aici, învioraseră schimburile.

ne ferim totuși de exagerări. Descrierea s-ar impune să fie

nuangrijă, pe regiuni și pe clase sociale. A trăi din produsul propriu rămână, timp de lungi secole, idealul – rareori atins, de altfel – w țărani și al majorității satelor. Pe de altă parte, transformările e ale economiei se petrec într-o cadență destul de lentă. Lucru

ativ: dintre cele două manifestări esențiale în activitatea mama, baterea pieselor mari de argint, mult mai grele decât denarul.

3 ru. t, decât la începutul secolului al XIII-lea – și chiar la această n-ai în Italia –, cealaltă reluarea baterii de monede din aur, pe idigen, s-a lăsat așteptată până într-a doua jumătate a aceluiași i multe privințe, a doua vârstă feudală a cunoscut mai puțin a condițiilor anterioare, cât atenuarea lor. Observația este valatru rolul distanței, ca și pentru regimul schimburilor. Dar fap

unei regii, marii nobili, seniorii, au putut reîncepe să își constiajutorul unor impozite, tezaure însemnate, că, uneori în forme inspirate neîndemânatic din practici vechi, munca salarială a un loc din ce în mai preponderent între modurile de remunearviciilor, toate aceste semne ale unei economii pe cale de reînnoire au acționat la rândul lor, începând din secolul al XII-lea, asupra întregii contexturi a relațiilor interumane.

Dar asta nu era totul. Evoluția economiei antrena o veritabilă revizuire a valorilor sociale. Existaseră întotdeauna meșteșugari și neguțători, în mod individual, măcar aceștia din urmă putuseră, ici și colo, să joace un rol important. Ca grupuri socio-profesionale, nici unii, nici ceilalți nu contau deloc. De la sfârșitul secolului al XI-lea, clasa meșteșugărească și clasa negustorilor, devenite mult mai numeroase și mult mai indispensabile vieții tuturor, s-au afirmat tot mai viguros, în mediul urban. Înainte de toate, clasa negustorilor, deoarece economia medievală, cu începere de la marea reînnoire din acești ani hotărâtori, a fost întotdeauna dominată nu de către producător, ci de către comerciant. Dar nu pentru acești oameni se constituise structura juridică a vârstei precedente, structură întemeiată pe un regim economic în care ei nu ocupau decât un loc mediocru. Cerințele lor practice și mentalitatea lor aveau însă să introducă aici, în mod1 firesc, un ferment nou. Născută într-o societate cu organizare slab structurată, în care schimburile erau mai nimic, iar banii rari, feudalitatea europeană s-a transformat în profun-7 ime imediat ce ochiurile rețelei umane s-au strâns mai bine. iar circulația bunurilor și a numerarului a devenit mai intensă.

MODURI DE A SIMM ȘI DE A GÂNDI OMUL ÎN FAȚA NATURII ȘI A TIMPULUI

unul celor două vârste feudale era mai apropiat decât noi de o î, la rândul ei, mult mai puțin amenajată și îmblânzită. Peisajul în care terenurile lăsate în paragină ocupau spații atât de întinse, într-o mai mică măsură amprenta omului. Fioroasele jivin*, care îi populează azi decât poveștile pentru copii, urșii, lupii mai ales.

cau prin toate locurile singuratice, chiar și pe câmpurile culti
? e cât era un sport, vânătoarea era și un mijloc de apărare indis
Il, și furniza alimentației un suport aproape la fel de necesar.

rea fructelor sălbatice și strângerea mierii continuau să fie
pracca și în primele timpuri ale omenirii. În ce privește utilajul, lem

ținea un loc preponderent. Noaptea, pe care oamenii nu se prisă
le lumineze bine, erau mai întunecate, iar frigul, chiar și înrile
castelelor, mai aspru. Într-un cuvânt, în spatele oricărei vieți

există un fond de primitivitate, de supunere în fața unor forțe
alinabile și a unor contraste fizice deloc atenuate. Nu există nici
trument care să permită cântărirea influenței pe care un astfel nu o
putea exercita asupra sufletelor. Cum să nu presupui, totuși.

contribuit la asprimea lor?

Istorie mai demnă de acest nume decât încercările timide la care
astăzi reduși de mijloacele noastre le-ar face locul ce li se cuvinerilor
corpului. E o mare naivitate să pretinzi că îi înțelegi pe fără să cunoști
starea sănătății lor. Dar situația textelor, plus suficienta acuitate a
metodelor noastre de cercetare ne limitează-le. Incontestabil foarte
ridicată în Europa feudală, mortalitatea a contribuie la împietrirea,
într-o oarecare măsură, a sentimenttă de frecvențele pierderi ale
copiilor, devenite aproape nor

ât despre viața adulților, ea avea, chiar independent de
accidenrăzboi, o durată medie relativ scurtă: cel puțin, atât cât se poate
după personajele princiare, la care se raportează singurele date cât
precise de care dispunem. Robert cel Pios a murit către f» O

Henric I, la 52 de ani; Filip I și Ludovic al VI-lea, la 56 de ani.

Iania, primi-i patru împărați din dinastia saxonă nu au atins 60
de au pe aproape –, respectiv 28, 22 și 52 de ani. Bătrânețea părea

e foarte curând, de la vârsta noastră matură. Acea lume care,
redes, se credea foarte bătrână, era de fapt condusă de oameni

Printre atâtea morți premature, multe se datorau marilor epidemii, care se abăteau frecvent asupra unei omeniri slab dotate pentru a le combate; la cei săraci, mai contribuiau și dese perioade de foamete. Adăugate violențelor zilnice, aceste catastrofe dădeau existenței o impresie de continuă nesiguranță. De acolo s-a tras probabil una dintre cauzele majore ale instabilității afective, atât de caracteristică pentru mentalitatea epocii feudale, mai ales pe durata primei sale vârste. O igienă cu siguranță mediocră contribuia de asemenea la această nervozitate, în zilele noastre, unii și-au dat multă străduință să demonstreze că societatea seniorială nu ignora băile. Este ceva pueril să uiți, în favoarea acestei păreri, atâtea condiții penibile de viață: mai cu seamă, subalimentarea la cei săraci; la bogați, excesele gastronomice. În fine, cum să neglijăm efectele unei uimitoare sensibilități la manifestările pretins supranaturale? Ea făcea ca spiritele să fie în mod permanent și aproape maladiv atente la tot soiul de semne, de vise ori de halucinații. La drept vorbind, această trăsătură era accentuată mai ales în mediile călugărești, unde chinuirea corpului prin posturi și refularea pulsionilor își adăugau influența la aceea a unei gândiri profesional centrate asupra problemelor invizibilului. Niciun psihanalist nu și-a analizat vreodată visele cu mai multă ardoare decât călugării din secolul al X-lea sau al XI-lea. Dar și laicii erau părtași la emotivitatea unei civilizații în care codul moral sau monden nu le impunea încă oamenilor bine crescuți să-și înăbușe lacrimile și „leșinurile”. Disperările, furiile, faptele necugetate, schimbările bruște de atitudine ridică în fața istoricilor mari dificultăți, ei fiind înclinați, din instinct, să reconstituie trecutul după regulile cunoașterii; elemente însemnate ale oricărei istorii, fără îndoială, ele au exercitat asupra desfășurării evenimentelor politice, în Europa feudală, o acțiune care nu ar putea fi trecută sub tăcere decât printr-un fel de pudoare iluzorie.

Acești oameni, supuși, împrejurul lor și chiar în ei înșiși, presiunii atâtor forțe spontane, trăiau într-un timp a cărui scurgere se sustrăgea puterii lor cu atât mai mult cu cât ei se pricepeau prea puțin să o măsoare. Costisitoare și incomodante, orologiile cu apă existau doar într-un număr foarte mic de exemplare. Ceasurile de nisip par să fi fost de folosință mediocră. Imperfecția cadranelor solare, mai ales într-un climat cu frecvente înnourări, era evidentă. De unde, utilizarea unor procedee ciudate. Preocupat să regleze cursul unei vieți deosebit

de norniale, regele Alfred s-a gândit să transporte cu el pretutindeni lumânări de lungime egală, care erau aprinse rând pe rând¹. Această grijă pentru uniformitate, în împărțirea zilei, era neobișnuită în acea vreme. Socotind de obicei, după exemplul antichității, douăsprezece ore de zi și douăsprezece ore de noapte, indiferent de sezon, persoanele cele mai instruite se mulțumeau să vadă fiecare dintre aceste fracțiuni, luată una câte una, crescând și descrescând fără încetare, după mișcarea de revoluție anuală a soarelui. Lucrurile aveau să rămână astfel până în momentul

1 ASSER, *Life of King Alfred*, ed. STEVENSON, c. 104. Un sistem asemănător, dacă îl credem pe L. REVERCHON, *Petite histoire de l'horlogerie*, pag. 55, ar fi fost încă folosit de către c'arol al V-lea.

93

O" – e „v. uiiiiafjieiui, ale au adus, că eu mecanizarea instrumentului, și pe aceea a duratei. O anecdotă, povestită de o cronică din Hainaut, pune admirabil în lină acest fel de veșnică incertitudine asupra timpului. La Mons, tre3 să aibă loc un duel judiciar. Un singur luptător se prezintă, încă din; o dată sosită a noua oră, care marchează sfârșitul așteptării prete de cutumă, el cere să se constate absența adversarului său. Din et de vedere ai dreptului, nicio îndoială. Dar este cu adevărat ora însă? Judecătorii comitatului deliberază, privesc soarele, îi întrebă clericii pe care experiența liturghiei i-a obișnuit cu o mai sigură jaștere a ritmului orar, și ale căror clopote îl scandează, mai mult mai puțin aproximativ, în folosul marei mase a oamenilor. Hose pronunță curtea, ora „a noua”, nona, a trecut². Dinlăuntrul ci-ației noastre, obișnuită să trăiască doar cu ochii așintiți permanent ea's, cât ni se pare de departe această societate în care un tribunal aia să discute și să ancheteze pentru a cunoaște momentul zilei! Or, imperfecțiunea măsurării orelor nu era decât unul dintre simp-île, între multe altele, al unei vaste indiferențe la timp. Nimic nu fost mai ușor, nici mai util decât să se fi notat cu precizie, date de importante, în drept, ca acelea ale nașterilor princiare; cu toate; ea, în anul 1284, a fost necesară o întreagă cercetare pentru a deterde bine de rău, vârsta uneia dintre cele mai mari moștenitoare din ui capețian, tânăra contesă de Champagne³. În secolele al X-le-a și [-lea, nenumărate hrisoave sau însemnări, a căror unică rațiune de totuși, era aceea de a păstra o amintire, nu poartă nicio men-cronologică. Notarul, care utilizează simultan mai multe sisteme

ferință nu reușea adesea să facă să i se potrivească diferitele cal-Mai mult: nu era vorba numai de noțiunea timpului, ci domeniul relor, în întregul său, era învăluit de cețuri. Cifrele extravagante ronicarilor nu sunt decât o amplificare literară; ele atestă absenți ei sensibilități față de verosimilitatea statistică. În timp ce Wilhelmitorul nu stabilise, cu siguranță, în Anglia, mai mult de cinci mii îfuri cavaleresti, istoricii secolelor următoare, chiar și anumiți ad-tratori, cărora nu le-ar fi fost totuși foarte greu să se informeze, buiau bucuros crearea a treizeci și două până la șazeci de mii de de loturi (*tenures*) militare. Epoca și-a avut, mai ales de la sfâr-secolului al XI-lea, matematicienii săi, care bâjbâiau vitejește pe e grecilor și arabilor; arhitecții și sculptorii știau să folosească; trie destul de simplă. Dar, printre calculele care ne-au parvenit – stea până la sfârșitul evului mediu –, nu există niciunul în care apară uimitoare greșeli. Neajunsurile numerotării romane, corecte altfel, în mod ingenios, prin folosirea abacului, nu sunt sufi pentru a explica aceste erori. Adevărul este că gustul pentru exac-cu cel mai sigur reazem al său, respectul pentru cifră, rămâne id străin spiritelor, chiar și acelorale ale conducătorilor.

3 ISLKBRT DE MONS. ecl. PERTZ, pag. 188 – 189 (1188) 3. VIOLLET, CXXXVII, vol. III, pag. 165, n. 8.

2. EXPRIMAREA

De o parte, limba de cultură, care era, aproape uniform latina; de cealaltă parte, în diversitatea lor, dialectele de folosință zilnică: acesta este ciudatul dualism sub semnul căruia a trăit aproape întreaga epocă feudală. El era specific civilizației occidentale propriu-zise și contribuia la diferențierea sa puternică de vecinele ei: lumile celtă și scandinavă, înzestrate cu literaturi bogate, poetice și didactice, în limbile naționale; Orientul grec; Islamul, cel puțin în zonele realmente arabizate.

La drept vorbind, chiar și în Occident, o societate a făcut excepție vreme îndelungată: aceea a Marii Britanii anglo-saxone. Nu că aici nu s-ar fi scris în latină, și încă foarte bine. Dar nici pe departe nu se scria doar în această limbă. Vechea engleză se ridicase de timpuriu la demnitatea de limbă literară și juridică. Regele Alfred dorea ca tinerii să o învețe în școli, iar cei mai bine dotați, să o învețe înainte de a trece la latină⁴. Poeții o foloseau în ale lor poeme, pe care, nemulțumiți să le recite doar, puneau să fie transcrise. La fel, regii, în legile lor; cancelariile, în actele întocmite pentru regi sau pentru nobili;

și chiar până și călugării, în cronicile lor: caz cu adevărat unic, în acel timp, al lanei civilizației care a știut să păstreze contactul cu mijloacele de exprimare ale masei. Cucerirea normandă a întrerupt brutal această dezvoltare. De la scrisoarea adresată locuitorilor Londrei de către Wilhelm Cuceritorul, imediat după bătălia de la Hastings, până la câteva rare ordine administrative spre sfârșitul secolului al XII-lea, nu s-a mai pomenit ca vreun act regal să nu fie redactat în limba latină. Cu o singură excepție, cronicile anglo-saxone păstrează tăcerea începând de la mijlocul secolului al XI-lea. Cât despre operele pe care, cu oarecare bunăvoință, le putem numi literare, ele nu aveau să reapară decât puțin înaintea anului 1200, și la început numai sub forma unor cărțile de educație morală.

Pe continent, frumoasa strădanie culturală a renașterii carolingiene nu neglijase pe de-a-ntregul limbile naționale. De fapt, nimănui nu-i venea atunci ideea să considere graiurile romanice demne de vreo scriere, ele făcând impresia unei latine îngrozitor de alterate. În schimb, dialectele din vechea Germanie au atras atenția unor oameni, dintre care mulți, la curte și în înaltul cler, le aveau ca limbă maternă. S-au copiat vechi poeme, până atunci pur orale; s-au compus unele noi, în principal pe teme religioase; manuscrise în grai „thiois” figurau în bibliotecile personajelor importante. Dar și aici evenimentele politice – de data aceasta prăbușirea imperiului carolingian, cu tulburările care au urmat au marcat o spărtură. De la sfârșitul secolului al IX-lea până la sfârșitul celui de al XI-lea, câteva poezii pioase și câteva traduceri; iată puținul la care trebuie să se limiteze consemnările istoricilor literaturii germane. În comparație cu scrierile latine, redactate pe același sol și în aceeași perioadă, în ce privește numărul și valoarea intelectuală, e ca și cum nu s-ar spune nimic.

4 *Pastoral care*, ed. SWEET, pag. 6.

95

jă ne lerim, de altfel, să ne imaginăm aceasta latină din epoca feu-sub înfățișarea unei limbi moarte, cu tot ceea ce sugerează califi-ul respectiv, ca stereotipie și uniformitate. Cu tot gustul pentru condine și pentru purism, reinstaurat de renașterea carolingiană, to-onspira spre a impune, în proporții foarte variabile în funcție de u sau de indivizi, când1 cuvinte, când moduri noi de formulare a lor: necesitatea de a exprima realități necunoscute anticilor sau gâncare, mai cu seamă ale

clericilor, le erau străine; degradarea memului logic, foarte diferit de acela al gramaticii, cu care utilizarearilor populare obișnuise spiritele; în fine, ignoranța sau cunoașterea ficială. De altminteri, dacă o carte favorizează imobilitatea, cuvân-u este el întotdeauna factor de mișcare? Or, oamenii nu se limitau le în limba latină. Poezia era cântată cel puțin în formele cele mai încărcate de sentiment adevărat, părăsind clasica idie a versurilor lungi și scurte pentru a se ralia ritmului accende acum încolo singura muzică percepută de urechi. Latina erarbită. Pentru un solecism comis în conversație, un italian instruit, at la curtea lui Otto I, a fost ironizat în mod necruțător de către Ougăraș de la Sankt-Gall⁵. Atunci când episcopul Notker din Liège ca, dacă se adresa unor laici, folosea limba walonă; dimpotrivă, a limba latină dacă îi avea în față pe călugării săi. De bună seamă, clerici, ni ai ales printre preoții din parohii, ar fi fost incapabili sa de și chiar să îl înțeleagă. Dar pentru preoții și călugării instruiți; a kow¹ a bisericii își păstra rolul de instrument oral. Fără ajutorul cum ar fi reușit să comunice între ei acei oameni veniți din patrii te ia Curia papală, în marile concilii sau în cursul vagabondajelor ibajție în abație?

esigur, în aproape orice societate, modurile de exprimare variază, i foarte sensibil, după utilizarea care se dorește să li se dea sau clase. Dar contrastul se limitează de obicei la unele nuanțe inițatea gramaticală sau în calitatea vocabularului. Aici, el era incompil mai profund¹. Într-o mare parte a Europei, graiurile uzuale, care legate de grupa germanică, aparțineau unei cu totul alte familii limba de cultură. Dialectele romanice, ele însele, se îndepărtaseră *le* mult de izvorul comun încât trecerea de la ele la limba latină punea o îndelungată ucenicie școlară. Astfel că schisma lingvistică ducea, până la urmă, la opoziția dintre cele două grupuri umane, parte, imensa majoritate a neștiutorilor de carte, înzidiți, fiecare, în: tul său regional, reduși, ca unic bagaj literar, la câteva poeme laice, se transmiteau aproape numai pe cale orală, și la” acele cantilene? pe care unii clerici bine intenționați le compuneau în limbile arc”, în folosul celor simpli, încredințând uneori pergamentului irea lor. De cealaltă parte, o mână de oameni instruiți, care, oscilând anent între graiul zilnic local și limba savantă și universală, erau i evărat bilingvi. Doar pentru ei erau lucrările de teologie și de 2, scrise în mod constant în limba latină, precum și înțelegerea li-iei ori a scrisorilor de afaceri. Latina nu constituia numai limba de nitere a cunoștințelor; ea era singura limbă care se predă. Să

GUNZO NOVARIENSIS în NIGNE, P.L. voi. CXXXVI, coi. 12»).

știi să citești, însemna nimic mai mult decât să știi să o citești. Folosea cineva, prin excepție, limba națională, într-un act juridic? În această anomalie, oriunde s-ar fi produs ea, să nu ezităm să distingem un simptom de ignoranță. Dacă, începând din secolul al X-lea, anumite hrisoave din Acvitalia meridională apar, printre toate celelalte, scrise într-o latină mai mult sau mai puțin incorectă, pline de termeni provensali aceasta se datorează faptului că, așezate departe de marile centre ale renașterii carolingiene, mănăstirile din Rouergue sau din Quercy nu aveau decât puțini călugări deprinși cu beletristica. Întrucât Sardinia era o țară săracă, ale cărei populații, refugiindu-se de pe litoralul pustiit de către pirați, trăiau într-o cvasi-izolare, primele documente scrise din limba sardă le depășesc cu mult în vechime pe cele mai vechi texte italiene din peninsula.

Din această ierarhizare a limbilor, consecința cea mai evidentă este, fără îndoială, aceea de a fi alterat imaginea pe care prima vârstă feudală a lăsat-o despre ea însăși. Acte de vânzare sau de donație, de aservire sau de eliberare, hotărâri judecătorești, privilegii regale, procese-verbale de prestare a omagiului, documentele practicii constituie sursa cea mai prețioasă asupra căreia se poate apleca istoricul societății. Chiar dacă ele nu sunt întotdeauna sincere, cel puțin, spre deosebire de tex-teie narrative, destinate posterității, au meritul de a nu fi dorit să-i înșele, în cel mai rău caz, decât pe contemporani, a căror credulitate avea alte limite decât a noastră. Or, cu puține excepții, explicate mai sus, aceste documente au fost, până în secolul al XIII-lea, redactate în mod constant în limba latină. Dar nu astfel fuseseră exprimate, inițial, realitățile a căror amintire se voia păstrată de aceste documente. Atunci când doi seniori discutau prețul unui teren sau clauzele unei relații de dependență, cert este că nu dialogau defel în limba lui Cicero. Era treaba notarului să găsească după aceea, pe cât putea, un înveliș clasic pentru înțelegerea lor. Orice înscris sau însemnare latină – sau pe aproape –, prezintă deci rezultatul unei munci de transpunere, pe care istoricul, astăzi, dacă dorește să pătrundă adevărul subînțele, trebuie să o reia în sens invers.

Și-ar mai fi fost cumva dacă elaborarea s-ar fi supus întotdeauna acelorași reguli! Nici vorbă. De la tema de școală, calchiată stângaci după o schemă mentală din limba „vulgară”, până la discursul latin,

şlefuit cu grijă de către Un cleric instruit, toate gradaţiile se regăsesc. Uneori – şi acesta este incontestabil cazul cel mai favorabil – cuvântul obişnuit este pur şi simplu deghezizat, de bine de rău, prin adăugirea unei terminaţii latine artificiale: aşa era „omagiu” (fr. *hommage*) de-abia mascat în *homagium*. În alte părţi, în schimb, se făceau eforturi pentru a nu se folosi decât termenii cei mai clasici: ajungând până la a scrie – asimi-lsudu-l, printr-un joc al spiritului aproape blasfematoriu, preotului lui Jupiter pe acela al lui Dumnezeu – *archiflamen* pentru „arhiepiscop” (fr. *archeveque*). Şi cel mai supărător era faptul că, în căutarea paralelismelor, puriştii nu se temeau să ia adesea ca îndreptar mai puţin analogia semnificaţiilor cât aceea a sunetelor; întrucât „conte” (*comte*) avea în franţuzeşte şi *cuens*, era redat prin *consul*; sau „fief, la întâmplare, prin *fiscus*. Fără îndoială, puţin câte puţin, s-au stabilit sisteme generale de transcriere, dintre care unele contribuiau la caracterul

7 – Societatea feudală, vol. I 97

I savante: „fief”, care se spunea în limba germană >hn, avea ca echivalente obişnuite, în înscrisurile latineşti din Germa-a, cuvinte create după limba franceză. Însă, până chiar şi în utilizările le mai puţin stângace, latina notarială nu traducea niciodată fără să de-rmeze puţin sensul.

Astfel, însăşi limba tehnică a dreptului nu dispunea decât de un cabular prea arhaic şi totodată prea fluctuant pentru a-i permite să dea în chip adecvat realitatea. În ce priveşte lexicul dialectelor uzuaie, avea întreaga imprecizie şi instabilitate a unei culegeri de cuvinte pur de şi populare. Or, în materie de instituţii sociale, dezordinea cuvinor o aduce după ea, obligatoriu, şi pe aceea a lucrurilor. Chiar şi mai din cauza imperfecţiunii terminologiei lor, asupra clarificării rarturilor interumane plana deci o mare incertitudine. Dar unghiul de servare trebuie să fie încă şi mai deschis. Orice întrebuiţare i s-ar dat, limba latină avea avantajul de a le oferi intelectualilor epocii un jloc de comunicare internaţional. Ea prezenta, în schimb, inconvenienredutabil de a fi, la majoritatea oamenilor care se serveau de ea, tarată în chip radical de vorbirea interioară; iar, ca urma/e, de a-i istrânge, în enunţarea gândurilor, la veşnice aproximaţii. Se pune rebarea: cum să nu situăm acest du-te-vino neîncetat între cele două nuri ale limbajului printre cauzele multiple care au concurat la exâarea absenţei preciziei mentale, care, după cum am văzut, a foşti dintre

caracteristicile aceluia timp?

3. CULTURA ȘI CLASE SOCIALE

În ce măsură latina medievală, limbă de cultură, era limba unei toarații? Cu alte cuvinte, până la ce punct grupa acelor *litterați* confunda cu aceea a șefilor? În ce privește biserica, nu există nici fel de îndoială. Contează prea puțin că sistemul greșit în care se au numirile i-a împins, ici și colo, până la posturile cele mai imante, pe niște ignoranți. Curțile episcopale, marile mănăstiri, cale suveranilor, într-un cuvânt toate statele majore ale armatei ecleice nu au fost niciodată lipsite de clerici instruiți, care adesea, de: 1, de origine baronală sau cavalierească, fuseseră pregătiți în școmănăstirești și mai ales în acelea de pe lângă catedrale. Imediat ce gem însă la lumea laică, problema devine mai delicată. Să nu ne închipuim, nici chiar în momentele cele mai întunecate, vietate ostilă, cu opinii preconcepute, față de orice hrană intelectuală, i general se considera util ca un conducător de oameni să aibă acces maurul de gândire și de amintiri a cărui cheie o aducea rmg» am JI, adică limba latină, cea mai sigură mărturie este importanța ați – de către mulți suverani instruirii moștenitorilor lor. Robert cel „rege savant în cunoașterea lui Dumnezeu”, fusese, la Reims, îi ilustrului Gerbert; Wilhelm Cuceritorul i-a dat fiului său Robert, începutor un cleric. Printre mai marii pământului, se întâlneau adei prieteni ai cărților: educat, la drept vorbind, de către mama sa fiind prințesă bizantină, adusese din patria sa deprinderile unei civilizații mult mai rafinate, Otto al III-lea vorbea curent limbile greacă și latină; Wilhelm al III-lea de Acvitanie strânsese o frumoasă bibliotecă, jo care era văzut uneori citind până târziu în noapte⁶. Să adăugăm cazul, rijcidecum excepțional, al acelor prinți care, destinați inițial bisericii, păstraseră din prima lor ucenicie anumite cunoștințe și înclinații proprii mediului clerical: așa a fost, de exemplu, Baudouin de Boulogne, războinic de temut totuși, care s-a urcat pe tronul Ierusalimului.

Dar pentru o educație atât de avansată era necesară atmosfera unor înalte ascendențe familiale, statornicite deja temeinic prin puterea lor creditară. Nimic mai semnificativ decât, în Germania, contrastul aproape regulat dintre întemeietorii de dinastii și succesorii lor: Otto al II-lea, al treilea rege saxon, și Henric al III-lea, al doilea dintre Salieni, amândoi instruiți cu grijă, sunt opușii taților lor: Otto cel Mare, care a învățat să citească la 30 de ani, Conrad al II-lea al cărui

capelan mărturisește că „nu cunoștea literele”. Așa cum se întâmpla adesea, și unul și celălalt fuseseră azvârliți prea de tineri într-o viață de aventură și de pericole pentru a fi avut timpul necesar să se formeze altfel decât prin practică sau prin tradiție orală, pentru meseria lor de conducători. Cu atât mai vârtos se petreceau astfel lucrurile, aproape întotdeauna, de îndată ce coborai în jos pe scara socială. Cultura relativ strălucitoare a câtorva mari familii regale sau baronale nu trebuie să ne amăgească. Și nici excepționala fidelitate pe care clasele cavalierești din Italia și din Spania au păstrat-o față de tradițiile pedagogice, ele însele, de altfel, destul de rudimentare: Cidul și Ximena, chiar dacă știința lor se pare că nu mergea prea departe, știau măcar să se semneze⁷. Nicio îndoială că la nord de Alpi și de Pirinei cel puțin, majoritatea seniorilor mici și mijlocii, care dețineau, în acel timp, principalele puteri laice, era formată din adevărați analfabeți, în deplinul sens al cuvântului: într-atât încât în mănăstiri, unde se retrăgeau unii dintre ei, în amurgul vieții, se considerau ca sinonime cuvintele *conversus*, adică venit-târziu la vocația religioasă, și *idiota* care îl desemna pe călugăriul incapabil să citească Cărțile Sfinte.

Prin această carență a instrucției, în epocă, se explică rolul dublu al clericilor: ca interpreți ai gândirii celor mari și ca depozitari ai tradițiilor politice. Suveranii erau obligați să ceară acestei categorii de supuși ceea ce restul anturajului lor nu ar fi avut capacitatea să le furnizeze. Către mijlocul secolului al VIII-lea, dispăruseră ultimii „referendari” laici ai regilor merovingieni; în aprilie 1298, Filip cel Frumos îi încredințase funcția de ministru al justiției cavalerului Pierre Flotte: între aceste două date se scurseseră peste cinci secole, în timpul cărora cancelariile suveranilor care dominaseră în Franța fuseseră conduse numai de oameni ai bisericii. În mare, la fel s-a întâmplat și în alte părți. Nu putem considera ca lipsit de importanță faptul că deciziile puternicilor acestei lumi au fost uneori sugerate și întotdeauna exprimate de către

8 ADEMAR DE CHABANNES, *Chronique*, ed. CHAVANON, III, c. 54. Împăratul Henric al III-lea, despre care va fi vorba mai departe, pune să i se copieze multe manuscrise de către călugări: *Codex epistolarum Tegemssensium* (*Mon. Germ. Ep. selectae*, vol. III), n° 122.

7 MENENDEZ-PIDAL, c'CCXXXIX, vol. II, pag. 590 și 019.

99

Îi care, oricare vor fi fost preferințele lor de clasă sau naționale,

oartinea-u mai puțin, prin întreaga lor educație, unei societăți de a universalistă, fundată pe puterea spirituală. Nicio îndoială că contribuit la păstrarea, peste învălmășeala micilor conflicte locale, ocupării față de niște orizonturi mai largi. Pe de altă parte, având ia să dea formă scrisă actelor politice, ei erau aduși în chip ne în situația de a le justifica oficial prin motive extrase din prolor. cod moral, și de a răspândi asitfel, peste documentele aproape îi epoci feudale, acea spoială de considerente de multe ori înare pentru care stau mărturie în mod special preambulele atâtor: în cu răscumpărare, deghizate în acte de generozitate, sau atâtea în de privilegii regale, care voiau să pară dictate, în mod constant, a mai obișnuită cucernicie. Cum, vreme îndelungată, și istorioci judecățile sale de valoare, a fost în mâinile clericilor, conven

e gândire, ca și convențiile literare, conspirau la acoperirea cinicei îți a motivelor umane cu un fel de vâl, care nu avea să fie ridicat tiv, în prag de timpuri noi, decât de mâna redutabilă a unui Com și a unui Machiavelli”.

aici, totuși, rămâneau în multe privințe elementul activ ai să-i temporale. De bună seamă, chiar și cei mai slab instruiți dintre erau cu totul ignorați. Nu numai că, la nevoie, li se putea expune re nu citeau ei înșiși, dar vom vedea imediat câte amintiri și idei putut transmite oral povestirile în limba „vulgară”. Să ne dăm os-a, totuși, să ne închipuim cazul majorității seniorilor și al multor. de vază: administratori incapabili să consulte personal un raport verifice un calcul; judecători ale căror hotărâri erau redactate – când erau – într-o limbă necunoscută de tribunal. Acești șefi, și de obicei să reconstituie din memorie hotărârile date în trecut, a ne mirăm dacă erau adesea lipsiți totalmente de spiritul metodic re, fără temei, istoricii se străduiesc uneori, în prezent să li-l e? t aproape străini actului scris, li se întâmpla să nu îi acorde nici – o

anță. Atunci când Otto cel Mare a primit, în 962, coroana nu-i, el a lăsat să se instituie, în numele său, un privilegiu care, ins-le „pactele” împăraților carolingieni și poate de istoriografie, le aste papilor, „până la sfârșitul secolelor”, posesia unui teritoriu depozat de el, împăratul-rege ar fi abandonat în favoarea paiului Sfântului Petru8 cea mai mare parte a Italiei, inclusiv stă a unora dintre cele mai importante căi alpestre. Cu siguranță, ită Otto nu s-a gândit nici măcar o clipă că aceste dispoziții, totuși precise, să fi putut fi urmate de vreun

efect. Ne-am fi mirat mai I* iacă ar fi fost vorba de unul dintre acele tratate mincinoase care, leauna, sub presiunea circumstanțelor, erau semnate cu intenția x de a nu le executa vreodată. Dar absolut nimic, dacă nu o te i – storică mai mult sau mai puțin greșit înțeleasă, nu-l obliga pe lui saxon la o astfel de simulare. De o parte, pergamentul și etr—; a; de cealaltă, fără legături cu el, acțiunea: iată consecința brutală

arte din vechile state ale bisericii, date odinioară Sfântului Scaun dentesa Matilda de Toscana, cu capitala Viterbo.

— Nota trad.

a unei sciziuni mult mai generale. Singura limbă care a părut demnă de a fixa, alături de cunoștințele cele mai utile omului și mântuirii sale, înseși rezultatele întregii practici sociale, nu era înțeleasă deloc de un mare număr dintre personajele aflate la conducerea activităților umane.

4. MENTALITATEA RELIGIOASĂ

Popor de credincioși, se spune din inimă, pentru a caracteriza atitudinea religioasă din Europa feudală. Dacă se înțelege prin aceasta că orice concepție despre lume, din care supranaturalul să fi fost exclus, rămânea profund străină spiritelor aceluia timp, că, mai precis, imaginea pe care și-o făceau despre destinele omului și al Universului se înscrisă aproape unanim în planul trasat de teologia și de escatologia creștină, lui formele lor occidentale, nimic mai adevărat. Prea puțin contează, ici și colo, exprimarea câtorva îndoieli față de „fabulele” Scripturii; lipsit de orice bază rațională, acest scepticism rudimentar, care de obicei nu era o caracteristică a persoanelor cultivate, se topea, în zi de primejdie, ca zăpada la soare. Ne este permis chiar să spunem că niciodată o credință nu și-a meritat numele într-un mod mai deplin. Căci, întreruptă de la dispariția filosofiei creștine antice, abia reînviată, temporar, în timpul renașterii carolingiene, străduința învățaților de a furniza misterelor biblice sprijinul unei speculații bazate pe logică nu avea să fie defel reluată înainte de sfârșitul secolului al XI-lea. În schimb, ar fi o gravă eroare să li se atribuie acestor credincioși un crez uniform.

Într-adevăr, nu numai că religia catolică era încă foarte departe de a-și fi definit pe deplin dogmatica: astfel că ortodoxia cea mai strictă își permitea atunci un joc interpretativ mult mai liber decât mai târziu, după teologia scolastică, la început, iar apoi după Contrareformă.

Printre cei ce formau marja de nehotărâți, la care erezia creștină se degrada până a se opune creștinismului, vechiul maniheism păstra pe alocuri, mai mulți adepți despre care nu se știe exact dacă își moșteniseră credința de la grupuri rămase cu obstinație fidele – începând din primele secole ale evului mediu – acestei secte persecutate sau dacă, dimpotrivă, o primiseră, după o lungă întrerupere, din Europa Răsăriteană. Cel mai grav era faptul că religia catolică nu pătrunsese în mase decât incomplet... Recrutat fără o verificare suficientă și având o pregătire imperfectă – cel mai adesea prin hazardul unor lecții date de vreun preot, poate el însuși mediocru instruit, băiețelului care, ajutându-l la oficierea liturghiei, se pregătea pentru hirotonisire –, clerul parohial era, în ansamblul său, din punct de vedere intelectual și moral, inferior cerințelor misiunii sale. Predica, singura capabilă să-i permită efectiv poporului accesul spre misterele cuprinse în Cărțile Sfinte, nu era practică decât în mod neregulat. În 1031, Conciliul de la Limoges se vede obligat să protesteze împotriva erorii de a pretinde ca predica să fie rezervată episcopilor, întrucât era imposibil ca ei singuri să propovăduiască Evanghelia în toată dioceza lor.

Liturghia catolică era celebrată mai mult sau mai puțin corect – uneori destul de incorect – în toate parohiile. „Pilde pentru cei care

101

știu să citească”, frescele și basoreliefurile, pe pereții bisericilor neipale sau capitellurile lor, ofereau nenumărate lecții emoționante, imprecise. Cu siguranță, credincioșii aveau aproape toți o cunoaștere sumară a aspectelor celor mai frapante pentru imaginație ale reprezentărilor creștine asupra trecutului, prezentului și viitorului lumii. **r** alături de acestea, viața lor religioasă se hrănea cu o multitudine credințe și de practici care, fie lăsate moștenire de unele magii mi-are, fie născute, într-o epocă relativ recentă, în sânul unei civilii animate încă de o mare fecunditate mitică, exercitau o presiune stanță asupra doctrinei oficiale. Pe cerul de furtună, s-au văzut reu trecând armate fantomatice: acelea ale moiiților, spunea mulți-3, acelea ale demonilor înșelători, spuneau învățații, mult mai puțin inaiți să nege aceste viziuni decât să le găsească o interpretare oximativ ortodoxă⁹. Nenumărate rituri naturiste, dintre care poezia a familiarizat în mod deosebit cu serbările arborelui de mai¹⁰, erau ibrate în zonele rurale. Într-un cuvânt, niciodată teologia nu s-a fundat mai puțin cu religia colectivă,

simțită și trăită cu adevărat. Cu toate infinitele nuanțe potrivit cu mediile și cu tradițiile re-îale, pot fi relevate câteva caractere comune ale mentalității reli-ise înțelese astfel. Cu riscul de a lăsa să ne scape multe trăsături funde sau emoționante, multe întrebări pasionate, încărcate, pentru licie, de o autentică valoare umană, va trebui să ne limităm să reni aici direcțiile de gând și de sentiment a căror influență asupra iuitei sociale pare să fi fost deosebit de puternică. În ochii tuturor persoanelor capabile de gândire, lumea perceptibilă era altceva decât un fel de mască, în spatele căreia se peeau toate lucrurile cu adevărat importante, dar și un limbaj având ui de a exprima, prin semne, o realitate mai profundă. Cum o țesăi de aparente nu oferă decât prea puțin interes în sine, din această; iupoziție rezulta că observarea era în general neglijată în favoarea rpretării. Într-un mic tratat despre Univers care, scris în secolul X-lea, s-a bucurat de o faimă îndelungată, Raban Maur își explicanția după cum urmează: „mi-a venit ideea să compun un opuscul... 1 să trateze nu numai despre natura lucrurilor și despre particulari-a cuvintelor... dar și despre semnificația lor mistică” 11. Prjin ista se explică, în mare parte, influența mediocră a științei asupra i naturi care, de fapt, nu părea să merite prea mult ca cineva să teupe de ea. Tehnica, cu toate progresele sale, uneori considerabile; ra decât empirism curat.

De altminteri, această natură discreditată cum să fi părut aptă i extragă din ea însăși propria interpretare? în desfășurarea sa nu-3, nu era ea oare concepută înainte de toate ca rezultatul acțiunii ti» * voințe ascunse? Voințe, la plural, cel puțin dacă le dăm crezare. simpli și chiar multor învățați. Căci, dedesubtul Dumnezeului și subordonate atotputerniciei sale – fără ca, de altfel, să-și

9 Ei. O. HOFER, *Kultische Geheimbiinde der Germanen*, vol. I, 1934, pag.

10 Copac verde, împodobit cu panglici, care era plantat, în ziua de 1 mai, în ea cuiva – Nota trad.

11 RABAN MAUR, *De Universo libri XXII*, în MIGNE, P.L., vol. CXI, col. 12.

fi reprezentat, de obicei, cu claritate, întinderea exactă a acestei supuneri –, cei mai mulți oameni își imaginau voințele antagoniste ale unei mulțimi de ființe bune sau rele în stare de veșnică dispută: sfinți, îngeri, dar mai ales diavoli. „Cine nu știe, scria preotul Hel-mold, că războaiele, uraganele, ciumele, toate relele, într-adevăr, care se abat

peste neamul omenesc, ne parvin prin mijlocirea diavolilor?" 12 Se va reține că războaiele sunt citate de-a valma cu furtunile; accidentele sociale, deci, pe același plan cu acelea cărora le-am da astăzi numele de „naturale”. De unde, o atitudine mentală care a fost deja pusă în lumină de istoria invaziilor: nu renunțare, în sensul precis al termenului; mai curând refugiu către mijloace de acțiune cunoscute, considerate mai eficace decât efortul uman de înnoire. Desigur, reacțiile instinctive ale unui realism viguros nu au lipsit niciodată. Faptul că, totuși, un Robert cel Pios, un Otto al III-lea, au putut acorda unui pelerinaj tot atâta importanță cât unei bătălii sau unei legi, nu a fost înțeles de istoricii care ba se scandalizează, ba se încăpățânează să descopere în spatele pioaselor călătorii unele scopuri politice secrete, atestând astfel numai propria lor incapacitate de a se dezbăra de vederile unor oameni din secolele al XIX-lea sau al XX-lea. Nu doar egoismul mântuirii personale era inspiratorul acestor pelerini regali. Ei așteptau de la sfinții la care mergeau să se roage, pe lângă izbăvirea eternă, și bonurile pământului, atât pentru supușii lor cât și pentru ei înșiși. Ei înțelegeau să-și facă meseria de conducători de popoare și în locașul sfânt, în același măsura ca în luptă sau la instanțele de judecată.

Această lume de aparențe era, de asemenea, o lume tranzitorie. Inseparabilă prin ea însăși de orice reprezentare creștină a Universului, rareori imaginea catastrofei finale a pătruns atât de puternic în conștiințe. Oamenii se gândeau mereu la ea; îi evaluau simptomele premergătoare. Universală între toate istoriile universale, cronica episcopului Otto de Freising, care începe cu Facerea Lumii, se termină cu înfățișarea Judecății de Apoi. Dar, se inițelege de la sine, cu o lacună inevitabilă: de la 1146 – dată la care autorul a încetat să scrie – până în ziua mării prăbușiri. Otto, cu siguranță, o considera de mică întindere: „noi care am fost așezați la sfârșitul timpurilor”, spune el de mai multe ori. Așa se gândea în mod curent, în jurul lui și înainte de el. Să nu spunem: gânduri de clerici. Ar însemna să uităm întrepătrunderea profundă dintre aceste două grupuri, clerical și laic. Chiar în rândul celor care nu mergeau, ca Sfântul Norbert, până la a simți amenințarea ca fiind atât de apropiată încât generația prezentă nu avea să dispară fără să o vadă îndeplinindu-se, nimeni nu-i putea ignora iminența. În orice principe rău, sufletele pioase credeau că zăresc dominația crudă a lui Antihrist, al cărui imperiu înfricoșător va preceda venirea împărăției lui Dumnezeu.

Dar pe când era așteptată să sune această oră apropiată? Apocalipsul părea să furnizeze un răspuns: „Atunci când vor fi trecut o mie de ani...”. Cum trebuie să se înțeleagă: de la moartea lui Hristos? Unii

12 HELMOLD, *Chronica Slavorum*, I, 55.

103

Îndeau, mutând astfel, după socoteala obișnuită, până în 1033 i scadență. Sau de la nașterea sa? Această ultimă interpretare să fi fost cea mai răspândită. În orice caz, e sigur că în ajunul i o mie, în bisericile din Paris, un predicator anunța Sfârșitul arilor la această dată. Dacă, totuși, nu s-a văzut atunci răspân-se în mase teroarea universală pe care maestrii romantismului înșelat descriind-o, motivul este, înainte de toate, acela că, atenți ceesiunea anotimpurilor și la ritmul anual al liturghiei, oamenii epoci nu gândeau de obicei prin cifre anii scurși și mai puțin prin cifre calculate precis, după o bază uniformă. Câte hrisoave; de orice mențiune cronologică nu s-au văzut! Și apoi câtă diate în sistemele de referință, în cea mai mare parte fără legătură ața Mântuitorului: ani de domnie sau de pontificat, repere astroe de orice gen, ciclu de cincisprezece ani, provenit odinioară din cele fiscalități romane! O țară întreagă, Spania, folosind, multeneralizat decât în alte părți o periodizane precisă, îi dădea crești-ilui, nu prea se știe de ce, o origine absolut străină de Evanghelie: înte de Iisus Hristos. Se întâmpla, în mod excepțional, ca în acte i frecvent în cronici, să se adere la calculul anilor pornind de la jare? Atunci intrau în joc variațiile privind data începutului-nu „aci biserica ostraciza ziua de 1 ianuarie, sărbătoare păgână. În e de provincii sau de cancelarii, anul numit al miilea a ajuns ast-înceapă la una sau alta dintre șase sau șapte date diferite, care se iau, după calendarul nostru, de la 25 martie 999 la 31 martie 1.000. i grav este că, stabilite la cutare sau cutare moment liâturgic al pei pascale, unele dintre aceste puncte de plecare erau, prin esența ariabile, deci imprevizibile în absența unor tabele, rezervate doarților, dar și apte să provoace confuzii iremediabile în mințile oa-or de vreme ce osândeau anii succesivi la durate foarte inegale. [, într-un an cu același număr, se putea vedea destul de des rea de două ori, în martie sau aprilie, a aceleiași zile a lunii *tieme*) sau a sărbătoririi aceluiași sfânt. Într-adevăr, pentru cea n-are parte a Occidentalilor, acest cuvânt de „an o mie”, pe care lori să ne facă să-l credem încărcat cu totul de spaime, era incasă sugereze vreo etapă situată cu precizie

în succesiunea zilelor.) ar este oare atât de neîntemeiată ideea umbrei care se lăsase suflete la anunțarea Zilei Judecății? întreaga Europă a tremurat sfârșitul primului mileniu, pentru a se calma brusc imediat trecerea acestei date presupus fatidice. Dar, ceea ce era poate și au, valuri de teamă se rostogoleau aproape neîncetat, când ici, colo, și nu se potoleau într-un loc decât pentru a renaște curând, mai departe. Uneori o vedenie era aceea care puneă totul în re, alteori o mare tragedie a istoriei, ca, în 1009, distrugerea jului Mormânt, sau chiar, mai simplu, o furtună violentă. Altă dată, uficiență o evaluare a liturgicilor, care, pornind de la cercurile de cobora până la mulțime: „Aproape în întreaga lume s-a răst zvonul că Sfârșitul va veni atunci când ziua de Buna Vestire incide cu Vinerea Sfântă”, scria, cu puțin înaintea anului o mie.

Abbon de Fleury¹³. De fapt, amintindu-și ca siani-ul i-avei spunea \, u. Dumnezeu îi va surprinde pe oameni „ca un hoț pe timp de noapte” „mulți teologi dezaprobaau acele tentative indiscrete de a străpunge misterul modului în care Divinitatea obișnuiește să-și ascundă trăsnetele. Așteptarea este oare mai puțin neliniștită dacă se ignoră când va veni lovitura? în dezordinile dimprejur, pe care noi le vom califica bucuros drept frenezii adolescente, contemporanii, în unanimitate, nu vedeau decât decrepitudinea unei omeniri „îmbătrânite”. Și totuși, viața irezistibilă fremăta în oameni. De înda a însă ce ei meditau asupra existenței, niciun sentiment nu le era mai străin decât acela al unui viitor îndelung și sigur, deschis în fața forțelor tinere.

Dacă umanitatea întreagă părea să se îndrepte rapid spre sfârșitul ei, cu atât mai mult această senzație de a fi „pe drum” se aplică fiecărei vieți, luate separat. Potrivit vorbeii îndrăgite de atâtea scrieri religioase, omul credincios nu era, pe pământ, ca un „pelerin” pe care îl interesează cu siguranță mult mai mult țelul călătoriei decât întâmplările de pe traseu? Desigur, cei mai mulți dintre oameni nu se gândeau încontinuu la mântuirea lor. Dar atunci când se gândeau acolo, o făceau intens, și cu ajutorul unor imagini foarte concrete. Aceste reprezentări sugestive îi se înfățișau când și când, deoarece sufletele lor, cu desăvârșire instabile, erau predispuse la revirimente bruște. Adăugată la gustul de cenușa al unei lumi în declin, grija recompenselor eterne a întrerupt, prin retragerea la mănăstire, mai multe destine de viitori conducători, ba chiar a curmat continuarea

unor linii de descendență a mai multor familii seniorale: așa a fost cazul celor șase fii ai seniorului de Fontaine-les-Dijon, care s-au grăbit să intre la mănăstire sub conducerea celui mai ilustru dintre ei, Bernard de Clairvaux. În felul acesta mentalitatea religioasă favoriza, în felul ei, și amestecarea păturilor sociale.

Mulți creștini nu se simțeau însă destul de puternici sufletește încât să se supună acestor reguli aspre. Pe de altă parte, ei se considerau, și poate nu fără motiv, incapabili să ajungă în rai prin propriile lor virtuți. Își puneau deci speranța în rugăciunile sufletelor pioase, în meritele acumulate, în folosul tuturor credincioșilor, de câteva grupuri de eremiți, în mijlocirea sfinților, materializați prin moaștele lor și reprezentați de călugări, servitorii lor. În această societate creștină, nicio funcție de interes colectiv nu părea mai indispensabilă decât aceea a organismelor spirituale. Și să nu ne înșelăm cumva: tocmai în măsura în care erau spirituale. Rolul caritabil, cultural, economic al marilor consilii de canonici din catedrale și mănăstiri a putut fi realmente considerabil. Și totuși, în ochii contemporanilor el nu era decât accesoriu. Noțiunea unei lumi pământene total pătrunsă de supranatural concura cu obsesia vieții de apoi. Fericirea regelui și a regatului, în prezent; mântuirea strămoșilor regali și a regelui însuși, în Eternitate: acesta era câștigul dublu pe care Ludovic cel Gros mărturisea că îl așteaptă de la ctitoria sa atunci când a așezat la Saint-Victor-de-Paris o comunitate de canonici care aparțineau unor ordine religioase. La fel, Otto I spunea „Credem că apărarea Imperiului nostru este legată de

13 *Apologeticus*, în MIGNE, *P.L.*, vol. CXXXIX, col. 472.

105

pentatea crescândă a cultului divin” 1. Biserici puternice, bogate, neietoare de instituții juridice originale; o mulțime de probleme ătute cu ardoare, și care aveau să cântărească greu în evoluția ge Lă a Occidentului, erau ridicate de adaptarea delicată a acestei îți” religioase la „cetatea” temporală: în prezența acestor trăsături, >arabile de orice imagine exactă a lumii feudale, cum să nu se re-ască, în frica de infern, unul dintre marile fenomene sociale ale ului?

1. ISTORIOGRAFIA

Multe influențe se reuneau, în societatea feudală, pentru a insufla gustul pentru trecut. Religia avea cărți de istorie drept cărțile sfinte; sărbătorile sale comemorau evenimente; în formele state cele mai populare, ea se hrănea cu poveștile ce se plăsmuiau despre sfinți străvechi; în fine, afirmând că omenirea era aproape de dispariția sa, ea îndepărta iluzia care antrenează epocile de mari speranțe să se intereseze doar de prezentul sau de viitorul lor. Dreptul canonic era fundamentat pe textele vechi; dreptul laic, pe precedente. Orelle neocupate din mănăstire sau din castel favorizau depanarea lungilor povestiri. La drept vorbind, istoria nu se predă *ex professo* în școli, altfel decât prin intermediul unor lecturi îndreptate, în principiu, spre alte scopuri: scrieri religioase, în care se căuta o instruire teologică sau morală, opere ale antichității clasice, destinate, înainte de toate, să furnizeze modele de oratorie. Cu toate acestea, ea ocupa un loc preponderent în bagajul intelectual obișnuit.

Ahtiate după cunoașterea a ceea ce a fost înaintea lor, ce izvoare puteau consulta persoanele instruite? Cunoscuți numai fragmentar, istoricii antichității latine nu-și pierduseră nimic din prestigiul lor, deși Titus Livius nu a fost, nici pe departe, cel mai des răsfoit, numele său figurează printre cărțile distribuite călugărilor de la Cluny, între anii 1039 și 1049, pentru lecturile din postul Paștelui¹. Nici operele narative din evul mediu timpuriu nu erau uitate: de exemplu, despre Grigore de Tours se păstrează mai multe manuscrise realizate între secolele al X-lea și al XII-lea. Dar cea mai însemnată influență o aveau, fără discuție, scriitorii care, la răspântia secolelor al IV-lea și al V-lea își puseseră în gând să facă sinteza a doua tradiții istorice, până atunci cu totul străine una de cealaltă, a căror dublă moștenire se impunea lumii noi: aceea a Bibliei; aceea a Greciei și a Romei. Pentru a trage folos din străduința de apropiere încercată atunci de un Eusebiu de Cesareea, de un Sf. Le-ronim, de un Orosius, nu era nevoie să se facă referiri directe la acești inițiatori. Partea esențială a lucrărilor lor trecuse și continua să treacă fără încetare în numeroase scrieri, de dată mai recentă.

¹ WILMART, în *Revue Mabillon*, vol. XI, 1921.

Căci grija de a se face simțită, îndărătul clipei prezente, curgerea jalnică a marelui fluviu al timpului era atât de vie încât mulți auchiar printre aceia a căror atenție era îndreptată înainte de toa: e.

evenimentele cele mai apropiate, considerau totuși necesar să proze, drept preambul, la un fel de privire de ansamblu destul de liasupra istoriei universale. Analelor pe care le-a redactat călugă-Lambert, către anul 1078, în chilia sa de la Hersfeld, noi nu le mai - n decât să ne informeze despre frământările din Imperiu, în timpul mei lui Henric al IV-lea; ele au totuși ca punct de plecare Facerea îi. Dintre cercetătorii care consulta azi cronică lui Reginon de n în problemele privind regatele france după prăbușirea puterii [ingiene, ori cronicile din Worcester sau din Peterborough, în aceleand societățile anglo-saxone, sau Analele de la Beze pentru micile culantăți ale istoriei burgunde câți au prilejul să observe că destiomenirii sunt schițate aici cu începere de la întrupare? Chiar ci când istorisirea pornește de la un punct nu atât de timpuriu, se aptă deseori ca ea să înceapă cu o epocă mult anterioară amintirilor orialistului. Alcătuite cu ajutorul lecturilor, care adesea erau prost ilate sau prost înțelese, fiind astfel incapabile să ne învețe ceva faptele prea îndepărtate pe care pretindeau că le relatează, aceste goYnene constituie, în schimb, o prețioasă probă de mentalitate; e aduc în fața ochilor imaginea pe care Europa feudală și-o forma e trecutul său; ele dovedesc convingător că plăsmuitorii de cronici le anale nu-și îngustau orizontul în chip voit. Din nefericire, de a ce, părăsind adăpostul sigur al literaturii, scriitorul era obligat informeze el însuși, fărâmițarea societății îi limita cunoștințele; mare, în mod frecvent, printr-un contrast ciudat, pe măsură ce iunea avansează, ea devine tot mai bogată în detalii, dar, în ace-imp, își restrânge viziunea în spațiu. Astfel marea istorie a franceelaborată înțiț-o mănăstire din Angoulême, de către Ademar de ițnes, a ajuns, din etapă în etapă, să nu mai fie nimic altceva

O istorie a Acvitaniei.

nsăși varietatea genurilor practicate de către istoriografi dovede altfel, plăcerea generală a oamenilor timpului de a povesti le-a asculta povestindu-li-se. Istoriile universale sau considerate, istoriile unor popoare, istoriile unor biserici stăteau lângă simculegeri de informații, întocmite din an în an. De îndată ce unele importante veneau să impresioneze sufletele, erau luate ca teme

1 întreg ciclu de istorisiri: așa a fost lupta dintre împărați și, mai ales, așa au fost cruciadele. Deși, spre deosebire de sculptori, rii nu aveau îndemânarea de a reda (trăsăturile originale care ormă ființa omenească într-un individ, biografia era la modă.

Idecum numai sub forma vieților sfinților. Wilhelm Cuceritorul.

al IV-lea al Germaniei, Conrad al II-lea, care nu aveau cu și

a niciun drept să figureze în altare, au găsit clerici care să le ea scă faptele eroice. Un înalt nobil din secolul al XI-lea, contele jou Foulque le Rechin, a mers mai departe: el însuși a redactat pus să se redacteze sub numele lui propria sa istorie, ca și pe a neamului său: atât de multă importanță acordau mai marii acelei lumi păstrării amintirii lor!! Fără îndoială, anumite regiuni apar ca relativ dezmoștenite. Aceasta pentru că, oricum, acolo se scria puțin. Mult mai sărace în cronici sau anale decât ținuturile dintre Sena și Rin, Acvitanian și Provența au creat și mult mai puține lucrări teologice. În preocupările societății feudale, istoria ocupa un loc destul de important pentru a furniza, prin prosperitatea sa fluctuantă, un bun barometru al culturii, în general.

Să nu ne amăgim, totuși: această epocă, care se apleca atât de bucuros asupra trecutului, nu avea despre el decât reprezentări mai mult abundente decât veridice. Dificultatea pe care o întâmpinau oamenii timpului în a se informa, chiar și în privința celor mai recente evenimente, ca și imprecizia generală a spiritelor condamnau cea mai mare parte a scrierilor istorice să poarte în ele ciudate rezidui. O întreagă tradiție narativă italiană, care începe de la mijlocul secolului al IX-lea, uitând să înregistreze încoronarea din anul 800, făcea din Ludovic cel Pios primul împărat carolingian³. Aproape inseparabilă de orice gândire, critica mărturiilor nu era desigur absolut necunoscută, în sine; ca dovadă, neobișnuitul tratat al lui Guibert de Nogent privind moaștele. Dar nimeni nu se gândea să o aplice în mod sistematic la documentele vechi: cel puțin, înainte de Abélard; și chiar acest mare om a acreditat-o doar într-un domeniu destul de restrâns⁷. Moștenire supărătoare a istoriografiei clasice, o prejudecată oratorică și eroică îi influența pe scriitori. Dacă anumite cronici de mănăstiri sunt pline de documente de arhivă, aceasta se întâmpla deoarece, cu modestie, ele își propuneau ca scop aproape unic să justifice drepturile comunității asupra patrimoniului ei. În schimb, atunci când un Gilles d'Orval, într-o lucrare de un nivel mai înalt, se dedică evocării faptelor remarcabile ale episcopilor de Liège, întâlnind în drumul său una dintre primele carte de libertăți orășenești, aceea de la Huy, îl vedem refuzând să o analizeze, de teamă „să nu-și plictisească” cititorul. Unul dintre avantajele școlii islandeze, atât de superioară în inteligență istorică

cronicilor din lumea latină, a fost acela de a se elibera de aceste pretenții. Dinspre partea sa, interpretarea simbolică, pe care o impunea un alt curent al mentalității timpului, perturba înțelegerea realităților. Cărțile Sfinte erau cărți de istorie? Fără îndoială. Dar cel puțin într-o pante întreagă din această istorie, cea a Vechiului Testament, exegeza impunea să se observe nu atât înșiruirea evenimentelor, care își aveau sensul în ele însele, cât prefigurarea a ceea ce avea să le urmeze: „umbra viitorului”, după expresia Sfântului Augustin⁴. În fine și mai ales, imaginea suferea de o percepere imperfectă a diferențelor dintre planurile succesive ale perspectivei.

Dar aceasta nu însemna, cum a spus-o la întâmplare Gaston Paris, că s-ar fi crezut cu încăpățănare în „imuabilitatea” lucrurilor. O ten

2 Cf. E. PERELS, *Das Kaisertum Karis des Grossen in mittelalterlichen*

Geschichtsquellen in Sitzungsberichte der preussischen Akademie, philhist Klasse.

1931.

3 P. FOURNIER și G. LE BRAS, *Histoire des collections canoniques*, vol.

II, 1932, pag. 338.

4 *De civ. Dp. i, XVII, 1.*

109

tă de acest fel nu ar fi fost nicidecum compatibilă cu noțiunea unei

= nici în evoluție rapidă către scopul fixat dinainte. „Despre schimea timpurilor”: astfel își intitula cronica Otto de Freising, în acord opinia comună. Și totuși, fără să scandalizeze pe nimeni, poemele în *oi vulgare* îi zugrăveau în mod uniform pe paladinii carolingieni, hunii lui Atila și pe eroii antici sub trăsăturile unor cavaleri din sale al XI-lea și al XII-lea: Deși această transformare continuă nu negată, în practică oamenii erau absolut incapabili să îi perceapă xioarea. Din ignoranță, fără îndoială. Dar mai ales pentru că unitatea re odinioară și astăzi, concepută cu prea multă intensitate, ascuncontrastele și îndepărta până și nevoia de a le băga în seamă.

I s-a fi rezistat tentației de a și-i reprezenta pe împărații vechii ie cu totul asemănători suveranilor zilei, de vreme ce se considera

Imperiul Roman încă mai durează, iar prinții saxoni sau salieni i

priviți ca succesorii, în linie dreaptă, ai lui Cezar sau August?

e mișcare religioasă se vedea ea însăși sub aspectul unei reforme, ceeștiunea particulară a termenului: înțelegeți prin aceasta to rève→

către puritatea originală. De altfel, atitudinea tradiționalistă, care's fără încetare prezentul spre trecut și prin aceasta duce în mod na

1 la confundarea caracteristicilor unuia cu ale celui alt, nu este oare tipodul spiritului istoric, dominat de sensul diversității?

Cel mai adesea inconștientă, iluzia devenea uneori voluntară. E

— Că marile falsuri care și-au exercitat influența asupra politicii cisau religioase din epoca feudală îi sunt puțin anterioare: pseudodol lui Constantin data de la sfârșitul secolului al VIII-lea; produsele torului atelier căruia i se datorează, ca opere principale, falsele *de*

Us5, puse sub numele lui Isidore de Seville, și falsele capitularii ale

nului Benoît au fost fructul renașterii carolingiene, în înflorirea sa.

exemplul dat astfel avea să traverseze timpul. Culegerea de drept lic, compilată, între 1008 și 1012, de către sfântul episcop Burchard

orms, abundă în atribuiri înșelătoare și în remanieri aproape ci-La curtea imperială au fost alcătuite documente false. Altele, în tateimensă, aparțin acelor *scriptoria* ale bisericilor, atât de rău te în această privință încât, cunoscute sau ghicite, deformările irului, care aici erau endemice, au contribuit mult la discreditarea ariilor scrise: „orice pană poate servi pentru a povesti orice”.

? a, în cursul unui proces, un senior german⁶. Cu siguranță, dacă tria, prin ea însăși continuă, a falsificatorilor și a mitomanilor a icut, în timpul acestor câteva secole, o excepțională prosperitate, nsabilitatea revine, în mare parte, atât condițiilor vieții juridice, se sprijinea pe cutume, cât și dezordinii ambianței: printre docu

Îl e inventate, nu puține au fost redactate doar pentru a preîntâmdistruperea unui text autentic. De vreme ce atâtea producții minie au fost întocmite atunci, și atâtea personalități puternice, de testabilă superioritate, s-au amestecat în aceste mașinații, conate totuși în mod expres, chiar în perioada respectivă, de drept rălă, putem vorbi de un simptom psihologic demn de reflecție:

Scrisori ale vechilor papi care reglau vreun punct în litigiu.

— Nota trad. – H.E. PERRIN, COLXXXV, pag. 684

printr-un ciudat paradox, în strădania de a respecta trecutul, oamenii timpului ajungeau să îl reconstruiască așa cum ar fi trebuit el să fie. **f** De altfel, oricât de numeroase ar fi fost, scrierile istorice erau accesibile numai unei elite destul de restrânsă. Căci, în afara acelora aljși anglo-saxonilor, ele foloseau limba latină. După cum un conducător de oameni aparținea sau nu micului cerc de *litterați*, trecutul, autentic sau deformat, acționa deci asupra lui mai mult sau mai puțin plenar. Stau mărturii, în Germania, după realismul unui Otto I, politica de restaurare a unui Otto al III-lea; după analfabetul Conrad al II-lea, dispus să abandoneze Orașul Oteern pradă luptelor facțiunilor sale aristocratice și pontifilor săi de marionetă, foarte învățatul Henric al III-lea, „*patriciu al romanilor*” și reformator al papalității. Totuși, chiar și cele mai puțin cultivate dintre căpetenii participau, într-o oarecare măsură, la alcătuirea acestui tezaur de amintiri, în această acțiune îi ajutau, de bună seamă, clericii lor de casă. Mult mai puțin sensibil, desigur, decât avea să fie nepotul său, la prestigiul ambianței romane, Otto I ținuse totuși ca el, primul din neamul său, să se urce pe tronul Cezarilor; cine o să ne spună vreodată de la care dascăli, traducându-i sau rezumându-i, și din ce lucrări învățase acest rege, aproape incapabil să citească, tradiția imperială, înainte de a o restaura? Și trebuie să reținem mai ales că povestirile epice în limbi „vulgare” erau cărțile de istorie ale persoanelor care nu știau să citească, dar le plăcea să asculte. Problemele privind epopeea se nunără printre cele mai controversate dintre studiile medievale. Pentru a le cerceta complexitatea nu sunt suficiente câteva pagini. Se cade totuși ca cel puțin să fie menționate aici, din punctul de vedere care, înainte de toate, este important pentru istoria structurii sociale și, într-un mod mai general, nu este poate cel mai potrivit să deschidă perspective rodnice: acela al memoriei colective.

2. EPOPEEA

Istoria epopeii franceze, așa cum o sesizăm noi, începe către mijlocul secolului al XI-lea, poate ceva mai curând. E sigur, într-adevăr, că din acel moment circulau, în Franța de Nord, „cântece” eroice în limbă „vulgară”. Din nefericire, nu dispunem decât de informații indirecte despre aceste compoziții de dată relativ îndepărtată: aluzii în cronici, un fragment al unei adaptări în limbă latină (misteriosul

„fragment de la Haga”). Niciun manuscris epic nu este anterior celei de-a doua jumătăți a secolului următor. Dar după vârsta uiei copii, nu putem trage concluzii privind vârsta textului copiat. Indicii clare ne asigură că cel puțin trei poeme existau, cel mai târziu din jurul anului 1100, într-o formă foarte apropiată de aceea în care le citim azi: *Cântecul lui Roland*; *Cântecul lui Wilhelm* – ce menționează ti însuși, în trecere, mai multe alte cântece, din care noi nu mai posedăm versiuni vechi în fine, povestirea care s-a convenit să fie intitulată *Gormont și Isembart*, cunoscută atât printr-un început de manuscris, cât și prin unele analize, dintre care prima ca dată este cea din 1088.

111

ntriga lui *Roland* provine din folclor, mai curând decât din istpiră dintre fiul vitreg și tatăl vitreg, invidie, trădare. Acest din motiv reapare în *Gormont*. În *Cântecul lui Wilhelm*, afabulația te decât legendă. Și de o parte și de alta, mulți dintre actorii dra printre cei mai importanți, par să fie pure invenții: așa sunt Oli-Insembart, Vivien. Totuși, sub înfloriturile povestirii, subzistă în cazurile o tramă istorică. Este adevărat că, în ziua de 15 august jriergarda lui Carol cel Mare a fost surprinsă, la trecerea Pirinei-le o ceată inamică – basci, spune istoria, sarazini, va spune leși că, în această luptă înverșunată corp la corp, un conte, nu-toland, a pierit, împreună cu multe alte căpetenii. Câmpiile din îea Vimeu, unde se desfășoară acțiunea poemului *Gormont*, îl vă-i, în 881, pe un autentic rege Ludovic, care era carolingianul Luai III-lea, învingându-i în mod glorios pe niște păgâni autentici: inzi, în realitate, pe care ficțiunea, o dată în plus, i-a transformat dați ai Islamului. Contele Wilhelm, precum și soția sa Guibourc, ră sub domnia lui Carol cel Mare: vajnic spintecător de musul-ca în *Cântec*, dar și, ca în acesta, învins de către necredincioși, tuna însă cu eroism. În planul secund al acestor trei opere, dar și fota din fundalul tabloului, nu este greu să se recunoască, alături nbre imaginare, mai multe personaje care, deși n-au fost plasate *lx*e poeți în datele lor exacte, nu existaseră mai puțin în realitate: rău arhiepiscopul Turpin, regele păgân Gormont, care fusese un celebru, și până la acest obscur conte de Bourges, Esturmi, a figură este descrisă în *Cântecul lui Wilhelm* în culori atât de doar printr-un ecou inconștient al disprețului la care îl expusese, mea să o naștere umilă.

același contrast apare în poemele, foarte numeroase, care au fost pe teme asemănătoare, în secolele al XII-lea și al XIII-lea. Abundă

invențiile, din ce în ce mai invadatoare, pe măsură ce genul, înându-se, nu reușea să-și primenească subiectele decât prin mijlounor ficțiuni. Și totuși, aproape întotdeauna, cel puțin în operei? or plan general – dacă nu cumva redactarea cunoscută asistăzi – oarce înapoi în mod vizibil până la o epocă destul de veche, se ră fie – în chiar centrul acțiunii – un motiv indubitabil istoric, printre detalii – cutare sau cutare amintire de o neașteptată prefigura episodică, castel despre care s-ar fi putut crede că i s-a iemult existența. Așadar, cercetătorului i se impun două probleme lubile. Cu ajutorul căror punți aruncate peste un abis multise-li s-a transmis poeziilor cunoașterea unui trecut atât de îndepăre tradiție și-a urzit firele misterioase între tragedia din 15 august e exemplu, și *Cântecul* din ultimii ani ai secolului al XI-lea? De aflate truverul lui *Raoul de Cambrai*, în secolul al XII-lea, des-acul lansat, în 943, împotriva fiilor lui Herbert de Vermandois de oul, fiul lui Raoul de Gouy și despre moartea invadatorului, prei, odată cu aceste evenimente, plasate în miezul dramei, numele înltor contemporani ai eroului: Ybert, senior de Ribemont, Ber-le Rethel, Ernaut de Douai? Aceasta în ce privește prima enigmă> i-o pe a doua, care nu este mai puțin gravă: aceste date exacte, sunt ele văzute atât de ciudat de distorsionate? Sau mai curând

— Întrucât este evident că nu i-am putea considera pe ultimii redactori ca unicii responsabili pentru deformarea integrală – cum se face că grăuntele bun nu le-a parvenit decât amestecat cu atâtea greșeli sau invenții? Parte a autenticului, parte a imaginarului: orice tentativă de interpretare care nu ar ține cont, la fel de plinar, de ambele elemente ar fi condamnată din chiar această cauză.

„Poemele epice” (*gestes*) nu erau, în principiu, destinate lecturii. Ele erau făcute pentru a fi declamate ori mai curând psalmodiate. Din castel în castel sau din piață publică în piață publică, erau colportate astfel de către recitatori profesioniști, care fură denumiți „jongleri” (*jonglers*). Într-adevăr, cei mai umili dintre ei, întreținându-se din monedele mărunte pe care fiecare ascultător le scotea „din pulpana cămășii” 7, își adăugau la meseria de povestitor ambulant și pe aceea de saltimbanc. Alții, destul de norocoși să-și fi dobândit protecția vreunui mare senior, care îi ținea la curtea sa, își asigurau astfel un mijloc de a-și câștiga mai puțin precar pâinea. Tot dintre acești executanți se recrutau și autorii poemelor. Cu alte cuvinte, „jonglerii” fie prezentau oral compozițiile altora, fie „inventaseră” ei înșiși mai

Înainte *cânturile* pe care le rosteau. De la o extremă la alta, existau de altfel o infinitate de nuanțe. Rareori un „inventator” își născocise în întregime subiectul; rareori un interpret se abținea de la orice modificare. Pe de o parte, un public foarte divers, în majoritate analfabet, incapabil, aproape întotdeauna, să cântărească autenticitatea faptelor, mult mai puțin sensibil de altfel la veridicitate decât la amuzament și la exaltarea unor sentimente familiare; pe de alta, în ce-i privește pe creatori, ei erau oameni obișnuiți să remodeleze neîncetat substanța povestirilor lor, fiind, de altfel, hărăziți unui gen de viață destul de puțin favorabil studiului, dar având totuși posibilitatea să-i frecventeze din când în când pe cei mari, străduindu-se să le placă acestora: iată care a fost arierplanul uman al acestei literaturi. A căuta modul în care s-au infiltrat aici atâtea amintiri exacte înseamnă a te întreba pe ce căi au putut fi informați jonglerii despre aceste evenimente ori nume.

Este aproape de prisos să o reamintim: după cunoștințele noastre, tot ceea ce cântecele conține veridic, se regăsea, într-o formă diferită, în cronici sau în hrisoave: dacă ar fi fost altfel, cum ne-ar fi fost posibil, astăzi, să facem o triere? Și totuși, fără o strigătoare neverosimilitate, nici pomeneală să ni-i închipuim pe acești „jongleri” în postura de scotocitori de biblioteci. În schimb, suntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă ei au putut avea acces, în mod indirect, la conținutul unor scrieri pe care nu erau nicidecum în măsură să le consulte ei înșiși. Ca intermediari, ne vom gândi firește la depozitarii obișnuiți ai acestor documente: clericii și în mod special călugării. Ideea, în sine, nu are nimic potrivit condițiilor societății feudale. Într-adevăr, este total greșit faptul că, preocupați să opună de fiecare dată „spontanul” „savantului”, istoricii de inspirație romantică inventaseră nu știu ce zid de netreut între purtătorii poeziei zise „populare” și acei adepți profesioniști ai literaturii latine care erau clericii. În lipsa altor mărturii, analiza „cântecului” lui Gormont în cronica aparținând călugărului Hari

7 *Huon de Bordeaux*, ed. GUESSARD et GRANDMAISON, pag. 148.

8 – Societatea feudală, vol. T 113

ragmentul se ia iaga”, care este probabil un exercițiu școlar, Latin pe care un cleric francez din secolul al XII-lea l-a comspre trădarea lui Ganelon ar fi suficiente ca să ne asigure că la tul mănăstirilor epopeea în limba ei „vulgară” nu era nici ignici

disprețuită. La fel, în Germania, acel *Waltharius*, ai cărui jtri virgilieni îmbracă atât de ciudat o legendă germanică, s-a poate dintr-o temă de școală, și ni se relatează că, mai târziu, la secolului al XII-lea, patetica povestire a aventurilor lui Ar – storcea lacrimi tinerilor, călugări sau laici⁸. Adăugați la acestea că în pofida afuriseniilor proferate de câțiva rigoriști împotriva «iilor», călugării, în general, predispuși în mod firesc să răscă faima mănăstirilor lor și a moaștelor care constituiau cele îțioase comori ale acestora, nu erau oameni care să nu recunoască; ler. îi obișnuieți, ca într-o piață publică, să treacă de la cele mai cântece la poveștile pioase ale hagiografiei, o forță de propa-ără egal.

— adevăr, așa cum a arătat-o Joseph Bedier, în termeni de nejecetea monahală este înscrisă din plin pe mai multe legende

NTumai insistența călugărilor de la Pothieres și, încă mai mult.

ezelay, poate să explice mutarea în Burgundia a faptelor lui geRoussillon, ale căror elemente istorice, în întregime, se localimalrurile Romului. Fără abația de la Saint-Dénis-de-France, fără său și fără colectivitatea sa monahicească nu s-ar putea concepe emul *Călătoria lui Carol cel Marfy* broderie umoristică asupra moaștelor, spre folosința desigur mai puțin a pelerinilor biseria clienților bălciului, nici *Floovant*, care tratează, cu mai multă de și plictiseală, un subiect apropiat, nici, după toate aparen

I mare număr de alte „cântece”, în care apar, pe un fundal în profilează mănăstirea, prinții carolingieni a căror memorie era i aici cu pioșenie. Cu siguranță că nu s-a spus încă ultimul cuprivilnța părții de contribuție a acestei mari comunități, aliatăitoare a regilor capețieni, în elaborarea temei „Carol cel Mare”.

stă, totuși, multe alte creații, în special printre cele mai vechi, ar fi greu să se descopere urma unei influențe monastice, celitenționată și susținută: așa sunt *Cântecul lui Wilhelm*, *Raoul de i*, ciclul întreg al *Lorenilor*. În *Cântecul lui Roland* chiar, care t să fie legat de pelerinajul de la Compostella, dacă această ipoabuia să fie adevărată, cum să nu ne mirăm că nu este citat, atâția sfinți, numele Sfântului Iacob, nici, printre atâtea orașe

marele sanctuar din Galicia? Cum se poate explica, într-o lurretins inspirată de călugări, disprețul virulent pe care îl arată

Față de viața din mănăstire? 9 Pe de altă parte, dacă este inconfaptul că toate datele autentice exploatate de poemele epice ar fi găsite, în principiu, prin consultarea arhivelor mănăstirilor

tecilor, să nu uităm totuși că, de regulă, aceste date nu sunt
RELD DE RIEVAULX, *Speculum charitatis*, II, 17, în MIGNE, P.L.,
vol. >1.565.

1880 – 1882. Aceste cleветiri sunt cu atât mai izbitoare cu cât *Cântecului* gura unui arhiepiscop. Este evident că reforma gregoriană nu trecuse prezentate de documentele în care figurează decât în mod dispersat, printre multe alte acțiuni care nu au fost reținute: astfel că pentru a le extrage din aceste texte și a nu le extrage decât pe ele singure, ar fi fost necesară o întreagă muncă de comparare și de triere, într-un cuvânt o muncă de erudiție a unor persoane mai puțin familiarizate cu deprinderile intelectuale ale timpului. În fine și mai ales, să postulezi la originea fiecărui „cântec” existența acestui cuplu pedagogic: un cleric instruit, ca dascăl, și un „jongler” ascultător, ca elev, înseamnă, se pare, să renunți la explicarea erorii ce se găsește alături de adevăr. Deoarece, oricât de mediocră ar fi fost literatura analitică, oricât de încărcate de legende și de falsuri ne închipuim, pe bună dreptate, că ar fi fost tradițiile comunităților religioase, oricât de predispuși la născociri și omisiuni se presupune că ar fi fost „jonglerii”, cea mai slabă dintre povestirile redactate cu ajutorul cronicilor sau al hrisoavelor nu ar fi putut comite nici măcar un sfert din greșelile grosolane de care se face vinovat cel mai puțin mincinos dintre „cântece”. De altfel, dispunem aici și de o contraprobă: către mijlocul secolului al XII-lea, s-a întâmplat ca în mod succesiv doi clerici să versifice în limba franceză, într-un stil aproape calchiat după epopee, un subiect istoric din care cea mai mare parte fusese extrasă de ei din manuscrise). Or, nici în *Roman de Rou*, de Wace, nici în *Istoria ducilor de Normandia* de Be-noat de Sainte-Maure nu lipsesc, desigur, nici legendele și nici confuziile; dar, pe lângă *Roland*, ele sunt capodopere de exactitate.

Deci dacă trebuie să considerăm ca improbabil faptul că, cel puțin în majoritatea cazurilor, „truverii” de la sfârșitul secolului al XI-lea și din primii ani ai celui de al XII-lea au deținut, chiar și indirect, în momentul precis în care compuneau, elementele poemelor lor din cronici sau din documente de arhivă¹⁰, suntem obligați să admitem existența unei tradiții anterioare la baza povestirilor lor. La drept vorbind, această ipoteză, vreme îndelungată clasică, nu a fost compromisă decât de formele în care prea des a apărut înveșmântată. La origine, cânturi foarte scurte, contemporane cu evenimentele; apoi,

„cântecele” noastre, așa cum le cunoaștem, confecționate cu întârziere și mai mult sau mai puțin stângaci cu ajutorul acelor primitive „cantilene”, cusute cap la cap; – într-un cuvânt, la punctul de plecare, spontaneitatea sufletului popular; la sfârșit, o lucrare de scriitor: această imagine, a cărei simplitate în reguli a putut să tenteze, nu rezistă nicidecum la o examinare. Desigur, „cântecele” nu sunt toate apărute deodată; sunt unele în care nu lipsesc defel urmele unor adăugiri grosolane. Totuși, cine oare, citind fără opinii preconcept *Roland*, ar refuza să vadă în ea o operă compusă dintr-odată, opera unui om, și a unui mare om, a cărui estetică, în măsura în care nu-i era proprie, exprima concepțiile timpului său, și nu palida reflectare a unor vechi poeme eroice dispărute? În acest sens este reală afirmația că poemele epice „s-au născut” spre sfârșitul secolului al XI-lea. Dar chiar atunci când are geniu – ceea ce cu siguranță nu era cazul cel mai adesea: se uită prea mult cât de excepțională este

10 Nu este imposibil ca în „încoronarea lui Ludovic” (*Couronnement de Louis*), să nu se găsească, prin excepție, niște urme de folosire a unor cronici: Cf. SCHLADKO, în *Zeitschrift für d-le französische Sprache*, 1931, pag. 428.

115

usețea lui *Roland* –, un poet face oare, cel mai des, altceva decât ilizeze, potrivit artei sale, temele a căror moștenire colectivă i-a ransmi să prin generații?

e altfel, din moment ce se cunoaște interesul acordat trecutului tre’ oamenii din epoca feudală, precum și plăcerea cu care ascultau tirea lui, cum să ne mirăm dacă o tradiție narativă s-a perpetuat lungul timpului? Ca centre de predilecție, ea avea toate locurile re se întâlneau călătorii: acele pelerinaje și acele bâlciuri, acele are de pelerini și de negustori a căror amintire a marcat atâtea! Dacă niște neguțatori de cursă lungă, despre care am aflat înător dintr-un text că, germani fiind, au adus la cunoștința lumii inave anumite legende germane¹¹, de ce să șovăim să credem că ancezi nu au răspândit în mod similar, împreună cu baloturile lor stav sau cu sacii lor de mirodenii, de la un capăt la altul al traobișnuite, multe teme eroice sau chiar simple nume? Poveștile lături de ale pelerinilor, au fost, ca siguranță, acelea care i-au t pe „jongleri” nomenclatura geografică a Orientului, iar poeți

1 Nord le-a făcut cunoscută frumusețea măslinului

mediteranean, e, cu un gust naiv al exotismului și un admirabil dispreț pentru ea locală”, cântecele” îl plantează vitejește pe colinele Burguniu ale Picardiei. Dacă nu au dictat de obicei legendele, mănăstirile

— Nizat și ele un teren cât se poate de favorabil extinderii lor:

că pe aici treceau mulți călători; pentru că memoria se agăța smulțe monumente vechi; pentru că, în fine, călugărilor le-a întotdeauna să povestească – mult prea mult, după supusele iilor, ca Pierre Damien¹². Cele mai vechi anecdote despre Carolire au fost transcrise încă din secolul al IX-lea, la Sank-Gall: rei la începutul secolului al XI-lea, cronica de la mănăstirea No

pe drumul către Mont-Cenis, abundă în trăsături legendare.

nu în închipuim însă că totul ar proveni din lăcașurile sfinte.

le senioriale, la rândul lor, își aveau propriile tradiții, prin care parvenit mai multe amintiri, exacte sau deformate: și cu aceeași se vorbea despre strămoși în sălile castelelor fortificate ca și cadele mănăstirii. Ne găsim în situația de a ști că ducele Gode Lorraine nu se sfia să-și distreze musafirii cu istorioare despre

el Mare¹³. Va crede cineva că doar el avea astfel de gusturi?

ce, de altfel, nu este deloc greu să se desprindă două imagini alei Carolingian, care se contrazic în mod izbitor: nobilului suve

1 *Roland*, înconjurat de o venerație cvasireligioasă, îi este opus gul „cupid” și „idiotizat” din atâtea alte „cântece”. Primul cua conform vulgatei istoriografiei ecleziastice, precum și nevoilor rudei capețiene; în ce-l privește pe al doilea, cum să nu reeui în el amprenta antimonarhică a baronatului? ¹⁴

felul acesta, se pot transmite foarte bine, din generație în gemulte anecdote, fără ca ele să capete forma de poeme. Dar rolog la *Thidreksaga*; cf. H.J. SEEGER, *Westfalens Bandei*, 1926, pag. 4. e *perfectione monachorum*, în MIGNE, *P.L.*, CXLV, col. 324.1ERRE DAIMIEN, *De elemosina*, c. 7., în MIGNE, *P.L.*, vol. CXLV, col. 220. Baronat” – folosit în sensul vechi de „mai mari ai regatului” – persoane te prin naștere sau situație.

— Nota trad.

aceste poeme au existat totuși. De când? Problema este aproape inso-hibilă, deoarece avem de-a face cu franceza, deci cu o limbă care, trecând drept o simplă stâlcire a latinei, a avut nevoie de mai multe secole până să se ridice la rangul de limbă literară. În „cântecele „grosolane”, adică acelea în graiuri „vulgare”, pe care, încă de la

sfârșitul secolului al IX-lea, un episcop de Orléans considera necesar să le interzică preoților săi, oare nu se strecura deja vreun element eroic? Nu vom ști niciodată nimic în acest sens, întrucât totul se întâmpla într-o zonă situată mult sub nivelul atenției oamenilor de litere. Cu toate acestea, fără să vrem să tragem un folos excesiv din argumentul *a si-l entio*, suntem obligați să constatăm că primele mențiuni referitoare la creațiile epice se ivesc doar în secolul al XI-lea; apariția bruscă a acestor mărturii, după o lungă noapte, pare să sugereze că „gestiile” versificate nu s-au răspândit cu mult mai devreme, cel puțin nu cu o oarecare abundență. Pe de altă parte, este foarte important că, în majoritatea poemelor vechi, Laon figurează ca reședință obișnuită a regilor carolingieni; *Roland* însuși, care a redat orașului Aix-la-Chapelle (Aa-chen) adevăratul său rang, poartă totuși, ca din neatenție, unele urme ale tradiției laoneze. Or aceasta nu ar fi putut lua naștere decât în secolul al X-lea, timp în care „Monit-Loon” juca într-adevăr rolul care îi este astfel atribuit. Mai târziu, ca și mai devreme, ar fi fost inexplicabilă¹³. Deci, după toate aparențele, acesta a fost secolul în care s-au fixat principalele teme ale epopeii, dacă nu încă sub forma prozodică, cel puțin gata să o primească.

Una dintre caracteristicile esențiale ale „cântecelor” a fost de altfel aceea de a nu încerca să povestească decât evenimente din trecutul îndepărtat. Aproape caz singular, cruciadele au apărut imediat demne de epopee. Și aceasta pentru că ele aveau totul pentru a stimula imaginațiile: fără îndoială și pentru că transpuneau în prezent o formă de eroism creștin familiară poemelor începând din secolul al XI-lea. Aceste creații de actualitate le furnizau „jonglerilor” ocazia de a exercita o presiune discretă asupra protectorilor lor: pentru faptul de a-i fi refuzat unuia dintre ei două perechi de pantaloni dintr-o țesătură de culoare roșu aprins, Annoul d'Ardres și-a văzut numele șters din *Chanson d'Antioche*¹⁶. Și totuși oricâtă plăcere ar fi urmat să resimtă baronii auzindu-și astfel faptele vitejești trecând din gură în gură, oricât folos ar fi putut aștepta poezii de la astfel de compuneri, războaiele prezentului, atunci când n-au avut ca teatru de desfășurare Pământul Sfânt, n-au pășit în general pe nimeni care să le celebreze în vreun fel. S-ar putea spune așa cum scria Gaston Paris, că „fermentația epică” s-a oprit în momentul în care națiunea franceză s-a constituit definitiv? Această teză, prin ea însăși prea puțin verosimilă, ar presupune că povestirile care se referă la secolele al IX-lea și al X-lea

să fi îmbrăcat imediat o formă poetică: ceea ce numai sigur nu este. Adevărul e, fără îndoială, că, pătranși de respect pentru vremurile trecute, oamenii nu știau altunci să caute exaltarea decât în amintirile deja încărcate de

13 Cf. F. LOT în *România*, 1928, pag. 375; și, despre tot ce precede, seria de articole publicate de către acest savant.

16 LAMBERT D'ARDRE, *Chronique de Guines et d'Ardre*, c. CXXX, ed. ME-NILGLAISE, pag. 311.

117

jiul propriu lracrurilor foarte vechi. Un „jongler”, în 1066, ia la Hastings pe războinicii normanzi. Ce cânta el? „Despre Karle-e și despre Rollant”. Un altul, către 1100, precede o bandă de îi burgunzi, într-un mic război local. Ce cânta? „Faptele înălțătoare răbunilor” 17. Atunci când marile fapte militare din secolele al și al XII-lea rămăseseră, la rândul lor, într-o epocă îndepărtată, pentru trecut continua să existe; dar el își găsea împlinirea alttoria, uneori încă versificată, dar întemeiată de acum înainte pe îiterea scrisă, și ca urmare mult mai puțin contaminată de le-înlocuise epopeea.

agostea pentru povestirile istorice și legendare nu a fost, în epoca! o însușire particulară a Franței. Dar, comună întregii Europe, nanifesta în diferite feluri.

Îcât de departe ne-am întoarce în istoria popoarelor germanice, I găsi obișnuite să celebreze în versuri faptele de vitejie ale eroi-vechii germani de pe continent și din Britania, se pare de altfel fel ca la scandinavi, au fost cultivate concomitent două genuri de războinice: unele consacrate unor personaje foarte vechi, câteo-liltice; celelalte care vorbeau despre gloria căpeteniilor în viață parte de curând. Apoi, în secolul al X-lea, a început o perioadă în u se mai scria deloc și, cu foarte puține excepții, doar în lati în timpul acestor secole întunecate, supraviețuirea vechilor le-pe pământul german este atestată aproape numai de o transpu-tmă – *Waltharius* – și de emigrarea anumitor teme către țările ui, unde izvorul literaturii populare țâșnea mereu proaspăt. Ele îtaseră totuși să existe, nici să farmece. În locul lecturii Sfântu-gustin sau Sfântului Grigore, episcopul Günther, care a ocupat I episcopal din Bamberg în anii 1057 – 1065, prefera, dacă îi dăm unuia dintre canonicii săi, povestirile referitoare la Atila și la adică la dinastia antică ostrogotă, stinsă în secolul al VI-lea. Se: chiar – textul este obscur – ca el însuși să fi „poetizat” despre subiecte profane¹⁸.

Continuau deci să se povestească, în jurul lui, de unor regi dispăruți demult. Fără îndoială, continua și a lor, în limba pe care o vorbea toată lumea; dar noi nu avem știre despre ceea ce se cânta. Viața arhiepiscopului Anno, pusă un serman, pu4 n după 1077 de către un cleric din dioceza de (Köln), aparține mai curând hagiografiei decât unei literaturi; spre folosința unui larg auditoriu.

lui se ridică în fața ochilor noș tiri doar la o dată posterioară, cu îativ un secol, apariției „gestelor” franceze, și tocmai după ce, ănerație deja, imitarea acestora sau a unor lucrări mai recente, aceeași proveniență, obișnuise publicul german să aprecieze mă-sce poetice în limbă „vulgară”. Primele poeme eroice de inspi-idigenă n-au fost compuse într-o formă apropiată de aceea în cunoaștem astăzi, înainte de sfârșitul secolului al XII-lea. Lă –, de acum încolo, cronicarilor sau versificării latinești faptele ale contemporanilor, ele își caută subiectele, ca și în Franța, în

Uracles de Saint Bennoat, ed. CERTAM, VIII. 36.

ERDMANN, în *Zeitschrift für deutsches Altertum*, 1936, Pag. 88 și 1937, aventurile decantate deja printr-o îndelungată transmitere, curios că acest trecut căutat cu predilecție se află aici înjtr-un timp mai îndepărtat. Un singur *Lied* – acela al ducelui Ernst – relatează, deformându-l de altfel în mod ciudat, un eveniment de la începutul secolului al XI-lea. Celelalte amestecă adevărate legende și un supranatural uneori încă total păgân cu vechi amintiri din vremea invaziilor, îndeobște reducându-le pe acestea de la demnitatea lor de catastrofe mondiale la reliefuri mediocru al unor banale vendete personale. Cei douăzeci și unu de eroi principali, susceptibili de identificare, care au putut fi numărați în ansamblul acestei literaturi, se eșalonează între un rege got, mort în 375, și un rege lombard, mort în 575. Vedem oare, din întâmplare, ici și colo, apărând un personaj de dată mai recentă? Să luăm ca exemplu *Cântecul Nibelungilor*, unde un episcop din secolul al X-lea se strecoară în adunarea, deja eterogenă, pe care, alături de umbre fără substanță istorică, precum Siegfried și Brünhilde, o formează Atila, Theodoric cel Mare și regii burgunzi de pe Rin? Acest intrus nu figurează niciodată altfel decât în mod episodic, probabil ca efect al unei influențe locale sau clericale. Cu siguranță nu s-ar fi întâmplat așa dacă poezii și-ar fi primit subiectele de la cărturari preocupați să compulseze documentele scrise: mănăstirile germane nu-i aveau ca fondatori pe unele căpetenii barbare, și atunci când

cronicarii vorbeau despre Atila, respectiv despre „tiranul” Theodoric, îi prezentau în culori cu mulți mai negre decât cele în care îi zugrăvește epopeea. Este totuși acest contrast tot ce poate fi mai frapant? Franța, a cărei civilizație fusese profund modificată în creuzetul evului mediu timpuriu, a cărei limbă, ca entitate lingvistică efectiv diferențiată, era relativ tânără, dacă se întorcea către tradiția sa cea mai îndepărtată îi descoperea doar pe Carolingieni (dinastia merovingiană nu apare, după cunoștințele noastre, decât într-un singur „cântec”, în *Floovanty* destul de tardiv și oare, s-a văzut, face parte probabil dintr-un grup de creații insiprat direct de către niște călugări învățați, aceia de la Saint-Denis); Germania, în schimb, dispunea, pentru a-și hrăni poveștile, de o materie infinit mai veche, deoarece, deși mult timp ascuns, fluxul poveștilor și poate al „cântecelor” nu se întrerupte niciodată.

Castilia ne înfățișează o experiență la fel de instructivă. Setea de amintiri nu era aici mai puțin vie decât altundeva. Dar pe acest pământ care se ceruse recucerit, cele mai vechi amintiri naționale erau cu totul noi. De aici a rezultat faptul că „jonglerii”, în măsura în care nu imitau modele străine, s-au inspirat din evenimente abia petrecute. Moartea Cidului este din 10 iulie 1099; singur supraviețuitor dintr-o întreagă familie de *cantares* consacrate eroilor războaielor recente, poemul Cidului datează din jurul anului 1150. Mai neobișnuit este cazul Italiei. Ea nu a avut și nu pare să fi avut vreodată o epopee autohtonă. De ce? Ar avea prea multă îndrăzneală acela care ar pretinde că o problemă atât de tulburătoare poate fi tranșată în două cuvinte. O soluție, totuși, merită să fie sugerată. În epoca feudală, Italia a fost una dintre rarele țări în care un mare număr de oameni din clasa seniorială, dar neîndoielnic și dintre negustori, știau să citească. Dacă gustul pentru trecut nu a determinat apariția unor „cântece”, nu ar fi din cauză că el își găsea o satisfacere suficientă în lectura cronicilor latine?

119

n. – «iiuc o-a juiu. t uezvona, exercita asupra imaginații-o influență cu atât mai puternică cu cât, în loc să se adreseze ex> iv ochilor, așa cum făcea cartea, ea beneficia de întreaga căldură arini umane și de acel soi de presiune intelectuală care se naște din tarea, cu ajutorul vocii, a acelorași teme sau a acelorași cuplete. Inați cârmuirile din zilele noastre dacă Radioul nu este un mijloc de a gândi mult mai eficient decât jurnalul? Fără îndoială că, mai ales Dând cu sfârșitul

secolului al XII-lea, în mediile de acum încolo mai: mic cultivate, clasele superioare au fost văzute apucându-se să-și scâ într-adevăr propriile legende: un cavaler, de exemplu, pentru; lemiși un laș nu găsea o ironie mai picantă și mai transparentă de-a aluzie împrumutată dintr-un roman de curte (*courtois*); mai târziu grupare întreagă din nobilimea cipriotă se distra personificându-i dorii ciclului lui Renard, așa cum mai aproape de noi, se pare, o în anumite cercuri moderne pentru eroii balzacieni 19. Totuși, încănte de 1100, când de-abia se născuseră poemele epice franțuzești, seniori le dădeau cu plăcere fiilor lor numele de Olivier și de Roan timp ce, purtând pecetea infamiei, acela de Ganelon dispărea §* u totdeauna din onomastică²⁰. Se întâmpla chiar să se facă referiri este povești ca la documente autentice. Fiu al unei epoci care to își întemeia deja informațiile pe scrieri, celebrul seneșal al lui ic al II-lea Plantagenetului, Renoul de Glanville, întrebat fiind desauzele îndelungatei manifestări de slăbiciune a regilor Franței în ducilor normanzi, răspundea invocând războaiele care odinioară – ape distruseseră” cavaleria franceză: stau mărturie, spunea el, pojle despre *Gorraont* și despre *Raoul de Cambrai*²¹. Cu siguranța, tfel de poeme, înainte de toate, învățase acest mare om politic să sasupra istoriei. La drept vorbind, concepția despre viață pe care rimau „gestele” nu făcea, în multe privințe, decât să o reflecte pe a publicului lor: în orice literatură, o societate își contemplă inima propria sa imagine. Și totuși, odată cu amintirea evenimen-străvechi, oricât de mutilată va fi fost ea, se strecuraseră deja (tjrațiuni realmente extrase din trecut, a căror amprentă o vom i în nenumărate cazuri.

Histoire de Guiâlaume le Marechal, ed P. MEYER, vol. I, vezi 8444? i – PHILIPPE DE NOVARE, *Mémoires*, ed. Ch. KOHLER, c. LXXII; cf.

urm.

Dispariție al cărei studiu – care, în trea (căit fie spus, nu pare să fi fosftr îs până acum – ne-ar furniza un bun mijloc de datare a popularității lui Roland.

3 IRALDUS CAMBRENSIS, *De principis instructione*, dist. III, e Xli *Rolh Series*, vol. VIII, pag. 258).

CAPITOLUL AL IV-LEA

RENAȘTEREA INTELECTUALĂ ÎN A DOUA VÂRSTA FEUDALA

1. UNELE CARACTERISTICI ALE CULTURII NOI

Apariția marilor poeme epice, în Franța secolului al XI-lea, poate

fi privită drept unul dintre simptomele premergătoare prin care se anunț – ța puternica dezvoltare culturală a perioadei următoare. Se spune adesea: „Renaștere din secolul al XII-lea”. Păstrând rezervele asupra unui termen care, interpretat *să litteram*, ar evoca, în locul unei schimbări, o simplă reapariție, formula poate fi reținută: cu condiția, totuși, de a nu i se atașa o semnificație cronologică prea precisă. Dacă, într-adevăr, mișcarea nu a ajuns la întreaga sa amploare decât în cursul secolului căruia i se atribuie de obicei acest nume, primele manifestări, ca acelea ale prefacerilor demografice și economice concomitente, datează din epoca realmente decisivă pe care au constituit-o cele două sau trei decade imediat anterioare anului 1100. De atunci provin, pentru a nu cita decât câteva exemple, opera filosofică a lui Anselme de Canterbury. opera juridică a celor mai vechi romaniști italieni și a emulilor lor, specialiștii în dreptul canonic, precum și debutul încercărilor matematice în școlile din Chartes. Însă revoluția nu a fost totală nici în domeniul intelectual, cum nu a fost în nicio altă sferă. Dar oricât de apropiată, prin mentalitatea sa, rămâne – în multe privințe – a doua vârstă feudală de prima, ea este marcată de anumite trăsături intelectuale noi, & căror acțiune trebuie să încercăm să o precizăm.

Progresele din domeniul relațiilor, atât de evidente pe harta economică, nu se înscriu în linii mai puțin clare pe harta culturală. Abundența traducerilor de lucrări grecești și mai ales arabe – acestea din urmă nefiind de altfel, în majoritate, decât tălmăcirii ale gândirii elenistice –, influența pe care acestea au exercitat-o asupra științei și fiiesofiei Occidentului atestă o civilizație de acum înainte mai bine înzestrată cu mijloace de informare. Și nu a fost deloc o întâmplare dacă printre traducători s-au aflat mai mulți membri ai coloniilor negustorești stabilite la Constantinopol. În chiar interiorul Europei, vechile legende celtice, duse din Vest în Est, vin să impregneze cu strania] or magie imaginația povestitorilor francezi. La rândul lor, poemele compuse în Franța – „geste” vechi sau povestiri de o manieră mai nouă – sunt imitate în Germania, în Italia, în Spania. Focarele noii științe sunt câteva mari școli internaționale: Bologna, Chartres, Paris”, scara

tacou nuicaia spre Cer” 1. Arta romană, în ceea ce avea ea universal, presus de nenumăratele sale varietăți regionale, exprima

Înainte de a fi o anumită comunitate de civilizație sau interacțiunea unei mușdă mici legături de influență. Arta gotică: în schimb, va da exemplul forme estetice de export care, supuse în mod firesc la tot felul deificări, nu întârzie totuși să se răspândească pornind din centre de iagare bine determinate: Franța dintre Sena și Aisne, mănăstirile reiene din Burgundia.

Abatele Guibert de Nogent, care, născut în 1053, își scria, către 1115, ale sale *Confessions*, pune față în față cele două extreme

leșii sale în următorii termeni: „În vremea imediat precedentă copii mele și chiar în timpul acesteia, lipsa dascălilor era atât de mare era aproape imposibil să fie găsiți în târguri: de-abia dacă puteau tâlniți în orașe. Descopereai câțiva din întâmplare? Știința lor era de neînsemnată că nu s-ar putea compara nici chiar cu aceea a mărunti clerici vagabonzi de azi” 2. Nu e nicio îndoială că, inevitabil, în secolul al XII-lea, instrucția nu a realizat progrese imense.

alitiv cât și în ce privește răspândirea sa în diversele păfuri so-Mai mult ca oricând, ea se baza pe imitarea modelelor antice, poate înerate mai mult, ci cunoscute mai bine, înțelese mai bine, simțite

Dine: până într-atât încât uneori, la anumiți poeți din afara lumii ale, ca faimosul *Archipoeta* renan, să fi provocat nașterea unui

păgânism moral, cu totul străin perioadei precedente. Dar noul ism era de cele mai multe ori un umanism creștin. „Noi suntem pitici cocoțați pe umerii unor uriași”: această formulă a lui Berie Chartres, repetată deseori, ilustrează întinderea datoriei pe care l-ai serioase spirite ale epocii și-o recunoșteau față de cultura ciazflul nou pătrunsese în cercurile laice. De acum înainte nu mai ceeptional cazul celui conte de Champagne, Henric *Liberalul*, care i în original pe Vegetius și pe Valerius Maximus; al celui conte jou, Geoffroi cel Frumos, care, pentru a construi o fortăreață, se tot cu Vegetiusă. Cel mai adesea, totuși, aceste gusturi se lovea atacolele unei educații încă prea rudimentare pentru a pătrunde le unor lucrări scrise în limba savanților. Ei nu renunțau totuși? satisfacă. Priviți-l pe Baudoin al II-lea de Guines (mort în 1205). at de vânătoare, băutor și mare vânător de fuste, expert tot atât „jongler” în poeme epice ca și în povestioare indecente, acest picard, oricât de „analfabet” era, nu se mulțumea doar cu poroice sau libertine. El căuta conversația clericilor, la care ras-cu istorioare „păgâne” – prea bine instruit, după gustul unui lin ținutul său, cu ajutorul acestor conversații docte: oare nu el știința

teologică pe care și-o însușise din aceste convorbiri dispute cu dascălii săi? Dar lui nu-i ajungea schimbul de opinii.

AN DE SALLSBURY în H. DENIFLE și E. CHATELAIN, *Chartularium atis Parisiensis*, vol. I, pag. 18 – 19.

stoire de să vie, 1, 4; ed. G. BOURGIN, pag. 12 – 13.

ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Histoire des ducs et comtes de Champagne*, pag. 189 și urm.

— *Chroniques des comtes d'Anjou*, ed. HALPHEN at

DIN, pag. 217 – 219.

A pus să se traducă în franțuzește, pentru a-i fi citite cu voce tare, mai multe cărți latinești: odată cu *Cântarea Cântărilor*, *Evangelhiile* și *Viața Sfântului Anton*, o mare parte din *Fizica* lui Aristotel și vechea *Geografie* a romanului Solinus.⁴ Din aceste noi trebuințe, s-a născut astfel, în aproape toată Europa, o literatură în limbă „vulgară”, care, destinată oamenilor secolului, nu ținea doar amuzamentul. Puțin importă că la început a fost alcătuită aproape exclusiv din parafraze. Ceea ce nu o împiedica să deschidă larg accesul unei întregi tradiții; între altele, și unui trecut pictat în culori mai puțin fictive.

La drept vorbind, povestirile istorice în limbi naționale au rămas timp îndelungat credincioase veșmântului versificat și tonului vechilor „geste”. Pentru a le vedea acceptând proza, instrument natural al unei literaturi de fapte, va trebui să aștepte, în primele decade ale secolului al XIII-lea, apariția, fie a unor memorii compuse de către personaje străine de lumea „jonglerilor” ca și de aceea a clericilor – un înalt nobil, Villehardouin, un modest cavaler, Robert de Clary –, fie a unor compilații destinate în mod expres să informeze un public larg: *Faptele romanilor*, o *summa* care, fără falsă modestie, se intitula *Toată istoria Franței* (*Tote l'histoire de France*), *Cronica universală* saxonă. Aproape tot atâția ani s-au scurs înainte ca, în Franța, apoi în Țările de Jos și Germania, câteva înscrisuri, încă foarte rare, redactate în limbajul de toate zilele, să le permită în fine oamenilor care încheiau un contract să-i cunoască direct conținutul. Între acțiune și exprimarea sa, prăpastia se umplea cu încetul.

În același timp, la curțile de literați care se grupau în jurul mai marilor vremii – Plantageneți în imperiul angevin, conți de Cham-pagne, Welfi în Germania – o întreagă literatură de imaginație și de visuri își făurea faima. Desigur, mai mult sau mai puțin

transformate după gustul zilei și abundând în episoade adăugate, poemele epice nu încetaseră să placă. Cu toate acestea, pe măsură ce istoria autentică lua, puțin câte puțin, locul epopeii în memoria colectivă, apăruseră forme poetice noi, provenșale sau franceze ca origine, și de aici răspândite curând în toată Europa. Erau romane de ficțiune pură în care uimitoarele fapte vitejești, „marile *borrofflemens*”, admirate în continuare de o societate rămasă funciar războinică, aveau de acum înainte ca fundal obișnuit un univers străbătut de vrăji misterioase: prin absența oricăror pretenții istorice, ca și prin această evadare către lumea basmelor, expresii ale unei epoci deja destul de rafinate pentru a separa pura evadare literară de descrierea realului. Mai erau și scurte poeme lirice, de o vechime aproape egală, prin primele lor exemple, cu aceea a cânturilor eroice înseși, dar compuse în număr din ce în ce mai mare și cu tot mai subtile rafinamente. Căci, un simț estetic mai ascutit acorda o valoare crescândă găselnițelor și chiar prețiozităților exprimării; tocmai din acel timp ne parvine versul savuros unde, evocând amintirea lui Chrétien de Troyes, în care secolul al XII-lea al nostru l-a recunoscut pe cel mai fermecător povestitor al său, unul dintre emulii săi nu putea găsi, pentru a-l lăuda, un elogiu mai frumos decât acesta: „el folosea franceza cu prisosință”.

4 LAMBERT d'ARDRE, *Chronique* c. LXXX, LXXXI, LXXXVIII, LXXXIX

123

I mai ales, romanele și poemele lirice nu se mai limitează să recă a acțiuni; ele se străduiesc, nu fără stângăcie, dar cu multă acuză analizeze sentimentele. Până și în episoadele cu scene de rivalitatea dintre doi combatanți are întâietate față de marile îi ale armatelor, scumpe vechilor „cântece”. În orice caz, noua ură tindea să reintegreze individualul și își invita auditorii să

ze asupra propriului lor eu. În această înclinare către introspecți colabora cu o influență de ordin religios: practica confesiunii”, de la credincios la preot, care, mult timp închisă în lumea lată, s-a propagat, în cursul secolului al XII-lea, printre laici. Prin dintre trăsăturile sale, omul din jurul anului 1200, al claselor aare ale societății, se aseamănă cu strămoșul său din generațiileente: aceeași fire violentă, aceleași bruște schimbări de dispozițieși preocupare pentru supranatural, poate chiar sporită, în ce

e obsesia prezențelor diabolice, de dualismul care, până și în

ortodoxe, se situa în vecinătatea ereziilor maniheiste, atât de oare în acea vreme. Și totuși el se deosebește profund de acel și sub două aspecte: Este mai instruit. Este mai conștient”.

DOBÂNDIREA CONȘTIINȚEI DE SINE:

altfel, această dobândire a conștiinței de sine îl depășea pe zolat, pentru a se extinde la societatea însăși. Impulsul a fost dat t caz, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, de marea „treeligioasă pe care, pornindu-se de la numele papei Grigoreai

unul dintre actorii săi principali, s-a luat obiceiul să fie mireforma gregoriană”. A fost o mișcare complexă, în care la aș.

clericilor și mai ales ale călugărilor, buni cunoscători ai scrie chi, s-au alăturat multe reprezentări izvorâte din străfundurile ui popular: ideea că preotul a cărui carne a fost pătată de actul devine incapabil să officieze cu bune rezultate serviciile divine it adepții cei mai vehemenți nu atât printre teologi, cât printre monahismului, dar și în rândul mulțimilor laice.

care extraordinar de puternică, plecând de la care putem, fără re, să fixăm data formării definitive a catolicismului latin, chiar ci – și nu prin efectul unei coincidențe fortuite – despărțit totdeauna de creștinismul oriental. Oricât de variate vor fi fost țările: acestei concepții, mai nouă decât o credea ea însăși, esența și rezumată în câteva cuvinte: într-o lume în care până atunci i profanul putuseră fi văzute amestecându-se într-un mod aprqa-i xicabil, strădania gregoriană a tins către afirmarea originalității, supremației misiunii spirituale a cărei depozitară este biserica, și spre așezarea preotului separat și deasupra simplului cresiguranță, cei mai rigoriști dintre reformatori nu erau de Lac ai intelectualilor. Ei nu aveau încredere în filosofic Dis-retorica, deși ei înșiși cădeau adesea pradă seducției sale – ca mea este Hristos”, spunea Pierre Damien, care totuși declina și conjuga foarte corect – Ei considerau că un călugăr era destinat să plângă, mai degrabă decât să studieze. Într-un cuvânt, în marea dramă de conștiință din cauza căreia, începând de la Sfântul Ieronim, fuseseră sfâșiate mai multe inimi creștine, împărțite între admirația față de gândirea sau de arta antică și exigențele geloase ale unei religii ascetice, ei treceau cu hotărâre de partea intransigenților, care, departe de a-i cinsti, ca Abélard, în filosofii păgânismului pe niște oameni „inspirați de Dumnezeu”, nu /oiau să vadă în ei, după exemplul lui Gerhoh de Reichersberg, decât „dușmani ai crucii lui Hristos”. Dar,

în tentativa lor de redresare, apoi pe parcursul luptelor pe care programul lor i-a forțat să le ducă împotriva puterilor temporale și mai ales împotriva Imperiului, au fost obligați să-și îmbrace idealurile în formă intelectuală, să raționeze, să provoace la argumentare. Deodată, probleme care până atunci nu fuseseră dezbătute decât de o mână de învățați au dobândit o mare actualitate. După cum ni se spune, nu se citeau oare, în Germania, până și în piețele publice și în dughene, scrierile în care clerici, înfierbântați încă de disputele verbale, susțineau dizertații, în diverse chipuri, despre scopurile statului, despre drepturile regilor, ale popoarelor lor sau ale papilor? 5. Celelalte țări nu fuseseră atinse în același grad. Nicăieri, totuși, aceste polemici nu au rămas fără efect. Mai mult decât în trecut, problemele umane au fost considerate de acum încolo ca subiecte de reflecție.

La această metamorfoză hotărâtoare a mai contribuit și o altă influență. Reînnoirea dreptului savant, care va fi studiată mai departe, ajungea, în acel timp în care orice om de acțiune trebuia să fie puțin jurist, în cercuri întinse; și ea făcea să se găsească în realitățile sociale ceva care putea fi descris metodic și elaborat științific. Dar, fără îndoială, efectele cele mai sigure ale noii educații juridice trebuie să fie căutate într-o altă direcție. Înainte de toate, oricare ar fi fost subiectul raționamentului, această educație obișnuia spiritele să raționeze după canoanele logicii formale. Prin aceasta ea se întâlnea cu progresele speculației filosofice, de care este de altfel strâns legată. Desigur, strădaniile în domeniul logicii ale unui Sf. Anselme, ale unui Abélard, ale unui Pierre Lombard nu puteau fi urmate decât de către un număr mic de oameni, recrutați aproape exclusiv dintre clerici. Dar acești clerici înșiși erau implicați adesea în viața cea mai activă: fost elev al școlilor din Paris, Reinald de Dassel, cancelar al Imperiului, apoi arhiepiscop de Köln, a dirijat timp de mulți ani politica germană; prelat filosof, Stephen Langton a preluat – sub Ioan Fără de Țară – conducerea baronatului englez revoltat. De altfel, pentru a se contamina de ambianța unei gândiri, a fost vreodată necesară participarea cuiva la cele mai însemnate creații ale sale? Puneți unul lângă altul două hrisoave, unul din jurul anului o mie, celălalt din ultimii ani ai secolului al XII-lea: aproape întotdeauna cel de al doilea este mai explicit, mai precis, mai puțin prost structurat.) Asta nu înseamnă că, în secolul al XII-lea însuși, nu ar mai subzista contraste foarte evidente între documente, după mediile din care au provenit:

dictate de către clasele burgheze.

5 MANEGOLD DE LAUTENBACH, *Ad Gebehardum liber* în *Monum. Germ., Jjbelli de lite*, vol. I, pag. 311 și 420.

125

muu cAyciineni, oK; uecdl înșiruiie, cartele orășenești sunt de obidin punctul de vedere al bune rânduiei în redactarea lor mult

— Ioare, de exemplu, frumoaselor alcătuiri emanate din cancelaria iță a unui Barbarossa. Între cele două epoci, deosebirea văzută de stanță, nu rămâne mai puțin netă. Or, forma exterioară, aici era arabilă de conținutul său. Cum să considerăm indiferent faptul că sfârșitul celei de a doua vârste feudale, oamenii de acțiune au la dispoziție, în general, un instrument de analiză mentală mai inabil decât odinioară, în istoria atât de misterioasă a legăturilor e gândire și practică?

* r i!

CAPITOLUL AL V-lea FUNDAMENTELE DREFTULUI

1. AUTORITATEA CUTUMEI

Ce avea de făcut un judecător, în Europa prefeudală de la începutul secolului al IX-lea, atunci când trebuia să facă dreptate? Prima sa datorie era aceea de a consulta textele: compilații romane, dacă procesul trebuia să fie judecat după, legile Romei; cutume ale vechilor popoare germane, statornicite treptat prin scriere, în aproape totalitatea lor; în fine, edicte legislative, pe care suveranii regatelor barbare le emisese în număr mare. Acolo unde își spuneau cuvântul aceste documente-monument, nu era nimic altceva de făcut decât ca oamenii să li se supună. Dar sarcina nu se prezenta întotdeauna atât de simplă. Să la săm deoparte chiar și cazul, fără îndoială destul de frecvent în practică, în care manuscrisul, fie lipsind, fie – ca în cazul greoiilor culegeri de texte romane – părănd dificil de consultat, norma, deși își avea originea într-o carte, nu era cunoscută în realitate decât din uzanță. Cel mai grav era faptul că nicio carte nu era suficientă pentru a tranșa totul. Segmente întregi ale vieții sociale – relațiile dinăuntrul senioriei, legăturile de la om la om, în care se prefigura deja feudalitatea – nu erau reglementate prin texte decât într-un mod cu totul imperfect, ba chiar nu erau deloc. Astfel, alături de dreptul scris, exista deja o zonă de tradiție pur orală. Una dintre caracteristicile cele mai importante ale perioadei care a urmat – cu alte cuvinte ale

perioadei în care s-a constituit cu adevărat regimul feudal – a fost aceea a sporirii fără măsură a acestei libertăți de acțiune, ajungând, în anumite țări, până la a invada întregul domeniu juridic.

În Germania și în Franța, evoluția a atins limitele sale extreme. Nu mai exista legislație: în Franța ultimul „capitulai1” 1, prea puțin original de altfel, datează din 884; în Germania, izvorul pare să fi secat odată cu dezmembrarea imperiului, după Ludovic cel Pios. De-abia dacă unii prinți locali – un duce de Normandia, un duce de Bavaria – au promulgat ici și colo una sau două măsuri cu o influență puțin mai generală. Uneori s-a crezut că în această carență se poate distinge un efect al stării de slăbiciune în care căzuse puterea monarhică. Dar explicația pe care am fi tentați să o acceptăm, dacă nu ar fi vorba decât despre Franța, evident că nu poate fi valabilă pentru suveranii mult

1 „Capitularii” – ordonanțe regale – de la cuvântul latinesc *capul* = *cap* sau *capitol*, întrucât fiecare ordonanță (decret) se împărțea în capitole.

— Nota trad.

127

puternici din Germania. De altfel, acești împărați saxoni sau să-care, la nord de Alpi, nu tratau niciodată în diplomele lor decât îi individuale, nu erau oare văzuți devenind legislatori în statele un Italia, unde totuși nu dispuneau nicidecum de o autoritate superă? Dacă, dincolo de Munții Alpi, nu se mai simțea nevoia să se ige nimic la regulile formulate odinioară în mod expres, motivul arat era faptul că înseși aceste reguli fuseseră uitate. În cursul ului al X-lea, legile barbare ca și ordonanțele carolingiene încei treptat să fie transcrise sau menționate altfel decât prin aluzii; ive. Iar atunci când un notar simulează că încă mai citează legile ine, referirea, în majoritatea cazurilor, nu este decât o banalitate interpretare greșită. Și cum să nu fi fost așa? Înțelegerea limbii e – limbă comună, pe continent, a tuturor vechilor documente ju-e – era, aproape în totalitate, monopolul clericilor. Or, societatea iastică își crease propriul său drept, din ce în ce mai exclusiv, id ca fundament textele religioase – până într-atât încât singurele; ularii france care continuau să fie comentate erau acelea „care se cau la biserică – acest drept canonic se învăța în școli, toate ele-e. Dreptul profan, dimpotrivă, nu constituia nicăieri materie de înnând. Fără îndoială că obișnuința cu vechile culegeri de texte nu fi pierdut totuși complet dacă ar mai fi existat profesiunea de t. Dar

procedura nu cerea nicidecum avocați, și orice căpetenie era: ător. Aceasta înseamnă că majoritatea judecătorilor nu știau să scă: cu siguranță, grele condiții pentru păstrarea unui drept scris. Raporturile strânse care unesc astfel, în Franța și în Germania, de-l vechilor sisteme de drept eu acela al instrucției, în mediul laic, de altfel, cu claritate, din câteva experiențe trăite în sens invers. alia, legătura a fost admirabil percepută, încă din secolul al IX-lea, tare un observator străin, capelanul imperial Wipo; în aceasta. Țară are, spune el", tineretul în întregime – înțelegeți că e vorba de i din clasele conducătoare – era trimis la școli. pentru a munci și cu sudoarea frunții" 2, nici legile barbare, nici capitulariile carolinnici dreptul roman nu au încetat să fie studiate, rezumate, coate. La fel, o serie de acte, răzlețe desigur, dar a căror continuitate evidentă, atestă acolo dăinuirea deprinderii legislative. În Anglia o-saxonă, unde limba legilor era aceea folosită de toată lumea, și, ca urmare, așa cum o afirmă biograful regelui Alfred, chiar și: ătorii neștiutori de carte puteau dispune să li se citească manuale și să le înțeleagă3, suveranii, până la Knut, s-au preocupat, rândând, să codifice cutumele sau să le completeze, chiar să le și mo3 în mod expres prin edictele lor. După cucerirea normandă, a t necesar să se pună la îndemâna învingătorilor, sau cel puțin a [rarilor lor, conținutul acestor texte, al căror limbaj le era de ne-2S. Astfel că s-a văzut atunci dezvoltându-se în insulă, încă de la >utul secolului al XII-lea, acel ceva necunoscut, în momentul res

Tetralogus, ed. BRESSLAU, vezi 197 și urm.

ASSER, *Life of King Alfred*, ed. STEVENSON, c. 106.

pectiv, de cealaltă parte a Manecii: o literatură juridică c. are, latină prin exprimare, era anglo-saxonă prin izvoarele sale".

Cu toate acestea, oricât de însemnată a fost deosebirea care se accentua astfel între diferitele zone ale Europei feudale, ea nu a atins nicidecum fondul însuși al evoluției. Acolo unde dreptul încetase să se bazeze pe scriere, multe reguli din vechime, de diverse proveniențe, fuseseră totuși păstrate prin transmitere orală. Și invers, în regiunile care continuau să cunoască și să respecte vechile texte, nevoile sociale determinaseră apariția, alături de ele, fie completându-le, fie luându-le locul, a unui mare număr de uzanțe noi. Pretutindeni, într-un cuvânt, o aceeași autoritate hotăra în final ce soartă urma să aibă patrimoniul juridic al perioadei precedente: cutuma, care în acel moment era unicul izvor viu de drept și pe care prinții, chiar atunci când elaborau

legi, nu pretindeau câtuși de puțin că fac altceva decât să o interpreteze.

Progresele înregistrate de acest drept cutumiar fuseseră însoțite de o remaniere profundă a structurii juridice. În provinciile continentale din vechea *România*, ocupată de barbari, mai târziu în Germania, cucerită de franci, prezența, cot la cot, a unor Oameni care aparțineau prin naștere unor popoare diferite adusesese cu sine, de la început, cea mai bizară amestecătură la care poate visa, în coșmarurile sale, un profesor de drept. În principiu și cu toată rezerva privind dificultățile de aplicare ce nu întârziiau să apară între doi justițiabili de origine potrivnică, individul, oriunde ar fi locuit, rămânea supus regulilor după care se conduseseră strămoșii săi: astfel că, după expresia celebră a unui arhiepiscop de Lyon, atunci când în Galia francă se găseau la un loc cinci personaje, nu exista niciun motiv de mirare dacă – roman de exemplu, franc salian, franc ripuar, vizigot și burgund – fiecare dintre ei se supunea unei legi diferite. Ca urmare, începând din secolul al IX-lea, niciun observator judicios nu putea să se îndoiască de faptul că, impus odinioară de nevoi imperioase, un astfel de regim devenise îngrozitor de incomod și se potrivea din ce în ce mai puțin cu condițiile unei societăți în care contopirea elementelor etnice era aproape amplinită. Anglo-saxonii, care nu trebuiseră nicidecum să țină seama de populațiile indigene, îl ignoraseră întotdeauna. Monarhia vizigotă îl eliminase în mod conștient încă din 654. Dar atâta timp cât sistemele de drept specifice erau statornicite prin scris, puterea lor de rezistență rămânea mare. Este semnificativ faptul că țara unde s-a constatat menținerea cea mai îndelungată – până în pragul secolului al XII-lea – a acestei multitudini de obediențe juridice a fost savanta Italie. Măcar că aceasta se întâmpla doar cu prețul unei ciudate denaturări. Căci filiațiile înfățișându-se tot mai greu de determinat, s-a introdus obiceiul să se ceară fiecărei persoane ca, în momentul în care a luat parte la o acțiune, să specifice legea căreia i se supunea și care în acest mod era uneori variabilă, după placul contractantului, în funcție de natura chestiunii, în restul continentului, uitarea în care au căzut, începând din secolul al X-lea, textele din perioada anterioară, a permis instaurarea

3 a la fel în Spania, unde, așa cum s-a văzut, o anumită instrucție se perpetua în lumea laică, codificarea vizigotă a continuat să fie copiată și studiată.

ordini juridice cu totul noi. Regim al cutumelor locale, se spune

Ar fi mai bine, fără îndoială, să se spună cutume de grup. tr-adevăr fiecare colectivitate umană, mare sau mică, înscrisă ori un teritoriu în contururi precise, tinde să își dezvolte propria diție juridică: astfel că omul poate fi văzut, în funcție de diferitele 2 ale activității sale, trecând succesiv de la una la alta dintre aceste tentări de drept. Iată de exemplu o așezare rurală. Statutul familia anilor urmează, de regulă, norme aproape asemănătoare în toată reînconjurătoare. În schimb, dreptul lor agrar se supune datinilor ce comunității lor. Printre servituțiile care îi apasă, unele, pe care ortă în calitate de deținători ai unor loturi iobăgiale (*tenanciers*), ixate de cutuma senioriei, ale cărei limite sunt departe de a le întotdeauna cu acelea caracteristice locului de baștină al că –, iar altele care, dacă fac parte din categoria servilă, îi ating că ne se reglează după legea grupului, în general mai restrâns, comn serbii aceluiași stăpân, locuind în același loc. Totul, se înțelege sine, sub rezerva unor diverse contracte sau precedente, când personale, când capabile să-și transmită efectele din tată i-i fiu, tă întinderea unui neam (*lignee*). Chiar și acolo unde, în două mici vități învecinate și având o structură similară, sistemele cutu-se constituiseră la origine după reguli îndeobște asemănătoare, evitabil ca, nefiind defel cristalizate prin scris, acestea să fie vă-evenind treptat tot mai diferite. În fața unei astfel de fragmenire istoric nu s-a simțit oare tentat uneori să preia pe contul său: le dezolante ale autorului unui *Tratat al legilor engleze*, redactat ea lui Henric al II-lea: „să înregistrezi în scris, în universalitatea file și sistemele de drept ale regatului ar fi în zilele noastre cu nposibil... atât de confuză este multitudinea lor” 4? versitatea, totuși, rezida mai ales în detalii și în exprimare. Între spracticate în interiorul diferitelor grupări, într-o regiune anu-îxista de obicei un evident aer de familie. Adeseori chiar, ase-îa se întindea mai departe. Când proprii uneia sau alteia dintre ți le europene, când comune Europei întregi, câteva idei colective, ice și simple, au dominat dreptul din epoca feudală. Și dacă este at că varietatea aplicărilor lor a fost infinită, atunci această prisscompunând factorii multipli ai evoluției, ce făcea oare altceva a furnizeze istoriei un joc excepțional de bogat în experiențe nac

ARACTERISTICILE DREPTULUI CUTUMIAR

desăvârșire tradiționalist, ca întreaga civilizație a timpului,

sis-jurildic din prima vârstă feudală se sprijinea deci pe concepția ce a fost are prin chiar acest fapt dreptul de a fi. Desigur, nu iele rezerve, inspirate de o morală mai înaltă. În fața unei so-temporale a cărei moștenire era departe de a se împăca în între-u idealurile lor, clericii, mai ales, aveau motive întemeiate pen

LANVILL, CXXXV, pag. 24.

tru a refuza să confunde întotdeauna justul cu deja văzutul. Regele, declară Hinemar de Reims, nu va judeca nicidecum potrivit cutumei, dacă aceasta se dovedește mai crudă decât „dreapta judecată creștină”. Interpret al spiritului gregorian pe care-l anima, la cei inocenți, un suflu cu adevărat revoluționar, însușindu-și, de altfel, ca pe o moștenire naturală, o idee a celui alt demolator de tradiții care fusese, la timpul său, bătrânul Tertulian, papa Urban al II-lea îi scria, în 1092, contelui de Flandra: „Pretinzi tu că nu ai făcut până acum nimic altceva decât să te conformezi datinii străvechi a pământului? Trebuie să știi totuși că al tău Creator a spus: Numele Meu este Adevăr. El nu a spus: Numele Meu este Datină” 5. În consecință, puteau exista „cutume rele”. Într-adevăr, documentele practicii pronunță destul de des aceste cuvinte. Dar aproape întotdeauna o fac pentru a stigmatiza în acest mod reguli introduse recent sau considerate astfel: „aceste inovații detestabile”, „aceste spolieri de care nu s-a mai auzit niciodată”, pe care le denunță atâtea texte monastice. Cu alte cuvinte, o cutumă părea condamnabilă mai ales atunci când era prea nouă. Fie că era vorba despre reforma bisericii sau de un proces între doi seniori vecini, prestigiul trecutului nu putea fi contestat nicidecum decât opunându-i un trecut încă mai venerabil.

Ciudat este faptul că acest sistem de drept, potrivit căruia orice schimbare părea un rău, departe de a rămâne imuabil, a fost în realitate unul dintre cele mai maleabile ce s-au văzut vreodată. Lipsa, înainte de toate, posibilitatea fixării sale prin scriere, atât în documentele practicii judiciare, cât și sub formă de legi. Cele mai multe tribunale se mulțumeau cu sentințe exclusiv orale. Dorea cineva să le reconstituie conținutul? Se proceda la o anchetă pe lângă judecători, dacă ei mai trăiau. În contracte, înțelegerile se încheiau, în principal, prin intermediul unor gesturi și uneori al unor cuvinte consacrate, de un întreg formalism, într-un cuvânt, foarte potrivit să impresioneze imaginații prea puțin sensibile la abstract. Chiar dacă, prin excepție, în Italia, scrisul juca un oarecare rol în schimbul de acorduri, el însuși

avea calitatea de element al ritualului: pentru a notifica cesiunea unui teren, documentul era trecut din mână în mână, așa cum altundeva s-ar fi făcut cu un bulgăre de pământ sau cu un pai. La nord de Alpi, pergamentul, dacă intervenea din întâmplare, nu servea decât ca memento: lipsită de orice valoare autentică, această „notiță” avea ca principal obiect înregistrarea unei liste de martori. Căci, în ultimă analiză, totul se sprijinea pe mărturie: atunci când se făcuse uz de „cerneală neagră”, și cu atât mai mult în cazurile, desigur mult mai numeroase, în care se renunțase la aceasta. Cum amintirea promitea în mod evident să fie cu atât mai durabilă cu cât deținătorii săi aveau să rămână timp mai îndelungat pe acest pământ, contractanții, adesea, aduceau cu ei copii. Dar nu cumva adulții se temeau de labilitatea acestei vârste? Diferite procedee permiteau ca uitarea să fie prevenită printr-o asociere oportună de imagini: o palmă, un cadou mic, ba chiar o baie forțată.

Că era vorba de tranzacții particulare sau de reguli generale ale datinii, tradiția nu avea așadar alți garanți decât memoria. Or, merao

5 HINCMAR, *De ordine palatii*, c. 21.

— MIGNE, *P.L.* voi. CU, col. 358 (1092, 2 dec), Cf. TERTULIAN, *De virginibus velandis*, c. 1.

131

t uuiw. TM. axLLLL – osuu-a, „curgătoarea” memorie, după expresia lui aumanoir, este un instrument excelent de eliminare și de transforare: mai ales ceea ce noi numim memorie colectivă, și care nefiind realitate decât o transmitere din generație în generație, dacă este sită de scriere, adaugă la erorile înregistrării de către fiecare creier individual și înțelesurile diferite ale cuvântului. Treacă-meargă, dacă ar existat, în Europa feudală, una dintre acele caste de profesioniști pășitori ai amintirilor juridice, așa cum au cunoscut alte civilizații, de empu la scandinavi. Dar, în Europa feudală, printre laici, cei mai îli fi dintre oamenii care trebuiau să aplice legea nu o făceau decât izional. Nefiind supuși unei pregătiri metodice, ei erau aduși în iația, cel mai frecvent, cum se plângea unul dintre ei, să se conforze „posibilităților sau fanteziilor lor” 6. Într-un cuvânt, jurisprudența

rima mai puțin o cunoaștere cât niște nevoi. Întrucât nu dispunea, efortul său de a imita trecutul, decât de oglinzi infidele, prima vârstă dală s-a schimbat foarte repede și foarte profund, crezând totodată durează.

De altfel, într-un anumit sens, însăși autoritatea care i seerecunoș4 tradiției favoriza schimbarea. Căci orice act, o dată îndeplinit sau, n-ai bine, repetat de trei-patru ori, risca să se transforme în prece (t: chiar dacă la origine el avusese caracter de excepție ori fusese: 3 abuziv. Iată câteva exemple: în secolul al IX-lea, călugării de la ît-Denis au fost rugați într-o zi când lipsea vinul în cramele regale, *Ier*, să inimită acolo două sute de butoaie. Această prestație le-a fost „— ită de atunci încolo, cu titlu obligatoriu, în fiecare an, și va fi neră, pentru a o suprima, o diplomă imperială. Ni se mai spune că, indres, exista odată un urs, adus de către seniorul locului. Locuitorii, se amuzau văzându-l luptându-se cu câinii, s-au oferit să-l hrănească. i fiara a murit. Dar seniorul a continuat să pretindă hrana7. Poate iutenticitatea acestei anecdote este contestabilă; valoarea ei simboan schimb, este neîndoielnică. Multe redevențe au luat naștere așa din daruri benevole, și mult timp le-au păstrat numele. Și invers, ntă care înceta să fie plătită pe timpul unui număr anumit de ani, itual de supunere care înceta să fie reînnoit se pierdeau, aproape tabil, prin prescripție. Ca urmare s-a introdus obiceiul de a se îni, în număr tot mai mare, acele documente ciudate pe care specia în diplomatică le numesc „carte de neprejudiciere”. Un nobil, un op îi cer găzduire unui abate; un rege, în lipsă de bani, face apel nerozitatea unui supus. De acord, răspunde persoana astfel rugată. condiție, totuși: să fie specificat, negru pe alb, că bunăvoința mea a crea defel, în detrimentul meu, un drept. Dar aceste precauții, nu le erau permise decât unor oameni cu un rang ceva mai ridicat, reau oarecare eficacitate decât atunci când echilibrul de forțe nu >rea inegal. Una dintre consecințele concepției cutumiare a fost, des, legitimarea brutalității și, devenind profitabilă, răspândirea

Chron. Ebersp., în *SS*, vol. XX, pag. 14; întregul pasaj este extrem de *Histor. de Fr.*, vol. VI, pag. 541.

— LAMBERT d'ARDRE, *Chronique*, c.

folosirii sale. Nu se obișnuia, oare, în Catalonia ca în momentul în care se înstrăina un teren, să se stipuleze, printr-o formulă deosebit de cinică, faptul că acesta fusese cedat împreună cu toate avantajele de care se bucurase posesorul său, „în mod gratuit sau prin constrângere” 8?

Acest respect față de actul îndeplinit odinioară a acționat cu o forță remarcabilă asupra sistemului «drepturilor reale. Pe durata

întregii epoci feudale, se întâmplă foarte rar să se vorbească despre proprietatea fie a unei suprafețe de pământ, fie a unui drept de comandă; încă mult mai rar – *dacă*, în afara Italiei, cazul se întâlnește vreodată – se întâmplă ca un proces să aibă ca obiect această proprietate. Ceea ce revendică părțile, aproape regulat, este „luarea în stăpânire” (fr. *saisine*, în germană *Gewere*). În secolul al XIII-lea chiar, Parlamentul regilor capetieni, supus influențelor romane, se străduia în zadar să aibă grijă, în orice sentință privind „luarea în stăpânire”, să prevadă așa-numitul *petitoire*, adică dezbaterea asupra proprietății; nu se vede nicăieri ca, în realitate, procedura astfel prevăzută să fi fost cândva începută. Atunci ce era această faimoasă „luare în stăpânire”? Nu era tocmai o posesie, pentru a cărei constituire să fi fost suficientă simpla acaparare a solului sau a dreptului. Ci o posesie făcută demnă de respect prin trecerea timpului. Cum se procedează când două părți într-un proces își dispută un teren sau un drept? Oricare ar fi deținătorul actual, va câștiga acela care va putea dovedi că l-a arat sau că s-a judecat în anii precedenți sau, și mai bine, va demonstra că strămoșii săi au făcut-o ca și el, înaintea lui. Pentru aceasta, în măsura în care stabilirea dreptății nu se lasă pe seama ordaliilor sau a duelului judiciar, el va invoca în general „memoria oamenilor, atât de departe în trecut cât se poate ea întinde”. Dar dacă prezintă titluri de proprietate? Ele sunt acolo numai pentru a ajuta memoria, sau dacă atestă o transmitere, ea este deja aceea a unei „luări în stăpânire”. Din clipa în care s-a adus astfel dovada folosinței îndelungate, nimeni nu consideră că ar mai fi necesar să se mai justifice altceva.

De altfel, și din alte motive, cuvântul „proprietate” aplicat unui bun imobil era aproape lipsit de înțeles. Măcar ar fi trebuit să se spună – așa cum se va face mai târziu, când se va dispune de un vocabular juridic mai bine elaborat – proprietate sau „luare în stăpânire” a curărui sau cutărui drept asupra pământului. Într-adevăr, peste aproape orice teren și asupra multor oameni apăsau în acel timp o multitudine de drepturi, diferite prin natura lor, dintre care însă, fiecare, în sfera sa, părea la fel de vrednic de respect. Niciunul nu prezenta acea exclusivitate rigidă, caracteristică proprietății de tip roman. Țăranul dependent (*tenancier*) care – în general din tată în fiu – ară și recoltează; seniorul său direct, căruia îi plătește redevențe și care, în anumite cazuri, va ști să pună mâna din nou pe terenul cultivat; seniorul acestui senior și așa mai departe, pe întreaga scară

feudală: iată tot atâtea personaje care, cu același temei unul ca și celălalt, pot spune „ogorul meu”! Și încă ar însemna să se ia în calcul prea puțini. Căci ramificațiile se întindeau la fel de bine orizontal ca și de sus în jos, și ar fi cazul să i se facă loc și comunității sătești, care de obicei recapătă folosința în

HINOJOSA, COL. XXIX, pag. 250 – 251.

133

Ilui său pământ imediat ce acesta a fost golit de recolte; la fel, țieii țăranului respectiv, fără asentimentul căreia bunul nu ar putea intrăinat; dar și familiilor seniorilor succesivi. Această încâlceală ierar-a a legăturilor dintre om și pământ avea fără îndoială origini foarte Dărtate. Într-o mare parte din România însăși, proprietatea cetă-3 r rezidenți în Roma fusese ea oare altceva decât o aparență? Sis-1 totuși, a prosperat în epocile feudale cu o vigoare incomparabilă, it fel de întrepătrundere a „luărilor în stăpânire” asupra unui aoe-lucru nu avea nimic care să contrarieze spirite destul de puțin bile la logica contradicției; și poate, pentru a defini această stare rept și de opinie, cel mai bine ar fi să se spună, împrumutând din logie o formulă celebră: mentalitate de „participare” juridică.

3. REÎNNOIREA DREPTULUI SCRIS

<\sa cum s-a văzut, studiul dreptului roman nu încetase niciodată: practicat în școlile din Italia. Dar către sfârșitul secolului al XI-lea, mărturia unui călugăr marsiliez, de acum încolo pot fi văzute arate „mulțimi” înghesuindu-se la lecțiile date de către echipe de știri”, ele însele mai numeroase și mai bine organizate9; Bolo-nai ales, pe care a făcut-o celebră marele Imeruis era o „făclie a; ului”. În același timp, conținutul învățământului a suferit protransformări. Odinioară prea des neglijate în folosul unor brevia-lediocre, izvoarele originale își recapătă primul loc; *Digestele*, în al, care căzuseră în uitare, deschid de acum înainte accesul la re-a juridică latină, în ce avea ea mai rafinat. Nimic mai evident de-egăturile dintre această reînnoire și celelalte mișcări intelectuale pocii. Criza produsă de reforma gregoriană suscitase, în toate la =, un efort de teoretizare juridică dar și politică; și nu constituie ampleare faptul că alcătuirea marilor culegeri canonice pe care a at-o în mod direct a fost contemporană tocmai cu primele lucrări: olii bologneze. De altfel, cum să nu se recunoască în ele deopotrivă sie acestei întoarceri către gândirea antică și ale acestei preferinntru analiza logică ce avea să înflorească în noua literatură în

latină, ca și în filosofia renăscută.

Aproape în aceeași vreme, și în restul Europei apăruseră nevoi înătoare. Și acolo, printre altele, marii nobili începeau să simtă ta de a se folosi de sfatul unor juriști profesioniști: începând din anului 1096, sunt văzuți apărând, printre pretinșii specialiști din se compune curtea contelui de Blois, personaje care, nu fără orse intitulează „docti în legi” 10. Poate că ei își luaseră învățătura sie câteva texte de drept antic pe care le mai păstrau încă bibliomănăstirești de dincolo de munți. Dar aceste elemente erau prea! pentru a furniza numai ele materialul unei renașteri autohtone.

MARTENE et DURÂND, *Ampl. Collectio*, vol. I, col. 470 (1065). E. MABILLE, *Cartulaire de Marmoutier pour le Dunois*, 1874 nos CLVI și III.

Impulsul a venit din Italia. Favorizată de existența unor relații mult mai intense decât altă dată, acțiunea grupului bolognez s-a propagat prin învățământul său, deschis auditorilor străini, prin scrierile sale și, în fine, prin emigrarea mai multora dintre magiștrii săi. Suveran al regatului italian ca și al vechii Germanii, Frederic Barbarossa a primit, în suita lui, în timpul expedițiilor sale italiene, cunoscători ai legilor lombarzi. Un fost elev al școlii din Bologna, Placentin, s-a stabilit, puțin după 1160, la Montpellier; un altul, Vaccarius, fusese chemat, câțiva ani mai înainte, la Canterbury. Pretutindeni, în cursul secolului al XII-lea, dreptul roman a pătruns în școli. Era predat de exemplu, către anul 1170, alături de dreptul canonic, sub oblăduirea catedralei din Sens¹¹.

Ce-i drept, aceasta nu s-a întâmplat fără să provoace vii animozități. Cu desăvârșire laic, el îi neliniștea, prin păgânismul său latent, pe mulți ecleziaști. Păstrătorii virtuților monahale îl acuzau de abaterea călugărilor de la rugăciune. Teologii îi reproșau că lua locul singurelor teoretizări care li se păreau demne de clerici. Înșiși regii Franței său. sfetnicii lor, cel puțin începând cu Filip-August, par să fi fost îngrijorați de justificările pe care acesta le furnizia cu prea multă ușurință teoreticienilor hegemoniei imperiale. Departe totuși de a reuși să frâneze mișcarea, aceste anateme n-au făcut altceva decât să-i ateste forța.

În Franța de Sud, unde tradiția cutumiară păstrase cu tărie amprenta romană, strădaniile juriștilor, permițând de acum încolo recurgerea la textele originale, au avut ca rezultat ridicarea dreptului

„scris” la rangul unui soi de drept comun, care se aplică în lipsa unor datini vădit contrare. La fel era în Provența, unde, începând cu mijlocul secolului al XII-lea, cunoașterea Codului lui Iustinian li se părea atât de importantă laicilor înșiși încât s-a avut grijă să li se pună la dispoziție un rezumat în limba „vulgară”. În alte părți, acțiunea a fost mai puțin directă. De altfel, chiar acolo unde ea găsea un teren deosebit de favorabil, regulile ancestrale erau prea puternic înrădăcinate în „memoria oamenilor” iar pe de altă parte, prea strâns legate de un întreg sistem de structură socială, foarte diferit de acela al vechii Rome, pentru a admite să fie zdruncinate din temelii prin unica voință a câtorva profesori în materie de legi. Desigur, pretutindeni, atitudinea ostilă arătată de acum înainte față de vechile moduri de probațiune, mai ales față de duelul judiciar, ca și elaborarea, în dreptul public, a noțiunii de lezmaiestate au datorat câte ceva exemplelor din *Corpus Iuris* și din glosa, în plus, imitarea gândirii antichității era, în speță, intens sprijinită de cu totul alte influențe: groaza pe care o resimțea biserica față de sânge, ca și pentru orice obicei ce putea să pară destinat „a-l ispiti pe Dumnezeu”; atracția pe care o exercitau, mai ales asupra negustorilor, unele proceduri mai comode și mai raționale; reînnoirea prestigiului monarhic. Dacă, în secolele al XII-lea și al XIII-lea, pot fi văzuți anumiți notari străduindu-se să exprime, în vocabularul codurilor, realitățile timpului lor, aceste tentative stângace nu ating nicidecum miezul relațiilor umane. Alta a fost calea prin care dreptul savant a acționat atunci cu

11 *Rev. histor. de Droit*, 1922, pag. 301.

135

rat asupra dreptului viu: învățându-l să capete o conștiință mai despre sine însuși.

Într-adevăr, față în față cu preceptele pur tradiționale care, pana guvernaseră de bine de rău societatea, atitudinea oamenilor for-îa școala dreptului roman avea să fie prin urmare aceea de a a pentru a-i estompa contradicțiile și incertitudinile. Cum ține de i unor astfel de mentalități să se propage iute, aceste tendințe nu târziat, de altfel, să depășească cercurile relativ restrânse care o legătură directă cu excelentele instrumente de analiză rațională moștenire de doctrina antică. Dar și aici ele se adaptau la multe curente spontane. O civilizație mai puțin ignorantă era înde scriere. Colectivități mai însemnate – înainte de toate, co-e urbane – cereau fixarea unor reguli

al căror caracter nestabil posibil atâtea abuzuri. Regruparea mediilor sociale în mari sau în mari principate favoriza nu numai renașterea legislației, i, pe întinse teritorii, extinderea unei jurisprudențe unificatoare, era lipsit de temei faptul că, deprimantei diversități a datinilor autorul aceluia *Tratat al legilor engleze*, în continuarea pasajului i fost citat mai sus, îi opunea practica, mult mai bine ordonată, icurtea regală. În regatul capețian, este caracteristic faptul că, în anul 1200, alături de vechea menționare a cutumei locale, în cel mai îngust, pot fi văzute apărând numele unor zone mai înde drept cutumiar: Franța în jurul Parisului, Normandia, Cham – Prin toate aceste semne se pregătea o operă de cristalizare, sfârșecolului al XII-lea urmând să-i cunoască, dacă nu desăvârșirea, puțin simptomele.

I Italia, după carta de la Pisa, din 1142, statutele urbane se vorți. La nord de Alpi, actele privind libertăți acordate burghezilor în ce în ce mai mult să se transforme în expuneri detaliate ale celor. Henric al II-lea, rege jurist, „savant în statornicirea și co? a legilor, subtil inventator de judecăți inuzitate” 12, desfășoară, în i, o activitate legislativă intensă. Sub aparența unor acțiuni de rare, practica legislației se reintroduce până în Germania. În Franlip-August, înclinat în toate să-i imite pe rivalii săi englezi, rentează, prin ordonanțe, diferite materii feudale¹³. În fine, au loc în ale unor scriitori care, fără însărcinare oficială, și pur și simplu i comoditatea practicienilor, își dau osteneala să inventarieze nor-juridice în vigoare din preajma lor. Așa cum era natural, iniția-venit din mediile obișnuite, de mult, să nu se declare satisfăcute radiție strict orală: Italia de Nord, unde, către 1150, un compilator tit, într-un fel de *corpus*, cercetările în domeniul dreptului fiefuri – 1 care le inspiraseră juriștilor din țara sa legile promulgate, pe a temă, de către împărați, în regatul lor lombard; Anglia, care a constituindu-se, către 1187, în anturajul seniorului care împărțea

WALTER MAP, *De nugis curialium*, ed. M.R. JAMES, pag. 237. Printre legislațiile regale foarte vechi figurează și aceea a regilor Ierusalim-Cf. H. MITTEIS, în *Beiträge zur Wirtschaftstrecht*, vol. I, Marburg, 1931. NDCLAUDE în *Melanges Paul Fournier*, 1929. La fel, aceea a regilor nor-ai Siciliei. Dar aceasta, pe de o parte, era o continuare a unor tradiții Occidentului.

dreptatea, Renoul de Glainville, acel *Tratat...* de la care noi am preluat deja mai multe date. Apoi au mai fost, către 1200, cel mai vechi

drept cutumiar normand; către 1221, acea *Oglindă a saxonilor* care, redactată, în limbă „vulgară” 14, de către un cavaler, atesta astfel în două feluri profundele cuceriri ale spiritului nou. Strădaniile aveau să fie continuate în mod susținut în timpul generațiilor următoare: astfel că, pentru a înțelege o structură socială imperfect descrisă înainte de secolul al XIII-lea și din care, în pofida unor importante transformări, multe trăsături mai subzistau încă în Europa marilor monarhii, suntem obligați să ne referim adesea, cu toate măsurile de precauție necesare, la aceste opere relativ târzii, dar în care se reflectă limpezimea organizatorică proprie perioadei catedralelor și „sumelor”. Care istoric al epocii feudale ar putea renunța la ajutorul celui mai admirabil analist al societății medievale, cavalerul poet și jurist, judecător în numele regilor fii și nepoți ai lui Ludovic al IX-lea *cel Sfânt*, autorul, în 1283, al lucrării *Cutume din Beauvaisis*: Filip de Beaumanoir?

Or, un drept care, de acum încolo, era fixat, în parte, pe cale legislativă și, în totalitate, se învăța și se scria, cum să nu-și fi pierdut mult din maleabilitate și din diversitate? Desigur, absolut nimic nu îl împiedica să continue să evolueze: ceea ce a și făcut, de fapt. Dar el se modifica mai puțin inconștient, în consecință mai rar. Căci a reflecta asupra unei schimbări înseamnă întotdeauna a risca să renunți la ea. Unei perioade într-o permanentă mișcare, unei epoci de gestație obscură și profundă îi va succede, începând din a doua jumătate a secolului al XII-lea, o eră în care societatea va tinde, de acum înainte, să organizeze relațiile umane cu mai multă rigoare, să stabilească limite mai clare între clase, să șteargă multe diversități locale, în fine să nu admită decât transformări mai lente. De această metamorfoză hotărâtoare din jurul anului 1200, cu siguranță că avatarurile mentalității juridice, strâns legate, de altfel, de celelalte înlănțuiri cauzale, nu au fost singurele responsabile. Nu există totuși nicio îndoială că ele au contribuit din plin la aceasta.

14 Cel puțin în singura versiune de care dispunem. Ea fusese probabil precedată de o redactare latină, care este pierdută astăzi.

137

fi

PARTEA A DOUA

LEGĂTURILE DE LA OM LA OM

fel.

CARTEA ÎNTÂI

LEGĂTURILE DE SÂNGE

CAPITOLUL I SOLIDARITATEA NEAMULUI

1. „PRIETENII CARNALI” (*AMIS CHARNELS*)

Cu mult anterioare și, prin esența lor, străine de relațiile inter-urnane caracteristice feudalității, legăturile bazate pe comunitatea de sânge au continuat să joace, în chiar interiorul noii structuri, un rol prea important pentru ca să ne fie permisă excluderea lor din zugrăvirea acesteia. Din nefericire, studiul lor este dificil. Nu e lipsit de temei faptul că, în vechea Franță, comunitatea familială din zonele rurale era desemnată în mod curent sub numele de „communante taisible”. Înțelegeți: „tăcută”. Ține de natura însăși a raporturilor dintre rudele apropiate ca acestea să se dispenseze cu ușurință de orice înscrisuri. S-a recurs oare prin excepție la ele? Alcătuite aproape în exclusivitate spre folosința claselor sus-puse, aceste acte au dispărut în mare parte. Cel puțin înainte de secolul al XIII-lea. Căci, până la această dată, aproape singurele arhive care ni s-au păstrat sunt cele ale bisericilor. Dar acesta nu este unicul obstacol. Un tablou de ansamblu al instituțiilor feudale poate fi încercat cu deplină îndreptățire întrucât, născute în chiar momentul în care se constituia cu adevărat o Europă, ele s-au extins, fără diferențe fundamentale, în întreaga lume europeană. Instituțiile de înrudire, din contră, erau, pentru fiecare dintre grupurile de origini diferite pe care destinul le adusese în situația de a trăi împreună, legatul deosebit de rezistent al trecutului său specific. Încercați de exemplu să comparați cvasiuniformitatea regulilor referitoare la moștenirea fiefului militar cu infinita diversitate a acelor care stabileau transmisiunea celorlalte bunuri. În expunerea care va urma, vom fi obligați, mai mult ca oricând, să ne mulțumim să punem accentul pe câteva mari tendințe.

În toată Europa feudală, deci, există grupuri consangvine. Termenii care servesc pentru a le desemna sunt destul de variabili: în Franța, cel mai frecvent, „rudenie” (*parente*) sau „neam” (*lignage*). În schimb, legăturile astfel înnodate sunt considerate extrem de puternice. În acest

— 141

ste caracteristic un cuvânt. În Franța, pentru a vorbi de rudale iate, se zice de obicei „prietenii” (*amis*), și nimic mai mult, iar în mia *Freunde*: „prietenii săi”, enumera, în secolul al XI-lea un act e-de-France, „adică mama sa, frații săi, surorile sale și ceilalți ați ai săi

prin sânge sau prin alianță” 1. Doar dintr-o destul de preocupare de exactitate se precizează uneori: „prietenii carnali” *charnels*). Ca și cum, într-adevăr, nu ar exista prietenie adevărată între persoane unite prin sânge!

— Oul cel mai bine slujit este acela ai cărui războinici sunt cu toții i legați de el fie prin relația nouă și autentic feudală a vasalității, **n** străvechea relație de rudenie: două legături care sunt puse în urent pe același plan, deoarece cu o putere egală de constrângere, **r** să aibă întâietate față de toate celelalte. *Magen und mannen*: ți-a în epopeea germană, are aproape rang de proverb. Dar poezia e singurul nostru garant în acest caz, iar perspicacele Joinvilie, aiul al XIII-lea încă, știe bine că dacă oastea lui Guy de Mau-a făcut minuni la Mansourah, aceasta s-a datorat faptului că era să în întregime fie din „oameni absolut devotați ai căpeteniei *es Uges*”), fie din cavaleri din neamul său. Devotamentul atinge naxim atunci când cele două solidarități se confundă; așa i s-a ilat, după cum relatează poemul epic, ducelui Begue, ai cărui o: vasali erau „toți dintr-o înrudire”. De unde își scoate puterea >il, fie că e din Normandia sau din Flandra, după mărturia cro) **r**? Din castelele sale, fără îndoială, din frumoasele sale venituri i, din numărul vasalilor săi, dar și din acela al rudelor sale. La ut lucrurile, mai jos, pe întreaga scară socială. Erau astfel acei) îi burghezi din Gând despre care un scriitor, care îi cunoștea punea că dispuneau de două mari forțe: „turnurile lor” – tur-istocrate, ale căror ziduri de piatră, în orașele lor, aruncau o groasă peste umilele case de lemn ale clasei populare – și „ruor. Acestea erau, fie doar în parte, simpli oameni liberi, caracprin modesta sumă de răscumpărare (*wergeld*) de 200 de șilingi, abil mai ales țărani, membrii acelor familii contra cărora, în a imătate a secolului al X-lea, oamenii din Londra se declarau gata e la luptă, „dacă ele ne împiedică să ne exercităm drepturile, lindu-se protectoarele hoților” 2, at în fața unui tribunal, omul își găsea ajutoarele naturale în sale. „Conjurătorii” (*conjureurs*), al căror jurământ colectiv era it pentru a-l dezvinovăți pe învinuit de orice acuzație sau pentru urma plângerea unui reclamant, erau, acolo unde această veche iră germanică rămânea în uz, dintre „prietenii carnali” pe care ăla, fie uzanța cereau să fie aduși: așa au fost, la Usagre, în *irtulaire de Sainte Madeleine de Davron*: Bibi. Nat., ms. latin 5288, fol. ceasta echivalare a cuvintelor „prieten” și „rudă” se regăsește în textele galeze și irlandeze; cf. R. THURNEYSEN, în *Zeitschr. der*

Savigny-Stif-A., 1935, pag. 100 – 101.

INVILLE, ed. DE WAILLY (*Soc. de l'histoire de France*), pag. 88.

— Lorrain, ed. P. PARIS, vol. I, pag. 103.

— ROBERT DE TORIGNY, ed. 3LE, pag. 224 – 225.

— GISLEBERT DE MONS, ed. Pertz, pag. 235 și pag...
ETHELSTAN, *Lois*, VI, c. VIII, 2.

Castilia, cele patru rude chemate să jure împreună cu femeia care s-a declarat victimă a unui viol³. Uneori se prefera, ca mijloc de probațiune, duelul judiciar. În principiu, spune Beaumanoir, el nu putea fi cerut decât de una dintre părți. Cu două excepții, totuși: vasalului „absolut devotat” (*vassal Uge*) îi este îngăduit să solicite lupta pentru seniorul său, și orice om o poate face dacă cineva din neamul lui este în cauză. O dată în plus, cele două legături apar egale în rang. Astfel, în *Rolană*, le vedem pe rudele Lui Ganelon delegându-l pe unul dintre ai lui pentru a se angaja în luptă împotriva celui ce l-a acuzat de trădare. În acest „Cântec”, de altfel, solidaritatea se extinde încă mult mai departe. După înfrângerea luptătorului lor, cei trei membri ai grupului familial, care l-au „cauționat”, vor fi spânzurați, în ciorchine, de arborele din Pădurea Blestemată. Exagerare de poet, fără nicio îndoială. Epopeea era o lentilă măritoare. Dar ale cărei născociri nu puteau spera să întâlnească oarecare bunăvoință decât pentru că flatau opinia generală. Către anul 1200, seneșalul de Normandia, reprezentant al unui sistem de drept mai evoluat, cu greu își putea împiedica agenții să supună aceleiași pedepse, împreună cu criminalul, și întreaga sa familie⁴. Într-atât individul și grupul păreau inseparabili.

Dar pe cât era un sprijin, acest neam era, în felul său, și un judecător. Către el, dacă le dăm crezare „poemelor epice”, se îndrepta gândul cavalerului, în zi de pericol. „Vino în ajutorul meu – Ca să nu comit o lașitate – Care să-i fie reproșată neamului meu”: în acest mod Wilhelm de Orania o imploră cu naivitate pe Maica Domnului⁵; iar dacă Roland refuză să cheme în ajutorul său armata lui Carol cel Mare, o face de teamă ca rudele sale să nu fie blamate din cauza lui. Onoarea sau dezonoarea unuia dintre membrii săi se răsfrâng asupra întregii mici colectivități.

Totuși, înainte de toate, legăturile de sânge își manifestau întreaga lor forță în vendetă.

2. VENDETA

Evul mediu, aproape de la un capăt la celălalt, și îndeosebi epoca

feudală, a trăit sub semnul răzbunării personale. Aceasta, bineînțeles, îi revenea înainte de toate, ca cea mai sacră dintre datorii, individului lezat. Fie chiar și după moarte. Născut într-una dintre acele familii burgheze cărora propria lor independență, în relația cu marile state, le-a permis o îndelungată fidelitate față de ideea tradițională de onoare, un florentin bogat, Velluto di Buonchristiano, fiind rănit de moarte de către unul dintre dușmanii săi, și-a făcut, în 1310, testamentul. În acest act care, operă de pietate ca și de administrare înțeleaptă, părea, în acel timp, destinat, întâi și întâi, să asigure mântuirea sufletului prin a HINOJOSA, CCLXXXVIII, pag. 291, **n. 2**.

4 J. TARDIF, *Coutumiers de Normandie*, vol. I, pag. 52, **c. LXI**.

5 *Le couronnement de Louis*, ed. E. LANGLOIS, **v. 787 – 789**.

143

cucernice, el nu s-a temut defel să înscrie un legat în favoarea fătorului său, dacă se găsea unul să o facă6.

mul izolat, totuși, nu putea face mare lucru. De altfel, cel mai înalta era aceea a cărei ispășire trebuia impusă. Atunci intra în e grupul familial, și era văzută născându-se acea răzbunare prienumită *faide*, după vechiul cuvânt germanic ce s-a răspândit încu încetul în toată Europa: „răzbunarea rudelor pe care noi o i *faide*”. spune un specialist german în dreptul canonic7. Nicio ție morală nu părea mai sfântă decât aceea. În Flandra, către ui secolului al XII-lea, trăia o doamnă nobilă al cărei soț și cei fuseseră omorâți de către inamicii lor: de atunci, vendeta bă-rrajbă în ținutul înconjurător. Un om cucernic, episcopul de îs, Arnoul, veni să îndemne la reconciliere. Pentru a nu-l asculta, i-a poruncit să se ridice podul mobil. La frizoni, însuși cadavrul răzbunare; el se descărna, atârnat în casă, până în ziua în care după înfăptuirea răzbunării (*jaide*), primeau în fine dreptul să-l pe8. În Franța, până în ultimele decade ale secolului al XIII-lea, >tul Beaumanoir, slujitor de regi buni păstrători ai păcii, conde dorit ca fiecare să știe să calculeze gradele de rudenie. Oare

Pentru că, spune el, în războaiele private, să poată fi solicitat ui prietenului său”.

regul neam, grupat de obicei sub ordinele unei „căpetenii de punea deci mâna pe arme pentru a pedepsi omorul, sau chiar tai injuria adusă unuia dintre ai săi. Dar acțiunea nu se îndrepta npotriva autorului faptei. Căci solidarității active îi corespundea aritate pasivă la fel de puternică. În Frizia, nu era neapărat ne-moartea asasinului

pentru a putea înmormânta cadavrul, în sfâr-Lat; era suficientă aceea a unui membru al familiei sale. Și dacă, ci și patru de ani după întocmirea testamentului său, Velluto, pune, și-a găsit în sfârșit, într-una dintre rudele sale, răzbună-lorit, ispășirea, la rândul ei, s-a îndreptat nu spre vinovat, ci rudă a acestuia. Cât de puternice și durabile au fost aceste men –, nimic nu o atestă mai bine, fără îndoială, decât o hotărâre, re-irzie, a Parlamentului din Paris. În 1260, un cavaler, Louis Defeux, ănit de un oarecare Thomas d'Ouzouer, și-a chemat agresorul în arții. Acuzatul nu a negat deloc fapta. Dar a arătat că el însuși atacat, cu câțva timp înainte, de un nepot al victimei sale. Ce proșă? Nu așteptase el, conform ordonanțelor regale, patruzeci de înte de a-și îndeplini răzbunarea?

— Acesta era timpul consi-îecesar pentru ca neamurile să fie avertizate asupra pericolului **n** se cuvine – De acord, a răspuns cavalerul; dar ce a făcut ne-neu nu mă privește defel. Argumentul nu avea nicio valoare; a unui individ le angaja pe toate rudele sale. Așa au decis, cel judecătorii cucernicului și pașnicului Ludovic cel Sfânt. În acest

AVIDSON, *Geschichte von Florenz*, vol. IV, 3, 1927, pag. 370 și 384 – 385. EGINO DE PRUM, *De synodalibus causis*, ed. WASSERSCHLEBEN, II, 5. ANULF, *Vita Arnulfi episcopi*, în SS., vol. XV, pag. 889.

— THOMAS RTIMPRE, *Bonum universale de apibus*, II, 1, 15.

mod, sângele cerând sânge, certuri interminabile, născute din cauze adesea neînsemnate, aruncau familiile învrăjbite unele contra celorlalte. În secolul al XI-lea, o dispută între două case nobile din Burgundia, începută într-o zi de cules de vie, s-a prelungit timp de treizeci de ani; încă de la primele confruntări, una dintre tabere pierduse peste unsprezece oameni⁹.

Dintre aceste răzbunări (*faides*), cronicile au reținut mai ales luptele purtate între marile familii cavaleriești: așa a fost cea „ură ce dăinuie la nesfârșit” (*pardurable haine*), amestecată cu trădări cumplite, care, în Normandia secolului al XII-lea, i-a asmuțit, unii contra altora, pe cei din clanurile Giroie și Talvas¹⁰. În povestirile psalmodiate de către „jongleri”, seniorii regăseau ecoul propriilor pasiuni, amplificate până la epopee. Vendetele „lorenilor” contra „bordelezilor”, ale familiei lui Raoul de Cambrai împotriva aceleia a lui Herbert de Verman-*dois* umplu unele dintre cele mai frumoase poeme

epice ale noastre¹¹. Lovitura mortală pe care, într-o zi de sărbătoare, unul dintre infanții de Lara i-a dat-o unei rude a mătușii sale a generat seria de omoruri care, înlănțuite, formează intriga unui celebru *cântar* spaniol. Numai că, în întreaga societate, de sus până jos, domneau aceleași moravuri. Fără îndoială, când, în secolul al XIII-lea, nobilimea se constituise deja într-un corp ereditar, ea avea tendința să-și rezerve, ca un titlu de onoare, toate formele de recurgere la arme. Puterile publice – ca, de exemplu, curtea comitală din Hainaut în 1276¹² – și doctrina juridică o vor valida: din simpatie pentru prejudecățile nobiliare, dar și pentru că prinți sau juriști, preocupați de întronarea păcii, simțeau nevoia, mai mult sau mai puțin confuz, de a sacrifica o parte pentru a nu pierde totul. Renunțarea la orice răzbunare, care, pentru o castă războinică, nu numai că nu putea fi practic posibilă, dar nici chi & r din punct de vedere moral nu era de conceput să i se impună, era important să fie obținută măcar de la restul populației. Astfel violența d-venea un privilegiu de clasă. Cel puțin, în principiu. Căci înșiși autorii care, precum Beaumanoir, consideră că „alții decât gentilomii nu se pot război”, nu ne lasă nicio iluzie privind valoarea reală a acestei reguli. Arezzo nu era singurul oraș de unde Sfântul Francisc putea să exorcizeze demonii discordiei, cum reiese dintr-o pictură de pe pereții bazilicii din Assisi. Dacă primele constituții urbane au avut pacea ca principală grijă și se prezentau, în consonanță cu numele ps care și-l luau uneori, ca acte de „pace”, aceasta s-a întâmplat mai ales pentru că între multe alte cauze de dezbinare, burgheziile în curs de apariție erau învrăjbite, așa cum o spune tot Beaumanoir, „de rivalitățile care pun în mișcare un neam împotriva celuilalt”. Puținul pe care îl știm despre viața din zonele rurale ne dezvăluie și aici o stare de lucruri asemănătoare.

9 RAOUL GLABER, ed. PROU, II, c. x.

lu' Pe această temă se va găsi, în cartea vicontelui DU MOTÉY, *Origines de la Normandie et du duché d'Alençon*, 1920, o povestire animată de o candidă parțialitate în favoarea celor din familia Talvas.

11 Fr. *gestes de la lat. gesta* = isprăvi săvârșite.

— Nota trad.

12 F. CATTIER, CCLXXXIV, pag. 221 – 223. Cf. pentru Bavaria, SCHNEL-BOGL, *Die innere Entwicklung des bayerischen Landfriedens*, 1932, pag. 312.

10 – Societatea feudală, vol. I 145

ceste sentimente nu domneau totuși absolut fără rezerve. Ele săi de alte forțe mentale: oroarea de vărsare de sânge, pe care o văduia biserica; ideea tradițională de pace publică; și mai ales i de această pace. Vom afla mai încolo istoria strădaniei dure pentru realizarea liniștii interne, strădanie care, de-a lungul epo-idale, a fost unul dintre simptomele cele mai izbitoare ale înseși – căroră, cu mai mult sau mai puțin succes, urma să li se pună i. Acele „un mortale” (*haines mortelles*) – împerecherea cuvin-dobânda o valoare aproape tehnică – pe care le generau fără re legăturile de neam se numărau, incontestabil, printre princi-cauze ale dezbinării dintre oameni. Dar, parte integrantă dintr-un loral căruia, în adâncul inimilor lor, îi rămâneau credincioși chiar mai înfocați susținători ai ordinii, doar câțiva utopiști își puteau ne să urmărească suprimarea lor totală. Fixând tarife sau locuri zise exercitării violenței, oricare ar fi fost aceea, multe acorduri ce recunoșteau, totodată, în mod expres, legitimitatea acestei Puterile publice, în majoritatea lor, nu au acționat altfe.1. Ele dat silința să-i protejeze pe cei nevinovați împotriva celor maiătoare abuzuri ale solidarității colective și au stabilit termene de zare. Ele s-au străduit să facă totodată deosebire între represautorizate și simplele tâlhării, întreprinse sub masca unei ispă-Ele au încercat uneori să limiteze numărul și natura prejudicii-sceptibile să fie spălate în sânge: conform ordonanțelor normandei Wilhelm Cuceritorul numai uciderea unui tată sau a unui fiu. i îndrăznit din ce în ce mai frecvent, pe măsură ce se simțeau uternice, să o ia înaintea răzbunării private, în pedepsirea fie ailor flagrante, fie a crimelor care se încadrau în capitolul violării și mai ales au insistat cerând grupărilor adverse, uneori impu-le, încheierea de tratate de armistițiu sau de împăcare, arbitrate bunale. Într-un cuvânt, cu excepția Angliei unde, după Cucerire, iția oricărui drept legal de răzbunare a fost unul dintre aspectele iei” regale, ele s-au limitat la temperarea exceselor unor praccare nu puteau și poate nici nu doreau să le împiedice. De altseși procedurile judiciare, atunci când din întâmplare partea le-s prefera acțiunii directe, nu erau altceva decât vendete regle-te. Priviți, în cazul unui omor intenționat, partajul semnificativ „e îl dispune, în 1232, „carta” municipală din Arques, în comita „tois: seniorului, bunurile vinovatului; corpul său, pentru a fi t, rudelor victimei14. Dreptul de a depune plângere aparținea se întotdeauna în exclusivitate familiei15; iar în secolul al XIII-lea n orașele și principatele cu cele mai îmblânzite moravuri, de la

în Flandra sau în Normandia, ucigașul nu-și putea primi ier

De exemplu, în Flandra WALTERUS, *Vita Karoli*, c. 19, în SS., vol. XII.

47.

G. ESPINAS, *Recueil de documents relatifs à l'histoire du droit muni*

rtoisy vol. I, pag. 236, c. XXVIII. Este semnificativ că această dispoziție rut din „Keure” din 1469, pag. 251, c. IV. j.

Dar și, așa cum o vom vedea mai departe, seniorului victimei sau vasaiu; dar aceasta, printr-o veritabilă asimilare a legăturii de protecție și de sință personală cu raportul de rudenie.

tarea din partea suveranului sau a judecătorilor decât dacă se împăcase mai întâi cu rudele victimei.

Căci, oricât de vrednice de respect ar fi părut „aceste vechi dușmăanii bine păstrate”, despre care vorbesc cu bunăvoință poeții spanioli, zadarnică era speranța ca ele să dureze veșnic. Mai devreme sau mai târziu, trebuia să se ajungă la iertarea – cum se spune în *Girart de Roussillon* – a „răzbunării morților” (*jaide des morts*). Potrivit unui obicei foarte vechi, reconcilierea se producea, în mod obișnuit, cu ajutorul unei despăgubiri. „Lancea pe pieptul tău, cumpăr-o, dacă nu vrei să primești lovitura”: sfatul din acest vechi dicton anglo-saxon nu încetase nicidecum să fie înțelept¹⁶.

La drept vorbind, tarifele regulate de împăcare, pe care legile barbare le elaboraseră odinioară cu atâta minuțiozitate și, în special, în caz de omor, savanta eșalonare a „prețului omului”, nu se mai păstrau decât ici și colo și, de altfel, considerabil modificate: în Frizia, în Flan-dra, în câteva zone din Spania. În Saxonia, totuși conservatoare în general, dacă „Oglinda” de la începutul secolului al XIII-lea mai cunoaște încă o formulare de acest fel, ea mai apare doar ca un arhaism destul de iluzoriu; iar acea „taxă de răscumpărare a omului” (*relief de l'homme*), pe care, sub Ludovic cel Sfânt, anumite texte din valea Loarei continuă să o stabilească la 100 de *sous*, se aplică numai în circumstanțe excepționale¹⁷. Cum ar fi putut să fie altfel? Vechilor sisteme de drept etnice li se substituiseră cutume de grup, comune de acum încolo unor populații cu tradiții penale opuse. Puterile publice, altă dată interesate de stricta plată a sumelor prevăzute, întrucât percepeau o parte din ele, își pierduseră puterea de a mai revendica ceva, în timpul haosului din secolul al X-lea și al XI-lea. În fine și mai

ales, deosebiriile dintre clase pe care se întemeiaseră calculele vechi se alteraseră în mod profund.

Dar dispariția baremurilor fixe nu atinge însăși datina răscumpărării. Aceasta a continuat, până la sfârșitul evului mediu, să concureze cu pedepsele corporale, ridicate la mare cinste de răspândirea acordurilor de conciliere, ca fiind mai apte să-i sperie pe criminali. Numai că prețul injuriei sau al sângelui, căruia i se adăugau uneori ctitorii cucernice, spre pomanirea sufletului răposatului, era hotărât de acum înainte, în fiecare *°az particular, prin înțelegere, arbitraj sau decizie judecătorească. Astfel, pentru a nu cita decât două exemple, luate din cele două extremități ale ierarhiei, s-au văzut, către 1160, episcopul de Bayeux primind o biserică de la o rudă a seniorului care o omorâse pe nepoata sa și, în 1227, o țărană din ținutul Senonais căpătând de la ucigașul soțului ei o mică, sumă de bani¹⁸.

La fel ca răzbunarea (*faide*), plata care îi pune capăt interesa grupuri întregi. De fapt, atunci când era vorba de un prejudiciu ușor se statornicise obiceiul, pare-se foarte vechi, de a limita compensarea la individul lezat. Aveau de-a face, în schimb, cu o crimă, uneori

16 GIRART DE ROUSSILLON, traducere P. MEYER, pag. 104, n° 787.

— Leges Kdwardi *Confessoris*, XII, 6.

17 *Établissements de Saint Louis*, ed. P. VIOLLET.

18 L. DELISLE și E. BERGER, *Recueil des ades de Henri II*, n° CLXII; cf.

CXCIV. – M. QUANTIN, *Recueil de pieces pour jaire suite au cartulaire general de l'Yonne*, n° 349.

147

și cu o schilodire? Familia victimei era aceea care, total sau paririmea „prețul omului”. În toate cazurile, familia vinovatului juia la depunerea banilor: în virtutea unei obligații strict legale form normelor indicate dinainte, acolo unde tarifele stabilite răă în vigoare: în alte părți, hotăra uzanța, sau poate simpla: uviință, destul de constrângătoare totuși, și una și alta, pentru erile publice să le recunoască valoarea de lege. „Despre mijloa-ănești ale prietenilor”: astfel – transcriind pe formularul lor un administrativ legal care dispunea fixarea, după o cercetare printuma, a cotelor-părți ale diferiților *amis charnels* citați la un de aranjament – intitulau acest model de act secretarii cancelui Filip cel Frumos, considerând, fără

îndoială, că îl vor utiliza **d** frecvent 19.

2 altfel, achitarea unei despăgubiri nu era suficientă de obicei a pecetlui convenția. Era necesar, în plus, un ritual de recunoaș-greșelii, sau mai curând de supunere față de victimă sau de ai; 1 mai des, cel puțin între persoane cu rang relativ superior, el urma gestului de subordonare de cea mai mare gravitate cunoscut: acela al omagiului „prin gură și mâini” (*de bouche et de mains*)... era vorba nu atât de indivizi cât de grupuri care se înfruntau. când, în 1208, intendentul călugărilor de la Saint-Dénis, ia; cuil, a încheiat pacea cu cel al seniorului de Montmorency, pe [rănis, a trebuit să aducă împreună cu el, pentru omagiul de e, douăzeci și nouă dintre „prieteni” săi; iar, în martie 1134, asasinarea adjunctului superiorului consiliului de canonici din îs, au putut fi văzute toate rudele mortului reunite pentru’ a omagiile, nu numai al unuia dintre asasinii săi, ale complicilor și sălilor săi, dar și ale „celor mai buni din familia sa”: în total: ute patruzeci de persoane²⁰. În tot cazul, acțiunea omului se pron sânul neamului său, în unde colective.

SOLIDARITATEA ECONOMICĂ

xidentul feudal recunoștea, în unanimitate, legitimitatea pose-individuale. Dar, în practică, solidaritatea grupului familial se gea, în mod frecvent, în societate de bunuri. Pretutindeni, în zourale, numeroase „frății” (*frereches*) grupau, în jurul aceluiași și al aceleiași „oale” și pe aceleași câmpuri în indiviziune, mai gospodării înrudite. Deseori seniorul încuraja sau impunea foloicestor „tovărășii” (*compagnies*): căci el considera avantajos să îi iscă pe membrii lor drept solidari, de voie de nevoie, la platanțelor. Într-o mare parte a Franței, regimul succesoral al șerbu-cunoștea alt sistem de transmitere a drepturilor decât pe acela ținuării unei comunități deja existente. Ce se întâmpla în cazul 2 moștenitorul natural, fiu sau uneori frate, părăsise vatra fami

Bibl.nat. ms. latin 4763, fol. 47 **r**^o.

FELIBIEN, *Histoire del’abbaye royale de Saint-Denys*, **p.** just., **n**^o CLV.

UCHAIRE, *Louis VI*, no 531.

hală înainte de deschiderea succesiunii? Atunci, dar numai atunci, drepturile sale se pierdeau, în totalitate, în fața acelora ale stăpânului. Fără îndoială, aceste moravuri erau mai puțin generale în clasele mai înalte, din mai multe motive: pentru că împărțirea devine

desigur cu mult mai ușoară pe măsură ce crește bogăția; dar mai ales poate pentru că veniturile senioriale puteau fi cu greu diferențiate de puterile de comandă care, prin natura lor, se pretau mai puțin la exercitarea lor colectivă. Și totuși, mulți seniori mărunți, îndeosebi în centrul Franței și în Toscana, practicau, exact ca țăranii, indiviziunea, exploatând în comun patrimoniul, trăind toți împreună în castelul strămoșesc sau cel puțin ridicându-se în apărarea acestuia. Erau „gentilomi cu capa găurită”, dintre care unul, trubadurul Bertrand de Born, este chiar prototipul cavalerilor pârlâți: așa era, încă și în 1251, cei treizeci și unu de coproprietari ai unei fortărețe din comitatul Gevaudan²¹. Dar atunci când, din întâmplare, un străin reușea să se alăture grupului? Fie că era vorba de oameni simpli sau de personaje plasate mai sus pe scara socială, actul de asociere îmbrăca de bunăvoie forma unei „fraternități” fictive: ca și cum nu putea fi un contract de asociere cu adevărat solid decât acela care, neputându-se întemeia pe înrudire de sânge, cel puțin o imita. Nici chiar marii baroni nu nesocoteau întotdeauna aceste obiceiuri comunitare: ca dovadă, timp de mai multe generații, Bosoni-zii, stăpâni ai comitatelor provensale, au putut fi văzuți cum, păstrând fiecărei ramuri propria sa zonă de influență, în același timp considerau conducerea generală a fiefului ca o indiviziune și se împăunau toți, în chip uniform, cu același titlu de „conte” sau „prinț” al întregii provențe.

De altfel, chiar dacă posesiunea era realmente individualizată, ea nu scăpa nicidecum legăturilor familiale. Între doi termeni pe care noi i-am considera cu ușurință antinomici, această perioadă de „participare” juridică nu vedea nicio contradicție. Să răsfoim actele de vânzare sau de donație din secolele X, XI și XII, pe care ni le-au păstrat arhivele ecleziastice. În mod frecvent, într-un preambul redactat de clerici, cel care înstrăina își proclama dreptul de a dispune, în toată libertatea, de bunurile sale. Aceasta era, într-adevăr, teoria bisericii: îmbogățită fără încetare prin daruri și pe deasupra apărătoare a destinului sufletelor, cum ar fi admis ea să se fi pus vreun obstacol în calea credincioșilor săi, dornici să-și asigure, prin acte cucernice de generozitate, propria lor mântuire sau aceea a unor ființe dragi? Interesele înaltei aristocrații, al cărei patrimoniu se mărea din cesiunile de pământuri consimțite, mai mult sau mai puțin voluntar, de către cei mici, duceau în aceeași direcție. Nu este o întâmplare faptul că, începând din secolul al IX-lea, legea saxonă, enumerând

circumstanțele în care înstrăinarea era permisă, chiar dacă ea ar fi urmat să aibă ca efect dezmoșteni-rea rudelor, înscrie aici, alături de donațiile în favoarea bisericilor și a regelui, cazul bietului nenorocit care, „împins de foame”, ar fi pus condiția să fie hrănit de persoana importantă căreia i-a cedat peticul său de pământ²². Și totuși, aproape întotdeauna, hrisoave sau însemnări.

21 B. DE BORN, ed. APPEL, 19, v. 16 – 17.

— POREE, CCCIII.

22 *Lex Saxonum*, c. LXII.

149

ăť de tare ar fi proclamat drepturile individului, nu uită să mențioan continuare, consimțământul diferitelor rude ale vânzătorului ale donatorului. Aceste aprobări păreau necesare în asemenea mă-încât adesea cei în cauză nu ezitau să le remunereze. Se întâmpla rreo rudă, nefiind consultată în momentul respectiv, să pretindă, >îi după mulți ani, lovirea convenției de nulitate? Beneficiarii prolază împotriva nedreptății sau a lipsei de respect, iar câteodată r aduc chestiunea în fața unui tribunal și obțin câștig de cauză-3, ouă cazuri din zece, totuși, în pofida protestelor și judecăților, sunt; ați, în final, să cadă la învoială. Să fim bine înțeleși: nu era nici-m vorba, ca în legislațiile noastre, de o protecție oferită moșteni-3 r, în sensul restrâns al termenului. Fără ca vreun principiu exact în iteze cercul celor al căror asentiment urma să fie cerut, este ne-ielnic faptul că intervin și mulți colaterali, cu toată prezența desenților, sau că, într-o aceeași ramură, diferitele generații sunt che să-și dea împreună acordul. Idealul era, cum vedem că se anga-un sergent din Chartres, să-și procure – chiar dacă soția, copiii ironie acceptaseră deja – avizul favorabil „de la atâtea ude și ni apropiati cât va fi posibil” 24. Întregul clan se simțea lezat atunci un bun ieșea din stăpânirea sa.

rotuși, începând din secolul al XII-lea, cutumelor adesea inconsec

dar supuse unor mari convingeri colective, vedem substituindu-H-se ui cu încetul un sistem de drept mai iubitor de rigoare și de da

Pe de altă parte, transformările economiei făceau tot mai puțin stabile piedicile ce se puneau de-a curmezișul schimburilor. Odinivânzările imobiliare fuseseră destul de rare; însăși legitimitatea area contestabilă în viziunea opiniei generale, dacă nu aveau, ca

O mare „sărăcie”. Atunci când cumpărătorul era o biserică, ele ghizau adesea sub numele de milostenie. Sau, ceea ce fără îndoială l-ai exact, vânzătorul aștepta de la această aparență, numai pe ju

e înșelătoare, un câștig dublu: în această viață, prețul, inferior celui care ar fi putut fi în absența oricărei alte recompense; pe a cealaltă, mântuirea obținută cu ajutorul rugăciunilor slujitorilor umnezeu. De acum încolo, vânzarea pură va deveni, dimpotrivă, oțiune frecventă și franc declarată. Bineînțeles, pentru a o face abliberă, au fost necesare, în societăți de tip excepțional, spiritul

„Cial și cutezanța unor mari burghezi. În afara acestor medii, oas-au mulțumit să o doteze cu norme de drept proprii, net difete de acelea ale donației. Drept supus încă la multe limitări, dar iuțin înguste decât în trecut și mult mai bine definite. La început stat tendința să se pretindă ca înaintea oricărei înstrăinări cu titlu

3, bunul respectiv să facă obiectul unei oferte prealabile în favoajdelor. Cel puțin dacă el însuși provenea dintr-o moștenire; resdeja gravă, și care avea să fie durabilă²⁵. Apoi, proximativ de

Vezi un exemplu (hotărâre a curții din Blois), CH. METAIS, *Cartulaire redame de Josaphat*, vol. I, n° Cil; cf. n° Cil.

B. GUERARD, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Pere de Chartres* voi II

78, n° XIX”.

Această restricție apare, din 1055 – 1070, într-o însemnare din *Livre e z>aifit-Florent de Saumur*: Bibi. naț., noi achiziții lat. 1930, fol. 113 v».

la începutul secolului al XM-lea, normele s-au limitat să le recunoască membrilor familiei, până la o anumită spiță și potrivit unei ordini date, facultatea ca, vânzarea o dată făcută, să i se poată substitui cumpărătorului, prin plata prețului deja achitat. Nu a existat, în societatea feudală, vreo instituție mai răspândită decât această „luare înapoi în interiorul neamului” (*retrăit lignager*). Cu o singură excepție, a Angliei²⁶ – și încă sub rezerva unora dintre cutumele sale orășenești –, aceasta a triumfat din Suedia până în Italia. Și nici vreo instituție statornicită mai solid: în Franța ea nu avea să fie abolită decât de Revoluție. În acest chip, de-a lungul timpului, puterea economică a grupului familial se perpetua în forme mai puțin fluctuante și totodată mai atenuate.

26 începând din epoca anglo-saxonă, de altfel, s-a putut vedea

creându-se, în Anglia, o categorie de pământuri, la drept vorbind nu prea numeroase, care, sub numele de *book-land*, evitau restricțiile cutumiare și puteau fi înstrăinate în mod liber.

151

CAPITOLUL AL II-LEA

CARACTER ȘI VICISITUDINI ALE LEGĂTURII DE RUDENIE REALITĂȚILE VIEȚII FAMILIALE

vând mai îndeaproape acest grup familial, în pofida forței sale inere și de constrângere, am face totuși o eroare gravă dacă. Începe viața interioară în culori uniform idilice. Faptul că radele de bunăvoie în „vendete” (*faides*) unele împotriva altora nu în întotdeauna, în chiar sânul lor, apariția celor mai teribile cer-ricât de supărătoare ar socoti Beaumanoir că sunt războaiele rude, el nu le consideră în mod vizibil ca excepționale, nici chiară de cele dintre frații dintr-o aceeași căsătorie – ca strict în De altfel ar fi suficient să cercetăm în această privință istoria princiară. Să urmărim, de exemplu, din generație în generație, 1 celor din casa de Anjou, adevărați Atrizi ai evului mediu: răzmai mult decât civil”, care, timp de șapte ani, l-a aruncat incontestului Foulque cel Negru (*Foulque Nerra*) pe fiul său, Geoffroi

Foulque le Rechin, după ce și-a depozat fratele, ținându-l în i vreme de optsprezece ani, de unde l-a eliberat numai după ce lise; sub Henric al II-lea, sentimentele violente de ură ale fiilor va tatălui; în fine, asasinarea lui Arthur de către regele Ioan, sau. În rangul imediat inferior, apar disputele sângeroase ale seniori mijlocii și mici, în jurul castelului familial. Așa a fost a celui cavaler din Flandra care, dat afară din locuința sa de îi doi frați ai săi, i-a văzut pe tânăra lui soție și pe copilul său îți de aceștia, apoi l-a omorât cu mâna sa pe unul dintre uci – i mai ales poemul epic despre viconții de Comborn, una dintre ovestiri de senzații tari care nu pierd nimic prin faptul că ne-au msmise prin glasul monoton al unui scriitor de mănăstire².

origine, iată-l pe viconte Archambaud care, răzbunător al mă-e abandonate, îl omoară pe unul dintre frații săi din a doua că – apoi, mulți ani după aceea, cumpără iertarea tatălui său prin a unui cavaler care, odinioară, îi provocase bătrânului senior o țeurabilă. El lasă, la rândul său, trei fii. Întâiul născut, care a it domeniul și titlul de viconte, moare curând, fără alt descen-îcât un băiat foarte tânăr. Neavând încredere în cel de-al doilea

Uracula S. Ursmari, c. 6, în SS., vol. XV pag. 839.

COPFROI DE VIGEOIS I, 25, în LABBE, *Bibliotheca nova*, vol. II, pag.

dintre frații săi, el îi încredințează ultimului născut, Bernard, pe perk oada minorității copilului, paza pământurilor sale. Ajuns la vârsta intrării în rândul cavalerilor, „copilul” Eble își revendică în zadar moș*, tenirea. Totuși, grație unor medieri prietenești, el obține, în lipsă de ceva mai bun, doar castelul de Comborn. Trăiește aici, cu sângele clo-citind de mânie, până în momentul în care, o întâmplare aducând-o pe mătușa lui în puterea sa, o violează, în public, sperând că-l va forț astfel pe soțul ultragiāt să o repudieze. Bernard își reia soția și pregătește revanșa. Într-o bună zi, el apare în fața zidurilor cu o mică escortă, ca o sfidare. Ebie, care se sculă de la masă cu mintea întunecată de fumurile beției, se lansează nebunește în urmărirea sa. La o oarecare distanță, pretinșii fugari se întorc, pun mâna pe adolescent și îl rănesc de moarte. Acest sfârșit tragic, nedreptățile pe care le suferisg victima, mai ales tinerețea sa, au înduioșat poporul; timp de mai multe zile s-au depus ofrande pe mormântul său provizoriu, în chiar locul uāide căzuse, ca pe racla unui martir. Dar unchiul sperjur și ucigaș, precum și descendenții săi, după el, au păstrat în liniște atât fortăreața cât și domeniul și demnitatea de viconte.

Să nu protestăm împotriva contradicției. În acele secole de violența și: de nervozitate, multe legături sociale puteau trece drept foarte puternice, ba chiar se manifestau ca atare, și totuși să se găsească la discreția unei porniri emoționale. Dar, chiar și în afară de aceste rupturi brutale, provocate atât de lăcomie cât și de mânie, rămâne faptul că, în împrejurările cele mai obișnuite, un simțământ colectiv foarte intens se împăca lesne cu o afecțiune mediocră pentru persoane. Așa cum era natural, poate, într-o societate în care rudenia era concepută mai ales ca mijloc de întrajutorare, grupul conta mult mai mult decât meirl brieri săi, luați unul câte unul. Istoricului oficial, remunerat de către o mare familie baronală, îi datorăm amintirea unei expresii caracteristicpronunțate într-o zi de strămoșul neamului. Cum Jean, mareșal al Angliei, refuza, în ciuda angajamentelor sale, să-i restituie regelui Ștefan una dintre fortărețele sale, inamicii săi l-au amenințat că vor ordona executarea, în prezența lui, a tânărului său fiu, pe care îl dăduse odinioară ca zălog: „Ce-mi pasă mie de copil, a răspuns bunul senior, nu mai am eu și acum nicovalele și ciocanele cu

care voi făuri alții mai frumoși?” 3 Cât privește căsătoria, ea nu era, adesea, în modul cel m-i natural, decât o asociere de interese, iar pentru femei, o instituție de protecție. Ascultați-le, în *Poemul Cidului*, pe fiicele eroului, în momentul în care tatăl lor le anunță că le-a făgăduit infanților de Carrioi. Tinerele fete care, se înțelege de la sine, nu-și văzuseră niciodată logodnicii, îi mulțumesc: „După ce ne veți mărita, vom fi niște doamne bogate”. Aceste concepții erau atât de puternice încât, la popoare totuși profund creștine, au întreținut o ciudată și dublă antinomie, între moravuri și legile religioase.

Biserica agreea destul de puțin o a doua sau a treia căsătorie, chiiir dacă nu le era categoric ostilă. Pe toată scara societății, totuși, recăsătorirea avea aproape forța regulei. Din grija, fără îndoială, de a așa? a satisfacerea trupeză sub semnul sfintei cununii. Dar și pentru că.

L'histoire de Guillaume le Marechal, ed. P. MEYER.vol. I, v. 390 și urm.

153

[când bărbatul a; dispărut primul, singurătatea părea a fi pentru a un pericol prea mare, și că, pe de altă parte, seniorul vedea, în bucată de pământ trecută prin succesiune în mâna femeilor, onțare pentru buna îndeplinire a îndatoririlor. Atunci când, în 1119, zdrobirea cavaleriei antiohiene la Câmpul Sângelui, regele Bauâl II-lea al Ierusalimului s-a preocupat de reorganizarea principael a considerat ca o datorie egal îndreptățită să le păstreze orfamoștenirile și să le găsească văduvelor noi soți. Iar despre șase cavalerii săi, care au murit în Egipt, Joinville notează cu simpH

la care el a stabilit ca soțiile lor să se recăsătorească, toate șase”
4.

I autoritatea seniorială însăși intervenea poruncitor pentru a fi uite cu soți” țărăncile pe care o văduvie inoportună le împiedica cultive bine câmpurile sau să presteze corvezile prevăzute.

Iserica, pe de altă parte, proclama indisolubilitatea legăturii cori-Aceasta nu împiedica defel, mai cu seamă în clasele superioare, ieri frecvente, inspirate adesea de pricinile cele mai banale. Stau re, între multe altele, aventurile matrimoniale ale lui Jean le Ma

povestite, mereu cu același ton egal, de către truverul din slujba lor săi. El o luase de soție pe o doamnă de neam mare, înzestrată.

1 dăm crezare poetului, cu toate calitățile trupului și spiritului:

are bucurie fuseră împreună”. Din nefericire, Jean avea și „un prea puternic”, pe care prudența îi impunea să și-l apropie. A

at-o deci pe încântătoarea lui soție și s-a unit cu sora acelui perpericulos.

ar, fără îndoială, ar însemna să denaturăm cu mult realitățile epo-dale dacă am plasa căsătoria în centrul grupului familial. Femeia arținea decât pe jumătate neamului în care soarta o făcuse să poată pentru puțin timp. „Taci”, îi spune cu asprime Garin le! văduvei fratelui său asasinat, care plânge și se jelește lângă neînsuflețit, „un cavaler curtenitor te va lua din nou... eu sunt are trebuie să țin doliu mare” 5. Dacă în poemul, relativ târziu, al ngilor, Kriemhilda răzbună moartea lui Siegfried, primul ei soț, indu-i pe frații săi – fără ca de altfel legitimitatea acestui acurate cătuși de puțin sigură –, se pare că dimpotrivă, în versiunea A, ea este văzută urmărind răzbunarea (*faide*) fraților săi împoul Atila, al doilea soț al ei și ucigașul lor. Prin tonalitatea senilă ca și prin întinderea sa, ansamblul rudelor (*parentele*) era cu altceva decât mica familie conjugală de tip modern. Dar cum oare ineau exact, contururile sale?

STRUCTURA GRUPULUI FAMILIAL

amuri vaste (*gentes*), puternic cimentate de sentimentul, auten-fals, al unei descendente comune, și prin însuși acest fapt, deH-cu mai multă precizie, Occidentul, în epoca feudală, nu mai cu

UILLAUME DE TYR, XII, 12.

— JOINVILLE, ed. de WAILLY (*Soc. de le France*), pag. 105 – 106.

arin le Lorrain, ed. P. PARIS, vol. II, pag. 268.

noștea decât în marginile sale extreme, în afara teritoriilor realmente feudalizate: pe țărmurile Mării Nordului, familiile (*Geschlechter*) din Frizia sau din Dithmarschen; în Vest, triburi sau clanuri celtice. După toate aparențele, grupuri de atare natură existaseră încă la vechii germani din epoca invaziilor: exemplu, acele *farae* lombarde și france al căror nume continuă să-l poarte și azi mai multe sate italienești sau franțuzești; tot așa, acele *genealogiae* alamane și bavareze pe care anumite texte ni le arată stăpânind pământul. Dar aceste formații prea ample s-au fărâmițat puțin câte puțin.

De altminteri tocmai întâietății absolute a descendentei în linie masculină îi datorase familia romană (*gens*) excepționala rigoare a configurației sale. Or, nimic asemănător nu se întâlnea în epoca

feudală. În vechea Germanie, deja, vedem că fiecare individ avea două categorii de rude, unele „din partea bărbătească” (*du cote de l’eepe*), celelalte „de partea femeiască” (*du cote de la quenouille*), și era solidar, în grade diferite de altfel, atât cu cele din urmă cât și cu primele: ca și când, la germani, victoria principiului agnatic nu a fost niciodată atât de completă încât să facă să dispară orice urmă a unui mai vechi sistem de filiație pe linie maternă. Din nefericire nu știm aproape nimic despre tradițiile familiale indigene ale țărilor supuse de Roma. Dar, indiferent ce ar trebui să gândim despre aceste probleme de origini, este sigur, în orice caz, că, în Occidentul medieval, legătura de rudenie luase sau păstrase un caracter net bifurcat. Importanța sentimentală pe care epopeea o atribuie relațiilor de la unchiul dinspre mamă la nepot nu este decât una dintre expresiile unui regim în care legăturile de alianță prin femei contau aproape tot atât cât cele ale consangvinității paterne⁶. Așa cum o atestă, între altele, mărturia sigură a onomasticii.

Cele mai multe dintre numele de persoane germanice erau formate din două elemente alăturate, fiecare dintre ele având propria sa semnificație. Atâta timp cât s-a păstrat conștiința distincției între cele două tenie, s-a făcut, dacă nu o regulă, cel puțin o uzanță frecventă să se marcheze filiația prin preluarea unuia dintre elementele componente. Și asta chiar în teritorii romane, unde prestigiul învingătorilor răspândise din plin imitația onomasticii lor în rândul populațiilor indigene. Or, prin acest artificiu verbal se făcea legătura urmașilor, aproape fără deosebire, când față de tată, când față de mamă. În satul Palaiseau, de exemplu, la începutul secolului al IX-lea, colonul *Teud-ricus* și soția sa *Ermen-berta* l-au botezat pe unul dintre fiii lor *Teut-hardus*, pe un altul *Erment-arius*, iar pe al treilea, printr-o dublă evocare, *Teut-bertus*¹. Apoi s-a luat obiceiul de a face să treacă, din generație în generație, numele întreg. Și, din nou, aceasta s-a realizat alternând cele două ascendențe. Astfel, dintre cei doi fii ai lui Lisois, senior d’Amboise, care

8 W.-O. FARNSWORTH, *Uncle and nephew in the old French chansons de geste: a study in the survival of matriarchy*, New York, 1913 (*Columbia University Studies in Romance philology and literature*); – CL. H. BELL, *The sister’s son in the medieval German epic: a study in the survival of matriliney*, 1992 (*University of California Publications in modern philology*, vol. X, n° 2).

7 *Polyptyque de l'abbé Irminon*, ed. A. LONGNON, II, 87. Se întâmpla ca dorința de a marca astfel dubla filiație să ducă la nonsensuri ciudate; de exemplu, numele anglo-saxon Wigfrith: cuvânt cu cuvânt „pace a războiului”.

155

— It către 1065, dacă unul a primit numele tatălui său, celălalt, care rimul născut, s-a numit Sulpice, ca bunicul și fratele mamei (ale. ai târziu, când s-a început să se adauge prenumelor un nume de e s-a continuat mult timp să se ezite între cele două moduri de nitere. Fiică a lui Jacques d'Arc și a Isabellei Romee, „sunt nu – înd Jeanne d'Arc și când Jeanne Romee”, le spunea judecătorilor cea pe care istoria o cunoaște numai sub primul dintre aceste nu-sr ea făcea observația că, pe meleagurile ei, cutuma înclina să le le fiicelor porecla mamei lor.

ceasta dualitate de legături aducea după sine consecințe grave. e generație având astfel propriul său cerc de rude care nu se Ida nicidecum cu acela al generației precedente, aria obligațiilor am își schimba continuu contururile. Îndatoririle fură riguroase; upul format era prea fluctuant pentru a servi ca bază organizării; în întregul său. Mai rău încă: atunci când două grupări fami-rjungeau în conflict, se putea foarte bine ca un același individ să nă concomitent – aici din partea tatălui, dincolo din partea maambelor grupuri. Cum să aleagă? în mod înțelept, Beaumanoir îște să se îndrepte către ruda cea mai apropiată, iar la grad egal a deoparte. Nu există nicio îndoială că în practică decizia nu a desea dictată de preferințele personale. Legat de raporturile afeudale, vom regăsi acest confuzionism juridic în cazul vasalului seniori; el caracteriza o mentalitate, și în cele din urmă, nu puicât să slăbească legătura. Câtă fragilitate internă într-un sistem al cărei obliga, așa cum era cazul în Beauvaisis, în secolul al ea, să se admită ca legitim războiul dintre doi frați, având același facă, provenind din căsătorii diferite, se găseau prinși într-o ven-între rudele lor pe linie maternă!

Înă unde se întindeau, pe scara celor două ascendențe, datoriiile „prietenii carnali”? Nu găsim frontiere delimitate cu oarecare prelecăt în colectivitățile rămase fidele tarifelor precise de împăcare. Îs, cutumele nu au fost fixate prin scris decât într-o epocă relativ

Este cu atât mai semnificativ faptul că le vedem stabilind zone idaritate activă și pasivă uimitor de întinse: zone degradate, de nivelul sumelor primite sau plătite variind în funcție de proxima rudeniei. La

Sepulveda, în Castilia, în secolul al XIII-lea, pen răzbunarea exercitată asupra ucigaşului unei rude să nu poată, îl îta drept crimă era suficient un străbun comun cu victima. Aceeaşi rădă dreptul, potrivit legii din Oudenaarde, la primirea unei uri „preţul sângelui”, iar la Lille impune contribuţia la platasa. int-Omer se merge, în acest ultim caz, până la naşterea obligaţiei îtei, ca strămoş comun, a unui bunic de străbunic8. În alte părţi, l era mai oscilant. Dar, aşa cum s-a observat deja, prudenţa imasă se ceară, pentru înstrăinări de bunuri, consimţământul atător „aia câti puteau fi găsiţi. Cât despre comunităţile „tăcute” (*taisi*

Uvre Roisin, ed. R. MONIER, 1932, § 143 – 144. – A. GIRY, *Histoire4 e de Saint-Omer*, vol. II, pag. 578, c. 791. Aşa se explică faptul că dreptul a putut, fără a arăta prea multă aroganţă, să extindă interdicţia căsătoonsangvine până la al şaptelea grad.

bles) din zonele rurale, ele au reunit mult timp sub acoperişul lor indivizi numeroşi: până la cincizeci în Bavaria secolului al XI-lea, la şaptezeci în Normandia secolului al XV-lea9.

Dacă privim mai atent acest domeniu, se pare totuşi că începând din secolul al XIII-lea s-a produs aproape pretutindeni un fel de restrângere. Putem vedea cum marilor încrengături de rudenie de altă dată li se substituie încetul cu încetul grupuri mult mai apropiate de familiile noastre compacte de astăzi. Către sfârşitul secolului, Beauma-noir are convingerea că cercul persoanelor legate de îndatorirea de răzbunare avea circumferinţa în descreştere: până la a nu mai cuprinde, în timpul său, spre deosebire de epoca precedentă, decât fiii proveniţi din veri primari, ba chiar, ca rază în care obligaţia continua să fie resimţită cu mai multă intensitate, simplii veri primari. Începând din ultimii ani ai secolului al XII-lea, se observă, în „cartele” franceze, o tendinţă de limitare a căutării aprobărilor familiale la rudele cele mai apropiate. Apoi apăru sistemul dreptului de răscumpărare. Cu diferenţierea pe care el o stabilea între bunuri achiziţionate de cei în cauză şi bunuri familiale, distingându-se, printre acestea, bunurile susceptibile, în funcţie de provenienţa lor, de revendicări ale rudelor, fie pe linie paternă, fie pe linie maternă. Acest drept răspundea mult mai puţin decât practica veche noţiunii de grup familial cvasi-infinit. Ritmul evoluţiei a fost desigur foarte variabil, după zone. Va fi suficient să arătăm aici, pe scurt, cauzele cele mai generale şi cele mai probabile ale unei transformări atât de pline de consecinţe.

Cu siguranță că puterile publice, prin acțiunea lor de păzitoare a păcii, au contribuit la distrugerea treptată a solidarității familiale. Prin mai multe modalități, între care, așa cum a făcut-o Wilhelm Cuceritorul, limitând cercul răzbunărilor legitime; și mai ales, poate, favorizând renunțările la orice participare la vendete. Ieșirea voluntară din rândul rudelor era un drept vechi și general; dar, dacă ea permitea evitarea multor riscuri, avea totodată ca rezultat și privarea, pentru viitor, de un sprijin considerat mult timp ca indispensabil. Protecția asigurată de stat, după ce a devenit mai eficientă, a făcut ca aceste *forjurement*s să fie mai puțin periculoase. Autoritatea nu ezita uneori chiar să le impună: așa a procedat, în 1181, contele de Hainaut care, după un omor, înainte de a-l prinde pe vinovat a ars casele tuturor rudelor acestuia pentru a obține cu forța promisiunea lor de a nu-l ajuta. Totuși fărâmițarea și subțierea neamului ca unitate economică, dar și ca unealtă a răzbunării, pare să fi fost înainte de toate efectul unor mutații social-le profunde. Progresele schimburilor de bunuri duceau la limitarea amestecurilor familiale privind averile; acelea din domeniul relațiilor antrenau destrămarea unor colectivități prea vaste care, în absența oricăror acte de stare civilă, nu-și puteau păstra în niciun chip sentimentul unității lor altfel decât rămânând grupate într-un același loc. Astfel, deja invaziile dăduseră o lovitură aproape mortală acelor *Geschlechter*, mult mai solid constituite, din vechea Germanie. Șocurile dure suferite de

9 *Annales Aâtahenses majores*, 1037, în *SS*, vol. XX, pag. 792.

— JEHAN MASSELIN, *Journal des États Generaux*, ed. A. BERNIER, pag. 582 – 584.

157

a incursiuni și migrații scandinave, cucerire normandă – au

— Răspunzătoare, fără îndoială, în bună măsură de prăbușirea tin. puvechilor structuri bazate pe legăturile de neam. În aproape întreaga) a în momentul marilor defrișări, atracția centrelor urbane noi și celor, întemeiate pe locurile despădurite, a destrămat cu siguranță are 'număr de comunități țărănești. Nu a fost nicidecum întâmplă-iptul că, în Franța cel puțin, aceste „frății” (*frereches*) s-au men-mult mai mult timp în provinciile cele mai sărace; curios, dar nu inexplicabil, că această perioadă în care încrenile ample de rude din vremurile anterioare au început în acest să se fărâmițeze a înregistrat, tocmai ea, apariția numelor de fade altminteri sub o formă încă foarte

rudimentară. Ca și familiile's) romane, acele *Geschlechter* din Frizia și din Dithmarschen poțiecare propria lor etichetă tradițională. La fel, în epoca germa-iinastiile de căpetenii, înzestrate cu un caracter sacru ereditar. Dimpo-neamurile din epoca feudală au rămas timp îndelungat într-unnat straniu: neîndoielnic, din cauza instabilității contururilor lor; i pentru că genealogiile erau prea bine cunoscute spre a se simți a unui *aide-memoire* verbal. Apoi, începând din secolul al XII-lea Ies, s-a luat obiceiul de a adăuga, frecvent, la numele unic de ară – prenumele nostru de azi – o poreclă sau uneori un al prenume. Desuetudinea în care căzuseră, puțin câte puțin, multe numele vechi, precum și sporirea populației avuseseră ca efectțirea, în modul cel mai supărător, a omonimelor. În același timp, armările dreptului, de acum înainte obișnuit cu actul scris, și alelității, mult mai dornică de claritate decât în trecut, făceau din ce mai puțin tolerabile confuziile născute din această sărăcie a aiului onomastic și impulsionau căutarea mijloacelor de diferen-Dar acestea nu erau încă altceva decât semne individuale. Pasul r a fost făcut doar atunci când cel de-al doilea nume, oricare i-a irma, devenit ereditar, s-a transformat în patronimic. Este caracaptul că folosirea desemnărilor autentic familiale a apărut mai fi cercurile înaltei aristocrații, în care omul era mai nobil și tot mai dornic, atunci când se îndepărta, să nu piardă sprijinul gru în Normandia secolului al XII-lea, se vorbea deja în mod curent iile Giroie și Talvas; în Orientul latin, către 1230, de „aceia din 1 care are porecla de Ybelin” 11. Apoi mișcarea a cucerit burgherășenești, obișnuite și ele cu deplasările și determinate, de nece-comerțului, să se teamă de orice risc de comitere a unei erori 1 persoanele sau chiar familiile, care coincideau adesea cu aso de afaceri. În final ea s-a răspândit în ansamblul societății, ar trebui să înțelegem bine că grupurile al căror neam distine-/enea astfel precis nu erau nici foarte fixe, nici de o întindere cât comparabilă cu aceea a vechilor familii. Succesiunea, care, în s-a văzut, oscila uneori între cele două linii, paternă sau mă-suferea multe întreruperi. Ramurile, îndepărtându-se, sfârșeau prin a fi cunoscute sub nume diferite. Servitorii, în schimb, erau

3 HILIPPE DE NOVARE, *Mémoires*, ed. KOHLER, pag. 17 și 56.

recunoscuți cu ușurință sub acela al stăpânului. Într-un cuvânt, mai degrabă decât cu nume aparținând familiilor de tipul gintelor romane, oamenii vremii aveau de-a face, conform evoluției generale a

legăturilor de sânge, cu porecle de gospodării (*maisonnées*) 12, a căror continuitate era la discreția celui mai mic accident survenit în destinul grupului sau al individului. Stricta ereditate nu a fost impusă. decât mult mai târziu, odată cu starea civilă, de puterile publice, preocupate să-și ușureze în acest mod sarcina de menținere a ordinii și a exercitării administrației. Astfel că, apărut mult după ultimele schimbări din societatea feudală, imuabilul nume de familie, care astăzi reunește sub un semn distinctiv comun oameni adesea străini de orice sentiment trainic de solidaritate, avea să fie în cele din urmă, în Europa, creația nu a spiritului de neam, ci a instituției funciar potrivnice acestui spirit: statul suveran.

3. LEGĂTURI DE SÂNGE ȘI FEUDALITATE

Să ne ferim de altfel de imaginea că, începând din îndepărtatele timpuri tribale, s-a produs o emancipare uniformă și ritmică a individului. Pe continent cel puțin, se pare că în epoca regatelor barbare înstrăinările de bunuri fuseseră mult mai puțin dependente de bunăvoința rudelor decât aveau să devină în timpul primei vârste feudale. La fel, în privința dispozițiilor pentru cauză de moarte. În secolele al VIII-lea și al IX-lea, fie testamentul de tip roman, fie diverse sisteme dezvoltate din cutumele germanice îi permiteau omului să-și reglementeze el însuși, cu o anumită libertate, transmiterea bunurilor. Începând din secolul al XI-lea, în afara Italiei și a Spaniei – atât una cât și cealaltă, se știe, excepțional de credincioase lecțiilor rămase de la vechile norme scrise –, această facultate a suferit o adevărată eclipsă; chiar de erau destinate să aibă doar efecte postume, liberalitățile de acum înainte, îmbrăcau, aproape exclusiv, forma unor donații, supuse, prin natura lor, asentimentului grupului familial. Aceasta nu convenea bisericii. Sub influența sa, în secolul al XII-lea, a reînviat testamentul propriu-zis, rezumat mai întâi la cucernice milostenii, apoi, sub rezerva câtorva restricții în folosul moștenitorilor naturali, extins puțin câte puțin. Era momentul în care, dinspre partea sa, regimul atenuat al dreptului de răscumpărare de către rude a unui bun vândut (*retrăit lignager*) se substituia aceluia al aprobărilor familiale. Însăși răzbunării (*faide*) i se limitase întrucâtva câmpul de acțiune prin legislațiile statelor născute din invazii. Aceste bariere, o dată căzute, ea și-a luat sau și-a reluat locul în fruntea dreptului penal, până în ziua în care a fost din nou expusă atacurilor puterilor regale sau princiare reconstituite. Într-un eu-vânt, paralelismul apare complet din toate

punctele de vedere. Perioada care a cunoscut înflorirea relațiilor personale de protecție și subordonare, caracteristice stării sociale pe care noi o numim „feudalitate”, a fost marcată și de o adevărată strângere a legăturilor de sânge: pentru

12 *Maisonee* = toată casa, ansamblul persoanelor care locuiesc în aceeași casă.

— Nota trad.

159

vremurile erau tulburi, iar autoritatea publică lipsită de vigoare, îi căpăta o conștiință mai vie de ceea ce îi lega de grupurile mici, are ar fi fost acelea, de la care putea aștepta un ajutor. Secolele care, târziu, au asistat la decăderea sau la transformarea progresivă a icturii autentic feudale au cunoscut, de asemenea, odată cu fără-aria marilor grupări familiale, și simptomele dispariției lente a sorității de neam.

Totuși, pentru individul amenințat de multiplele pericole ale unei osfere de violență, grupul rudelor sale (*parentele*), chiar și în timpul noi vârste feudale, nu constituia un adăpost care să-i apară ca să? ni. Fără îndoială că, sub forma în care se prezenta atunci, acea lilie avea contururi prea vagi și prea variabile, era prea adânc mi-a în interior, de dualitatea ascendențelor, masculină și feminină, mai de aceea oamenii au fost nevoiți să caute sau să suporte alteituri. În această problemă avem o experiență decisivă: singurele re-ii în care s-au menținut puternice grupări agnatice – pământurile mane riverane la Marea Nordului, țări celte din insule –, au i-gnosimultan, vasalitatea, feuda și senioria rurală. Forța neafhului a unul dintre elementele esențiale ale societății feudale: slăbiciunea – relativă explică de ce a existat o feudalitate.

CARTEA A DOUA

VASALITATEA ȘI FIEFUL

CAPITOLUL I OMAGIUL DE VASALITATE

1. OMUL UNUI ALT OM

A fi „omul” unui alt om: în vocabularul feudal n-a existat vreo îmbinare de cuvinte mai răspândită decât aceasta, și nici cu un sens mai deplin. Comună graiurilor romanice și germanice, ea servea la exprimarea dependenței personale, în sine. Aceasta, oricare ar fi fost, pe de altă parte, natura juridică precisă a legăturii și fără să se țină seama de – vreo deosebire de clasă. Conte era „omul” regelui, așa cum șerbul era acela al seniorului sătesc. Uneori se întâmpla ca până

chiar și într-un același text, la interval de câteva rânduri, să se găsească astfel evocate, rând pe rând, condiții sociale radical diferite: ca, de exemplu, către sfârșitul secolului al XI-lea, această reclamație a unor călugări normanzi, plângându-se că „oamenii” lor – adică țăraniilor lor – erau constrânși, de către un înalt baron, să lucreze la castelele „oamenilor” săi: înțelegeți cavalerii, vasalii săi¹. Echivocul nu contraria nicidecum, deoarece în pofida prăpastiei dintre ranguri, accentul cădea pe elementul fundamental comun: subordonarea de la individ la individ.

Cu toate acestea, dacă principiul unei atare relații interumane impregna întreaga viață socială, formele pe care ea le îmbrăca erau foarte diferite. De la cele mai înalte până la cele mai umile, cu tranziții uneori aproape insesizabile. Adăugați la acestea, de la țară la țară, multe deosebiri. Ne va fi lesne să luăm ca fir conducător unul dintre cele mai semnificative raporturi de dependență: legătura de vasalitate; – să o studiem mai întâi în zona cea mai bine „feudalizată” din Europa, și anume: centrul vechiului Imperiu Carolingian, Franța de Nord, Germania renană și suabă; – în fine, să ne străduim ca, înainte de orice analiză embriologică, să descriem trăsăturile cele mai vizibile ale instituției, în epoca deplinei sale înfloriri: adică din secolul al X-lea până în secolul al XII-lea.

1 HASKINS, c’LXXIV, pag. 63.

11 – Societatea icudală, vol. I 161

OMAGIUL ÎN EPOCA FEUDALA

tă, față în față, doi oameni: unul care vrea să servească; celălalt; ce eptă sau dorește să fie șef. Primul își împreunează mâinile șiză, astfel unite, în mâinile celui de-al doilea: simbol clar de sual cărui sens, uneori, era încă mai accentuat printr-o îngenunân același timp, personajul care-și oferă mâinile pronunță câteva e, foarte scurte, prin care se recunoaște „omul” celui din fața sa. șef și subordonat se sărută pe gură: simbol de înțelegere și de fie. Acestea erau – foarte simple și, prin chiar acest lucru, în îi înalt grad apte să impresioneze spirite atât de sensibile la fapăzute – gesturile care serveau la înnodarea uneia dintre legātu-iciale cele mai puternice pe care le-a cunoscut ep» ca feudală. De e ori descrisă sau menționată în texte, reproducă pe sigilii „pe un, pe basoreliefuri, ceremonia se numea „omagiu” (în fr. *horn în* limba germană, *Mannschaft*). Pentru a-l desemna pe superiorul e ea îl crea nu existau alți termeni decât numele, foarte general, de r „2.

Adesea, subordonatul este denumit la fel, fără nimic în plus, acestui senior. Câteodată, cu mai multă precizie, „omul său prin i mâini” (*son homente de bouche et de mains*). Dar se mai folosesc inte mai bine specializate: „vasal” sau, până la începutul seco-d XII-lea, *commendă*.

astfel conceput, ritualul era lipsit de orice amprență creștină. Ex la prin îndepărtatele origini germanice ale simbolismului său, o le-a lacună nu putea dăinui într-o societate în care nu se mai ad-defel ca o promisiune să fie valabilă dacă nu îl avea pe Dumnezeu garant. Omagiul însuși, în forma sa, nu a fost modificat niciodată. Iupă toate aparențele, începând din perioada carolingiană, un al ritual, strict religios, venise să i se suprapună: cu mâna întinsă anghelie sau pe moaște, noul vasal jura să-i fie credincios stăpă-său. Era ceea ce se numea „credința” (*ia foi*, în germană *Treue*, i mult *Hulde*). Ceremonialul era deci în doi timpi. Cele două faze, nu aveau nici pe departev o valoare egală.

Ici „credința” nu avea nimic specific. Într-o societate plină deari, în care neîncrederea era o regulă generală, iar apelul la iele divine părea să fie una dintre rarele frâne cât de cât eficiente, în tul de fidelitate avea nenumărate motive să fie pretins în mod at. Slujbașii regali sau senioriali, de orice rang, îl depuneau la; a lor în funcție. Prelații îl cereau clericilor. Seniorii stăpânitori

Printr-un veritabil contrasens, termenul de „suzeran” a fost utilizat uneori, stă accepție, începând cu specialiștii în dreptul feudal din Vechiul Regim, cația veritabilă îi era cu totul diferită. Să presupunem că Paul a depus itul de omagiu lui Pierre, care, la rândul lui, l-a depus față de Jacques. < – și nu Pierre – va fi „seniorul suzeran” sau, pe scurt, suzeranul luintelegem prin aceasta seniorul superior (cuvântul pare să fie derivat din îi *sus* – peste, deasupra –, prin analogie cu suveran). Altfel spus, suze-neu este seniorul seniorului meu, nu seniorul meu direct. Expresia pare fel târzie (secolul al XIV-lea?).

ommende = intrat sub protecția unui mare proprietar” (așa-numita *datio*, de la cuvântul latinesc *commendare* = „a se închina”, a se pune teția cuiva”; „a se încredința cuiva”).

— Nota trad.

de pământuri îl cereau uneori țăranilor de pe moșiile lor. Spre deosebire de omagiu care, angajându-l, dintr-odată, pe om în întregul său, trecea în general drept lipsit de capacitatea de a fi reînnoit,

această promisiune, aproape banală, putea fi repetată de mai multe ori, către aceeași persoană. Existau deci multe acte de „credință” fără omagiu. Dar nu cunoaștem vreun omagiu fără credință (fidelitate). Pe de altă parte, atunci când cele două ritualuri erau reunite, preeminența omagiului se manifesta prin însăși poziția sa în cadrul ceremoniei: el avea loc întotdeauna primul. Era, de altfel, singurul care impunea intervenția, în strânsă uniune, a celor doi oameni; „credința” vasalului constituia un angajament unilateral, căruia nu-i răspundea decât rareori, din partea seniorului, un jurământ paralel. Într-un cuvânt, omagiul era veritabil creator al relației de vasalitate, sub dublul său aspect de dependență și de protecție.

Legătura astfel formată dura, în principiu, tot atâta cât cele două vieți pe care le unea. În schimb, imediat ce moartea a pus capăt fie uneia, fie celeilalte, ea se desfăcea de la sine. La drept vorbind, vom vedea că în practică vasalitatea s-a deplasat foarte repede către o condiție general ereditară. Dar această stare de fapt a îngăduit ca norma juridică să se perpetueze, intactă, până la sfârșit. N-avea importanță faptul că fiul vasalului răposat își presta de obicei propriul omagiu în fața seniorului care îl primise și pe acela al tatălui său; că moștenitorul seniorului precedent primea, aproape întotdeauna, omagiile vasalilor paterni: ritualul nu era scutit de obligația de a fi reiterat ori de câte ori alcătuirea perechii se modifica. La fel, omagiul nu putea fi oferit, nici acceptat prin procură: exemplele contrare datează, toate, dintr-o epocă foarte târzie, în care sensul vechilor gesturi era deja aproape pierdut. În Franța, față de rege, acest drept nu a devenit legal decât sub Carol al VII-lea, și chiar și atunci nu fără multe ezitări⁴. Până într-atât era de adevărat că legătura socială părea inseparabilă de contactul aproape fizic pe care actul îndeplinit cu respectarea formelor o stabilea între cei doi oameni.

Datoria generală de ajutor și de supunere, oare se impunea vasalului, era comună pentru orice persoană ce se făcuse „omul” unui alt om. Dar ea se nuanța aici cu obligații specifice, la ale căror detalii va trebui să revenim. Natura lor răspundea unor condiții de rang și de mod de viață riguros determinate. Căci, în ciuda unor mari diversități de bogăție și de prestigiu, vasalii nu se recrutau nicidecum din toate păturile populației, fără deosebire. Vasalitatea era forma de dependență proprie claselor superioare, pe care le distingeau, înainte de toate, vocația războinică și cea de comandă. Cel puțin, așa devenise

ea. Pentru a-i aprofunda cu adevărat caracteristicile, se cuvine acum să cercetăm cum s-a eliberat ea treptat de un întreg complex de relații personale.

4 MIROT, CCCLXXXIV; G. DUPONT-FERRIER, *Les origines et le premier siècle de la Cour du Trésor*, 1936, pag. 108; P. DOGNON, *Les institutions politiques et administratives du pays de Languedoc*, 1895, pag. 576 (1530).

163

3. GENEZA RELĂȚIILOR DE DEPENDENȚĂ PERSONALĂ

Să-ți cauți un protector, să-ți placă să protejezi: aceste aspirații ită d'întotd cauna. Dar nu le vedem defel dând naștere la instituții dice originale decât în civilizațiile în care celelalte cadre sociale se mplă să cedeze. Așa a fost cazul în Galia, după prăbușirea Imperiu-Boman.

Să ne imaginăm, într-adevăr, societatea epocii merovingiene. Nici îi, nici grupul familial nu mai ofereau o protecție suficientă. Cont'astea sătească nu avea putere decât pentru menținerea ordiniiroare. Comunitatea orășenească abia exista. Pretutindenii, cel slab ea nevoia să se îndrepte spre un mai puternic decât el. Cel puterla rândul său, nu-și putea menține prestigiul sau averea, nici măsură-și asigure propria apărare, decât procurându-și, prin convingere prin constrângere, sprijinul unor inferiori, obligați să-l ajute. Derte era refugiul către un șef; de cealaltă, acțiuni de preluare a cozii, adeseori brutale. Și cum noțiunile de slăbiciune și de forță nu niciodată decât relative, în multe cazuri se putea vedea un aceom devenind simultan subordonatul unuia mai puternic, dar și prorul altora mai umili. Astfel a început să-se alcătuiască un vast ti de relații personale, ale cărui fire întreșesute mergeau de la un

al edificiului social la celălalt.

3 upunându-se astfel necesităților momentului, aceste generații nu u nicidecum dorința, ori impresia că ar crea forme sociale noi. Din ict, fiecare se străduia să profite din plin de posibilitățile pe care oferea structura socială existentă, și dacă au sfârșit, fără să-și dea bine seama, prin a face ceva nou, aceasta s-a întâmplat din sforde a se adapta la vechi. Zestrea de instituții sau de practici de dispunea societatea ieșită din invazii era de altfel foarte pestriță:

oștenirea lăsată de Roma, ca și la aceea lăsată de popoarele pe

Roma le cucerise, fără ca vreodată să le fi șters cu totul propriile utume, veneau să se amestece tradițiile germanice. Să nu cădem n

greșeala de a căuta o filiație etnică specială nici pentru vasalinici, mai general, pentru instituțiile feudale, de a ne înclina, o dată us, în faimoasa dilema: Roma sau „pădurile vechii Germanii”.

fie să lăsăm aceste jocuri persoanelor care, mai puțin instruite deoi în privința puterii creatoare a evoluției, au putut crede, înă cu Boulainvilliers, că nobilimea secolului al XVII-lea cobora, pe în întregime, din războinicii franci, sau explica, alături de tâGuiz ot, Revoluția Franceză ca o revanșă a galo-romanilor. În i mod, fiziologiștii de altă dată își imaginau în spermă un homungata format. Lecția vocabularului feudal este totuși clară. Această îologie în care stau alături, o vom vedea, elemente de orice ori

— Unele împrumutate când din limba învinșilor, când din aceea ngătorilor, celelalte, ca „omagiu” chiar, cu caracter de noutate – oferă oare oglinda fidelă a unui regim social care, chiar dacă a uternic marcat de un trecut, el însuși deosebit de amestecat, nu mai puțin, înainte de toate, rezultatul condițiilor noi ale momen

„Oamenii”, spune proverbul arab, „seamănă mai mult cu timpul cât cu tatăl lor”.

Dintre cei slabi care fel căutau un apărător, cei mai nevoiași se făceau pur și simplu sclavi, angajând prin aceasta, odată cu ei înșiși, și generațiile viitoare. Mulți alții totuși, chiar printre cei mai umili, țineau să-și păstreze condiția de oameni liberi. Persoanele importante care le acceptau supunerea nu aveau, de cele mai multe ori, niciun motiv să se opună unei astfel de dorințe. În acel timp în care legăturile personale nu înăbușiseră încă instituțiile publice, a te bucura de ceea ce era denumit „libertate”, însemna mai presus de orice a aparține, în calitate de membru direct, poporului condus de suveranii merovingieni: *populus Francorum*, se spunea, în general, punând laolaltă sub același nume învingători și învinși. Născută din această echivalare, sinonimia celor doi termeni de „liber” și de „franc” avea să traverseze epocile. Or, pentru o căpetenie, a se înconjura de dependenți înzestrați cu privilegii judiciare și militare care îl caracterizau pe omul liber era, în multe privințe, mai avantajos decât să dispună numai de o hoardă servilă.

Aceste» dependențe „din categoria liberă” (*d'ordre ingenuile*) – astfel sună o „formulă” din Touraine – se exprimau cu ajutorul unor cuvinte ce veneau în mare parte din cel mai curat stoc latin. Căci „trecând peste toate vicisitudinile unei istorii agitate, datinile antice

ale patronatului nu dispăruseră niciodată din lumea romană sau romanizată. În Galia, în special, ele se statorniciseră cu atât mai ușor cu cât se potriveau cu obiceiurile populațiilor supuse. Nu exista nicio căpetenie galică în jurul căreia, înaintea sosirii legiunilor, să nu fi gravitat un grup de oameni fideli, fie țărani, fie războinici. Știm foarte puțin despre ce a mai putut persista din vechile cutume indigene după cucerire și sub poleiala unei civilizații ecumenice. Totul conduce însă la părerea că, modificate în chip variabil de presiunea unei situații politice mult diferite, ele nu au rămas nicidecum fără anumite prelungiri. În orice caz, în întregul Imperiu, tulburările ultimelor perioade făcuseră mai necesară decât oricând recurgerea la niște autorități mai apropiate și mai eficiente decât instituțiile de drept public. Pe toată scara societății, orice om care, în secolul al IV-lea sau al V-lea, dorea să se asigure împotriva pretențiilor dure ale agenților încasatori de impozite, să încline în favoarea sa bunăvoința judecătorilor sau doar să-și asigure o carieră onorabilă, nu credea că poate face altceva mai bun decât să se alăture unui personaj plasat pe o treaptă superioară, el însuși fiind liber totuși și uneori chiar de rang nobil. Ignorate, ba chiar proscrise de dreptul oficial, aceste legături nu aveau nimic legal, ceea ce nu le împiedica să constituie un liant social dintre cele mai puternice. Multiplicând înțelegerile de protecție și de supunere, locuitorii Galiei, devenită francă, știau că nu fac nimic care să nu poată, în limba strămoșilor lor, să-și găsească ușor o denumire.

Ce-i drept, vechiul cuvânt „clientelă” era, cu excepția reminiscentelor literare, căzut în desuetudine începând din ultimele secole ale Imperiului. Dar în Galia merovingiană, ca și la Roma, continua să se spună despre o căpetenie că îl „lua în grijă” (*suscipere*) pe subordonatul al cărui „patron” se constituia prin aceasta; despre subordonat că „se încredința” (*se commendait*) – adică „se lăsa în seama”, se pune sub protecția apărătorului său. Obligațiile astfel acceptate erau tratate

165

— „... uicii „serviciu” (*servitium*). Termenul i-ar fi provocat oroare, odinioară, unui om liber; căci latina clasică îl cunoștea numai *za* sinonim pentru „robie”; singurele îndatoriri care puteau fi compatibile cu libertatea erau cele denumite *officiar*. Dar, de la sfârșitul iecolului al IV-lea, *servitium* își pierduse tara originară.

Și vechea Germanie își aducea aportul. Protecția pe care cel

puernic o desfășura asupra celui slab se numea adesea *mundium*, *mun-*[*eburdum* – care avea să dea, în franceză, *maimbour* – sau și *mitium*, cest ultim termen redând îndeosebi dreptul și misiunea de a-l repreenta pe dependent în justiție: tot atâtea vocabule germanice, prost de-hizate de veșmântul latin pe care II-1 impuneau actele oficiale.

Aproape interșanjabile, aceste diferite expresii erau folosite indiprent de originea, romană sau barbară, a contractanților. Raporturile; subordonare privată nu erau influențate de principiul legilor etnice, șoarece rămâneau încă în afara tuturor sistemelor de drept.

Nefiind reglementate, ele se dovedeau cu atât mai capabile să se fapteze unor situații de o diversitate infinită. Însuși regele, care, în litate de conducător al poporului, le datora sprijin tuturor supușilor i, fără deosebire, și avea dreptul la fidelitatea lor, sancționată de juânântul universal al oamenilor liberi, acorda totuși protecția sa (*son timbour*) particulară unui anumit număr dintre ei. Cine le făcea rău

lor persoane, plasate „sub cuvântul său”, însemna să-l ofenseze dit, și risca în consecință o pedeapsă de o severitate excepțională. Din sitimea lor destul de pestriță, se ridica un grup mai restrâns și mai stins de „fidei” regali, care erau denumiți *leudes*? ai prințului, adică menii” săi, și care, în anarhia ultimei perioade merovingiene, au aus de mai multe ori de coroană și de stat. Ca odinioară la Roma, arul de familie bună care dorea să-și facă un loc în lume se „încreța” unei persoane de rang înalt, dacă nu cumva viitorul său fusese i asigurat în acest mod, încă din copilărie, de către un tată prewă

r. În pofida hotărârii conciliilor, mulți clerici de orice rang, nu se cau deloc să-și caute protecția unor laici. Dar păturile inferioare societății par să fi fost cu adevărat acelea în care relațiile de submare au fost de timpuriu cele mai răspândite, ca și cele mai întoarce. Singura „formulă” de „încredințare” („închinare” = *commenāise*)

are o deținem ni-l arată pe un biet nenorocit care nu acceptă un în decât pentru că „nu are ce mânca și nici cu ce se îmbrăca”.

O distincție de altfel, nici de cuvinte și nici chiar, cel puțin una e clară, de idei, între aceste diverse aspecte ale dependenței, atât puse, totuși, prin tonalitatea lor socială.

Oricare ar fi fost cei care se „încredința”, se pare că el îi presta, spe întotdeauna, jurământ stăpânului său. Nu știm dacă obiceiul Jlui îi

cerea un act de supunere care să respecte un anumit ritual, le exclusiv de vechile structuri ale poporului și ale grupului fa-[, sistemele de drept oficiale sunt mute în acest domeniu. Cât des-nțelegerile particulare, ele nu reclamau intervenția scrisului, sân

Lat. *officium* = funcție.

— Nota trad.

Fr. leude = om liber care, sub regii Merovingieni, îi presta regelui jură de fidelitate.

— Nota trad.

gurul care lasă urme. Începând din a doua jumătate a secolului ai VIII-lea însă, documentele încep să menționeze ritualul mâinilor împreunate. La drept vorbind, mențiunea se face pentru a ni-l arăta folosit, mai întâi, doar între personajele de rangul cel mai înalt: protejatul este un prinț străin; protectorul, regele francilor. Dar să nu ne lăsăm, înșelați nicidecum de această prejudecată de scriitor. Ceremonia nu părea să merite să fie descrisă decât atunci când, asociată cu evenimente de politică superioară, figura printre episoadele unei întrevederi princiare. În modul de viață obișnuit, ea trecea drept banală: deci, hărăzită trecerii sub tăcere. Cu siguranță, fusese în uzanță cu mult înainte de a apărea astfel, în lumina textelor. Concordanța cutumelor france, anglo-saxone și scandinave atestă originea lor germanică. Dar simbolul era prea clar pentru a nu-și asigura cu ușurință adoptarea de către întreaga populație. Este văzut, în Anglia și la scandinavi, exprimând, fără deosebire, forme foarte diferite de subordonare: de la sclav la stăpân, de la „companionul” 7 liber la căpetenia de război. Ceea ce ne determină să credem că tot așa a fost, timp îndelungat, și în Galia francă. Gestul servea la încheierea unor contracte de protecție de na, tură variabilă și, când îndeplinit, când neglijat, nu părea să-i fie indispensabil nici unuia. O instituție pretinde o terminologie fără prea multă ambiguitate și un ritual relativ stabil. Dar, în lumea merovingiană, relațiile personale nu erau încă decât o practică.

4. RĂZBOINICII DE CASA

Un grup de dependenți exista totuși, încă de pe acum distinct prin condițiile sale de viață. Era acela pe care-l formau, în jurul fiecărui om cu vază și chiar al regelui însuși, războinicii Io? de casă. Căci, cea mai presantă dintre problemele care se impuneau atunci claselor conducătoare era nu atât administrarea statului sau a averilor

particulare pe timp de pace, cât mai degrabă de a-și procura mijloacele de luptă. Public sau privat, întreprins de bunăvoie sau în scopul de a apăra bunurile și viața, războiul avea să devină, timp de multe secole, trama zilnică a oricărei cariere de șef, și profunda rațiune de a fi a oricărei puteri de comandă.

Atunci când regii franci au pus stăpânire pe Galia, s-au trezit moștenitorii a două sisteme de recrutare. care, amândouă, pentru a alcătui armatele, făceau apel la mase: în vechea Germanie orice om liber era războinic; Roma, în măsura în care folosea încă trupe indigene, le recruta, în principal, dintre cultivatorii pământului. Statul franc, sub cele două dinastii succesive ale sale, a menținut principiul înrolării generale, care, de altfel, avea să traverseze întreaga perioadă feudală și să-i supraviețuiască. Ordonanțele regale se străduiau zadarnic să facă

7 Inițial, comesean (de la *cumpanis*), companion = camarad, însoțitor. Din fr. *compagnon* derivă *compagnonnage*, instituție apărută în evul mediu ca o tradiție a societăților militare; s-a continuat în asociațiile de muncitori într-o anume profesie, cu scopul de a se sprijini reciproc. *Compagnonnage* era și timpul de după ucenicie, când tânărul lucra în calitate de *compagnon* pe lângă patron.

— Nota trad.

167

tă obligație proporțională cu averea, să-i reunească pe cei mai să în grupuri mici, fiecare din ele urmând să furnizeze un soldat, nd după exigențele momentului, aceste măsuri practice lăsau re-intactă. La fel, cei mari nu ezitau ca, în certurile lor, să-și anga în luptă țărani, n regatele barbare totuși, sistemul de recrutare era greoi, lăsat pe mâna unei administrații din ce în ce mai puțin capabile să-și ia bun sfârșit sarcina birocratică. Pe de altă parte, cucerirea dis-se vechile structuri pe care societățile germanice și le-au făurit u luptă, ca și pentru pace. În fine, reținut de grijile unei agriculturii mai bine stabilizate de acum încolo, germanul de rând, mai mult mie decât țăran, în epoca migrațiilor, devenea încetul cu încetul mult țăran decât războinic. Desigur, colonul roman de odinioară, i când taberele militare îi răpeau ogorul, nu se adapta mai bine ața de soldat. Dar el era cuprins în rândurile unor legiuni organizate care îl formau. În statul franc, în schimb, în afara gărzilor cu se înconjurau regele și cei mari, nu mai existau trupe permanente; urmare, nicio instrucție regulată a celor înrolați.

Lipsă de zel și cperiență la tinerii soldați recrutați, precum și dificultăți în asigurarmamentului – a fost nevoie, sub Cai ol cel Mare, să se interzicăntarea la oaste înarmat doar cu un ciomag – aceste carențe au t fără îndoială de timpuriu asupra sistemului militar din perioada vingiană. Dar ele au devenit din ce în ce mai evidente pe măsură eponderența, pe câmpul de bătaie, a trecut de la infanterist la cristul dotat cu un important armament ofensiv și defensiv. Căci, a a dispune de un cal de război și a se echipa din cap până în pirăzboinicul trebuia să se bucure de o oarecare îndeustulare, sau imească subsidii de la unul mai bogat decât el. Potrivit legii riun cal valora de-șase ori cât un bou; o *broigne* – soi de cuirasă ele, întărită cu plăci de metal –, același preț; un coif, doar cu jue mai puțin. Nu-l vedem, oare, în 761, pe un mic proprietar din ania (Suabia) cedându-și ogoarele părintești și un sclav în schimmui cal și al unei spade? 8. Pe de altă parte, era necesară o îndetă ucenicie pentru a ști să-și manevreze eficient bidiviul în luptă practice, sub un echipament greoi, o dificilă mânduire de arme; r-un băiat la vârsta pubertății, poți face un cavaler; mai târziu, iată”. Sub primii Carolingieni, maxima se transformase în pro

de ce, totuși, acest regres al infanteristului, ale cărui repercusiuni e aveau să fie atât de însemnate? S-a crezut uneori că se poate i în el un efect al invaziilor arabe: pentru a ține piept loviturii îților sarazini sau pentru a-i urmări, Carol Martel i-ar fi transforoe francii săi în oameni obișnuiți cu echitația. Exagerarea este evi-Chiar dacă am presupune – ceea ce a fost contestat – că, în tele Islamului, cavaleria a jucat atunci un rol atât de hotărâtor, îi care dintotdeauna avuseseră trupe călare, nu așteptaseră lupta

H. WARTMANN, *Urkundenbuch der Abtei Sanct-Gallen*, vol. I, n° 31. RABAN MAUR, în *Zeitschrift für deutsches Altertum*, vol. XV, 1872.

14.

de la Poitiers pentru a le face un loc tot mai însemnat. Atunci când, în 755, întâlnirea anuală a marilor nobili și a oștii a fost mutată, de către Pepin, din luna martie în luna mai, care este vremea primelor furaje, această măsură plină „de semnificații a marcat doar punctul final al unei evoluții ce se prelungea de multe secole. Comune celor mai multe regate barbare și chiar Imperiului de Răsărit însuși, temeiurile acestei evoluții nu au fost întotdeauna înțelese foarte bine, pe de o parte din lipsa unei suficiente examinări a factorilor tehnici, iar pe de alta pentru că, în chiar domeniul artei militare, atenția s-a îndreptat

prea exclusiv către tactica luptei, în detrimentul pregătirii și rezultatelor sale.

Necunoscute în societățile mediteraneene clasice, scara de șa și potcoava nu apar în documentele figurative din Occident înainte de secolul al IX-lea, dar se pare că aici imaginea fusese în întârziere față de viață. Inventată probabil de sarmați, scara a fost, pentru Europa noastră, un plocon al nomazilor din stepa eurasiatică, iar împrumutarea ei, unul dintre efectele contactului pe care epoca invaziilor l-a stabilit – mult mai strâns decât înainte – între sedentarii din Vest și civilizațiile ecvestre ale marilor șesuri: fie în mod direct, grație migrațiilor aianilor, așezați odinioară în nordul Caucazului, din rândul cărora mai multă grupuri, antrenate de valul germanic, și-au găsit azil în centrul Galiei sau al Spaniei, fie – și mai ales – prin intermediul acelor dintre popoarele germanice care, ca de exemplu goții, trăiseră câțva timp pe țărmurile Mării Negre. Potcoava, de asemenea, a venit, după toate aparențele, din Orient. Or, potcovitul cailor ușura foarte mult cavalcadele și șarjele, pe cele mai grele terenuri. În ce privește șaua, ea nu diminuea doar oboseala călărețului; dându-i o mai bună asietă, ea sporea eficacitatea elanului său.

Cât despre luptă, șarja călare i-a devenit cu siguranță unul dintre procedeele cele mai frecvente. Dar nu singurul. În momentul în care condițiile terenului o pretindeau, călăreții descălecau și se transformau provizoriu, pentru asalt, în infanteriști; istoria militară a epocii feudale abundă în exemple de o astfel de tactică.

Dar, în absența drumurilor convenabile sau a trupelor instruite pentru aceste manevre savant coordonate, care făcuseră forța legiunilor romane, singur calul permitea să se ducă la bun sfârșit atât lungile curse pe care le impuneau războaiele dintre prinți, cât și gherilele bruște care plăceau celor mai mulți comandanți; tot calul îngăduia să se ajungă repede și fără prea multă oboseală, traversând ogoare arate și terenuri mlăștinoase, pe câmpul de bătaie; acolo, să-l zăpăcească pe adversar prin mișcări neașteptate; ba chiar, dacă norocul lua o întorsătură rea, să scape de masacru printr-o fugă oportună. Atunci când, în 1075, saxonii fură învinși de către Henric al IV-lea al Germaniei, nobilimea și-a datorat agilității cailor săi suportarea unor pierderi mai mici decât pedestrima țărănească, incapabilă să evite destul de repede măcelul.

Totul concura deci, în Galia francă, pentru a face din ce în ce mai

necesar apelul la războinici profesioniști, instruiți printr-o tradiție de grup și care să fie, înainte de toate, cavaleriști. Cu toate că serviciul călare în folosul regelui a continuat, aproape până la sfârșitul secolului 169

— Lea să fie pretins, în principiu, de la toți oamenii liberi destul? ați pentru a-l putea presta, nucleul acestor trupe de cavalerie, de și bine echipate, singurele de la care se aștepta o reală eficacitate a fost asigurat în mod firesc de către însoțitorii înarmați, reuniți în timp în jurul prinților și al nobililor.

I vechile societăți germanice, dacă cadrele asociațiilor consangvine popoarelor erau suficiente pentru desfășurarea normală a existenței de aventură sau ambiția, în schimb, nu s-au putut mulțumi atât cu ele. Căpeteniile, mai ales cele tinere, grupau în jurul lor anioni” (în vechea germană *gāsind*, cu sensul de tovarăș de ex-Tacit a redat termenul, foarte exact, prin latinescul *comes*). Ei luceau la luptă și la jaf; în momentele de răgaz, le acordau ospid în marile „săli” (*halls*) de lemn, propice chefurilor prelungite, trupă constituia forța căpitanului ei, în războaie sau în vendete; asigura autoritatea în dezbaterile dintre oamenii liberi; dărnicia e o onor – hrană, sclavi, inele de aur – era un element instabil pentru prestigiul său. Așa ne descrie Tacit instituția „însop” (*compagnonnage*) t în Germania secolului I; tot așa continuă trăiască, multe secole mai târziu, în poemul lui Beowulf, și, cu variante inevitabile, în vechile saga scandinave.

dată așezați pe ruinele vechii Românie, căpeteniile barbare au; at cu atât mai puțin la aceste obiceiuri cu cât, în lumea în care. intraseră, utilizarea luptătorilor privați se statornicise de multă. În ultimele secole ale Romei nu exista membru al înaltei aristocrație care să nu-i fi avut pe „ai săi”. Erau numiți adesea *buccellarii*, numele biscuitului (*buccella*) care, mai bun decât pâinea soldă-obișnuită, le era distribuit de obicei: mai curând soldați plătiți cu decât „companioni”, dar destul de numeroși și de loiali pentru ste escorte personale, din jurul stăpânilor deveniți generali ai ului, să ocupe un loc – deseori de prim plan – în cadrul formilitare.

tulburările din epoca merovingiană, folosirea unor asemenea narmate avea să se impună mai mult decât oricând altă dată. Re-și avea garda sa, care era numită *truste*¹⁰, și care dintotdeauna fu-i mare parte, călare. La fel, principalii săi supuși, fie că erau sau romani de

origine. Până și bisericile considerau necesar să-și e securitatea în acest fel. Acești „gladiatori”, cum spune Grigore urs, formau trupe destul de pestrițe, în care nu lipseau defel irierii fără scrupule. Stăpânii nu se dădeau înapoi să-i înroleze mai viguroși dintre sclavii lor. Se pare totuși că oamenii liberi t cei mai numeroși în ele. Dar ei nu aparțineau întotdeauna, prin e, unor ranguri prea înalte. Fără îndoială că serviciul comporta LULte grade, în prețuire și în recompensare. Cu toate acestea, este icativ faptul că, în secolul al VII-lea, o aceeași formulă de act it servi, fără” deosebire, pentru donarea unei „mici bucăți de pă în favoarea unui sclav sau a unui *gāsindus*.

Truste sau *trustis* = asociere războinică a unor oameni liberi, la franci, stituiau, sub numele de *antrustions*, o gardă de onoare a căpeteniilor. – rad.

În acest ultim termen, recunoaștem vechiul nume al „companionului” de război german. El pare, într-adevăr, că a servit în mod curent, pentru a-l desemna, în Gali a merovingiană, ca de altfel în ansamblul lumii barbare, pe militarul privat. Treptat însă, el a cedat locul unui cuvânt indigen: acela de „vasal” (*vassus, vassallus*), vocabulă de mare viitor. Acest nou venit nu se născuse roman. El era celt, de origine¹¹. Dar, cu siguranță, pătrunsese în latina vorbită din Galia cu mult înainte de a-l găsi scris, pentru prima dată, în *Legea salică*: căci împrumutul nu se putuse face decât în timpul, foarte îndepărtat de acela al lui Clovis, în care pe pământul nostru mai trăiau încă, alături de populațiile câștigate la limba Romei, grupuri importante care rămăseseră credincioase celei a strămoșilor. Să-l cinstim în el, dacă vrem, pe unul dintre acei fii autentici ai galilor a căror viață se prelungește în straturile adânci ale limbii franceze. Dar să o facem, totuși, ferindu-ne să conchidem că adoptarea sa de către lexicul feudal s-ar datora nu știu cărei filiații îndepărtate a vasalității militare. Desigur, societatea galică, înainte de Cucerire, la fel ca societățile celtice în general, practicase un sistem de „însoțire” (*compagnonnage*), apropiat din multe puncte de vedere de acela al vechii Germanii. Dar oricare vor fi putut fi, sub suprastructura romană, vestigiile acestor obiceiuri, un fapt este sigur: denumirile „clientului” înarmat, așa cum ni le dezvăluie Cezar – *ambacte* sau, în Acvitanian, *soldurius* –, au dispărut fără să lase urme¹². Sensul de vasal, în momentul trecerii sale în latina vulgară, era mult mai modest: băiat tânăr – această semnificație avea să se perpetueze, pe tot timpul evului mediu, în

diminutivul *valet* („valet”, „servitor”) –, precum și, printr-o alunecare semantică de la care latinescul *puer*, analogul „sclav domestic”. Pe aceia pe care stăpânul îi are permanent în jurul ilui, nu – i numește oare, în mod firesc, „băieții” săi (*ses gars*)? Acest al doilea înțeles este cel pe care continuă să-l dea cuvântului, în Galia înancă, diverse texte eșalonate între secolele al VI-lea și al VIII-lea. Apoi, puțin câte puțin, se răspândește o accepție nouă. văzută, în secolul al VIII-lea, concurând-o pe precedenta, iar în secolul următor, substituindu-i-se. Mulți sclavi ai casei erau „onorați” prin acceptarea lor în gardă. Ceilalți membri ai acestei cohorte, fără a fi sclavi, trăiau tot în locuința stăpânului, obligați să-l slujească în nenumărate feluri și să primească direct ordinele sale, fiind tot „băieții” săi. Ei au fost deci incluși, împreună cu tovarășii lor de origine servilă, sub numele de „vasali”, termen specializat de acum încolo în semnificația de însoțitori militari. În fine, eticheta odinioară comună, evocând o familiaritate vrednică de stimă, a fost rezervată numai oamenilor liberi din trupă.

Or, această istorie a unui cuvânt, ieșit din zonele inferioare ale servituții pentru a se încărca puțin câte puțin de cinstire, înfățișează însăși curba de evoluție a instituției. Oricât de modestă a fost, la origine, condiția multor *sicaires*¹³ întreținuți de marii nobili și chiar de

11 G. DOTTIN, *La langue gauloise*, 1920, pag. 296.

12 Cel puțin în acest sens. Căci tocmai în *ambacte* își are obârșia – prin oculuri care nu ne interesează aici – cuvântul nostru *ambassade* („ambasadă”).

13 *Sicaires* – din lat. *sicarius* (de la *sica* = pumnal) = „asasin plătit”.

— Nota trad.

171

ea nu conținea totuși, începând din acest moment, serioase ele-te de prestigiu. Legăturile care îi uneau pe acești „companioni” de oi cu șeful lor constituiau unul dintre acele contracte de fidelitate consimțite care erau în deplin acord cu situațiile sociale cele mai stabile. Termenul care desemna garda regală este cu totul semni-Lv: *truste*, însemnând „credință” (*foi*). Noul recrut primit în această a jura fidelitate; regele, drept compensație, se angaja să-i „stea în ar” — Erau înseși principiile oricărei „închinări” sau „luări sub pro²” (*commendise*). Fără îndoială că nobilii și ai lor *găsindi* schimbau ei promisiuni similare. Faptul de a fi protejat de către un înalt Dnaj

oferea de altfel o garanție nu doar de securitate, dar și de iderație. Pe măsură ce se accentua descompunerea statului, fiecare uitor trebuia să-și caute ajutoarele din ce în ce mai exclusiv prin lamenii care erau legați de el în mod direct, în timp ce decădereailor obiceiuri militare făcea ca apelul la războinicul de meserie să \ cu fiecare zi mai necesar, iar. slujba oricărei persoane purtătoare rme, mai admirată; a devenit tot mai evident că, dintre te-te forde subordonare de la individ la individ, cea mai elevată consta în vi cu spada, cu lancea și cu calul, un stăpân căruia i-ai jurat socredință, ca „fidel” (*real*) al său.

Dar începea deja să se facă simțită o influență care, acționând în mzime asupra instituției vasalice, avea, într-o mare măsură, să o să devieze de la orientarea sa inițială. Aceasta a fost intervenția: este raporturi interumane până atunci străine statului, a unui stat nu nou, cel puțin reînnoit: acela al Carolingienilor.

5. VASALITATEA CAROLINGIANĂ

Despre politica membrilor dinastiei carolingiene – prin care se le, ca de obicei, să înțelegem, pe lângă intențiile personale ale prinți, dintre care câțiva au fost de altfel oameni remarcabili, și ctele statelor majore ale fiecăruia –, se poate spune că a fost nată atât de deprinderile câștigate cât și de principii. Ieșiți din II aristocrației, ajunși la putere în urma unei îndelungate acțiuni triva regalității tradiționale, primii Carolingieni au acaparat treptat cucerea poporului franc prin regruparea în jurul lor a trupelor ependenți înarmați și prin impunerea propriului *maimbour* celor – căpeșenii. Cum să ne mirăm că, o dată ajunși în vârf, ei au contt să considere normale legăturile de această natură? Pe de altă 1 ambrtia lor, începând cu Carol Martel, a fost aceea de a reconsti-acmai forța publică pe care, împreună cu marii lor vasali, se strără mai întâi să o distrugă. Ei doreau să facă să domnească, în stalor, ordinea și pacea creștină. Voiau să aibă soldați pentru a-și de cât mai departe dominația și a purta războiul sfânt – generator irie și rodnic pentru suflete – împotriva necredincioșilor. Dr, vechile instituții păreau insuficiente pentru această sarcină. Mea nu dispunea decât de un număr mic de agenți, de altfel puțin i de încredere și – cu excepția câtorva ecleziaști – lipsiți de trași de cultură profesională. De altfel, condițiile economice nu permiteau instituirea unui vast sistem de funcționarariat salariat. Deplasările luau mult timp, erau lipsite de comoditate și nesigure. Principala dificultate pe care o întâmpina deci administrația centrală era aceea de a ajunge la indivizi

pentru a le pretinde serviciile datorate și a exercita asupra lor măsurile de constrângere necesare. De unde, ideea de a folosi în scopurile cârmuirii rețeaua de raporturi de subordonare deja atât de solid constituite; seniorul, de pe toate treptele ierarhiei, devenind răspunzător de „omul” său, va fi însărcinat să îl mențină în ascultare. Carolingienii n-au avut nicidecum monopolul acestei concepții. Ea inspirase deja monarhiei vizigote din Spania mai multe prevederi legislative; numeroși la curtea francă, după invazia arabă, refugiații spanioli au contribuit poate la a face cunoscute și apreciate aici aceste principii. Neîncrederea foarte vie pe care legile anglo-saxone aveau să o manifeste mai târziu față de „omul fără senior” trădează prejudecăți similare. Dar rareori o asemenea politică a fost urmată în mod mai conștient, și am fi tentați să adăugăm că o astfel de iluzie a fost întreținută cu mai multă perseverență decât în regatul franc, în jurul anului 800. „Fiecare căpetenie să exercite o acțiune coercitivă asupra inferiorilor săi, pentru ca aceștia, din ce în ce mai bine, să se supună, liber consimțit, ordinelor administrative și preceptelor imperiale” 14; această frază dintr-un capitular din 810 rezumă, într-o prescurtare expresivă, una dintre maximele fundamentale ale edificiului clădit de către Pepin și Carol cel Mare. În Rusia, în timpul iobăgiei, se spune că țarul Nicolae I se fălea că are în „pomieșnicii1 săi, seniori ai satelor, „o sută de mii de comisari de poliție”.

Cea mai urgentă dintre măsuri, în această ordine de idei, era evident aceea de a include în lege relațiile de vasalitate, și totodată de a le conferi stabilitatea care, singură, le putea constitui un sprijin solid. De timpuriu, „protejații” (*commendes*) de rang inferior își „angajaseră viața”, așa cum l-am văzut pe înfometatul din „formula” din Touraine. Dar, chiar dacă, de mult timp desigur – fie că ei au promis-o în mod expres, fie că moravurile sau interesele lor au făcut din acestea o obligație – în practică mulți „campioni” de război fuseseră văzuți servind, și ei până la moarte, nimic nu dovedește că, sub Merovingieni, această regulă era câtuși de puțin generală. În Spania, dreptul vizigot nu a încetat niciodată să le recunoască soldaților privați capacitatea de a-și schimba stăpânul: căci, spunea legea, „omul liber își păstrează întotdeauna puterea asupra propriei persoane”. În schimb, sub Carolingieni, diferite edicte regale sau imperiale s-au preocupat să determine cu precizie greșelile care, comise de către senior, justificau doar ele, din partea vasalului, ruperea contractului. Aceasta însemna

că, exceptând acele cazuri și sub rezerva unei separări prin consimțământ reciproc, legătura era indisolubilă pe tot timpul vieții.

De cealaltă parte, seniorul a fost însărcinat în mod oficial, pe propria-i răspundere, să asigure înfățișarea vasalului în fața tribunalelor și prezența la oaste. Lua parte el însuși la oaste? Vasalii săi luptau

Capitularia, vol. I., n° 64, c. 17.

173

nele lui. Doar în absența sa, ei treceau sub comanda directă atantului regelui: contele.

la ce bună pretenția să te folosești astfel de seniori pentru à la vasali, dacă acești seniori, la rândul lor, nu sunt legați le suveran? Tocmai prin efortul de a îndeplini această condiție îsabilă a planului lor grandios, Carolingienii au contribuit la ea la maximum a aplicațiilor sociale ale vasalității, iată ajunși la putere, ei trebuiseră să-i recompenseze pe „oalor. Le-au împărțit pământuri, după metode pe care va trebui ecizăm ceva mai târziu. Pe de altă parte, majordomi, apoi regi, a-și face rost de ajutoarele necesare, mai ales spre a-și constitui o ei au fost puși în situația să-și atragă în subordine, adesea prin noi de pământuri, o mulțime de personaje, în majoritatea lor având poziție înaltă. Vechii membri ai suitei militare, stabiliți pe do-concedate de către prinț, nu au încetat să fie socotiți drept vapăi. Aceeași relație a fost considerată ca legându-i de el pe noii are nu fuseseră niciodată „companionii” săi. Și unii și ceilalți au în armată, însoțiți, dacă aveau așa ceva, de propriii lor v-ar chemați să petreacă departe de el cea mai mare parte a zilelor dițiile lor de viață erau profund diferite de acelea ale războinicasă de odinioară. În schimb, fiind puși în fruntea unui grupndenți, mai mult sau mai puțin întins, se aștepta de la ei să-i [pe acești oameni în deplină ordine; la nevoie chiar să exercite și vecinilor lor o supraveghere similară. Astfel, printre populațiile

Europe, se distingea o clasă, ea însăși relativ numeroasă, de ai Seniorului” – înțelegeți prin aceasta „ai Seniorului Rege” *lominici*) –, care, bucurându-se de protecția particulară a suul și însărcinați să îi furnizeze o mare parte din trupele sale, n plus să formeze, de-a lungul provinciilor, verigile unei vaste le loialitate. Atunci când, în 871, după ce îl învinsese pe fiul rroman, Carol cel Pleșuv a vrut să-i readucă la ascultare pe îi tânărului rebel, el a considerat că își poate atinge scopul.

bine doar obligându-i – să-și aleagă fiecare un senior, după or, printre vasalii regali.

I mult decât atât: această legătură de vasalitate, a cărei forță a fie dovedită de experiență, a fost utilizată de Carolingieni a-și asigura fidelitatea veșnic șovăielnică a funcționarilor lor. fuseseră mereu considerați ca fiind plasați sub acel *maimbour* al suveranului; ei îi prestaseră întotdeauna jurământ; erau redin ce în ce mai frecvent, dintre oamenii care, înainte de a e la el această misiune, îl serviseră ca vasali. Practica s-a genepuțin câte puțin. Ba, începând cu domnia lui Ludovic cel Pios, există nicio funcție la curte, niciun mare post de comandă și-s niciun domeniu care să confere rangul de conte (*comte*), al tular să nu fi trebuit, cel mai târziu la intrarea sa în demnitate, încă vasalul monarhului prin ritualul mâinilor împreunate. Chiarilor străini, dacă recunosc protectoratul franc, li se pretinde, încu mijlocul secolului al VIII-lea, să se supună acestei cerei sunt numiți, la rândul lor, vasalii regelui sau ai împăratului.

Desigur, de la toate aceste înalte personaje nimeni nu aștepta ca, aidoma însoțitorilor de altă dată, să facă de gardă la reședința stăpânului. Și totuși, în felul lor, ei aparțineau casei sale militare, de vreme ce îi datorau, înainte de toate, odată cu credința lor, și ajutorul militar.

Or, marii nobili, dinspre partea lor, se obișnuiseră de mult timp să vadă în bunii „companioni”, care formau cetele lor, oameni de încredere, gata să îndeplinească misiuni dintre cele mai diferite. Dar, ce se întâmpla atunci când o funcție îndepărtată, primirea unei moșii în dar sau accesul la o moștenire îl determinau pe unul dintre acești băieți loiali să abandoneze serviciul personal? Chiar și atunci superiorul continua să-l considere „fidelul” său. Într-un cuvânt, și în astfel de cazuri vasalitatea, printr-o mișcare spontană, tindea să scape din cercul strâns al reședinței senioriale. Exemplul regilor, influența normelor de drept pe care ei le promulgaseră, au statornicit aceste obiceiuri instabile. Seniori și subordonați nu puteau întârzia să se îndrepte în mod firesc spre o formă de contract care, de acum încolo, era prevăzută cu sancțiuni legale. Prin relațiile de vasalitate, conții i-au legat de ei pe funcționarii de ordin inferior; episcopul sau abatele, pe laicii pe care îi însărcinau să-i ajute la împărțirea dreptății sau să-i conducă pe supușii lor la oaste. Cei puternici, oricare erau aceia, se străduiau să atragă astfel în orbita lor mulțimi tot mai mari de seniori

mărunți, care la rândul lor acționau în același fel față de alții mai slabi decât ei. Acești vasali privați formau o societate amestecată, care mai cuprindea și unele elemente destul de umile. Printre cei pe care conții, episcopii, superiori și superioarele abațiilor erau autorizați să-i lase în ținutul lor, atunci când se convoacă oastea, existau unii – cum erau acei *vassi dominici* de rang mai mic – cărora le va fi dată grija nobilă de menținere a păcii în zonă. Alții, în schimb, cu mai multă modestie, vor păzi casa stăpânului, dirijând strângerea recoltelor, supraveghind personalul casnic¹⁵. Acestea erau deja funcții de comandă, prin urmare demne de respect. Astfel, împrejurul capilor de orice rang, ca și în jurul regilor, serviciul exclusiv domestic de altă dată furnizase modelul care urma de acum încolo să-l utilizeze orice supunere, nelipsită de o demnitate (*honn & un*).

6. CONSTITUIREA VASALITĂȚII CLASICE

Și a venit prăbușirea statului carolingian: rapidă și tragică, înfrângere a unei mâini de oameni care, cu o mare doză de arhaism și stângăcie, dar ou o imensă bunăvoință, se străduiseră să apere anumite valori ale ordinii și civilizației. A început atunci o lungă perioadă de tulburări și totodată de gestație. În ea, vasalitatea avea să-și precizeze definitiv trăsăturile.

În starea de război permanent în care trăiește de acum înainte Europa – invazii, certuri interne –, mai mult ca niciodată omul își caută

15 *Capitularia*, vol. I, n° 141 c. 27..."

175

Iar aceștia caută oameni. Dar extinderea acestor raporturi de a încetat să acționeze în folosul regilor. Omagiile pavate sunt cele e vor înmulți pe viitor. Mai ales împrejurul caselor, ce se ridică ai numeroase în zonele de câmpie, după incursiunile scandinave sigurești, seniorii – care, în nume propriu sau în numele unuia „îternic decât ei, comandă aceste centre fortificate – se străduiesc ipeze vasali, însărcinați să le asigure paza. „Regele nu mai are ge decât numele și coroana... el nu este capabil să-i apere îma pericolelor care îi amenință nici pe episcopii săi, nici pe ceilalți ai săi. De aceea, pot fi văzuți Unii și alții ducându-se, cu mâinile mate, să-i servească pe cei mari. Prin aceasta ei dobândesc pacea”.

este tabloul pe care îl zugrăvea un prelat german, către anul 1016, anarhia din regatul Burgundiei. În Artois, în secolul următor, un r explică în mod pertinent cum, în „nobilime”, doar un număr mic neni

au putut, evitând legăturile de dominație seniorială, „să rasupuși numai judecăților publice”. Și este cazul, evident „să; em aici, prin acest ultim termen, mai puțin autoritatea hică, mult prea îndepărtată, cât aceea a contelui, deținător, în loculnului, a ceea ce mai dăinuia, ca putere superioară prin esența subordonările personale¹⁶.

de la sine înțeles că dependența se propaga astfel pe toate trep-icetății, și nu numai printre acești „nobili” despre care vorbește rul nostru. Dar între diversele ei forme, caracterizând ambianțe diferite, linia de demarcație pe care perioada carolingiană însă o tragă s-a adâncit definitiv.

3 bună seamă, limbajul, moravurile înseși au păstrat timp îndelun-ilte din vestigiile vechii confuzii. Câteva grupuri de foarte modești senioriali, destinați muncilor disprețuite ale pământului și conta însărcinări care erau considerate încă de pe acum servile, itinuat, până în secolul al XII-lea, să poarte acel nume de *îndes* pe care, nu departe de ei, *Cântecul lui Roland* îl dădea ceu înalți vasali. Despre șerbi, întrucât erau „oamenii” seniorului spunea frecvent că trăiau în „omagiul” său. Se ajungea ca până îi formal prin care un individ se recunoștea șerbul unui alt individ desemnat câteodată prin acest nume, ba chiar să amintească, ici și i ritualul său, gesturile caracteristice ale omagiului „mâinilor” ¹⁷, ituși, acest omagiu servil, acolo unde el avea loc, era opus, prinontrast decisiv, aceluia al vasalilor: el nu avea nevoie să fie redin generație în generație. Căci se ajunsese la distingerea din: e mai netă a doua moduri de a fi legat de un șef: Unul este ere? i e marcat prin orice gen de servituți care sunt considerate de

destul de umilă. Mai ales, din cauză că excludea orice alegere
THIETMAR DE MERSEBOURG, *Chronique*, VII, 30.

— *Mirocula S. Bertini*, i MABILLON, AA. SS.ord. S. *BenedicM*, III I, pag. 133 – 134. Utilizarea omagiu'ui ca act expiatoriu, care a fost semnalată mai sus (pag; intră în rol ca gest de supunere, propriu claselor relativ superioare. Măr-tte la lumină de Platon, într-un articol de altfel insuficient de critic XXXVIII), arată, pe de altă parte, în acest ritual, un mijloc de a contracta obligații de drept privat. Este vorba despre o practică aberantă, limitata umăr mic de regiuni (Catalonia, poate Castilia) și de dată târzie.

În aservire, el trecea drept contrar a ceea ce în prezent numim „libertate”. Este Serbia, în care au alunecat cei mai mulți dintre

„protejații” (*commendes*) de ordin inferior, în pofida caracterului de „legătură între oameni liberi” (*ingenuile*) care, la origine, într-un timp în care clasificările sociale răspundeau unor principii diferite, fusese atribuit supunerii lor. Cealaltă legătură, care se numește vasalitate, nu durează de drept, dacă nu de fapt, decât până în ziua în care va lua sfârșit una dintre cele două vieți legate astfel. Prin chiar această trăsătură, care o scutește de aspectul șocant al unei constrângeri moștenite o dată ca sângele, ea corespunde onorabilului serviciu militar. Forma de ajutor pe care aceasta o comportă este, într-adevăr, esențialmente războinică. Printr-o sinonimie caracteristică, „chartele” latine, cu începere de la sfârșitul secolului al IX-lea, spun, aproape fără deosebire, despre un om că este un vasal *rallss* al seniorului său. *Ad litteram*, al doilea termen ar trebui să se traducă prin „soldat”. Dar textele franceze, chiar de la apariția lor, îl vor reda prin „cavaler”, și cu siguranță această expresie a limbii nescrise era aceea pe care notarii de odinioară o avuseseră deja în minte. Soldatul prin excelență era acela care servea călare, cu marea armură de război, iar slujba vasalului consta înainte de toate în a lupta, echipat astfel, pentru stăpânul său. Ca urmare, printr-un -alt avatar al vechiului cuvânt, pe vremuri atât de umil, limbajul uzual va sfârși prin a denumi în mod curent „stare de vasal” (*vasselage*) drept cea mai frumoasă dintre virtuțile pe care le-a putut distinge o societate veșnic sub arme: și anume, bravura. Relația de dependență definită. În acest mod se contractează prin omagiul cu mâinile, specializat de acum încolo, sau aproape, să joace un atare rol. Dar acest ritual de adâncă supunere, începând din secolul al X-lea, s-a completat în general prin adăugarea sărutului, care, punându-i pe cei doi indivizi pe același plan de prietenie, îi conferă subordonării de tip vasalic mai multă demnitate. Într-adevăr, ea nu mai angajează decât personaje de rang ales, uneori chiar foarte ridicat. Ieșită, printr-o lentă diferențiere, din antica și disparata „luare sub protecție” (*commendise*), vasalitatea militară reprezenta, în mod definitiv, aspectul său cel mai înalt.

12 – Societatea feudală, vol. I 177

CAPITOLUL AL II-LEA FIEFUL

„BENEFICIU” ȘI FEUDA: LOTUL-SALARIU1

Între acei *commendes* din epoca francă, cei mai mulți nu așteptau noul stăpân doar protecția sa. Acestui om de vază, care era în i timp și un om bogat, ei îi mai cereau să-i ajute să trăiască. De mtul

Aiigustin, ce-i zugrăvea, către sfârșitul Imperiului, pe săracii itarea unui patron care să le dea „să mănânce”, și până la „formerovingiană citată de mai multe ori, același apel obsedant se auzit: cel al înfometatului. Dinspre partea lui, seniorul nu avea ca unică ambiție dominarea persoanelor: prin ele, bunurile erau la care se străduia să ajungă. Într-un cuvânt, încă de la origine, le de dependență au avut aspectul lor economic. Vasalitatea, ca elalte. Darurile generoase ale căpeteniei către „companionii” săi zbor păreau atât de esențiale pentru această legătură, încât frec în perioada carolingiană, înmânarea unor cadouri – un cal, arme, rii – forma contrapartida aproape rituală a gestului de închinare wlă. Capitulariile îi interzic vasalului să rupă legământul? Potri-rmenilor unuia dintre ele, interdicția există, cu condiția ca omul primit deja de la seniorul său valoarea unui *sou* de aur. Singurul 1 adevărat era acela care dăduse.

r, condițiile generale ale economiei nu-i lăsau conducătorului unui de vasali, ca oricărui patron, nicio altă alegere decât între două i de remunerare. El putea, reținându-l pe om la reședința lui, nbrace, să-l echipeze pe cheltuiala sa. Sau, atribuiindu-i o bucatământ ori cel puțin venituri fixe obținute din cultura pământului, i se în seamă grija propriei întrețineri: *chaser* pe cineva, se spunea, de de limbă franceză, cuvânt cu cuvânt însemnând să îl doteze cu tui personală (*casa*). În acest ultim caz, rămâne să aflăm modurile re avea să se opereze concesia.

simplul dar, fără o clauză care să supprime sau să limiteze eredi-ipare să fi fost praleticat, în epocile vechi, pe scară destul de îrutin-ub această formă este văzută, într-o „formulă” din secolul al a, o căpetenie dându-i „companionului” său un mic domeniu; și

Tenure = „lot (țăărănesc)” concedat țăranului dependent (*tenancier*) în ui unor prestații de servicii și al achitării unor redevențe. Termenul apare ru a desemna un lot de pământ concedat altor categorii în schimbul pres-le servicii.

— Nota trad.

chiar mai târziu, regii fii ai lui Ludovic cel Pios își manifestă, în repetate rânduri, generozitatea față de vasalii lor, în scopul mărturisit de a-i păstra ascultători, și nu fără a-și rezerva uneori dreptul de a revoca donația, dacă această așteptare avea să fie înșelată. Totuși, era important ca bunurile pe care seniorul le împărțea în mod regulat oamenilor din suita sa, având natura unei solde mai curând decât a

unei recompense, să i se restituie fără obiecții, imediat ce serviciul înceta să fie prestat: cel mai târziu atunci când moartea rupea legătura. Cu alte cuvinte, vasalitatea netransmițându-se nicidecum prin descendență directă, remunerarea vasalului nu putea nici ea, fără a cădea în paradox, să îmbrace un caracter ereditar. Unor astfel de concesiuni funciare, prin definiție tranzitorii și care, cel puțin la origine, erau lipsite de orice garanție, nici dreptul roman oficial, nici cutuma germanică, cu sistemele lor rigide de contracte bilaterale, nu le ofereau vreun precedent. În schimb, practica, în Imperiu, dezvoltase deja din plin, sub influența celor puternici, acest gen de acorduri, asociate în mod firesc cu datina patronatului, de vreme ce el e făceau să depindă de stăpân întreținerea protejatului. Terminologia lor, așa cum se întâmplă aproape de la sine în cazul instituțiilor de la periferia legalității, era destul de instabilă. Se vorbea despre *precarium* – din cauza rugăminții (*preces*) care provenea sau era considerată că provine de la donatar – ca și de „beneficiu” (*bienfait*, de la lat. *beneficium* = „binefacere”). Faptul că legea, ignorând aceste convenții, nu-i furniza celui care dădea bunul mijlocul de a pretinde în fața tribunalelor prestarea sarcinilor cărora, de obicei, le era supus bunul respectiv, conta prea puțin, din moment ce el avea oricând dreptul de a lua înapoi ceea ce, în principiu, nu era decât un dar de strictă favoare. Ambele cuvinte au continuat să fie folosite în Galia francă. Acela de *precarium*. Însă, doar prin intermediul unui avatar gramatical, care le-a dat mult de gândit istoricilor. Din neutru, el a trecut la feminin: *precaria*. După toate aparențele, este vorba de u-n simplu caz particular al unui fenomen lingvistic foarte răspândit în latina târzie: acela care, printr-o contaminare născută din desinența în *a* a pluralelor neutre, a făcut, între altele, din *folium* cuvântul francez *feuille*. Transformarea a fost ușurată aici de atracția pe care a exercitat-o însuși numele cererii adresate de către solicitant: „scrisoare de rugămințe” (*lettres de prière*), [*epistola*] *precaria*.

„Precariu”, „beneficiu”: cei doi termeni par să fi fost folosiți la început aproape fără deosebire. Dar, pe măsură ce precariul, încorporând elemente împrumutate din dreptul de închiriere, se transforma puțin câte puțin într-un contract destul de precis conturat, s-a tins să i se păstreze numele în cazul concesiilor acordate contra unor redevențe. Eticheta de „beneficiu”, în schimb, mai vagă și totodată mai onorabilă, de vreme ce nu sugera ideea unei umile rugăminți, a

fost afectată donațiilor provizorii, consimțite – cu condiția prestării unui serviciu –, în favoarea persoanelor atașate caselor senioriale și în special a vasalilor. Un eveniment de o importanță considerabilă a contribuit la fixarea distincției. Pentru a-și procura pământurile destinate obținerii sprijinului a numeroși oameni devotați, Carolingienii au luat, fără rușine, din imensa avere a clerului. Prima spoliere, sub Carol Martel, fusese brutală. Succesorii săi nu au renunțat nicidecum la rechiziții, dar, re

179

zând dintr-o lovitură operația din trecut ca și pe cele din prezent ar din viitor, oi s-au preocupat să păstreze, într-o oarecare mă-dreoturile proprietarilor legitimi. Episcopul sau mănăstirea vor se de acum înainte o anumită chirie pe pământul a cărui folo în principiu viageră, li se impunea să o cedeze vasalului regal; i îi revenea serviciul. Din punctul de vedere al bisericii, bunul indicește, un precariu. De la rege, omul îi deținea „în beneficiu”, tilizarea acestui ultim cuvânt, pentru a desemna pământurile conân schimbul unui serviciu și mai ales al serviciului vasalic, avea perpetueze, în latina cancelariilor și a cronicarilor, până în plin al XII-lea. Spre deosebire totuși de termenii juridici cu adevărat; exemplu „luat sub protecție” (*commende*), *beneficium* nu a dat **n** derivat în limbile romanice: dovadă că, întârziat în vocabular, at de reminiscențe dragi secretarilor de cancelarii, el fusese de înlocuiri, în limbajul vorbit, cu un alt nume. Pe durata erei feu-poate începând din secolul al IX-lea, atunci când scribii francezi *beneficium*, ei se gândeau la „fief”. e.

l ciuda unor dificultăți de ordin fonetic care, de altfel, vizează puțin formele romanice cât transcrierile lor latine, istoria acestei zise vocabule este clară². Vechile limbi germanice posedau un cuare, înrudit de departe cu latinescul *pecus*, servea, rând pe rând. funcție de dialect, la desemnarea când a bunurilor mobiliare în îi când a formei celei mai răspândite în acea vreme a acestor, bușitele. Germana, care i-a păstrat cu fidelitate a doua semnificație, și în zilele noastre și îl scrie: *Vieh*. Limba galo-romană, preluân-e la invadatorii de neam germanic, a făcut die el „fief” (în prea *feu*). La început, i s-a menținut măcar unul dintre sensurile adiționale: cel mai larg, acela de bunuri mobile. Această accepție că atestată, până la începutul secolului al X-lea, de diverse „car-rgunde. O persoană, ni se spune, a achiziționat un teren. Prețul stipulat potrivit etalonului monetar obișnuit. Dar

cumpărătorul pune, în numerar, de această sumă. El plătește deci, în conforcu o uzanță curentă la acea vreme, în obiecte de valoare echil. Este ceea ce textele redau astfel: „Noi am primit de la tine convenit, în *feos* evaluați la valoarea lor de atâtea livre, *sous* sau

(*deniers*)” 3. Comparația cu alte documente dovedește că de obicei Tha de arme, de veșminte, de cai, uneori de merinde. Aproape) **t** acestea făceau obiectul împărțelilor de care beneficiau însoți-itreținuți în casa stăpânului sau echipați prin grija sa. Să nu ne că și aici se vorbea de *feos*. În ieșit din limbi pe care nimeni nu le mai înțelegea în Galia rorupt ca urmare de orice legături cu ansamblul vocabularului care înut îl acceptase, acest termen avea să se îndepărteze cu ușu-le conținutul său etimologic. La curțile senioriale unde era folosit s-a instalat obiceiul să nu i se mai păstreze decât sensul de re

ea mai bună prezentare, din punct de vedere lingvistic, în WARTBURG vol. III (dar „carta” lui Carol cel Gros, din 884, este un fals). *lecueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, ed. BRUEL et BERNARD, vol. 1, 4, 39, 50, 54, 68, 84, 103, 236.243.

munerare, în sine, fără a se mai acorda atenție de acum încolo naturii, mobiliare sau imobiliare, a darurilor. Un însoțitor, hrănit până atunci de căpetenie, primea de la acesta o bucată de pământ? Aceasta din urmă era numită *feus* al omului. Apoi, cum pământul devenise treptat salariul normal al vasalului, doar acestei forme de retribuire, excluzând-o pe oricare alta, i s-a rezervat în final vechiul nume, plecat de la o semnificație cu totul opusă. Așa cum s-a întâmplat de mai multe ori, evoluția semantică se termină în sens contrar. Despre aceste fiefuri, vasalice și constituite din pământuri, cel mai vechi exemplu care a pătruns în documentele scrise aparține ultimilor ani ai secolului al IX-lea4. îl datorăm uneia dintre acele „carte” meridionale care, redactate de către conțopiști ignoranți, făceau vocabularului vorbit un loc excepțional de mare pe atunci. Vin la rând, în secolul următor, câteva alte texte tot din Languedoc. Mai grijulii față de purism, cancelariile din Bretania, din Franța de Nord și din Burgundia s-au resemnat abia cu puțin înainte sau puțin după anul 1.000 să cedeze, asupra acestui punct, în fața presiunii limbii comune. Și chiar și atunci, în primele perioade, aceasta s-a făcut adesea reducând cuvântul popular la rangul unei glose, destinate să redea pe înțelesul tuturor termenul clasic... Beneficiul (*beneficium*), care este denumit în mod obișnuit fief”, spune, în 1087, un act din Hainaut” 5.

În țările germanice, totuși, *Vieh* își păstra sensul de „vite”, excluzând alte accepții mai nobile. De fapt, nimic nu împiedica limba „cartelor” să preia de la notarii din Galia unul sau altul dintre calcurile latine cu care ingeniozitatea lor înzestraseră „fieful” roman; cel mai răspândit dintre ele, *feodum* („feudă”), era familiar cancelariilor germane ca și celor din regatul capetian. Dar, pentru a reda o realitate cotidiană, limba populară avea nevoie de un cuvânt propriu. Împărțirile de pământ, de care beneficiau oamenii ce prestau servicii, fiind în principiu provizorii, s-a luat obiceiul să fie desemnate printr-un substantiv deri – vat dintr-un verb foarte utilizat a cărui semnificație era: a ceda pentru un timp limitat, a împrumuta. Fieful a fost un împrumut: *Lehn*⁶. Totuși, cum între acest termen și rădăcina sa verbală, a cărei întrebuintare continua să fie foarte răspândită, legătura rămânea mereu evidentă, el nu a atins niciodată o specializare atât de perfectă ca echivalentul său franțuzesc. În folosința populară cel puțin, el nu a încetat să fie aplicat la tot felul de concesi de pământuri. Până într-atât e de adevărat că vocabulele de împrumut se adaptează mai ușor decât oricare altele la o semnificație tehnică nouă și precisă.

„Beneficiu”; fief; *lehn*: ceea ce încercau să exprime aceste diverse sinonime era o noțiune de fapt foarte clară. Să nu ne înșelăm asupra

— *Cartulaire de Maquelongne*, ed. J. ROUQUETTE et A. VILLEMAGNE, n° III (text diferit în *Histoire de Languedoc*, vol. V, n° 48). Data: 893, 23 ianuarie – 894.27 ianuarie, sau (mai probabil) 898, 1 ianuarie – 31 decembrie. Pentru exemplele posterioare, îmi este imposibil aici să-mi citez referințele. Forma provensală *feuz* este atestată începând din 9 iunie 956 < *Hist. de Languedoc*, vol. V, i° 100).

A. MIRAEUS, *Donationes belgicae*, II, XXVII.

6 În poemul lui *Heliand* (822 – 840), cele două teme de care se leagă „fieful” nostru și germanul *Lehn* sunt asociate în mod curios în expresia *lehni feho* = „bun împrumutat” (v. 1548).

181

j noțiune, în esența ei, de ordin economic. Cine spunea „fief” spu...”

bun concedat în schimbul nu a unor obligații de „a plăti” – atunci i acestea interveneau uneori, se întâmpla doar cu titlu accesoriu –, unor obligații de „a face”. Mai precis, pentru ca să existe fief, nu

nicidecum suficient ca serviciile să constituie sarcina principală a jului. Mai este încă nevoie ca ele să comporte un element foarte de specializare profesională, precum și de individualizare. Așa-nucensive rurale⁷, căreia deja „cartele” din secolul al XI-lea, devan-lu-i pe juriștii secolului al XIII-lea, îi opun în mod expres fieful, grevată de obligații de muncă, pe lângă redevențe. Dar acele corle de cultivare a pământului, de cărăușie, de furnizare chiar a unor use mărunte ale industriei domestice, care constituiau sarcinile unde ea, păreau a fi dintre acelea pe care le putea îndeplini orice în plus, ele erau reglementate printr-o cutumă colectivă. Dar oare azurile deosebite, de exemplu atunci când un teren fusese acordat.

„Sergent”⁸ seniorial, cu condiția de a-i dirija cu credință pe ceitenancieri⁹? Sau unui pictor în schimbul însărcinării de a decora ca stăpânilor săi, călugării? Unui dulgher sau unui giuvaiergiu, care jiau de acum încolo să-și pună meșteșugul la dispoziția seniorului? chiar unui preot, ca retribuție pentru îngrijirea sufletelor, în paro în fine, unui vasal, „companion” înarmat și războinic de meserie? 1 de pământ (*tenurej*, îndatorat astfel la servicii de o natură foarte iată, pe care le fixa, în fiecare caz, o convenție sau o tradiție difese definea înainte de toate prin caracterul său de remunerație: înl cuvânt, ca un „lot salariu”¹⁰. Era denumit „fief”¹¹. Aceasta, în a oricărui considerent de rang social, și bineînțeles atunci când era a de un modest muncitor, fără să fi fost cerută prestarea omagiu-Funcționarul seniorial era în mod frecvent un șerb; și nici bucătarii dictinilor din Maillezais sau ai contelui de Poitou, nici mânuitorul antetă, căruia îi incumba datoria de a le lua, periodic, sânge călu-or din Trèves, nu câștigau fără îndoială un prea mare prestigiu ocupațiile lor obișnuite. Dar nu era mai puțin legitim faptul că, dotați, atât unii cât și ceilalți, cu loturi de pământ proprii, însă trăiască simplu din mijloacele de subzistență (*provende*) distriân casa stăpânului, acești servitori calificați din punct de vedere ional se numărau printre dependenții înzestrați cu fiefuri (*fieffes*).

1 *Censives* erau denumite acele pământuri concesate cu condiția unor pres-in bani și care se deosebeau de fiefuri: – a) prin aceea că ele erau nobile – 1 priveau pe cedent, cesionarul fiind om de rând; – b) prin faptul că ele; abileau între senior și vasal decât un raport real și nu personal.

— Nota

1 „Sergenți” (*sergents*) – termen provenit din *servientes*,

desemnând, în evul i, niște shijbași mărunți ai justiției regale (ex. ajutorii de portărel).

— Nota

Tenanders = deținătorii unor loturi iobăgești de pe feudele senioriale, pen-Jre datorau o serie de redevențe. Și *tenures* = loturi iobăgești în care intrau a și gospodăria tenancierului.

— Nota trad. O *Tenure-salaire*.

— Nota trad.

LI Exemplele de fiefuri aparținând unor slujbași ai justiției regale (*fiefs de zterie*) (acel *feuum sirventaie* din Sud: cf. *Hist. de Languedoc*, vol. V, n° sunt bine cunoscute. La fel pentru *le feudum presbyterale*. Asupra fiefurilor meșteșugari, se vor vedea referirile mele, CCCXVIII, pag. 54 – 55.

Anumiți istorici, semnalând câteva exemple de astfel de fiefuri umile, au crezut într-o deviere târzie. Cu totul pe nedrept. Încasatorii de cens din secolul al IX-lea cunosc deja „beneficii” aparținând unor primari rurali, unor meșteșugari, unor rândași la cai; Einhard, sub Ludovic cel Pios, menționează „beneficiul” unui pictor; atunci când, între 1008 și 1016, apare, pentru prima dată, în ținutul renan, chiar termenul de fief, deghizat în manieră latină, el este aplicat la desemnarea unui lot de pământ dat unui fierar. Așadar, o instituție având la origine o accesibilitate foarte generală, care s-a transformat treptat în instituție de clasă: aceasta a fost curba de evoluție a fiefului, ca și a vasalității și a multor alte forme juridice, în era feudală. Nu traseul invers.

Căci, cu timpul, se înțelege de la sine că, pentru opinia generală, a început să fie jenant să trebuiască să se desemneze astfel, sub un același nume, bunuri care, ele însele de mărime și de natură profund diferite, erau deținute de oameni de condiție atât de opusă ca un mărunț primar sătesc, un brutar, un războinic, senior la rândul său al unui mare număr de țărani, un conte sau un duce. Până și în societățile noastre, relativ democratice, nu simțim noi, oare, nevoia de a ridica, prin cuvinte, un fel de barieră de respectabilitate între salariul muncitorului manual, leafa funcționarului, onorariile profesiunilor libere? Ambiguitatea 5-a menținut, totuși, timp îndelungat. Franța secolului al XIII-lea continua să vorbească despre fiefuri aparținând unor funcționari senioriali și unor meșteșugari: astfel că, preocupați să diferențieze fiefurile de natură vasalică, juriștii le caracterizau bucuros

pe acestea din urmă prin epitetul de *francs* („libere”), adică supuse doar unor obligații demne de un om absolut liber. Alte limbi, care primiseră cuvântul din cea franceză, i-au păstrat încă și mai mult timp sensul general de salariu, chiar și în afara oricărui dar de pământ: în Italia, în secolul al XIII-lea, lefurile în bani ale anumitor magistrați sau funcționari orășenești erau numite *fi o*; Anglia continuă și azi să numească *jee* onorariile medicului sau ale avocatului. Din ce în ce mai mult totuși, atunci când cuvântul era întrebuințat fără o calificare specială, exista tendința de a-l înțelege ca aplicându-se fiefurilor celor mai numeroase și totodată celor mai importante din punct de vedere social, în jurul cărora se dezvoltase un drept propriu-zis „feudal”: și anume, loturile de pământ (*tenures*) grevate de servicii de vasalitate, în sensul el însuși net specializat pe care, încă și mai timpuriu, îl luase acest termen. „Fieful (*Lehn*), va spune în cele din urmă, în secolul al XIV-lea, *Glosa* din *Oglinda saxonă* (*Miroir de Saxe*), este solda cavalerului”.

2. REMUNERAREA VASALILOR PRIN „CHASEMENT” 12

Între cele două moduri de remunerare a vasalului, prin fief sau prin întreținere (*provende*), nu era o incompatibilitate absolută. O dată stabilit pe pământul său, dependentul nu renunța nicidecum, doar pe

12 *Chasement*, așa cum s-a arătat, era al doilea mod de remunerare a unui vasal, prin înzestrarea cu gospodărie proprie (*casa*), din care să-și asigure întreținerea el însuși.

— Nota trad.

183

Ista la celelalte manifestări ale dărnicii senioriale: printre altele, ele împărțeli de cai, de arme, mai ales de rochii de mantii, de in, pe care multe cutume au sfârșit prin a le codifica, iar până și mâi înalte personaje – de exemplu un conte de Hainaut, vasal al apului de Liège – se fereau să le nesocotească. Uneori, așa cum ale vedea, în anul 1166, în anturajul unui mare baron englez, amicavaleri, înzestrați cum se cuvine cu pământuri, continuau totuși ăiască împreună cu patronul lor, primind de la acesta „necesarul

Cu toate acestea, cu excepția unor situații excepționale, vasalii inuți (*provendiers*) și vasalii înzestrați cu gospodării proprii (*chases*)

zentau cu adevărat două categorii bine conturate și, în opinia salui, utile în mod diferit: astfel că, începând de la Carol cel Mare, nsidera anormal ca un vasal al regelui, slujind în palat, să dețină și” un

beneficiu. Într-adevăr, indiferent de ce se putea cere dești lor de feude ca ajutor în zi de pericol sau în zi de consilium¹⁴, ca veghere în timp de pace, doar de la vasalii din gospodărie, capa

[e o prezență permanentă, era posibil să se aștepte îndeplinirea plerelor îndatoriri ale escortei sau ale servitorimii de rang înălt. În cele două categorii nu erau deci interșanjabile, deosebirea dintre u era, privită *ad litteram*, aceea de stadii succesive ale evoluției.

un, tipul „companionului” hrănit în casa stăpânului era cel mai

Dar el a continuat mult timp să coexiste cu tipul mai recent-*

dentului înzestrat cu un fief. Când un om, după un stagiul în suita lată, obținea un *chasement*, un altul – adesea un adolescent, încă at în posesia moștenirii sale, ori un fiu mezirf – venea să ocupe devenit vacant la masa seniorială; iar certitudinea că va avea ași

masa și casă, astfel garantate, părea atât de demnă de a fi răvicât familiile cavalierești de rang mijlociu solicitau uneori să le fie se pentru cei mai tineri dintre membrii lor¹⁵. La începutul domniei lipăugust, acești vasali fără fief erau încă destul de numeroși, ordonanța sa privind zeciuiala destinată cruciadei, regele, interenu omită niciun fel de contribuabili, a crezut de cuviință să le e un loc aparte.

u toate acestea, nu ne putem îndoi că, începând din perioada carioia, între cele două grupe de vasali și în favoarea deținătorilor de s-a creat o disproporție care, în continuare, a crescut mereu, a acestei mutații și asupra unora dintre cauzele sale dispunem de turie excepțional de expresivă, într-un episod care, deși s-a de în afara Franței, poate fi totuși citat aici în mod legitim, dată originea autentic franceză a instituțiilor în cauză.

bunei când Wilhelm Bastardul a cucerit Anglia, prima sa grijă aceea de a aduce în noul său regat remarcabila recrutare feudală

3 i exemplu i-l furniza ducatul său normand. El le-a impus deci GISLEBERT DE MONS, ed. PERTZ, pag. 35.

— *Red Book of the Bxched*. H. HALL, vol. I, pag. 283.

Pe lângă *auxilium* = datoria de a da ajutor militar, vasalul îi datora sei și *consilium* = sfatul, care consta în genere în obligația de a lua parte lărilor convocate de senior și îndeosebi în obligația de a împărți dreptatea

3 le său.

— Nota trad”.

Cartulaire de Saint-Sernin de Toulouse, ed. DOUAIS, n° 155.

principalilor săi vasali obligația de a pune mereu la dispoziția sa un număr determinat de cavaleri. Astfel fiecare mare senior, dependent nemijlocit al regelui, era silit să strângă în juru-i, la rândul său, măcar un: anumit număr de vasali militari. Dar bineînțeles că el rămânea liber să decidă ce procedee va folosi pentru a le asigura întreținerea. Mulți episcopi și abați au preferat, la început, să-i găzduiască și să-i hrănească „pe domeniu”, fără să le atribuie o gospodărie proprie (*chaser*). Aceasta era, firește, în orice țară, în opinia conducătorilor de biserici, soluția cea mai atractivă, pentru că ea părea că apără de orice prejudiciu pământurile care formau patrimoniul inalienabil a cărui păstrare li se încredințase; aproximativ un secol mai târziu, biograful arhiepiscopului Conrad I de Salzburg avea să-și mai felicite încă eroul pentru că a știut să-și ducă războaiele „fără a câștiga bunăvoința cavalerilor săi altfel decât prin cadouri de bunuri mobile”. Și totuși, cu foarte puține excepții, prelații englezi fură nevoiți să renunțe destul de repede la, un sistem atât de potrivit cu dorințele lor, pentru a face ca de-acum înainte” sarcina oștirii regale să fie lăsată pe seama fiefurilor decupate din pământul aparținând bisericii¹⁶. Cronicarul de la Ely povestește că vasalii, pe vremea când erau hrăniți direct de mănăstire, deveniseră insuportabili prin revendicările zgomotoase cu care îl asediau pe econom, într-adevăr, se poate crede, fără greutate, că o trupă gălăgioasă de militari, cu poște lipsite de cuviință, era o vecinătate supărătoare pentru liniștea mănăstirii; fără îndoială, în Galia însăși, astfel de neplăceri nu fuseseră străine de rărirea timpurie și rapidă a acestor vasali de casă ai bisericilor, atât de numeroși încă, la începutul secolului al IX-lea, în jurul marilor comunități religioase, încât la Corbie, de exemplu, călugării le rezervau atunci o pâine specială, de o calitate superioară celei destinate altor „provendieri”. Dar la acest inconvenient, propriu unor seniorii de un gen deosebit, se adăuga o dificultate mai gravă care, dacă nu suprima totalmente practica întreținerii la domiciliu, cel puțin îi limita foarte mult utilizarea. Era o mare aventură, în timpul primei vârste feudale, să dorească cineva să aprovizioneze în mod regulat cu merinde un efectiv ceva mai mare. Mai mulți scriitori de-anale călugărești vorbesc despre foamete în refectorii. Cel mai sigur, în multe cazuri, pentru stăpân ca și pentru membrul suitei militare, era să-i lase acestuia din urmă, odată cu mijloacele necesare, și responsabilitatea de a se îngriji de propria sa subzistență.

Cu atât mai mult, regimul întreținerii (*provende*) devenea inapli-cabil atunci când vasalii, căroră trebuia să li se plătească fidelitatea, erau de un rang prea înalt pentru a se acomoda cu o existență dusă în întregime în umbra stăpânului. Acestora le erau necesare venituri independente care, adăugate la exercitarea unor puteri de comandă, să le permită să trăiască în condiții potrivite ou prestigiul lor. De altminteri, înseși îndatoririle funcției îi obligau uneori la aceasta. Rolul unui *vassus dominicus* carolingian presupunea ca el să-și petreacă cea mai mare parte a zilelor în provincia sa, ocupat să o supravegheze. Într-adevăr, în perioada carolingiană, extinderea relațiilor de vasalitate, nu doar lfi ROUND, CCCXXXV; CHEW, CCCXXXII. Pentru SALZBURG, SS, vol. XI, c. 25, pag. 46.

185

xmăr, dar și, dacă se poate spune așa, în înălțime, a fost însoțită imensă distribuire de „beneficii”.

De altfel, ar însemna să ne facem o părere cu totul imperfectă desnrnulțirea raporturilor feudale dacă am postula că la originea tufiefurilor ar fi stat o veritabilă dărnicie dinspre senior către v-a-Mmpotrivă, oricât de paradoxal ar putea părea, multe s-au născut...

alitate, dintr-un dar făcut de către vasal seniorului. Omul care un protector trebuia deseori să cumpere această protecție. Pu

ul, care îl forța pe unul mai slab să se lege de el, pretindea, frecca și lucrurile să-i fie supuse în același fel ca persoanele. Inferiorii

reau deci superiorului, împreună cu ei înșiși, pământurile lor.

a, imediat după încheierea legăturii de subordonare personală, îi uia noului său dependent bunurile astfel cedate în mod provizoriu, în fără a le fi supus, în trecere, dreptului său preeminent, care se mă prin povara unor obligații diverse. Această mare mișcare de tare a pământului a continuat, în timpul epocii france și al priS/, vârste feudale, de sus în jos, pe întreaga scară a societății. Dar \meție de rangul protejatului (*commende*) și de felul său de viață.

le erau mult diferite. Proprietatea omului de rând îi era înapoiată tă de redevențe în natură sau în bani și de corvezi agricole. Per.

de condiție mai înaltă și cu deprinderi militare, după ce a depus în tul de omagiu, își recupera vechiul său patrimoniu în calitate îorabil fief vasalic. Atunci s-a desăvârșit precizarea contrastului

cele două mari categorii de drepturi reale: de o parte, modestele

țăărănești (*tenures*) în „stare de iobăgie” (*vilainage*), care se supucutumelor colective ale seniorilor, și fiefurile; de cealaltă, rămase e de orice dependență, „alodiile” (*alleux*).

a și „fieful”, dar cu o filiație etimologică mult mai directă (*od*, și poate *al*, „total”), *alleu* („alodiu”) era de origine germanică; ca el, adoptat de limbile romanice, nu avea să existe decât în mediu de împrumut. Germana spunea, în același sens, *Eigen* („pro – în pofida, ici și colo, unor stângăcii inevitabile, semnificațiar cuvinte sinonime a rămas perfect stabilă, din epoca francă până reitul feudalismului, și mai târziu încă. A fost definită uneori ca nă proprietate”. Însamna să se uite că această expresie se aplică cauna incorect în dreptul medieval. Independent chiar de piedicile în legăturile de neam (*lignageres*), prezente pretutindenii, un pode alodiu, dacă este el însuși un senior cât de mic, poate foarte 3 ă aibă, în subordinea lui, deținători de loturi (*tenanciers*), ba deținători de feude (*feudataires*), ale căror drepturi de folosință i pământului, în practică cel mai des ereditare, i-l limitează în ruperios pe al său. Cu alte cuvinte, alodiul nu este neapărat un absolut față de cei de jos. Dar este astfel privit în sus. „Fief al îi” – adică fără senior uman –, vor spune despre el, în glumă, i germani de la sfârșitul evului mediu.

rește că orice fel de bun imobiliar sau de venit imobiliar se puicura de acest privilegiu, oricare ar fi fost natura bunului – de: a exploatare țărănească până la cel mai larg complex de rede-sau de puteri de comandă oricare ar fi fost, de asemenea, rangul social al deținătorului. Exista deci o antiteză alodiu/censiuie, precum și alodiu/fief. Singură cea de-a doua trebuie să ne intereseze pentru moment. În această privință, evoluția franceză și renană a fost marcată de un ritm în doi timpi, de amplitudini inegale.

Anarhia care a însoțit și a urmat destrămării statului carolingian a oferit mai întâi unui mare număr de feudatari ocazia să-și însușească, pur și simplu, acele *chaselements* a căror concesie condiționată o primiseră. Aceasta, mai ales atunci când concedentul era o biserică sau regele. Iată, de exemplu, la o distanță de treizeci și opt de ani, două „cafte” din regiunea Limousin. Anul 876: Carol Pleșuvul îi dă credinciosului Aldebert, pe durata vieții sale și a fiilor săi, domeniul *Cavalia-câts*, „cu titlu de uzufruct, în beneficiu”. Anul 914: Alger, fiul lui Aldebert, le dăruiește clericilor din Limoges „alodiul meu numit *Cavalia-ctis*, pe care îl dețin de la părinții mei” 17.

Totuși, afară numai dacă nu căzuseră, ca cel pomenit mai sus, în mâinile clerului, nici aceste alodii obținute prin uzurpare, nici cele de origine veche și autentică nu erau menite, în cea mai mare parte, să-și păstreze timp îndelungat calitatea specifică. Erau odată, povestește un cronicar, doi frați, numiți Herroi și Hacket, care, după moartea tatălui lor, senior bogat la Poperinge, își împărțiseră alodiile sale. Fără încetare, contele de Boulogne și contele de Guines se străduiau să-i forțeze să le depună omagiu pentru aceste pământuri. Hacket, „temându-se de oameni mai mult decât de Dumnezeu”, a cedat somațiilor contelui de Guines. Herroi, în schimb, nevrând să se supună nici unuia dintre cei doi persecutori ai săi, i-a dat partea sa de moștenire episcopului de Therouanne și a reprimut-o de la el ca fief¹⁸. Relatăta târziu și ca un simplu „se spune”, tradiția nu este poate foarte sigură în detalii. În ce privește fondul, ea ne furnizează cu siguranță o imagine reală despre care putea fi soarta acestor mici seniori poseseri de alodii (*alleu-tiers*), strânși ca în clești între ambițiile rivale ale înalților baroni vecini. Tot așa, în cronica exactă a lui Gilbert de Mons, pot fi văzute castelele, ridicate pe pământurile alodiale din ținutul Hainaut, reduse treptat la condiția de fiefuri de către conții de Hainaut sau de Flandra. Cum regimul feudal, care se definește esențialmente sub specia unei rețele de dependențe, nu a atins niciodată, nici chiar în regiunile care i-au dat naștere, starea unui sistem perfect, au continuat să existe întotdeauna alodii. Dar, încă foarte numeroase sub primii Carolingieni – până într-atât încât posedarea unuia dintre ele, care să fie situat chiar pe teritoriul comitatului, era atunci condiția necesară pentru a putea fi desemnat ca „avocat” al unei biserici, adică reprezentantul său *lais* –, numărul lor, începând din secolul al X-lea, a descrescut rapid, în timp ce acela al fiefurilor creștea fără încetare. Pământul intra în dependență odată cu oamenii.

Oricare ar fi fost proveniența reală a fiefului vasalic – prelevare operată din averea superiorului sau fief „de reluare”, cum vor spune mai târziu juriștii, adică vechi alodiu abandonat, apoi „reluat” la stil feudal de către deținătorul său original –, el se prezenta oficial ca

17 S. Stephani *Lemovic. Cartul.*, ed. FONT-REAULX, n^o* XCI și XVIII. 1B LAMBERT d'ARDRE, *Chronique de Guines*, ed. MENILGLAISE, c. ei.

con-put după formalitățile comune atunci tuturor transmițitorilor de drep-ri reale numite în franțuzește „investituri” (*investitures*). Seniorul. îi mîna vasalului un obiect care simboliza bunul. Adesea, pentru casta, era suficient un simplu bețigaș. Se întâmpla totuși să fie prerat un simbol mai sugestiv: bulgăre de pămînt, ca reprezentare aorului concedat; lance, care evoca serviciul militar; banieră, dacă jdatarul trebuia să fie nu doar un războinic, ci și o căpetenie milia, grupînd, la rîndul său, sub stindardul propriu, alți cavaleri. Pe sastă canava, la origine destul de vagă, cutuma și talentul juriștilor brodat treptat o mulțime de diferențieri, variabile în funcție de țară. unei când darul era încuviințat unui nou vasal, investitura avea loc ediat după omagiu și jurămîntul de credință (*la foi*). Niciodată m-a –, e19. Ritualul făuritor al fidelității îi preceda obligatoriu salariului.

În principiu, orice bun putea să fie fief. În practică însă, condiția; iată a beneficiarilor, când era vorba de fiefuri vasalice, impunea urnite limite. Cel puțin de când se stabilise o distincție decasă net neantă între diferitele forme ale „închinării” (*commendise*). „Fofila” darului acordat „companionului”, așa cum ne-a păstrat-o un *ăp*-nent din secolul al VII-lea, pare să prevadă că vor putea fi cerute vezi agricole. Dar vasalul din perioadele posterioare nu mai catssea să facă munci manuale. Era deci obligat să trăiască din munca uia. Atunci când primea un teren, el convenea ca acesta să fie palat cu țărani supuși, pe de o parte, la redevențe, iar de cealaltă te, la prestații ca mîna de lucru, care permiteau cultivarea bucății pămînt rezervate de obicei exploatării directe de către stăpîn. Înun cuvînt, cea mai mare parte a fiefurilor vasalice erau seniorii, îi sau mici. Altele, totuși, constau în venituri care, lăsîndu-le de menea posesorilor lor privilegiul unei nobile trîndăvii, nu compornicidecum, decât eventual cu titlu accesoriu, vreo putere asupra *or* dependenți: zeciuieli, biserici cu al lor cazual²⁰, tîrguri, vămii ăă: era peste poduri.

La drept vorbind, chiar drepturile din această ultimă categorie, **d**, în oarecare măsură, legate de pămînt, se situau, după clasifica-medievală, printre cele imobiliare. Doar mai târziu, când progreschimburilor ca și ale organizării administrative au permis, in re? sau marile principate, acumularea unor depozite monetare relativ înmate, regii și marii baroni au început să împartă, ca fiefuri, simrente care, deși fără suport funciar, nu erau scutite de prestarea îgiului. Aceste fiefuri „de cameră”, adică de tezaur, aveau tivantâj'e tipie. Ele

evitau orice înstrăinare de pământuri. Evitând, în general, aturarea care, așa cum o vom vedea, preschimbase majoritatea fiefurilor cuprinzând pământuri în bunuri ereditare, rămase, în consecință, mult viager, ele îl mențineau mult mai strict pe deținător în se

19 Cel puțin în țările profund feudalizate, ca cea mai mare parte a Franței.

Italia, a fost altfel.

20 Casuel = beneficiile variabile rezultând din dărnicia credincioșilor. – trad.

pendență față de concedent. Șefilor de stat le dădeau mijlocul de a-și asigura oameni devotați la mari depărțări, chiar în afara teritoriilor a-i puse nemijlocit dominației lor. Regii Angliei care, bogați de timpuriu par să fi fost printre primii care s-au folosit de acest procedeu, l-au aplicat, încă de la sfârșitul secolului al XI-lea, față de seniorii flamanzi în frunte cu contele, al căror sprijin militar căutau să-l obțină. După aceea, Filip August, întotdeauna gata să-i imite pe Plantageneti, săi, s-a străduit să-i concureze, prin aceeași metodă și pe același. Tot așa, în secolul al XIII-lea, membrii familiei Staufen iau apăsarea de ei pe sfetnicii Capețienilor, iar Capețienii pe aceia ai Staufenilor, Astfel Ludovic cel Sfânt l-a atins direct pe Joinville, care nu fusese, până atunci, decât vasalul vasalului său (*arrière-vasal*) 21. În schimb, atunci când era vorba de însoțitorii militari de pe lângă casa seniorului, retribuția pecuniară evita complicațiile survenite din aprovizionarea cu merinde. Dacă, în cursul secolului al XIII-lea, numărul vasalilor întreținuți (*providiers*) a scăzut foarte repede, aceasta s-a întâmplat cu siguranță, în mai multe cazuri, pentru că simpla luare în subzistență fusese înlocuită prin acordarea, sub formă de fief, a unui salariu fix în bani.

Dar era, oare, foarte sigur că un venit exclusiv mobilier putea furniza în mod legitim obiectul unei înfeudări? Problema nu este doar verbală. Căci trebuia să se pună întrebarea până unde urmau să se extindă normele juridice, cu totul aparte, care se elaboraseră treptat în jurul conceptului de fief vasalnic. Din această cauză, în Italia și în Germania, unde, în condiții diferite, care vor fi prezentate mai târziu, acest drept autentic feudal a reușit cel mai bine să se constituie în sistem autonom, doctrina și jurisprudența au ajuns la negarea calității de Fief (*feuda*) pentru rentele în numerar. În Franța, în schimb, diferendul nu pare nicidecum să-i fi tulburat pe juriști. Sub vechiul

nume al lotului de pământ acordat pentru servicii militare (*tenure militaire*), marile ea? e baronale și princiare au putut trece, pe nesimțite, la un regim de cvasi salarizare, caracteristic unei economii noi, care se întemeia pe vânzafte și cumpărare.

Soldă a unui „luat sub protecție” (*commende*), concesia constând într-un fief avea ca durată naturală aceea a legăturii interumane, cafe era rațiunea sa de existență. Cam de prin secolul al IX-lea, vasalitatea era socotită ca unind două vieți. În consecință, „beneficiul” sau fiefia fost considerat de acum încolo ca trebuind să fie deținut de către vsal până la moartea sa ori până la aceea a seniorului său, și doar până atunci. Aceasta a fost până la capăt regula înscrisă în ceremonialul dreptului: tot așa cum între supraviețuitorul perechii inițiale și succesorii! partenerului său relația de vasalitate nu persista decât cu prețul uni repetări a omagiului, păstrarea fiefului la moștenitorul feudatarului sa11

21 G.-G. DEPT, *Les influences anglaise et française dans le comte de Flandre*, 1928, KIENAST, *Die deutschen Fürsten im Dienste der Westmächte*, voi, 1924, pag. 159; vol. II, pag. 76, n. 2; 112; H-F. DELABORDE, Jean de Joinville n° 341.

189

udatar de la moștenitorul concendentului impunea ca investitura le reiterată. Cam de fapt nu au întârziat, totuși, să dea principiilor Izmințire flagrantă, este ceea ce va trebui să examinăm câtdend. Dar evoluția fiind, în această privință, comună întregii Eufeudale, se cuvine mai întâi să încercăm să prezentăm, pentru țări-mase până acum în afara orizontului nostru, dezvoltarea unor instiasemănătoare cu cele descrise mai sus.

CAPITOLUL AL III-lea TUR DE ORIZONT EUROPEAN

1. DIVERSITATEA FRANCEZĂ: SUD-VESTUL ȘI NORMANDIA

Că Franța a avut ca destin, începând din evul mediu, să adune laolaltă prin legătura din ce în ce mai solidă a unității naționale – așa cum, potrivit cuvintelor memorabile ale lui Mistral, Ronul primește apele râului Durance – un mănunchi de societăți pe care le separau, la origine, contraste puternice, o știe și o intuiește oricine. Dar niciun studiu nu este azi mai puțin avansat decât acela al acestei geografii sociale. Vom fi deci obligați aici să ne limităm să le propunem cercetătorilor doar câteva jaloane.

Iată mai întâi Sudul acvitan: zona Toulouse, Gascogne, Guyenne.

În aceste regiuni, cu structură foarte originală din toate punctele de vedere și care nu fuseseră decât foarte puțin supuse influenței instituțiilor france, răspândirea raporturilor de dependență pare să fi întâlnit multe obstacole. Alodiile au rămas aici, până la sfârșit, foarte numeroase: atât mici exploatări țărănești cât și seniorii. Însăși noțiunea de fief, introdusă totuși, și-a pierdut rapid precizia contururilor. Începând din secolul al XII-lea, împrejurul orașelor Bordeaux sau Toulouse, se atribuia această calitate oricărui fel de lot dependent (*tenure*), fără a fi exceptate cele care erau grevate de umile redevențe funciare sau de corvezi agricole. Tot așa, pentru termenul „onoare” (*honneur*), devenit, în Nord, ca urmare a unei evoluții semantice care va fi expusă mai târziu, cvasisinonim cu „fief”. Desigur că cele două nume fuseseră adoptate, la început, cu sensul lor obișnuit, bine specializat. Devierea, pe care nu au cunoscut-o niciodată țările cu adevărat feudalizate, nu a venit decât ulterior. Conceptele juridice însele erau cele care fuseseră imperfect înțelese de o societate regională îmbibată de cu totul alte obiceiuri.

Obișnuți cu un regim de „companionaj” (*compagnonnage*) apropiat de deprinderile france timpurii, scandinavii lui Rollon, în momentul stabilirii lor în Neustria, nu găseau, în schimb, în tradițiile lor. naționale nimic care să semene cu sistemul fiefului și al vasalității, așa cum se dezvoltase el ulterior în Galia. Șefii lor i s-au adaptat totuși, cu o uimitoare flexibilitate. Nicăieri mai bine decât pe aceste teritorii cucerite, nu au știut prinții să utilizeze rețeaua de relații feudale în folosul autorității lor. Cu toate acestea, în straturile de bază ale societății au continuat să iasă la iveală anumite trăsături exotice. În Normandia, ca și

191

țărmurile Lraroniei, termenul de „fief” a trecut repede la sensul general de lot țărănesc (*tenure*). Dar aceasta nu s-a întâmplat din motive solut echivalente. Căci, aici, ceea ce pare să fi lipsit a fost conștiința, venită atât de puternică, în alte părți, a diferențierii dintre clase și, consecință, dintre pământuri după genul de viață. Mărturie, dreptul

cial al „vasalilor anor vasali” (*vavasisseurs*). Cuvântul în el însuși nu să nimiq excepțional. În întreaga zonă în care se utiliza dreptul roman, îi desemna, în lanțul posesorilor de fiefuri militare pe cei mai jos isați, aceia care, față de regi sau de marii baroni, nu erau decât vai ai vasalilor (*vassus vassorum*). Dar originalitatea acestui *vavasseur*

emand rezida în ciudatul imbroglia al sarcinilor care împovărau în ierarhial bunul său. Pe lângă obligațiile de serviciu militar, fie călare, pedestru, *vavassoreria* suporta și redevențe, chiar corvezi: pe scurt, nătate fief, jumătate tot iobăgesc. Vom ezita să recunoaștem în acea anomalie un vestigiu de pe timpul vikingilor? Pentru a înlătura toate oielile, va fi suficient să aruncăm o privire către Normandia engleză:

Îi precis comitatele din Nord și din Nord-Est, zise „de cutumă daneză”.

Îeăș dualitate de sarcini greva aici pământurile unor dependenți care

Io erau numiți *drengs*, adică la origine – exact ca pentru vasal

lieți”; de astă dată, termen curat nordic și care, de altfel, așa cum văzut, pare să fi fost de asemenea în folosință, imediat după învăpă malurile Senei¹. În secolele următoare, *vavasseeur* și *dreng*, fie

9 dinspre partea lui, aveau să\le dea mult de furcă juriștilor, prizonieri mor clasificări cristalizate progresiv. Într-o lume care punea carieralelor deasupra tuturor celorlalte activități sociale și în afara lor, aceșer.au ca o amintire persistentă și supărătoare din perioada în care oamenii din Nord”, așa cum se vede încă atât de bine în bătrânele îs islandeze, nicio prăpastie nu despărțea viața țăranului de aceea

„Azboiniculul.

2. ITALIA

Italia lombarzilor cunoscuse dezvoltarea spontană a practicii relapr personale aproape în totalitate analoage cu „punerile sub protecțcommsudises) ale galilor: de la simpla „tradițiune” 2 a propriei Ioane în servitute până la acel *compagnonnage* militar. Camarazii arme, cel puțin aceia din jurul regelui, al ducilor, al principalelor stenii, purtau numele germanic obișnuit de *gāsindi*. Mulți dintre ei ne-au pământuri. Chiar cu riscul, de altfel cel mai des, de a fi ne-i să le restituie șefului, dacă retractau jurământul de supunere față? 1. Căci, conform obiceiurilor pe care le aflăm pretutindeni la origiacestui gen de raporturi, legătura nu avea atunci nimic indisolubil:

1 Despre acești *drengs* englezi, cea mai bună descriere îi aparține lui LAP –, în *Victoria County Histories Durham*, vol. I, pag. 284 cf JOLLIFFE XXXIII bis.

Din lat. *traditio* = predare, încredințare a unei persoane altei

persoane; uțiune" (jur.) = mod de dobândire a drepturilor reale, constând în simpla are materială a obiectului; operează transferul proprietății sau al posesiei. – trad.

lombardului liber, cu condiția să nu părăsească regatul, legea îi recunoștea în mod expres dreptul de „a pleca împreună cu neamul său acolo unde va dori”. Cu toate acestea, conceptul unei categorii juridice de bunuri specializate în remunerarea serviciilor nu pare să se fi desprins cu claritate înainte de încorporarea statului lombard în statul carolingian. „Beneficiul” a fost, în Italia, un import franc. De altfel, ca și în însăși patria instituției, s-a preferat curând să se spună „fief”. Limba lombardă poseda acest cuvânt cu sensul vechi de bun mobilier. Dar, de la sfârșitul secolului al IX-lea, în împrejurimile orașului Lucea, apare atestată accepția nouă de „lot militar” (*tenure militaire*) 3. În același timp, galo-francul „vasal” (*vassal*) se substituia încetul cu încetul lui *găsi ndus*, comprimat în semnificația „mai îngustă, de membru al suitei militare fără gospodărie proprie (*non chase*). Și aceasta, pentru că dominația străină își pusese amprenta chiar și pe stările de fapt. Înmulțirea patronajelor de orice categorie a fost determinată nu numai de criza socială provocată de războaiele de cucerire, asupra căreia un capitular carolingian ne aduce o mărturie neobișnuită⁴, și nu doar de ambițiile aristocrației imigrate, stăpână peste funcțiile înalte. Dar politic-a dusă de Carolingieni, de această parte a Alpilor ca și de cealaltă, a regularizat și a extins totodată sistemul destul de nestructurat, la început, al dependențelor personale și funciare. Dacă, din toată Europa, Italia de Nord a fost fără îndoială țara în care regimul vasalității și al fiefului s-a apropiat cel mai mult de acela al Franței însăși, motivul a fost că, de ambele părți, condițiile inițiale erau aproape asemănătoare: la temelie, un substrat social de același tip, în care deprinderile clientelei romane se amestecau cu tradițiile vechii Germanii; după care, prelucrând acest aluat, a intervenit acțiunea organizatoare a primilor Carolingieni.

Totuși, pe acest pământ unde nici activitatea legiuitoare, nici învățământul juridic nu s-au întrerupt vreodată, dreptul feudal și vasalic. avea să înceteze de timpuriu, să fie constituit, așa cum a fost atâta timp în Franța, doar dintr-un ansamblu destul de neînchegat de precepte tradiționale sau de jurisprudență aproape în exclusivitate orale. În jurul ordonanțelor promulgate, în materie, începând din 1037, de către suveranii regatului Italiei – care erau, de fapt, regii

germani –, a apărut o întreagă literatură tehnică având ca scop, pe lângă comentarea acestor legi, și străduința de a descrie „bunele cutume ale curților”. Principalele texte au fost reunite, după cum se știe, în faimoasa compilație *Libri Feudorum*. Or, dreptul vasalității, așa cum îl expun aceste scrieri, prezintă o particularitate ciudată: omagiul „prin gură și mâini” 1 (*debouche et de mains*) nu este niciodată menționat aici; jurământul de credință pare să fie suficient pentru a pune temelia fidelității. La drept vorbind, acolo exista o parte de sistematizare și de artificiu, conformă spiritului mării majorități a operelor doctrinale din acel timp. Documentele practicii atestă că în Italia, în epoca feudală, omagiul după

3 P. GUIDI și E. PELLEGRINETTI, *Inventări del vescovato, dellacat te-drale e di altre chiese di Lucea*, în *Studi e Testi publicați per cura degli sorit-lori della Biblioteca Vaticana*, vol. XXXIV, 1921, n° 1.4 *Capitularier* vol. I, n° 88.

13 – Societatea feudali, vol. I

193

ui franc era prestat doar uneori. El nu părea necesar pentru crea-legăturii vasalice. Ritual de import, fără îndoială că nu fusese ni-ci-a complet adoptat de o opinie juridică mult mai ușor dispusă decât j] o de munți să accepte obligații contractate în afara oricărui act al.

Noțiunea însăși de „fief vasalic” este pusă într-o lumină vie de ia sa dintr-o altă regiune a Italiei: Patrimoniul Sfântului Petru. În

999, bunăvoința împăratului Otto al III-lea l-a împins spre pon-it pe un om care, născut în inima Acvitaniei, câștigase, în cursul rei sale strălucitoare și agitate, experiența monarhiilor și a marilor, ăpate eclesiastice ale fostei țări france, ca și a Italiei lombarde. Era) eu d'Aurillac, după numele său de papă Silvestru al II-lea. El a tatat că predecesorii săi ignoraseră fieful. Desigur că biserica ro-i își avea credincioșii săi, cărora le împărțea pământuri. Dar pen-iceasta ea folosea încă vechile forme romanice, în special emfiteoza.) tate la nevoile unor societăți de cu totul alt tip, aceste contracte indeau prea puțin necesităților prezentului. Ele nu comportau prin iu-nșele sarcini de prestare de servicii. Temporare, dar întinzându-i-se urata mai multor vieți, ele nu cunoșteau obligația salutară a resii către donator, din generație în generație. Gerbert a vrut să le *; ituie unele înfeudări veritabile și a explicat de ce5. Chiar dacă nu să fi reușit foarte bine, în

acest prim efort, fieful și omagiul au ins totuși, după el, treptat, în practica ocârmuirii papale. Într-atât tă dublă instituție părea de acum încolo indispensabilă pentru.

bună organizare a dependențelor în clasa militară.

! GERMANIA

n provinciile Meusei și Rinului, de la început părți integrante ale ului întemeiat de Clovis și centre ale puterii carolingiene, statul an, așa cum s-a constituit definitiv către începutul secolului al i, una teritorii întinse care rămăseseră în afara marelui amestec imeni și de instituții, caracteristică a societății galo-france. Așa era, te de toate, câmpia saxonă, de la Rin la Elba, occidentalizată doar

vreamea lui Carol cel Mare. Practicile fiefului și ale vasalității s-aundit totuși în toată Germania de dincolo de Rin. Dar fără ca vreomai ales în Nord, să pătrundă în corpul social atât de adânc pre în vechea țară francă. Nefiind adoptat de clasele superioare la e complet ca în Franța, ca fiind raportul interuman propriu ranlor, omagiul a rămas mai aproape de natura sa de obârșie, care din el un ritual de pură subordonare: la oferta mâinilor, doar cu excepțional a venit să se adauge sărutul de prietenie, care îi puipreape la același nivel pe senior și pe vasalul său. E posibil ca, seput, membrii marilor familii (*lignages*) de căpetenii să fi simțit

ecare aversiune față de acceptarea unor legături considerate încă mătate servile. În secolul al XII-lea, se povestea, în anturajul Wei în bula papală privitoare la Terracina, 26 decembrie 1.000.

— Cf. JOiî-CCCLVIII.

filor, în ce mod unul dintre strămoșii neamului, aflând despre omagiul prestat regelui de către fiul său, a fost atât de supărat din cauza acestui, act, în care vedea o lovitură pentru „noblețea” și „libertatea” sângelui său, încât, retrăgându-se într-o mănăstire, a refuzat, până la moartea sa, să-l revadă pe culpabil. Tradiția, amestecată cu erori genealogice, nu este, în sine, de o autenticitate sigură. Cu toate acestea, nu e mai puțin simptomatică; în restul lumii feudale, nu se găsește nimic asemănător.

Pe de altă parte, contrastul dintre serviciul militar și cultivarea pământului – în alte părți veritabil fundament al clivajului claselor –”, a durat aici mai mult timp până să se stabilizeze. Atunci când, în primii ani ai secolului al X-lea, regele Henric I, saxon el însuși, a înzestrat cu puncte de sprijin fortificate frontiera răsăriteană a Saxoniei,

amenințată fără încetare de slavi și unguri, el le-a încredințat apărarea acestora unor războinici repartizați în mod regulat, ni se spune, pe grupe de câte nouă. Primii opt, așezați împrejurul fortăreței, veneau să o ocupe doar în caz de alertă. Cel de al nouălea trăia aici, în permanență, cu scopul de a veghea asupra caselor și proviziilor rezervate pentru însoțitorii săi. La prima vedere, sistemul nu este lipsit de analogie cu principiile adoptate, în același timp, pentru paza diferitelor castele franceze. Privind însă mai atent, vedem marcându-se o deosebire extrem de profundă. Acești soldați încartiruiți la granițele saxone, în loc să-și ceară mijloacele de subzistență, ca vasalii *estagiers*⁸ din Apus, fie direct de la stăpân, fie, sub formă de redevențe, de la fiefurile concesionate de către acesta, erau ei înșiși țărani adevărați, cultivând pământul cu propriile mâini: *agrarii milites*.

Două trăsături au continuat să ateste, până la sfârșitul evului mediu, această feudalizare mai puțin avansată a societății germane. Mai întâi, numărul și suprafața alodiilor, îndeosebi ale alodiilor aparținând căpeteniilor. După ce Wel ful Henric Leul, duce de Bavaria și de Saxa, fusese privat, în 1180, prin hotărâre judecătorească, de feudele pe care le deținea în imperiu, pământurile sale alodiale, rămase în proprietatea descendenților săi, au fost suficient de însemnate pentru a se constitui într-un veritabil principat, care, transformat la rândul său, șaptezeci și cinci de ani mai târziu, în fief imperial, avea să formeze, sub numele de ducat de Braunschweig și Liineburg, în viitoarea confederație germanică, temelia statelor Braunschweig și Hanovra⁷. Pe de altă parte, în Germania, dreptul fiefului și al vasalității, în loc să se amestece în mod inextricabil în întreaga rețea juridică, precum în Franța, a fost conceput de timpuriu ca spețe ale unui sistem aparte, ale cărui norme, aplicabile doar anumitor categorii de pământuri sau anumitor persoane, erau de competența unor tribunale speciale: aproape așa cum la noi, actualmente, dreptul actelor de comerț și al comercianților derogă de la dreptul civil. *Lehnrecht*, drept al fiefurilor; *Landrecht*, drept general al țării: marile manuale din secolul al XIII-lea sunt alcătuite în întregime

6 Estagiers = cei care îndeplineau serviciul de „pază la castel” = *guardio, stagiuni, estago*.

— Nota trad.

7 Cf. L. HFTTEBRÄUKER, *Das Erbe Heinrichs des Lowen*, în *Studien und Vorarbeiten zum historischen Atlas Niedersachseis*, H. 9, Göttingen, 1927.

195

acest dualism, la care nu ar fi visat niciodată Beaumanoir al nostru. nu avea sens decât pentru că multe legături juridice, chiar și în fele superioare, nu se încadrau în categoria celor feudale.

4. ÎN AFARA STĂPÂNIRII CAROLINGIENE: ANGLIA

ANGLO-SAXONA ȘI SPANIA REGATELOR ASTURO-LEONEZS

Dincolo de Canalul Mânecii, pe care nici chiar în cele mai rele zile

de nu au încetat vreodată să-l traverseze, regatele barbare ale Ma!

Britanii nu erau la adăpost de influențele franceze. Admirația pe statul carolingian, mai ales, a inspirat-o monarhiilor din ins-ua

5 să fi mers uneori până la veritabile tentative de imitare. Stăturie, între altele, în câteva „carte” și niște texte narative, apariția întului „vasal”, în mod vizibil împrumutat. Dar aceste acțiuni străini rămas toate de suprafață. Anglia anglo-saxonă îi oferă istoricului g.

laltății cea mai prețioasă dintre experiențele naturale: aceea a*”.

societăți clădite pe o osatură germanică, ce continuă, până la sfâr

1 secoluluial XI-lea, o evoluție aproape integral spontanee...

La fel ca oricare dintre contemporanii lor, anglo-saxonii nu gă.

În legăturile etnice sau de sânge mijloacele prin care cei mărunți l satisfacă pe deplin nevoile de protecție, iar cei puternici, instine de dominație. Din momentul în care, la începutul secolului al VTI-le. a, ridică în fața ochilor noștri cortina unei istorii lipsite până atunci «locumente scrise, vedem desenându-se verigile unui sistem de delente a cărui evoluție va fi desăvârșită, două secole mai târziu, de le frământări și tulburări pricinuite de invazia daneză. Încă de la j-jut, legile au recunoscut și au reglementat aceste relații, căroră; li V acea, și aici, atunci când era vorba să se marcheze supunerea infe-ilui, numele latin de *commendatio*, iar dacă, dimpotrivă, accentul [jus pe protecția acordată de către j stăpân, termenul german de *mund*.: i, începând din secolul al X-lea cel puțin, le-au favorizat. Eile; iderau utile pentru

ordinea publică. Un om nu are niciun senior? Întreabă, între 925 și 935, Acthelstan. Dacă se constată că această, și-e dăunează exercitării sancțiunilor legale, familia sa, în fața adujudiciare, va trebui să-i desemneze un *lord*. Dacă aceasta nu vrea în poate să o facă, el va fi scos de sub scutul legii, și oricine îl va! ni va putea să-l omoare, ca pe un tâlhar. Evident că regula nu îi ea nicidecum pe cei cu o poziție suficient de înaltă pentru a fi su.

autorității nemijlocite a suveranului; aceștia își erau proprii lor ț în dar așa cum era – fără ca de altfel să se știe până la ce punct **t** urmată de efecte în practică –, ea mergea, cel puțin în intenție, departe decât au îndrăznit vreodată să pretindă Carol cel Mare său sorii săi8. De altfel, regii nu au renunțat deloc să utilizeze, și ei.

ACTHELSTAN, II, 2 – Printre înțelegerile încheiate la Mersen, în8 i7, tre' cei trei fii ai lui Ludovic cel Pios figurează, în proclamația lui Carol – Ul, fraza următoare: *Volumus etiam ut unusquisque liber homo in noa-gno seniore, qualem voluerit, in nobis et in nostris fidelibus accipiat*. xaminarea dispozițiilor analoage conținute în diferitele împărțiri ale Impearată că *volumus* semnifică aici „noi permitem”, nicidecum „noi ordo-l

În folosul propriu, aceste legături. Dependinții lor militari, care fură numiți *thegns*, erau ca tot atâția *vassi dominici* răspândiți în tot regatul protejați de tarife speciale de răscumpărare (*Wergeld*) și însărcinați cu adevărate funcții publice. Dacă totuși, printr-unul dintre acele decalaje ale curbei evolutive care plac istoriei, raporturile de dependență nu au depășit niciodată, în Anglia, înaintea cuceririi normande, starea încă necristalizată care corespundea cu stadiul de dezvoltare din Galia merovingiană, motivul trebuie căutat mai puțin în slăbiciunea unei regalități profund lovite de războaiele daneze, cât în persistența unei structuri sociale originale.

În mulțimea dependenților se diferențiază de timpuriu, acolo ca și în alte părți, vasalii înarmați de care se înconjurau marii nobili și regii. Nume diverse, care nu aveau în comun decât o rezonanță destul de modestă și domestică, i-au desemnat, concomitent sau succesiv, pe acești războinici de familie: *gesith*, firește, întâlnit deja de atâtea ori; *gesella*, respectiv companion de cazarmă, camarad; *geneat*, tovarăși de masă; *thegn* care, rudă îndepărtată cu grecescul *tsxvov*, avea, ca și „vasal”, sensul inițial de „băiat tânăr”; *knight*, care este același cuvânt cu germanul *Knecht*, servitor sau sclav. Începând de la Knut (**Canut**),

s-a împrumutat bucuros din scandinavă, pentru a fi aplicat membrilor escortei militare a regelui sau a marilor nobili, termenul de *honsecarl*, „băiat al casei”. Seniorul – al vasalului militar ca și al celui mai neînsemnat protejat (*commendă*), ba chiar al sclavului – este numit *hlaford* (de unde a venit cuvântul *lord* din engleza actuală): la propriu „dătător de pâini”; tot la fel cum oamenii, grupați în casa lui, sunt „mâncătorii săi de pâine” (*hlafoetan*). Concomitent cu apărător, nu era el și cel care hrănea? Un poem neobișnuit aduce în scenă tânguirea unuia dintre acești „companioni” de război care, după moartea patronului său, este adus în situația de a bate drumurile în căutarea unui nou „distribuitor de avuți”: sfâșietor lamento al unui soi de izolat social, lipsit în același timp de protecție, de mângâiere și de plăcerile cele mai indispensabile vieții. „El visează din când în când că îl îmbrățișează și îl sărută pe seniorul său, își pune mâinile și capul pe genunchii săi ca altă dată lângă înaltul jeț de unde veneau darurile; apoi omul fără prieteni se trezește și nu mai vede în fața lui decât valurile întunecate... Unde sunt petrecerile din sala cea mare? Unde, vai, cupa sclipitoare?”

Alcuin, descriind, în 801, una dintre aceste suite înarmate, din jurul episcopului de York, semnală aici prezența unul lângă altul „a unor războinici nobili” și a unor „războinici fără noblețe”: dovadă, în același timp, a amestecului pestriț, propriu, la origine, tuturor trupelor de acest fel, și a deosebirilor care totuși începeau să fie marcate în rândurile lor. Unul dintre serviciile pe care ni le fac documentele anglo-saxone este acela de a sublinia, în această privință, o legătură cauzală pe care sărăcia deplorabilă a izvoarelor merovingiene nu o lasă deloc să apară: diferențierea era în natura lucrurilor; dar, în mod vizibil, ea a fost grăbită de chiar obiceiul, care s-a răspândit treptat, de a-i așeza pe acești militari pe loturi de pământ. Întinderea și natura concesiei, variind după calitatea omului, desăvârșea precizarea contrastului. Nimic mai revelator decât avatarurile terminologiei. Dintre cuvintele enumerate ai sus, în cele din urmă unele vor fi scoase din uz. Altele s-au specia

197

fie în desemnări mai înalte, fie în demersuri mai joase. *Geneat* este ceputul secolului al VII-lea un adevărat războinic” și un personaj îi de important; în secolul al XI-lea, devine un modest deținător de lot esc (*tenancier*), care nu se deosebește nicidecum de ceilalți țărani pentru

că este obligat să facă de strajă pe lângă stăpân și să-i mesajeze. *Thegn*, în schimb, a rămas eticheta unei categorii de idenți militari mult mai respectată. Dar, cum cei mai mulți dintre izii denumiți astfel fuseseră încetul cu încetul înzestrați cu lo-le pământ, s-a simțit curând nevoia de a folosi un termen nou pen – i desemna pe militarii de casă care veniseră să-i înlocuiască. În: lui militar al gospodăriei (*maisonee*). Acesta a fost *knight*, deaataunci de tara lui servilă. Totuși, curentul care ducea spre instia unui salariu funciar era atât de irezistibil încât, în ajunul cuceririi ande, mai mulți *knight*s, la rândul lor, fură înzestrați cu pământ. /a. drept vorbind, ceea ce aceste diferențe verbale păstrau cu adevărată cât de incompletă rămânea, în realitate, discriminarea. O nărturie ne este furnizată în acest domeniu de însuși cererqpnialul; r de supunere, care, până la capăt, oricare le-a fost aria socială, itut, în mod uniform, fie să adopte ritualul omagiului mâinilor, fie lipsească de el. În Galia francă, marele principiu al sciziunii care n-ai a dus la separarea netă a vasalității de formele inferioare ale irii sub protecție" (*commendise*) fusese dublu: de o parte, incomilitatea între două genuri de viață și ca urmare de obligații – al războinicului și acela al țăranului de cealaltă, breșa săpată o legătură pe viață, aleasă în mod liber, și legăturile ereditare, ici unul, nici celălalt factor nu acționau în același grad în societa-mglo-saxqnă.

Igrarii mXlites, „războinici țărani”: de această îmbinare de cuvinte, are am întâlnit-o deja în Germania, se servea, la rândul său, un: ar, în 1159, pentru a caracteriza anumite elemente tradiționale >rțelor militare pe care Anglia, a cărei structură nu fusese complet ită de Cucerire, continua să le pună la dispoziția regelui său străin9, le vestigii în acel moment, realitățile la care se raporta aluzia răs – seră, un secol mai devreme, unor practici foarte răspândite. inevit, oare nu erau militari dar și țărani totodată acei *geneat* sau acei *racimen* ale căror loturi, atât de numeroase în secolul al X-lea, grevate de servicii de escortă sau de transmitere de mesaje, ca și devențe și de corvezi agricole? Și chiar unii dintre *thegns*, supuși, za pământurilor lor, și unor corvezi umile alături de serviciul mi-Totul conspira la întreținerea unei confuzii a genurilor: absența [substrat social galo-roman care, fără să putem face o apreciere a a acțiunii sale, pare să fi contribuit în Galia la impunerea obi-ii deosebiriilor de clasă; – influența civilizațiilor nordice: mai ales mitatele din Nord, profund scandinavizate, se întâlneau, pe lângă *Irengst* pe care îi cunoaștem

deja, și *thengs* țărani; – în fine, imnța mai mică acordată calului. Nu că mulți dintre vasalii anglo-ii nu ar fi fost înzestrați cu animale de călărie. Dar în luptă ei lecau în mod regulat. Bătălia de la Hastings a fost mai presus de

ROBERT DE TORIGNY, ed. L. DELISLE, vol. I, pag. 320.

orice înfrângerea unei infanterii de către o trupă mixtă în care cavaleria i-a susținut pe infanteriști prin manevrele sale. Anglia, înainte de Cucerire, a ignorat întotdeauna echivalența, familiară continentului, a cuvântului „vasal” cu „cavaler”, și dacă *knight*, după sosirea normanzilor, a sfârșit, de altfel nu fără ezitări, prin a fi utilizat pentru a-l traduce pe al doilea, aceasta s-a întâmplat fără îndoială deoarece cavalerii aduși la început de către invadatori erau, în majoritate, ca și cea mai mare parte dintre *knight*s, războinici fără pământuri. Or, instruirea și exercițiile permanente pe care le impunea conducerea în bătălie a unui cal de luptă și mânuirea călare a unor arme grele, de ce i-ar fi fost necesare unui țăran pentru a călări până la locul înrolării? Cât despre contrastele care în alte părți decurgeau din cea mai mare sau cea mai mică durată a legăturii, ele nu aveau deloc posibilitatea să se manifeste cu putere în Anglia. Aceasta pentru că – excepție făcând, bineînțeles, simplele aserviri – relațiile de dependență, de toate gradele, rămâneau susceptibile de a fi rupte cu destulă ușurință. Este adevărat că legile îi interziceau omului să-și abandoneze stăpânul, fără asentimentul acestuia. Dar această permisiune nu putea fi refuzată dacă bunurile remise în schimbul serviciilor fuseseră restituite, și nu mai rămânea de îndeplinit nicio obligație din trecut. „Căutarea lordului”, care putea fi permanent reînnoită, părea un privilegiu imprescriptibil al omului liber. „Niciun senior – spune Acthelstan – să nu se opună, de vreme ce i s-a dat satisfacție”. Cu siguranță, jocul înțelegerilor particulare, al cutumelor locale sau familiale, al abuzurilor de forță, în fine, era uneori mai puternic decât normele legale: mai multe subordonări se transformau, în practică, în legături pe viață sau chiar ereditare. Dar și numeroși dependenți, uneori de condiție foarte modestă, nu păstrau mai puțin dreptul, cum spune *Domesday Book*, „să plece spre un alt senior”. Pe de altă parte nicio clasificare rigidă a raporturilor funciare nu-i furniza regimului raporturilor personale structura sa de rezistență. Fără îndoială, dacă printre pământurile pe care seniorii le acordau vasalilor lor, multe, ca pe continent, în timpul primei. vasalități, erau cedate în

proprietate deplină, altele, dimpotrivă, urmau să fie păstrate doar atâta timp cât dura fidelitatea însăși. Aceste concesii temporare purtau în mod frecvent, ca în Germania, numele de „împrumut” (*laen*, în latină *praestitum*). Dar nu se constată în niciun fel că noțiunea unui bun-salariu, cu returnare obligatorie la donator, la fiecare deces al donatarului, să fi fost elaborată în mod clar. Cum procedează oare episcopul de Worcester, către începutul secolului al XI-lea, când face distribuiri de această natură, cerând în schimb atât datoria de supunere, cât și redevențe și serviciu militar? El adoptă, pentru aceasta, vechiul mod, familiar bisericii, al contractului de închiriere pe trei generații. Se întâmpla ca cele două legături, a omului și a pământului, să nu coincidă: sub domnia lui Eduard Confesorul, o persoană căreia i se concesionează de către un senior al bisericii un lot de pământ, tot pe trei generații, primește în același timp permisiunea „să se ducă în această perioadă, împreună cu pământul, la seniorul pe care-l va dori”; adică să se închine (*se commender*), el și pământul, unui alt stăpân decât concedentul: dualitate care, cel puțin în clasele superioare, ar fi fost, în Franța, în epoca respectivă, de neconceput.

199

De altfel, oricât de important ar fi devenit, în Anglia anglo-saxonă, de liant social jucat de relațiile de protecție, nică pe departe de năbușiră orice altă legătură. Seniorul răspundea în mod public de nii săi. Dar pe lângă această solidaritate de la stăpân la subordo-subzistau, foarte viguroase și organizate cu grijă prin intermediul vechile solidarități colective, de neam și de grupuri de vecini. Tot continua să existe și obligația militară a tuturor celor ce compu-i poporul, mai mult sau mai puțin proporțională cu bogăția fiecă-Astfel că aici s-a produs o contaminare, deosebit de instructivă; le era servit de două tipuri de războinici cu armament complet: n-ul său, aproximativ echivalent cu vasalul franc, și simplul om cu condiția să fi avut o oarecare avere. Firește că cele două catese suprapuneau în parte, *thegn-ul* nefiind în mod obișnuit un să a intrat deci în obicei, către secolul al X-lea, să fie denumiți *thegns* ubânțelele regali – și să fie considerați ca dotați cu privilegii apar-id acestei condiții toți supușii liberi ai regelui care, chiar dacă nu ilasaseră sub protecția sa particulară, posedau pământuri suficient r-ntinse, ba chiar exercitaseră, cu folos, onorabilul comerț de peste. Astfel, același cuvânt caracteriza, rând pe rând, când situația: a printr-un act de supunere

personală, când apartenența la o clasă omică: ambiguitate care, chiar ținând cont de remarcabila imleabilitate la principiul contradicției, proprie spiritului vremii, nu a fi admisă altfel decât pentru că legătura de la om la om nu era epută ca o forță atât de puternică încât nimic să nu se poată comcu ea. Poate că nu ar fi total inexact să interpretăm prăbușireaizației anglo-saxone ca pe o năruire a unei societăți care, după ce zut destrămându-se vechile structuri sociale, nu a știut să le sublie o armătură de dependențe bine definite și precis ierarhizate. Nu către Spania de nord-est trebuie să privească istoricul feudali în căutare, în Peninsula Iberică, a unui teren de comparații cu arat individualizat. Marcă desprinsă din imperiul carolingian, Ca-îia fusese profund marcată de instituțiile france. La fel, în modest, Aragónul vecin. În schimb, nimic mai original decât strocsoietăților din grupul asturo-leonez: Asturia, Leon, Castilia, Ga –, mai târziu Portugalia. Din nefericire exploatarea nu a fost îmă prea departe. Iată, în câteva cuvinte, ce putem întrezări¹⁰. Moștenirea societății vizigote, transmisă prin primii regi și prin ocratie, condițiile de viață, comune atunci întregului Occident, au rizat, acolo ca și în alte părți, dezvoltarea dependențelor personale. „Îteniile, mai ales, își aveau războinicii lor de casă, pe care îi nu-u, de obicei, *criados* ai lor, adică „hrăniții” lor, și pe care textele,) îi, îi tratează și drept „vasali”. Dar acest ultim cuvânt era de înmut; iar utilizarea sa, de altfel foarte rară, are ca principal folos area faptului că și aceste sector, între toate autonom, al lumii ibea suferit chiar și el, și se pare cu o intensitate crescândă, influența melor feudale de dincolo de Pirinei. Cum ar fi fost altfel, din mo-l ce atâția cavaleri și clerici francezi traversau mereu trecătorile?

10 Asupra instituțiilor asturo-leoneze, datorez amabilității domnului M.P. ard, arhivar din Savoia, unele îndrumări folositoare.

13 e asemenea, se întâlnește uneori cuvântul „omagiu”; și împreună cu el ritualul. Dar gestul autohton de închinare era altul: săruta tul mâinilor, înconjurat de altfel de un ceremonial mult mai puțin riguros și susceptibil să se repete destul de frecvent, ca un act de simplă politețe. Cu toate că numele de *criados* pare să sugereze, înainte de toate, niște servitori credincioși, iar *Poemul Cidului* îi numește încă pe însoțitorii eroului „acea care mănâncă pâinea sa”, evoluția, care tindea pretutindeni să substituie distribuirilor de alimente și de cadouri dotările cu pământuri, nu a întârziat să se facă simțită: moderată totuși, aici, de bogățiile excepționale pe care prada le aducea

regilor și granzilor, după incursiunile în teritoriul maur. S-a desprins însă o noțiune, destul de clară, privind lotul țărănesc (*tenure*) grevat de servicii și revocabil în caz de neîndeplinire. Unele documente, inspirate de vocabularul străin, redactate uneori de către notari veniți din Franța, îl denumesc „fief” (sub formele sale latine). Limbajul curent elaborase, total independent, un termen propriu: *prestamo*, în sens strict – printr-un ciudat paralelism de idei cu *lehn* german sau anglo-saxon – „împrumutat” (*preț*).

Niciodată însă, aceste practici nu au dat naștere, ca în Franța, unei rețele puternice, cuprinzătoare și bine ordonate, de dependențe vașalice și feudale. Aceasta pentru că două mari acțiuni au imprimat istoriei societății asturo-leoneze o tonalitate particulară: Reconquista și repopularea. Pe întinsele teritorii smulse de la mauri au fost așezați țărani, în calitate de coloniști, care, în majoritate, scăpau astfel de formele cele mai înrobitoare ale supunerii servile; și care, în plus, au păstrat în mod obligatoriu aptitudinile războinice ale unui gen de miliție a granițelor. Ca armare, mult mai puțini vasali decât în Franța puteau fi înzestrați cu venituri provenite din munca unor țărani dependenți (*tenanciers*), plătitori de redevențe și datorând corvezi; și, mai ales, dacă vasalul înarmat era luptătorul prin excelență, el nu era singurul luptător, nici chiar singurul care să lupte călare. Pe lângă cavaleria acelor *criados*, exista o „cavalerie țărănească”, formată din cer mai bogați dintre țăranii liberi. Pe de altă parte, puterea regelui, căpetenia supremă în război, rămânea mult mai eficientă decât la nord de Pirinei. Cu atât mai mult cu cât, în plus, regatele fiind mult mai puțin întinse, suveranilor acestora le era mult mai ușor să fie în legătură directă cu masa supușilor lor. Deci nu exista nicio confuzie între omagiul de vasalitate și subordonarea funcționarului, între slujbă și fief. Și nici vreo ierarhizare exactă a omagiilor, urcând din grad în grad – cu excepția întreruperii prin alodiu – de la cavalerul cel mai mărunț până la rege. Existau ici și colo grupuri de vasali fideli, înzestrați adesea cu pământuri care le remunerau serviciile. Fără vreo legătură totală între ei, aceștia erau departe de a constitui osatura aproape unică a societății și a statului. În așa măsură este adevărat că doi factori par să fi fost indispensabili oricărui regim feudal desăvârșit: cvasimonopolul profesional al vasalului-cavaler și dispariția treptată, mai mult sau mai puțin voluntară, în fața legăturii vașalice, a celorlalte mijloace de acțiune ale autorității publice.

5. SISTEMELE FEUDALE DE IMPORT

Odată cu așezarea ducilor de Normandia în Anglia, ajungem la emarcabil fenomen de migrație juridică: deplasarea instituțiilor ale franceze pe un pământ cucerit. El a putut fi văzut producân

3 de trei ori, pe durata aceluiași secol. Dincolo de Canalul Mânecii.

1 1066. În Italia de Sud, unde, cam de prin jurul anului 1030, avenri, veniți tot din Normandia, au început să-și croiască principate, nate în cele din urmă, la capătul unui secol, să constituie, prin unior, regatul zis, al Siciliei”. În fine, în Siria, în statele feudale, cu

ere din 1099, de către cruciați. Pe teritoriul englez, prezența la și a unor obiceiuri deja cvasivasalice a ușurat adaptarea regimului i. În Siria latină, se acționa pe o *tabula rasa*. Cât despre Italia raelală, ea fusese împărțită, înaintea sosirii normanzilor, între trei i de dominație. În principatele lombarde Benevento, Capua și Sapractica dependențelor personale era foarte răspândită, fără ca a se fi structurat într-un sistem bine ierarhizat. În provinciile bi-le, oligarhii funciare, războinice, adesea și negustorești, efeminau mea celor mici, pe care îi legau uneori printr-un fel de patronat, arșit, acolo unde domneau emirii arabi, nu exista nimic analog, năcar pe departe, cu vasalitatea. Dar, oricât de puternice vor fi foeste contraste, transplantarea relațiilor feudale și de vasalitate a ușurată pretutindenii de caracterul lor de instituții de clasă. Do-id plebea rurală și uneori păturile burgheze, una ca și celelalte de acestral, grupările conducătoare, compuse în esență din invadatori, i în Anglia și mai ales în Italia li se alăturaseră unele elemente ale de la aristocrațiile autohtone, formau tot atâtea societăți colo-guvernate de norme aduse, ca și ele, de departe, teeste regimuri feudale de import au avut ca însușire comună de a fi mult mai bine sistematizate decât acolo unde evoluția fu-our spontană. La drept vorbind, în Italia de Sud care, cucerită pute puțin, în urma unor acorduri cât și a unor războaie, nu cunosd dispariție totală a claselor sale superioare, nici a tradițiilor lor, ntinuat să existe întotdeauna alodii. Multe, printr-o trăsătură caistică, erau în mâinile vechilor aristocrații ale orașelor. În schimb, i Siria și nici în Anglia – dacă lăsăm deoparte, la început, anu-oscilații de terminologie –, calitatea de alodii a unor pământuri fost admisă. Orice lot de pământ este deținut de un senior, iar lanț, care nu se întrerupe

nicăieri, ajunge din treaptă în treaptă; e. Ca urmare, orice vasal este legat de suveran nu doar ca sul său, ci și printr-o legătură care urcă din om în om. Vechiul piu carolingian al „constrângerii” de către senior dobânda astfel, este teritorii străine deși mai vechiul Imperiu, aplicația sa se ideal perfectă.

I Anglia, cârmuită de o regalitate puternică, ce adusese pe pământ-acerit datinile administrative energice din ducatul ei natal, mile introduse astfel nu au conturat numai o structură mai riguros ită decât oriunde în altă parte. Prin efectul unei contaminări de jos, ele au pătruns progresiv în aproape întreaga societate. După e știe, în Normandia, cuvântul „fief” a suferit o denaturare semantică profundă, până când a ajuns să desemneze uute iut u – * dent ftenurej. Devierea începuse probabil înainte de 1066. Dar fără a fi complet încheiată ia acea dată. Căci, dacă ea s-a produs în paralel pe ambele țărmuri ale Mânecii, aceasta nu s-a întâmplat exact după aceleași reguli. Dreptul englez, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, a ajuns să diferențieze foarte net două mari categorii de loturi. Unele, care fără îndoială, cuprindeau majoritatea micilor exploatări țărănești, fiind considerate atât de durată nesigură, cât și grevate de unele servicii dezonorante, au fost calificate drept nelibere. Celelalte, a căror posesiune era protejată de curțile regale, au format grupa pământurilor libere. La acestea din urmă, în ansamblul lor, s-a extins numele de fief” f/eej. Fiefurile cavalești se învecinau aici cu așa numitele *cen-sive* rurale sau burgheze. Or, să nu ne imaginăm nicidecum o asimilare pur verbală. În toată Europa secolelor al XI-lea și al XII-lea, fieful militar, așa cum vom vedea în curând, se preschimbase în bun practic ereditar. În plus, în multe țări, fiind conceput ca indivizibil, el se transmitea doar de la un prim născut la altul. Așa era cazul, mai ales în Anglia. Dar, aici, primogenitura s-a întins ca pecinginea. Ea s-a aplicat la toate pământurile denumite *jees*, și uneori chiar mai jos. Astfel acest privilegiu al primului născut, care avea să devină unul dintre caracterele cele mai originale ale moravurilor sociale engleze și unul dintre cele mai grele de consecințe, a exprimat, în esența sa, un fel de sublimare a fiefului la rangul de drept real, prin excelență al oamenilor liberi. Într-un sens, Anglia se plasează, pe scara societăților feudale, la antipodul Germaniei. Nefiind mulțumită, ca Franța, să nu constituie cutuma oamenilor deținători de fiefuri în corp juridic distinct, la ea o întreagă parte considerabilă din *Landrecht* – capitolul drepturilor

funciare – a fost *Lehnrecht*.

203

CUM A TRECUT FIEFUL ÎN PATRIMONIUL VASALULUI

PROBLEMA EREDITĂȚII: „DEMNIȚĂȚI” ȘI SIMPLE FIEFURI

Instituirea eredității fiefurilor a fost așezată de către Montesquieu re elementele constitutive ale „cârmuirii feudale”, opusă „cârmui-îlitice” din vremurile carolingiene. Și nu fără motiv. Să fim bine înși totuși că, luat la o adică, termenul este inexact. Niciodată pofiefului nu s-a transmis automat prin decesul deținătorului. Dar, cu excepția unor motive valabile, strict determinate, seniorul rduț dreptul de a-i refuza moștenitorului natural reînvestitura, pe o preceda un nou omagiu. Izbânda eredității astfel înțelese a fost a forțelor sociale asupra unui drept perimat. Pentru a-i înțelegele, este important – limitându-ne provizoriu la cazul cel mai u: acela în care vasalul lăsa un fiu, și numai unul – să căutăm închipuim, concret, atitudinea părinților în cauză, aptul că până și în absența oricărei concesi de pământ, fidelita-ndea să unească nu atât doi indivizi cât două neamuri, menite să comande, celălalt să se supună, avea semnificația unei necesi-ntro societate în care legăturile de sânge păstrau încă atâtă forță. Iul ev mediu a dat o – mare valoare sentimentală cuvintelor: senior ral”, înțelegând „prin naștere”. Dar imediat ce apărea acelment – înzestrarea cu gospodărie proprie –, interesul fiului de iceede tatălui să a în legătura de credință (*la foi*) devenea aproape strângere. A refuza omagiul sau a nu reuși să obții acceptarea lui mă totodată să se piardă odată cu fieful o parte însemnată din noniul părintesc, chiar totalitatea lui. Cu atât mai mult, renuntrebuia să pară grea atunci când feuda era „de reluare”, consti în realitate un vechi alodiu familial. Fixând legarea de pământ, ca remunerării funciare aducea cu sine, în mod inevitabil, fixa-i în familie, oziția seniorului era mai puțin clară. Pentru el era important, în ai înalt grad, ca vasalul „sperjur” să fie pedepsit, iar fieful, dacă ițiile nu erau îndeplinite, să devină disponibil pentru un altul, să-l slujească mai bine. Într-un cuvânt, interesul său îl determina liste energic asupra principiului revocabilității. Eredității, în schimb, era ostil, în mod preconcepit, pentru că, mai presus de orice, el nevoie de oameni. Unde să-i recruteze mai bine decât printre uracelora care îl slujiseră deja? Adăugați la aceasta faptul că, refuzându-i relații de fidelitate. Lucru mult mai grav, el riscă să-i nemulțumească pe ceilalți vasali ai săi, îngrijorați pe bună dreptate de

soarta rezervată propriilor lor descendenți. După spusele călugărului Richer, care scria sub domnia lui Hugo Capet, a-l depozeda pe copil însemna să-i împingi la disperare pe toți „oamenii de treabă”. Dar se putea și ca acest stăpân, care renunțase provizoriu la o parte din patrimoniul său, să dorească neapărat să-și recupereze pământul, castelul, puterile de comandă; sau chiar, când se hotăra să încheie o nouă înfeudare a pământului, să i-l prefere moștenitorului vasalului precedent pe un alt „protejat” (*commende*), considerat mai sigur sau mai folositor. Bisericiile, în fine, depozitare ale unei averi în principiu inalienabile, erau total potrivnice recunoașterii unui caracter definitiv pentru înfeudările pe care, cel mai adesea, nu le consimțiseră decât în silă.

Niciodată jocul „omplex al acestor tendințe diferite nu a apărut cu mai multă claritate decât sub primii Carolingieni. De atunci, „beneficiile” se transmiteau deseori descendenților: ca acei domenii de la Foiembray, „beneficiu” regal, dar totodată și „precariu” al bisericii din Reims, pe care patru generații succesive și l-au trecut din mână în mână, din timpul domniei lui Carol cel Mare până la aceea a lui Carol Pleșuvul 1. Se întâmpla ca până și respectul datorat vasalului în viață să contribuie uneori, printr-un meandru ciudat, la impunerea eredității. Ce se întâmpla în cazul în care, slăbit de vârstă sau de boală, un vasal devenea incapabil să-și îndeplinească îndatoririle? Ne spune arhiepiscopul Hinemar. Dacă își putea substitui, în serviciu, un fiu, seniorul nu va fi nicidecum autorizat să îl depozedeze². Aceasta însemna aproape să i se recunoască anticipat acestui moștenitor o succesiune ale cărei obligații el și le asumase încă din vremea când trăia deținătorul. Deja chiar se considera cu totul inuman să i se ia orfanului, oricât de tânăr era el și ca urmare inapt pentru serviciul militar, „beneficiul” patern. Oare nu-l vedem, într-un caz de acest fel, pe Ludovic cel Pios lăsându-se înduioșat de rugăciunile unei mame? Pe Loup de Ferrières făcând apel la inima bună a unui prelat? Că în dreptul strict, totuși, „beneficiul” era pur viager, nimeni nu se îndoaia încă. În 843, un anume Ada-Jard dăruia mănăstirii din Sankt Gali suprafețe întinse de pământ, din care o parte fuseseră deja distribuite unor vasali. Aceștia, trecuți sub dominația bisericii, aveau să-și păstreze „beneficiile” pe tot timpul vieții lor; la fel, după ei, fiii lor, dacă și ei consimțeau să slujească. După care, abatele va dispune de pământuri după placul său³. Este evident că ar fi părut contrar

uzanțelor ca acesta să fie în imposibilitatea de a acționa la nesfârșit. De altfel, poate că Adalard nu se interesa decât de copiii pe care îi putuse cunoaște; apropiat încă de originea sa, omagiul nu genera decât sentimente strict personale.

Pe acest fond primar de comodități și de conveniențe, ereditatea autentică s-a consolidat treptat, în cursul perioadei agitate și fertile în

1 LESNE, CCCXIX, vol. II, 2, pag. 251 – 252.

2 Pro ecclesiae Übertatum defensione, în MIGNE, P.L., vol. CXXV, col.

1050.

3 Mon Germ... vol. V, pag. 290, n° 20; LOUP DE FERRIÈRES, ed. LEVILLAIN, vol. II, no 122.

— WARTMANN, Urkundenbuch der Abtei Sanct-Gallen, vol. II, n° 386.

205

am care a început odată cu fărâmițarea imperiului carolingiaa.

utindeni evoluția a tins către acest țel. Dar problema nu se punea teeași termeni pentru fiefurile de orice natură. Dintre ele trebuie reñțiată o categorie: fiefurile pe care mai târziu specialiștii în drep-feudal le vor denumi „de demnitate”. Prin acest termen vom împe acele fiefuri care erau constituite din însărcinări publice, delede rege.

Încă de la primii Carolingieni, s-a văzut că regele și le atașa printurile vasalității pe acele persoane de vază cărora le încredința cipalele funcții din stat și mai ales marile posturi de comandă teriile, în comitate, mărci sau ducate. Dar aceste slujbe, care păstrau iuii nume latin de *honores* (*honneurs*), erau atunci diferențiate cu i de „beneficii”. Ele se deosebeau, într-adevăr, printr-o trăsătură, altele, cu totul surprinzătoare: absența oricărui caracter viager, larii acestora puteau fi oricând revocați, chiar fără vreo greșală partea lor, uneori chiar în avantajul lor. Căci schimbarea din post câteodată o avansare: ca în cazul acelui conte mărunț de pe raa-s Elbei care, în 817, a fost pus în fruntea importantei prowincii de iță de la Frioul (ital. Friuli). Între „demnități”, „beneficii”, enu-Lnd favorurile cu care suveranul i-a gratificat pe unul sau pe altul e vasalii săi credincioși, textele din prima jumătate a secolului ai să nu uită niciodată să facă distincție.

Cu toate acestea, în absența oricărei remunerări în bani, pe care o ziceau condițiile economice, funcția era, prin ea însăși, propriul ei în Contele nu numai că percepea, în circumscripția sa, o treime amenzi; i

se mai acorda, între altele, și folosința anumitor teritoriile, afectate în mod special întreținerii sale. Până și autoritatea

Itată asupra locuitorilor – pe lângă câștigurile ilegale pe care i lesnea adesea – părea în ea însăși un profit autentic, în vremea în care veritabila bogăție era să deții un rang de stăpân. În mai multe cazuri, acordarea unui comitat era deci cu adevărat un dar, dintre mai frumoase care-l puteau recompensa pe un vasal. Faptul că, us, donatarul era făcut prin aceasta judecător și căpetenie militară cea darul să-l diferențieze – dacă nu prin grad – de mulți deții de simple „beneficii”; căci ele comportau, în cea mai mare parte, itarea de drepturi senioriale. Rămânea revocabilitatea. Pe măsură galitatea, începând de la Ludovic cel Pios, a slăbit progresiv, acest ipiu menit să salvgardeze autoritatea centrală a devenit tot mai de aplicat, întrucât conții, reînnoind obiceiurile ce aparținuseră

— erației în perioada de declin a dinastiei merovingiene, acționau cu acces crescând pentru a se transforma în potenți teritoriali, cu mi adânci în pământul primit. Nu-l vedem oare, în 867, pe Carol vul străduindu-se zadarnic să-i smulgă unui slujitor rebel comide Bourges? Nimic, de acum înainte, nu s-a mai opus unei asii pregătite de asemănări indiscutabile. Deja, în frumoasele timpuri nperiului carolingian, începuseră să fie tratate ca „demnități” toate

ficiile” vasalilor regali, pe care rolul deținut în stat îi puneă atât roape de funcționarii propriu-ziși. Cuvântul a sfârșit prin a deveni mplu sinonim al termenului de „fief”, sub rezerva că, în anumite cazuri, el puțin – cum era Anglia normandă –, s-a tins să i se limiteze folosirea la feudele cele mai întinse, dotate cu importante puteri de comandă, în paralel, proprietățile destinate remunerării funcției, apoi, rjntr-o deviere mult mai gravă, chiar și această funcție, au fost calificate drept „beneficii” sau fief. În Germania, unde tradițiile politicii carolingiene rămâneau excepțional de puternice, episcopul-cronicar Thiet-mar, fidel primei dintre aceste utilizări a termenilor, diferențiază încă foarte net, către 1015, comitatul de Merseburg de „beneficiul” atașat acestui comitat. Dar de mult timp, limbajul curent nu se mai împiedica de astfel de subtilități: ceea ce el denumea „beneficii” sau „fief” era bine și frumos slujba întreagă, sursă indivizibilă de putere și de booație. Încă din 881, *Annales de Fulda* scriau despre Carol cel Gros că în anul acela i-a dat lui Hugo, ruda sa, „pentru a-i fi credincios, diferite comitate în beneficiu”.

Or, aceia pe care scriitorii bisericii îi numeau adesea noii „satrapi” ai provinciilor se străduiau în zadar să stoarcă din împuternicirea regală esențialul puterilor pe care râvneau să le folosească de acum încolo în folosul lor; pentru a stăpâni temeinic ținutul, ei aveau nevoie de mai mult: să obțină ici și colo pământuri noi; să construiască noi castele la răspântiile de drumuri; să se erijeze în protectori plini de grijă ai principalelor biserici; și înainte de toate, să recruteze, pe loc, vasali. Această acțiune de amploare pretindea munca răbdătoare a mai multor generații, succedându-se pe același teritoriu. Într-un cuvânt, efortul către ereditate izvoră în mod firesc din nevoile puterii teritoriale. Ar fi deci o gravă greșeală să fie considerat pur și simplu ca un efect al asimilării demnităților ou fiefurile. Asemenea conților franci, el s-a impus și la acei *earis* anglo-saxoni ale căror întinse comandamente nu au fost considerate niciodată ca loturi țărănești (*tenures*), precum și la *getstaldes* din principatele lombarde, care nu erau vasali. Dar cum, în statele provenite din imperiul franc, ducatele, mărcile sau comitatele s-au încadrat de timpuriu printre concesiile feudale, istoria transformării lor în bunuri familiale s-a amestecat în mod inextricabil cu aceea a patrimonialității fiefurilor în general. Aceasta, de altfel, fără să fi încetat vreodată să treacă drept caz particular. Căci ritmul evoluției nu numai că a fost pretutindeni diferit pentru fiefurile obișnuite și pentru fiefurile-demnități, ci atunci când se trecea dintr-un stat într-altul, chiar nepotrivirile își schimbau sensul.

2. EVOLUȚIA: CAZUL FRANCEZ

În Franța occidentală și în Burgundia, slăbirea precoce a regalității a făcut ca „beneficiile” constituite din funcții publice să fie printre primele care au cucerit ereditatea. Nimic mai instructiv, în această privință, decât hotărârile luate de Carol Pleșuvul, în 877, în adunarea judiciară de la Quierzy. Pe punctul de a pleca spre Italia, el se îngrijea să reglementeze conducerea regatului pe timpul absenței sale. Ce e de făcut, dacă, în acest timp, moare un conte? Întâi și întâi va fi înștiințat suveranal. Acesta, într-adevăr, își rezervă orice numire definitivă. El nu îi acordă fiului său Ludovic, însărcinat cu regența, decât dreptul de a desemna administratori provizorii. Sub această formă generală.

arului aduce atâtea dovezi. Totuși, faptul că ea se/Inspira, într-o cel puțin egală, și din grija de a-i menaja pe marii nobili ne ivedit de mențiunea având ca obiect expres precizat două cazuri iare. Poate exista situația în care, contele lăsând după el un sta să fi urmat oastea dincolo de munți. Refuzându-i regentului de a se îngriji el însuși de înlocuire, Carol, în această ipoteză? a înainte de toate, să-i liniștească pe tovarășii săi de arme: sul ca fidelitatea lor să îi lipsească de speranța de a primi oire dorită de mult timp? Se mai putea și ca fiul, rămas în Franța.

mic de tot". În acest caz, până în ziua în care hotărârea Suva fi cunoscută, comitatul avea să fie administrat, în numele copil, de către funcționarii tatălui-i său. Edictul nu merge mai i. Este evident că părea preferabil să nu se înscrie într-o leg-e, precis, principiul transmisiunii succesoriale ereditare. Aceste reîn schimb, nu se mai regăsesc în proclamația pe care împăratul lat să fie citită, de către cancelarul său, în fața adunării. Acolo nate fără ocoluri să-i remită fiului – soldat în Italia si Ju de redusă – demnitățile paterne. Măsuri de circumstanță, desigur, de cerințele unei politici de grandoare. Ele nu angajau în mod; viitorul. Dar, încă și mai puțin, nu rupeau cu trecutul. Ele șteau oficial, pentru un anumit timp, un privilegiu provenit din altfel, este suficient să urmărim, pas cu pas, acolo unde este principalele linii de succesiune ale cenților pentru a sesiza, pe unecarea spre ereditate. Iată-i, de exemplu, pe strămoșii celei era dinastii a regilor noștri. În 864, Carol Pleșuvul îi mai poate; trage lui Robert cel Puternic demnitățile din Neustria, pentru: își în altă parte. Pentru puțin timp. Atunci când Robert cade sarthe, în 866, el era din nou în fruntea comandamentului său» iunea-Entre-Seine-et-Loire. Dar, cu toate că lasă doi fii, într-foarte tineri, niciunul dintre ei nu-i moștenește comitatele „de gele dispune în favoarea unui alt mare nobil. Va trebui să se! dispariția acestui intrus, în 886, pentru ca fiul cel mai mare, să recapete comitatele Anjou, Touraine și poate Blesois (Blai) e acum înainte aceste teritorii nu vor mai ieși niciodată din miul familial. Cel puțin până în ziua în care Robertinii vor fi i; i de acolo de către propriii lor subordonați, transformați, la lor, în potențați ereditari. În șirul conților, toți din aceeași fa-care, din jurul anului 885 până la stingerea' descendenței, în s-au succedat la Poitiers, un singur interval face breșă: foarte de altfel (890 – 902) și provocată de un minorat, pe care-l agrava a de nelegitimitate. Și încă printr-o trăsătură de două ori caistică, această

deposedare, hotărâtă de monarh, îi folosise, în 1 urmă, în pofida ordinelor sale, unui personaj care, fiu al unui n-ai vechi, putea invoca și el drepturile neamului. Peste secole, ol Quintul, chiar un Iosif al II-lea nu vor deține Flandra decât că, din căsătorie, în căsătorie, va fi ajuns până la ei un pic igele acelu Baudoin Braț de Fier care, în anul 862, o răpise i regelui francilor. Totul ne readuce, după cum se vede, la aceleași date: fără discuție, etapa decisiva s-a plasai c-ciuie a uv-d j-... t – a secolului al IX-lea.

Ce se întâmpla, totuși, cu fiefurile obișnuite? Dispozițiile de la CHierzy se aplicau în mod expres, deopotrivă comitatelor și „beneficiilor” regalilor vasali, „demnități” și ele, în felul lorz Dar nici edictul nici proclamația nu se limitează la atât. Carol pretin de ca regulile la care el se angajează în favoarea vasalilor săi, aceștia, la rândul lor, să le extindă în folosul propriilor lor oameni. Dispoziție dictată, și de astă dată, evident, de interesele expediției italiene: nu era cazul oare să se dea toate asigurările necesare, tot atât cât unor mari căpetenii, și grosului trupelor, compus din vasali ai vasalilor? Și totuși, aici avem de-a face cu ceva mult mai profund decât o simplă măsură de circumstanță, într-o societate în care atâția indivizi erau concomitent „protejați” (*commendes*) și stăpâni, era neplăcut să se admită că unul dintre ei, dacă obținuse recunoașterea – ca vasal – a vreunui avantaj, să poată, ca senior, să-l refuze acelor care erau legați de persoana sa printr-o formă asemănătoare de subordonare. De la vechiul capitular carolingian până la „Marea Cartă, temelie clasică a „libertăților 1 engleze, acest gen de egalitate în privilegii, care se deplasă astfel de sus în jos, avea să rămână unul dintre cele mai fecunde principii! ale cutumei feudale.

Acțiunea sa și încă mai mult conștiința, foarte puternică, a unui soi de reversibilitate familială, care, din serviciile aduse de tată, scotea un drept pentru posteritatea sa, guvernau opinia, publică. Or aceasta, într-o civilizație fără coduri scrise și fără jurisprudență organizată era foarte aproape de a se confunda cu dreptul. Ea a găsit în epopeea franceză un ecou fidel. Nu că tabloul pe care îl schițează poeții poate fi acceptat fără rețușuri. Cadrul istoric pe care li-l impunea tradiția îi determina să nu pună defel problema decât legat de marile fiefuri regale Pe de altă parte, aducându-i în scenă pe primii împărați ca-rolingieni, ei și-i reprezentau, nu fără motiv, ca mult mai puternici decât regii din secolele al XI-lea sau al XII-lea, și ca urmare având încă

destulă autoritate pentru a dispune în mod liber de demnitățile regatului, fie chiar și în detrimentul moștenitorilor naturali. Lucru de care Capețienii deveniseră cu totul incapabili. În această privință, mărturia lor nu are deci vreo altă valoare decât aceea a unei reconstituiri, aproximativ exacte, a unui trecut de mult timp perimat. Ce este cu adevărat din vremea lor, în schimb, este judecata pe care, extinzând-o fără nicio îndoială la toate genurile de fiefuri, o emit asupra acestor practici El nu le consideră chiar contrare dreptului, dar le socotesc condamnabile din punct de vedere moral. Ca și cum Cerul însuși se răzbuna, ele dau naștere la catastrofe: oare nu o dublă spoliere de acest fel a stac *le* rădăcina nenorocirilor nemaiauzite care umplu poemul lui Raoul de Cambrai? Stăpânul bun este acela care păstrează în memorie acea maximă, pe care unul dintre „cântece” o include printre învățăturile date de Carol cel Mare succesorului său:

„Copilului orfan, ferește-te să-i răpești fieful” 4.

Dar câți stăpâni buni existau, sau care să fi fost siliți să fie așa? A scrie istoria eredității ar însemna să trebuiască să întocmești, ce

4 *l, e Couronnement de Louis*, ed. E. LANGLOIS, v. 83.

14 – Societatea feudală, vol. I 209

dă cu perioadă, statistica fiefurilor care se moșteneau și a acelorora nu se moșteneau: vis deloc realizabil, în starea actuală a docu-îtelor. Desigur, soluția, în fiecare caz particular, a depins mult timp echilibrul forțelor. Mai slabe, adesea prost administrate, bisericele ca, de la începutul secolului al X-lea, să fi cedat în general în presiunii vasalilor lor. Dimpotrivă, în marile principate laice, se ezărește, pân' către mijlocul secolului următor, o cutumă încă deol de instabilă. Putem urmări istoria unui fief angevin (din comitatul ou) acela de Saint-Saturnin – sub conții Foulque-Nerra și ffroi Mart ei (987 – 1060) 5. Conte nu îl reia doar a primul semn nfidelitate, respectiv atunci când plecarea vasalului într-o provincie nă riscă să pună piedici bunului serviciu. Nu se observă nicidecum el s-ar crede cât de cât obligat să respecte drepturile familiale, între cei cinci deținători care își urmează unul celuilalt într-o pe-dă de cincizeci de ani, doi numai – doi frați – apar ca rude de e. Și chiar între; ei se strecurase un străin. Deși doi cavaleri fură găsiți demni să păstreze Saint-Saturnin pe toată durata vieți-i; – după ei pământul iese din neamul lor. La drept vorbind, nimic *r»” ”* ne indică în mod expres că ei ar fi lăsat fii. Dar, chiar dacă, în două cazuri, s-ar presupune absența oricărei posterități

masculine – ic nu poate fi mai semnificativ decât tăcerea păstrată asupra acestui: **t** de însemnarea foarte amănunțită căreia îi datorăm informațiile: tre'. Destinată să fundamenteze drepturile călugărilor de la Ven-e, la care ajunsese bunul în final, dacă ea omite să justifice, pringerea diferitelor descendențe, transferurile succesive de care, în cele urmă, avea să profite abația, motivul este, după toate probabili-2, că deposedarea moștenitorului nu părea atunci câtuși de puțin gitimă.

O asemenea instabilitate era totuși, încă din acel moment, aproape mala. În Anjou, chiar, primele dinastii de seniori castelani s-au neiat începând din jurul anului 1.000. Este obligatoriu, de altfel, în 1066, fieful normand să fi fost pretutindeni considerat transbil moștenitorilor, de vreme ce, în Anglia, unde îl vedem atunci

rtat, această calitate nu i-a fost practic niciodată contestată. În ui al X-lea, când un senior accepta, din întâmplare, să recunoască tvi de transmitere ereditară a unui fief, el punea să se înscrie stă concesie în termeni categorici, în actul de atribuire. De la mijsecolului al XII-lea, situația este inversă: singurele stipulații de se simte nevoia de acum încolo sunt acelea care, printr-o excepție dar totuși îngăduită, limitează posesiunea fiefului la durata vieții ului beneficiar. Presumția acționează acum în favoarea eredității, ranța, ca și în Anglia, la această dată, cine zice „fief* și atât, zice care se moștenește, iar atunci când, de exemplu, comunitățile ecle-ce, contrar vechilor uzanțe de limbaj, declară că refuză această de funcțiilor ocupate de slujbașii lor, ele nu înțeleg prin aceasta: altceva decât că resping orice obligație de acceptare a serviciilor

1 după acelea ale tatălui. Favorabilă descendenților, începând din

METAIS *Cartulaire de l'abbaye cardinale de La Trinite de Vendôme*, vol. I, XVI și LXVII.

perioada carolingiană, confirmată în această opinie de existența a numeroase fiefuri „de reluare” cărora însăși originea lor le conferea un caracter aproape inevitabil patrimonial, practica – în timpul ultimilor Carolingieni și al primilor Capețieni –, impunea deja, aproape pretutindeni, investitura fiului după aceea a tatălui. Pe durata celei de-a doua vârste feudale, caracterizată pe toate planurile, printr-un progres al conștiinței juridice, această replică a devenit drept.

3. EVOLUȚIA: ÎN IMPERIU

Nicăieri mai bine decât în Italia nordică, conflictul dintre forțele

sociale, subiacent evoluției fiefului, nu apare mai în plin relief. Să ne imaginăm, în ierarhia sa, societatea feudală din regatul lombard: în vârf regele care, începând din 951, cu scurte întreruperi, este în același timp și rege al Germaniei, iar atunci când a fost uns de mâinile papei, împărat; imediat sub el, cei mai mari dependenți ai săi, înalți baroni ai bisericii sau militari; mai jos încă, mulțimea modestă a vasalilor acestor baroni, în consecință „ariervasali” regali și, din acest motiv, numiți de obicei „vasali ai vasalilor” (*vavasseurs*). La începutul secolului al XI-lea, o dispută serioasă învrăjbește ultimele două grupări. Cei numiți *vavasseurs* reclamă considerarea fiefurilor lor ca bunuri familiale; apropiatii regelui insistă, în schimb, asupra caracterului viager al concesiei și a constanței sale revocabilități. În 1035, aceste neînțelegeri generează în final un adevărat război de clasă. Uniți prin jurământ, *vavasseurs-ii* din Milano și din împrejurimi au administrat armatei marilor nobili o înfrângere răsunătoare. Sosește împăratul-rege Conrad al II-lea, pe care știrea acestor tulburări l-a alertat în îndepărtata sa Germanie. Rupând cu politica împăraților ottonieni, predecesorii săi, care fuseseră maime de toate respectuoși față de inalienabilitatea domeniului bisericesc, el le ia apărarea vasalilor de grad inferior, și întrucât Italia este încă țara legilor, fiind, după cum spunea el, „înfometată de *legi*”, tocmai printr-o veritabilă ordonanță legislativă, în 28 mai 1037, el va face dreptate în favoarea protejaților săi. De acum înainte, decide el, vor fi considerate ereditare, în folosul fiului, al nepotului sau al fratelui, toate „beneficiile* care ani ca senior un vasal regal, laic, un episcop, un abate sau o stareță; la fel, fiefurile (*arrière-fiefs*) constituite pe aceste „beneficii”. Nu se face nicio mențiune despre înfeudările consimțite de către deținătorii de alodii. În mod vizibil, Conrad considera că legiferează mai puțin în calitate de suveran cât în calitate de vârf al ierarhiei feudale. Dar și așa el ajungea în acest mod până la imensa majoritate a fiefurilor cavaleriești mici și mijlocii. Oricâtă greutate au putut avea, în atitudinea sa, unele motive de circumstanță, ca de exemplu dușmănia personală care îl opunea principalului adversar al acelor *vavasseurs*, arhiepiscopul de Milano Aribert, se pare că, totuși, el a văzut mai departe decât interesele sale de moment și dincolo de ranchiunele sale. Împotriva marilor posesori de feude, niereu de temut pentru monarhie, el căuta un fel de alianță cu propriile lor trupe o dovedește flaptul că, în Germania, unde îi lipsea

legn, s-a srauuu să atingă aceiași scop prin a ne mijloace: proinfluențând, în sensul dorit, jurisprudența tribunalului regal. Și după mărturia capelanului său, „el a câștigat inimile cavalerilor uitând niciodată ca beneficiile acordate taților să le fie răpitendenților lor.

a drept vorbind, această intervenție a monarhiei imperiale în rea eredității se înscrie pe traiectoria unei evoluții deja mai mult înmătate încheiate. Oare nu se văzuse, în Germania, încă de la utul secolului al XI-lea, înmulțirea înțelegerilor private care re-iteau drepturile descendenților asupra cutărui sau cutărui fief Hilar? Dacă, în 1069, ducele Godefroy de Lorena încă mai credea: >ale dispune după bunul plac de „loturile stipendiare” (*tenures idiaires*) ale cavalerilor săi, pentru a le dărui unei biserici, „câr – vasalilor astfel lezați s-au făcut auzite atât de tare încât succesău, după moartea lui, a fost nevoit să schimbe acest cadou cu ltul6. În Italia legislative, în Germania supusă unon regi relativ nici, în Franța cea fără legi și, practic, aproape fără regi, pasmul curbelor evoluției denunță acțiunea unor forțe mai impor decât interesele politice. Cel puțin în cazul fiefurilor de rând. ai în destinul pe care l-au avut fiefurile „de demnitate” trebuie utăm marca originală imprimată istoriei societăților feudale gerși italiana de o putere centrală mai eficientă decât aiurea„Le ținând direct de Imperiu, legea lui Conrad al II-lea, prin [ție, nu le viza nicidecum. Rămânea prejudecata favorabilă care sgate, în general, de drepturile de sânge. Ea acționa și aici. Înd din secolul al IX-lea, suveranul nu se hotărăște decât în ea? xeeptionale să rupă cu o tradiție atât de demnă de respect. De-totuși să o facă? Opinia publică, al cărei ecou ne este adus de: ari, protestează vehement împotriva arbitrarului. Cu toate acestea, alitate, atunci când e vorba fie să recompenseze un bun slujitor, a îndepărteze un copil prea mic sau un om considerat prea puțin de încredere, pasul e făcut deseori, chit că moștenitorul lezat va trebu’j să fie despăgubit ulterior prin acordarea unei alte îi analoage. Căci comitatele, mai ales, nu treceau de la unul la decât în interiorul unui cerc destul de mic de familii, iar vocația u demnitatea de conte, în sine, a ajuns în acest fel ereditară cu înainte de a fi devenit ereditare comitatele înseși, luate izolat, mai mari comandamente teritoriale, mărci și ducate, au fost și-i care au rămas timp mai îndelungat expuse la aceste acte deitate. De exemplu, pe parcursul secolului al X-lea, ducatul de Baiu pierdut în două rânduri de fiul titularului precedent. La fel, 5, marca de Meissen, iar, în 1075, cea

de Lausitz. Pe scurt, prinul dintre acele arhaisme cu care Germania evului mediu era ită, situația principalelor demnități din Imperiu a rămas, până irșitul secolului al XI-lea, aproape la fel ca în Franța, sub domnia arol Pleșuvul.

3 ar numai până la această dată. În cursul secolului deja, mișcarea: >luat, precipitându-se. De la Conrad al II-lea însuși posedăm o

Cantaorium S. Huberti, în *SS.*, vol. VII, pag. 581 – 582.

concesie uf strănepotul său, Henric al V-lea, au recunoscut același caracter ducatelor de Carintia și de Suabia, precum și comitatului de Olanda. În secolul al XII-lea. principiul nu va mai fi contestat. Și acolo dreptu-y]] e seniorului, fie el chiar regele, trebuiseră să lase locul, puțin câte puțin, acelora ale neamurilor vasalice.

4. TRANSFORMĂRILE FIEFULUI VĂZUTE PRIN PRISMA DREPTULUI SAU SUCCESORAL

Un fiu, un singur fiu și care să fie apt să succeadă fără întrertrpere: această ipoteză a putut furniza analizei noastre un punct de plecare comod. Realitatea era adesea mai puțin simplă. Din ziua în care opinia publică a tins să recunoască drepturile dobândite prin naștere, ea s-a găsit în prezența unor situații familiale variate, fiecare dintre ele ridicând propriile sale probleme. Studiarea, măcar sumară, a soluțiilor pe care diferitele societăți le-au dat acestor dificultăți ne va permite să înțelegem, de-a lungul vieții însăși, metamorfozele fiefului și ale legăturii de vasalitate.

Fiul său, în lipsa lui, nepotul părea continuatorul natural al tatălui sau al bunicului în aceste îndatoriri pe care adesea, chiar în timpul vieții, îl ajutase să le ducă la îndeplinire. Un frate, în schimb, sau un văr își aveau de obicei cariera deja făcută în altă parte. Din această cauză recunoașterea eredității colaterale dă cu adevărat, în stare pură, măsura transformării vechiului „beneficiu” în patrimoniu⁷. Împotrivirile au fost aprige, mai ales în Germania. În 1196, împăratul Henric al VI-lea, care solicita asentimentul marilor nobili pentru o altă ereditate, aceea a coroanei regale, încă le mai putea oferi, ca preț al unui cadou atât de frumos, recunoașterea oficială a transmiterii drep-îuiui de moștenire a fiefurilor la colaterali. Proiectul nu s-a realizat. Afară de cazul unor dispoziții exprese înserate în concesiia inițială, sau a unor cutume particulare, ca aceea care, în secolul al XIII-lea, guverna fiefurile „ministerialilor”⁸. Imperiului, niciodată, în

evul mediu, seniorii germani nu s-au simțit obligați să le acorde investitura altor moștenitori decât descendenții: ceea ce nu îi împiedica defel ca în realitate ei să nu fi acordat, destul de des, această favoare. În alte părți a părut logic să se introducă o distincție: fiul se transmitea în orice direcție în interiorul posterității provenite de la primul său beneficiar. Nu mai departe. Aceasta a fost soluția din dreptul lombard. Ea a inspirat de asemenea, în Franța și în Anglia, începând din secolul al XII-lea clauzele a numeroase constituirii de fiefuri, nou create. Dar

7 Frații, totuși, au făcut de timpuriu obiectul. unor privilegii speciale – priviți legea lui Conrad al II-lea –, care, uneori, conform opiniilor preconceptuate ale anumitor norme de drept populare în favoarea generației celei mai vârstnice au mers până la a le da prioritate față de fii: cf. M. GARAUD în

Jiullet. Soc. Antişuaires Ouest, 1921.

8 „Ministerialii” (*ministeriaux*) – de la cuvântul latinesc *ministerium* =

funcție – erau demnitarii administrației centrale proveniți din slujitori neliberi a < regelui sau împăiatului.

— Nota trad.

213

vem de-a face cu o derogare de la dreptul comun. Căci, în redin Vest, mișcarea către patrimonialitate fusese destul de pui pentru a se exercita în folosul cvasitotalității rudelor. O siri-prejudecată a continuat să reamintească aici că diatina feudală borase sub semnul serviciului: s-a menținut vreme îndelungată o, le față de admiterea – iar în Anglia nu s-a acceptat niciodată – șalul mori să-l fi avut pe tatăl său ca succesor: un lot de *mi-tenure militaire*) nu putea, fără să frizeze paradoxul, să treacă un tânăr la un bătrân.

Im ic nu părea, în sine, mai contrar naturii fiefului decât să rmită moștenirea sa de către femei. Nu că evul mediu le-ar fi erai vreodată incapabile să exercite puteri de comandă. Nimeni a șocat văzând-o pe înalta doamnă prezidând „curtea” baroniei; ul soțului absent. Dar ele nu erau soldați. Este caracteristic că, în Normandia de la sfârșitul secolului al XII-lea, cutuma favoriza deja vocația ereditară a fiicelor fusese abolită în mod rat de către Richard Inimă-de-Leu, imediat ce a izbucnit răzcu Capețianul. Sistemele de drept care se străduiau cu cea mai gelozie să păstreze instituției caracterul săn original – doctrina: a

lombardă, sistemele cutumiare din Siria latină, jurisdicția de tea regală germană – nu au încetat niciodată să-i refuze, în pui, moștenitoarei ceea ce îi acordau moștenitorului. Faptul că: al Vi-lee le-a oferit marilor săi vasali suprimarea acestei întâți, ca și a aceleia care îi lovea pe colaterali, dovedește cât de amânea încă regula în Germania. Dar episodul spune multe și? năzuințele opiniei baronale: de altfel favoarea pe care Staufen o propunea ca momeală vasalilor săi avea să fie prepuțin mai târziu de către fondatorii Imperiului latin de Cons-opol de la viitorul lor suveran. În realitate, chiar acolo unde ierea subzista în teorie, în practică ea a suferit de timpuriu nu se excepții. Nu numai că seniorul avea oricând dreptul să nu cama nicidecum de ea, dar se mai întâmpla și ca ea să cedeze a uneia sau alteia dintre cutumele particulare, sau să fie înlă în mod expres prin actul de concesie însuși, ca, de exemplu, ui 1156, pentru ducatul de Austria. În Franța și în Anglia nor-i, cu mult timp înainte de această dată se hotărâse să li se reșcă fiicelor, în lipsa fiilor, sau chiar unor simple rude de sex în lipsa unor rude-bărbați de rang egal, aceleași drepturi: i fiefurilor ca și asupra celorlalte bunuri. Aceasta pentru că listatase foarte repede că, dacă femeia era inaptă pentru sermilitar, soțul putea să-l îndeplinească în locul ei. Printr-un: lism caracteristic, cele mai vechi exemple în care cutuma vaprimitivă apare deviată astfel în folosul fiicei sau al ginerelui: eră toate la acele mari principate franceze care au fost și prin în cucerirea eredității propriu-zise și, de altfel, nu mai comportau servicii personale. Soț al fiicei „principalului conte de Borgundia”, unul Otto a datorat acestei uniuni, începând din 956, posesiunea ițelor, bază materială a viitorului său titlu ducal. În acest mod – irite succesoriale ale descendenților în linie feminină fiind, pe de parte, admise aproape în același timp cu acelea ale femeilor ca persoane – spițele îeuuai, unu sau m-au, ce → vu-L” ... t „fata lor politica mariajelor.

Prezența unui moștenitor minor pune, fără îndoială, cea mai dificilă dintre problemele pe care a trebuit să o rezolve, încă de la începuturile sale, cutuma feudală. Și nu a fost lipsit de motive faptul că literatura de ficțiune a examinat întotdeauna de preferință sub acest unghi marea dezbatere privind ereditatea. Să-i predai unui copil un fief militar, ce absurd! Dar să-l depozedezi „pe micuț”, ce cruzime! Soluția care avea să permită ieșirea din această dilemă fusese imaginată încă din secolul al IX-lea. „Nevârstnicul” este recunoscut ca moștenitor; dar, până în ziua în care va fi în stare să-și îndeplinească îndatoririle de

vasal, un administrator provizoriu va conduce fieful în locul său, va presta jurământul de omagiu și va îndeplini serviciile. Să nu spunem: un tutore. Căci acel *baillistre*⁹ căruia îi incumbă astfel sarcinile fiefului îi primește, în folosul propriu, și veniturile, fără alte obligații față de minor decât „să-i asigure întreținerea”. Deși crearea acestei categorii de vasali temporari dădea o lovitură simțitoare însăși noțiunii de legătură de vasalitate, concepută ca înlănțuindu-l pe om până la moarte, instituția împăca în mod prea fericit nevoile serviciului cu sentimentul familial pentru a nu fi fost larg adoptată pretutindeni unde s-a răspândit sistemul fiefurilor născut din imperiul franc. Doar Italia, prea puțin înclinată să înmulțească situațiile de excepție în favoarea intereselor feudale, a preferat să se limiteze la simpla tutelă.

Totuși, în curând a apărut o deviere ciudată. Pentru a lua locul copilului în fruntea fiefului, cel mai natural părea să fie ales un membru al familiei sale. Aceasta a fost, la origine, după toate aparențele, regula universală; multe cutume i-au rămas fidele până la capăt. Deși seniorul avea, și el, față de orfan datorii care decurgeau din jurământul de credință prestat odinioară de către mort, ideea că, pe timpul minorității, el ar fi putut să caute, în detrimentul rudelor, să se facă el însuși suplinitorul propriului său vasal ar fi fost considerată inițial ca absurdă: acest stăpân avea nevoie de un om, nu de o bucată de pământ. Dar realitatea a dezmințit foarte repede principiile. Este semnificativ faptul că unul dintre cele mai vechi exemple de tentativă de substituie a rudelor de către senior, ca *baillistre*, i-a pus fotă în față pe regele Franței, Ludovic al IV-lea, și pe tânărul moștenitor al uneia dintre cele mai mari demnități ale regatului: Normandia. Era mult mai preferabil, desigur, să comanzi în persoană la Bayeux sau la Rouen decât să trebuiască să contezi pe ajutorul nesigur al unui regent al ducatului. Introducerea, în diferite țări, a acestei administrări senioriale marchează momentul în care valoarea fiefului ca bun de exploatat a părut, în general, că o depășește pe aceea a serviciilor care puteau fi așteptate pentru el.

Nicăieri acest obicei nu s-a implantat mai solid decât în Normandia și în Anglia, unde, oricum, regimul vasalic s-a organizat în folosul *y Baillistre* – de la vechiul cuvânt francez *baillir* = a administra.

— Nota traci.

le Dar beneficiau de el atunci când ei înșiși urmau să exercite t drept în fața dependenților lor. Astfel că, obținând, în 1100, ircerea 3 a administrarea familială, ei nu au știut sau nu au dorit mpiedice ca această concesie să devină literă moartă. În Anglia, altfel, instituția s-a abătut de timpuriu de la semnificația sa iniântr-atât încât seniorii au putut fi văzuți în mod curent – regele runte – cedând sau vânzând dreptul de *garde* a copilului, imprecu administrarea fiefurilor sale. Un cadou de astă natură era la ea Plarltager» eților una dintre recompensele cele mai invid iale.

— Adever, ce bună treabă era să poți, datorită unei misiuni atât de abile, să ții garnizoană în castele, să încasezi rentele, să vânezi adun sau să golești heleșteiele de pește, pământurile nefiind într-un

1 de caz decât cea mai mică parte a darului! Iar persoana mosorului sau a moștenitoareii valora încă și mai mult. Căci seniorului titor sau reprezentantului său îi revenea, așa cum o vom vedea, de a-i căsători pe pupili lor; și chiar și din acest drept ei nunțau să facă negoț”.

Că fieful, în esența sa, trebuia să fie indivizibil, nimic mai clar. vorba de o funcție publică? Dacă ar fi acceptat împărțeala, auto-ea superioară ar fi riscat atât să permită slăbirea puterilor de rudă exercitate în numele său, cât și să facă supravegherea mai ilă. Dar de un simplu fief cavaleresc? Dezmembrarea aducea tul-iri în prestarea serviciilor, foarte greu de dozat eficient între di-ii copărtași. Pr lângă aceasta, concesia inițială fusele calculată ru a-i asigura solda unui vasal unic, cu suita sa, în timp ce părți ea riscau să nu mai fie suficiente pentru întreținerea noilor de-ori, și ca urmare să-i condamne fie să se înarmeze prost, fie să-și 2 norocu] aiurea. Se cuvenea deci ca, devenit ereditar, lotul de in (*tenure*) măcar să nu treacă decât la un singur moștenitor. asupra acestui punct, exigențele organizării feudale intrau în con-cu regulile obișnuite ale dreptului succesoral, favorabile, în cea mare par le-a Europei, egalității moștenitorilor de același rang. acțiunea forțelor antagoniste, această gravă dispută juridică a: at soluții variabile în funcție de tâmp și de loc.

Se prezenta o primă dificultate: între postulanții la fel de aprode defunct, între fiii săi de exemplu, după ce criteriu să se a moștenitorul unic? Secole de drept nobiliar și de drept dinastic J obișnuit să atribuim un fel de evidență privilegiului primului *it*. În realitate, el nu e mai mult decât un lucru natural ca atâtea mituri pe care se sprijină

astăzi societățile noastre: ficțiunea mă-iră, de exemplu, care face din voința numărului mai mare ineta legitimă a opozanților înșiși. Până și în casele regale, ordinea rimogenitură nu a fost acceptată, în evul mediu, fără să fi îninat puternice rezistențe. În anumite zone rurale, cutume care au din vremi îndepărtate îl favorizau – e drept – pe unul dintre i, dar era cel mai tânăr. Era vorba de un fief? Datina originară să-i fi recunoscut seniorului dreptul de a-l investi pe acela câinii pe care îl socotea cel mai apt. Tot asta mai era regula, către 1060, în Catalonia. La fel uneori, însuși tatăl își desemna succesorul în vederea alegerii de către superior, după ce și-l asociase mai mult sau mai puțin, încă din timpul vieții, la îndeplinirea obligațiilor. Sau chiar – moștenitorii rămânând în indiviziune – se făcea o investiură colectivă.

Nicăieri aceste uzanțe arhaice nu au avut o existență mai solidă decât în Germania. Aici, ele rămăseseră în vigoare în plin secol al XII-lea. Alături de ele, un alt obicei, cel puțin în Saxonia, demonstra profunzimea sentimentului familial: fiii înșiși îl alegeau pe acela dintre ei căruia urma să-i revină moștenirea. Firește că se putea întâmpla, și se întâmplase deseori, ca alegerea, oricare fusese metoda adoptată, să cadă pe cel mai mare. Totuși dreptul german nu voia să atribuie acestei preferințe o forță obligatorie. Era, cum spune un poet, o uzanță *wsicheK*, o „întorsătură străină în exprimare” 11. Nu fusese oare văzut, în 1169. împăratul însuși, Frederic Barbarossa, dispunând de coroană în favoarea unui fiu mezin? Or, absența oricărui principiu de discriminare precis stabilit între moștenitori făcea deosebit de anevoioasă, în practică, respectarea indivizibilității. De altfel, în ținuturile aparținând de Imperiu, vechile reprezentări colective, ostile inegalității dintre oameni de același sânge, nu găseau în politica feudală a cârmuirilor regale sau princiare o contrapondere mai solidă ca altundeva. Mai puțin dependenți de serviciile vasalilor lor decât în Franța, regii și conducătorii teritoriali din Germania, cărora structura lăsată moștenire de statui carolingian li s-a părut vreme îndelungată suficientă pentru a-și întemeia drepturile de comandă, acordau în mod firesc o atenție mai puțin susținută sistemului fiefurilor. Regii, în schimb, erau preocupați aproape exclusiv – cum a făcut-o, în 1158, Frederic Barbarossa – să oprească dezmembrarea „comitatelor, mărcilor și ducatelor”. Măcar că, la această dată, fragmentarea comitatelor începuse deja. În 1255 un titlu ducal, acela de Bavaria, a fost divizat pentru prima oară, odată cu însuși teritoriul ducatului. Cât

despre fiefurile obișnuite, legea din 1158 trebuise să recunoască faptul că partajarea lor era licită. Într-un cuvânt, *Landrecht* ieșise în final victorios față de *Lelin Techt*. Reacția nu a venit decât mult mai târziu, către sfârșitul evului mediu și sub acțiunea unor forțe diferite. În marile principate, prinții înșiși au fost aceia care, prin legi succesoriale adecvate, s-au străduit să preîntâmpine fărâmițarea unei puteri câștigate cu prețuri atât de diligente. Pentru fiefuri în general, introducerea primogeniturii, prin subterfugiul așa-numitului *majorat*¹², a fost concepută ca un mijloc de întărire a proprietății nobiliare. Griji dinastice și preocupări de clasă au desăvârșit astfel, târziu, ceea ce dreptul feudal fusese incapabil să realizeze.

10 *Welche* – cuvânt provenit din *Ga els* (*Goulois* = gali) – este numele de început al celților care au format populația principală a Galiei și a Țării Ga«i' Or din Marea Britanie. Acest nume se regăsește și azi în Țara Galilor – locuitorii purtând numele de *Welsh*, în nordul Flandrei – locuitorii *wallons* = *Wtiche* și într-o zonă din Elveția, în care locuitorii vorbesc un dialect deosebit a* vechii limbi romane (limbă derivată din latină, care a precedat limba franceză) – care poartă denumirea de *welche*.

— Nota trad.

n WOLFRAM VON ESCHENBACH, *Parzival*, I, str. 4 – 5.

— *Majorat* – proprietatea inalienabilă rezervată primului născut al unei familii nobile.

— Nota trad.

217

În cea mai mare parte a Franței, evoluția a urmat direcții foarte diferite. În cazul marilor principate teritoriale, formate prin aglomerația mai multor comitate, regii nu au avut interes să le interzică fraclarea decât atâta timp cât au putut folosi aceste grupări de forțe la

război. În țările Dar, foarte repede, conducătorii provinciali au devenit, prin regalitate, mai degrabă adversari decât supuși. Comitatele, luate at, au fost rareori divizate; în ansamblul lor însă, fiii își desprindeau are partea lor de moștenire. Prin aceasta, patrimoniul amenința să

— Isipească, la fiecare generație. Casele principare și-au dat seama, destul de curând, de pericol și, aci mai târziu, au remediat-o prin recunoașterea dreptului primului născut. În secolul al

— Lea, aproape pretutindeni era un fapt împlinit. Ca și în Germania, la o dată mult anterioară, marile comandamente de odinioară reiseră la indivizibilitate, mai puțin în calitate de fiefuri și mai mult iceea de state, de un tip nou.

În ce privește fiefurile de importanță minoră, interesele serviciului, irat, respectate mult mai bine în această patrie a feudalității, vjr”.

une de timpuriu, după câteva tatonări, acceptarea legii precise și 3 a primogeniturii. Totuși, pe măsură ce lotul dependent (*tenure*) t xiinioară se transforma în bun patrimonial, părea mai greu să fie udă frații mai mici de la succesiune. Doar câteva cutume, care au excepție, a\ aceea din ținutul Caux, au apărut până la capăt cipiul în toată rigoarea sa. În alte părți s-a admis ca fiul cel mai

?, obligat moralmente să nu-și lase frații fără mijloace de trai, a, ba chiar trebuia să le cedeze folosința unor bucăți din proprietărintească. Așa. s-a stabilizat, într-un număr mare de provincii, tuția general cunoscută sub numele de *parage*¹³. Numai primul

It presta jurământul în fața seniorului, și în consecință își asuma, în mai el, responsabilitatea obligațiilor. De la el își primeau frații mici porțiunile lor de teren. Fie că, așa cum se întâmpla în Ilerance, ei îi prestau, la rândul lor, jurământul de omagiu; fie că, im în Normandia și în Anjou, puterea relație¹! familiale părea să inutilă, în interiorul acelu grup de rude, orice altă formă de ară: cel puțin până în ziua în care, fieful principal și fiefurile donate transmițându-se din generație în generație, se ajunsese în

la ca legăturile de rudenie între succesorii acelor *paragers* inițiali ingă în cele din urmă grade prea îndepărtate pentru a mai părea pt apelul în solidaritatea de sânge.

k. cest sistem era însă departe de a preveni toate inconvenientele lițarii. D: n această cauză, în Anglia, unde fusese introdus mai după Cucerire, el a fost abandonat, către mijlocul secolului al

a, în favoarea strictei primogenituri. În Normandia chiar, ducii, pentru recrutarea trupelor lor, au reușit să profite din plin deține feudale, nu admiseseră niciodată sistemul de *parage* decât când succesiunea comporta mai multe fiefuri cavalerești, susile să fie distribuite, unul câte unul, între moștenitori. Dacă nu decât unul, el trecea în întregime la primul născut. Dar o asei rigoare în delimitarea

unității de serviciu nu era posibilă decât

Termenul *parage* înseamnă aici „neam, familie”.

— Nota trad.

sub acțiunea unei autorități teritoriale excepțional de puternice și de „bună organizatoare. În restul Franței, teoria cutumiară se străduia în? adar să pară că ferește de dezmembrare măcar fiefurile cele mai im” portante, calificate în mod curent drept baronii; în realitate, aproape întotdeauna masa succesorală întreagă era aceea pe care și-o împărțeau moștenitorii, fără să facă distincții între elementele sale. Numai omagiul prestat primului născut și descendenților săi în ordinea de primo-eeenitură apăra ceva din vechea indivizibilitate. Apoi însăși această ocrotire a sfârșit prin a dispărea, în condiții care aruncă o lumină foarte vie asupra ultimelor avataruri ale instituției feudale.

Timp îndelungat, ereditatea, înainte de a fi un drept, fusese socotită o favoare. Părea deci convenabil ca noul vasal să-și arate recunoștința față de senior printr-un cadou, obicei atestat încă din secolul al IX-lea. Or, în această societate, esențialmente cutumiară, soarta oricărui dar benevol, dacă fusese cât de cât obișnuit, era aceea de a se transforma în obligație. Practica a dobândit aici forță de lege cu atât mai ușor cu cât găsea, în jurul ei, precedente. Cu începere dintr-o epocă fără îndoială foarte veche, nimeni nu putea intra în posesia unui lot de pământ țărănesc grevat de redevențe și de servicii datorate unui senior fără ca în prealabil să fi obținut de la acesta o investitură care, de regulă, nu era deloc gratuită. Or, chiar dacă fieful militar era un lot dependent de un gen foarte special, el nu se însera mai puțin în acest sistem de drepturi reale încâlcite care caracteriza lumea medievală. *Relief*-l răscumpărare (*rachat*), uneori „drept de mână moartă” 15, cuvintele, în Franța, sunt asemănătoare, de o parte și de «iâta, fie că taxa succesorală apasă asupra bunului unui vasal, al unui raanant¹⁶, chiar al unui iobag.

Acel *relief* curat feudal se distingea totuși prin modalitățile sale. La fel ca cea mai mare parte a redevențelor analoage, până în secolul al XIII-lea, el era cel mai des plătit, măcar parțial, în natură. Dar acolo unde moștenitorul țaranului, de exemplu, preda o vită, acela al vasalului militar datora un *harnois*¹⁷ de război, înțelegând prin acesta fie un cal, fie arme, fie și unul și celelalte. Astfel, în mod cu totul natural, seniorul își adapta pretențiile la forma serviciilor cu care era grevat pământul 1 s. Câteodată noul vasal investit nu era dator cu

nimic

11 *Heliefs* – venituri feudale datorate de vasal în caz de schimbare a proprietarului.

— Nota trad.

15 Taxa succesorală pe care trebuia să o plătească șerbul. Numele ei ciudat pare a proveni din faptul că urmașii trebuiau să-i prezinte seniorului mâna de cedatului, pentru a-i dovedi moartea și a putea reclama succesiunea bunurilor, achitând taxa respectivă.

— Nota trad.

18 *Manants* – locuitori ai satelor, nenobili. Desemnează, începând din se-eiui al XI-lea, toată țărănimea, obligată, în principiu, să rămână (lat. *mânere*) pe loc. – Nota trad.

11 *Harnois* =; ham; în text: cal, arme, echipament de război.

— Nota trad.

18 Anumiți istorici explică această prestație prin obiceiul pe care l-ar fi avut inițial seniorii de ași echipa ei înșiși vasalii; acest *harnois* furnizat astfel trebuia, se spune, să fie restituit după moartea omului. Dar din moment ce fitil era acceptat la rândul său ca vasal, ce rost mai avea o astfel de restituire? Interpretarea propusă aici are avantajul de a ține seama de asemănarea evidentă între acel *relief* feudal și celelalte redevențe de natură apropiată: de exemplu, drepturile de intrare în anumite meserii, plătite și ele seniorului sub forma unor obiecte care corespundeau profesiei datornicului.

219

a decât cu acel *harnois*, putându-se de altfel achita, de comuu chiar prin plata unei sume de bani echivalente. Altă dată, la jarea calului de război (*roncin*), venea să se adauge o taxă în nu „Uneori chiar, celelalte prestații căzând în desuetudine, regulara se opera integral în bani. Într-un cuvânt, varietatea era, în i cvasi-inănită, pentru că acțiunea cutumei dusesse la cristalizarea, giuni, pe grupe vasalice sau chiar fiefuri, a unor obiceiuri născute din cele mai capricioase întâmplări. Singure, divergentele im en tale au valoare de simptome.

termania, foarte de timpuriu, a restrâns obligația de *relief* apraaye siv la fiefurile de ordin inferior, deținute de către funcționarii iali, care erau adesea de origine servilă. Fără îndoială aceasta a.mă dintre exprimările ierarhizării claselor și a bunurilor – atât iracteristică în evul mediu –, din structura feudală germană. Re-isiunile

aveau să fie considerabile. Din fief, atunci când, către îi al XIII-lea, ca urmare a decăderii serviciilor, devenise aproape „>ibil să se mai recruteze soldați, seniorul german nu mai putea; nimic: carență gravă mai ales pentru state, căci feudele cele mai roase și cele mai bogate depindeau în mod firesc de prinți și de I

Legatele din Vest, în schimb, au cunoscut un stadiu intermediar, re fieful redus aproape la zero ca sursă de serviciu, rămânea bil ca sursă de profit, grație, înainte de toate, redevenței de *relief*, ei aplicare era foarte răspândită aici. În secolul al XII-lea, regii ei au dobândit de acolo sume enorme. Tocmai în această calitate, anta, Filip-August a făcut să i se cedeze fortăreața Gien, care îi ideaa accesul la fluviul Loara. În mulțimea de fiefuri mărunte, i generală seniorială a ajuns să nu mai vadă nimic demn de in în afara acestor taxe succesoriale. Oare nu s-a ajuns, în secolul al ea, în regiunea pariziană, să se admită în mod oficial că prestarea *roncin* îi dispensa pe vasal de orice obligație personală alta decât. a, pur negativă, de a nu-i dăuna în niciun fel seniorului săli? i, pe măsură ce fiefurile deveneau tot mai vârtos patrimoni, des-irii lor se resemnau tot mai greu să nu obțină altfel decât deschii-și baierile pungi o investitură care părea de acum înainte că le f? a de drept. Neputând impune abolirea îndatoririi, ei au obținut Le din urmă ca ea să fie sensibil micșorată. Anumite cutume nu îstrat-o decât pentru colaterali, a căror vocație ereditară părea) puțin evidentă. Conform unei inițiative care s-a extins, începând ecolul al XII-lea, pe toată scara socială, de sus în jos – unor variabile, ai căror quantum era determinat în fiecare caz printr-unrbitar sau în urma unor negocieri anevoioase, începură să li se tuie regularitatea unor tarife progresive stabilite definitiv. Ce atunci când – după o uzanță frecventă în Franța – se adoptă rână valoarea venitului anual pe care îl aducea pământul! O ase-i bază de evaluare era scutită, de fluctuațiile monetare. În schimb, unde taxele au fost stabilite o dată pentru totdeauna în numerar – n-ai renumit exemplu ne este furnizat de „Marea Chartă” en –, redevența va fi afectată în final de subțiere treptată, așa cum, pornind din secolul al XII-lea până în timpurile moderne, avea să fie soarta tuturor creanțelor fixate pentru veșnicie.

Între timp, totuși, atenția acordată acestor drepturi neprevăzute (*casuels*) modificase pe de-a-ntregul termenii problemei succesoriale. Sistemul de *parage*, chiar dacă salva serviciile, reducea profiturile obținute din *relieft* pe care le restrângea la înlocuirile unor persoane

cu altele, survenite în ramura care se trăgea din fratele cel mai mare, singura legată direct de seniorul fiefului originar. Acceptată cu ușurință atâta timp cât serviciile au contat mai mult) decât orice altceva, această lipsă de câștig a părut insuportabilă de îndată ce a încetat să se pună mare preț pe ele. Astfel că, cerută de către baronii din Franța și obținută după toate aparențele fără greutate de la un suveran care el însuși era cel mai mare senior al regatului, prima lege pe care a promulgat-o un rege capețian, în materie de relații feudale, a avut ca obiect, în 1209, tocmai suprimarea sistemului de *parage*. Nu se punea nicidecum problema să se desființeze îmbucătățirea moștenirii, intrată definitiv în moravuri. Dar pe viitor loturile urmau să depindă toate, fără intermediar, de seniorul inițial. În realitate „rânduiala” lui Filip-August nu pare să fi fost respectată cu prea multă fidelitate. O dată în plus, vechile tradiții ale dreptului familial se găseau în conflict cu principiile propriu-zis feudale: după ce impuseseră dezmembrarea fiefului, ele acționau acum pentru a evita ca efectele acestei fragmentări: să aducă vreo atingere unității neamului. În fapt, sistemul de *parage* nu a dispărut decât treptat. Schimbarea de front a opiniei baronale franceze față de el marchează, cu o claritate rară, momentul în care, la noi, fieful, odinioară salariu pentru fidelitatea înarmată, a căzut la rangul unui lot de pământ (tenztre), rentabil înainte de toate 19.

5. FIDELITATEA CA OBIECT DE COMERȚ

Sub primii Carolingieni, ideea că vasalul ar putea înstrăina fieful, după bunul său plac, ar fi părut de două ori absurdă: căci bunul nu îi aparținea nicidecum, și pe deasupra nu îi era încredințat decât în schimbul unor îndatoriri strict personale. Totuși, pe măsură ce precaritatea originară a concesiilor a fost mai puțin clar resimțită, vasalii, în criză de bani sau de mărinimie, fură tot mai înclinați să dispună în mod liber de ceea ce, de acum înainte, considerau ca proprietate a lor. Erau încurajați; în această direcție de biserică, cea care, orice s-ar spune, a acționat atât de eficient, pe durata evului mediu, pentru a face să cadă piedicile senioriale, ca și familiale, cu care vechile sisteme de drept înlănțuiseră posesiunea individuală: milosteniile ar fi fost făcute imposibile, focul iadului, pe care ele îl stingeau „ca apa”, ar fi ars fără leac; comunitățile religioase, în fine, ar fi riscat să piară de inaniție dacă atâția seniori, care nu posedau nimic altceva decât

1!; Aceleași interese au impus în Anglia, în 1290, interdicția de a se practica vânzarea fiefului sub forma subînfeudării. Cumpărătorul a trebuit de acum 1!! colo să dețină bunul direct de la seniorul celui care i l-a vândut.

221

ar fi fos; împiedicați să desprindă ceva din patrimoniul lor în lui Dumnezeu și al sfinților săi. La drept vorbind, înstrăinarea i îmbrăca, după caz, două aspecte foarte diferite., întâmpla ca ea să vizeze doar o porțiune a bunului. Sarcinile male, care odinioară grevaseră totul, se concentrau atunci, într-o re măsură, asupra părții rămase în mâinile vasalului. Cu excepția:] or, din ce în ce mai rare, ale unei confiscări sau ale unei lipse ștenitori, seniorul nu pierdea deci nimic util. El putea totuși să mă că fieful, astfel micșorat, nu mai era suficient pentru întrei unui dependent capabil să se achite de îndatoririle sale. Alie-parțială, într-un cuvânt, intra – odată cu scutirile de rede-acordate celor ce locuiau pământul, de exemplu – la capitolul ce dreptul francez numea „reducerea” fiefului: înțelegând prin i devalorizarea sa. Față de ea, ca și față de reducere în general, ele au reacționat în mod diferit. Unele au sfârșit prin a o auto-imitând-o. Altele au continuat, până la capăt, să o supună aproseniorului direct, respectiv diverșilor seniori, unul deasupra ce –, în trepte. Firește că acest asentiment, de obicei, se cumpăra; și că *erau* sursă de încasări rentabile, s-a conceput tot mai greu putea fi refuzat. O dată în plus, grija pentru profit venea în înfiarea aceleia pentru serviciu. istrăinarea integrală era încă și mai contrară spiritului legăturii.

obligațiile, aici ca și dincolo, ar fi fost în principiu amenințate pară, de jvrerm ce ele urmau pământul. Dar se schimba cel care deplinea. Însemna să se împingă la extrem paradoxul care rezulta

Hn ereditate: cum să speri ca acest loialism înăscut, pe oare, cu optimism, îl puteai aștepta de la generațiile succesive ale unui

1 neam, să fie arătat și de un necunoscut care, față de vasalitatea rei îndatoriri și le asuma astfel, nu avea nicio altă calitate decât de a se fi aflat la momentul potrivit cu punga plină? Pericolul, la vorbind, dispărea dacă seniorul era consultat în mod obligatoriu.

fost mult timp. Mai precis, el punea mai întâi să i se restituie apoi, dacă așa era dorința sa, el îl reînvestea pe cumpărător, ce îi primise omagiul. Este de la sine înțeles că aproape întotdeauna înțelegere prealabilă îi permitea vânzătorului sau donatorului să deze bunul

decât după ce văzuse dinainte că înlocuitorul cu care

2 a fost acceptat. Operația astfel înțeleasă a avut loc, fără în aproape imediat ce au existat fiefuri sau „beneficii”. Ca și în eredității, etapa decisivă a fost depășită atunci când seniorul a it, mai întâi în ochii opiniei publice, apoi și de drept, facultatea rfuza noua investitură.

a nu ne imaginăm o evoluția fără sincope. Din cauza anarhiei écolele al X-lea și al XI-lea, drepturile seniorilor de fiefuri fu-i adesea date uitării. S-a întâmplat să fie repuse în vigoare înle următoare, atât ca o consecință a progreselor logicii jurid ice: sub presiunea anumitor state, interesate în buna organizare aturilor feudale. Așa a fost în Anglia Plantagenetilor. Această repre a preceptelor vechi a fost atunci aproape universală. Faptul „norul se putea opune cu desăvârșire la transferul unui fief către rt, erti admis, în secolul al XIII-lea, în mod mult mai general și mai ferm decât în trecut. Însuși efortul întreprins de cler pentru a se elibera de societatea feudală părea să justifice mai mult ca oricând o regulă care se întemeia pe inaptitudinea clericilor pentru serviciul militar. Regi și prinți insistau pentru respectarea sa, întrucât vedeau în ea când o măsură de apărare împotriva unor acaparări de temut, când un mijloc de extorcări fiscale.

Cu excepția acestui caz, consimțământul seniorial nu a întârziat să sufere degradarea obișnuită; el a ajuns pur și simplu să legitimeze perceperea unei taxe de înlocuire de persoane. O altă posibilitate, este adevărat, era cel mai des acordată seniorului: să păstreze el însuși fieful în momentul transferului, despăgubindu-l pe cumpărător. Astfel, slăbirea supremației senioriale se exprima exact prin aceeași instituție ca și decăderea grupului familial (*fignage*): paralelism cu atât mai izbitor cu cât acolo unde a lipsit „luarea înapoi a unui bun sau a unui drept alienat” în cadrul neamului (*retrăit lignager*) – ca în Anglia –, a lipsit și în relațiile feudale dintre senior și vasal (*retrăit feudal*). De altfel, nimic nu arată mai bine decât acest din urmă privilegiu recunoscut seniorilor cât de solid era deja fixat fieful în patrimoniul vasalului: de vreme ce pentru a recăpăta ceea ce în fapt, din punct de vedere legal, era bunul lor, ei erau nevoiți de acum încolo să achite același preț ca oricare alt cumpărător. În realitate, cel puțin cu începere din secolul al XII-lea, fiefurile se vindeau sau se cedau aproape în mod liber. Relația de fidelitate intrase în domeniul comerțului. Și acesta nu avea menirea să o consolideze.

CAPITOLUL AL V-lea OMUL MAI MULTOR STĂPÂNI

1. PLURALITATEA OMAGIILOR

„Un samurai nu are doi stăpâni”: în această maximă din vechea o nic, pe care, în 1912, încă o mai invoca mareșalul Nogi pentru a uza să-i supraviețuiască împăratului său, este exprimată legea ine – stabilă a oricărui sistem de fidelități, riguros conceput. Nu. Începe oială că aceasta fusese regula vasalității france, la începuturile sale. ar dacă în capitularele carolingiene nu este formulată în mod ex-l's, probabil pentru că părea de la sine înțeleasă, toate prevederile o postulează. „Protejatul” (*commende*) putea să-și schimbe seniorul n-ai dacă cei căruia îi acordase inițial „credința” sa (foi) consimțea i-o redea. A se închina unui al doilea stăpân, rămânând în același –, p omul celui dintâi, era strict interzis. Vedem astfel cum de fiere dată împărțirile imperiului se făceau luându-se măsurile necesare i. tru evitarea oricărei suprapunerii de vasalitate. Amintirea acestei ori prime se păstrat vreme îndelungată. Către anul 1160, un că-ar din Reichenau, redactând în scris regulamentul serviciului de stel., așa cum îl pretindeau împărații din timpul său pentru expe-iile lor romane, s-a gândit să însereze apocrif, sub numele venerabil lui Carol ce! Mare, următorul text: „Dacă din întâmplare –, spune în termeni pe care îi considera fără îndoială conformi cu spiritul orăvurilor antice – se face ca un același cavaler să se fi legat de a-i mulți seniori, datorită unor «beneficii» diferite, este ceva ce nu e placul Domnului”?

La acea dată, totuși, trecuse mult timp de când oamenii se obiș-liseră să-i vadă pe membrii clasei cavalerilor constituindu-se, în aee-și timp, vasalii a doi sau mai multor seniori. Cel mai vechi exemplu nocat până, acum este din anul 895, și provine din Touraine³. Cazurile

1 Service d'osc = – îndatorire a vasalului de a presta serviciul militar la coandă seniorului său. *Ost* este și tabără militară.

— Nota trad.

2 Mon. Germ., *Constitutiones*, vol. I, nr. 447, c. 5.

3 Mr. MITTEIS. CCCXXII, pag. 103 și Mr. KIENAST, CDXXXII, cred că

semnalat exemple mai vechi. Dar singurul în care se vede cu adevărat exprimându-se o dublă fidelitate se referă la împărțirea autorității, la Roma, între

pă și împărat: dualism de suveranitate, nu de relație între senior și „protejat”.

— Artea” de la să-i, ki-Gall, pe care nu au putut-o găsi nici Mr. Ganshof, nici

ÎI\ Mitteis și care poartă în realitate în *Urkundenbuch* numărul 440, privește o

— Dare de pământ în schimbul unui cens.

! 24

devin pretutindeni cun ce înle până într-atât încât, în secolul al XI-lea, un poet bavarez, iar către sfârșitul secolului al XII-lea un jurist lombard considerau în mod expres această situație ca normală. Numărul atins de aceste omagii succesive era uneori foarte mare. În ultimii ani ai secolului al XIII-lea, un baron german se recunoașterea astfel ca fiind „omul de fief” a douăzeci de seniori diferiți, iar un altul a patruzeci și trei⁴.

— Faptul că o asemenea pluralitate de supuneri era însăși negația acelui devotament al întregii ființe – a cărui promisiune fusese cerută imperios de contractul de vasalitate, la începuturile sale – față de un șef ales în mod liber, a fost remarcat de cei mai înțelepți contemporani. Din timp în timp, un jurist, un cronicar, un rege chiar, ca Lu-do. vic cei Sfânt, le reamintește melancolic vasalilor cuvintele lui Hristos: „nimeni nu poate sluji doi stăpâni”. Către sfârșitul secolului al XI-lea, un Hun specialist în dreptul canonic, episcopul Ive de Chartres, considera că trebuie sei-i dezlege pe un cavaler de jurământul de fidelitate, după toate aparențele vasaâic, pe care i-l prestase lui Wilhelm Cuceritorul: căci, spunea prelatul, „astfel de angajamente sunt contrare acelora pe care acest om le-a contractat mai înainte față de seniorii legitimi, prin drept de naștere – de *Aa* care el a primit anterior «beneficiile» sale ereditare”. Uimitor este că această deviere izbitoare s-a produs atât de curând «fi atât de amplu.

„Istoricii. trec. bucuros responsabilitatea acestei situații asupra deprinderii dobândite timpuriu de a-i remunera pe vasali cu fiefuri. Nimeni nu se poate îndoii, într-adevăr, că momeala unor pământuri bune *itv*, i-a determinat pe mai mulți războinici să-și multiplice prestările de omagii. Oare nu-l vedem, sub domnia lui Hugo Capet, pe un vasal direct al regelui refuzând să-i dea ajutor unui conte înainte ca acesta să-l fi acceptat, la rândul său, cu jurământul mâinilor împreunate, ca om ai său? „Pentru că, spune el, nu este obiceiul la franci să se bată altfel decât în prezența sau la ordinul seniorului său”. Pretextul era frumos, realitatea – mai puțin. Căci, așa cum o știm,

prețul acestei „credințe” noi-nouțe a fost un sat din Île-de-France⁵. Rămâne totuși de”. explicat cum de seniorii au acceptat atât de ușor, ba chiar au cerut, aceste jumătăți... treimi sau sferturi. de devotament, și cum de vasalii au putut, fără scandal, să ofere atâtea făgăduieli contradictorii. Va trebui, oare, cu mai multă precizie „să invocăm, în locul instituției lotului atribuit pentru servicii militare (*tenure militaire*), în ea însăși, evoluția care din concesia personală de odinioară a făcut un bun patrimonial și. un obiect de comerț? Privind cazul unui cavaler care, după ce îi jurase deja credință unui prim stăpân, se găsea, prin moștenire sau prin cumpărare, pus în posesia unui fief plasat sub dependența unui Senior d’iferit, nu ne va fi greu să ne imaginăm că, de cele mai multe ori, el va prefera să accepte mai degrabă o nouă relație de supunere, decât. să renunțe la această fericită sporire a averii sale.

„Ruodlieb, ed. F. SEILER, I, v. 3.

— CXLVI, II, 2, 3. – W. LIPPERT, CCCXXX, pag. 2.

Vita Burchardi, ed. DE LA ROMOIERE, pag. 19; cf. p. XVII.

15 – Scisul Da feudală, vol. I

225

atenție, totuși! Omagiul dublu nu a fost, în timp, urmarea eredi-cele mai vechi exemple ale primului sunt aproape exact con-orane cu apariția celei de-a doua, ca practici *in statu nascendi*. Și nu era logic, consecința sa necesară. Japonia, care nu a cunoscut dată decât doar cu titlu de excepțional abuz, fidelitățile multiple, ut fiefuri! e safe ereditare, respectiv alienabile. Dar, cum fiecare nu depindea decât de un singur senior, trecerea lor din generație: nerație ducea numai la fixarea într-un neam de slujbași a atașa-ului față de un neam de superiori. Cât despre cesiunea lor, ea era permisă decât în interiorul grupului de vasali, centrat în jurul stăpân comun. Reguli foarte simple, dintre care a doua, de altfel, timpusă în mod frecvent, chiar în evul mediu occidental, unomdenți de grad inferior: deținătorii de loturi iobăgești dinriile rurale. Și nu era de neconceput ca de aici să se extragă legsa iră a vasalității. Nimeni, totuși, nu pare să-și fi dat seama. Într-ar destinată să devină, fără discuție, unul dintre principalii dizol-ai societății bazate pe vasalitate, înmulțirea omagiilor unui singur ață de mai mulți seniori nu fusese în ea însăși, la origine, decât un om, între altele, al slăbiciunii aproape congenitale de care, din *re* ce va trebui să le analizăm, suferea o legătură prezentata, toca atât de

constrângătoare.

Dintotdeauna, o atare diversitate de legături nu putea fi decât su3 are. În momentele de criză, dilema devenea prea urgentă pentru ictrina și moravurile să poată renunța la căutarea unui răspuns.: i când doi dintre seniorii săi ajungeau să se războiască între ei, era datoria bunului vasal? Abținerea ar fi dus pur și simplu blarea feloniei Trebuia deci să aleagă. Cum? S-a elaborat o îni cazuistică, al cărei monopol.nu l-au dobândit totuși lucrările îi or. Este prezentă apoi, sub formă de stipulații cumpănite cu grijă.

„Cartele” care, începând din momentul în care actul scris și-a clicat drepturile, au însoțit tot mai des jurămintele de credință, a genera Jă pare să fi oscilat între trei criterii principale de op-Omagiile puteau fi clasate, mai întâi, în ordine cronologică: cel rechi avea prioritate față de cel mai recent; adesea, în însăși forprin care se recunoștea omul unui nou senior, vasalul păstra în expres fidelitatea promisă odinioară unui stăpân precedent. To-e ivi și o altă idee care, în naivitatea ei, aruncă o lumină brutală a a ce se ascundea în spatele atâtor declarații de devotament: ai demn de respect dintre seniori era acela care dăduse fieful cel ogat. Deja, în 895, într-o situație puțin diferită, contele du Mans, re călugării din Saint-Martin îl rugaseră să-l readucă la ascultare ml dintre vasalii săi, a fost auzit răspunzând că acest personaj mult mai curând” vasalul contelui-abate Robert, „de vreme ce; a de la acesta din urmă un beneficiu mai important”. Identică nea și la sfârșitul secolului al XI-lea, regula urmată, în caz decât de omagii, de curtea comitală din Catalonia6. În fine, mutând daltă parte miezul dezbaterii, se întâmpla să se ia ca piatră de are însuși motivul existenței conflictului: obligația față de se

GANSHOF, CDXXXII; *Us. Bare*, e.25.

nioriil intrat în luptă pentru a-și apăra propria cauză părea mai imperativă decât față de acela care se limita să meargă în ajutorul „unor prieteni”.

Niciuna dintre aceste soluții, de altfel, nu epuiza tema. Faptul că un om trebuia să lupte împotriva seniorului său era deja foarte grav; se mai putea accepta oare în plus, să folosească pentru aceasta resursele obținute din fiefurile care îi fuseseră încredințate în cu totul alt scop? Dificultatea s-a eludat autorizându-l pe senior să confişte provizoriu, până la încheierea păcii, bunurile date odinioară ca feudă vasalului a cărui infidelitate era deocamdată justificată. Sau chiar și mai

paradoxal, s-a admis ca, silit să-l slujească *personal* pe acela dintre cei doi inamici spre care se îndrepta înainte de toate credința sa, vasalul nu avea mai puține obligații să adune, de pe moșiile pe care le avea de la celălalt combatant, trupe formate mai ales din propriii săi feudali – dacă avea așa ceva –, ca să le pună la dispoziția acestui stăpân de gradul al doilea. Astfel, printr-un fel de prelungire a abuzului prim, omul cu doi stăpâni risca, la rândul lui, să se lovească, pe câmpul de bătaie, de supușii săi proprii.

În practică, aceste subtilități, pe care le mai complica și frecvențele eforturi pentru a împăca diferitele sisteme de soluții, nu aveau alte rezultate decât să lase la bunul plac al vasalului o decizie adesea îndelung negociată. Atunci când, în 1184, a izbucnit războiul între conții de Hainaut și de Flandra, seniorul de Avesnes, vasal al ambilor baroni în același timp, a început prin a solicita, de la curtea primului dintre ei, o hotărâre judecătorească ce preciza în manieră savantă obligațiile sale. După care, el s-a mutat cu toate forțele sale în tabăra flamandă. O fidelitate atât de nestatornică, mai era ea oare fidelitate?

2. MĂRIREA ȘI DECĂDEREA OMAGIULUI ABSOLUT DEVOTAT (*HOMMAGE LIGE*)

Totuși, în această societate, care nici în stat și nici măcar în familie nu găsea un liant satisfăcător, nevoia de a-i lega trainic pe subordonați de șef era atât de puternică încât, după ce omagiul obișnuit s-a abătut în mod evident de la menirea lui, se va încerca crearea, mai presupus de el, a unui soi de superomagiu. Acesta a fost „omagiul absolut devotat” (*hommage lige*).¹

În pofida unor dificultăți fonetice comune în evul mediu, istoriei multor termen; de drept – probabil pentru că, fiind în același timp și savanți și populari, treceau permanent dintr-un registru al limbii în celălalt –, nu ne putem nicidecum îndoi că acest faimos adjectiv *lige* a derivat dintr-un cuvânt franc, al cărui corespondent, în germana rae-demă, este *ledig*: liber, neamestecat. Paralelismul a fost deja simțit de către copiii renani, care, în secolul al XIII-lea, tran & puneau, „om ab

Hommage lige, în care *lige*, din latina târzie – *liticus* = „absolut devotat”. f-o *ligesse* este „legarea prin omagiu absolut devotat”. JACQUES LE GOFF vor-aște despre „omagiul preeminent, superior celui prestat celorlalți seniori: și numit *hommage lige*”.

— Nota trad.

227

devotat" (*homme lige*) în *ledichman*. De altfel, oricum ar sta lu-ile cu această problemă de embriogenie, la urma urmelor securi-sensul însuși al epitetului, așa cum îl întrebuința franceza medie-nu are nimic obscur. Notarii de pe Rin procedau, din nou, corect; de data aceasta în latinește, îl redau prin *absolutus*. Astăzi încă, olut" ar furniza traducerea cea mai puțin inexactă. Despre rezidența are erau constrânși anumiți clerici, în bisericile lor, se spunea, ide iplu, că ea trebuia să fie „personală și absolută” (*personelle et lige*)! ori, exercitarea unui drept era calificată astfel. În târgul ne ia îne, greutatea de cântar, monopol comital, erau „dreptul absolut mtelui” (*lige du comte*). Eliberată prin deces de sub orice putere tată, văduva își extindea, asupra bunurilor proprii... dreptul sau lut d: e văduvie” (să *lige viduite*). În Hainaut, rezerva exploatată t de către senior constituia, în contrast cu loturile dependente, lanțurile în proprietate absolută” (*ses liges terres*). Două mănăstiri rie-de-France își împart o seniorie, până în acel moment indiviză? irp jumătate trece în „dependența absolută” (*ligesse*) a aş-zămân-respectiv, care îi va fi, de-acum înainte, unicul posesor. Expri-a nu era diferită atunci când această putere exclusivă se întindea, este lucruri, ci peste oameni. Fără un alt superior canonic în afară rhiepiscopul său, abatele de Morigny se declara lige de *Monseig ± de Sens*. În multe regiuni, șerbul, atașat strâns de stăpânul său legăturile cele mai severe ce puteau exista, era denumit „omul ibsolut devotat” (*son homme lige*) (Germania folosea câteodată, în își accepție, Zedig) 3. Cu totul natural, atunci când, dintre omagiile același vasal față de mai mulți seniori s-a considerat că e cazul; deosebit unul a cărui originalitate trebuia să fie o fidelitate destul ibsolută” pentru a trece înaintea oricăror alte legăminte, s-a luat ui să se vorbească despre „omagiile absolut devotate” (*homânages*, despre „seniori absoluți” (*seigneurs liges*), precum și – cu această cabilă desconsiderare a echivocului pe care am întâlnit-o deja – e „oameni absolut devotați” (*hommes liges*) t aici vasali, și nu șerbi, la asta.

a origine, se situează angajamente lipsite încă de terminologie1 că: seniorul, primind omagiul unui vasal, îl punea doar să jure leiitatea astfel contractată va fi preferată oricăror alte îndatoriri, cu excepția unor regiuni unde vocabularul legării prin omagiu. ut devotat* (*ligesse*) nu a pătruns decât târziu, această fază de-a anonima se pierde

pentru noi în negura timpurilor, în care chiar n-ai sacre făgăduieli nu lua nicio dată forma scrisă. Căci, într-un lomeniu, intrarea în scenă a numelui *lige*, ca și a fenomenului u-zis, a urmat foarte de aproape generalizarea fidelității mu'l- Putem vedea omagiile calificate în acest mod apărând, din texte la nimereală, în Anjou din jurul anului 1046, ceva mai târziu în **r**, apoi, din a doua jumătate a secolului, în Normandia, în Preardia

Pentru referiri, se vor vedea lucrările citate în bibliografie. La ele: pentru cele două mănăstiri, Arch. Nat. L.L. 1450 A fol. 68, rD și **v**^o (1200 – Pentru Morigny, Bibi Nat. lat. 5648, fol. 110 **r**^o (1224, dec); pentru iobagi, BLOCH, *Rois – et Serjs*, 1920, pag. 23 **n.2**.

se vor și în comitatul Burgundici. Practica lor era, în 1095, deja destul de răspândită pentru a atrage atenția conciliului de la Clermont. Cam în același moment, ele își făcuseră apariția, sub o altă etichetă, în comitatul Barcelonei: în loc de „om absolut devotat” (*homme lige*), catalanii ziceau, în pură limbă romană, „om tare” (*soliu*). Pe la sfârșitul secolului al XII-lea, instituția atinsese aproape întreaga extindere de care avea să fie capabilă. Cel puțin, în măsura în care cuvântul *lige* răspundea unei realități vii. Mai târziu, sensul său primar fiind, după cum vom vedea, mult diminuat, folosirea lui a devenit, în cancelarii, aproape o chestiune de modă. Dacă ne mărginim la documentele anterioare anului 1250, harta – oricât de nesigure îi rămân contururile în absența unor n-as” urători sistematice – ne oferă totuși o lecție destul de clară. Împreună cu Catalonia – un soi de marcă colonială puternic feudalizată –, Gaiia dintre Meusa și Loara și Burgundia au constituit adevărata patrie a noului omagiu. De acolo, el a emigrat spre societățile feudale de import. Anglia, Italia normandă, Siria. În jurul primului său focar, noul omagiu s-a răspândit către sud, până în Languedoc, destul de sporadic, se pare; dar și către nord-est, până în valea Rinului. Nici Germania de dincolo de Rin, nici Italia de nord, unde *Cartea fiefurilor* lombardă se limitează la o clasificare cronologică, nu l-a cunoscut niciodată, în adevărata sa forță. Acest al doilea val al vasalității – val de întărire, am îndrăzni să spunem – se ivise din aceleași regiuni ca și primul. Dar el nu s-a extins atât de departe.

„Oricare ar fi numărul de seniori pe care îi recunoaște un om – spune, către anul 1115, un cutumiar anglo-normand – acelaia al căruia *lige* este îi datorează cel mai mult. Și mai jos: „Trebuie respectată credința față de toți seniorii săi, ocrotind-o întotdeauna pe aceea jurată

seniorului precedent. Totuși credința cea mai puternică îi aparținea celui căruia îi este *lige*". La fel în Catalonia, *Datinile* „curții comitale: „Seniorul unui om *soliu* dispune de ajutorul său în fața și împotriva tuturor; nimeni nu trebuie să dispună de acesta împotriva lui” 9. Omagiul „absolut devotat” (*hommage lige*) primează deci față de toate celelalte, fără deosebire de date. El este cu adevărat excepțional. În orice caz, această legătură „pură* reînnoia, în integritatea sa, relația interumană originară. Vasalul este ucis? Dintre toți seniorii lui, „seniorul absolut/ (*lige sire*) va fi acela care va primi, dacă e cazul, „prețul sângelui”. 10. Se impune, sub Filip-August, strângerea dijmei de cruciadă? Fiecare sen lor va percepe partea datorată la fiefurile care sunt dirijate de el; dar seniorul *lige* va încasa taxa pe bunurile mobile, pe care evul mediu le-a considerat întotdeauna ca deosebit de apropiate de persoană, în inteligenta analiză pe care, puțin după moartea lui Ludovic cel Sfânt, specialistul în dreptul canonic Guillaume Durând a întocmit-o despre raporturile de vasalitate, accentul este pus, pe bună dreptate, Pe acest caracter „mai cu seamă personal” al omagiului „absolut devotat* (*hommage lige*). Nu s-ar putea exprima mai bine întoarcerea la izvorul yiu al acelei *cemmendation* france.

J Legeș Hennci, 43, 6 și 82, 5; 55 2 și 3; *Us. Barcin.*, e.36.

JU *Le prix du sang* – despăgubirea în bani plătită rudelor pentru o persoană omorâtă.

— Nota trad.

229

Dar tocmai pentru că omagiul „absolut devotat” nu era nimic alt – a decât reînvierea omagiului primar, el nu putea să nu fie afectat – îndul său, de aceleași cauze de declin. Și avea să le fie o pradă cu; mai ușoară cu cât nimic, afară de o fragilă convenție orală sau să nu îl deosebea de omagiile simple, al căror ritual îl reproducea, *i* modificări. Ca și cum, după secolul al IX-lea, capacitatea de a? nta e simbolistică nouă ar fi secăt brusc. Mulți „oameni absolut otati” (*hommes liges*) primiseră, de timpuriu, investitura cu pământ-cu autoritate de comandă, cu castele. Într-adevăr, cum să-i privezi această recompensă sau de aceste instrumente obișnuite ale puterii însoțitorii *e* căror fidelitate constituia înainte de toate sprijinul seului? Intervenția fiefului a adus deci cu ea, și acolo, consecințele cunoscute: subordonatul îndepărtat de patronul său; îndatoririle așate puțin câte puțin de persoană pentru a se îndrepta către pământ, ei că s-a început

să se vorbească despre *fief lige*; legarea prin omagiu otat (*ligesse*) ereditară și, ce-i mai rău, devenită obiect de comerț, nului de supuneri, adevărată lepră a vasalității, și-a exercitat la lui său propriile ravagii. Dar tocmai pentru a-l combate se consti-e acea *ligesse*. Însă, cu începere din ultimii ani ai secolului al XI-lea, *mile* barceloneze prevăd o excepție îngrijorătoare. „Nimeni – spun – nu se poate face *soliu* decât al unui singur senior, afară numai *i* permisiunea nu i-a fost acordată de către acela căruia el i-a pres-mai întâi acest omagiu”. Aproximativ un secol mai târziu, etapa depășită aproape pretutindeni. De acum încolo se întâmpla frec-l ca un singur om să recunoască doi sau mai mulți seniori *liges*. [ajamentele purtând această etichetă continuau să treacă înaintea rlalte. Între ele, în schimb, se impunea gradarea obligațiilor cu ajutorl acelorai criterii, lamentabil de nesigure, care serviseră deja la artajarea omagiilor simple. Cel puțin, în teorie. În practică, se: fusese din nou poarta feloniei aproape necesare. De fapt, se ajunsă se creeze două trepte ale vasalității. Nimic mai mult. De altfel, chiar și această ierarhizare nu a întârziat deloc să treacă) t un van arhaism. Căci omagiul *lige* a căpătat foarte repede ten-a să devină numele normal al aproape oricărui omagiu. Se conce? ră două modalități în legătura vasalică: una, mai puternică; cealaltă, slabă. Care senior era destul de modest pentru a se mulțumi cu le-a doua? Către 1260, din cei patruzeci și opt de vasali ai contelui orez, în ținutul Roannais, cel mult patru prestau omagiul simplu¹¹, a ai fi constituit o excepție, angajamentul ar fi păstrat poate oarecare iritate; banalizat, el s-a golit de orice conținut specific. Nimic mâinificativ decât cazul Capețienilor. Convingându-i pe cei mai înalți >nî ai regatului să se recunoască „oamenii lor absolut devotați” *ames liges*}, au făcut ei oare altceva decât să obțină de la acești teritoriali, a căror situație era incompatibilă cu devotamentul total lemrilor escortei militare, o consimțire prea lesnicioasă la o for-i, fără doar și poate, goală de conținut? Era reînnoirea, pe treapta >un, a iluziei Carolingienilor, care crezuseră că așază pe fundamentul igiului doar fidelitatea agenților lor, și atât.

11 *Chartes du Forez*, no 487.

Cu toate acestea, în două societăți feudale de import, respectiv statul anglo-normand, după Cucerire, și regatul Ierusalismului, evolufia a fost) deviată prin acțiunea unor monarhii mai biră» înarmate. Considerând că singura credință *lige*, adică preferabilă oricărei alta, era aceea care le era datorată, regii au acționat mai întâi,

nu fără succes, pentru a-și însuși monopolul primirii omagiilor calificate astfel. Dar ei erau hotărâți să nu-și limiteze autoritatea la propriii lor vasali. Oricine era supusul lor, chiar dacă nu-și deținea pământul direct de la Coroana, le datora ascultare. Puțin câte puțin, s-a luat deci obiceiul, în aceste țări, să se rezerve numele de *ligesse* pentru fidelitatea, adesea întărită printr-un jurământ, față de suveran, fidelitate care era pretinsă de la totalitatea oamenilor liberi, oricare ar fi fost locul lor în ierarhia feudală. Astfel noțiunea acestei legături „absolute” mai păstra puțin din valoarea sa originală doar acolo unde fusese detașată din sistemul ritualilor yasalice, pentru a contribui, ca act de supunere *sui generis* ai dreptului public, la regruparea forțelor în cadrul statului. Față de vechea relație personală, lovită de o fatală decădere, ineficienta remediuului era evidentă.

CAPITOLUL AL VI-lea

VASAL ȘI SENIOR

AJUTORUL ȘI PROTECȚIA

A servi” sau, cum se mai spunea, „a ajuta”; – „a proteja”: aceștia termenii foarte simpli în care cele mai vechi texte rezumau obli-a reciproke ale vasalului înarmat și ale seniorului său. Legătura fost niciodată Simțită mai puternic ca în timpurile în care efect – îi erau exprimate în modul cel mai vag și, ca urmare, cei mainzător. A defini, nu înseamnă, întotdeauna, a limita? Ca atare era tabil să se facă simțită, cu o intensitate crescândă, nevoia de a sa consecințele juridice ale contractului de omagiu. Mai ales în ița îndatoririlor subordonatului îndată ce vasalitatea a ieșit din 1 umil al loialității de casă, ce vasal ar mai fi considerat compacu demnitatea lui să fie socotit, ca la începuturi, obligat să-l ască pe senior în toate treburile care îi vor fi ordonate”? 1 n plus, de la persoane cu oarecare importanță care, stabilite deânainte, în cea mai mare parte, pe fiefurile lor, trăiau departe de n, mai putea acesta să se aștepte la o atare disponibilitate perma-i? n opera de fixare treptată a sensului relației de vasalitate, juprofesioniști nu au jucat decât un rol tardiv și, de fapt, puțifent. Fără îndoială că îl vedem? cam de prin anul 1020, pe episcopul eu de Chartres, pe care dreptul canonic îl deprinsese cu metodele rii juridice, încercând să facă o analiză a omagiului și a efectelor Dar, interesantă ca simptom al pătrunderii dreptului savant într-un niu care îi fusese străin până atunci, această tentativă nu reuși scum să se ridice deasupra unei scolastici destul de seci. Acțiunea ivă, aici ca și în alte

sfere, a aparținut cutumei, alimentată cu dente și cristalizată treptat prin jurisprudența curților de judecată, are participau mulți vasali. Apoi s-a luat obiceiul, să se cuprindă aceste clauze, odinioară pur tradiționale, în acordul însuși. Ju-ntul de credință, care putea fi prelungit după dorință, se preta bine la minuția lor decât cele câteva cuvinte care însoțeau omagiul. Îl, un contract detaliat cu grijă înlocuia supunerea omului în înil său. Pniitr-un surplus de precauție, care ne spune multe despre: ea legăturii, vasalul, de regulă, nu mai promite doar să dea ajutor, ai trebuie și să se angajeze „să nu dăuneze”. În Flandra, de ia în

Mon. Germ. EE... voi. V, pag. 127, no 34.

cputul secolului ai XII-lea, aceste clauze negative căpătaseră ciostuia importanță pentru a face loc unui act separat: „măsura de siguranță”. Aceasta, jurată după jurământul de credință, îl autoriza, se pare, ce senior, în caz de încălcare, să sechestreze liniile gajuri determinate. Se înțelege de la sine că, timp îndelungat, obligațiile pozitive au continuat să predomine.

Îndatorirea primordială era, prin definiție, ajutorul militar. Omul (vasalul) „prin gură și mâini” (*homme de bouche et de main*) este dator, mai întâi și înainte de toate, să servească în persoană, călare și complet echipat de război. Totuși, nu este văzut decât rareori apărând singur. Pe lângă faptul că propriii săi vasali, dacă. îi are, se vor grupa în mod firesc sub baniera sa, comoditatea, prestigiul, uneori cutuma îi impun să fie însoțit de cel puțin unul sau doi scutieri. În schimb, ca regulă generală, niciun infanterist în contingentul său. Rolul lor, în luptă, este considerat prea redus, dificultatea de a hrăni mase umane cât de cât însemnate este prea mare pentru ca o căpetenie militară să nu se poată mulțumi cu pedestrima țărănească pe care i-o furnizau propriile sale domenii sau cele ale bisericilor al căror protector el se constituise în mod oficial. Vasalul mai este silit deseori să stea în garnizoană în castelul seniorial, fie numai pe durata ostilităților, fie – având în vedere că o fortăreață nu putea rămâne fără străji – tot timpul, prin rotație cu egalii săi. Posedă el însuși o **v**, casă întărită” 2? „Va trebui să-l primească aici pe seniorul său.

Încet, încet diferențele de rang și de putere, formarea unor tradiții necesarmente divergente, înțelegerile particulare și chiar până și abuzurile preschimbate în drepturi au introdus în aceste obligații nenumărate var iar-te Aproape întotdeauna, scopul, atins în cele din

urmă, a fost ușurarea lor.

Din ierarhizarea omagiilor se născu o problemă serioasă. Supuși și stăpâni totodată, mulți vasali dispuneau, la rândul lor, de vasali. Datoria, care îi dicta fiecăruia să-l ajute pe seniorul său din toate puterile, părea să îi impună să se prezinte la oastea seniorială înconjurat de întreaga trupă a dependenților săi. Cutuma, totuși, i-a permis de timpuriu să nu aducă cu el decât un număr de subalterni fixat o dată pentru totdeauna, și cu mult inferior totalului acelor pe care îi putea folosi în propriile sale războaie. Iată-l, de exemplu, către sfârșitul secolului al XI-lea, pe episcopul de Bayeux. Peste o sută de cavaleri îi datorează serviciu] militar. Dar el este obligat să-i furnizeze ducelui, seniorul său direct, doar douăzeci din ei. Mai mult: dacă ajutorul cerut prelatului de către duce este în numele regelui, care deține Normandia ca fief, cifra, la acest eșalon superior, va fi redusă la zece. Această inicușoară a obligației militare, pe măsură ce se urca în ierarhie – contra căreia, în secolul al XII-lea, monarhia Plantagenetilor s-a străduit, fără prea mult succes, să reacționeze – a fost, fără îndoială, una

Maisons Jurtes – mici curți ale cavalerilor mărunți de sat, care se vor adăuga la castelele întărite.

— Nota trad...

233

principalele cauze ale ineficienței finale a sistemului vasalității, iloc de apărare sau de cucerire în mâinile puterilor publice3.

ainte de toate, vasalii, mari și mici, doreau să nu fie reținuți în pe timp nedefinit. Pentru a limita durata acestuia, nici tratatului carolingian, nici regulile de la începuturile vasalității nu în precedente directe: supusul, ca și războinicul atașat casei, ră – au sub arme atâta timp cât prezența lor îi părea necesară regelui comandantului. În schimb, vechile norme de drept germanice utilizaseră

lin un soi de termen tip, fixat la patruzeci de zile sau, cum se a pe vremuri, patruzeci de nopți. El nu regla doar diverse acte de dură. Însăși legislația militară francă îl adoptase, ca limită a timde odihnă la care aveau dreptul înrolații, între două conii. Acest număr tradițional, care venea în minte de la sine, a *furâncă* de la sfârșitul secolului al XI-lea, norma obișnuită a obliimpuse vasalilor. După scurgerea acestui termen, ei erau liberi întoarce acasă, de cele mai multe ori pentru tot restul anului.

Îndoială că se întâmpla, destul de frecvent, să fie văzuți totuși rând la oaste. Anumite cutume chiar căutau să facă din Această ngire o datorie. Dar reținerea nu se mai putea face, de acum e, decât pe cheltuiala seniorului și cu plata soldelor de către el.

sară salariu al „satelitului” 4 înarmat, fiul încetase atât de mult îndeplinească misiunea primară încât trebuia să fie suplinat printr-o emunerare.

ar nu numai pentru luptă îi chema seniorul pe vasalii săi la el. nu de pace, el își forma astfel „curtea”, pe care, la date mai mult n-ai puțin regulate, coincizând de obicei cu principalele sărbători) a se, o adcina cu mare pompă: rând pe rând tribunal, apoi con-al cărui sfat îi era impus stăpânului de morala politică a tim în toate circumstanțele grave, și chiar serviciu de onoare. Să în ochii twtraron înconjaratt de un mare număr de dependenți, iar t aceștia, care ei înșiși erau uneori de un rang înalt, să obții înfierea publică a unora dintre acele gesturi de deferentă – oficii de r, de paharnic, de sufragiu – căroră o epocă sensibilă la lucru-rizibile le atribuie o importantă valoare de simbol: putea exista, a un șef, o manifestare mai răsunătoare a prestigiului său, ori un 2 mai plăcut de a-l încerca el însuși?

— Ât despre aceste curți „plenare, minunate și ample”, poemele epice, a care ele constituie unul dintre decorurile familiare, le-au exacu naivitate splendoarea. Chiar și pentru cele în care regii fil, după ritual, cu coroana pe cap, tabloul este prea măgulitor. Cu mai mult, dacă se evocă adunările modeste din jurul baronilor sau mijlocii. Textele cele mai serioase nu ne permit să ne îndoim aceste reuniuni fuseseră discutate, totuși, multe chestiuni; că cele strălucitoare dintre ele dăduseră loc unei întregi desfășurări de central, atrăgând, pe lângă asistența lor normală, și mulțimi amestecate

HASKI NS CLXXIV, pag. 15.

— BOUND, *Family Origins*, 1930, pag. 208; r, OOCXXXII.

— GLEASON, *An ecclesiastical barony of the middle ages* – H. NA VEI, L'enquête de 1133, 1935, pag. 71.

„Satelit” – în sensul figurat de om în dependența altuia mai puternic, îi este total devotat.

— Nota trad.

cu aventurieri, comedianți, ba chiar și hoți de buzunare; ca seniorul be simțea obligat, de uzanță, dar bineînțeles și de propriul interes, să le distribuie oamenilor săi acele cadouri de cai, de arme, de

veșminte care constituiau atât garația fidelității lor cât și semnul subordonării lor; că în fine, prezența vasalilor – fiecare, cum recomanda abatele de la Sa int-Riquier, „după puterea sa, cu grijă împodobit” – nu a încetat să fie pretinsă aici cu exactitate. Conteile, spun *Datinile din Barcelona*, trebuie, atunci când își ține curtea „să împartă dreptatea...; să le dea ajutor asupriților... la ora meselor, să pună să fie anunțați cu sunet de trompetă pentru ca nobili și nenobili să vină să ia parte la ele; să le distribuie marilor săi vasali mantii; să orânduiască oastea care va aduce pustiirea pe pământurile Spaniei; să facă noi cavaleri”. La un grad inferior al ierarhiei sociale, un mărunț cavaler picard, recunoscându-se, în 1210, omul „absolut devotat” (*komme lige*) al vidamului³ de Amiens, îi făgăduia, dintr-o suflare, ajutor militar timp de șase săptămâni și „să vin, atunci când voi fi chemat, la sărbătorirea pe care o va face numitul vidam, pentru a rămâne acolo pe cheltuiala mea, împreună cu soția mea, timp de opt zile” 6.

Acest ultim exemplu arată, împreună cu multe altele, cum, întocmai ca serviciul militar *fost*), și serviciul la curte va fi puțin câte puțin reglementat și limitat. Aceasta nu însemna însă că atitudinea grupurilor de vasali, față de cele două obligații, ar fi fost într-un totu asemănătoare. Participarea la oaste nu era decât o obligație, în timp ce prezența la curte comporta multe avantaje: daruri senioriale, mese pe socoteala altuia, precum și asocierea la comandă. Vasalii au încercat deci mult mai puțin să i se sustragă. Până la sfârșitul epocii feudale, aceste convocări, compensând în oarecare măsură îndepărtarea născută din pratâica fiefului, au acționat pentru menținerea contactului personal între senior și oamenii lui, fără de care nu poate exista vreo legătură interumană.

Vasalului, credința sa îi impunea „să-i dea ajutor” seniorului său în orice fel. Cu spada sa; cu sfatul său: acestea se înțelegeau de la sine. A venit însă un moment când s-a adăugat: și cu punga sa. Nicio instituție nu dezvăluie mai bine decât acest sprijin pecuniar unitatea profundă a sistemului de dependențe pe care se clădise societatea feudală. Șerb, tenancier, zis „liber”, dintr-o seniorie; supus, într-un regat; vasal, în fine: orice persoană care se supune îi datorează șefului sau stăpânului său ajutorul în trebuințele sale. Or, există vreuna mai mare decât lipsa de bani? Despre contribuția pe care seniorul, în caz de nevoie, era astfel autorizat să o solicite oamenilor săi, chiar denumirile,

cel puțin în domeniul feudal francez, au fost asemănătoare, pe toată scara socială. Se spunea, „ajutor” (*aide*) și atâta; sau „bir” (*taille*), expresie figurată care provenea din verbul „a tăia” (*tailler*), cuvânt cu cuvânt „a-i lua

5 *Vidame* = „vidam” – termen istoric desemnându-l pe un nobil laic comandant al trupelor unui episcop sau pe nobilul care deținea o feudă dintr-un domeniu episcopal.

— Nota trad.

6 HANULF *Chronique*, III, 3, ed. LOT, pag. 97.

— *Us. Bare*, c. CXXW.

— DU CANGE, *Dissertations sur l'hist. de Saint-Louis*, V ed. HENSCHÉL, vol. VII.

Pag. 23.

235

uva u uuwia um suosianța sa”, și, ca o consecință, „a-l taxa” 7. Firește în pofida acestei similitudini de origine, istoria însăși a obligației a mat, potrivit cu mediile sociale cărora li se aplică, direcții foarte dinte. Singurul care ne interesează, pentru moment, este birul impus sălilor.

La începuturile sale, se distinge o simplă practică de a da cadouri, caracter de excepție și mai mult sau mai puțin benevole. Nici Cer-mia, nici Italia lombardă nu par să fi depășit vreodată acest stadiu: pasaj semnificativ din Oglinda saxonă îl înfățișează pe un vasal: unei când îl servește pe senior cu darurile sale”. În aceste țări, leura de vasalitate nu era suficient de puternică pentru ca, după ce viciile stabilite inițial fuseseră îndeplinite cum se cuvine, seniorulitor de un ajutor suplimentar, să poată înlocui o simplă cerere cu ordin. În zona franceză, lucrurile au decurs altfel. Acolo, către uliii ani ai secolului al XI-lea sau primii ani ai celui de al XII-lea – că tocmai spre momentul în care, pe un alt plan social, se răspândea birul celor umili; când, în mod mai generalizat, circulația monetară „toate părțile, devenea mai intensă și, în consecință, n-oil. e *se-i* „rilor mai presante, iar posibilitățile contribuabililor mai puțin limitate acțiunea cutumei a dus atât la impunerea plăților ca obligatorii, cât prin compensație, la fixarea ocaziilor în care trebuiau efectuate. Ast în 1111, un fief angevin era grevat deja de „cele patru biruri die: „. pentru răscumpărarea seniorului, dacă este prins; când fiul său cel mare va intra în rândul cavalerilor; când fiica sa cea mai mare se căsători, când el însuși va

avea de făcut o cumpărătură [de pământ]" 8, mul caz, de aplicare prea arbitrară, a dispărut rapid din majoritatea imeoier. Primele trei, în schimb, au fost recunoscute aproape preitueni. Uneori li s-au adăugat și altele: ajutorul (*aide*) de cruciadă mai, sau acela pe care seniorul îl percepea atunci când superiorii lui îl: au «9 pe el însuși. Astfel elementul bani, sesizabil deja sub forma SF-ului¹⁰, se infiltra puțin câte puțin printre vechile raporturi izvo din fidelitate și din acțiune.

El avea să se introducă aici și-pe o altă cale, ocolită. Prin forța imurărilor se întâmpla, când și când, ca serviciul ostășesc să nu poată idepămit: seniorul revendica atunci o amendă sau o despăgubire; în vasalul o oferea dinainte. Era numită „serviciu”, conform uzandin limbile medievale, care la plaita unei compensații îi atribuia iros însuși numele obligației anulate prin aceasta; sau, în Franța, pentru oaste” (*taille de fost*). La drept vorbind, practica acestor îi în schimbul banilor nu a căpătat o mare răspândire decât față în Anglia, totuși, termenii au sfârșit prin a se ierarhiza, acela de „ajutor” fiind rezervat vasalilor, iar „bir” (*taille*) celor mai modești dependenți. Primul cartular de la Saint-Serge, restituire Marchegay. Arh. Maine-et-H. fol. 293. Firește, cazurile erau diferite centru fiefurile de biserică: pencelea care depindeau de episcopul de Bayeux, de exemplu, erau: călătoria pului la Roma. O reparare a catedralei, incendiul palatului episcopal

VSON, *An ecc. ieșias. Ucal barony*, pag. 50). În original „tăiau” de la *tailler* – a tăia, de la care denumirea taxei:

I-Nota trad. *Reliefs* = sume plătite de vasal în caz de schimbare a proprietarului. – rad.

ag două catu se iiviu. a—*a* uuu. tăților religia inapte pentru serviciul militar; acelea care depindeau direct de mania monarhiei, abile în a întoarce în folosul propriei fiscalități până și insuficiențele sistemului vasalic de recrutare. Pe majoritatea laturilor feudale, începând din secolul al XIII-lea, datoria militară a devenit pur și simplu tot mai. puțin constrângătoare, fără taxe de înlocuire. Chiar ajutoarele pecuniare au sfârșit adesea prin a cădea în desuetudine. Fieful încetase să procure servitori buni, fără a reuși, totuși, să rămână timp îndelungat o sursă rodnică de venituri.

Seniorului, cutuma nu îi impunea, de obicei, niciun angajament Verbal sau scris care să răspundă jurământului, vasalului. Aceste promisiuni din partea superiorului nu au apărut decât târziu și au rămas întotdeauna cu caracter de excepție. A lipsit deci ocazia de a

defini obli -, ostiile șefului cu tot atâtea detalii ca cele alo subordonatului, De alt-fpl, o datorie de protecție se preta mai purin unei astfel de precizii decât serviciile. „Împotriva oricărei făpturi în viață sau moartă”, emul >; a fi apărat de către seniorul său. Viața sa, mai întâi și mai ales. Dar și bunurile sale, și în mod deosebit fiefurile sale. În plus, de la acest protector devenit, după cum o vom vedea, un împărțitor de dreptate... ci așt? aptă judecată grabnică și dreaptă. Adăugați avantajele, impendral: de și totuși pro. joase, pe care, într-o societate cât se poate de anarhică, le asigura, pe drept sau pe nedrept, patronajul unui om important Toate acestea erau foarte departe de a trece drept neglijabile. Nu este mai puțin adevărat că în cele din urmă vasalul, incontestabil, datora mai mult decât primea. Salariu pentru serviciu, fieful, la obârșie, restabilise echilibrul. Pe mĂsură ce. transformat, practic, în bun patrimonial, fun<v, t; a sa originară fu dată uitării, inegalitatea obligațiilor a părut mai vădită; și ca urmare, la aceia pe care ea îi defavoriza, cu atât mai vie va fi fost Dorin + a de a le limita povara.

2. VASALITATEA ÎN LOCUL NEAMULUI

Totuși, dacă ne vom limita la acest bilanț cu pasiv și activ, nu vom obține decât o imagine extrem de palidă privind natura profundă a le-păturii de vasalitate. Era ca un fel de succedaneu sau de completare a solidarității de neam (*lignagere*), devenită insuficient de eficace, după ce relațiile de dependență personală își făcuseră intrarea în istorie. Omul care nu are senior, dacă rudele sale nu-și luau răspunderea pentru el, este, după dreptul anglo-saxon din secolul al X-lea, „scos de sub protecția legii” 11... Vasalul față de senior și seniorul față de vasal au rămas mult timp unul pentru altul ca o rudă suplimentară, asimilată bucuros, în datorii și în drepturi, rudelor de sânge. Atunci când un incendiator, spune Frederic Barbarossa într-una dintre constituțiile sale de pace, ar căuta adăpost într-un cas-fel, stăpânul fortăreței va fi obligat, dacă nu vrea să treacă drept complice, să-l predea pe fugar, „afară numai dacă, totuși, acela nu este seniorul, vasalul sau ruda sa”. Și nu este deloc o întâmplare că cel mai vechi cutumiar normand, tratând despre uciderea va

Cf. mai sus, pag. 196.

237

— v. a-i. v vaaai, aasa aceste crime c-a valma într-un același capitol cu cele mai oribile omoruri comise i rândul rudelor. Din acest

caracter cvasifamilial al vasalității aveau a decurgă, în reglementările juridice ca și în moravuri, mai multe trăituri durabile.

Prima îndatorire a membrului unui neam era răzbunarea. La fel, pentru acela care prestase sau promisese omagiul. O veche glosă germaică nu traducea, ea, oare, deja, cu naivitate, latinescul *ultor* – răzbuător – prin vechiul cuvânt din germana timpurie *mundporo*: paon? 12 Această legalitate de vocație între legătura de rudenie și legătura de vasalitate, începută în acea *faidg*, continua și în fața judecătoarei. Dacă nu a asistat el însuși la crimă, nimeni, spune un cutumiar iglez din secolul al XII-lea, nu se poate prezenta ca acuzator, în caz

omucidere, afară numai dacă nu este ruda mortului, seniorul lui sau noul său prin omagiu. Obligația li se impunea cu o forță asemănătoare că de vasalul său, ca și vasalului față de senior. Se distinge totuși o diferență de grad, conformă spiritului acestui raport de supunere. Dacă dăm ezare poemului lui *Beowulf*, însoțitorii căpeteniei ucise și-ar fi îmirțit, în vechea Germanie, „prețul sângelui”. Situația nu mai era aceeași în Anglia normandă. Seniorul lua o parte din compensația plătită pentru omorârea vasalului; din aceea datorată pentru uciderea seniorului, vasalul nu preleva nimic. Pierderea unui servitor se plătește; aceea anului stăpân, na.

Fiul cavalerului nu era decât rareori crescut în casa părintească.

Itina, care a fost respectată atâta timp cât moravurile epocii feudale mai avut oarecare putere, voia ca tatăl lui să-l încredințeze, încă foarte tânăr, seniorului său, ori unuia dintre seniorii săi. Pe lângă ei dintre aceștia, concomitent cu îndeplinirea slujbei de paj, băiatul instruia în artele vânătoriei și războiului, iar mai târziu, în cunoștea vieții de curte: așa au fost, în istorie, tânărul Arnoul de Guines contele Filip de Flandra, iar în legendă, micul Garnier de Nanteuil e l-a servit atât de bine pe Carol cel Mare:

Când regele merge în pădure, copilul nu vrea să-l părăsească: Ba îi poartă arcul, ba îi ține scara. Regele merge la râu? Garnier îl însoțește. Sau duce eretele, sau șoimul care știe să vâneze cocorul. Când regele vrea să doarmă, Garnier e la căpătâiul său. Și, ca să-l distreze, recită și cântă.

Și alte societăți, în Europa medievală, au cunoscut practici asemănătoare & re, destinate și ele să revigoreze, prin cei tineri, legături pe care arțarea amenința neîncetat să le slăbească. Dar acel *Fosterage*¹³

dinnda pare să fi servit mai ales la strângerea legăturii copilului cu lui matern, uneori la consolidarea prestigiului pedagogic al unei cor-îții de preoți instruiți. La scandinavi, vasalul era acela căruia îi iniba datoria de a-i crește și educa pe urmașii stăpânului său: astfel

12 STEINMAYER și SIEVERS, *Althochdeutschen Glossen*, I. pag. 268, 23. Engl. *Fosterage* = încredințarea unui copil unor părinți adoptivi.

— Nota

a atunci când Harald al Norvegiei a vrut să le facă cunoscută subordonarea în care pretindea că îl ține pe regele Acthelstan al Angliei, nu a găsit pentru aceasta un mijloc mai bun, povestește saga, decât să aranjeze ca fiul său să fie așezat, pe neașteptate, pe genunchii acestui tată – doică fără voie. Originalitatea lumii feudale este aceea de a fi conceput relația de jos în sus. Obligațiile de deferentă și de recunoștință contractate astfel treceau drept foarte puternice. Toată viața lui, băiețelul de odinioară avea să-și aducă aminte că fusese „hrănitul” seniorului – termenul, ca și fapta, datează, în Galia, din epoca francă și se mai regăsește încă în scrierile lui Commynes¹⁴.

— Cu siguranță, aici ca și aiurea, realitatea a dezmințit adesea regulile onoarei. Cum să se conteste totuși orice eficiență unei cutume care – punând în mâinile seniorului un ostatic prețios – făcea ca fiecare generație de vasali să re trăiască oarecă acea existență în umbra seniorului din care prima vasalitate își trăsesese seva cea mai sigură a valorii sale umane?

Într-o societate în care individul își aparținea atât de puțin, căsătoria, care, așa cum am văzut-o deja, pune în joc atâtea interese, era foarte departe de a părea un act de voință personală. Hotărârea, înainte de toate, era în grija tatoălui. „El vrea ca încă din timpul vieții sale se-și vadă fiul însurându-se; deci i-o cumpără pe fiica unui nobil”: astfel se exprimă, fără ocoluri, vechiul *Poeme de saint Alexis*. Alături de tată câteodată, dar mai ales acolo unde el nu mai exista, interveneau rudele. Dar și seniorul, atunci când orfanul provenea de la un vasal. Ba chiar, dacă era vorba de un senior, interveneau vasalii săi. La drept vorbind, în acest ultim caz, regula nu a depășit niciodată valoarea unei simple uzanțe de bună-cuviință; în orice împrejurare gravă, baronul trebuia să-și consulte oamenii, și aceasta era una dintre ele. De la senior către vasal, în schimb, drepturile au devenit mult mai precise. Tradiția urca până la cele mai îndepărtate origini ale vasalității. „Dacă

soldatul privat (*buccelarius*) nu lăsa decât o fată, spune, în secolul al V-lea, o lege vizigotă, noi voim ca să rămână sub autoritatea patronului, care îi va procura un soț de condiție egală Dacă, totuși, ea își alege singură un soț, împotriva voinței patronului, ea va trebui să-i restituie acestuia toate darurile pe care le primise tatăl său de la el” 13. Ereditarea fiefurilor – de altfel deja prezentă în acest text, într-o formă rudimentară – le-a furnizat seniorilor un motiv în plus, și foarte puternic, pentru a supraveghea acele căsătorii care, atunci când pământul trecuse prin succesiune în mâinile femeilor, acestea puteau să le impună un vasal străin de neamul Itatălui fetei. Puterile lor matrimoniale, totuși, nu s-au dezvoltat pe deplin decât în Franța și în Lotaringia, adevărate patrii ale sistemului vasalic, și în societățile feudale de import. Fără îndoială că nu doar familiile din categoria cavalerilor au fost nevoite să suporte astfel de ingerințe; căci multe altele se găseau, prin alte legă

14 FLODOARD, *Hist. Remensis eccl*, III, 26 în SS., vol. XIII, pag. 540; cf. deja *Actus pontificum Cenomannensium*, pag. 134 și 135 (616: „nutritura”). C’OMMYNES, VI. 6 (ed. MAINDROT, vol. II, pag. 50).

15 *Codex Euridanus*, c. 310. În schimb, vasalul căsătorit de către cei doi stăpâni succesivi ai săi, pe care îl prezintă sinodul de la Compiègne din 757, el >te, conform sensului primar al cuvântului, un simplu sclav, și nu ne interesează aici.

239

I supuse unei autorități de natură seniorială, iar regii înșiși, în astă calitate, se socoteau uneori îndreptățiți să dispună de mâna snelor lor măcar. Dar față de vasali – câteodată față de șerbi, alți endenți personali – se considera aproape în mod universal ca legi- ceea ce, față de subordonații de grația diferite, trecea drept un abuz forță. „Nu vom mărita văduvele și fetele împotriva voinței lor; le nite Filip-August oamenilor din Falâise și Caen, afară numai dacă nu dețin de la noi, în totalitate sau în parte, un fief de *haubertmi* – îl egând prin aceasta un fief militar, caracterizat prin serviciul cu ură ușoară). Buna-cuviință cerea ca seniorul să se pună de acord (membrii grupurilor familiale: colaborare pe care, în secolul al XIII de exemplu, o cutumă din Orléans se străduia să o orând uască: „și; are o prezintă, sub Henric I al Angliei, o ciudată „cartă” regală17. – atunci când seniorul era puternic, el reușea să-i dea la o parte pe rivalii. În Anglia’ Plantagenetilor, această instituție, provenită din epiiăle tutelare, a degenerat în cele din urmă

într-un negoț bizar. are mai de care, regii și baronii – regii mai ales – dădeau sau / cau orfaniși orfane în căsătorie. Sau chiar, amenințată cii un soț – nu-i plăcea, văduva plătea cu bani peșin permisiunea de a-l re-Cu toată slăbirea progresivă a legăturii, vasalitatea, cum se vede, scăpat întotdeauna ce acest alt pericol a cărui umbră amenință gpe orice regim de protecție personală: transformarea într-un meni de exploatare a celui slab de către cel puternic.

3. RECIPROCITATE ȘI RUPTURI

cordul vasaiic lega doi oameni care, prin definiție, nu erau' deși nivel. Nimic mai elocvent, în această privință, decât o dispoziție

echiul drept normand: dacă seniorul care și-a omorât vasalul și ui care și-a omorât seniorul sunt și unul și celălalt pedepsiți cu tea, crima împotriva șefului este indubitabil cea mai odioasă, de e ce doar ea aduce după sine finfamanta spânzurare¹⁸. Totuși, ofăar fi fost dezechilibrul dintre îndatoririle pretinse de o parte și de *ele* formau un tot indisolubil; supunerea vasalului avea drept e. drectitudinea seniorului în ținerea angajamentelor sale. Reliefață cepere din secolul al XI-lea de către Fouberiti de Chartres și rea foarte puternic până la capăt, această reciprocitate în obligații e a constituit trăsătura realmente distinctivă a vasalității europene.

prin această reciprocitate ea nu se diferenția numai de sclavajul ci se deosebea, foarte profund, și de formele de liberă depenproprii altor civilizații, ca aceea din Japonia, respectiv, mai se de noi, ale anumitor societăți limitrofe zonei autentic feudale.

urile însele exprimă din plin antiteza: „salutului frontal” al slujf ruși, sărutatului de mâini al războinicilor castilieni li se opunea

Haubert – cămară de zale, în evul mediu.

— Nota trad.

Ordonnances. voi XII, pag. 295. – *bt. de Saint Louis*, *l*, e.67.

— STENTON.

LXVIII, pag. 33 – 34.

Tres ancic. u Coutumier, XXXV, 5.

omagiul nositru car-j, prin gestul mâinilor unite și prin sărutul celor două guri, făcea din senior nu atât un simplu stăpân chemat... „a primească omagiul, cât participantul la un veritabil contract „1 a credință și loialitate – scrie Beurnanoir – îi datorează omul lui său, din pricina omagiului, cât îi datorează seniorul omului în acest timp, actul solemn care crease înțelegerea parc – o astfel da forță încât, chiar

în fața celor mai rele încălcări, imaginat posibilitatea de a-i șterge efectele fără a fi recurs: a îi de formalitate contrară. Cel puțin, în vechile țări france. În Le „ringia și în Franța de Nord, s-a conturat un ritual de rupere a omagii. În care retrăia poate amintirea gesturilor care, în vremuri îndepărlu)! serviseră francului salian să-și renege rudele. Seniorul, ocazional, alul, mai frecvent, în timp ce-și declara intenția de a-l „alunga” de ecb sine pe partenerul „trădător” (*felon*) *t* azvârlea cu violență la *p*, rit o crenguță – uneori după ce o rupsesse – sau un fir din mantia sa. Însă, pentru ca ceremonia să pară la fel de eficientă ca aceea a cărei putere trebuia să o distrugă, era nevoie ca, după exemplul ei, să-i pună pe e? și doi indivizi față în față. Acea dtră „cerință nu era lipsită de pericol De aceea, arjmcării „paiului” (*fetu*), care, înainte chiar de a fi depășit diul în care un obicei devine regulă, a fost dată uitării, i s-a pro „*t* din ce în ce mai mult un simplu refuz (*defi*) – în sensul etimologic). i termenului, adică refuz de credință –, prin scrisori sau prin vet.: \ Cei mai puțin scrupulos! care nu erau și cei mai puțin numeros –, e mulțumeau să înceapă simplu ostilitățile, fără declarație prealabilă

Dar, în imensa majoritate a cazurilor, legătura personală era *a* – i-blalfia de o legătură reală. Vasalitatea o dată ruptă, care avea să fie soarta fiefului? Atunci când greșeala îi incumba vasalului, nu era nicio dificultate5: bunul se reîntorcea la seniorul *lezat*. Era ceea ce se numea *cor... – se... Dezmoștenirea*” ducelui Henric Leul de către Frederic Barba-ros: aceea a lui Ioan fără de Țară de către Filip-August sunt cele mai Ou exemple. Când responsabilitatea rupturii părea, dimpotrivă, să-i ap; la seniorului, problema era mai delicată. Desigur că fieful – re-mi. – are a unor servicii care încetau să fie îndeplinite, își pierdea rațiurv –.; de existență. Însă cum să-l depozedezi pe un nevinovat? Ierarhizarea fidelităților a permis ieșirea din încurcătură. Drepturile seniorului nedemn treceau la propriul său senior: ca și cum, sărind-o verigă, lanțul se refăcea peste locul gol. La drept vorbind, atunci când fieful fusese dobândit direct de la rege, veriga supremă, soluția era inoperantă. Dar se presupunea, se pare, că față de rege nicio renegare de omagiu nu putea fi durabilă Singură Italia a făcut opinie separată. Victimă a unei felonii senioriale, vasalul își vedea fieful transformându-se pur și simplu în alodiu: trăsătură simptomatică, între multe altele, a sLăbic unii concepțiilor strict feudale din acea zonă.

Legislația carolingiană a delimitat vinovățiile care, în ce o privea, justificau părăsirea seniorului de către vasal, Perceptele sale nu s-au șters toate din memoria oamenilor. În poemul lui *Raoul de Cambrai*, „hrănitul” (*le nourri*) Bernier, în pofida atâtor motive de ură, nu-l re-neașă pe Raoul decât după ce a fost lovit de acesta. Or, capitularul ca-roaingian spusese: „nimeni nu-și va părăsi seniorul după ce a primit de la el valoarea unui *sou*... decât dacă acest senior a vrut să-l lovească

16 – Societatea feu'lată, vol. I 241

În ciomag”. Invocat, puțin mai târziu, și de un roman de curte, în fi unei curioase discuții de cazuistică feudală, acest motiv de ruperea reținut încă în mod expres, în secolul al XIII-lea, de diverse miare franceze, iar la începutul secolului următor de Parlamentul ului Valois 19. Totuși chiar cele mai solide dintre regulile juridice dinioară nu mai supraviețuiau, în vremurile feudale, decât înglo într-o tradiție schimbătoare. Arbitrarul care lua naștere din această morfoză a unui cod de dreptt într-un vag ansamblu de legi morale tut fi combătut prin acțiunea unor tribunale capabile să fixeze și spună o jurisprudență. Într-adevăr, anumite jurisdicții au început

5 receptive, în principiu, la unele dezbatere de acest gen. Era mai curtea seniorială, formată în realitate din vasalii înșiși, care erau derați judecătorii firești ai proceselor dintre senior, stăpânul lor, lui său, egalul lor; apoi, la eșalonul superior, aceea a șefului cu o e mai înaltă căruia seniorul, la rândul său, îi prestase omagiul.

lite cutume, redactate de timpuriu în scris, ca aceea din Bigorre, cocupau de schițarea unei proceduri la care vasalul trebuia să se rmeze înainte ca „plecarea” lui să devină legitimă²⁰. Dar-mapele al feudalității a fost tocmai incapacitatea sa de a alcătui un sistem ar cu adevărat coerent și eficace. În practică, individul, victimă a ce el aprecia sau credea că apreciază ca o atingere a drepturilor hotăra să rupă legătura, iar rezultatul conflictului depindea de brul forțelor. Ca o căsătorie oare ar comporta divorțul fără ca ele să-i fi fost stabilite dinainte, și nici să nu existe magistrați a le aplice.

Le Roman de Thebes, ed. L. COMSTAMS, vol. I, v.8041 și urm. și 8165 și – Arch. Nat. X IA, 6, fol. 185; cf. O. MARTIN, CLXXVII, vol. I, pag. 257.

CXXXVIII, e.6.

CAPITOLUL AL VII-LEA PARADOXUL VASALITĂȚII

1. CONTRADICȚIILE MĂRTURIILOR

„ *” Dincolo de problemele particulare, atât de numeroase, pe care le ridică istoria vasalității europene, o mare problemă umană le domină pe toate: în acest liant social, care a fost oare adevărata forță ce a acționat în fapte și în suflete? Or, prima impresie pe care o dau documentele în această privință, este aceea a unei ciudate contradicții, n fața căreia se cuvine să nu o luăm pe ocolite.

Nu e nevoie să forțăm îndelung textele pentru a extrage din ele o emoționantă antologie de laudă a instituției vasalice.

Es ție glorificată mai întâi o legătură foarte dragă. „Vasal” are ca sinonim curent „prieten”, și mai frecvent încă, vechiul nume, probabil celtic, de *dru* („apropiat”, „strâns”) cvasiechivalent, dar al cărui sens comporta totuși o nuanță mai precisă; căci, dacă se aplică uneori la dragostea tandră și curată, el nu pare, spre deosebire de prieten (*a-mi*), să se fi extins vreodată la relațiile de rudenie. Termen comun, de altfel, limbilor galo-romană și germană și în care își răspund peste timp textele cele mai dense: „În ceasul din urmă – îi spun, imediat după 858, episcopii din Galia lui Ludovic Germanicul – nu va fi lângă tine ca să te sprijine nici soție, nici fiu; nici q a să-ți dea ajutor ori să-ți țină tovărășie niște apropiați (*drus*) și niște vasali”. Se înțelege de la sine că afecțiunea, așa cum urcă de la om către senior, la fel coboară de la senior către om (*vasal*). „Girart s-a făcut *homme lige* al lui Carol cel Mare”, spune un personaj al epopeii franceze; „de la el a primit atunci prietenie și seniorie”. Litera foură, vor striga poate istoricii care nu au urechi decât pentru graiul sec al hrisoavelor. Nu contează! „Acestui pământ eu îi sunt seniorul”, este pus să zică un nobil de țară angevin, de către călugării de la Saint-Serge; căci Geoff-roy, care îl posedă „l-a avut de la mine, ca fief, din prietenie”. De altfel, cum ar putea fi recuzate aceste versuri din *Doon de Mayence* în care se exprimă, cu o simplitate atât de francă, adevărata unire a inimilor, aceea care nu concepe viața unuia fără celălalt?

„Dacă seniorul meu este ucis, eu vreau să fiu omorât. Spânzurat? Cu el mă spânzurați.

243

Mrazu IOL uiuir: „iraij îi nu cir j

Iar dacă el este: u, împreună cu ei să mă aruncați” 1.

Legătura care, pe de altă parte, cerea o devoțiune fără sincope și

ca omul – așa cum spune *Chanson de Roland* – să îndure pensa „și căldura și frigul”. „Voi iubi ceea ce! %u vei iubi; voi urî ceea u vei un”, jură „protejatul” (*commende*) anglo-saxon. Și iată, pement, alte texte „Prietenii tăi vor fi prietenii mei; dușmanii tăi, nanii mei”. Prima datorie a vasalului bun este, firește, să știe să? a pentru seniorul său, cu spada în mână: soartă, între toate, demnă ividiat, căci este aceea a unui martir, și îi deschide porțile paradi-i. Cine vorbește așa? Poeții? Fără îndoială. Dar și biserica. Un Ier, sub amenințare, își omorâse seniorul: „Ar fi trebuit să acmoart a p? ntru el – declară un episcop, în numele conciliului i Limoges, în 1031 fidelitatea ta ar fi făcut din tine un martiri Dumnezeu” 2.

Legătura, în fine, de așa natură încât a nu o recunoaște este n-ai groaznic dintre păcate. Atunci când popoarele Angliei» au decreștine, scrie regele Alfred, ele au fixat, pentru majoritatea grepr, tarife de compensare miloase, „în afară de trădarea cenisă de (vasal) față de seniorul său, neîndrăznindu-se ca pentru o astfel rimă să se facă uz de această mizeri cordie... cum nici Hristos acordase acelor care l-au trimis la moarte” ...Nu există răscume pentru omul care l-a omorât pe seniorul său”, repetă la un inl de peste două secole, în Anglia deja feudalizată după modelul e continent, c-tumiarul ziste. îi ale lui Henric întâiul; „pentru el. tea în torturile cele mai atroce”. Se povestea, în Hainaut, că un ei, după ce l-a ucis, într-o luptă, pe tânărul cojite de Flandra, se-l său lige, s-a dus la Papă, în penitență. Ca și Tannhaiiser din le-i. Suveranul pontif a poruncit să i se taie mâinile. Totuși, cum? a nu tremurau deloc, el l-a absolvit de pedeapsă, dar cu condiția 3 t restul vieții, să-și ispășească nelegiuirea într-o mănăstire.1 „El seniorul meu”, va spune, în secolul al XIII-lea, cavalerul d'Ybelin! i se propune să pună să fie asasinat împăratul, devenit cel mai dușman al său; „orice ar face, neși îi vom păstra credința noastră” 3. Această legătură era simțită ca atât de puternică, încât imaginea proiecta asupra tuturor celorlalte legături interumane, mai vechi ea și care ar fi putut părea mai demne de respect. Vasalitatea a os adânc în relațiile de familie. „În procesele părinților împofiilor sau ale fiilor împotriva părinților – hotărăște curtea ce-i din Barcelona –, părinții vor trebui să fie tratați, în judecată, cum ar fi seniorii, iar fiii, vasalii lor, închinați (*commendes*) prin

Girart de Roussillon, trad. P. MEYER, pag. 100 (ed. Foerster, *Romanische i*, vol. V, v. 3054).

— Primul cartular de la Saint-Serge, restituire Marche-rch. Maine-et-Loire, H. fol. 88.

— *Doon de Mayence*, ed. GUKSSARD, pag. 276. De exemplu *Girart de Roussillon*, trad. P. MEYER, pag. 83; *Garin le hor-*± P. PARIS, vol. II, pag. 88.

— Conciliu: MIGNE, *P.L.* voi. CXLII, col. 1400. ALFRED în LIEBERMANN CXXXII, vol. I, pag. 47 (49, 7); *Leges Henrici*, GISLEBERT DE MONS, ed. PERTZ, pag. 30.

— PHILJPPE DE NOVARE, HIER, pag. 20.

ritualul mâinilor". Atunci când poezia provençală a plăsmuit dragostea cavaleriească (*amour courtois*). ea a conceput credința iubitului întocmai după modelul devotamentului vasalic. Aceasta cu atât mai ușor, de altfel, cu cât dboratori-l, în realitate, era adesea de rang inferior celui pe care îl avea doamna gândurilor sale. Asimilarea a fost împinsă atât de departe încât, printr-o ciudată întorsătură de limbaj, numele's. – în porecla iubitei erau înzestrate bucurosi cu genul masculin, cum se cuvine unui nume de șef: Bel *Senhor*, „Frumosul meu senior”, noi nu o cunoaștem decât sub acest pseudonim pe una dintre Acelea căreia Bertrand de Born i-a închinat inima sa nestatornică. Uneori, cavalerul pune să i se graveze pe sigiliu propriile mâini în mâinile împreunate ale Dulcineei sale. De altfel, amintirea acestui simbolism, de o tandrețe cu totul feudală – probabil reînviată, în tâmpul primului Roma":..). *Să o r-ifvlă; rb>→olry!*". a – nu supraviețuiește ea încă, în zilele noastre. În regulile de curtoazie, care, din cuvântul, care și-a pierdut mult din strălucire, de „omagiul”, ne indică o folosire aproape unilaterală? Se ajungea ca până și mentalitatea religioasă însăși să se coloreze cu aceste nuanțe împrumutate. A se dăruia diavolului însemna. a se face vasalul său; alături de sigiliile de îndrăgostiți, scenele pierderii de sine către Cel Rău se numără printre cele mai bune reprezentări ale omagiului pe care le avem⁴. Pentru anglo-saxonul Cynewulf, îngerii sunt *thegns* ai lui Dumnezeu; pentru episcopul Eberhard de Bamberg, Hristos. este vasalul Tatălui. Dar, fără îndoială, în ce privește omniprezența sentimentului vasalic, nu există o mărturie mai elocventă decât însuși ritualul devoțiunii, în toate transformările sale; înlocuind atitudinea anticilor *orants* cu mâinile întinse, gestul mâinilor împreunate, imitație a „închinării” (*commendare*), a devenit, în toată lumea catolică, gestul rugăciunii, prin excelență⁶. Înaintea lui Dumnezeu, în

intimitatea sufletului său, bunul creștin se vedea ca un vasal, piâisternându-se în fața seniorului său.

Era imposibil, totuși, ca obligația vasalică să nu intre câteodată în conflict cu alte obligații: acelea de supus, de exemplu, sau de rudă. Aproape întotdeauna aceasta avea ca rezultat triumful asupra rivalelor. Și nu doar în practică, dar și potrivit cu norma de drept. Atunci când Hugo Capet, în 991, a recucerit cetatea Melun, vicontele, care apăraseră fortăreața împotriva sa, a fost spânzurat împreună cu soția lui: fără îndoială, mai puțin ca rebel față de regele său cât pentru că, printr-o crimă și mai cumplită, el se abătuse totodată și de la credința datorată contelui, seniorul său direct, prezent în tabăra regală. În schimb, anturajul lui Hugo a cerut insistent iertarea cavalerilor din castel: vasali ai vicontelui, făcându-se complici ai revoltei sale, ce altceva făcuseră decât să-și: i manifeste, cum spune cronicarul, „virtutea” lor? Înțelegeți prin ea fidelitatea lor față de omagiu, care trecea deci

— Conform planșelor III și IV.

5 *Orants* – personaj reprezentat în atitudinea rugăciunii.

— Nota trad.

G *The Christ of Cynewulf*, ed. A.S. COOK, v. 457.

— MIGNE, P.L., vol. CXCIII. col. 523 și 524. – L. GOUGAUD, *Devotions et pratiques du moyen âge*, I!) 25, pag. 20 și urm.

245

wco „ușurau, wiic» wt – nu>ieși legăturile de sânge, care păreau siguranță mult mai sfinte decât acelea ale dreptului public, se întu în fața îndatoririlor dependenței personale. „Se poate – se prea, în Anglia, legile lui Alfred – să se intre în luptă pentru ruda atacată pe nedrept. Dar nu împotriva seniorului său: aceasta, nu o îi tem”. Într-un pasaj celebru, cronica anglo-saxonă îi aduce mă pe componenții unui neam pe care vendeta a doi seniori diferiți care se împarte supunerea lor îi aruncă pe unii împotriva celor – Ei acceptă acest destin: „nicio rudă nu ne este mai scumpă deordul nostru”, spun ei. Cuvinte grave, căroră le face ecou, în plin al XII-lea și în Italia cea respectuoasă față de legi, fraza din

? a *fiefurilor*: „Împotriva tuturor, vasalii trebuie să-l ajute pe se împotriva fraților lor, împotriva fiilor lor, împotriva taților lor” 51.

Stai! are totuși grijă să precizeze un cutumiar anglo-normand: „Înva poruncilor lui Dumnezeu și ale credinței catolice nu există nici și

de ordin care să fie valabil". Astfel gândeau clericii. Opinia caească pretindea o abnegație absolută. „Raoul, seniorul meu, poate îi trădător decât Iuda; el este însă seniorul meu”: pe această temă, ele (*chansons*) au orchestrat nenumărate variante. Înțelegerile pracla fel, uneori. „Dacă abatele are vreun proces la curtea regelui

une un contract de fief englez – „vasalul va lua partea sa, dar npotriva regelui însuși”. Să lăsăm la o parte rezerva din final: ea mă respectul excepțional pe care știa să-l impună o monarhie ită din cucerire. Singură prima parte a clauzei, în candoarea sa i, are o valoare generală: în mod vizibil datoria de fidelitate își

a prea tare cuvântul penit-u a fi îngăduit să se întrebe unde era ea. De altfel, pentru ce să te încurci în atâtea scrupule? Nu are

„Tanță că seniorul meu nu are dreptate, gândește Renaud de auban: „asupra lui va cădea greșeala”. Acela cane să dă altcuiva tregime abdică, prin chiar acest fapt, de la responsabilitatea sa ială9.

a acest dosar în care am fost obligați să cităm, una lângă alta, mărturii din diferit și situate diferit în timp, nu se va strecura temerea că e vechi, literatura juridică, poezia să nu fi surclasat prea evi-realitățile mai vii sau mai puțin îndepărtate? Pentru a potoli înle, va fi suficient să facem apel, în fine, la Joinville, observator satimă, dacă e vorba de asta, și care scria sub domnia lui Filip rumos. Am citat deja pasajul: un corp de armată, în luptă, s-a 3 în mod special; cum să ne mirăm de asta? Aproape toți război „are îl alcătuiau, atunci când nu aparțineau neamului căpitanului rău oamenii săi „absolut devotați” (*ses hommes ligs*). ar iată și reversul. Chiar această epopee, care dă o atât de înaltă ere virtuții vasalice, nu este decât o lungă relatare a luptelor

RICHER, IV, 78. Alte exemple (până în secolul al XIII-lea), JOLLIFFE.

pag. 164.

Alfred, XLII, 6.

— *Two of the Saxon chronicles*, ed. PLUMMER, vol. I.

— 49 (755) – CXLV, *Vulgata*, II, 28, 4.

— *Eges Henrici*, 55, 3.

— *Raoul de Cambrai*, v. 1381.

— *Chron. mon. de on* (R.S.), vol. II, pag. 133 (1100 – 1135).

— *Renaud de Montauban*, ed. MICHE – pag. 373, v. 16.

purtate de vasali împotriva seniorilor lor. Uneori poetul

dezaprobă.]] Vlai des el se complace în delectabile cazuri de conștiință. Ceea ce știe, fără nicio îndoială, este că din aceste revolte se alimentează tragicul de fiecare zi al existenței. În această privință, poemele nu făceau altceva decât să ofere un reflex aproape estompat al realității. Lupte ale marilor deținători de feude împotriva regilor; rebeliuni, împotriva acestor înalți nobili, ale propriilor oameni; dezertări de la prestarea serviciului; slăbiciune a armatelor vasalice, incapabile, încă din primele timpuri, să-i oprească pe invadatori: aceste trăsături pot fi citite la fiecare pagină a istoriei feudale. O „cartă” de la sfârșitul secolului al XI-lea ni-i arată pe călugării de la Saint-Martin-des-Champs ocupați să stabilească soarta unei rente, instituite asupra unei mori, în cazul în care aceasta ar ajunge să fie jefuită, în timpul unui război dus de cei doi nobili de țară cărora le era datorată suma. Ceea ce este exprimat în text prin aceste cuvinte: „dacă se întâmplă ca ei să poarte război cu seniorii lor sau cu alți oameni” 10. Astfel, dintre toate ocaziile de a se război, ridicarea armelor împotriva seniorului său era prima care venea în minte. Pentru aceste așa-zise crime, viața era mult mai indulgentă decât ficțiunea. Despre Herbert de Vermandois, care l-a trădat în mod atât de josnic pe Carol cel Simplu, seniorul și regele său, legenda povestea că a murit spânzurat, de moartea trădătorului (*mort de Judas*). Dar istoria ne informează că el a decedat, la bătrânețe, de cel mai natural sfârșit.

Era desigur inevitabil să fi existat vasali atât răi cât și buni; și mai ales ca mulți dintre ei să fi fost văzuți, în funcție de interese sau de dispoziția de moment, oscilând de la devotament la infidelitate. În fața atâtor mărturii care par să se dezmință unele pe celelalte, fi-va suficient deci să repetăm, împreună cu poetul lui *Couronnement de Louis*?

Acolo, toți jurară jurământul. ACela l-a jurat care l-a ținut cinstit. Dar și acela care nu l-a ținut deloc.

Desigur, în naivitatea sa, explicația nu este total de disprețuit. Profund atașat tradiției, dar având moravuri violente și caracter instabil, omul din epoca feudală era, orice s-ar spune, mult mai înclinat să venereze normele decât să li se supună în mod constant. Nu am semnalat noi deja, referindu-ne la legăturile de sânge, aceste reacții contradictorii? Ca toate acestea, se pare că aici nodul antinomiei trebuie să fie căutat mai adânc: în instituția vasalică însăși, în vicisitudinile și diversitățile sale.

2. LEGĂTURILE DE DREPT ȘI CONTACTUL INTERUMAN

Grupându-i în jurul căpeteniei pe însoțitorii săi înarmați, cea dintâi vasalitate avea, în chiar vocabularul ei, o aromă de pâine de casă. Stă

10 J. DEPOIN, *Recueil de Chartes et documents de Saint-Martin-des-Champs*, vol. I, no 47 și *Liber Testamentorum S. Martini*, n° XVIII.

247

n era „bătrânul” (*senior, herr*) sau „dătătorul de pâini1 (*lord*). Cî – îi jreonipanioniili săi (*gāsindi*); „băieții” săi (*vassi, înegns, knights*; nef-Ji-ii L: – i e: e l – i l-” (*buccallar; hlufœvan*). Într-un cuvânt, fi-atea se baza atunci pe contactul personal, iar supunerea v. i și ițe de camaraderie. De la această k-jjătură, cantonată iniiiul în gospodăria doir., ăla, ajuns totuși crazi de ac în le să se mărească fără reiășur Alai i, pentru că s-a continuat menținerea respectului unor oameni care, i un stagiul la reședința stăpânului, se depărtaseră de acesta pen-a-și aranja viața proprie departe de ei, adesea chiar pe pământu’

pe care el li le dăduse. Și mai ales pentru că, în fața anarhiei când e, cei mari, dar încă și mai mult regii, au crezut că găsesc, această legătură atât de piifejernică sau în imitația ei, un remediu tu fidelitățile tot mai slabe; și invers, multe persoane amenințate, ocul de a-și procura un apărător. Orice persoană care, având un care rang social, dorea sau trebuia să presteze servicii fu asimuntii însoțitor militar.

Or, a pretinde astfel supunerea la o fidelitate cvasidomestică a persoane care nu mai erau părtașe nici la masa seniorului, nici lestinul său, ale căror interese erau opuse frecvent celor ale sale, uneori chiar, departe de a fi fost îmbogățiți cu darurile sale, fură constrânși să-i cedeze, pentru a-l reprimi din mâinile sale gre de obligații noi, propriul lor patrimoniu, această credință atât de ață a sfârșit prin a se goli de orice conținut real. Dependența emu-tață de om nu a mai fost curând nimic altceva decât rezultanta de-leriței unui pământ față de un altul.

Ereditatea însăși, în loc să pecetluiască solidaritatea a doua ne-ai a contribuit dimpotrivă la slăbirea legăfeurii, pentru că ea s-a; at, înainte de toate, la interesele funciare; moștenitorul nu presta qiul decât pentru a păstra fieful. Problema se pusese atât pentru Lele fiefuri de artizani, cât și pentru onorabilele fiefuri de cava-Ea fusese rezolvată, de ambele părți, în termeni aparent asemăn. Fiul pictorului sau al dulgherului moștenea avutul tatălui nudacă îi moștenise și

meșteșugul 11. Tot așa, fiul cavalerului nu priănvestitura decât dacă se angaja să continue serviciile părintești.

Îndemânarea unui muncitor calificat era o realitate cu posibilități, constatare mult mai sigure decât devotamentul unui războinic, prea de promis și apoi nerespectat. Cu o precizie semnificativă, o oran. „Din 1291. otumf-rând rrotive-e de recuzare care puteau fi inițe împotriva judecătorilor de la curtea regală franceză, îl consi-i ca suspect de parțialitate pe vasalul uneia dintre persoanele ce: parte în proces doar dacă fieful său este viager: într-atât legătura se moșteneva părea atunci prea puțin solidă! 12

Sentimentul libertății de alegere s-a pierdut în așa măsură încât a iniț un obicei ca vasalul să fie văzute înstrăinând, împreună cu fieși îndatoririle vasalității, iar seniorul dând sau vânzând o dată

11 De exemplu, pentru fief al pictorului, B. DE RROUSSELLOM, *Carâulnire ibbaye de Saint Aubin d'Angers*, vol. II, n° COOCVIH.

12 CH. – V. LANGLOS, *Textes relatifs à l'histoire du Parlement*, n° C*XI, bis.

cu ogoarele, cu pădurile și cu castelele sale, și loialitatea oamenilor săi. Fără îndoială că, în principiu, fieful nu-și putea schimba stăpânul fără aprobarea seniorului. Fără îndoială că vasalii, dinspre partea lor, cereau insistent să nu fie cedați decât cu încuviințarea lor: astfel că recunoașterea oficială a acestui drept a fost, în 1037, unul dintre favorurile acordate de către împăratul Conracl vasalilor unor vasali (*va-vasseurs*) din Italia. Practica, totuși, nu a întârziat deloc să răstoarne aceste bariere fragile. Exceptând Germania, aproape ferită, așa cum o vom vedea, de acest abuz datorită unui excepțional simț al ierarhiei, transformarea relațiilor feudale în obiect de comerț a avut, pe de altă parte, efectul absurd prin care adesea un puternic personaj ajungea să se facă omul (*vasalul*) „prin gură și mâini” (*homme de bouche et de mains*) al unuia mult mai slab decât el: va crede cineva că marele conte, care dobândise un fief în dependența unui mărunț castelan, a Luat vroodată realmente în serios ritualul de închinare la care îl con-rrmm; să se supună o datină iluzorie? în fine, cu toată încercarea de salvare prin „omagiul devotat” (*Ugesse*), pluralitatea omagiilor, ea însăși consecință a slăbirii legăturii, a sfârșit prin a o lipsi pe aceasta din urmă < „orice consistență. Dintr-un companion de arme al cărui atașament: „i i itreiâmit cu daruri primite continuu și cu prezența în persoană, yasalul devenise un fel de locatar, puțin

interesat să se achite de chiria, să constituită din servicii și supunere. Rămânea totuși o frână: respectul față de jurământ. El nu era lipsit de o oarecare forță. Dar atunci când influențele interesului personal sau ale sentimentului își spuneau cuvântul prea tare, această piedică abstractă rezista insuficient... Cel puțin așa trebuia să prezentăm situația în măsura în care vasalitatea se îndepărtase cu totul de caracterul său originar. Or, în această syvokure, existaseră mai multe trepte. Eroarea ar fi gravă dacă s-ar adopta ca dimensiune a sentimentului vasalic relațiile, atât de des tulburate, ale baronilor de rang înalt sau – mediu cu regii ori prinții locali, senioni lor. De bună seamă, cronici și poeme epice par să ne invite la neorista. Motivul era că, apărând fa drame de prim plan pe scena politică, infidelitățile răsunătoare ale acestor personaje importante atrăgeau, înainte de toate, privirile istoriei ca și ale ficțiunii. Ce doveceby ele totuși, în afară de faptul că, socotind că și-i atașează în mod rHfient pe principalii lor demnitari printr-o legătură împrumutată *a*, cu totul altă sferă, Carolingienii și imitatorii lor s-au păcălit în mod grosolan?

Mai ies pe scara socială, textele ne îngăduie să întrezărim grupuri mult mai strânse în jurul unor șefi cunoscuți mai bine și sluiți mai bine. Erau mai întâi acei c-vvaleri ne nzstrați cu gospodăriei proprii (*non chase. s*). acei *bacheliers-3* ai așa-numitei *mesnie* – altfel spus, ai gospodăriei senioriale (*maisonnie*) –, a căror condiție, timp de lungi secole și în tot Occidentul, a continuat să reediteze, trăsătură *ev* trăsătură, viața primilor vasal1. Epopeea franceză nu s-a înș? 1."1: n-„i.

13 *Bachrfir. rs* = în evu1 mediu, tineri aspirând să devină cavaler”.

— Nota trad.

14 La exemplele franceze, se vor adăuga, de exemplu, CHALANDOX, OXXIII vol, n, pag. 565; HOMEYER, CCCXXIX, pag. 273; KIENAST. OdCXVI, vol. II.

Pag. 44”.

2*9

săi revoltați, un Ogier, un Girard, un Renaud, sunt puternici îtori de feude. Era vorba, din contră, să descrie un bun vasal? n avea pe Bernier din Raoul de Cambrai: Bernier, fidel în pofida ului nedrept pe care îl poartă seniorul său împotriva rudeniilor it fidel și după ce o văzuse pe mama lui pierind în incendiul pus e de către acest „Iuda”, și care, chiar și atunci când o jignire

I-a hotărât în fine să-l abandoneze pe cel mai mizerabil dintre îi nu pare, la fel ca poetul, să știe vreodată dacă a greșit sau a dreptate să rupă astfel legătura de credință; Bernier, simplu slu[narmat, al cărui devotament se hrănește din amintirea nu a unui: pământii primit, ci a calului și a veșmintelor distribuite în mod as. Acești slujitori loiali se recrutau de aceea din oastea, mai nu-isă, a modeștilor vasali ai altor vasali (*vavasseurs*), ale căror fienărunte erau adesea concentrate în împrejurimile castelului în făceau de strajă, unii după ceilalți, ca *estagiers*: prea săraci, de i, pentru a-și păstra pământurile în schimbul mai multor omagii el puțin al câtorva omagii *lige*¹⁵; prea vulnerabili peritru a nu mult preț pe protecția pe care le-o putea asigura doar îndeplăstrictă a îndatoririlor lor; prea puțin amestecați în marile proale timpului pentru ca interesele, precum și sentimentele lor i graviteze în jurul seniorului care îi chema cu regularitate ia i s-a le suplimenta – prin cadouri bine venite – neînsemnatele jri obținute pe ogoare sau din *censives*, îi primea pe copiii lor ca

„Hrăniți” (*nourris*), îi conducea, în fine, la războiul vesel și renicestea au fost mediile în care, în ciuda unor inevitabile abateri ninate de pasiuni, credința vasalică s-a menținut un timp îndet, în toată prospețimea ei; și unde, atunci când vechile sale rii s-au uzat definitiv, alte forme de dependență personală au venit, um o vom vedea, să le înlocuiască. Întemeiată, la origine, pe comlajul prietenesc al căminisitii și al aventurii; apoi, o dată ieșită cest cerc domestic, păstrând puțin din valoarea sa umană doar unde distanța era cea mai mică: în acest destin își găsește vasa-i europeană marca sa proprie ca explicație a paradoxurilor sale „tifice.”

Poate că nu s-a observat suficient: evocând imaginea acestor vasali mă-ordonanța franceză din 1188, privind dijma de cruciadă, postulează, într –, că ei au un singur senior *lige*.

CARTEA A TREIA

LEGĂTURILE DE DEPENDENȚĂ LA CLASELE INFERIOARE

CAPITOLUL I SENIORIA

1. PĂMÂNTUL SENIORIAL

Mediile sociale relativ înalte, caracterizate prin prestarea omagiului militar, nu erau singurele în care au existat „oameni” ai altor oameni. Dar, la nivelul inferior, relațiile de dependență și-au găsit cadrul natural într-o regrupare care, deși mult mai veche decât vasalitatea, avea să supraviețuiască mult timp după declinul acesteia:

senioria funciară (*seigneurie terrienne*). Nici originile regimului seniorial, nici rolul său în economie nu fac parte aici din preocupările noastre. Singurul lucru care ne interesează este locul lui în societatea feudală.

În timp ce drepturile de comandă, a căror sursă o constituia omagiul vasalic, nu au dat naștere la profituri materiale decât (târziu și printr-o incontestabilă deviere de la sensul lor primar, în seniorie latura economică era primordială. Aici, puterile stăpânului au avut, încă de la început, ca obiect, dacă nu exclusiv cel puțin preponderent, să îi asigure venituri, prin prelevări din produsele solului. O seniorie este deci, înainte de toate, un „pământ” (*une terre* = „o moșie”) – franceza vorbită nici măcar nu îi cunoștea vreun alt nume –, dar un pământ locuit, și locuit de supuși. În mod normal, spațiul astfel delimitat se împarte, la rândul său, în două fracțiuni, pe care le unelte o strânsă interdependență. De o parte, „domeniul”, numit de istorici și „rezervă”, de pe care seniorul culege direct toate roadele. De cealaltă, loturile dependente (*tenures*), exploatați țărănești mici sau mijlocii, care, în număr mai mare sau mai mic, se grupează în jurul „curții” domeniului. Dreptul real superior pe care seniorul îl extinde asupra colibelor, a muncii, a câmpului săteanului (*manant*) se manifestă cu evidență prin intervenția sa pentru a deține o nouă investiție, rareori gratuită, ori de câte ori ele își schimbă posesorul; prin dreptul de a și le însuși, în caz de lipsă a moștenitorilor sau de confiscare legitimă; în fine, și mai ales, prin perceperea de taxe și de servicii. Acestea constau, în cea mai mare

151

În corvezi agricole, executate pe „rezervă”. Astfel că – cel puțineptul epocii feudale, când aceste prestări de muncă erau deosebite grele – loturile dependente (*tenures*) nu aduceau doar proagricole sau banii din redevențe ca adaos la veniturile datectele le exploatate, fără intermediar, de către stăpân; ele erau, în plus, de rezervor de mână de lucru, în lipsa căruia aceste câmpuri ar condamnate să rămâne în paragină; înțelege de la sine că nu toate senioriile erau de dimensiuni

Cele mai mari, în zonele dens populate, acopereau întregul teal unui sat. Dar, încă din secolul al IX-lea, se pare că nu acesta zult cel mai frecvent. În pofida existenței, ici și colo, a câtorva de fericite cazuri, asemenea situații aveau să devină, cu trecerea. ui, tot mai rare, în toată Europa. Aceasta, fără îndoială, ca efect jărțirilor succesoriale; dar și ca o

consecință a practicii acordării un Pentru a-și remunera vasalii, mulți seniori au fost nevoiți să-și atățească pământurile. Pe de altă parte, se întâmpla destul de

— Prin dăruire sau vânzare, ori în urma unuia dintre acele acte; nire funciară al căror mecanism va fi descris mai departe – 1 important să treacă în dependența sa exploatrări țărănești dis-3 pe o rază destul de mare, multe seniorii să-și întindă astfel uleie asupra mai multor vetre sătești deodată, fără să coincidă cu niciuna. În secolul al XII-lea, limitele pământurilor senioriale așezărilor sătești nu mai concordau deloc, decât în zonele re-lefrișate, în care seniorii și sate fuseseră întemeiate împreună, pe îi *tabula rasa*. Cei mai mulți dintre țărani depindeau deci concode două grupuri aflate în permanent dezacord: una formată din a unui același stăpân; cealaltă, din membrii unei aceleiași colec-i rurale. Căci, indiferent între câte seniorii se împărțeau, lucrătoarelor, ale căror case erau învecinate și ale căror câmpri se atrundeau în cuprinsul aceleiași comune, erau uniți în mod att-prin tot felul de legături de interes comun, respectiv prin supu

] e servituți agricole comune –, Această dualitate avea să fie, cu 1, pentru puterile de comandă” senioriale, o serioasă sursă de sm; a lor. Cât despre regiuni1 e în care familiile, de tip patriarhal, fie izolate, fie reunite cel mult câte două sau câte trei. În mici

senioria îngloba aici, de obicei, un număr mai mic sau mai mare fel de așezări mărunte: iar această risipire, neîndoielnic, îi impuconfigurație simțitor mai slab structurată.

CUCERIRILE SENIORIEI

2 pune întrebarea: ce suprafețe ocupau toate aceste seniorii? Și: îste adevărat că au subzistat întotdeauna insule de independență, care a fost, în timp sau în spațiu, proporția lor variabilă? Sunt arî dintre cele mai dificile. Căci doar senioriile – cel puțin cele sericii – țineau arhive, iar câmpurile fără seniori sunt și câmără istorie. Și dacă unul sau altul dintre ele apare din întâmplare-nina textelor, aceasta nu se întâmplă decât oarecum în faza de iție treptată, în momentul în care un înscris constată încorporarea sa finală în complexul drepturilor senioriale. Astfel că, acolo unde neaservirea a fost mai persistentă, lipsa noastră de cunoștințe riscă să rămână fără leac. „Pentru a elucida cât de cât acest mister, se impune măcar să distingem cu grijă două forme de aservire: aceea care îl împovăra pe om ca persoană, <și aceea care nu-l atingea decât ca deținător al unui anumit teren. De bună seamă, între

ele existau raporturi într-atât de strană: „Încât adesea, una o antrena pe cealaltă. În clasele inferioare, totuși – spre deosebire de lumea omagiului și a fiefului – ele erau departe de a se confunda. Păstrând pentru un capitol viitor categoriile subordonărilor personale, să începem cu dependența pământului sau prin intermediul pământului.

În țările în care instituțiile romane, ele însele suprapuse peste antice tradiții italiote sau cel le, marcaseră profund societatea rurală, senioria, sub primii Carolingieni, prezentă deja contururi foarte nete. Nu este deloc greu să se descopere, în acele *villae* din Galia francă sau din Italia, urma diferitelor sedimente care le formaseră. Printre așa-numitele *tenures* sau – cum erau denumite cele mai importante dintre ele, caracterizate prin indivizibilitatea lor – printre *manses*¹, unele erau calificate drept *serviles*²: acest epitet, ca și servituțile mai împovărătoare și mai arbitrare la care ele erau supuse, reaminteau timpul în care stăpânii le constituiseră, împărțindu-le sclavilor lor, pe care îi transformaseră în fermieri; vaste porțiuni din vechile lor *latifundia*, devenite, sub forma exploatării directe de către proprietar, puțin rentabile. Această operație de fragmentare, făcând apel și la cultivatori liberi, nu întârziase să dea naștere, simultan, la alte tipuri de concesi, destinate să intre în categoria generală a *manselor ingenuilez*, al căror nume sugera condiția, străină de orice servitute, a primilor lor deținători. Dar, în masa, foarte însemnată, a loturilor desemnate prin acest adjectiv, cele mai multe aveau o origine foarte diferită. Departe de a se întoarce înapoi în timp la cedările de terenuri consimțite pe seama unui domeniu pe cale de micșorare, acestea erau exploatări țărănești dintotdeauna, la fel de vechi ca agricultura însăși. Redevențele și corvezile care le grevau nu fuseseră inițial decât semnul dependenței în care locuitorii se găsiseră față de o căpetenie de sat, de trib sau de clan ori de un „patron de clientelă”, transformați treptat în seniori veritabili. În fine – tot așa cum în Mexic se puteau vedea încă recent grupe de țărani proprietari învecinându-se cu „haciendele” marilor latifundieri (*haciendas*) – mai exista încă un număr important de autentice alodii rurale, scutite de orice supremație seniorială.

Cât despre regiunile curat germanice – al căror cel mai pur areal era incontestabil câmpia saxonă, între Rin și Elba –, aici se întâlneau atât sclavi, cât și sclavi eliberați (*des ajjranchis*), ba chiar, fără îndoială, și fermieri liberi, stabiliți, unii ca și ceilalți, pe domeniile „celor puternici”, cu condiția plătirii de taxe și a prestării de servicii. Dar, în

țărănească, distincția între dependenți ai senioriilor și deținători

1 Manșe = de la lat. *manxus* = locuință rurală de care era legată o su

P-aâță oarecare de pământ necesară pentru traiul unei familii normale.

— Nota trad.

2 *Servile* – de sclav, de rob.

— Nota trad.

3 Îngânurile – de la lat. *ingenuus* = născut liber.

— Nota trad.

253

lodii era mult mai puțin evidentă, întrucât, din instituția seniorială i doar primele simptome își făcuseră apariția. De-abia fusese de-[stadiul în care o căpetenie de sajt sau a unei părți din sat era punctul de a deveni un senior; în care darurile pe care el le primea od tradițional – după cum o atestă Tacit referitor la șeful germanic cep să devină redevențe.

Dr, de ambele părți, evoluția, pe durata primei vârste feudale, avea orienteze în același sens. Ea a tins, în mod uniform, către o „se-alizare” crescândă. Fuziune, mai mult sau mai puțin completă, a ițelor soiuri de loturi (*tenures*); dobândirea, prin seniorii, a unor i noi; mai ales trecerea multor alodii sub autoritatea unui om imnt: aceste fapte s-au manifestat cam peste tot. Dar, pe lângă ta, acolo unde nu existaseră inițial decât relații de dependență ară încă destul de slabe și confuze, ele au fost văzute, regulari-j-se Itjreptat, dând naștere la veritabile seniorii. Să nu ne închinicidecum vreo apariție bruscă, absolut spontană. Jocul influențfavorizat de imigrație și de cucerire, și-a avut rolul său. Așaa în Germania, unde, în sud, încă înaintea epocii carolingiene, apoi, arolingieni, în Saxonia însăși, episcopii, abații, magnații, veniți din ui franc, au contribuit la răspândirea deprinderilor sociale din palor, imitate cu ușurință de aristocrația indigenă. Tot așa, dar încă ai evident, în Anglia. Atâta timp cât tradițiile anglo-saxone sau linave fură preponderente aici, rețeaua de subordonări funciare a & deosebit de încâlcită și deci lipsită de forța durabilității: dome-și loturile dependente nu erau decât imperfect racordate. Instauunui regim seniorial excepțional de riguros a avut loc numai după sub acțiunea brutală a cuceritorilor străini. Nicăieri, de altfel, în acest marș triumfal al senioriei, abuzul de nu fusese un element neglijabil. Pe bună

dreptate, textele ofici-le epocii carolingiene se dlângeau deja de oprimarea „celor săraci” între „cei puternici”. De fapt, aceștia nu urmăreau, în general, să-l sedeze pe om de pământul său; căci solul fără brațe de muncă a prea puțin. Ceea ce doreau, era să și-i supună pe „cei mici” îmia cu pământurile lor.

Za să-și atingă scopul, mulți dintre ei găseau în structura adminisră a statului franc o armă prețioasă. Orice om nesupus încă uneiități senioriale depindea, în principiu, direct de rege. Ceea ce, în că, însemna: de funcționarii săi. Contele sau reprezentanții lui îi iceau pe acești oameni, la oaste, prezidau tribunalele în care erau ați, percepeau de la ei ceea ce rămăsese în vigoare din impozitele ce. Totul, bineînțeles, „în numele prințului”. Totuși, celor ce daredevențe le apărea o altare nuanță oare cu claritate? în orice caz, un că de la oamenii liberi, dați astfel în grija lor, funcționarii re-iu au pregetat să ceară, în folos propriu, mai multe taxe sau pres-le lucrări. Aceasta, sub numele onorabil de cadou sau serviciu be-Dar curând, cum o spune un „capitular”, abuzul a devenit „cu—4. În Germania, unde vechiului edificiu carolingian i-a trebuit i vereme până să se fărâmițeze, cel puțin drepturile, noi, prove

— vol. I, n° 132, c. 5.

nite din această uzurpare, au rămas, destul de des, legate de funcția respectivă; contele le exercita, în calitatea pe care o avea, asupra unor oameni ale căror bunuri nu fuseseră încă anexate la pământurile sale senioriale. În alte pairi, datorită împărțirii puterilor comitale – între moștenitorii primului itjitar, subordonații contelui sau vasalii săi –, deținătorul de alodiu de odinioară, constrâns dte acum încolo la plata redevențelor și la corvoadă, a sfârșit prin a se pierde, pur și simplu, în masa supușilor senioriilor, iar ogoarele sale au dobândit statutul de loturi dependente (*tenures*).

De altfel, nu era necesar să deții o funcție propriu-zisă pentru a dispune, în mod legitim, de o parte din autoritatea publică. Prin jocul imunității „france”, care va fi studiată mai departe, cei mai mulți dintre seniorii bisericii și un mare număr de nobili laici primiseră delegarea cel puțin a unei fracțiuni din puterile judiciare ale statului; în plus, dreptul de a percepe, în folosul propriu, unele dintre veniturile cuvenite statului. Aceasta, bineînțeles, numai pe pământurile care erau deja sau urmau să fie în viitor în dependența lor. Imunitatea întărea puterea seniorială, dar nu o crea. Cel puțin, în principiu. Însă foarte rar

pământurile senioriale formau împreună o suprafață unitară. Mici aio-dii se intercalau adesea între ele, ca enclave. Pentru funcționarii regali era foarte incomod să ajungă la ele. Se pare că uneori, prin hotărâre expresă a suveranului, vor fi lăsate în jurisdicția și fiscalitatea beneficiarului privilegiului de imunitate (*immuniste*). Mult mai frecvent și mult mai degrabă, ele au cedat singure acestei inevitabile atracții.

Exista în fine, și nu mai puțin frecventă, violența nedeghizată. Către începutul secolului al XI-lea, o văduvă trăia, în Lorena, pe alodiul său. Cum moartea soțului o lăsase fără apărare, „sergenții” 5 seniorului vecin i-au pretins plata forțată a unui cens funciar, semn de supunere pentru pământul moștenit. Aici, tentativa a eșuat, pentru că femeia s-a pus sub protecția călugărilor.⁶ Dar câți alții, care nu erau deloc mai îndreptățiți, nu au fost văzuți obținând rezultate mai bune! *Domesday Book*, care ne oferă, de-a lungul istoriei pământului englez, două secțiuni succesive, una imediat înainte de cucerirea normandă, cealaltă opt până ia zece ani după aceea, arată cum, în perioada intermediară, multe mici posesiuni independente au fost „alipite”, fără altă formalitate, la senioriile sau, ca să folosim limbajul dreptului anglo-normand, la manorurile (*manoirs*) învecinate⁷. O *Domesday Book* germană sau franceză din secolul al X-lea, dacă ar fi existat, ar fi pus cu siguranță în lumină mai mult decât simple „adăugiri” de acest fel.

Totuși, senioriile s-au extins, de asemenea și poate mai ales, și printr-un alt procedeu, oare era, în aparență cel puțin, mult mai corect; prin intermediul contractelor. Micul proprietar liber își ceda pământul – uneori, o vom vedea, împreună cu propria sa persoană – pentru a-l relua apoi cu titlu de lot dependent (*tenure* asemenea ca

5 „Sergenții” – de la *servientes* = slujbași mărunți ai justiției, mai ales regale. Nota trad.

8 A. LESORT, *Chronique et chartes... de Saint-Mihel*, n° 33.

7 Fr. *manoir* = odinioară, locuința unui proprietar de fief care nu avea dreptul să construiască un castel de donjon (*turn*); în prezent, locuință de oarecare importanță, înconjurată de pământuri. În engleză: *manor* = moșie, seniorie, conac.

— Nota trad.

râurisit: de a-și găsi un apărător. Aceste înțelegeri sunt prezentate. a excepție, ca totalmente voluntare. Erau ele așa, într-adevăr, peste și întotdeauna? Adjectivul nu ar putea fi utilizat decât cu multă identitate. Există cu siguranță destule mijloace pentru a-ți impune „porția” unuia mai slab decât tine: fie chiar și numai prin a începe să-l secuți. Să mai adăugăm că acordul inițial nu era întotdeauna res

tat. Astfel, luându-l ca protector pe un nobil de țară din vecinătate, nenii din Wolen, în Alemania, nu promiseseră decât un cens). foarte înd, prin asimilare cu ceilalți țărani dependenți (*tenariciers*) ai aceeași potentat, ei au fost constrânși la corvezi și la plata unor redește pentru utilizarea pădurii din apropiere⁸. O dată degetul pus în

— renaj, corpul risca să fie prins cu totul. Să ne ferim totuși de imaea că situația omului fără stăpân părea îndeobște de invidiat. Acel an din Forez care, la data târzie din 1280, își transforma alodiul. În

sivet cu condiția ca, din acel moment, să fie „păzit, apărat și ocrotit” de călugării Ospitalieri din Montbrison, noii săi seniori, „așa cumr îl ceilalți oameni ai acestei case”, fără îndoială nu credea că face o cere proastă⁹. Și totuși, vremurile erau arunci mult mai puțin tulri decât; în prima vârstă feudală. Uneori, câte un sat, în bloc, se iea astfel sub autoritatea unui senior puternic. Cazul era frecvent i a? se în Germania, pentru că acolo persistau încă, la începutul, evoun număr-însemnat de comunități rurale care se aflau, în întrei” afara puterii senioriale. În Franța și în Italia unde, începând

„O1 ui al IX-lea, aceasta își extinsese mult mai mult stăpânirea.

transmitere a pământului au îmbrăcat în general *va* caracter

Ceea e? nu înseamnă că au fost mai puține. Către an” 1 P00.

a. rezece dar liberi își gravaseră în acest mod proprietățile cor T folopi.il: rbații din Brr-i. cia¹⁰.

În il r, bnr.: ițiile cele mai flagrante, ca și contractele cele

1 s: – ontane, vzwălviau acțiunea uneia și aceleiași cauze proade: una tiranilor independenți. Să nu invocăm aici o trage

1 dr economic. Av îrsemigsa să uit”-”: a senioria nu a făcut, doar îrrir = >; nu s-a văzut oare, întred).} du-se după modelul antior: „io pro”. T”. neie, regimul-\iotului „endent (*tenvrs*), cu oblâiile să-i lișnuite, până și în vechile o. i romane, sau cel puțin in re part între ele, cetăți care, sub dend-r-ia Romei, cu siguranță *cw-ir-i* ră nimic asemănător? Procedând astfel, ar însemna mai’s s”, ci ajutorul antagonismului car°,

în alte civilizații, a pu

of odele micii și marii proprietăți, o comparație în speță to-SE Clei senioria era, înainte de toate, o aglomerare de mici me?: i; – ” ar deținătorul de alodiu. transformându-se în fermier de-ident, chiar clacă își asuma sarcini noi, nu-și schimba cu nimic mol în care-și cultiva pământul. El nu căuta sau nu suporta *va* stăpân – ăt din cauza ins jficienței celorlalte structuri sociale: a solidarității neam (*lignageres*) sau a puterii de Stat. Este semnificativ cazul ca

8 *Acta Murensia*, în *Qucuen zur Sckweizer Geachichte*, vol. III, 2, pag.

8 *Chartes du Forez antérieures cu X/T/e siacle*, n» 500 (vol. IV).
10 *Monument a Historiae Patriae*, vol. XIII, col. 711.

menilor din woien taie, Vi

să se plângă regelui, dar prinși în forfota unei mari adunări soiemue a curții, nu au reușit nici măcar să-și facă auzit glasul. Fără îndoială, carențele autorității publice se datoresc în parte și slăbiciunii schimburilor și a circulației monetare. Și tot ea, de bună seamă, prin lipsirea cultivatorilor de orice instrumente de plată, a contribuit la reducerea capacității lor de rezistență. Dar numai pe aceste căi indirecte și-au exercitat condițiile economice o oarecare influență asupra crizei sociale a țărânimii. În umila dramă rurală, se cuvine să recunoaștem un aspect al aceleiași acțiuni care, la un nivel superior, i-a împins pe atâția oameni în mrejele subordonării vasalice.

De altfel, ar fi suficient să ne raportăm, cu privire la această legătură, la diferitele experiențe pe care ni le oferă Europa. Evul mediu a cunoscut, la drept vorbind, o societate puternic seniorializată, dar nu feudalizată: Sardinia. Cum să ne mirăm dacă, pe acest pământ, vreme îndelungată sustras marilor curente de influență care străbăteau continentul, un sistem antic de „șefii” rurale, reglementata, în perioada romană, a putut să se mențină fără ca puterea aristocrațiilor locale să fi îmbrăcat forma specifică a sistemului franc de „luare sub protecție” (*cOmmendise*)? În schimb, nu a existat nicio țară fără seniorie, care să nu fi fost în același timp și o țară fără vasalitate. Mar ttori, cele mai multe dintre societățile celtice din insule; peninsula scandinavă; în fine, câiiar în Germania veche, pe pământurile joase de la țărmul Mării Nordului: Dithmarschen, dincolo de estuarul Elbei; Frizia de la Elba la Zui-derzee. Cel puțin așa au stat lucrurile în această ultimă zonă, până în clipa în care, către secolele al XIV-lea și al XV-lea, fură văzute

ridicându-se aici, deasupra mulțimii țăranilor liberi, anumite familii de „șefi” (*chef* – cuvântul francez îl redă exact pe frizonul *hovelings*). Bazându-și forța pe averea funciară acumulată din generație în generație, pe bandele înarmate pe care le întrețineau, pe acapararea unor funcții judiciare, acești mici tirani rurali au reușit într-un târziu să-și constituie adevărați embrioni de seniorie. Aceasta pentru că atunci vechile structuri ale societății frizone, fondate în esență pe legăturile de sânge, începeau să se clatine. În epoca în care, în alte părți, înfloreau instituțiile feudale, aceste diverse civilizații, aflate la periferia Occidentului nostru, nu ignoraseră cu siguranță nici dependența micului fermier, sclav, eliberat sau liber, de un om mai bogat decât el, nici devotamentul „companionului” față de prinț sau față de căpetenia militară; dar, nimic aici din vaste rețea ierarhizată de aserviri țărănești și de fidelități militare căreia îi dăm numele de „feudalitate”.

Putem oare considera ca responsabilă de această carență doar absența oricărei amprente france solide (căci, în Frizia, chiar, organizarea administrativă impusă pentru moment de Carolingieni s-a prăbușit foarte devreme)? Invocarea acestei stări de lucruri are importanță, fără îndoială, dar ceea ce interesează înainte de toate este incapacitatea relației de „companionaj” de a se transforma în vasalitate. Faptele dominante depășeau problemele de influență. Acolo unde omul liber, oricare a fost el, a rămas un războinic apt să fie chemat oricând sub arme și pe care nimic esențial, în echipament, nu-l deosebea de trupele de elită, țăranul a scăpat cu ușurință de autoritatea seniorială, în timp ce

17 – Societatea feudală, vol. I 257

upurile ne *mauiion* marinați nu reușeau să dea naștere unei clase valerești net specializate și înzestrate cu o structură juridică *sui generis*. Acolo unde oamenii, la toate nivelurile, se puteau sprijini pe alte iteri și pe alte feluri de solidarități decât protecția personală – înengături familiale mai ales, la frizoni, la oamenii din Dithmarschen și celți, toife familii, dar și instituții de drept public, după modelul poarelor germanice, la scandinavi –, nici raporturile de subordonare oprii senioriei funciare, nici omagiul împreună cu fieful nu au inval întreaga viață socială.

Mai mult. Ca și sistemul pur feudal, regimul seniorial nu avea să ngă un stadiu de perfecțiune absolută decât în țările în care fusese

portat în întregul său. Anglia regilor normanzi, așa cum nu admitea» dii cavaleriești, nu a cunoscut nici alodii țărănești. Pe continent, aces-i au fost mult mai rezistente. La drept vorbind, în Franța dintre Me-i și Loara și în Biargundia, ele deveniseră, în secolele al XII-lea și al II-lea, extrem de rare; se pare că, pe suprafețe întinse, ele dispăruă complet. În schimb, se mențineau mai mult sau mai puțin nume-ise, oricum în număr apreciazabil, în Franța de sud-vest, în anumite jvincii din centru, ca de exemplu Forez, în Toscana și mai ales în rmania, unde Saxonia a fost patria lor. Erau chiar regiunile în care, într-un paralelism izbitor, se păstrau alodiile de șefi, aglomerări de un dependente (*tenures*), de domenii și de puteri de comandă a căposesie nu obliga la niciun omagiu. Senioria rurală era o instituție ilt mai veche decât cele cu adevărat caracteristice din prima vârstă idală. Dar victoriile sale, pe durata acestei epoci, ca și eșecurile salețiale, se explică – și faptul concură la a o dovedi – prin aceleași Ize care au făcut sau au împiedicat succesul vasalității și al fiefului.

3. SENIORUL ȘI DEȚINĂTORII DE LOTURI DEPENDENTE (*TENANCIERS*)

Cu excepția contractelor de aservire individuală, ale căror clauze, altfel, erau îndeobște pe cât de imprecise, pe atât de repede uitește, orturile seniorului cu deținătorii de loturi dependente (*tenanciers*) cunoșteau altă lege decât „obiceiul pământului” (*coutume de.la e*): în așa măsură încât, în limba franceză, numele obișnuit al rede-tțelor era pur și simplu „cutume” (*coutumes*), iar al celui care le era, „om cutumiar” (*homme coutumier*). De când exista un regim iorial, fie chiar și în stadiu încă embrionar – începând cu Imperiul ian, de exemplu, sau cu Anglia anglo-saxonă –, această tradiție cifică definea cu adevărat fiecare seniorie, ca grup uman, opunând-o inelor sale. Precedentele care decideau astfel asupra vieții colectivi-i trebuiau să fie, ele însele, de natură colectivă. De pildă, nu conta una dintre taxe a încetat, de un timp aproape imemorial, să fie plă de una dintre gospodăriile dependente (*tenure*) – spunea, în reiat, o hotărâre a Parlamentului, sub Ludovic cel Sfânt dacă ce-lfe gospodării au continuatti să o achite, cu regularitate, în tot acest P. ea rămânea obligatorie chiar și pentru aceea oare se sustrăsese atâta vreme de la ea¹¹. Cel puțin așa gândeau juriștii. Practica, fără îndoială, a fost adesea mai puțin rigidă. Respectarea acestor reguli ancestrale li se impunea, în principiu, tuturor: stăpânului, ca și aserviților. Niciun

exemplu, totuși, nu poate pune în evidență mai bine ca cel precedent ceea ce avea înșelător această pretinsă fidelitate. Căci, legate de-a lungul timpului printr-o cutumă pe cât se pare imuabilă, nimic nu semăna mai puțin cu o seniorie din secolul al IX-lea decât o seniorie din secolul al XIII-lea.

Nu transmiterea orală trebuie acuzată aici. Pe vremea Carolingienilor, mulți seniori, după o atentă cercetare, au pus să se consemneze în scris datinile de pe pământurile lor, sub forma acelor descrieri detaliate care aveau să fie numite mai târziu „registre de cens” (*censiers*) sau „registre funciare” (*terriers*) 12. Dar presiunea condițiilor sociale înconjurătoare era mai imperioasă decât deferenta față de trecut.

Profitând de miile de conflicte din viața cotidiană, memoria juridică se îmbogățește continuu cu noi precedente. În primul rând, o cutumă nu poate fi cu adevărat obligatorie decât acolo unde găsește, ca păzitor, o autoritate judiciară imparțială și realmente ascultată. În secolul al IX-lea, în statul franc, se întâmpla într-adevăr ca tribunalele regale să-și asume acest rol; și dacă noi nu cunoaștem din activitatea lor decât decizii defavorabile celor dependenți (*tenanciers*), cauza rezidă poate doar în faptul că arhivele ecleziastice nu se îngrijeau deloc să le păstreze pe celelalte. Mai apoi, acapararea puterilor de jurisdicție de către seniori a venit să suprima posibilitatea unor astfel de recursuri. Chiar și cei mai conștiincioși dintre ei nu se temeau întotdeauna să încalce tradiția, atunci când ea le atingea propriile interese sau pe acelea care le erau încredințate; nu-l vedem, oare, pe abatele Suger, în memoriile sale, felicitându-se pentru a fi știut să le impună, în chip arbitrar, țăranilor de pe unul din pământurile sale înlocuirea dării în bani (*cens*), pe care o plăteau de când lumea, cu o redevență proporțională cu recolta, din care se putea scoate un profit mai mare? 13 Abuzurile de putere ale stăpânilor nu mai aveau nicio altă contrapondere – la drept vorbind adesea foarte eficace – decât minunata capacitate de inerție a masei rurale și dezordinea ce domnea în propriile lor administrații.

În prima vârstă feudală, nimic nu era mai variabil, în funcție de loc, pe fiecare seniorie, și nimic mai divers decât sarcinile deținătorului de lot dependent (*tenancier*). La zile fixe, îl vedem ducându-i slujbașului seniorial fie câteva monede de argint, fie, mai des, snopi recoltați de pe ogoarele sale, găini din cotețele sale, turte de ceară

luate din stupii săi ori de la roiurile de albine din pădurea învecinată. În alte momente, muncește din greu pe ținuturile sau pe pășunile domeniului. Sau iată-l cărând, în folosul stăpânului, către reședințele mai îndepărtate *pipes* de vin sau saci cu grâu. Cu truda brațelor sale sunt repant *Olim.*, vol. I, pag. 661, n° IU.

— *Censier* (ist.) = registru funciar al unui senior, conținând lista țăranilor dependenți (*tenanciers*) și a loturilor lor (*tenures*); – *terrier* (ist.) = registru funciar al unei seniorii.

— Nota trad.

13 SUGER, *De rebus*, ed. LECOY DE LA MARCHE, c. X, pag. 167.

— *Pipes* (ist.) = veche unitate de măsură pentru lichide, de valoare foarte variabilă.

— Nota trad.

259

zidurile ori șanțurile castelului. Stăpânul primește vizite? Țăranul: poate propriul său așternut pentru a le asigura oaspeților lenjeria ară. Vin marile vânători? El este cel care hrănește haita de câini. nește, în fine, războiul? Sub baniera desfășurată de primarul să-el devine la rezezeală infanterist sau slujitor înarmat. Studiul deal acestor poveri face parte, înainte de toate, din studiul senioa, întreprindere” economică și sursă de venituri. Ne vom mărgini *lă* punem accentul pe faptele care au afectat cel mai profund le-i strict umană.

ependența exploatărilor țăărănești față de un stăpân comun se etiza prin vărsarea unui soi de chirie pentru pământ. Aici – acțiu-jrimei vârste feudale a fost, întâi și întâi, una de simplificare. Un **r** destul de mare de redeveiațe care, în epoca francă, erau eviden-separat, au sfârșit prin a se contopi într-o rentă funciară unică, în Franța, atunci când era achitată în bani, era cunoscută în gesub numele de „*cens*” (*cens*). Or, printre taxele de la începuturi, unele care, la origine, nu fuseseră încasate, în principiu, de admițiile senioriale decât în contul statului. Așa erau proviziile daio-armatei regale sau plățile de înlocuire, care vor ține locul celor. Reunirea lor cu o obligație care, fiind numai în folosul senio-era concepută ca expresia drepturilor sale superioare asupra pălului, atestă, cu o deosebită claritate, preponderența dobândită. de a exercitată de aproape a micului șef de grup, în detrimentul ei legături mai înalte.

problema eredității, una dintre cele mai arzătoare pe care le-a

pus iția fiefului militar, nu a ocupat aproape niciun loc în istoria lo? dependente rurale (*tenures rurales*). Cel puțin, în epoca feudală, peste tot, țăranii se succedau, din generație în generație, pe ace-pământuri. Este adevărat că, uneori, așa cum se va explica maite, colateralii erau excluși atunci când deținătorul lotului făcea din categoria șerbilor. În schimb, dreptul descendenților trebuia întotdeauna respectat, cu condiția să nu fi părăsit de mai cte-cercul familial. Regulile succesoriale erau fixate de vechile datini ale, fără alte intervenții din partea seniorilor decât eforturile lor. imite epoci și în anumite țări, de a veghea la păstrarea indivizibi-bunului, considerată necesară pentru perceperea riguroasă a rețelor. De altfel, vocația ereditară a deținătorilor de loturi depen (*tenanciers*) părea să fie în așa măsură înțeleasă de la sine încât, ai adesea, textele, presupunând principiul stabilit dinainte, nici dădeau osteneala să-l menționeze, altfel decât prin aluzii. Fărălă, motivul era că aceasta fusese – pentru cele mai multe dintre itările țărănești, înainte ca acele *chefferies*¹⁵ sătești să se fi transfe în seniorii – cutuma străveche, extinsă puțin călte puțin și la e (*manses*) decupate mai recente într-un domeniu. Dar și pentru dorit nu aveau niciun interes să o rupă cu datina asta. În acele îi în care exista mai mult pământ decât oameni, în care, de alt – ndițiile economice nu permiteau cultivarea unor „rezerve” senio

Chefferie = autoritate politică, adesea adăugată unor funcții religioase și „<\” deținută în mod permanent de către un individ într-un grup; în cazul comunitate rurală condusă de un șef.

— Nota trad.

nale prea întinse cu ajutorul unei mâini de lucru salariate sau hrănite la curte, decât să lege parcelele una de alta, contopindu-le, era mai avantajos pentru senior să dispună, în permanență, de brațele și de forța contributivă a unor dependenți, capabili să se întrețină singuri.

Dintre toate „birurile abuzive” (*exactions*) noi, impuse deținătorilor de loturi dependente (*tenanciers*), cele mai caracteristice au fost, neîndoielnic, monopolurile, foarte variate, pe care seniorul și le atribuia în detrimentul tenancierilor. Uneori își rezerva, în anumite perioade ale anului, vânzarea vinului sau a berii. Alteori revendica dreptul exclusiv de a pune la dispoziție, contra plată, taurul sau vierul necesar pentru reproducția cirezilor, sau caii care, în anumite regiuni din Sud, serveau la treieratul grâului, pe arie. Și mai frecvent, el îi

constrângea pe țărani să macine la moara lui, să-și coacă pâinea în cuptorul lui, să-și facă vinul la teascul lui. Chiar și numele acestor obligații era semnificativ, fiind numite, în general, „banalități” (*banalites*) 16. Necunoscute în epoca francă, ele nu aveau alt temei decât puterea de a porunci, recunoscută seniorului și desemnată prin vechiul nume germanic de ban. Putere inseparabilă, se înțelege, de orice autoritate de șef; ca parte a aliorității senioriale deci foarte veche, dar pe care o întărise în mod deosebit – în mâinile micilor potenți locali – creșterea rolului lor de judecători. Repartizarea acestor „banalități” în spațiu, nu oferă o lecție mai puțin instructivă. Franța, unde slăbirea puterii publice și acapararea justiției au progresat cel mai mult, a fost patria lor de predilecție. Însă chiar și acolo ele erau impuse mai cu seamă de către acei seniori care dețineau drepturile de judecată cu cel mai ridicat rang, numite „întă justie” (*haute justice*). În Germania, unde de altfel „banalitățile” nu se întindeau la un număr așa mare de activități ele păreau să fi fost adesea apanajul moștenitorilor direcți ai conților, acești judecători prin excelență ai statului franc. În Anglia au fost introduse – incomplet, de altminteri – doar de cucerirea normandă. În mod vizibil, autoritatea seniorială se făcuse cu atât mai acaparatoare și mai profitoare cu cât întâlnea o concurență mai puțin eficientă din partea unui alt *ban*: cel al regelui sau al reprezentanților lui.

Biserica parohială depindea, aproape pretutindeni, de senior sau, dacă se găseau mai mulți în aceeași parohie, de unul dintre ei. Cel mai des, fără îndoială, sfântul lăcaș fusese construit, odinioară de un predecesor al său, pe domeniu. Totuși, acest fapt nu justifica neapărat o asemenea confiscare. Căci locul de cult colectiv era conceput atunci ca bun al tuturor credincioșilor. Acolo unde, ca în Frizia, nu exista niciun fel de seniorie, biserica aparținea comunității rurale însăși; în restul Europei, grupul țărănesc, neavând o existență legală, nu putea fi reprezentat decât de șeful ori de unul din șefii săi. Acest drept de „proprietate” – se spunea înainte de reforma gregoriană –, de „patronat” – s-a spus mai târziu și mai modest – consta, înainte de toate, în puterea de a-l numi sau de a-l prezenta pe paroh. Dar seniorii pretindeau, de asemeni, să deducă de aici și posibilitatea de a percepe, în folosul lor, măcar o parte din veniturile parohiei. Printre acestea, venitul va

16 Banalites = termen din dreptul feudal, desemnând servitutea

de utilizare

Publică și obligație a unui obiect aparținând seniorului.

— Nota trad.

17 *Haute jussice* = drept (feudal) de a condamna la moarte.

— Nota trad.

261

provenit din dărnicia credincioșilor (*casuel*), fără a fi neglijabil, ra de fapt prea ridicat. Zeciuiala (*la dâme*) aducea mult mai mult.

ce multă vreme fusese considerată o datorie pur morală, plata ei fost impusă cu severitate tuturor credincioșilor, în statul franc de primii Carolingieni, iar în Marea Britanie, cam în același timp, de anglo-saxoni, imitatorii lor. Era, în principiu, o taxă de a zecea percepută în natură, și care greva toate veniturile, fără excepție. alitate, ea a ajuns foarte repede să se aplice, aproape exclusiv, la zisele agricole. Înșușirea ei de către seniori nu a fost generală: An-va fi mai mult sau mai puțin ferită, datorită dezvoltării tardive a mui ei seniorial. Chiar pe continent, preotul, adesea, episcopul, dată, rețineau anumite părți. Pe lângă aceasta, renașterea religi-prelungită de reforma gregoriană a făcut ca, de îndată, multe din: le ajunse înainte în mâinile laicilor să fie „restituite” clerului – practic, în cele mai multe cazuri, mănăstirilor –, împreună cu amar încă și mai mare de biserici. Acapararea acestei redevențe, de le spirituală, de către stăpâni eminamente pământești fusese, în! vârstă feudală, una dintre manifestările cele mai izbitoare, dar le mai profitabile, ale cuceririlor unei puteri care părea, cu sigusă nu-i recunoască nimănui altcuiva dreptul de a cere ceva su) r săi.

Ajutorul” bănesc (*aide pecuniaire*) sau „birul” (*taille*) pe care trei să-l plătească țărani dependenți (*tenanciers*) s-a născut, ca și cel’s vasalilor și cam în același timp, din obligația generală a oricărui donat de a-i da ajutor șefului său. La început a adoptat și el masca cadou, reamintită, până târziu, de unele dintre numele prin care lesemnat: în Franța, „cerere” (*demande*, dar și *queste*¹⁸), în Germa-3 *edet* care înseamnă „rugămintă”. Dar mai era numit, mai sincer, și –, de la verbul *tolit*, „a lua”. Istoria acestei taxe, deși a debutat arziu, nu a fost lipsită de analogie cu aceea a monopolurilor senio-Foarte răspândită în Franța, importată în Anglia de cuceritorii anzi, în Germania taxa a rămas privilegiul unui număr mai mic niori: cei care mănuiau puterile juridice superioare, acolo mai purămuite decât la noi. Într-atât este de

adevărat că stăpânul între ni a fost întotdeauna, în epoca feudală, judecătorul, la fel ca birul vasalilor, nici birul (*taille*) oamenilor de rând nu să scape influenței regularizatoare a datinii. Totuși, cu rezultate să diferite. Contribuabilii fiind lipsiți aici, cel mai des, de forța ară pentru a impune o definire exactă a situațiilor, impozitul, care 1 fusese excepțional, pe măsură ce circulația monetară devenea mai să le-a fost cerut la intervale din ce în ce mai apropiate. Dar ta nu decurgea, de altfel, fără mari deosebiri, de la seniorie să se în Île-de-France, către anul 1200, domeniile pe care impozitul erceput anual sau bienal se învecinau cu altele pe care strângerea u avea loc decât din când în când. Dreptul, aproape pretutindeni, esigur. Căci, pentru a se încorpora cu ușurință în rețeaua „bunelor ne această ultimă venită printre taxe nu era doar prea recentă.

Queste – în franceza veche, *quete* – în franceza modernă = cerere și prile cadouri în bani sau în natură, „chetă”.

— Nota trad.

Periodicitatea sa prost fixată și, chiar și acolo unde ritmul se stabilizase, neregularitatea cuantumului, cerut de fiecare dată, îi păstrau un caracter arbitrar. În mediile bisericești, unii „oameni de treabă”, cum spune un text parizk n, îi contestau legitimitatea. Era detestată îndeosebi de țărani, pe care i-a împins adesea la revolte aprige. Iată deci că, fiind doar pe jumătate cristalizată într-o epocă în care banii erau puțini, tradiția senioriei nu se adapta fără șocuri la necesitățile unei economii noi.

Astfel, deținătorul unui lot țărănesc de la sfârșitul secolului al XII-lea plătește zeciuiala (*la dâme*)! birul (*la taille*), multiplele servituți denumite „banalități” (*banalites*): tot felul de lucruri pe care, chiar în regiunile în care senioria avea cea mai mare vechime, strămoșul său din secolul al VIII-lea, de exemplu, nu le cunoscuse. Incontestabil, obligațiile de plată în bani s-au făcut mai grele. Nu fără compensații – cel puțin, în anumite țări – pe seama sarcinilor de muncă.

Căci – printr-un fel de prelungire în timp a îmbunătățirii suferite odinioară de latifundiul roman – seniorii, într-o mare parte a Europei, se apucaseră să împartă în loturi porțiuni întinse din „rezervele” lor: fie pentru a le distribui, bucată cu bucată, vechilor lor *tenanciers*; fie pentru a „decupa” noi lotiari dependente (*tenures*), uneori chiar pentru a forma din ele mici fiefuri vasalice, fragmentate, curând, la rândul lor, în *censives* țărănești. Provocată de cauze de ordin mai ales economic, a

căror analiză nu ar putea fi abordată aici, mișcarea începuse din secolele al X-lea și al XI-lea, se pare, în Franța și în Lotharingia, ca și în Italia; s-a extins ceva mai târziu în Germania de peste Rin, iar apoi și mai lent, și nu fără capricioase sinuozități, în Anglia, unde regimul seniorial însuși era de dată mai recentă. Or, cine zicea domeniu micșorat, zicea neapărat și corvezi abolite sau ușurate. Acolo unde deținătorul de lot dependent, sub Carol cel Mare, datora mai multe zile pe săptămână, el nu mai era văzut – în Franța lui Filip-August sau a lui Ludovic cel Sfânt – lucrând pe ogoarele sau pășunile domeniile decât câteva zile pe an. Extinderea „birurilor abuzive” (*exactions*) noi nu a fost doar în funcție de țară, proporțională cu acapararea, mai mult sau mai puțin extinsă, a dreptului de a impune ordinea. Ea s-a operat și în raport direct cu abandonarea, de către senior, a cultivării directe a domeniului. Dispunând, concomitent, de mai mult timp și de mai mult pământ, țăranul putea plăti mai mult. Iar stăpânul, firește, căuta să recupereze dintr-o parte ceea ce pierdea de cealaltă; lipsită de sacii de grâu de pe „rezervă”, moara seniorului francez, fără monopolul asigurat de *ban*, n-ar fi trebuit să-și oprească pietrele? Totuși, încetând astfel să pretindă de la supușii săi, în tot cursul anului o muncă de clacă, transformându-i definitiv în producători, taxați din greu desigur, dar economic autonomi, transformându-se el însuși în pur rentier al solului, seniorul, acolo unde această evoluție s-a realizat în toată plenitudinea sa, se simte nevoit să slăbească măcar în parte legătura de dominație umană. Ca și istoria fiefului, istoria lotului țăranesc a fost, în cele din urmă, aceea a trecerii de la o structură socială bazată pe serviciul personal la un sistem de rente funciare.

263

CAPITOLUL AL II-LEA SERVITUTE ȘI LIBERTATE

1. PUNCTUL DE PLECARE: CONDIȚIA PERSONALĂ ÎN EPOCA FRANCA

Să ne imaginăm, în statul franc – la care ne vom limita atenția ru momerț – și către începutul secolului al IX-lea, un personaj în prezența unei mulțimi, se străduiește să discearnă în ea diver-condiții juridice ale oamenilor: înalt funcționar al Palatului în miân provincii, prelat numărându-și enoriașii, senior ocupat să-și izeze supușii. Scena nu are nimic fictiv. Cunoaștem destule tenta de acest fel. Impresia pe care o lasă este aceea a multor ezitări și gențe. În aceeași regiune, la date apropiate, nu vedem aproape dată două registre funciare (*censiers*)

senioriale care să utilizeze – îi asemănătoare. În mod vizibil, chiar pentru oamenii timpului, tura societății în care trăiau nu prezenta trăsături foarte clare. Cara încrucișarea unor sisteme de clarificare foarte diferite. Unele, umutându-și terminologia din tradiții, ele însele discordante, când: Roma, când din Germania, nu se mai adaptau decât imperfecintului; celelalte, încercând cât mai bine să exprime realitatea, și înd-o fără stângăcie.

e fapt, se înfățișa o opoziție primordială foarte simplă în termenii le o parte erau oamenii liberi, iar de cealaltă sclavii (în latină. Cu toate atenuările aduse durității de la începuturi prin ceea ce viețuise din legislația umanitară a împăraților romani, prin spirieștinismului și prin inevitabilele concesii ce-și făcuseră loc în vi-otidiană, cei desemnați ca *servus* rămâneau, de drept, obiecte ale lui, care dispunea, în mod suveran de persoana, de munca și de de lor. Prin aceasta, lipsit de propria personalitate, servul apărea periferia comunității – ca străin prin nașifere. El nu este convo-iciodată în serviciul oștii regale. Nu participă la adunările judi-nu-și poate depune direct plângerile și nu este justițiabil aici de-cazul în care, comițând o greșeală gravă față de un terț, se vede onat de stăpânul său în seama judecății publice. Faptul că numai în liberi, independent, de altfel, de orice diferențiere etnică, *for-populus Francorum* ne este dovedit de sinonimia care s-a stabilit e din urmă între substantivul care arăta naționalitatea și calitatea – a: „liber” sau „franc”, cele două cuvinte au devenit sinonime, privită totuși mai de aproape, această antiteză, atât de netă în iță, nu dădea decât o imagine foarte inexactă despre diversitatea împrejurărilor reale. Între sclavi chiar – de altfel relativ puțini modurile de existență introduseseră deosebiri profunde. Un anumit număr dintre ei, folosiți când la muncile de jos din gospodărie, când la munca câmpului, erau hrăniți în casa stăpânului sau la fermele sale. Aceștia din urmă fură reduși la starea unui veritabil șeptel uman, situat oficial printre bunurile mobile. Sclavul deținător de lot dependent (*tenancier*), în schimb, își avea propria sa casă; el trăia din produsul muncii sale; nimic nu-i interzicea, dacă era cazul, să vândă, în folos propriu, surplusul de recoltă; el nu mai depindea direct, pentru întreținerea sa, de stăpân, iar autoritatea acestuia nu-l ajungea decât ocazional. Desigur, el rămânea obligat, față de posesorul „curții” domeniiale, la servicii peste măsură de grele. Dar cel puțin ele erau limitate, în drept câteodată, în fapt totdeauna. Într-adevăr, degeaba ne

spun unele registre funciare senioriale (*censiers*) că omul „trebuie să servească ori de câte ori i se va porunci”; în practică, interesul bineînțeles al stăpânului îi comanda să-i lase fiecărui mic fermier posibilitatea de a dispune de zilele de muncă necesare cultivării lotului (*manșe*): fără de care, însăși materia redevențelor ar fi dispărut. Ducând astfel o viață foarte asemănătoare cu cea a celorlalți *tenanciers*, ziși „liberi”, cu familiile cărora se unea adesea prin căsătorie, servul (*servus*) „înzestrat cu gospodărie proprie” (*chase*) începea deja să se apropie de ei printr-o trăsătură, cu totul crucială, a statutului său juridic. Tribunalele regale recunoșteau că și datoriile lui erau fixate de „obiceiul pământului”: stabilitate absolut contrară noțiunii însăși de sclavie, al cărei arbitrar este un element esențial. În fine, unii sclavi, așa cum o știm, făceau parte din trupele de fideli înarmați cu care se înconjurau cei mari. Acestora, prestigiul armelor, încrederea care li se acorda, într-un cuvânt, ca să vorbim, ca un „capitular”, „onoarea de a fi vasal” (*l'hon-neur du vasselage*) le asigura în societate un rang și posibilități de acțiune într-atât de mult deasupra oricărei tare servile, încât regii au socotit de cuviință să le ceară, în mod excepțional, acel jurământ de fidelitate la care nu participau, în principiu, decât adevărații „franci” (*les vrais Francs*).

În privința oamenilor liberi, amestecul pestriț apărea încă și mai vârtbos. Diferențele de avere, care erau considerabile, nu s-a putut să nu aibă consecințe asupra diferențierilor juridice. Acela care, de familie oricât de bună ar fi fost, era prea sărac pentru a-și asigura echipamentul, nu putea fi chemat la armată sau, cel puțin, nu se putea duce prin propriile sale mijloace; mai putea fi el considerat ca un membru autentic al poporului franc? El nu era, cel mult. cum spune un capitular”, decât un „liber de mâna a doua”; o altă ordonanță îi opune, cu și mai multă dunițate, „celor liberi” pe „cei săraci” 1. Mai ales, concomitent cu supuși ai regelui, cei mai mulți dintre oamenii teoretic liberi erau dependenți și de un anume șef (mai mic), și tocmai nuanțele aproape infinite ale acestei subordonări erau acelea care determinau cu precădere, în fiecare caz, condiția individului.

Deținătorii de loturi aparținătoare de seniorii, atunci când nu aveau statut de sclavi, poartă în general, în documentele oficiale, redactate în latină, numele de „coloni”. Mulți, într-adevăr, în părțile statului

1 *Cap.*, I, no 162, c. 3., n° 50, c. 2.

foste în trecut sub stăpânire romană, descindeau cu siguranță amoși supuși legilor colonatului. Dar, legarea de pământ, cândva >ristica esențială a acestei condiții sociale, era mai mult sau mai căzută în desuetudine. Cu mai multe secole înainte, Imperiul ro-îrziu concepușe proiectul de fixare a oricărui om, sau pe aproape, îl etnicirea sa ereditară și totodată în cota sa de impozite: soldatul de armată, artizanul de meseria sa, „decurionul” de senatul mu-fermienst de ogorul său, pe care nu-l putea părăsi și de pe reprietarul principal al pământului nu-l putea smulge. Din acest irța unei administrații suverane peste spații imense permisesese să se facă aproape o realitate. Regatele barbare, în schimb, ca mai mare parte din statele medievale care le-au succedat, nu cau de autoritatea necesară pentru a-l putea urmări pe țaranul; au să împiedice primirea lui de un nou stăpân. În plus, cădereatului funciar pe mâinile unor guvernânți lipsiți de experiență a at aproape orice interes pentru asemenea strădanii. Este semiv faptul că, în secolul al IX-lea, mulți coloni s-au găsit m și de a fi stabiliți pe loturi (*manses*) „servile”, adică dintre acelea odinioară fuseseră repartizate unor sclavi, iar mulți sclavi pe e „libere” (*ingenuiues*), atribuite la origine colonilor. Această dis-iță între calitatea omului și calitatea pământului – ale cărui sarcini ce continuau să amintească trecutul – nu contribuia numai la con dintre diferitele clase sociale. Ea atestă și în ce măsură perpesucesiunii, pe o aceeași bucată de pământ (*motte*), încetase să spectată”.

a altfel, noțiunea abstractă din dreptul roman care, din colon, om prin statutul său personal, făcea „sclavul pământului pe care s-a”, într-un cuvânt, un om dependent nu de un alt individ, ci de tu, mai putea păstra vreun sens, într-o vreme prea realistă, fără reducă toate raporturile sociale la un schimb de supunere contra ție între ființe în carne și oase? Deja, acolo unde o constituție ăla spusese: „colonul să fie readus pe pământul de unde promanualral de drept roman redactat, la începutul secolului al „VI? ntru nevoile sitatulrai vizigot, scria că: „el să fie redat stăpânului

Cu certitudine, colonul din secojlul al IX-lea rămâne – în fața –, ca și îndepărtatul său predecesor, o persoană liberă. El pres-jurământ de fidelitate suveranului. Apare uneori la adunările ju-i. Totuși, el nu are decât contacte foarte rare și foarte îndepăru autoritățile publice. Merge la oaste? O face sub baniera că ei de la care își are lotul de

pământ (*tenure*). Este chemat în tră? Jocul imunităților și, mai mult încă, înseși datinile pe care privilegii de obicei se mulțumeau să le sancționeze i-l impun din e acest senior ca judecător obișnuielnic. Cu un cuvânt, din ce în i mult, locul său în societate se definește prin supunerea sa față alt om: supunere atât de strictă, într-adevăr, încât se consideră să i se limiteze statutul familial, interzicându-i-se să se căsătoan afara senioriei; iar căsătoria sa cu o femeie pe deplin liberă

Lex Romană Visigothorum, ed. HAENEL, Cod *Theod.*, V, 10, 1 și
Inter

]]

este tratată drept „mariaj inegal”; încât dreptul canonic tinde să-i refuze intrarea în ordinele religioase, iar dreptul laic să-i aplice pedepse corporale, rezervate în trecut sclavilor; în sfârșit, atunci când seniorul său îl scutește de o parte din obligații, acest act este calificat cu ușurință ca eliberare. Nu fără mo t<iv, spre deosebire de atâția termeni din vocabularul juridic latin, termenul de *colonus* a rămas în cele din urmă fără posteritate în graiurile galo-romane. Persistența altor cuvinte, desemnând, și ele, condiții umane, a avut ca preț – se înțelege de la sine – multe devieri de sens; aceasta nu atestă însă cu mai puțină pregnanță sentimentul sau iluzia unei continuități. Din perioada carolingiană în schimb, „colonul” începea să se piardă în mulțimea uniformă a dependenților senioriilor, pe care „cartele” îi reuniau sub numele de *mancipia* (odinioară, în latina clasică, sinonim cu „sclavi”), iar limba populară („vulgară”) sub acela, și mai vag încă, de „oameni ai stăpânului”. Foarte aproape de sclavii înzestrați cu gospodărie proprie (*chasâs*), pe de o parte, el se confunda aproape, de cealaltă – până într-atât încât uneori, în terminologie, orice deosebire se șterge –, cu „protejații” propriu-zisi, atunci când aceia nu erau războinici.

Căci practica „luării sub protecție” (*commendise*) nu se limita nicidecum, o știm, la clasele superioare. Mulți oameni liberi de condiție modestă își căutau un apărător, fără ca pentru aceasta să accepte să devină sclavi. În momentul în care ei îi cedau pământul lor, pentru a-l relua apoi sub formă de lot dependent (*tenure*), se vedea înnodându-se, între cei doi indivizi, o relație cu caracter mai personal, care multă vreme, de altfel, a rămas destul de vag definită. Când ea a început să se precizeze, a făcut-o împrumutând mai multe trăsături de la o altă formă de dependență care, foarte răspândită, era prin aceasta

ca predestinată să servească de model pentru toate legăturile de supunere umilă: condiția eliberatului „obligat la ascultare” (*affranchi avec obeissance*).

Nenumărate eliberări de sclavi, în țările care compuneau statul franc, avuseseră loc începând din ultimele secole ale Imperiului roman. Multe altele, în timpul Carolingienilor, erau acordate în fiecare an. Totul îi îndemna pe stăpâni să urmeze o astfel de politică. Transformările din economie invitau la dizolvarea marilor echipe care serviseră cândva la cultivarea latifundiilor (*latifundia*), acum îmbucătățite. La fel cum, bogăția părea astfel că trebuie să se întemeieze, de acum înainte, mai degrabă pe perceperea de redevențe și de servicii decât pe exploatarea directă a unor domenii vaste, tot așa voința de dominare, la rândul ei, își găsea în protecția extinsă asupra unor oameni liberi, membri ai poporului, un instrument cu mult mai eficace decât putea să-l furnizeze posesiunea unui șeptel uman, lipsit de drepturi. În sfârșit, grija pentru mântuire, deosebit de acută la apropierea morții, îndemna la ascultarea vocii bisericii care, chiar dacă nu se ridica împotriva servituții în sine, făcea totuși din eliberarea sclavului creștin o operă pioasă, prin excelență. De altfel, accesul la libertate fusese din totdeauna, la Roma ca și în Germania, finalizarea normală a multor destine servile. Pur și simplu, pare probabil că în regatele barbare ritmul eliberărilor se accelerase treptat.

267

Dar stăpânii nu se arătau chiar atât de generoși pe cât se pare; pentru că erau departe de a trebui să cedeze totul. Nimic mai înl încă de la prima vedere, decât regimul juridic al eliberărilor în 1 franc din secolul al IX-lea. Tradițiile lumii romane, pe de o, diversele reglementări juridice germanice, de cealaltă, furnizau atitudine de mijloace diferite pentru încheierea unei astfel de opeși fixau condiția beneficiarilor săi în termeni de o varietate înspălătoare. Dacă ne mulțumim, totuși, cu rezultatele practice, ele contu în oferta de alegere între două mari categorii de acte. Uneori, liberat ieșea, de acum încolo, de sub orice autoritate privată, alta; cele la care putea mai târziu, de bunăvoie, să caute sprijin. Aldimpotrivă, el rămânea, și în noul său statut, constrâns la anuândatoriri de supunere, fie față de fosluul său stăpân, fie față de atron nou – o biserică, de exemplu – căruia acest stăpân cona să-l cedeze. Aceste obligații fiind concepute, în general, ca des-s să se transmită din generație în generație, duaeau în final la ea

unei veritabile „clientele” ereditare. Primul tip de *manumis*

— Pentru a folosi limbajul timpului – era rar. Al doilea, în ib, era foarte frecvent, pentru că doar el răspundea necesităților lui. Cel care elibera (*le manumisseur*), dacă accepta să renunțe la; lav, ținea să păstreze un dependent. Eliberatul însuși (*le manumis*), nu îndrăznea nicidecum să trăiască fără un apărător, găsea așa – o dată, protecția dorită. Subordonarea contractată astfel era con-aită atâti de puternică încât biserica, înclinată să pretindă de la îi săi o independență deplină, refuza să-l hirotonisească pe acești ni recent eliberați, prinși încă, în pofida numelui lor, în legături părerea ei, prea strânse. De obicei, eliberatul și *affranchi*) era îelași timp fermierul aservit (*tenancier*) al patronului său, fie că e deja înzestrat de el cu gospodărie proprie (*chase*) înainte de a fi it de tara lui servilă, fie că eliberarea fusese însoțită de un dar amânt. Pe de altă parte, sarcini cu un caracter mai personal vedesea să sublinieze supunerea. Uneori o parte din moștenire era iată, la fiecare deces, de către stăpân. Încă și mai des era o taxă: ap”, care an de an le va fi impusă sloboziților, ca și, după ei, fie-a dintre descendenții lor. Concomitent cu procurarea unui venit alt, al cărui quantum total nu era neglijabil, acest impozit „pe

(*chevage*) împiedica, prin periodicitatea scurtă a perceiverilor, ca reaua-voință a subordonatului sau neglijența superiorului, legătura

J riște să cadă în uitare. Modelul îi fusese furnizat de anumite i de eliberare germanică, și a fost în curând imitat în aproape toate de de *manumission*, cu condiția ca ele să comporte „ascultarea”.

Issance).

Partea prelevată asupra succesiunii; taxă „pe cap” (*chevage*): aceste forme de exprimare a aservirii aveau să fie de mare viitor în soțile medievale. Cel puțin cea de-a doua încetase de timpuriu să fie ită la lumea mărunță a persoanelor eliberate din servitute. Așa cum fiică, în termeni clari, anumite acte de *manumission*, cele câteva

Manumission, (lat. *manumissio*) – (ist.) = la Roma și în Evul Mediu: rea legală a unui solav sau a unui șerb.

— Nota trad.

monede sau turte de ceară, predate antial, erau considerate ca reprezentând prețul protecției acordate fostului sclav de stăpânul transformat în patron. Or, eliberații nu erau singurii oameni ziși liberi care, de voie sau de nevoie, să fi fost determinați să se plaseze sub „protecția personală” (*maimbour*) a unui „puternic”. Începând din

secolul al IX-lea, taxa „pe cap” (*chevage*), întinzându-se ca pecinginea, apărea deja ca „semnul” specific al unui întreg grup de dependențe personale care, drept trăsături comune, deasupra tuturor capriciilor terminologiei, aveau, din partea celui subordonat, o supunere destul de umilă, în general creditară, iar din partea protectorului, un accentuat drept de comandă, Generator de avantaje materiale. Astfel, în haosul relațiilor de la om la om, încă foarte încâlcite, începeau să se contureze câteva linii de forță, în jurul cărora instituțiile perioadei următoare urmau să se cristalizeze puțin câte puțin.

2. SERBIA FRANCEZA

În Franța propriu-zisă și în Burgundia, o serie de acțiuni convergente au dus, în prima vârstă feudală, la o veritabilă înlăturare a vechii nomenclaturi sociale. Legile scrise erau uitate. Dintre registrele funciare din epoca francă, multe dispăruseră; iar celelalte, în urma unor transformări ale vocabularului ca și datorită încurcăturilor intervenite în desenul multor pământuri, nu mai puteau fi consultate decât cu greutate. În fine, seniorii și judecătorii erau în general prea ignoranți pentru a se încurca în amintiri juridice. În noua clasificare a condițiilor sociale, care s-a operat atunci, un fol considerabil a revenit, totuși, unei noțiuni familiare conștiinței colective, încă din timpuri străvechi: antiteza dintre libertate și servitute. Dar aceasta, cu prețul unei profunde schimbări de sens.

De ce să ne mirăm că vechiul conținut al opoziției încetase să mai însemne ceva pentru oamenii epocii? Căci în Franța, aproape că nu mai existau sclavi propriu-ziși. Curând chiar, nu au mai existat deloc. Modul de viață al sclavilor deținători de lot dependent (*tenanciers*) nu avea nimic comun cu sclavia. Cât despre micile trupe de servi care odinioară își primeau mijloacele de subzistență de la stăpân, golurile pe care le lăsa în mod constant în rândurile lor jocul combinat al mortalității și al eliberărilor nu mai puteau fi umplute. Într-adevăr, sentimentul religios interzicea aservirea prizonierilor de război creștini. Rămânea, e drept, comerțul cu sclavi, alimentat de raziile în ținuturile „păgâne”. Dar marile sale direcții ori că nu atingeau țările noastre, ori că – de bună seamă negăsind aici cumpărători destul de bogați – nu făceau decât să le traverseze, pentru a se îndrepta către Spania musulmană sau către Orient. De altfel, slăbirea statului lipsea de orice semnificație concretă antica distincție între omul liber, subiect de drept deplin, și sclavul străin de funcționarea instituțiilor publice.

Oamenii, totuși, nu s-au dezobișnuit defel să-și înfățișeze societatea ca fiind compusă din Persoane unele libere, celelalte nelibere; acestora din urmă li s-a păstrat vechiul lor nume latin de *servi*, din care franceză a făcut *serfs* („șerbi”).

269

n-ai linia de separare dintre cele două grupe a fost aceea care s-a asat imperceptibil.

A avea un senior nu părea nicidecum contrar libertății. Cine nu? Dar s-a născut ideea că această calitate de a fi liber se sfârșea unde înceta dreptul de a alege, exercitat măcar o dată în viață, alte cuvinte, orice condiționare ereditară era considerată ca fiind; ață de un caracter servil. Ineluctabila legătură în care intra copilul i din pânțele mamei” fusese una dintre cele mai mari durtăți sclavajului tradițional. Sentimentul acestei constrângerii, aproape; se exprimă de minune în expresia *homme de corps*⁴, născocită de îi popular ca sinonim al termenului de „șerb”. Vasalul, al cărui nu nu se moșteneau defel, era, așa cum am văzut-o, esențialmente r”. În schimb, s-a ajuns să se cuprindă, sub eticheta unei servituți ine, împreună cu descendenții, puțin numeroși, ai sclavilor *tenanciers* ultima, mult mai densă, a dependenților ai căror strămoși anga-a, odată cu propria lor persoană, și posteritatea lor: moșteni de sclavi eliberați (*affranchis*) sau de umili „luați sub protecție” *mendes*). La fel, printr-o rearanjare semnificativă a categoriilorle: bastarzii, străinii sau acei străini stabiliți dar nenaturalizați, dată evreii. Lipsiți de orice sprijin natural în familie sau în r, ei fuseseră lăsați, în mod automat, de vechile reglementări ice, în grija suveranului sau a șefului local; epoca feudală a din ei șerbi, supuși, în această calitate, seniorului pământului are trăiau, ori cel puțin celui care deținea aici puterile de juție superioară. În perioada carolingiană, un număr crescând de îi ați plătiseră „taxa pe cap” (*chevage*). Dar aceasta cu condiția păstreze ori să primească statutul de oameni liberi. Căci scla-îvea un stăpân care-i putea lua totul, și nu un apărător căruia să fi convenit doar o compensație. Treptat, totuși, această obligație, va considerată ca perfect onorabilă, fu acoperită de o nuanță de eț; apoi socotită, în cele din urmă, de tribunale, printre semnele ȣeristice ale serbiei. Ea continua să fie pretinsă de la aceleași îi ca altă dată, și pentru motive fundamental aceleași. Ce se îbase era doar locul care i se atribuia, în clasificarea curentă, urii a cărei formă de exprimare părea să fie redevența. \praape impeifceptibil pentru

conitempoiiani, ca toate mutațiile lente, această mare bulversare a tabloului valorilor sociale se anunță încă de la sfârșitul epocii franceze, printr-o folosire foarte liberă a rularului servituții, care de atunci începea să oscileze între cele accepții, din trecut și din viitor. Aceste tatonări au continuat multă vreme. Limitele nomenclaturii variau după regiuni și după funcționarii ați să alcătuiască documentele. În mai multe provincii, anumite grupuri provenite din sclavi eliberați odinioară în schimbul „ascultării”: *sance*), și-au păstrat până la începutul secolului al XII-lea, ca o; tă marcându-le originea, denumirea specifică de *culverts*, derivat atinsecul *collibertus*, „libert, eliberat din sclavie”. În pofida acelei *mission* de altă dată, de acum înainte erau lipsiți de „libertate”, în

Homme de corps = un om care-i aparține în întregime, cu ființa sa, stăpă-Nota trad.

sensul nou al cuvântului. Dar erau considerați ca formând o clasă superioară simplilor șerbi (*serfs*). Ici și colo, în ciuda unei asimilări de fapt la toate sarcinile inerente condiției servile, altor familii le-au rămas atașați vreme îndelungată termenii de *commendes* („luați sub protecție”) sau de *gens d'avouerie* (acest ultim substantiv fiind sinonim cu „protecție”). Ce se întâmpla dacă un om se plasa, împreună cu posteritatea lui, sub dependența unui stăpân căruia îi promitea, între altele, și plata, taxei pe cap” (*chevage*)? Uneori actul era tratat în mod expres ca aservire voluntară. Alteori, din contră, i se însera, ca în antica formulă franceză de „luare sub protecție” (*commendise*), o clauză de garantare a libertății. Sau chiar se evita prudent, în redactare, orice expresie compromițătoare. Totuși, atunci când un dosar ca acela al abației Saint-Pierre din Gând se întinde pe mai multe secole, nu e dificil să se observe, pe măsură ce trece timpul, evoluția unei frazeologii din ce în ce mai net servile.

Oricare ar fi fost de altfel numărul acestor transmutări ale condiției personale, a căror proporție, deosebit de ridicată, în raport cu sărăcia documentelor noastre, în general, are de ce să ne surprindă și să ne emoționeze, este de la sine înțeles că ele nu au fost singurele care au contribuit la creșterea rândurilor șerbilor. În afara oricărei convenții precise, prin simplul joc al prescripției³, al violenței și al schimbărilor intervenite în opinia juridică, masa supușilor senioriilor, vechi sau mai noi, a alunecat încet către această condiție socială, definită printr-un nume vechi, dar pe criterii aproape totalmente noi.

Astfel, în satul Thiais din ținutul Parisis care, la începutul secolului al IX-lea, din 146 capi de familie număra doar 11 sclavi, față de 130 de coloni, și de care depindeau în plus 19 protejați care plăteau „taxa pe cap” (*chavage*), sub domnia lui Ludovic cel Sfânt, aproape întreaga populație se compunea din indivizi al căror statut era calificat drept servil.

Până târziu, au continuat să existe persoane, chiar colectivități întregi, despre care nu se știa exact unde să fie clasate. Erau sau nu țărani din Rosny-sous-Bois șerbi ai mănăstirii Sainte-Genevieve? Erau oamenii din Lagny șerbi ai abației lor? Aceste probleme i-au preocupat, din timpul lui Ludovic al VII-lea până la cel al lui Filip al III-lea, atât pe papi cât și pe regi. Constrânși din tată în fiu la plata taxei *chevage* și la îndeplinirea a mai multor alte „cutume” (*coutumes*), considerate în general contrare libertății, componenții diferitelor burghezii urbane din Nord refuzau totuși, în secolul al XIII-lea, să se lase tratați ca șerbi. Ezitățile și anomaliile nu schimbau cu nimic faptul esențial. Cel mai târziu din prima jumătate a secolului al XII-lea – cei din categoria *culverts* încetând să mai existe ca o clasă, iar numele lor devenind un pur sinonim al celui de șerb –, s-a constituit o categorie unică de umili dependenți personali, legați de un stăpân prin naștere, deci atinși de „pata” (*macule*) servilă.

Or, aici nu e, nici pe departe, o simplă chestiune de cuvinte. Anumite tare care tradițional erau concepute ca inseparabile de servitute le-au fost aproape necesar aplicate acestor neliberi de un gen nou în

Prescripție – (juridic) = stingerea unui drept.

— Nota trad.

271

[ar a cărui noutate nu era prea clar resimțită. Așa erau: inter de a fi hirotonisiți; privarea de dreptul de a depune mărturieiva oamenilor iiberi (aceasta, totuși, în afară de cazul unui prispecial, acordat în principiu șerbilor regali și extins și la aceiar biserici); în general, totul într-o notă foarte dureroasă de inate și de dispreț. Pe de altă parte, se elaborase un adevărat sta? finit mai ales printr-un mănunchi de sarcini specifice. Luând i foarte variabile, după cutumele de grup, ele erau, pretutindenii de lor principale, aproape similare: contrast repetat fără încetare, astă societate totodată divizată și fundamental unică. Să luăm ca lui „taxa pe cap” (*chevage*). Era – afară

de cazul unei permi-ipeziale, care se cumpăra scump – interdicția *deformări er*, adică neheia o căsătorie cu o persoană care nu era de aceeași condiție și nu depindea de același senior. Era, în alte părți, un soi de **t** asupra moștenirii. În ținuturile picarde și flamande, această moartă” (*mainmorie*) ’6 lua de obicei forma unei taxe succesoriale be, seniorul, la fiecare deces, prelevând, fie o mică sumă, fie, cei es, cea mai bună mobilă sau cea mai bună vită din cireada. În arți, ea se baza pe recunoașterea comunității familiale: dacă de-l lăsa după el fii (*uneori frați*) care trăiseră cu el în jurul unui „Foc”, seniorul nu primea nimic; în caz contrar, el „confisca”.

r, oricât de grele puteau părea aceste sarcini, ele erau, într-un **t** sens, la antipodul stării de sclavie, de vreme ce presupuneau, mile celui care datora redevențe, existența unui veritabil patri – În calitatea sa de deținător de lot dependent (*tenancier*), șerbul exact aceleași datorii și aceleași drepturi ca oricine altcineva: a sa nu mai era precară, iar munca sa – redevențele și servi-dată reglate –, nu-i aparținea decât lui. Să nu ni-l imaginăm nici chipul colonului fixat „pe ogorul său”. De bună seamă, seniorii i să-i rețină pe țăranii lor. Fără om, ce valora pământul? Dar era se imposibil să se împiedice plecările „pentru că dispersarea autori-îducea la zero, mai mult ca oricând, orice tentativă de constrângerenească efectivă; pe de altă parte, pământurile virgine fiind încă >unden, că nu servea la cine știe ce să-l ameninți pe fugăr cu cona averii, el fiind totdeauna aproape încredințat că va găsi alt – a o nouă așezare. De altfel, tocmai abandonarea lotului însuși se a – cu mai mult sau mai puțin succes – să se prevină; statu-irticular al celui care îl cultiva conta prea puțin. Iată două perimportante înțelegându-se asupra refuzului fiecăruia de a-i primi pușii celuiilalt. Nicio diferențiere între condițiile – servilă sau – ale indivizilor cărora ei convin astfel să le stopeze migrațiile. u era, de altfel, deloc necesar ca pământul să fi urmat, în aservire, i drum ca omul. Nimic nu-l împiedica, în principiu, pe șerb să ze în posesia sa până și alodii, sustrase oricărei supremații funciare, ept vorbind, se admitea în general, în asemenea situații – cum exemple până în secolul al XIII-lea – că, deși rămânea străin

Pentru termenul de *mainmorte* (*droit de main morte*), s-au dat explicații 219, **n**^o. 2.

— Nota trad.

de sarcinile caracteristice pentru *censive* „pamanuu nu putea 11 înstrăinat fără autorizația stăpânului persoanei: ceea ce, practic, făcea

alodialitatea destul de imperfectă. Se întâmpla mult mai frecvent ca, posedând numai loturi Jependente (*tenures*), șerbul să nu le dețină deloc, ori – să nu le dețină pe toate de la seniorul de care îl legau relațiile proprii condiției sale; sau ca, șerb al unui anumit senior, el să trăiască pe pământul altuia. A fost oare potrivnică vreodată epoca feudală confuziei puterilor? „Dau abației Saint-Pierre din Cluny această exploatație, împreună cu anexele sale” – înțelegând „cedez drepturile superioare asupra solului” –, „exceptat țăranul (*vilain*) care o cultivă, soția lui, fiii și fiicele sale, căci ei nu sunt ai mei”: așa se exprima, către sfârșitul secolului al XI-lea, o „cartă” din Burgundia⁷. Încă de la obârșie, acest dualism fusese inherent situației anumitor proteja i. Mobilitatea populației l-a făcut, treptat, mai puțin excepțional. Firește, el nu înceta să ridice delicate probleme de partaj, și mai mulți stăpâni, fie ai lotului, fie ai omului, și-au pierdut în final drepturile. Asupra unui punct, totuși foarte semnificativ, exista o unanimitate: întâietatea legăturii de la om la om. Se aprecia că șerbul, măcar în caz de crimă care prevedea o pedeapsă „de sânge”, nu trebuia să aibă alt judecător decât pe seniorul care era stăpân pe ființa lui (*son seigneur de corps*): aceasta, indiferent care ar fi fost puterile judiciare obișnuite ale acestuia din urmă, precum și domiciliul justițiabilului. Șerbul, în rezumat, nu se caracteriza nicidecum printr-o legătură cu pământul. Trăsătura sa proprie era, dimpotrivă, o dependență atât de strânsă de o altă ființă umană încât pretutindeni unde se ducea, această legătură îl urma, și se aplica și posterității sale.

Așadar, la fel cum nici șerbii, în cea mai mare parte, nu descindeau din foști sclavi, nici condiția lor nu reprezenta o simplă metamorfozare, mai mult sau mai puțin atenuată, a vechiului sclavaj sau a colonatului roman. Cu cuvinte vechi, cu însușiri împrumutate din diverse perioade trecute, instituția serbiei reflecta nevoile și reprezentările colective ale ambianței sociale care i-a dat naștere. Cu siguranță soarta șerbului era foarte grea. În spatele indiferenței textelor, taebuie să reconstituim o întreagă atmosferă de duritate, uneori tragică. Astfel, genealogia unei familii de condiție servilă, redactată în Anjou, în secolul al XI-lea, pentru nevoile unui proces, se încheie cu această mențiune: „Nive, care a fost înjunghiat de Vial, seniorul său’. Stăpânul pretindea, în pofida cutumei, să exercite o pulbere arbitrară: „el este al meu din creștet până în tălpi”, spunea, despre unul din șerbii săi, un abate din Vezelay. La rândul lor, nu

puțini erau acei oameni „de *corps*” care, prin șiretenie sau prin fugă, încercau să scape din jugul serbiei. Totuși, nu tot ce spune un călugăr din Arras este fals, când ni-i descrie pe șerbii mănăstirii sale la fel de grăbiți să nege legătura de aservire, când viața lor decurgea pașnic, și să o proclame, în schimb, de îndată ce un pericol iminent îi îndemna să-și caute un apărător³. Protecție, opresiune; între acești doi poli oscilează, aproape în

7 A. BERNARD și A. BRUEL, *Rec. des chartes de... Cluny*, vol. IV, n° 3024.

8 Bibi. din Tours, ms. 2041, foaie de gardă.

— *Histor. de France*, vol. XII.

Pag. 340.

— *Cartulaire de Saint-Vaast*, pag. 177.

18 – Societatea feudală, vol. I 273

tecesar, orice regim clientelar. Și tocmai ca una dintre compoziții principale ale unui sistem de acest fel s-a constituit, la origine, în nu toți țărani au ajuns șerbi: chiar atunci când pământul lor **t** în stare de aservire sau a rămas așa. Printre deținătorii de lopendente (*tenanciers*) din seniorii, potrivit unor texte ce se sucără întrerupere toată epoca feudală, se află, alături de șerbi, grupamenii calificați în mod expres ca „liberi”.

cuvine însă să nu vedem în șerbi niște simpli fermieri, păstrând panul suprem al solului doar raporturi reci, de la debitor la crecufundați într-o atmosferă socială în care orice relație de la **r** la superior dobândește un colorit nemijlocit uman, acești oa-nai sunt constrânși față de senior numai la multiplele redevențervicii care le grevează casa și ogoarele. Ei îi datorează ajutor și? re. Ei contează totodată pe protecția lui. Solidaritatea, caresește astfel, este destul de puternică pentru ca seniorul să aibă 1 la o despăgubire dacă dependentul său „liber” este rănit în dar și ca, în mod reciproc, în ipoteza unei vendete, chiar a unor represalii dirijate înapoitjriva lui, să se considere îndreptățit să ze întregul grup al supușilor săi, fără deosebire de statut. Aceastăitate pare a fi destul de însemnată pentru a avea prioritate față; datorii, în aparență mai importante. Căci nu erau veritabili șerbi urghezi din! tr-un oraș nou, stăpânit în indiviziune de regele Luai VI-lea și de seniorul de Montfort, pe care „carta” lor îi auto-i păstreze neutralitatea, în caz de război între cei doi seniori ai între care ural, totuși era în același timp regele lor⁹.

ar această legătură personală, oricât de acaparatoare ar fi fost ea, ea strict fortuită. De altfel, priviți cuvintele. *Vilain*, adică locul senioriei, în latină *villa*; *hote* („oaspete”); *manant* (locuitor al; at”): acești termeni care sugerau doar ideea unei reședințe, li s-a i tuturor deținătorilor de lolturi dependente (*tenanciers*) în cali-pe care o aveau, chiar dacă erau șerbi. Dar cel ce era *tenancier* „liber”) nu avea alt nume, pentru că era un „locuitor” (*hăbitant*)

simplu. Ce se întâmplă când acesta își vinde, își donează sau își >nează pământul, pentru a se duce să trăiască altundeva? Nimic l-ai leagă de seniorul de care depindea acea bucată de teren. Toc-e aceea, acest *vilain*, acest *manant* este considerat ca fiind înzes-l libertate, și – cu unele excepții, ici și colo, dintr-o perioadă de i și de incertitudini – în consecință, scutit de acele limitări ale iloi matrimonial și succesoral care, asupra șerbului propriu-zis *le de corps*), în schimb, apasă cu povara unei supunerii în care fa? ste cuprinsă tot atât cât individul. Ate învățăminte nu s-ar putea trage dintr-o hartă a libertății și a serțărănești! Din păcate, sunt permise numai câteva aproximări rutare. Știm deja din ce cauze Normandia, remodelată de invaziile nave, ar face, pe această presupusă schiță, o mare pată albă. Ici

— Utume din Montchauvet (privilegii acordate la origine către 1101 – 1137) în 5 oc. *archeolog. Rambouillet*, vol. XXI, 1910, pag. 301.

— Cf. și *Ordonn.*, vol. U 286 (Saint-Germain-des-Bois).

și colo, alte spații, tot libere de servitute, ar apărea mai puțin întinse și mai refractare la interpretare: exemplu, regiunea Forez. În restul țării am vedea o enormă majoritate servilă; dar, alături de ea, ca o semănătură cu densitate variabilă, existau țărani liberi. Câteodată îi întâlnim strâns amestecați cu populația servilă, casă lângă casă și sub aceeași autoritate seniorială. Altă dată, dimpotrivă, sunt sate aproape întregi care par să fi evitat Serbia. Chiar dacă am fi mai bine informațidespre jocul cauzelor care undeva au aruncat o familie în servitute ereditară, iar altundeva au salvat-o de la cădere, cu siguranță ceva tot se va ogune unei bune cunoașteri. Conflictele dintre forțe a căror evaluare este deosebit de delicată, uneori purul hazard, erau factorii ce hotărau deznodământul, pe care adesea îl precedaseră nenumărate oscilații. De altfel, acest amestec pestriț dar persistent al condițiilor de statut social constituie poate, dacă ne gândim bine, fenomenul cel mai instructiv, într-un regim feudal perfect, tot așa cum orice bucată de pământ putea fi fief sau lot iobăgesc, orice om putea

deveni vasal sau șerb. Dar e bine că faptele vin să ne-o aducă aminte: o societate nu este ca o fi-pură geometrică.

3. CAZUL GERMAN

Un studiu complet al senioriei europene în epoca feudală ar impune, ca trecând acum la sudul Franței, să marcăm acolo existența, unui fel de serbie funciară – în concurență cu Serbia personală –, care trecea de la pământ la orh și îl fixa de el; instituție cu atât mai misterioasă cu cât este foarte greu să-i stabilim momentul apariției. Apoi ar trebui să evocăm dezvoltarea, în Italia, a unei noțiuni a servituții strâns înrudită cu creația dreptului francez, dar se pare mai puțin răspândită și cu contururi mai instabile. În fine, Spania ar oferi contrastul așteptat: între Catalonia, cu Serbia sa de tip francez, și pământurile recucerite, Asturia, Leon, Castilia: țări în care sclavia persistă, ca și în toată peninsula, dat fiind aportul de prizonieri din războiul sfânt, dar în care, la nivelul populațiilor indigene, relațiile de dependență personală au rămas relativ puțin înrobitoare, și prin urmare aproape scutite de tare servile. Totuși, decât să încercăm această trecere în revistă, prea lungă și plină de multe incertitudini, ar fi mai bine să ne ocupăm de două experiențe, deosebit de bogate, cea a Germaniei și cea a Angliei.

A vorbi de zonele rurale germane ca de o unitate nu e posibil fără să recurgem la foarte mult artificiu. Studiarea ținuturilor de colonizare de la est de Elba nu aparține însă perioadei de care ne ocupăm. Dar în chiar inima vechii Germanii, o antiteză profundă opunea Suabiei, Ba-variei. Franconiei, ca și regiunii de pe malul stâng al Rinului, unde extinderea senioriilor era relativ veche și bine implantată, Saxonia care, prin numărul mare de țărani liberi – liberi pe pământurile lor și pe propria lor persoană – părea să facă tranziția spre Frizia, fără seniorie, și prin urmare fără șerbi. Dacă urmărim totuși numai liniile fundamentale, anumite trăsături autentice naționale se evidențiază cu claritate.

275

la fel ca în Franța, asistăm – și prin aceleași mijloace – la o generalizare a raporturilor de supunere ereditară. Actele de transe a condiției personale sunt – în arhivele germane – la fel de >roase ca într-ale noastre. Ca și în Franța, opera o tendință de) iere între condiția socială a protejaților de origine recentă și cea; hilor supuși ai senioriilor, iar modelul statutului elaborat astfel a at multe din

păsaturile acelei subordonări tip care fusese elibe – „cu ascultare” (*affranchissement „avec obeissance”*): filiație pe limbajul, aici, avea să o sublinieze net. Sub numele de *Laten*, a etimologie evocă ideea unei eliberări, fusese desemnată odinioară, eptul germanic, o clasă bine definită juridicește care, împreună cu rezidenți străini, și uneori cu membrii unor populații învinse, îi a pe eliberații (*Ies affranchis*) legați încă de vechii stăpâni prin unui fel de patronat. Sub același nume erau cuprinse, în Germa-e Nord, în secolul al XII-lea, mari grupuri de dependenți, în care clavor, cândva transformați în clienți, nu mai formau cu sigudecât o minoritație. Taxa „pe cap” (*chevage*), taxele succesoriale 1 mai adesea, sub forma unui bun mobil prelevat la fiecare gene

— Deveniseră sarcini caracteristice ale subordonării personale; la interdicția de căsătorie cu o persoană de altă condiție și cu altă *formăriage*). În fine, ca și în Franța, prin abatere de la sensul prial noțiunilor de libertate și de nonlibertate, se tindea să fie m-a drept servitute orice legătură a cărei autoritate se moșteneau o cu viața. Pe pământurile mănăstirii alsaciene de la Marmoutier, le de pământ libere (*tenures ingenuties*) ca și cele servile existente; olul al IX-lsa, apar, în secolul al XII-lea, ca fiind unificate într-o ră categorie, la care i se spune „servilă”. În pofida numelui lor, *aten* din epoca feudală – la fel ca frații lor de dincolo de fronti-*es culverts* francezi – au încetp, în general, să mai fie conside-sameni liberi; până într-atât încât, paradoxal, când seniorul re-i la drepturile sale asupra lor, se va spune că-i eliberează pe acești berați (*ex-affranchis*). În schimb, „libertatea” le este în mod uni-l recunoscută celor numiți *Landsassen* („oameni stabiliți pe pă—), desemnați, de asemeni, ca o ultimă analogie cu Franța, drept eți” (*hdtes – Gäste*), și care sunt veritabili *manants*, dezlegați de altă legătură afară de obligațiile născute din rezidența pe pâl seniorului.

otuși, diferite condiții, specific germane, au tulburat această deze. În Franța, concepția inițială de libertate nu se potuse altera de profund decât din cauza slăbirii puterii statului, mai ales în niul jurisdicției. Or, în Germania, și mai ales în Nord, pe durata

ții epoci feudale, au continuat să existe, pe alocuri, în afara curțile judecată senioriale, organisme publice de jurisdicție conforme îi vechi: cum să nu fi supraviețuit, mai mult sau mai puțin obscur, de a-i considera ca liberi pe toți oamenii care participau la adupublice de

judecată – acele *plaids* – și erau judecați de ele?

unde, ca în Saxonia, alodiile țărănești erau numeroase, intră în altă caază de complicații. Căci, între deținătorul de alodiu (*Vaueși* cel care avea un lot de pământ primit de la un senior (*le te*

2 rj» chiar dacă și unul și celălalt erau scutiți deopotrivă de orice legătură personală și ereditară, conștiința comună nu putea să nu vadă o diferență de nivel. Libertatea celui dintâi, întrucât se întindea și asupra pământului, părea mai completă. Doar el deci – cel puțin atunci când proprietatea sa atingea o oarecare mărime – avea dreptul să figureze într-un tribunal ca judecător, altfel spus, după vechea terminologie francă, ca *echevin* (judecător); el era *libre echevinable* (*Schojjenbarfrei*), liber cu dreptul de a fi făcut judecător”. În fine, mai interveneau și cauze economice. Fără a fi la fel de neglijabil ca în Franța – căci apropierea țărilor slave alimenta continuu raziile și comerțul cu sclavi – sclavagismul propriu-zis nu juca, totuși, în Germania feudală, un rol prea importante. În schimb, vechii *servi*, domiciliați pe rezerva seniorială, nu fuseseră transformați în deținători de loturi dependente în aceeași măsură ca în Franța, deoarece rezervele însele rămâneau adesea, și cu o suprafață destul de mare. Într-adevăr, cei mai mulți dintre ei fuseseră, în felul lor, înzestrați cu gospodării proprii (*chases*), dar au primit numai petice de pământ neînsemnate. Constrânși la corvezi zilnice, acești „slujitori cu ziua” (*valets à la journee* – *Tagesschalken*), adevărați zilieri forțați, categorie complet necunoscută în Franța, trăiau într-o stare de supunere extremă, imposibil de resimțit altfel decât ca mai mult decât o servitute.

Deoarece au uitat că o clasificare socială, în ultimă analiză, există numai prin părerile pe care oamenii și le fac în acest domeniu, și din care nu este exclusă în mod obligatoriu orice conitjradicție, anumiți istorici s-au lăsat. tentați să introducă, arbitrar, în domeniul dreptului persoanelor, așa cum funcționa el în Germania feudală, o claritate și o regularitate care-i erau, de fapt, cu totul străine. Juriștii din evul mediu îi precedaseră în această încercare. Fără mai mult succes. Trebuie s-o recunoaștem: sistemele pe care ni le propun marii autori de culegeri de cutume, ca Eike von Repgow în lucrarea sa *Oglinnda saxonilor* (*Miroir des Saxons*), nu numai că sunt destul de rău corelate în ele însele, dar, în plus, ele nu concordă decât prea puțin cu limbajul „cartelor”. Nimic asemănător, aici, cu simplitatea relativă a

serbiei (*servage*) franceze. Practic, în interiorul fiecărei seniorii, dependenții cu titlu ereditar nu erau aproape niciodată reuniți într-o clasă unică, constrânsă la aceleași datorii. Pe de altă parte, de la seniorie la seniorie, liniile de demarcație între grupuri, precum și terminologiile lor, variau peste măsură. Unul dintre criteriile cele mai obișnuite era furnizat de „taxa pe cap” (*chevage*)! care încă mai păstra puțin din vechea sa valoare de marcă distinctivă a unei protecții fără umilire. Atât de săraci încât adesea a fost necesar să fie scutiți chiar și de taxele succesoriale, cei susceptibili de a fi supuși la corvezi cu ziua firește că nu o datorau deloc. Dar ea (*le chevage*) lipsea de asemeni și din lista tradițională a sarcinilor, totuși foarte grele, care-i apăsau pe o întreagă parte din deținătorii de loturi dependente (*tenanciers*) de condiție servilă. Astfel că – deși erau adesea considerate și ele ca lipsite de „libertate”, din cauza eredității legăturii – familiile pentru care această redevență, evocatoare a unei supunerii odinioară voluntare, era atributul propriu, treceau, cel puțin ca regulă generală, drept superioare în rang celorlalte, „nelibere”, în alte părți, descendenții foștilor protejați continuau să fie desemnați prin vechiul cuvânt *Muntmen*, provenit din termenul germanic *Munt*.

277

În toată antichitatea, indicase autoritatea exercitată de un protec-itr-o țară romanică, s-ar fi spus *commendes*. Dar în timp ce, în rurale din Franța, „protejații” (*commendes*) țărani din secolul – le-a, de altfel foarte puțin numeroși, nu păstrau de la originea lor un nume iluzoriu și, în realitate, se dizolvaseră în „iobăgime” *iile*), mulți dintre confracții lor germani știuseră să-și mențină ca o clasă aparte, uneori chiar să păstreze și libertatea de la it. Între aceste diverse pături ale populației supuse, interzicereariiilor (*intermariages*), sau cel puțin coborârea statutului juridic e o aducea, în drept, orice unire contractată cu un soț plasat mai scara socială contribuiau la menținerea unor bariere solide – ar putea, de altfel, ca în final, evoluția germană să-și datoreze cea mai importantă a originalității sale tocmai unui decalaj de cu loturile sale de pământ (*tenures*) indivizibile, repartizate adevă mai multe categorii juridice, cu multitudinea de segmente în le străduia să clasifice condițiile umane, senioria germană, către 1200, rămânea foarte apropiată, de fapt, de tipul carolingian: cunță mult mai mult decât senioria franceză din același timp. Dar, idul ei, în următoarele două secole, și ea avea să se îndepărteze în ce mai

mult de acesit model. În special, reunirea dependenților în într-o singură grupă juridică a început către sfârșitul secolu-XIII-lea: în consecință, două sau trei sute de ani mai târziu de Franța. Și acolo, terminologia nouă a acționat prin împrumuturi în vocabular care amintea de sclavaj. Calificativul de „om pro (*homme propre* – *homo proprius* – *Eiqen*) t după ce îi desemna origine, mai ales pe neliberii întreținuți, ca argați (*valets de i*, pe rezervă, s-a exitfns cu încetul la mulți deținători de loturi lente (*tenanciers*), dacă erau legați, din tată în fiu, de stăpân, s-a luat obiceiul de a completa expresia prin adăugarea unui alt: „care exprima foarte clar natura personală a legăturii: printr-un paralelism cu unul dintre cele mai răspândite nume ale șerbului z, se va spune de acum înainte, din ce în ce mai frecvent: „om u prin trupul său* (*eigen von dem lipe*. Leibeigen). Natural, înestă tardivă *Leibeigenschaft* („proprietate corporală”), al cărei nu aparține erei feudale, și, Serbia franceză din secolul al XII-ferențele de mediu și de epocă au antrenat destule contraste Nu îai puțin adevărat că, o dată în plus, ne apare aici acel caracter în de arhaism care, de-a lungul aproape întregii ere feudale, pare) st trăsătura distinctivă a societății germane.

ÎN ANGLIA: VICISITUDINILE STĂRII DE VIL AN

(*VILAINAGE*)

t vechile registre funciare (*censiers*) carolingiene sunt cele care fără tăgadă, la două secole distanță, starea claselor țărănești în de la mijlocul secolului al XI-lea: e drept, împreună cu o orre mult mai puțin fermă a senioriei funciare; dar cu ocompleteoel puțin egală în sistemul legăturilor de dependență interumană.

haos, cu care nu erau obișnuiți, i-a încurcat mullb pe funcționarii continentali însărcinați de Wilhelm Cuceritorul să facă măsurătorile cadastrale ale noului său regat. împrumutată, de obicei, din Franța de Vest, terminologia ce desemnează legăturile de dependență se potrivește destul de rău cu realitatea. Câteva trăsături generale, totuși, reies cu claritate. Astfel, există sclavi autentici (*theow*), dintre care unii sunt înzestrați cu gospodării proprii (*chases*). Există fermieri dependenți (*tenanciers*), obligați la redevențe și la servicii, dar care trec drept liberi. Există, în sfârșit, „protejați” (*commenāes*), supuși unui protector, care nu se confundă neapărat cu seniorul de la care își au lotul de pământ, dacă au unul. Uneori această subordonare de la om la om este încă destul de slabă ca să poată să fie

ruptă la dorința inferiorului. Alteori, din contră, ea este indisolubilă și ereditară. Mai sunt în sfârșit – fără a avea numele respectiv – adevărați proprietari-țărani, deținători de alodii (*alleutiers*). În plus, încă alte două elemente de diferențiere coexistau cu cele precedente, fără să se suprapună în mod necesar cu ele: unul rezulta din suprafața variabilă a exploatărilor; celălalt, din supunerea la una sau alta dintre formele de jurisdicție seniorială în curs de apariție.

Cucerirea normandă, care a înlocuit aproape în întregime personalul deținătorilor de seniorii, a bulversat acest sistem social, dar și l-a simplificat. Fără îndoială, s-au menținut încă destule urme ale vechii stări: mai ales în Nord, unde am văzut în ce măsură țăranii războinici le-au dat multă bătaie de cap unor juriști obișnuiți cu o cu totul altă separare a claselor. În ansamblu însă, situația, un secol după bătălia de la Hastings, devenise foarte asemănătoare cu cea din Franța. Alături de cunoscuții *tenanciers*, care depind de un senior doar pentru că au de la el casa și pământurile, s-a văzut constituindu-se o clasă de „oameni legați” (*hommes lies, bondmen*), de „oameni prin naștere” (*hommes par naissance, nativi, niefs*), supuși personali și ereditari, considerați, din această cauză, ca lipsiți de „libertate”. Pe ei apasă obligații și incapacități, ca cele pe care le cunoaștem deja, practic neschimbate: interdicția de a deveni preoți (călugări) și de a se căsători cu persoane de altă condiție socială (*se formărier*); perceperea de către zisenior, la fiecare deces, a celui mai bun obiect, „taxa pe cap” (*le chevage*) (dar aceasta din urmă, după un obicei al cărui analog îl întâlnim în anumite locuri din Germania, nu era de obicei percepută decât dacă individul trăia în afara domeniului stăpânului său). Adăugați o curioasă taxă de protecție a bunelor moravuri, al cărei echivalent – într-atât această societate feudală avea o profundă uniformitate – se regăsește în îndepărtata Catalonie: dacă a călcat alături, fata-șerb îi plătește seniorului ei o amendă. Mult mai numeroși decât sclavii de odinioară, acești neliberi nu îi sîm asemenea nici prin genul de viață, nici prin regulile de drept care îi conduceau. Trăsătură semnificativă: spre deosebire de *theow* din epoca anglo-saxonă, familia lor, în caz de omor, participa, împreună cu seniorul, la „prețul sîngelui”. Necunoscută sclavului, solidaritatea neamului (*Ugnage*) nu i-a fost niciodată sibrăină șerbului din timpurile noi.

Asupra unui aspect, totuși, se înregistrează un contrast cu adevărat profund față de Franța. Mult mai bine decât vecinul său de pe

continent, seniorul englez remșea să-i rețină pe pământul său pe șerbii lui și chiar pe simplii săi dependenți (*tenanciers*). Motivul era că, în această țară

279

arcabil unificată, autoritatea regală av-a suficientă forță pentru a să fie căutați acei *niefs* fugari și a-i pedepsi pe cei care îi primi-Mai era de asemeni faptul că, în chiar interiorul senioriei, stăpâdispunea, pentru a-și ține în mână supușii, de o instituție ale cărei edente erau fără îndoială anglo-saxone, dar pe care primii regi norzi, preocupați să aibă o bună poliție, o reglementaseră și dezvolta Această instituție era numită *frankpledge*, ceea ce înseamnă gaarea prin cauțiune – se înțelege garantarea mutuală – a oameni

[iberi. Ea avea, într-adevăr, ca obiect stabilirea, în folosul represia unei vaste rețele de solidaritate. În acest scop, populația, pe ape întreg teritoriul englez, era împărțită în secțiuni de câte zece.

are „grupă de zece” (*dizaine, decimă*) era responsabilă, în mod se

de prezentarea în justiție a membrilor săi. La intervale determișeful fiecăreia trebuia să-i înfățișeze pe vinovați sau învinovați

atului puterilor publice, iar acesta, la rândul său, controla ca nii să nu scape din plasa astfel desfășurată. La început, toți oameaiii i fuseseră grupați în acesii sistem, excepție făcând clasele superiservitorii sau oamenii înarmați întreținuți în casa șefului, și că – aceasta, ca urmare, le servea de garant natural, și, în fine, clericiei.

foarte curând, s-a produs o serioasă transformare. Nu au mai fost strânși la *frankpledge* decât cei dependenți de seniorii, dar aici au obligați toți, fără deosebire de statut. Prin aceasta, însuși numele tuției a devenit mincinos, de vreme ce, dintre acești dependenți și nu mai erau considerați liberi: dovadă, concomitent paradoxală și rentă, a unei schimbări de sens constatată de noi și aiurea. Pe de parte, dreptul de a proceda la acele soiuri de inspecții judiciare, imposibil de exercitat de către funcționarii prea puțin numeroși, fost încredințat din ce în ce mai frecvent seniorilor înșiși, sau, mănultora dintre ei. În mâinile lor, el avea să devină un minunat insent de constrângere.

Între timp cucerirea, care imprimase senioriilor a structură atât de mică, favorizase și stabilirea unei regalități excepțional de binate. Genul de acord de delimitare care s-a încheiat între cele două

— I (seniorială și regală) explică ultimul avatar pe care l-a suferit.

Jiglia medievală, clasamentul condițiilor sociale, și chiar și noțiunile de libertate. Începând de la mijlocul secolului al XII-lea sub acțiunea dinastiilor normande apoi angevine, puterile judecătorești ale irhiei luaseră o dezvoltare extraordinară. Această rară precocitate avută totuși prețul ei. Constrânși să respecte o barieră pe care, mai târziu, statele cu o evoluție mai lentă, cum a fost Franța, nu o vor găsi de depășit, judecătorii Plantagenetilor, după unele ezitări, au reușit să se mai interpună între lordul *manorului* și oamenii săi. Nu

erăști a ar fi fost lipsiți de orice acces la tribunalele regale. Doar proce care priveau relațiile cu seniorul lor nu puteau fi aduse decât în fața acestuia sau a curții sale. Dar cauzele astfel definite îi atingeau

— Ești oameni umili în interesele lor cele mai arzătoare: povara sa

r, posesiunea și transmiterea lotului de pământ* (*la tenure*). Pe de altă parte, numărul persoanelor interesate era considerabil: căci erau

Iratt aici, împreună cu *bondmen*-ii, și cea mai mare parte a simdeținători de loturi (*les tenanciers*) care, printr-un împrumut din vocabularul francez, erau desemnați în mod obișnuit sub numele de *vilains*. Așa era trasată în interiorul societății engleze o nouă falie, a cărei importanță practică a devenit vizibilă pentru toți: de o parte, adevărații supuși ai regelui, asupra cărora se întindea, în orice ocazie, aripa protectoare a justiției sale; de cealaltă, masa țărănească, pe jumătate abandonată arbitrarului seniorial.

Or probabil niciodată nu dispăruse cu totul ideea că a fi liber însemna înainte de toate a avea dreptul la justiția publică, sclavul nefiind pasibil decât de pedeapsa dată de către stăpân. Juriștii vor spune deci, în mod subtil, că, în raport cu seniorul său, dar numai cu el (de vreme ce împotriva unor terți nimic nu-i interzicea să recurgă la jurisdicția obișnuită), țăranul *vilain* este un neliber. Opinia comună, jurisprudența chiar au văzut toate acestea doar în linii mari și cât mai simplu, începând din secolul al XIII-lea, se admite în mod curent sinonimia dintre două cuvinte, odinioară, ca și în Franța, aproape antitetice: *vilain*¹⁰ și *serf* („șerb”). Asimilare foarte gravă, pentru că nu se limita nicidecum la limbaj. Acesta nu făcea, în realitate, decât să exprime niște reprezentări vii ale colectivității. Condiția de „vilan” va fi considerată de acum înainte, și ea, ca ereditară; și, cu toate că, în masa

acestor *vilains*, o oarecare notă de inferioritate continua în mod obișnuit's; Vi separe pe descendenții vechilor *bondmen*, de altfel dintotdeauna mai puțin numeroși, se pare, decât șerbii francezi, s-a tins din ce în ce roai mult – ajutând la aceasta și omnipotența curților senioriale (*cours de manoirs*) – ca toți membrii noii clase servile să fie supuși la sarcini și la tare care odinioară nu-i apăsaseră decât ps „oamenii legați” (*hom-mes lies*).

Totuși, a-l defini pe țăranul *vilan* ca fiind omul care, în relațiile eu seniorul său, nu era jositățiabil decât de către acesta; apoi – pe rsăsură ce, grație mobilității averii funciare, statutul omului și acela al soiului au încetat, din ce în ce mai des, să mai coincidă – a defini, la rândul său, lotul de pământ dat vilanului (*la tenure en vilainage*) ca fiind acela a cărui posesie nu era protejată de curțile regale: însemna, fără îndoială, a stabili caracteristicile unei clase umane sau ale unei categorii de bunuri imobile. Dar nu însemna și a le fixa contururile. Căci mai trebuia să apară și un mijloc de a determina, printre persoane sau pământuri, pe acelea care aveau să cadă sub incidența acestei incapacități, de la care decurgea tot restul. Nimeni nu putea concepe să se orândtiiască, într-o categorie atât de disprețuită, toți indivizii care aveau un senior sau toate bunurile funciare dependente de o seniorie. Nu era suficient, nici măcar să fie excluse fiefurile cavalerești. Printre posesorii de *censives* cuprinse într-un *manor*, se găseau multe personaje de rang destul de înalt, și chiar mulți țărani a căror libertate era prea veche și prea solid atestată pentru a fi posibil să se pună laolaltă fără menajamente toți acești oameni într-o masă „servilă”. Jurisprudența a recurs deci la un criteriu pe care i l-a furnizat, și aici, moștenirea de idei sau de prejudecăți profund înrădăcinalțe în conștiința colectivă.

10 *Vilain* = locuitor al unui sat, al unei seniorii, considerat inițial liber. – trad.

281

Iw-i „... „j. v-uwa iiiuiiuti să jrrin urmare, a-i datora îi senior mult din timpul său părea să-i afecteze serios libertatea, ales atunci când sarcinile astfel impuse aparțineau acelor munci luale considerate destul de înjositoare încât erau desemnate în mod = >ni în toată Europa, sub numele simptomatic de îndeletniciri „ser”. Posedarea unui lot de vilan (*tenure en vilainage*) a fost deci aceea obliga față de senior la corvezi agricole grele – atât de grele une-încât erau aproape

arbitrare – și la alte servicii considerate ca fluid i puțin onorabile; iar oamenii care, în secolul al XIII-lea, dețineau te pământuri au constituit strămoșii clasei vilanilor. În cazurile parlare, discriminarea a fost adesea capricioasă; au existat și regiuni lape scutite. Dar principiul era găsit.

Problema concretă pe care le-a pus-o magistraților Plantageneti-coexistența unei justiții regale dezvoltată de timpuriu și a unei; ocrății funciare puternice era, ca și aceste fapte în sine, specific ezească. La fel și diferențierea dintre clasele sociale care a permis Ivarea ei, și ale cărei consecințe îndepărtate, dincolo de perioada iată, aveau să fie deosebit de grave. În schimb, concepțiile înseși; are gândirea juridică le-a pus în aplicare pentru a elabora noua a ne de servitute aparțineau patrimoniului comun al Europei feucă țăranul *vilain*, chiar liber, nu trebuia să aibă alt judecător în

1 de seniorul său era ceea ce susținea încă, în anturajul lui Lu

2 cel Sfânt, un jurist francez; și se știe, pe de altă parte, cât de a rămas ecuația libertate = justiție publică, în Germania. Că, în obligarea la anumite servicii socotite puțin onorabile sau prea! a fost considerată în mod natural ca un semn de servitute, această îngere, contrară dreptului în sens strict și pe care, ca urmare, tri-lele o combăteau, nu alimenta mai puțin, în Île-de-France, către

1200, anumite dușmăanii sătești¹¹. Dar evoluția lentă, insidioasă și a a statului francez a împiedicat ca între puterile judiciare ale ui și cele ale seniorilor să se stabilească, în final, o frontieră mar-atât de net. Cât despre noțiunea de munci dezonorante, chiar dacă ut rolul ei în delimitarea, în Franța, a clasei nobiliare, ea nu a t niciodată să înlocuiască vechile criterii ale servituții, pentru că apărut nimic care să creeze nevoia unui nou clasament al statu-Astfel cazul englez arată, cu o rară claritate, cum în sânul u «ei: am din multe puncte de vedere unică, anumite idei-forțe, cristalu-se sub acțiunea unui mediu dat, au putut ajunge la crearea sistem juridic cu totul original, în timp ce în alte părți, condițiile jurătoare le condamnau să rămână într-un stadiu, în oarecare „a, veșnic embrionar. Prin aceasta, el capătă valoarea unei veritabile de metodă.

PIERRE DE FONTAINE, CXXXVI, XXI, 8, pag. 225.

— MARC BLOCH, EIV bis, pag. 55 și urm.

CAPITOLUL AL III-LEA CĂTRE NOILE FOEME ALE REGIMULUI SENIORIAL

1. STABILIZAREA SARCINILOR IOBĂGEȘTI

Profundele transformări care, începând din secolul al XII-lea, au început să modifice raporturile de la supus la senior, aveau să se întindă pe mai mulți sute de ani. Va fi suficient să prezentăm aici felul în care instituția seniorială a ieșit din feudalitate.

Din clipa în care, inaplicabile în practică și din ce în ce mai greude în țeles, registrele funciare carolingiene căzuseră în desuetudine, viața internă a seniorilor, chiar și dintre cele mai mari și mai puțin prost administrate, amenința să nu mai cunoască alte reguli decât cele pur orale. Nimic nu împiedica, la drept vorbind, să se stabilească, pe baza unui model analog, situații ale bunurilor și reglementări mai bine adaptate condițiilor momentului. Așa au acționat, într-adevăr, anumite biserici în regiunile în care, ca în Lorena de pildă, tradiția carolingiană rămăsese deosebit de vie. Obișnuința acestor inventarii nu se va pierde niciodată. Totuși, foarte curând, atenția s-a îndreptat spre alt tip de înscris, care, neglijând descrierea pământului pentru a se preocupa de rostuirea raporturilor interumane, părea să răspundă mai exact nevoilor unui timp în care senioria devenise, cu precădere, un for de climandă. Seniorul, printr-un act autentic, fixa cutumele proprii unuia sau altuia dintre pământuri. În principiu acordate de către stăpân, acele soiuri de mici constituții locale rezultau totuși, de regulă, din tratative prealabile cu supușii. De altfel, un asemenea acord părea cu atât mai necesar cu cât textul, de cele mai multe ori, nu se limita defel la înregistrarea vechilor practici; el le modifica în anumite puncte. Așa a fost „carta” prin care, încă din 967, abatele de la Sainit-Arnoul din Metz ușura serviciile oamenilor din Morville-sur-Nied: tot așa, dar în sens invers, „pactul” prin care, către 1100, călugării din Beze, în Burgundia, le-au impus locuitorilor clauze destul de dure, înainte de a le permite reconstruirea unui sat incendiat¹. Dar până la începutul secolului al XII-lea, aceste documente au rămas foarte rare.

În schimb, începând de la această dată, diverse cauze au contribuit la înmulțirea lor. În mediile senioriale, o dorință nouă de claritate juridică asigura victoria actului scris. Până și celor umili, ca urmare a progresului în instruire, acest act scris li se părea, mai mult ca în

1 PERRIN, COLXXXV. pag. 225 și urm.; *Chronique de l'abbaye de Saint-Benigne...* ed. E. BOUGAUD și J. GARNIER, pag. 396 – 97 (1088 –

prețios. Nu că, în imensa lor majoritate, ei ar fi fost capabăii» ască singuri. Dar, dacă atâtea comunități rurale au pretins „carte” în păstrat, cu siguranță că, în vecinătatea lor imediată, se găseau Lj clerici, negustori, juriști – gata să le interpreteze aceste do-ite.

[ai ales transformările vieții sociale reclamau fixarea sarcinilor nu area lor. Aproape în toată PXiropa se desfășura o vastă acțiune Tisare a pădurilor. Cel care voia să atragă pionieri pe pământurile trebuia să le promită condiții favorabile; cel mai neînsemnat lucru – e ei îl puteau cere era de a se ști scutiți, dinainte, de orice ar-Apoi, în împrejurimi, exemplul astfel dat li se impunea curând iilor vechilor sate, amenințați altfel să-și vadă supușii cedând lairea unor pământuri mai puțin grevate de sarcini. Fără îndoială, fost o întâmplare că cele două constituții cutumiare, care votca model atâtor alte texte asemănătoare, „carta” de la Beaumor. t-uonne și cea de la Lorris, lângă Forêt d’Orléans, acordate, una comunități recente, iar cealaltă, din contra, unei așezări foarte vechi, trăsătură comună – fiind născute deopotrivă la liziera unor mari 3 împădurite –, aceea de a fi fostacompaniate, încă de la prima A, de loviturile securilor celor care defrișau. Nu este mai puțin ficativ faptul că în Lorena cuvântul *vuleneuve* („oraș nou”). a prin a desemna orice localitate, fie ea chiar milenară, care prio „cartă”. Exemplul aglomerărilor urbane a acționat în același

Supuse regimului seniorial, multe dintre ele, încă de la sfârșitul lui al XI-lea, reușiseră să câștige avantaje serioase, așternute pe nente. Povestea reușitelor lor încurajase imășe Re țărănești, iar a pe care orașele privilegiate risca să o exercite asupra lor îi fi

stăpâni să reflecteze. În sfârșit, accelerarea schimburilor econoau i-a determinat doar pe seniori să dorească anumite modificări trebuirea sarcinilor; lăsând să se scurgă ceva numerar până și; în le oamenilor simpli, ea deschidea în fața acestora noi posibilități, puțin săraci, deci mai puțin lipsiți de putere și mai puțin resemi puteau de acum înainte fie să cumpere ceea ce nu le fusese dat ață, fie să-și însușească prin luptă; căci nici pe departe nu se spune că toate concesiile senioriale ar fi fost gratuite sau accepta pură bunăvoință. Astfel, cu urcușuri și coborâșuri, a crescut ui acelor mici coduri sătești. În Franța se numeau „carte” ne ne (*cov. tumes*) sau de „libertăți” (*de*

franchises) 2. Uneori cele două

1 erau alăturate... Al doilea, fără să semnifice neapărat abolirea evoca diferitele îndulciri aduse tradiției.

arta” de cutume a fost, în Europa ultimei vârste feudale și a: are a urmat, o instituție foarte răspândită. O întâlnim, în mul-exemplare, în tot regatul Franței în Lotharingia și în regatul rles, în Germania renană, aproape în toată Italia, inclusiv regatulnd, și, în fine, pe toată întinderea Peninsulei Iberice. Cu siga-acele *poblaciones* sau *fueros* din Spania, ori *stiltuti* italiene ru sebeau doar cu numele de „cartele” (*chartes*) franceze, iar acestea.

„Ranchise – (istoric) = libertate, privilegiu de autoguvernare; Acum = i, scutiri de taxe.

— Nota trad.

Ia rândul lor, erau departe de a fi fost toate făcute după același calapod. Se observă mari diversități, după țări sau provincii, în densitatea repartiției; altele, nu mai puțin accentuate, în datele mișcării. Contemporane cu eforturile creștinilor de a repopula pământurile cucerite, cele mai vechi *poblaciones* din Sparia provin din secolul al X-lea. Pe Rinul mijlociu, primele „carte” sătești, imitate, se pare, după modele mai apusene, nu sunt anterioare anului 1300.

Totiași, oricât de importantă ar putea părea această diversitate, ea nu înseamnă mai nimic față de problema pe care o pune prezența, pe harta „libertăților” (*franchises*) rurale, a doua enorme pete albe: Anglia, pe de o parte; Germania transrenană, de cealaltă. Nu că de ambele părți, un număr relativ mare de comunități nu și-ar fi primit de la seniorii lor înscrisurile. Ci pentru că ele erau, aproape exclusiv, comunități urbane. Fără îndoială, în aproape oricare oraș medieval, cu excepția marilor metropole ale comerțului, a persistat întotdeauna ceva din viața rurală: colectivitatea își avea terenurile sale de pășunat, locuitorii își aveau ogoarele lor, pe care cei mai săraci le cultivau singuri. Simple „târguri” (*bourgs*) mai degrabă decât orașe, am spune noi astăzi despre cele mai multe dintre localitățile germane sau engleze astfel privilegiate. Nu este mai puțin adevărat că e? ea ce a hotărât, de fiecare dată, asupra atribuirii unor astfel de favoruri, a fost existența unei piețe, a unei clase de negustori și a unui corp de meșteșugari. În alte părți, în schimb, mișcarea atinsese satele propriu-zise.

Puternica structură a manorului și evoluția sa într-un sens total

favorabil arbitrarului seniorial sunt, pe cât se pare, suficiente pentru a explica faptul că Anglia nu a cunoscut „cartele” de cutume rurale. Pentru a le sluji de memorie scrisă, lorzii aveau registrele lor funciare (*censiers*) și sulurile cu sentințele curților lor de judecată; de ce ar mai fi simțit nevoia să codifice în altă formă practicile a căror mobilitate în sine putea să le permită ca, puțin câte puțin, să facă deosebit de precară posesia loturilor dependente? Să mai adăugăm că, defrișările pârând să fi fost, în insulă, relativ puțin intense, iar pe de altă parte seniorii dispunând aici de mijloace foarte eficiente pentru a-i reține pe supușii lor, una dintre cauzele care, pe continent, împinsese cel mai puternic la concesiile, aici nu a acționat deloc.

Nimic asemănător nu se întâlnea în Germania. Aici „cânta” de cutume nu a rămas o excepție decât din cauza predilecției pentru un alt procedeu de fixare a sarcinilor: acel *Weistwrrt*, pe care M. Ch.

— Ed-mond Perrin a propus, în mod ingenios, să fie numit, în franțuzește, *rapport de droits*. Păstrându-se obiceiul, în senioriile germane, să se reunească dependenții în adunări periodice, moștenitoare ale „adunărilor judiciare” (*plaid*s) carolingiene, s-a găsit comod să li se citească, cu această ocazie, dispozițiile tradiționale după care trebuiau să se conducă și la care, prin însăși prezența lor la această proclamare, ei păreau să se suprană: era un fel de anchetă cutumiară care, permanent reînnoită, semăna foarte mult, în esența sa, cu cele ale căror rezultate fuseseră consemnate în registrele funciare (*censiers*) de altă dată. Au fost stabilite astfel texte, cărora nu se renunța, de altfel, să li se adauge, din când în când, unele completări. „Raportul de drepturi” a avut ca domeniu propriu de aplicare Germania de dincolo de Rin; pe malul stâng

285

I în teritoriu de limbă franceză, s-a întins o largă zonă de tran-e care și-a împărțit-o cu „carta de cutume”. De obicei mai mi-decât aceasta din urmă, el se preta în schimb la modificări mai e făcut. Dar rezultatul fundamental, de ambele părți, era ace-u toate că au existat întotdeauna și peste tot numeroase sate de *Weistum* sau de „cartă”, cu toaltie că niciuna dintre modali-le reglementare, acolo unde ele existau, nu posedau extraordinara de a opri mersul vieții, se impune constatarea că realmente, sub unei stabilizări crescânde a relațiilor dintre supuși și stăpâni; chis, în istoria senioriilor europene, o fază nouă. „Niciun cens fie perceput, dacă nu este consemnat în scris”:

această frază din artă” din Roussillon era ca programul unei mentalități și al unei îi juridice, la fel de îndepărtate de moravurile primei perioade

TRANSFORMAREA RAPORTURILOR INTERUMANE

același timp în care viața internă a senioriilor devenea mai puimbătoare, ea se modifica, sub anumite aspecte, aproape în între-Fteducere generală a corvezilor; înlocuire, când a acestora, cândantelor în natură cu plata în bani; în sfârșit, eliminarea progresivă ce, în sistemul sarcinilor iobăgești, avea un caracter nesigur și ilător: aceste fapte se înscriu de acum înainte în toate paginile ariilor”. Birul (*la taille*), mai ales, cândva „arbitrar”, s-a extinsința ca unul fix (*abonnée*): înțelegând că s-a transformat într-o e o valoare și o periodicitate neschimbătoare. La fel, contribuțiiorate seniorului, cu ocazia sejururilor sale, evident variabile, te-a at adesea un impozit forfetar. În ciuda multiplelor variante, re-i sau locale, era clar că, din ce în ce mai mult, supusul tindea transforme într-un contribuabil, a cărui cotă să nu sufere, de la n, decât ușoare schimbări.

de altă parte, forma de dependență în care subordonarea de la om își găsisese expresia cea mai pură când dispărea, când se Eliberări (*ajjran. chissem. ents*) repetate, care uneori li se aplicau ale întregi, au redus considerabil, începând din secolul al XIII-lea, ui șerbilor francezi și italieni. Alte grupe au alunecat spre li – prin simplă desuetudine. Mai mult: acolo unde, în Franța, serai persista, a fost văzută îndepărtându-se în mod progresiv de 1 *hommage de corps*. Acesta fu conceput to>t mai puțin ca o le-personală și tot mai mult ca o inferioritate de clasă care, prin fel de contagiune, putea să treacă de la pământ la om. Au existat im încolo loturi de pământ aservite (*tenures serviles*) a căror pofăcea șerbi, dar a căror abandonare, unetari, îi elibera. Chiar și îchiul de sarcini specifice, în numeroase provincii, s-a separat. Darut criterii noi. Odinioară, nenumărați deținători de loturi (*te-rs*) fuseseră supuși la un impozit arbitrar; acum și șerbii rămași

Cartă” din Codalet, în Conflent, 1142, în B. ALART, *Privileges et titres aux franchises... de Roussillon*, vo. I, pag. 40.

În această stare au obținut fixarea lui (*l'abonnement*). De acum înainte, a plăti după voia seniorului a fost considerat ca fiind cel puțin o prezumție de serbie. Noutăți, atunci, aproape universale. În pofida originalităților sale atât de izbitoare, starea de *vilainage* englezească era ea oare altceva decât o definire a statutului prin incertitudinea

obligățiilor – corvoada fiind luată aici ca model – și prin îndatoririle legate în mod esențial de un domeniu? În vreme ce altă dată, când au existau încă alți „neliberi” decât acei *bondmen*, „legătura omului” (*le lien de l'homme*) fusese considerată ca un semn de servitute; mai apoi, calitatea de *manant*, de *vilain* a fost cea care atrăgea asupra persoanei respective această țară, iar *vilain*, prin excelență era acela care, sapsu unor servituți fără limite precise, „nu știa seara ce avea să facă a doua zi dimineața”. În Germania, unde clasa acelor „*hommes propres de corps*” * nu s-a unificat decât foarte târziu, evoluția a fost mai lentă; ceea ce nu înseamnă că până la urmă nu a avut loc, urmând linii aproape asemănătoare.

Senioria, în sine, nu are niciun drept să ia loc în cortegiul instituțiilor pe care le numim feudale. Ea coexistase, așa cum o va face și după aceea, cu un stat mai pniternic, cu relațiile clientelare mai rare și mai puțin stabile și cu o mai largă circulație a banilor. Totuși, acest mod antic de societizare a datorat condițiilor noi de viață, apărute cam din secolul al IX-lea, nu doar extinderea influenței sale asupra unei părți mult mai însemnate a populației, consolidându-și în același timp propria sa structură internă. Ca și legătura de neam (*lignage*), el a fost marcat profund de acțiunea ambianței istorice. Senioria din perioadele în care s-a dezvoltat și a existat vasalitatea a fost, înainte de toate, o colectivitate de dependenți, rând pe rând protejați, comandați și constrânși de către șeful lor, de care mulți erau atașați printr-un fel de vocație ereditară, fără legătură cu posesiunea pământului sau a locuinței. Când relațiile cu adevărat caracteristice ale feudalității și-au pierdut vigoarea, senioria s-a menținut. Dar cu caractere diferite, mai pământene, mai pur economice. Așadar, un itip de organizare socială, care aduce o tonalitate particulară în raporturile interumane, nu se manifestă numai prin noi creații; el colorează cu nuanțele sale, ca la trecerea printr-o prismă, ceea ce vine din trecut, pentru a-l transmite epocilor următoare.

— *Hommes propres de corps* – cf. explicațiilor de la pag. 276.

— Nota traci.

287

BIBLIOGRAFIE

O bibliografie a societății feudale, așa cum a fost cuprins aici studiul subieci ar impune un spațiu exagerat; și s-ar dubla inutil cu alte liste, nedând totuși t o imagine defectuoasă. Ca surse, m-am limitat

deci să indic marile inventare pe le-au întocmit erudiții. Au fost prezentate separat, în acest volum, doar prințele documente ale literaturii juridice. Cât despre lucrările istoricilor, ni s-a t că asupra aspectelor sociale care nu au fost abordate mai sus decât indimentalitate, viață religioasă, procedee de exprimare literară –, era suficit ca lectorul să fie rugat, o dată pentru totdeauna, să se raporteze la celelalte me ale colecției *l'Évolution de l'Humanité*, în care aceste profaleme sunt sau fi tratate pentru ele însele...

I. Mărturiile

§ 1. *Principalele inventare de documente*

PHAST (August), *Bibliotheca, historica medii aevi*, 2 voi... Berlin,) 75 – 96 W

IT. IUS (Max.), *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, rol., München, 1911 – 1931 (*Handbuch der Klassischen Altertumswissenift herausgg. von I. MUIJ*)₃R. II

ERWBG (Friedrich), *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, t. II, 11".

Berlin, 1928 III

bliotheca hagiographica latina antiquaeetmediaeetatis, 2 vol. et 1 vol.

supplemeat, Bruxelles, 1898 – 1911 IV

II/HANN-WAITZ, *Quellenkunde der deutschen Geschichte*, 9J ed., ip/Jg, 2 vol., 1931 – 32 rf V

3 B (Karl), *QueHenkunde der deutschen Geschichte im Mittelalter*, Berlin.

17 (*Sammlung Goschen*) VI

SEN (M.) et SCHXUTZ-KAIAENBERG (!<.), *Historiographie und \ellen der deutschen Geschichte bis 1500*, 2 edit., Ireipzig, 1914 (A.

STER, *Grundris*. 1, 7). VII

DHAUT (H.), *Handbuch der Quellenkunde zur deutschen Geschichte bis în Ausgange der Staufer*, 2 ed., 2 vol., Werl, 1906 – 09... VIII

FLEXBACH (W.), *Deutschlands Geschichtsquellen în Mittelalter bis zur itte des dreizehnten Jahrhuuderts*, t. I, 7 e ed., Berlin, 1904, t. II, ed., Berlin, 1874 IX

RTEXBACH (W.), etHOI/TZMANN (R.), *Deutschlands Geschichtsquellen*

Mittelalter. Deutsche Kaiserzeit, t. 1, fasc. 1, Berlin, 1938... X

SS (Charles), *The sources and literature of English history from the rliest times to about 1485*, 2 să ieondres, 1915 XI

B, SNH (H. Enxi), *Bibliographie de l'histoire de Belgique*, 3° ed., Bruxelles.

31 XII

IvESTER (Rafael), *Fuentes narrativas de la historia de Espaâia durante*

Edad Media, Palma, 1912 XIII

IvESTER. (Rafael), *Bibliografia de la historia de España* Gerone.

21 XIV

IINIER (Auguste), *Les sources de l'histoire de France des origines aux erres d'Italie*, 6 vol., 1901 – 1906 XV

DI (Pietro), *La storia medievale*, Rome, 1922 XVI

TERI<EY (H.), *Wegweiser durch die Literatur der Urkunden-Sammlung*, vol., Berlin, 1886 XVII

(Heari), *Bibliographis gsnerale des cartulaires français ou relatifs l'histoire de France*, 1907.,). XVIII

§ 2. *Semantică istorică și întrebuintărea diferitelor limbi*

(Fr.) *Latinitatis. Italicae medii aevi inde ab A. COL-X. – X. VI usque ad A. MD-S. – K. Îl lexicon imperfectum* dans *Archvium latinitatis medii aevi*.

t. X, 1936 XIX

BAXTER. (J.-H.), etc. *Medieval latin Word-list from British and Irish sources*, Oxford, 1934. XX

DIEFENBACH (I<.), *Glossarium latino-germemicum mediae et infimae latinitatis*, Frânefort, 1857. *Novum Glossarium*, Frânefort, 1867... XXI

DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Ed. HENSCHER".

7 vol., 1830 – 50. Reimpression, Mort, 1883 – 1887 XXII

SABEIy (E.), *Mittellateinisches Glossar*, Paderborn, 1931 XXIII

MEYER-IJJBKE (W.), *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, de ed.

Heidelberg, 1935 XXIV

KIjUGE (Friedrich), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*.

/> ed., Berlin, 1934 XXV

ÎÂURRAY (J. A. H.), *The Oxford English dictionary*, Oxford, 1888

1928. XXVI

BIOCH (Oscar) avec la collaboration de W. von WARTBURG.

Dictionnaire etimologique de la langue française, 1932 XXVII

GAMIIXSCHEG (E.), *Etymologisches Wörterbuch der franzosichen Sprache*.

Heidelberg, 1928 XXVIII

WARTBURG (W. von), *Französisches etymologisches Wörterbuch*, 1928

et suiv. (en cours de publication) XXIX

BRUNEIy (EI.), *Le latin des chartes dans Itevtte des e tudes latines*.

1925 XXX

HECK (Philippe), *Ueberset: ungsprobletnen im früheren Mittelalter*.

Tubingue, 1931 XXXI

HEGEIV (Karl), *Lateinische Wörter und deutsche Begriffe dans Neues Archiv der Gesellschaft fixr altere deutsche Geschichtskunde*, 1893 XXXII

OGLE (M.-B.), *Some aspects of mediaeval latin style dans Speculum*.

1926 XXXIII

STRECKER (Karl), *Introduction à l'étude du latin meduval, traduction*

P. VAN DE WOESTIJNE, Gând, 1933 XXXIV

TRAUBE (t), *Die lateinische Sprache des Mittelalters dans TRAUBE.*

Vorlesungen und Abhandlungen, t. II, München, 1911 XXXV

BRUNEI* (EI.), *Les preniiers exemples de l'emploi du provençal dans România*, 1922 XXXVI

JIERKEIV (Pelix), *Dos Aitfkommen der deutschen Sprache în den sta dtischen*

Kanzleien des ausgehenden Mittelalters, lieipzig, 1930 (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters, 45; XXXVII

NELIS (H.), *Les plus anciennes chartes en flamand dans Milanges d'histoire offerts a H. Pirenne*, Bruxelles, 1926, t. I...; * XXXVIII

OORBEN (H.), *Introduction de la langue vulgaire dans les documents diplomatiques en Belgique et dans les Pays-Bas dans Revue belge de philologie*, 1935 XXXIX

VANCSA (Max), *Das erste Auftreten der deutschen Sprache in der Urkunden.*

Iveipzig, 1895 (Preisschriften gekront... von der inrstlich Jablonowskischen

Gesellschaft, histor-nationalokonom. Section XXXJ XIV

1900

§ 3. *Istoriografie* (Ugo), *Le cronache italiana nel medio evo*, 1C ed., Miâsn;

GILSON (E... *Le moyen-age et l'histoire* dans GILSON, *L'esprit de la philosophie medievale*, t. II, 1932

HEISIG (Karl), *Die Geschichtsmetaphysik des Rolandliedes und ihre Vor-XJV± bis*

19 – *Societatea feudală*, vol. I

289

ohte dans *Zeitschiftfilr romanische Philologie*, t. LV, 1935... XLII

INN (Paul), *Das literarische Bilă Kariş des Grossen, vornehmlich teinischen Sohrifitum des Mittelalters* dans *Sitzungsber. der bahen Akad., Phil. -hist. Kl.*, 1934; XLIII

r I „*Chronicles and armals: a brief outline of their origin and* „Oxford, 1926 XLIV

Djilâvi (Joseph), *Die geschichtsphilosophische und kirchenpolilischenschauung Ottos von Freising. Ein Heitrag zur mittelalteruchen sgischichte.* Pnixmrg-en-Brisingau, 1906 (Studien und Darstellungen lem Gebiete der Geschichte, hgg. von H GRAUERT, IV, 2 – 3)... XLV

(Tohannes), *Grundformen hochmittelalierlicher. Geschichtsanung*, Muuick, 1935 XLVI

§ 4. *Studiul mărturiilor literare I* (Jean), *Les archaismes aparents dans la Chanson de «Raoul* XLVII

Imbrai» dans *Revue des langues rotnan.es*, 1907

(J.), *Étude sociale sur les chansons de geste*, Nykwping, 1879... XLVIII

LlâlâlH, *Die Realien imaltfranzb sischen Epos «Raont de Cambrai».*

În 1897 (*W'iossenohciftiiche Beilage zum Jahresbericht des Grh. ymnasiums*) XLIX

L (Pritz), *Die Stânde, ihr Leben und Treiben dargeslellt nach den Artus-imd Abenteuerromanen*, Marbourg, 1892 (*Augs. und Abh.*

em Gebiete der roman. Philologie, 89, 1 L

ISIA (O.), // *diritto nell'epica francese dei secoli XII e XIII dans* *fa italiana per le scienze giuridiche*, t. I, 1886 LI

II. Atitudinile mentale

§ 1. *Moduri de a simți și gândi; moravuri; instrucție*

RD (L., *Les larmes dans l'épopée*, Halle, 1903 LII

TOBR, *Die mittelalterlichen Horen und die moderne Stunden* Stutt 1892 LIII

CHE-RODIBSVENSKY, *Les poésies des Goliards*, 1931... LIV

NBR (Albert), *Kultur und Sittengeschichte der italienischen Geistes im 10. und 11. Jahrhundert*, Breslau, 1910... LV

N. (Heiarich v.), *Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung*, Stuttgart, 1887 LVI

LAITH (V. H.), *The literacy of the medieval English hinges dans* *edings of the British Academy* 1935 LVII

VINCKQ. de), *Lemouvement théologique du XIIe siècle*, 1914... LVIII

r (A. et UNGERER (Th), *Vadolefcent au cadran solaire de la Irable de Strasbourg dans* *Archives alsaciennes d'histoire de l'art*.

LIX

NS (Ch. H.), *The renaissance of the twelfth century*, Cambridge 1927 I, X

BISTER (Ad.), *Puer, iuuenis, senex: zum Verständnis der mittelalterlichen Altersbezeichnungen dans* *Papsttum und Kaisertum... Forsch.*

— *Hr dargebr.* 1926 LXI

(St. d'), *Histoire des universités françaises et étrangères*, t. I, 1933 LXII

IUS (Hélène), *Die Erziehung des Edelfräuleins im alten Frankreich nach Dichtungen des XII., XIII. und XIV. Jahrhunderts*, Halle.

(*Heihefte zur Keiisem. B*

LIMMER (Rod.), *Bildungszustände und Bildungsideen des 13. Jahrhunderts*, Mâinich, 1928

PARE (G.), BRUNET (A.), TREMBLAY (P.), *La renaissance du XIIe siècle: les écoles et l'enseignement*, 1933 (*Publications de l'Institut de études médiévales d'Ottawa*, 3)

RASHDALL (H.), *The Universities of Europe in the middle ages*, 2e ed.

par P.M. POWICKB et A.B. EMDEN, 3 vol., Oxford, 1936... SASS (Johana), *Zur Kulturund Sittengeschichte der sâchsischen Kaisttiet*, Berlin, 1892

SDSSMILCH >Hans), *Die lateinis. le Vagantenpoesie des 12. und 13. Tahrhunderts als Kulturerscheinung*, Leipzig, 1917 (Beiträge zur Kulfurgesch. des Mittelalters und der Renaissance, 25)

LXV LXVI LXVII

LXVIII

§ 2... *Terorile*” anului O Mie

BURR (G. L.), *The year 1.000 dans American Histor. Revkw*, 1900
– 01 BICKBN (H. von), *Die Legende von der Erwartung der Weltuntergang aud der Wiederkehr Christi im Jahre 1.000 dans Forschungen zur deutschen*

Gesck., t. XXIII, 1883

BRMINI (Filippo), *La fine del mondo nell’anno miile e îi pensiero*
ăi

Qdane di Cluny dans Studieri zur lateinischeu Dichtung des Mittelalters, Ehrengabe fur K. Strecker, Dresde, 1931 (Schriftenreihe der Histor. Vierteljahrschrift, 1)

GRUND (Karl), *Die Anschâuungen des Radulfus Glaber în seine Histoien*.

Greifswald, 1910

ORSÎ (P.), *L’anno miile daus Rivista storica italiana*, IV, 1887... Kf
«AI>jb (dom François), *Les pre tendues terreurs de Van miile dans Revue*

4 «s *questions historiques*, t. XIII, 1873

WADSTEIN (Ernst), *Die eschatologische Idee gruppe: Antichrist-Weltsabhat-Weltende und Weltgencht*, Leipzig, 1896

LXIX LXX

LXXI

LXXII LXXIII

LXXIV LXXV

III. Principalele istorii generale

§ 1. *Europa*

BARBAGALLO (Corrado), *Îl medio evo*, Turin, 1935 LXXVI

CALMETTE (Joseph), *Le monde feodal*, s. d. (Clio, 4) LXXVII

The Cambridge Medieval history, 8 vol., Cambridge, 1911 – 1936

LXXVIII

CA & TELLIERI (Alexander), *Weltgeschichte als Machtgeschichte*: 382 – 911.

Die Zeit der Reichsgründungen.

— *Die Weltstellung des deutschen Reiches*, 911 – 1047, 2 vol., Mäinich, 1927 et 1932 LXXIX

BAST (Gordon), *An historical geography of Europe*, Londres, 1935... LXXX

GLOT-Z (G.), *Histoire générale: Histoire du moyen âge*, t. I, *Les destinées de l'Empire en Occident*, par P. LOT, Chr. PFISTER, P.L. GANSHOP.

1928 – 1935 – T. II. *L'Europe occidentale de 888 à 1125*, par A.

FLICHE, 1930. – T. IV, 2, *L'essor des États d'Occident*, par Ch.

KBTIT-DUTAILLIS et P. GUIXARD, 1937 LXXXI

HA. SCHINS (Ch. H.), *The Normans in European history*, Boston, 1915... LXXXII

PIKJÂNXE (Henri), *Histoire de l'Europe des invasions au XVI siècle*.

183 & LXXXIII

(G.), *Il medio evo*, Florence [1926]... LXXXIV

291

§ 2. *Istorie nationale sau – pe domnii II*) T (Bruno), *Handbuch der deutschen Geschichte*, t. I, „ed., în 1930

der deutschen Geschichte, Berlin, depuis 1862 (Pour le détail.

4 HLMANN-WAITZ, n° V)

(Karl), *Herrschergestalten des deutschen Mittelalters*, Leipzig

CHT (Karl), *Deutsche Geschichte*, t. I et III, Berlin, 1892 – 93.

(Johannes), *Deutsche Geschichte. Urzeit, Bauerntum und Aristokratie um 1100*, Berlin, 1934 – JS (Max.), *Deutsche Geschichte unter den sächsischen und salischen Königen*, Stuttgart, 1889

LIERI (Al.), *Kaiser Otto II. dans Beiträge zur thüringischen und hessischen Geschichte, Festschrift für O. Dobenecker*, 1929

LJERI (A.), *Otto III, Kaiser der Römer dans Judeich-Festschrift* 1929

A. AK (Menno), *Kaiser Otto III*, Amsterdam, 1928

(Karl), *Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer*, 3 ed., Leipzig

V.) et POOLY (R. It.), *The political history of England*, t. I, 6, par Th. HODGKIN, Londres, 1920: t. II, 1066 – 1216, par. DAMS, 1905; t. III,

1216 – 1377, par T.F. TOUT, 1905...). – W. C.), *A history of England*, t. I, *Before the Norman Con-* par C.W. OMAN, Londres, 1910; t. II, *Under the Normans igevins*, par H.W.C. DA VIS, 1905

(J. H.), *The fmndations of England C.B.C. 55, A.D. 1154*) Londres, 1890.

— *The Angevin Empire, 1154 – 1216*, 1903.

— *The f the constitution*, 1908

N (R. H.), *A history of the Anglo-Saxons*, 2. voi., Oxford.

A.), *Alfred the Great*, iKmdres, 1915

! R (Charles), *The life and Urne of Alfred the Great.*, Oxford, 1902

(Iv. M.), *Canute the Great*, New York, 1912

(F, M.), *William the Conqneror and the rule of the Normans*, i, 1908

E (K.), *Richard the Lion Heart*, Londres, 1924

B (Henri), *Histoire de Belgique*, t. I, de ed., Bruxelles, 1929. DIN (René), *Le royaume de Bourgogne (888 – 1038)*, 1907

h. Ec. Hautes Études, Se histor. 163)

IA (R), *Historia de España y de la civilización española*, 1.1

ed., Barcelone, 1928 – 29

RUROS Y BORBTTA (ANTONIO), *Historia de España y sã ia en la historia universal*, t. II, Barcelone, 1920

FOCH I TORRES, LAUER (Ph.), D'OLWER (Nicolau), [CADAFAALCH, *La Catalogne à l'époque romane*, Paris, 1932

site de Paris, Bibliotheqe d'art catalan, II)

(E.), *Histoire de France*, t. II, 1 (C. BAYET, C. PFISTER, ÎNCLAUSZ), t. II, 2 et III, 1 (A. LUCHAIRE), t. III, 2

LANGI<OIS), 1901 – 1903

TBIN (K. von), *Geschichte des Franzijischen Königtums unter 'n Kapetinger I. Der Kampf der Robertiner und Karolinger.*

E.), *Eudes, comte de Paris et roi de France*, 1893 (*Bibliothèque utes Études*, Se histor., 99)

A.), *Charles le Simple*, 1899 (*Bibliothèque Ec. Hautes Études*, or., 124)

(Ph.), *Robert I'r et Raoul de Bourgogne*, 1910

(Ph...), *Le regne de Louis IV d'Outre-Mer*, 1900 (*Bibliothèque utes Études*, Se histor., 127)

UXKV

IyXXXVI

I, xxxyii

LXXJCIX

XC XCI

XCII XCIII

XCIV

xev

XCVII

xevin xene e

CI

cri cur civ ev cyi cvir.

CXIII

CIX

ex

CXI

exir exrn ex Tv

Ikot (Ferdinand), *T, es derniers Carolingiens*, 1891
Bibhotheque]5 c.

tiautes Études, Se *histor.*, 87) CXV

I, OT (Ferdiaand, *Études sur le regne de Hugues Capet*, 1903
(*BibliothstJue Ec. Hautes Études*, Se, *histor.*, n° 147) CXVI

PFISTER (C.), *Études sur le regne de JRobert le Pieus*, 1885
(*Bibliolhe que*

Ec Hautes Études, Se *histor.*, 64) CXVII

FIJCHE (Augustin), *Le regne de Philippe!*", 1912 CXVIII

LUGHAIRE (Achille), *Louis VI le Gros*. 1890 CXIX

CAUTEI/LIERI (AL), *Philipp II-August*, I, ei pzig, 1899 – 1922...

CXX

PETIT-DUTAI/IIS (Ch.), *étude snla vie et le regne de Louis VIII*.

1894 CXXI

CASPAR. (Brich), Roger II (1101 – 1154) und die Grundung ier
normannisch-sicilischen Monarchie, Innsbruck, 1904 CXXII

CHALAXDON (F.), *Histoire de la domination normande en Italie
et en*

Sicile, 2 vol., 1907 CXXIII

MONTI (G. M.), *Îl mezzogiorno d'Italia nel medio evo*, Bari,
1930... CXXIV

PONTIBRI (E.), I<EICHT (P. S) etc, *Îl regno normanno*, Milan,
1932. CXXV

- POUPÂRMN (R.), *Le royaume de Provence sous les Carolingiens*, 1901
 (Biblioth, Ec. Hautes Études, Se histor. 131). CXXVI
- PAK. ISOT (B...), *Le royaume de Lorraine sous les Carolingiens* (843 – 923 j 1599
 IV. Structuri juridice și politice
 § 1. Principalele surse juridice
Capitularia regum Francorum, ea. A. BORBTIUS et V. KRAUSE. Sâanovre, 1883 – 1897 (Mon. Germ., in4°) CXXVII
Frimidae merowingiei et Karolini aevi, ed JC. ZEUMER, Haaovre, 1886
 (Mon. Germ., ia-4°) CXXIX
Sacksenspiegel, ed. K.A. ECKHARDT, Hanovre, 1933 (Mo». Germ. Foutes iuris germanici, Nova series) CXXX
 ATTBNBOROUGH (F. X.), *The laws of the earliest English Kings*. Cambridge, 1922 CXXXI
 UEBBRMANN (F.), *Die Gesetze aer Angelsachsen*, 3 vol., Halle. 1963 – 1916 CXXXII
 ROBERTSON (A. J.), *The laws of the kings of England front Edmund Io Henry I*, Cambridge, 1925... CXXXIII
 BliACTON, *De legibus et consitetudinibus Angliae*, ed. G.-E. WOODBINE, lă. 2 vol., New-Haven (U. S.) 1915 – 1932 (Yale Hist. Publ. Ms. III);
 TWISS, 6 vol., Londres, 1878 – 83 (Rolls Series) CXXXIV
 Gâx At<? VII, X „De legibus et consuetudinibus regni Angliae, ed. G. E. WOODBINE, New-Haven (U. S.), 1932 (Yale Historical Publicațicms. Manuscripts, XIII) CXXXV
 I «Conseil de Pierre de Fontaines, ed. A.-J. MARNIER, 1886... CXXXVI
 I se Établissements de Saint-Louis, ed. P. VIOLLET, 4 vol., 1881 – 1886
 (Soc. de VHist. de France) CXXXVII
 FOBS. GOUS (J.) et BEZIN (G. de), *Les Fors de Bigorre*. Bagnères. 1901” (Travaux sur l'histoite du droit meridional, fasc. 1)

CXXXVIII

PHIL, IPPE DE BEAUMANOIR, *Coutumes de Beauvaisis*, ed. A. SAL

2 vol., 1899 – 1900 (*Collection de textes pour servir à l'étude...*

Historique) CXXXIX

(Joseph), *Coutumiers de Normandie*, 2 vol., Rouen, 1881 – 1903 CXL

MUMOZ-ROMERO (T.), *Colección de fueros municipales y cartas pueblas de los reinos de Castilla, León, Corona de Aragón y Navarra*, t. I.

293

1847

de Barcelona, editats amb una introducció per R. D'ABADAL
STAL. S. i F. VAM, S. TABERNER, Barcelona, 1913 (*Textes de*
C200CI.

tala, I)

(Jean), *Notes sur le droit savant au moyen âge dans l'histoire de droit*, 1906 (*traité des hommages de J. de Blanot*) UME
DURÂND. *Speculum judiciale*. (le texte, composé entre

CXI. IV

existait

1276, a été plusieurs fois imprimé)

FN (Karl), *Das Langobardische Lehnrecht* (*Handschriften, Textzeug, alte und neue Textausgaben nebst den capitula extraordinaria*-Gottingen, 1896

Em.), *Veber neuere Editionen juristischer Schriften des Mittelalters*
Zeitschrift der Savigny Stiftung. G. A, 1900 (*sur les Summae du XIII*
siècle)

Principalele lucrări asupra istoriei instituțiilor și a dreptului.

(Binst), *Mittelalterliche Verfassungsgeschichte: deutsche und sächsische Geschichte vom 9. bis zum 14. Jahrhundert*, 2 vol., Leipzig.

(Georg. v.), *Der deutsche Staat des Mittelalters*, t. I, Leipzig, 1914

(Georg v.), *Vom Mittelalter zur Neuzeit*, Leipzig, 1924 (*Wissenschaft und Bildung*, 198)

R (Heinrich), *Deutsche Rechtsgeschichte*, 2 vol., 2^a ed., Leipzig. 1928 etc.

N (F.), *Der deutsche Staat des Mittelalters*, Leipzig, 1918...

— EI, 1

(Walter), *Das Werk des Kanzlers Gislebert von Mons besonders*

issungsgeschichtliche Quelle beirachtet, Königsberg, 1888 EI (R.),
 Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 6^e ed.
 922...
 G.), *Deutsche Verfassungsgeschichte*, t. I a VI eu 2 ed. Berlin.
 896; t. VII et VIII, Kiel, 1876 – 78 cã ÎV
 K (H. M.), *The origin of the English nation*, Cambridge, 1924 CK
 (H.-M.), *Studies in Anglo-Saxon Institutions*, Cambridge.
 ORI (W. S.), *A history of English law*, t. I, II et III, 3 ed.
 1923 CIAÂI
 E (J. E. A.), *The constitutional history of medieval England*.
 1937 CLVIII
 «D (F. W.), *Lomesday Book and Beyond*, Cambridge, 1921... Cljfx
 l (Frederick) et MAITLAND (F. W.), *The history of English:*
are the time of Edward I, 2 vol., Cambridge, 1898... CtX
 (F.), *The land laws*, 3 r ^{id.}, Londres, 1896 CT, XI
 (William), *Histoire constitutionnelle de l'Angleterre*, trad. par:
 — DuTAILLIS et G. LEFEBVRE, 3 vol, 1907 – 1927
 fes additionnelles par les traducteurs)
 I, DQFF (p.), *English society in the deventh century* Oxford, IRROS
 (H. da), *Historia da administração pública em Portugal dos XII A XV*, 2
 vol., Lisbonne, 1885 – 86 (beaucoup de renseignements aussi sur le Leon et la
 Castille) CLXIV
 Ernst), *Historia de las instituciones sociales y políticas de...*
y Portugal durante los siglos V a A /K, 2 vol., Madrid, 1925 – 26
 CI, XV
 Umiân) et GAUVÔ (Alfonso García), *Manual de historia del*
español, Madrid, 1925 CLXVI
 — ALBORNOZ (EI.), *Conferencias en la Argentina* dans *Anuario,*
ia del derecho español, 1933 CLXVII
 AI, BORNOS (EI.), *La potestad real y los señoríos en Asturias.*
Castilla dans *Revista de Archivos*, 3e serie, XXXI, 1914... CLXVIII
 (Robert), *La coutume de Normandie*, *Histoire externe*, 1935... C1,
 XÂX
 (Emile), *Histoire générale du droit français public et privé*, 2 vol.
 1926 – 1929
 JJSSCBIN (A.), *Coats armementaire d'histoire du droit français*, 14 a.
 1921
 FljACH (J.), *Les origines de l'ancienne France*, 4 vol., 1886 – 1917...

FUSTEI» DE COULANGES, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, 6 vol., 1888 – 1892...

HASKINS (Ch. H.), *Norman institutions*, Cambridge (Mass.), 1918
(*Harvard Historical Studies*, XXIV;

KlBKB (Fritz), *Verfassungsgeschichte der Provence seit der Ostgothenherrschaft bis zur Errichtung der Konsulate 510 – 1200*),
Leipzig.

1900

LUCHAIRE (Achille), *Manuel des institutions françaises. Préface de*
des
Capétiens directs, 1892

OLIVIER-MARTIN, *Histoire de la coutume de la prévôté et*
vicomté de
Paris, 3 vol., 1922 – 1930

ROGE (Pierre), *Les anciens fiefs de Béarn*, Toulouse, 1907

VIOLLET (Paul), *Histoire des institutions politiques et*
administratives de la France, 3 vol., 1890 – 1903

BASTA (E.), *Fonti, legislazione e scienza giuridica della caduta*
dell'imperatore al secolo XV, Milan 1923 (*Storia del diritto italiano...*
di
P. GIUDICE)

FLICKER (J.) *Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens*,
4 vol.
Leipzig, 1868 – 74

LEBECHT (P. S.), *Ricerche sul diritto privato nei documenti*
premeriani.
2 vol., Rome, 1914 – 1922

MAYBACH (Bismarck), *Italienische Verfassungsgeschichte von der*
Gothenzeit zur
Zunft Herrschaft, 2 vol., Leipzig, 1900

SAVIOLLI (G.), *Storia del diritto italiano*, 8 «d», Turin, 1921...

SOLMI (A.), *Storia del diritto italiano*, 3* <§d., Milan, 1930

JAMISON (E.), *The Norman administration, of Apulia and Capua*
dans
Papers of the Irish School at Rome, VI, 1913

NIE & B (Hans), *Die Gesetzgebung der normannischen Dynastie*
im regnum
Sicilie, Halle, 1910... \...

EI. XX

CLXXI

CIXXÂII

EI. XXV

CtXXVI

CX. XXVII d, XXVIII

CLXXIX

EI. XXX

CLXXXI

EI. XXXII

C1, XXXIV CtXXSV

OCXXXVI

§ 3, *Mentalitatea juridică și învățământul juridic*

N (E.), *Le droit romain à la Curia regis* dans *Mdianges Fitting*, t. I, Montpellier, 1907 (Compte-rendu par j. ACHER, *Rev. ginirale de droit*, XXXII, 1908) CMOCXVIII

BBSTA (E.), *i: opera d'Irnerio*, Turin, 1910 CI<XXXIX

BRIB (S.), *Die Lekre vom Gewohnheistrecht, I: Geschichtliche Grundlegung*.

Breslau, 1899 CXC

CHIAPPEIJI (L.), *Recherches sur l'état des études de droit romain en*

Toscane au XI siècle dans *Nouv. Revue histor. de droit*, 1896... CXCI

CONRAT (Max), *Die. Quellen und Literatur des Romiscken Rechts im früher & n Mittelalter*, Ieeipzig, 1891 CXCII

FLACH (J.), *Études critiques sur l'histoire du droit roman au moyen âge*.

1890 CXC – în

FOUS. NIER (P.), *l'Église et le droit romain au XIII sitele* dans *Nouv.*

Reține historique de droit, 1890... CXCIV

GARAUD (Marcel), *Le droit romain dans les chartes poitevines du IX au*

Xle siècle dans *Sull. de la Soc. des Antiquaires de VOuest*, 1925... CXCv

GOETZ (W.), *Das Wiederaufleben des rb mischen Rechts im 12. Jahrhundert* dans *Archiv fur Kulturgeschichte* 1912 CXCVI

MISYNIAIV (E.), *Note un la formation de la thiorie du domaine.*
divise...
du XII au XIV sticle dans MHanges Fitting, t. II, Montpellier.
 1908 CXC VII
 (E.), *Remarques sur la reaction populaire contre l'invasion du*
romain en France aux XII et XIII siècles dans Melanges Chaba
 29 – 5
 te-au Briaugen, 1907 CXC VII1
 IVIBR-MARTIN (Pr.), *Le r0* de France et les mauvaises coutumes*
 dans
ei tschrift der Savigny Stiftung, G.A., 1938 CXCIX
 STOGRA DOFB (P). *Roman Latv în medieval Europe, 2 ed., Oxford.*
 929 CC
 (R.), *De la coutume dans le droit canonique, 1928... CCI*
 § 4. *Ideile politice*
 X (R. W. et A. J.), *A history of medieval political theory in the*
Test., t. I a III, Londres, 1903 – 1915
 VIPF (Alois), *Sacrum imperium: Geschichts-und*
Staatsphilosophie des
Httelalters und der politischen Renaissance, Mâinich, 1929
 R.N. (Pritz), *Recht und Verfassung în Mittelalter dans Historische*
Zeithrift, 1919...
 CCII
 cein
 CCIV
 V. *Ultimele invazii*
 § 1. *Generalități*
 (Perdiaand), *Xies invasions barbares et le peuplement it l'Europe.*
 \roductum à l'intelligence des derniers traites de paix, 1, voi „1937.
 cev
 § 2. *Sarazinii în Alpi și Italia peninsulară*

RAT (Eug.), *Les Sarrasins en Provence dans Les*
Bouches-du-Rhdm.
cyclopedie departamentale, 1924
 3 UCHB (R.), *Les ide es actuelles sur les Sarrasins dans les Alpes*
 dans *oue de geographie alpine, 1931*
 IUCCO (Carlo B.), */ Sarraceni nelle Alpi Occidentali dans*

Biblioteca

a Societa storica subalpina, t. XXXII, 1908

ZB (O.), *Das Bündnis gegen den Sarazenen vom Jahre 913* dans *Quellen und Forschungen zur italienischen Geschichte*, t. XIX, 1927.

CCVI

CCVII

CCVIII;

CCIX

§ 3. Ungarn

3 STGBR (Max), *Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des dritten Jahrhunderts*, t. I, I, Leipzig, 1858

(G.), *Der Ungarntribut unter Heinrich I.* dans *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, t. XX, 1899

CO (E.), *Influences turciques sur l'évolution de l'art militaire des - s, des Romains et des Byzantins* dans *Byzantion*, 1935 et 1937... Y

(Z.), *Die ungarische Ortsnamenforschung* dans *Zeitschrift für Namenforschung*, 1935

DIN (R. P.), *Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte*, Vienne.

!

ICH (Rudolf), *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*, Berlin.

I (Ebenroth's Histor. Studien, 74)

RTNEY (C. A.), *The Magyars in the ninth century*, Cambridge, 1930, traduit par G. MORAVSIK, dans *Byzantinische Zeitschrift*.

!)

ZAXIT (Heinrich), *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden* in 1882

UART (J.) *Östereuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig.

CCX

CCXI

CCXII

CCXIII

CCXIV

CCXV

CCXVI CCXVII

1903 CCXVIII

SAUVAGEOT (A.). *L'origine du peuple hongrois* dans *Revue des études hongroises*, t. II, 1924 CCXIX

«SCHONBATZ (Herbert), *Die Kennzeichen der byzantinischen*

Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme.

Berlin, 1922 CCXX

ZBBSTYEN (Charles C.S.), *L'arc et la fleche des Hongrois* dans *Nouvelle*

Revue de Hongrie, t. U, 1934 CCXXI

STBINACKER (Harold), *Ueber Stand und Aufgabe der ungarischen Verfassungsgeschichte* dans *Mitteilunge*" des *Instituts für oesterr. Geschichtsforschung*, t. XVIII, 1907 CCXXtI

SZINNYEI, *Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Vrhullur*, 2 gd...

Berlin, 1923... –... CCXXIII

ZICHV (Rtienne), *L'origine du peuple hongrois* dans *Revue des études hongroises*, t. I, 1923, CC XXIV

§ 4. *Scandinavii în general și invaziile lor*

ARB₄IAK (Holger) et STENBBRGER (Månen), *Vikingari Västerled* (Les Vikings sur les routes de l'Ouest), Stockholm, 1935 CCXXV

BUGGB (Alexander), *The Norse settlements in the British Islands* dans

Transactions of the Royal Historical Society, 1321 CCXXVI

BUGGE (Alexander), *Die Wikinger: Bilder aus der nordischen Vergangenheit*, Halle, 1906, CCXXVII

CI/APHAM (J. H.), *The horsing of the Danes* dans *English Historical Review*, 1910 CCXXVHI

CCHAINGWOOD (W. G.), *Scandinavian Britain*, I, Londres, 1908... CCXXIX

CURTIS (E.), *The English and Ostmen in Ireland* dans *English Historical*

Review, 1908 CCXXX

DARUNGTON (R. R.), *The last phase of Anglo-Saxon history* dans *Hisun-y*, 1937 CCXSXI

FAIIK (H.), *Altnordisches Seewesen* dans *Wörter und Sachen*, t. IV.

1912 CCXXXII

GARA UD (Marcel), *Les invasions des Normands en Poitou et leurs conséquences* dans *Rev. historique*, t. CI<XXX, 1937 CCXXXIII

GOSSES (I. H.), *Deensche Heerschappijen in Friesland gedurende den Noormannentijd* dans *Mededeelingen der koninklijke Akademie van*

Wetenschappen, Afd. Letterhunde, Dee! 56, Serie B, 1923 CCXXXIV
 HOPMEISTER (A.), *Ein angeblicher Normannenzug ins Mittelmeer um 825 dans Historische Aufsätze K. Zeumer dargebracht, Weimar, 1909. CCXXXV*
 JACOBSEN fWs), *Les Vikings suivant les inscriptions runniques du Danemark dans Revue Historique, t. CLVIII, 1938 CCXXXVI*
 JORANSON (Binar), *The Danegeld in France, Rock-Island, 1923 (Augustana Library Publ., 10) CCXXXVII*
 KBNDRIK (T. D.), *A history of the Vikings, Londres, 1930... CCXXXVII*
 I<OT (F.), *La grande invasioti normande de 856 – 562 dans Bibliothèque de l'École des Chartes, 1908 CCXXXIX*
 I<OT (P.), *La Loire, l'Aquitaine et la Seine de 826 a 866 Bibliothique de l'École de Chartes, 1915 CCXI.*
 — (P-i, L", mjiislere in: o, in: i pille pir les Normands en 845, dans L Bibliothèque de l'École des Chartes, 1909. CCXT, I
 MONTEI/IUS (Oskar), *Kulturgeschichte Schwedens von der altesten Zeiten bis zum elften Jahrhundert, Leipzig, 1906 CCXIdl*
 MONTBUUS (Oskar), *Sverige och Vikingafäderna. västemt (ta Suede et les expeditions des Vikings vers l'Ouest) dans Antihvarish Tidskrift, t. XXI, 2 cexi/in*
 NORDENSTRENG (Rolf), *Die Ziige der Wikinger, trad. L, MEYN. 1925 CC XLIV*
 (Charles W. C.), *The danish kingdom of York dans The Archaeo gical joumai, t. – vei, iyj «CCXXV*
 LIK (Axei), *Viking Civilization, I/ondres, 1930... CGXLVI*
 JLSBN (P.), *Studieri zur Wikingerkultur, Neumttntster, 1933... CCXI» VII*
 ÎXTOUF (Henri), *IZtude critique sur Dudon de Saint-Quentin, 1916... CGXI/VTII*
 ÎNTOUT (Henri), *Essai sur les origines et la formation du duche de – ... ortnandie, Caen, 1911... CCXUX*
 TEIvIG (Haakon), *Les origines des invasions des Normands (Bergens... useums Arbog, Historisk-antikvarisk rekke. nr. 1) ... CCI.*

ÎTELIG (Haakon), *Prehistoire de la Norvige*, Oslo, 1926
 (Institutlet;
 sammenlignende Kulturforskning, Serie A, t. V) ... – CCX, I
 BNSTRUP (J.), *Normandiets Historie under de syv forste Hertuger
 1 – 1066* (avec un resume en fraucais) dans *Mémoires de
 VAcademie*":
*vale des science et des lettres de Danetnark, T Serie, Sections des
 Lettres*
 V, n° 1, 1925 CCUI
 BNSTRUP (J.), *Normannerne*, 4 vol., Copenhague, 1876 – 1882 (I
 (e ne I partiellement traduit sous le titre *d fttudes preliminaires pom vir
 à l'histoire des Normands* dans *Bullet. Soc. Antiquaires Normdie*, t. V et
 a part, 1881): „CCWII
 DBR. UNDBN, *Les Normands a Louvain* dans *Revue historique*, t.
 [XIV, 1917.
 BL (W.), *Die Normannen und das fränkische Reich bis zur
 Grimditng*” –:
Normandie (799 – 911), Heidelberg, 1906... y
 BL (Walther), *Handelsverkehr, Städtewesen cånd
 Staatenbildungân*”.
rdenropa im frukeren Mittelalter dans *Zeitschrift der Gesellschaft
 filr*
Ikunde zu Berlin, 1931... CCXVI
 Bit (Walther), *Wik-Orte und Wikinger: cine Studie zu den Anfäng
 ei i germanischen Städtewesens* dans *Hansische Geschichtsblätter*. 1935.
 CCI*VII
 STEIN, *Le mot viking*, dans *MUanges de philologie offerts a M
 Ian Vişing*, 1925 CCĬ» VIII
 § 5. *Convertirea Norăului*
 JSON (E. N.), *Adalbert of Hamburg-Bremen* dans *Speculum*, 1934
 RBR (Konrad), *Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum
 istentume*, 2 vol., Mfinich, 1855 – 1856
 BĂU (B. de), *Saint Anschaire, leouvain*, 1930
 tell JLER (B.), *Hamburg-Bremen und Nordwest-Europa von 9. bis
 Jahrh., lipzig*, 1918
 ceux
 CCI/X
 ceixi

CCI. XII

§ 6. *Urme și rezultate ale invaziilor scandinave.*

ÎRSON (Olaf S.), *The english hundred-names*, Tund, 1934...

TOAL (Viggo), *Le normand et la langue des Vikings dans Normia*, 1930

ILIV (B.), *How long did the Scandinavian language survive în England's A grammatical miscellany offered to O. Jespersen*, Copenhagen, ivl/Iv (E.), *Scandinavians and Celts in the North-West of England*, d, 1918 (Lunds Universitets Arsskrift, N, P, Afd. 1, Bd. 14).

4.1/1/ (E.), *The scandinavian element dans A. MAWER et F. W.*

<MON, *Introduction to the survey of English Place-Names*, Part. ambridge, 1929

IXI, (E.), *xhe scandinavian element dans H.C. DARBY, An rical geography of England*, Cambridge, 1936

UBI/I/I, *La colonisation normande dans le departament de la Manche*

< *Revue de Cherbourg*, 1907 et suiv

N (O.), *Growth and structure of the english language*, T ed...

CCI/XIII CCI/XIV

ceixv

CCLXVI

CCLXIX

Lpg, 1933

TORIST (Ch.), *Les noms de lieu d'origine non romane et la colonisation gérmanique et scandinave en Normandie dans Congres du milunaire de la Normandie*, Rouen, 1912, t. II, et (developpe) a part, 1913

LINDKVIST, *Middle English Place-Names of Scandinavian origin.*

Upsal, 1912

LOT (Ferdinand), *De l'origine et de la signification historique des noms de lieux en-ville et en-court dans România 1933* (Cf. MARC BI<OCH.

Reflexions d'un *historien sur quelques travaux de toponymie dans*

Annales d'histoire économique, t. V", 1934)

MAWER (A.), *Problems of Place-Name study*, Cambridge, 1929...

MAWBR (A.), *The scandinavian settlements în England as reflected în*

English Place-Natrics dans *Acta Philologica Scandinavica*, t. VII.
 1932 – 33
 PRENTOUT (H.), *Le role de la Normar. die dans l'histoire dans*
Rev. historique, t. CLX, 1929
 STIBTELIG (H.), *Vikingeminneri Vest Europa* (Les souvenirs
 archologiques des Vikings dans l'Europe Occidentale), C» lo, 1933
 (Instituiei for sammenhgnende kulturforhsning, A, XVI)
 SION (Jules), *Les paysans de la Normandie Orientale*, 1908
 ȘIOGREN (A.), *Le genre des mots d'emprunt norrois en normand*,
 dans
România, 1928
 STENTON (F. M.), *The Danes ia England dans History*, 1920 –
 21...
 STENTON (F. M.), *The Danes în England dans Proceedings of the*
Bristish
Academy, t. XIII, J927.
 CCLXXI
 CCLXXHI
 CCLXXV CCLXXVI
 CCLXXVII CCLXXVIII
 CCXXXX CCLXXXI
 VI. Lejjăturile de sânyc
 Ș.1. Generalități; solidaritate criminală
 ROEDER (Fritz), *Die Familie bei der Angelsachen*, Teii I, Halle,
 1899
 (Studien zur englischen Philologie, IV) ...
 BRUNNER (Heinrich), *Sippe und Wergeld in der niederdeutschen*
Rechten dans BRUNNER, *Abhandlungen zur Rechtsg eschichte*, t. 1,
 Weimar.
 1931 (pre? cbdemment *Zeitschr. der Sapigny-St.*, G.A., III)
 CATTIBR (F.), *La guerre privire dans le comfă de Hainaut dans*
Annales de la FăcuTU de philosophie de Bruxelles, t. I, 1889 – 90
 DUBOlă (Pierre), *Les asseurements. an XIII siècle dansnos villes*
 du
Nord, 1900
 ESPINAS (G.), *Les guerres familiales dans la commune de Douai*
 aux

XIV et XIII siècles dans *Nouv. Revue historique de droit*, 1900
FRAUENSTADT (Paul), *Blutrache und Todtschlagsiihne im deutschen Mittelalter*, Leipzig, 1881

HINOJOSA (Eduardo de), *Das germanische Element im spanischen Rechte* dans *Zeitschrift der Savigny-Stiftung*, G.A., 1910
tilă (R.), *Gelobter und geboten ei Friede im deutschen Mittelalter* dans *vi-itsch Hlt der Savigny-Stiftung*, G.A., 1912...

PETIT-DUTAILUS (Ch.), *Documents nouveaux sur les moeurs populaires fi le droit de vengeance dans les Pays-Bas du XV siècle*, 1908
(avec bibliographie)

PHILL – pottă (Bertha Surtees), *Kindred and clan in the middle ages and after: a study in the sociology of the Teutonic races*, Cambridge.
Vat i-am bridge Archaeological and Ethnological Series)

AI<AT (G.), *Poursuite privee et composition pecuniaire dans l'ancienne Bourgogne*, Dijon, 1907

VAN KEMPEN (Georges) *De la composition pour homicide d'apris la*

Loi Salique. Son maintien dans les Coutumes de Saint-Omer jusqu'à la fin du XVI siècle, Saint-Omer, 1902

(Cari), *Das Friedegebot: ein Beitrag zur Geschichte des deutschen*
CCLXXXIII

CCI. XXXIV

CCI/XXXV

CCLXXXVI

CCLXXXVII

CCIVXXXVIII

CCLXXXIX

CCXC

CCXCI CCXCIII

CCXCI

299

tfrechts, Heidelberg, 19H (*Deutschrechtliche Beiträge*, VI, 4) ...
CCXCIV

(J.), *L'interdiction de la guerre privee dans le tres ancien droit matid* (*Extrait des travaux de la semaine d'histoire du droit nomd*),
Caen, 1928 CCXCIV bis

§ 2. *Neamul ca societate economica*

JNB (H.), *Der Intenteilin germanischen flecfceere* dans BRTJNNER, *andlungen zur Rechtsgeschichte*, t. II, Weimar, 1937 (precedemment's *Zeitschrift der Savigny-St.*, G.A. XIX)

!<BMER (Robstr), *Les idées contumières et la renaissance du droit jin dans le Sud-Est de la France: I «Laudatio» des héritiers dans iys în legal history* ed. by P. Vinogradoff, Oxford, 1913.

yEMER (Robert), *Le retrăit lignager dans le droit provençal* dans *îi guridici in onore di Carlo Fadda*, t. IV, Naples, 1906... BTTI (Ivouis), *Le retrăit lignager en droit ctulttmier français*, Paris.

ENTINI (Ubaldo), *Sulle origini e sulla cosiituzione d'un grande lizio feodale* dans *Ani della Società ligure di storia patria*, t. I/III, i *

STAI* (Robert), *Le retrăit lignager en droit normand* dans *Trade la semaine d'histoire du droit normand...* 1923, Caen, 1925 INCHE (Jean de), *La rezerve coutumiire dans l'ancien droit fran*

1925

CNBTT (TWodore F. T.), *Bookland and Folkland* dans *The ornic history Review*, t. VI, 1935 – 1936 (avec bibliographie) ... B (Charles), *Les statuts de la communaute des seigneurs pariers de iarde-Guerin (1238 – 1313)* dans *Bibliothique de l'École des Charles*, et *Études historiques sur le Gevaudan*, 1919

[/TZB (Alf.), *Augustin und der Seelteil des germanisetibn Erbrechts*

Abh. der sächs. Akad. der Wiss., PUI. hist. Kl, 1928

SSIO (G.), *Îl diritto di prelăzione e l'espropriazione forzata negii ti dei comuni italiani* dans *Archivio guridico*, 1885...

cexcv

CCXCVI

CCXCVII

CCXCVIII

CCXCIX

CCC

cecr cecri

CCCIH CCCIV

ceev

VII. Instituțiile propriu-zis feudale

§ 1. *Generalități; originile feudalității france l* (Marc), *Feudalism (European)* dans *Encyclopaedia of the social țeș*, VI, 1931 CCCVI

ÎEOIS (Em.), *Le capitulaire de Kiersy-sur-Oise: e tude sur Vetat*

regime politique de la société carolingienne à la fin du IXe siècle **h** la
Ugitation de Charles le Chauve, 1885 CCCVII
 TTB (J.), *La Société féodale*, 1923 (Collection A. Colin) ... CCCVIII
 H (A.), *Benefizialwesen und Feudalität* dans *Mitteilungen des
 eischichen Instituts fur Geschichtsforschung*, 1932 CCCIX
 H (A.), *Die leudes und das Lehnwesen* dans *Mitteilungen des
 oesterr.
 tis fur Geschichtsforschung*, 1926 CCCX
 H (A.), *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit*, 2 ed., e,
 1921 – 1922 CCCXI
 (Auguste), *Le serment de fidélité et la conception du pouvoir du
 IXe siècle* dans *Revue historique de droit*, 1931 (Cf. tOT (F.), *ment
 de fidélité à l'époque franque* dans *Revue belge de philologie*.
 DUMAS (A.), *Le serment de fidélité à l'époque franque*, ibid.
 1935). CCCXI
 OF (F – L.), *Note sur les origines de l'union du bénéfice avec la de
 dans Études d'histoire dédiées de la mémoire de Henri Pirenne*.
 lles, 1937 CCCXIII
 (A.), *essai sur les origines de la noblesse en France au moyen âge*.
 02 CCCXIV
 HAI/PHBN (L.), *À-propos du capitulaire de Quierzy* dans *Revue
 historique*, t. cu, 1911 CCCXV
 KlbnAST (W.), *Die deutschen Fürsten im Dienste der
 Westmächte bis zum Tode Philipps des Schonen von Frankreich*, 2 vol.,
 Utrecht, 1924
 1 – 1931. – ... – CCCXVI
 KIENAST (W.), *Lehnrecht und Staatsgewalt im Mittelalter* dans
Histor.
Zeitschrift, t. CI/VTII, 1938° CCCXVII
 K. RAWINKEL (H.), *Zur Entstehung des Lehnwesens*, Weimar,
 1936... CCCXVIII
 LBSNE (Em.), *Histoire de la prof. MM ecclésiastique en France*, 4
 vol.
 Lille, 1910 – 1936... CCCXIX
 MENZEL (Viktor), *Die Entstehung des Lehnwesens*, Berlin, 1890...
 CCCXX
 MAYER (Ernst), *Die Entstehung der Vasallität and des
 Lehnwesens* dans

Festgabe für N. Sohm., München, 1914 CCCXXI

MITTEIS (H.), *Lehnrecht und Staatsgewalt*, Weimar, 1933 CCCXXII

MITTEIS (H.), *Politische Prozesse des früheren Mittelalters in Deutschland und Frankreich* dans *Sitzungsber der Heidelberger Akad, der Wissenschaften*, 1926 CCCXXIII

ROTH (P.), *Feudalität und Unterthanenverbând*, Weimar, 1863 CCCXXIV

SOCIÉTÉ JEAN BODIN, *Les liens de vassalite et les. immunitis*, Bruxelles, 1936 (et *Revue de 11 Institut de Sociologie*, 1936) CCCXXV

VINOGRADOPF (P.), *Foundations of Society et Feudalism* dans XXXVIII, t. II et III CCCXXVI

WAITZ (G.), *Die Anfänge des Lehnwesens* dans WAITZ, *Gesammelte*

Abhandlmgen, t. I. Göttingen, 1896... CCCXXVII

§ 2. *Studii pe țări și regiuni*

BESELER (Georg), *Sistem des gemeinen deutschen Privatrechts*, t. II.

Berlin, 1885... CCCXXVIII

HOMMEYER (C. G.), *Sistem des Lehnrechts der sächsischen Rechtsbücher* dans *Sachsenspiegel*, c. Hameyer, t. II, 2, Berlin, 1844... CCCXXIX

LIPPERT (Woldemar), *Die deutschen Lehnbücher*, Leipzig, 1903... CCCXXX

ADAMS (G. B.), *Anglo-saxon feudalism* dans *American Historical Review*, t. VII, 1901 – 02: CCCXXXI

CHEW (H. M.), *The english ecclesiastical tenants-in-chief and knightservice, especially in the thirteenth and fourteenth century*, Oxford, 1932 CCCXXXII

DOUGLAS (D. C.), *Feudal documents from the abbey of Bury St-Edmunds*.

Ilford, 1932 (*Records of the Soc. and Ec. Hist. of England*, VIII):

Importante introduction... CCCXXXIII

JOHN, IPPE (J. E.A.), *Northumbrian institutions* dans *English Historical*

Review, t. XXI, 1926 CCCXXXIII bis

MAC KENZIE (W. S.), *Magna Carta: a commentary*, 1 ed., Glasgow.

1914. CCCXXXIV

S. OUND (H.), *Feudal England*, I, Londres, 1907 CCCXXXV

ROUND (H.), *Military tenure before the Conquest* dans *English historical*

Review, t. XII, 1897 CCCXXXVI

STENTON (F. M.), *The changing feudalism of the middle ages* dans

History, t. XIX, 1934 – 35. CCCXXXVII

STENTON (F. M.), *The first century of English feudalism* (1066 – 1166).

— Oxford, 1932 CCCXXXVIII

MENENDEZ PIDAI, *La Espatia del Cid*, 2 vol., Madrid, 1929.

Traduction anglaise abrégée *The Cid and his Spain*, 1934; allemande

Da, s Spanien des Cid, 2 vol., München, 1936 – 37 CCCXXXIX

MIJNOZ-ROMERO (T.), *Del estado de las personas en los reinos de Asturias y Leon* dans *Revista de Archivos*, 1883 CCCXI*

PAZ (Ramón), *Un nuevo feudo castellano* dans *Anuario de historia del derecho español*, 1928 CCCXU

301

onbi-aMDuiMwi. \.it, J. OS oenetnas et Miichas pagmas mis sobre behetrias dans *Anuario de historia del derecho español* 194 et 19" >7

2 HEZ-AI. BORNOZ (El.), *Unjeudo castellano del XIII* dans *Anuo de historia del derecho español*, 1926

IETAN (B.), *De la feodalite en Espagne* dans *Rev. histoiique du it*, 1863

NAY (G. d'). *La feodalite et le droit civil français*, Saumur, 1862 le. de l'Acadsmie de Legislation de Toulouse. lavraison suppleataire)

AY (Madeleine), *Le tservice» annuel en deniers des fiefs de la region*

evine dans *Melanges Paul Fournier*, 1929

FAILS (J.-A.), *Les fiefs du roi et les alleux en Guienne* dans *Annales Midi*, 1917 ..."

UBW, E (Henri), *Essai sur la concepçtia» feodale de la propriiite fone* dans *le tres ancien droit normand*, 1902

LSSB (Maurice), *Du regime des fiefs en Normandie au moyen âge*.

3

ARDOT (Hubert), *Le fiefroturier a Tolouse aux XII et XIII les* dans *Rev. histor. de droit français*, 1935

YER (J. R.), *Knight-Service in Normandy* dans *Anniversary essays — students of Ch. H. Haskins*, 1929...).

(Jean), *Les contrats dans le tris ancien droit normand* 1926

° (IV Ct CAWSSE (C) – Pewl° de II Digesfo italiano, a Åj3 Entstehunã vo «Bl-rg und Landgemeinde in Italie. i4 (Abhandl. zur mittleren imd neueren Gesch 68)

von Mai-Antmtlianoin.

(Z. X.), *Pope Gregory VHS dema" d of fe aliy f rom William ueror* dans *hngsh Historical Review* t XXVI 19 U

N (Karl) D Pptt d P

KE (Z.

onqueror dans *hngsh Historical Review* t XXVI 19 U

p

(Karl), *Das Papsttum und Portugal imente* Jahrhunderte*

T Mh i Akadmnie.

AN (Karl), *Das Eindringen des Lehnwesens in das Rechisleben d-i schen Aurie* dans *Archiv. fur Urkundenforschung* 1931...

I di! plt, B°lehnunÂHN /ei siiditalienischen Nomtannenfursten

1934 P Abhandl* * * Preussischen Akademie, Phil. -hist.

1926

(P), äitte 1928

*? Pn! hD/S Papftum"» * katalunische Prinzip'at bis zar Verei * ««/ Aragón dans *Abhandl. der prinssischen Akademie Phil. -hist.*

FTT f! nã" ei i: } u Navarra und Aragón bis Jahrhunderts dans *Abh. der pr. Akademie, Phil. -hist.*

w* K Tre' da A Reuh A> <g™ ein Lehenrbmischen

Sttznngsber. der preussischen Akademie, Phil. -hist. KL, i? rt Ki"

**"to» t im 10. und 11. Jah rhundert form Ber Ha 1935 (Abh-Zur miuleren und di e? t-logo deifeudi e dei feudatari delle provincie na po SI" urma d AM dMa r Academia di

— 33

f dl inZhilterra e Normanni'd" Italia dans *Archivio InsMut0 SuPdi Se. Economiche di Bari. t. VII.*

™! lafe» <ialit» e igrandi domani feudali del n% nWTk J distona de diritto ital, t. IV, 1921 idge IU S\ e» <teI™onarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, ge (U. – b.), 1932 (Monographs of the Medieval Acad., 4)...

cecxtn

CCCXIII
cecxieiv
CCCXI. V. CCCXXVI
ceirxtvii
CCCXLVIII CCCXLIX

ceei.
CCCLI;
ceçtin
„Cecie **v** ceciv

CCCI. VI
CCCI^{tv}II CGCLVIII

ceçtix

CCCI.X

CCCLXI

CCCI<**X**II

CCCI^yXIII

CCCI^vXIV CCCI^vXV

CCCI^vXVI

CCCIXVII

CCCI. XVIII

jX, OC (**Marc**), *Les formes de la rupture de l homynage dans l'ancien droit*

feodal, dans *Nouvelle Revue historique de droit*, 1912 CCCI. XIX

— BRUNNBR (**H.**), *Zur Geschichte des fränkischen Gefolgswesens*
dans *Forschungen zur Geschichte des d. und fr. Rechtes*, Stuttgart, 1894

(precedeniment *Zeitschr. Aer Savigny St., G.A., IX*) CCCIXX

CA1. METTE (**Joseph**), *Le «comitatus» germanique et la vassalite*
dans

Nouvelle Revue Historique de droit, 1904 CCCI/XXI

qjj-jjjjON (**B.**), *Le role juridique de l'osculum dans l'ancien droit français* dans *Mim. Soc. naçionale des An. iquaires*, 8 Serie, **t.** VI, 1919 – 1923 CCCI. XXII

00UBI<loR (**Othmar**), *Formalakte beim Eintritt in die altnorwegisohe Gefolgschaft* dans *Mitteilungen des Instituts fur oesterr. Geschichtsforschung.*

Et ganzungsband VI, 1901 CCCI^vXXUI

EHRBNBERG (**V.**), *Commendation când Hnidigung nach fränkischem*

„Recht, 1877 CCCI. XXIV
 EHRLĀ MANN (G.), *Die Wörter für nHerr» im Althochdeutschen*
 dans
Zeitschrift für deutsche Wortforschung, t. VII, 1905 – 06
 CCCLXXV
 GROSSE (Robert), *Römische Militär geschichte von Gallienus bis*
zum
Beginn der byzantinischen Themenverfassung, Berlin, 1920
 CCCLXXVI
 Blā (Rudolf), *Todschlagsiihne und Mannschaft dans Festgabe für*
K.
 „GMerbook, Berlin, 1910 CCCLXXVII
 J17J) (J.), *Zur Geschichte und Herkunft von frz. tdru» dans*
Archivum
omanicmn, 1926 CCCI. XXVIII
 I + AKSON (Li. M.), *The King's Household in England before the*
Conquest.
 Madison, 1904 CCCIVXXIX
 Ijāl RIVAIN (Ch.), *Les soldats prives au Bas-Empire dans*
Melanges
&. archeologie et d'histoire, 1890 CCC1, XXX
 I. EICHT (P. S.), *Gāsindi e vassalli dans Rendiconti della r.*
Accademia
naz. dei Lincei, Se, morali, 6 Serie, t. III, 1927 CCCIVXXXI
 IjXTTtis (A. G.), *Gesiths and thegns dans English historical*
Review, t.
 IV, 1887... CCCIVXXXII
 MEYBR-I/TTBKE (W.), *Senyor, nHerr» dans Wörter und Sachen.t.*
 VIII, t & 23 cecixxxiii
 MIROT (Ileen), *Les ordonnances de Charles VII relatives à la*
prestation des hommages dans Mémoires de la Socie-te pour l'Histoire
du droit et ttes institutions des anciens pays bourguignons, fasc. 2, 1935
 CCCIVXXXIV
 MtJLIvER (Martin), *Minne und Dienst in der altfränzb sichen*
Lyrik, Mar
 bourg, 1907 CCCI, XXXV
 1 VRICK (Arthur B.), *Feudal terminology in medieval religious*
poetry dans

The romantic review, t. XI, 1920... CCCI<XXXVI

FBTOT (Pierre), *La capacite testimoniale du vassal* dans *Revue historique de droit*, 1931 CCCI/XXXVII

PI₄ATON (G.), *L'hommage feodal coynme moyen de contracter des obligations privees*, dans *Revue generale de droit*, t. XXVI, 1902 CCCIVXXXVIII

RAMOS Y I, OSCBRTAL, ES, *La tdevotio iberica*» dans *Anuario de Historia del derecho español*, 1924 CCCLXXXIX

RICHTER (EHse), *Senior, Sire* dans *Wörter und Sachen*, t. XII, 1929. CCCXC

SCHUBERT (Cari), *Der Pflegesohn (nourri) im französischen Heldenepos*

Marbourg, 1906 CCCXCI

SEECK (Otto), *Buccellarii* dans PALTYV Wlă SOWA, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. III, 1899 CCCXCII

ZBBCK (Otto), *Das deutsche Gefolgswesen auf römischem Boden* dans *Zeitschrift der Savigny Stiftung*, G.A., 1896 CCCXCIII

WAITZ (G.), *Ueber die Anfänge der Vassallität* dans WAITZ, *Gesammelte Abhandl.*, t. I, Göttingen, 1896 CCCXCIV

WECHSSLER (Eduard), *Frauendxent und Vassalität* dans *Zeitschrift*

303

fur französische Sprache, t. XXIV, 1902 CCCXCV

SCH, *Vassus und vassallus* dans *Berichie über die Verhande. der* — *Hs. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1892

§ 4. *Precariu*”, *beneficiu*”, *fief și alodiu*

(Marc), *Un probleme d'histoire compare e: la ministerialite en – France*

Allemagne dans *Revue historique de droat*, 1928

OIT, *Les «precariae verbo regis se devant le concile de Lepiannes* *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1900

[EI (H.), *Die Landschenkungen der Merowinger und Agilolfinger Forschungen zur Geschichte des d. und fr. Rechtes*, Stuttgart, 1877 demment *Sitzungsber. der pr. Akad., Phil. -hist. Kl.*, 1885) ...

N” (E.), *Étude sur l'histoire des alleux*, 1888

r (L.), *Le bonifice sous les deux premières races* dans *Comptes du Congres scientifique international des catholiques*, 1891...

5 (O.), *Allod dans Beiträge zum Wörterbuch der deutschen Rechts*
 ?, Weitnar, 1908
 S (D. v.), *Die Schenkungen der deutschen Könige zu privatem*
Recht dans *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters*, 1937... H.),
Feudum, fief dans *Mémoires Soc. Linguistique Paris*, t. II.
 SIKEL (H.), *Feudum*, Weimar, 1938 (*Forschungen zum d. Recht.*
 JIKEL (H.), *Untersuchungen zum fränkischen Benefizialrecht*, r,
 1936 (*Forschungen zum d. Recht*, II, 1)
 tjs, (J. E. A.), *Allod and fief* dans *Cambridge historical journal*.
 (Em.), *Les bénéficiaires de Saint-Germain des Prés au temps de*
Charlemagne dans *Revue Mabillon*, 1922
 Em.), *Les diverses acceptions du mot «beneficium» du VIII au XIe*
siècle dans *Revue historique de droit*, 1921
 dinând), *Origine et nature du bénéfice* dans *Anuario de historia*
de derecho español, 1933
 (A.), *Die Entstehung des geistlichen Benefiziums* dans *Archiv.*
Kirchenrecht, 1926
 .), *Geschichte des Benefizialwesens von den ältesten Zeiten bis ins*
19. Jahrhundert. Erlangen, 1850
 R. (D.), *Honor... im mittelalterlichen Latein* dans *Sitzungsber.*
Akad. Phil. hist. Kl., 1921
 .), *Lehen und Leheninde* dans *Zeitschrift der Savigny Stiftung.*
 1899
 Iene), *Le régime des terres du fisc sous le Bas-Empire. Essai sur*
son développement, 1894
 § 5. *Dreptul fiefului*
 B JUBAINVILLE (d"). *Recherches sur la minorité et ses effets*
politiques dans *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1851
 E (Em.), *La succession aux fiefs dans les coutumes flamandes,*
gar), *La commise féodale* dans *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis.*
 — 3
 P, *Die Sonderstellung der Frau im französischen Lehnrecht.*
 Idingen, 1930
 [* (R.), *La formation du droit d'aînesse dans la coutume de*
Normandie, 1928
 cecxcvr
 CCCXCYTR cecxevm cecxerx

CD

CDIH CDIII *bis*

CDV

CDY!

CD VII

CDVI^{ir}

CDIX

CBX1

CDXII

CDXII1

CDXIV CDXV

CDXVI

or>XVII cdxviii

CDXIX CDXX

a TAL (K...), *Ls pخرage normand*, Caen, 1911 (*Biblioth, d'hist. du droit i n*) a. l. Şi-ii, I, 2) CDXXI

prin NBSTAlY (R). *Etudss de droit prive normand. I, La tutelle*, 1930

(*Biblioth. d'hist. du droit normand*, 2 serie, III) CDXXII

TCIj\T – V (Kurt), *Vas Heergewäte*, Heidelberg 1908
(*Deutschrechtliche Beiträge*, t II, fasc. 2) CDXXXIII

I-jjj'yNTAlY (B.), *T-es particularites des succesions feodales dans les Assises de Jeriisalem* dans *Nouvelle Revue histor. de droit*, 1892 CD XXIV

MITTBIS (Hainrich), *Zur Geschichte der Lehnsvormundschaft* dans *Alfred*

Sctmue Festschrift, Weiniar, 1934 CDXXV

SCSUI/ZB (H. J. F.), *Dxs Recht der Erstgeburt in der deutschen Fürstenhi zisern uni seine Bâdeututig für die deutsche Staatsentwicklung*, Ieeipzig.

1851 CDXXVI

STUVI (U) «Romerwergeld tund» Herrenfall» dans *Abhandlungen der pr.*

Akidemli Phil. -hist. Kl., 1934 CDXXVII

§ 6. Pluralitatea seniorilor şi fymzgiul absolut devotat

BAIST (G) *Lige, Uege*, dans *Zeitscheift fur rotnanische Philologie*, t. XXVIII

1994, p. 112 CDXXVHI

BBAUDOIK (Ad.), *Homme lige dans Nouvelle Revue historique de droit*, t. VII, 1883. CDXXIX

BI, QQJEP1E1 (D, Salic «Litus» dans *Studies in honor of H. Collitz*, Baltimore, 1930... CDXXX

BRUCH (Joseph), *Zur Meyer-Lubke's Etymologischem Wörterbuch* dans *Zeitschrift für romanische Philologie*, t. XXXVIII, 1917, p. 701 – 702. CDXXXI

GANSBOP (F. I.), *Depuis quand a-t-on pu en France être vassal de plusieurs seigneurs?* dans *Mitteilungen Paul Fournier*, 1929 (Compte rendu

W. KIENAST, *Historische Zeitschrift*, t. CXU, 1929 – 1930) ... CDXXXII

Platt NNB (Henri), *Qu'est-ce qu'un homme lige* dans *Académie royale de*

Belgique, Bulletin de la classe des lettres, 1909 CDXXXIII

OHMNN (Cari), *Das ligische Lebensverhältnis*, Heidelberg, 1931... CDXXXIV

IN (Dorothea), *Der «thomo ligius» und die französische Ministerialität*, I, 2 Leipzig, 1917 (*Leipziger Historische Abhandlungen*, XXXIX)... CDXXXV

VIII. Regimul feudal ca instituție militară fg

J.: § 1. *Lucrări generale asupra artei militare și armatelor*

Sftxf. 1

BAI/RZBR (Martin), *Zur Geschichte des deutschen Kriegswesens in der Zeit von den letzten Karolingern bis auf Kaiser Friedrich II*, Leipzig.

J877 CDXXXVI

BOUTARIC (Bdgar), *Institutions militaires de la France*, 1863... CDXXXVII

Dtät, BRtälK (Hans), *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen*

Geschichte, t. III, Berlin, 1907 CDXXXVIII

(H.), *La tactique au XIII siècle*, 1 vol., 1886 CDXXXIX

(Eugen v.), *Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens*, t. I, *Das Heerwesen der germanischen Frühzeit, des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters*, München, 1935 CD XL.

— OHXER (G.), *Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegsführung in der*

Ritterzeit, 3 vol., Breslau, 1886 – 1893 CDXI/I

Uță N (Ch.), *A history of the art of war. The middle ages from the fourth to the fourteenth century*, 2 ed., tondres, 1924 CDXUI

20 – Societatea feudală, vol. I

305

§ 2. Problema cavaleriei și a armamentului

(Volkmar), *Die Verteidigungsaffen in den altfranzösischen Artus-~~b~~enteuerromanen*, Marbourg, 1887 (Ausg. und Abh. aus dem Gebiete mian. Philologie 70;

RER (Heinrich), *Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehnwesens Forschungen zum d. und fr. Recht*, Stuttgart, 1874 (precedemment hrift der Savigny-Stift., G.A., VIII)

(G.W. *Le costume au moyen âge d'après les secaux*, Paris, 1880.

SR (B. A.), *Die Trutzwaffen der Karolingerzeit vom VIII. bis*

XI, Jahrhundert. Bale, 1908

5 (W.), *Waffen nach den provenzalischen Epen und Chroniken des und XIII. Jahrhunderts* dans *Zeitschr. für roman. Philologie*.

1932

VRE DES NOETTES, *L'attelage ei le cheval de selle a travers les 2. voi.*, 1931 (Cf. MARC BLOCH. *Les inventions médiévales, dans es d'hist. iconomique*, J93S)

II., DT-GAXIDI, 1TZ (Hans von), *Die Reiterei in den germanischen ankischen Heeren bis zum Ausgang der deutschen Karolinger*, Berlin

(Arbeiteu zur d. Rechts und Verfassungsgeschichte, IV)

F (Gustav), *Die Xjmwandlung des fränkischen Heeres von Chlodwig in den Grossen* dans *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum*.

1902

SZ-ALvBORNOZ (Ei.), *Los Arabes y los origines del feudalismo Anuario de historia del derecho español*, 1929; *Les Arabes et les îs de la fiodaliU* dans *Revue hiswrique de droit*, 1933

3 Z-AI₃ORNOZ (EI.), *La caballeria visigoda* dans *Wirtschaft und: Festschrift zum 70. Geburtstag von A. Dof>se*, Vienne.

LING (V.), *Die Verteidigungswaffen im altfranzösischen Epos*, urg, 1887 (Ausg. und Abh. aus dem Gebiete der roman. Philologie.

ÎTERING (Julras), *Zur Geschichte vom Speer und Schwert im 12. ndert* dans *Mitteilungen aus dem Museum für Hamburgische hte*, N 3 (8. Beiheft, 2. Teii zum Jahrbuch der Hamburgischen xhaftlichen

Anstalten, XXIX, 1911).

ÎBRG (A.), *Die Angriffswaffen im altfranzösischen Epos, Marbourg, Ausg. und Abh. aus dem Gebiete der roman. Philologie, 48*)...

CDXMV

or>xr, v

CDXXVI

CDXI/IX

GDI.

COLII

CKUV

§ 3. *Obligația militară și armatele de mercenari*

Hans), *Landfolge und Gerichtsfolge im fränkischen Recht* dans *e filr R. Sohm, Mâinich, 1914*

(A. G.), *The military obligation in medieval England*, Columbus 1931

[AGEN (Gustav), *Zur Geschichte der Reischsheerfahrt von Heinrich*

Rudolf von Habsburg, Mâissen, 1885

RHENNER (Paul), *Lehnkriegswesen und Soldnertum im abend-ien Imperium des Mittelalters* dans *Histor. Zeitschrift*, 1934... D (I.), *Die Reichsheerfahrt von Heinrich V. bis Heinrich VI. drei staatsrechtlichen Seite* dans *Forschungen zur d. Geschichte*.

CDI, VI

CDI/VII

CDI/VIII

CDI. IX

§ 4. *Castelul*

ARMTTAGE (E. S.) *Early Norman Castles of the British Isles, Louăxes, 1913* (cf. ROUND, *English Historical Iteview*, 1912, p. 544)... COUI<ÎN (Alexander), *Befestigungshoheit und Befesligungsrecht*, I –, ei pzig.

1911

1) BS – MAREZ (G.), *Fortifications de la frontiire du Hatnaut et du Brabant au XII sticle* dans *Annales de la Soc. royale d'archiologie de Bruxelles*.

1914

ENLART (C), *Manuel d'archéologie française. Deuxiime pârtie, T, II.*

Archilecture militaire et navale, 1932

PAINTBR (Sidney), *English castles in the middle-ages* dans *Speculum*.

1935

ROUND (J. H.), *Castle-guard* dans *The archaeological joitmal*, UX.

1902

SCHRADER (Edeh), *Das Befestigungsrecht în Deutschland*, Göttingen.

1909

SCHUCHAR. DT (C), *Die Burg im Waudel der Geschiclite*, Postdam, 1931 TSOMPSOX (A. Hiimilton), *Military architecture în England dur în g the midtue-ages*, Oxford, 1912

CDI, XI

CDI, XIV

CDI. XV

CDI, XVI

CDT, XVII

CBX. XIX

IX. Legăturile de dependență la clasele de jg

BLOW (G. v.), *Geschiclite der deutschen Landwirtschaft des Mittelalters...*

I6 na, 1937 CDI, XX

BLOCH (Marc), *Les caracures anginaux de l'histoire rurale française*.

1931 CDI. XXI

BLOCH (Marc), *Les teoliiberti», étude sur la format ion de la classe servile* dans *Revue historique*, t. CI, VII, 1928 CIJI. XXII

BIOCH (Marc), *De la cour royale à la cour de Home: le procès des serfs de Rosriy-sous-Bois* dans *Studi di storia e dâritto ia onore di H Besta...*

Milan, 1938 CDixXtll

BljOCH (Marc), *Liberté et servitude personnelles au moyen âge* dans *Anuario de historia del derecho español*, 1933 CDIVXXIV

BLOCH (Marc), *Les transformations du servage. dans Melunges d'histoire du moyen âge offerts a M; F. Lot*, 1925. COLXXIV bis

BOBREN (P. – C), *Étude sur les tributaires d'iglise dans le comte de Flandre du IX au XIV siicle*, Amsterdam, 1936 (Uitgaven van het Instituïti voor middeleuwsche Geschiedenis der... Universttet le

Nijmegen, 3)... CDI, XXV

CARE (G.), *Beiträge zur alteren deutschen Wirtschaftsund Verfassungsgeschichte*, Leipzig, 1905 COLXXVI

CARE (G.), *Neue Beiträge zur deutschen Wirtschaftsund Verfassungsge & chichte*, Leipzig, 1911... CDXXVII

COUI/TON (G. G.), *The medieval village*, Cambridge, 1925 CELXXVIII

HINOJOSA (B. de), *El regimen seuorial V la cuestion agraria en Catäluna*. Madrid, 1905 CDI. XXIX

KBI<I (EI (Robert v.), *Freiheitsgarantien fur Person und Eigentum im*

Mittelalter, Heidelberg, 1933 (*Deutschrechtliche Beiträge*, XIV, I)... CDI, XXX

KIELMBYER (O. A.\ *Dis Dorfbefreiung auf deutschen Sprachgebiet*, Bonn.

1931 COLXXXI

I<UZZATO (G.), / *servi nelle grande probrietä ecclesiastiche italiane nei secoli IX e X*, Piše, 1910 CDI, XXXII

MINNIGERODB (H. v.), *Wachzinstecht dans Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1916 CDI. XXXIII

PERRIN (Ch.

— Edmond), *Essai sur la fortune immobiliere de l'abbaye alsacienne de Marmoutier*, Strasbourg, 1935 COLXXXIV

PORRIN (Ch.

— Edmond), *Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine d'apris les plus anciens censiers*, Strasbourg CDIXXXV

307

(A.), *Coliberti ou culverts: essai d'interpretation des lextes qui les nent (X-XW siècles)*, Iyimoges, 1926

(A.), *Coliberti ou culverts: reponse a diverses obiections*, I/imoges.

(p.), *L'hommage servile dans Revue historique de droit*, 1927 (cf.

Intribution du menie auteur a CDXCIV)

CP.), *La commendise personnelle dans Melanges Paul Fournier*, 1929 [ARC BLOCH, *Ann. d'hist. econom.*, 1931 p. 254 et suiv.) ... NTE

(Henri), *Liberté et propriete eu Flandre du VII* au IX sticle Bituetin Academie royale de Belgique*, EI. Lettres, 1911... RNAU (Jairn-M. Maus), *Las clases serviles bajo la monarquia ia v en los estados cristianos de la reconquista española*, Barcelone, snri), *Les classes rurales et le re gime*

domanial eu France au moyen

901

IER (G), *Die soziale imd politische Bedeittung der Grundherrschaft iheren Mittelalter* dans *Abhandlungen der sächsischen Gesellschaft*

Issensch., t. XX, 1903

g, JBAN BODIN, *Le servage*, Bruxelles, 1937 (et *Revue de l'Insti Sociologie*, 193?)

J3 JEAN BODIN, *La tenure*, Bruxelles, 1938

Jlvi (Fabien), *La condition des personnes en France du IX* siicle avement communal* dans *Revue historique de droit*, 1933

11 (P.), *L'affrancazione dei servi della gleba nell'Emilia e nella ta*, Bologne, 1925 (R. *Accademia dei Lincei. Commissione per i delle assemblee costituzionali*)

RKINDBRE, *Liberté et proprie-le en Flandre du IX au XII*

dans *Bulletin Academie royal* de Belgique*, El. des Lettres.

BST (1/.). *Le servage dans le comte de Hainattt* dans *Academie de Belgique*. El. des Lettres. Mémoires in8°, 2 Serie, t. VI.

RADOPF (P.), *Villainage în England*, Oxford, 1892...! R (K.), *Die freien Banem în Sckwabern* dans *Zeitschrift der Savigny*

G. A., 1934

K (W.), *Die Frage der Frsibavtern* dans *Zeitschrift der Savigny*

G. A. 1934

CDXXXVI

CDXXXIX

CDXCI CD-XCII

CDXCIII

CDXCIV CDXCV

cDxevi

CBXCVII CDXCVIII

D

DII

X. Câteva țări fără feudalitate

§ 1. Sardinia

(B.), *La Sardegna medievale*, 2 vol., Palerme, 1909

(R. – C.), *Le classi sociali nella Sardegna mediaevale*, Cagliari.

(A.), *Studi storici sulle isiituztone della Sardegna nel medio evo*, îi

2. Societățile germane de pe malurile Mării Nordului

(J. H.), *De Friesche Hoofteleling dans Mededeelingen der Kl. Akavan Wetenschappen, Afd. Letterk.*, 1933

R (Johannes), *Die Struktur der Dithmarscher Geschichte*, Heide.

KT (G.) et MÄCKBI/MANN (K.). *Dithmarschen*, Heide, 1927... (B. B.), *Grundlagen und Aufbau der altfriesischen Verfassung*, a -, 1933
(*Untersuchungen zur deutschen Staats-und Rechtsgeschichte*).

DII DIV

DV

BVI

DVII DVTII

DIX

INDICE

AALE, 47.

ABBON DE FLEURY, 105. ABKLARD, 109, 125.

ACVITANIA, 76, 82, 97, 108 – 109, 171, 191, 194; regi, vezi
PEPIN al II-lea. ADALARD, 205. ADALBERT, arhiepiscop de Bremen.

56.

ADAM DE BREME, 34. ADEMAR DE CHABANNES, 65.108. *AORtă*
WCĂ (Marea), 22, 85. ACTHELSTAN, 196, 197, 199, 239.
ACTHELWULF, 63. AFRICA, 21, 27, 82.

Alfranchissement, 267 – 268, 270, 276, 286.

AGHLABIZI, 27.

„Ajutor” (Aide), 232, 235, 262, 274. AILRED DE RIEVAULX, 114.
AISNE, 89, 122.

AIX-LA-CHAPELLE (AACHEN), 117. ALAIN BARBE-TORTE, 52. *AL*
ANI, 169. ALCUIN, 64, 74, 76, 197. ALDEBERT, 187. *ALKMANIA*, 168,
258. *ALENQON*, 68.

ALEXANDRU (cel Mare), 47. *Alexis* (Poeme de Saint), 239.
ALFRED, 45, 62, 69, 74, 93, 95, 128, 244.

246.

ALGER, 187. Alodin (Allen), 186 – 187, 254 – 256, 258.

272 – 273. *ALPI* (MUNȚI), 29, 32, 33, 47, 82, 99.

131, 136, 193. AMALI, 118. *AMALFI*, 30, 89. *Ambacte*, 171.

AMIENS, 235.

Aviis Charnela, 141 – 142.

ANATOLIA vezi *ASIA MICĂ*, 21.

ANGLIA – *ENGLEZI*, 30, 40, 42, 44, 45 – 49, 52, 55, 56, 60, 62 –

77, 82, 86, 89, 94, 114, 128 – 129, 136, 146, 151, 167, 183 – 189, 196 – 200, 202 – 203, 210, 214 – 218, 220, 222 – 223, 229 – 230, 236, 538, 240, 244, 246, 254, 258, 261 – 263, 275, 278 – 282, 285.

ANGLIA DE EST, 10 – 15.

ANJOU, 152, 208, 210, 218, 228, 243, 273; Conți, vezi FOULQUE NERRA, FGUL-QUE LE RECHIN, GEOFFROY cel FRUMOS, GEOFFROY MARTEL.

„An” (Determinarea anului) (*Anee*), 94.103 – 104.

ANNO, arhiepiscop de Colonia (*KOLN*) „118.

ANSHMAIRE (*Sf*), 55 – 56.

ANSELME DE CANTERBURY, 121, 125.

ANTIOHIA, 154.

Antioche (*Chanson d'*), 117.

ARABI; vezi MUSULMANI.

ARAGÓN, 200.

ARCHAMBAUD DE COMBORN, 152.

ARDRES, 132.

AREZZO, 145.

ARGENTEUIL, 148.

ARIBERT, arhiepiscop de MILANO, 211.

ARISTOTEL, 48, 123.

ARLES, 28; regat de ARLES, 284.

ARNO, 42.

ARNOUL, episcop de SOISSONS, 144.

ARNOUL D'ARDRES, 117.

ARNOUL DE GUINES, 238.

ARNULF, rege al Germaniei, 1 32.

ARPAD, 35.

309

<AS: vezi SAINT-VAAST.

HUR DE BRETAGNE, 152.

HUR (*regele*), 114.

01S, 176.

1, 31, 86.

1 MICĂ, 21, 27.

67, 145.

JRIAK200, 275.

ANTIC (*Ocean*), 39, 42.

A, 110, 118 – 119, 154.
 UST, 110.
 USTIN (Sfântul), 21, 109, 118, 178.
 TRASIA, 39.
 VRIA, 33, 214.
 KRRE, 228.
 RJ, 31, 34.
 SNES, 227.
 ANCHES, 52, 68.
 1/ (Marea de), 31.
 OAD, 27.
 feodaZ/ baillistre, 214 – 216.
 7 ANI, 21.
 are, 28.42.
 rilA (Mare). 38, 44, 47, 59, 72.
 90.
 BURG, 118; episcopi. vezi EBER-RD, GÜNTHER.
 3 ARIA (locuitori din vechea BARRIE), 21, 42? EkONA, 229, 244.
 Iona (Datinile din B.) (Usagea de celona), 235. I, 112.
 x) UN I DE BOULOGNE (rege al isalimului), 99.
 30UIN al II-lea al IERUSALIMU-i, 154.
 OM „BRAT DE FIER” (B. LE tre’). conte de FLANDRA, 208. >OM
 al II-lea conte de GUINE. S.
 154. IRIA, 32, 33, 86, 127, 157, 195, 212.
 275.
 UX, 147, 215, 233. CE, 84.
 MANOIR (FILIP DE), 132, 137 – 145, 152, 156 – 157, 196, 241.
 BKAVVAISIS, 156.
 BEDA („VENERABILUL”) (BBDE JE
 VENERABLE), 64. Bede, 262. BHDFORD, 68. BEDIER (JOSEPH),
 114. BEGUE, 142.
 Bienfaii („Beneficiu” – sens al cuvântului), 178 – 183.
 BENEVEKT și BENEVENTIN, 27, 202. BENOIT DIACONUL, 110.
 BENOAT DE SAINTE-MAURE, 115. Beowulf (L-ai de), 47, 58, 170, 238.
 BERBERI, 21.
 BERENGER I, rege al ITALIEI; 76. BERNARD (Sfântul), 105.
 BERNARD DE CHARTRES, 122.
 BERNARD DE COMBORN, 153. – î:

BERNARD DE RETHEL, 112.
 BERNICIA, 45.:
 BERNIER, 250. BERRY, 34, 89.
 BERTRAND DE1 BORN, 149, 245.
 BESSIN, 52, 65, 68, 73...
 BEZE, 108, 283...
 BIGORRE, 242. BIRKA, 55. BIZANT (Imp. Bizantin), 22, 27, 28, 31.
 36, 48, 202. BLOIS și BLESOIS (comitat de BX 134.
 208.
 BOETHIUS, 45.
 Bol, 70.: „: :
 BOLONIA, 121, 134 – 135. Bondmen, 279, 281, 287. BORDEAUX,
 41, 191; vezi Lorrains
 (Cycle des/. I»
 BORNHOLM (ins.), 59.
 BOSONIZI, 149.
 BOSFOR, 21. BOULAINVILLIERS (Contele) de), 19, 20.
 164.
 BOULOGNE (Conte de), 187. BOURGES, 89, 206. BREMEN, 36, 55,
 56; arhiepiscop, vezi
 ADALBERT. BRESCIA, 256.
 BRETANIA, 40, 52, 64, 118, 180. BRISSARTHE, 208.
 BRUGES, 90. BRONHILDA, 119.
 BRVNSWIK (BRAVNCHWEIG), 42, 195.
 liuccellarii, 170, 248.
 BVCKINGHAM, (i8.4
 BULGARI I BULGARIA, 31, 32, 35, 36. BURCHARD, episcop de
 WORMS, 110. BIJRGUNDIA, 29, 32, 47, 51, 52, 63, 76.
 83, 114, 116, 122, 145, 176, 181, 207, 214.
 23 î), 258, 269, 283. BVRGUNZI, 118, 129.
 CAEN, 70, 73, 240.
 CALABRIA, 27. E „28. – 10...
 CAMPANIA, 27, 28.
 CÂNCHE, 61.
 C/4ATBRBUJ₂Y, 135; arhiepiscopi, 41; și vezi ANSELME,
 ETIENNE LANGTON.
 CAPETIENI, 73, 89, 189.209/211, 214, 221, 230.
 CĂPUĂ, 202.

CARINTIA, 213.
 CANON (Infanții de), 153.
 CARLOMAN, 174.
 CAROLINGIENI, 30, 32, 55, 60, 95, 119, 101, 168, 172 – 175, 179, 185, 187, 193, 200, 205 – 207, 209, 211”, 221, 224, 230, 234, 241, 249, 253 – 254, 257, 259, 262, 3 & 7, 270.
 CAROL CEL GROS, 41, 49, 180, 207.
 CAHOL CEL MARE, 30, 31, 34, 38, 12, 47, 112, 114, 116, 118, 143, 168, 173, 184, 194, 196, 205, 209, 224, 238, 243, 363.
 CAROL MARTEL, 22, 168, 172, 179.
 CAROL PLEȘUVUL, 41, 49, 63, 82, 174, 187, 197, 205 – 208, 212.
 CAROL CEL SIMPLU, 51, 247.
 CAROL al V-lea, 93.
 CAROL al VII-lea, 163.
 CAROL QUINTUL, 208.
 CARPAȚI, 31, 32, 86.
 C ASPIC A (Mare), 86.
 CASTILIA, 119, 143, 156, 176, 200, 275.
 CATALONIA, 89, 133, 176, 200, 216, 226.
 229, 275, 279. CAUCAZ, 169. CAVDEBEC, 68.
 CAUX, (58 – 69, 70, 72, 73, 218.
 Cavatiacus, 187.
 CELȚI, 59, 64, 95, 121, 153, 258.
 Censiers, 259, 269, 278.
 CEZAR, 110, 171.
 CHAMPAGNE, 83, 90, 94, 123, 136, (conți
 — Vezi HENRI LIBERALUL). CHARENTE, 40. „Cartă” („Marea Cartă”) („Magna Charta Libertatum”), 209, 220. CHARTRES, 40, 51, 121; episcopi. vezi
 FOUBERT, IVE. Chaser, Chasement, 178, 184 – 190, 267.
 277.
 CHESTER, 45, 02. Chevage („Taxa pe cap”), 268 – 269, 271
 272, 276 – 277, 279. CHRÉTIEN DE TROYES, 123. CIDUL, 99, 119, 153, 201. CINO-BOURGS (Ies), „CINCI CUTAȚI”.
 66, 72, 73. CLERMONT FERRANH (d’AUVERGNE).
 10, 229.
 „Clientelă”, 165. CLONTARF, 65. CLOVIS, 171, 194. CLUNY, 83, 107, 273; (abați, vezi EUDES

MAÂEUL). CODALET, 286. *Colubertus*; vezi *Culvert*. COLOGNE (KOLN), 41, 55; (arhiepiscop vezi REINALD DE DASSEL). Coloni, 265 – 266, 272. COMBORN (viconții de), 152. *Cortvnenas, Commendise*, 165 – 166, 176.

196, 270 – 271.

COMMYNES (Filip de), 100, 239. COMPIÈGNE, 239. Confesiunea, 124. CONRAD al II-lea (împărat), 47, 83, 99.

108, 111, 211 – 213, 249. CONRAD I arhiepiscop de SALZBURG. 185.

CONSTANTIN, 110.

CONSTANTINOPOL, 27, 31, 36, 48, 57.59, 84, 86, 121; și vezi IMPERIUL BIZANTIN. CONSTANTINOPOL (Imperiul Latin).

214. *Conversus*, 89.

311

BA, 27, 28, 30.14.

s (*Amour*) („Dragostea cavale-a”), 245. [NCES, 52., 201.

270 – 271, 276. INLAND, 66. JLD, i3. ies (*Charte de*) („Cutume”),

284

ULF, 245.

v, 69 – 71.

DAN KM ARCA, 38, 39, 42, 46.

I, 49, 56, 57, 60, 64, 69? 70, 72, 73.

IE, 31, 35, 36, 75, 85, 89.

I.

13.

15, 66. O.

66.

ARSCHEN, 155, 158, 257, 258. *ay Book*, 199, 255.» *Mayence*, 243.

DE SAINT-QUENTIN, 50, 59. E, 30.

O, 192, 198, i, 44, 65., 28. WE, 49, 55, 61.

40.

VĂD DE BAMBERG, 245. E COMBORN, 153! 8.

69, 74. RGH, 64.

CONFESORUL, 48, 60, 199.

12, 86, 154.

n REPGOW, 277; vezi „Oglinda

„(*Miroir des Saxons*).

D, 183.

12, 32, 36, 38, 86, 88, 194, 206.
 57, 275.
 !, 33... 34, 93.
 214 – 215, 243 – 250.
 EPTE, 52.
 ERMENTAIRE, 75 – 76.
 ERNAUT DE DOUAI, 112.
 Ernst (ducele), 119.
 ESC AUT, 40, 51, 60, 76.
 ESSEX, 65. V
 ESTONIA, 47. ESTURMI, 112.
 ETHELRED, 46.]
 Etrier, (Scara de șa), 169. EUDES (rege al Franței; 51, 52, 208.,
 EUDES (Sfânt), abate de Cluny, 83. EUFRAT, 21. EURE, 40.
 EUROPA (sens al cuvântului), 21 – 26. EUSEBIU DE CESAREEA,
 107. EVREUX, 52.
 Faide (sensul cuvântului) (Răzbunarea).
 144.
 Faits des Romains (Ies) („Faptele Romanilor”), 123. FALAISE,
 240.
 Farae, 155... o
 FAR-OE (insule), 44. FATIMIZI, 27. Felonie, 241.
 FÉNELON, 19...
 Feost vezi fief. Feodum, vezi fief. FIERTE-SUR-AUBE, 52. Feu,
 vezi fief. Fief (sens al cuvântului), 181 – 183, 188
 194, 202; transcrieri latine, 97 – 98. FIESOLE, 42. FILIP I, 92.
 FILIP-AUGUST, 135, 136, 184, 189, 220.
 221, 229, 240, 241, 263. FILIP al III-lea, 271. FILIP CEL FRUMOS,
 99, 148, 246. FILIP al VI-lea de VALOIS, 242... [FILIP, conte de
 FLANDRA, 238. FINLANDA – FINLANDEZI, 47, 60. FLANDRA, 43, 60, 75,
 80, 85, 89, 90, 142, 146 – 147, 152, 187, 208, 227, 232, 244, 272.
 FLEURY-SUR-LOIRE, 40; vezi ABBON (episcop).
 FLODOARD, 34, 50, 52, 62.
 Flo & vânt, 114, 119.
 pl<QRKNȚA, 144.
 Foamete (Perioade de...) (famines), 93.
 POLKMBRAY, 205.
 FONTAINE-LKS-DUON, 105.

FOREZ, 230, 256, 258, 275.
 pormariage, 272, 276, 279.
 Faslerage, 238.
 FOUBERT, episcop de Chartres, 85, 232.
 340.
 FOULQUK NERRA, 152, 210. FOULQUE LE RECHIN, 108, 152. <
 Franc, 49, 165, 183, 264. *Franchises* (Charte des) („Libertăți*”).
 vezi Cutume (*coutumes*). FRANCISC (sfântul), 145. FRANCONIA,
 275. *Frtnmkpledge*, 415 (garantarea prin cau
 ți-una) 280. FREDERIC BARBAROSSA, 135, 217, 237.
 FRMNET, 28 – 30, 61, 73, 76.
 Fftk – JVS, 28.
 Fjrreches („frății”), 148.
 FRIOUL (*FRIUL1*), 206.
 FRIZONI – FRIZIA, 41, 49, 58, 74, 144, î47, 155, 158, 257, 258,
 261, 275... *Fiieros* („carte de cutume”), 284. FULDA (Analele de la),
 207”.
 GA & TA, 27, 76.
 CALICIA, 28, 200.
 GANELON, 120, 143.
 GARIN LE LORRAIN, 154, 244.
 GARNIER DE NANTEUIL, 238.
 GARONA, 192.
 GASCOGNE, 191.
 Gäsindus, *Gesith*, *Gäsind*, 170 – 171, 192
 193, 197 – 198, 248. CEMIGNANO (Sf.), 63. *Genealogiae*, 155.
Geneat, 197, 198. GENOVA, 30.
 GEOFFROY cel FRUMOS, 122.6EOFFROY! MARTEL, 152, 210.
 GEOFFROY, 243.
 6 ERBERT d’AURILLAC, 83, 89, 194. GERHOH DE
 REICHERSBERG.i 125. GURMANIA, 29, 32, 33, 37, 38, 47, 55.
 56, 57, 59, 77, 80, 90, 91, 95, 98, 108, 111, 114, 118 – 119, 121,
 123, 125, 127, 128, 135, 136, 142, 155, 157, 161, 164, 166, 170, 171,
 189, 193 – 195, 198, 199, 203, 207, 211 – 214, 217 – 218, 220, 228,
 229, 236, 237, 249, 254 – 258, 261 – 262, 264, 267, 275 – 279, 282,
 284, 285, 287, GIEN, 220.
 GILBERT DE MONS, 187. GILLES D’ORVAL, 109. GIRART DE
 ROUSSILLON (*Chanson de*), 114, 147, 244, 250. GIROIE (familia G.),

145, 158. GOBINEAU, 19. ©ODEFROY al II-lea, duce de Lorena.

116, 212.

GOEȚII (*GOTARS*), 38, 46, 47, 58. GOG și MAGOG, 76. GOKSTAD, 39, 40. <*Sormont și Isembart (chanson de)*, 111

113, 120. GOSLAR, 82. GOȚII (*GOTHS*), 38, 169. GRAISIVAUDAN, 29. GRANDLWU, (Lac), 43. GREC (imperiul), vezi BIZANTIN (imperiul). GRECIA, 107.

GRIGORE cel MARE, 55, 62, 118. GRIGORE. al VII-lea, 82, 124. GREGOIRE DE TOURS, 58, 107, 170. *Gregorienne* (Reforma Gregoriană), 124.

261.

GROENLANDA, 39, 42. GUDMAR, 72.

GUIBERT DE NOGENT, 109, 122. GUIBOURC, 112. GUILLAUME DURÂND, 229. GUINES, 187. GUIZOT, 164.

GÜNTHER, episcop de BAMBERG, 118. GUNZO DE NOVARĂ, 96. GUY DE MAUVOISIN, 142. GUYENNE, 191.

HACKET, 187.

HACQUENVILLE, 69.

HAINAUT, 94, 145, 157, 181, 184, 187.

227, 228, 244...

313

N, 69.

3 î/KG, 55, 56.

WRA, 195.

ILD I, rege al Norvegiei, 1 239.

LD sau HARALD „cu VORBA ră” – regele Norvegiei, 48, 80.

ULF, 113.

LD (rege al Angliei), 48.

82.

EIN, <în

7 NGS, 48, 95, 118,! 198, 279.

ENTOT, '69.

UDE (Insule), 44, 60, 72.

Id (Poemul lui), 181.

, 10LD, 103.

tIC I, rege al Germaniei, 155.

Îliq al III-lea, împărat, 99, 1.11.

UC al IV-lea, împărat al Germa
108, 169, 213.

UC al V-lea, împărat al Germa
213.

UC al VI-lea, împărat al Germa
213, 214.

UC I, rege al Angliei, 240.

UC al II-lea rege al Angliei, 120.
136, 152.

UC I, rege al Franței, 92. UC „LIBERALUL”, conte de Cham-ne,
122.

ÎIC LEUL, duce de Bavaria și: onia, 195, 241. i I (Legile lui H.)
(*Leges Henrici*).

3 ERT DE VERMANDOIS, 112, 145.
(„stăpân”), 248. itOI, 187.
70.

— MAR, arhiepiscop de Reims, 131.
rd, vezi Lord.
etan, 197, 248.

eur (sens al cuvântului) („Demnita
) , 191, 206 – 207.
ecarl, 197.

O CAPET – 205, 225, 245.

O D'ARLES, 29.

O (fiul lui LOTHAR al II-lea), 207.
e, 162.

IBER, 45, 48.

HUNII, 30, 31, 110.

HVY, 109. –

IBx\r-KHALDOUN, 75.

Idiota, 99.:

1 ERONIM (Sfântul), 107.

IERUSALIM (regatul de J.), 136, M; regi, vezi BAUDOIN I și II.

1 LK-DE-FRANCE, 81, 142, 218, 225, 22B.
262, 282”.

1 NDOCHINA, 78.

INDKA, 61.:

INGE, rege, al Suediei, 56.:

IOAN-FARA-DE-ȚARA, 125, 152, 241. –:
 IRLANDA (Marea Irlandei), 41, 43, 44, 68, 72, 238.
 IRNERIUS, 134”.
 ISIDCRE DE SEVILLE, 110.
 Islam, vezi Musulmani.
 ISLANDA, 42, 44, 45, 57, 58, 60, 80, 1d9.
 192.:]
 ITALIA, 27, 29, 30, 32, 34, 47, 76, 82, 90, 99, 100, 119, 121, 128 –
 129, 131, 133 – 135, 136, 151, 159, 183, 189, 192 – 194, 202, 207 –
 208, 211 – 212, 215, 229, 236, 241, 246, 249, 253, 256, 263, 275, 284;
 (re-i, vezi BERENGER 1).
 IUSTINIAN: >? 135.
 WTLANDA, 38 – 17, 59.
 IVE, episcop de Chartres, 225.
 Investitura, 188, 222.
 JAPONIA, 77, 224, 226, 240”.
 JEAN, mareșal al Angliei, 153154. „JEANNE d’ARC, 156.
 JOINVILLE (JEAN DE), 142, 154 – să
 246.
 „Jongleri”, (Jonglers), 113 – 119. Judith (livre de) (cartea lui J.),
 48.
 KAIROUAN, 27...
 KKNT, 43, 74. r /
 KHAZARI, 31, 35.
 KHMERI, 77.)...
 KIEV, 33, 44, 86.
 Knight, 197 – 198, 199, 248 – 249.
 KNUT, 47, 48, 56, 60, 64, 72, 85, 128, 197;
 KRIEMHILDA, 154.
 Laen, 199.
 l, A FIERTE-SUR-AUBE, 52. LA-GARDE-FREINET, 28.
 LAGNY, 271. La Haye (fragment de) (Fragmentul de ia Haga),
 111, 114...
 LAMBERT D’ARDRES, 117, 123, 132; 187.
 LAMBERT DE HERSFELD, 85, 108...
 LANCASHIRE (LANCASTER), 66 – 67.
 Landnăma, îi.
 Landrecht, 195, 203, 217. LANGUEDOC, 89, 181, 229. HAOK, 117.

Uiten, 276. LAUSITZ, 83, 212.

LSCH, 33, 34...

LMQHFELD, 34.

Lehn (sensul cuvântului), 98, 181 – 184.

Lehnrecht, 195, 203, 217.

Leknwesen, 20.

Leibeujen, 278.

LMCESTER, 66, 70.

LBITHA, 33.

LhX>N, 200, 275.

EEON ÎNȚELEPTUL, 35...

LEBINS, 30...

LETONI, 60. i.is. VÂNT, 21, 86, 89. Libri Feudorum („Cartea Fiefurilor”).

Î₃S, 193, 229, 246. UlpGE, 83, 109, 184; episcopi, vezi NOT-KER.

Li-o (sensul cuvântului), 227 – 230. LIMERIK, îi.

MMOGES, 65, 101, 187, 244* LIMOUSIN, 71, 31, 187. LINCOLN, 66, 67.: LWDISFARNE, 74, 76. LISOIS, (senior d’Amboise), 155. LQARA, 32, 40, 43, 51, 52, 60, 61, 62, 89.

1*7, 208, 220, 229, 258. LOMBARD (regat); vezi ITALIA. LOMBARDIA, 80, 89. L & NDE (Pădure), 68. LONDRA, 41, 45, 64, 95, 142. LORCH, 36.

L» rd (sensul cuvântului). 197, 248. LORENA, 32, 41, 83, 255, 283, 284; regi, vezi LOTHAR I, duci, vezi GODE

? ROY.

(Cycle des) (Ciclul Lorenilor).

114, 145. LORRIS, 284.

LOTHAR al II-lea (regele Lorenei), 41. LOTHARINGIA, 239, 241, 263, 284. LOUIS DEFEUX, 144. Louis (Couronnement de) („încoronarea lui Ludovic”), 115, 143, 247. LOUP DE FERRIÈRES, 205. LUDOVIC cel PIOS, 49, 55, 58, 62, 73.

109, 127, 174, 183, 196, 205, 206. LUDOVIC al II-lea (cel GÂNGAV) (Le

Begue), 207.

LUDOVIC al III-lea, 76, 112. LUDOVIC al IV-lea, 215. LUDOVIC al VI-lea, 89, 92, 105, 148, 274. LUDOVIC al VII-lea, 271. LUDOVIC al IX-lea (cel SFÂNT}, 13*.

144, 147, 189, 225, 229, 258, 263, 271.

282.

LUDOVIC GERMANICUL, 243.

LUCCA, 63, 193...

LUND, 56. LUNEBURG, 195. LYON, 129.

MACEDONIA, 21.

MACHIA VELLI, 100.

MAGDEBURG, 36.

MAGHIARII vezi UNGURII.

MAGHREB, 29, 30, 89.

MAGNUS cel BUN, regele Norvegiei, 56.

MAÂEUL (Sfântul), 30.

MAILLEZAIS, 182.

Maimbour, 166.

MÂINE (sau Comitat de Mans), 52, 226.

Mainmorte (Drept de „mknă moară”).

219, 272. MAITLAND, B3. MÂLAR (Lac), 38, 55. MALDON, 65, 68.

MAN (insule), 44. Mancipia, 267. „Manihești”, 124. MANSOURAH, 142.

MAREA NEAGRĂ, 35, 86, 169. MARMOUTIER, 76. MAROC, 41, 76.

MARSILIA, 29, 30. MARTIGNY, 61. MASIVUL CENTRAL, 43. MAURI, vezi

Musulmani.

315

WRITANIA, 75.

URILJLE – arhiepiscop de Rouen, 83.

ANECII (CANALUL), (MAREA), 42, 44.

J8, 49, 52, 68, 129, 196, 202.

VDITERANA, 21, 28, 30, 42, 74, 85, 86.

HSEN, 212.

VLUN, 245.

Ifilm, 41, 45, 64, 66.

IREVILLE (seniori de), 84.

SROVINGIENI, 164, 165, 171, 173, 197.

1 RSEBURG, 207.

IRSEN, 196.

VSSAY, 43.

WRTHE, 32.

KUSA, 194, 229, 258.

IX/C, 253.

I (An) Anul O Mie, 1 103 – 105.

LANO, 21?.; arhiepiscop, vezi ARI-BERT.

Ies, 177.

[STRAL, 191.

IOSEN (Iac), 46.

ODENA, 63.

3 LESMES, 83.

3 JVGOLJA – MONGOLI, 35, 75, 77.

3 NS, 94.

DATT BRISON, 256.

DNT-CENIS, 116.

ONTEHAUVET, 274.

3 NTI AHCEOTO, 27, 76.

3 NTESQUIEU, 20, 204.

ONTFORT L'AMAUKY, 274.

DNT-LOON, vezi LAOIV.

3 NTPPELLIER, 135.

3 KAVA, 33.

3 KAV7 – MOKAV7A, 31, 3236.

3 R; GIVY, 228.

1 RVILLE-SUR-NIED, 283.

DSELA, 62.

R, 33.

Isulmani, 21, 22, 26, 28, 29, 30, 33, 40.

12, 48, 63, 64, 73, 74, 75, 80, 85 – 86.

54 – 95, 112, 117, 122, 131, 167, 169, 192.

101, 269.

IMUR01S, 228. INTES, 41, 49, 52. tivi: vezi niefs279. USTRIA, 41, 64, 67; 191, 208.

(Chanson des) (Cântecul Nibelungilor), 119, 154. NIGOLAE I, Țarul Rusiei, 173. NIDAROS; vezi TRONDHEIM. e Niefs, 279.

NÎMES și NIM01S, 32 34. NIPRU, 31, 33, 86. NIVE, 273. NOGI (amiral), 224. NORBERT (Sfântul), 103. NORD (Marea Nordului), 47, 48, 49, 53.

74, 155, 160, 257. NORMOUTIER, 42 – 43. NORMAND (sensul cuvântului), S8 – 39;

și vezi SCANDINAVI.

NORMANDIA, 26, 48 – 77, 83, 11ă; 127.

136, 142, 143, 145, 146, 157, 158 – 191

192, 202, 214, 215, 228, 233, 274... *NORTHUMBRIA*, 42, 47, 64,
66, 74. *NORVEGIA*, 38, 39, 44, 46, 47, 48, 53, 54.
55, 56, 57, 60, 72, 73.
NORWICH, 42.
NOTKER, episcop de Liège, 96.
NOTTINGHAM, 66.: – *NOVALAISE*, 29, 116.:
NOVGOROD, 48, 90.
OGIER, 250.
OISE, 89.
OLAF, (Sfântul), 53, 54, 55, 57, 60, «îi.
OLAF, fiul lui TRYVI, rege ar Norvegiei (TRYGVASON), 46, 54.
OLANDA, 213.
OLIVIER, 112. – „*Ora*” (calculul orei) (*Heure – Calcul de V*), 93 –
94.
ORKNEY (insule), 44.
ORLEANS, 40, 41, 84, 89, 117, 148 – 240, 284.
OSLO, 46.
OTRANO, 32.
OTTO cel MARE (I), 22, 29, 33, 34; 76, 77, 96, 99, 100, 105, 111.
OTTO AL II-lea, 27, 99.
OTTO al III-lea, 99, 103, 111, 194...
OTTO, duce de Burgundia, 214.
OTTO DE FREISING, 35, 37, 103.110.
UDENAAARDE, 156.
OUSE, 40.
PALAISEAU, 155.
PANONIA, 36.
Purage, 218 – 221.
PARIS, 40, 41, 84, 89, 104, 121, 125, 136.
1.44, 220.
PARIS (GASTON), 109, 117.
PASSAU (vezi PILGRIM), 36.
PAUL (Sfântul), 105.
PAUL OROSIUS, 107.
PAVIA, 33.
PECENEGII, 31, 77.
PEPIN CEL SCURT (LE BREF), 169.
173.

FEPIN al II-lea rege; al Aquítaniei, 76.

PERRIN (M. Ch.

— EDMOND), 285.

PkSERBOROUGH, 108.

PHASIS, 21. e

PtlARDIA, 89, 116, 228, 272. P₃ERRE FLOTTE, 99. PIEKRE DE FONTAINES, 282. P) ERRE LOMBARD, 125. PÂLGRIM, episcop de PASSAU, 36, (119). PIRINEI (Munți), 28, 85, 99, 112, 200, 201. PISA, 30, 42, 136. FliACENTIN, 136. FLANTAGENETI, 123, 189, 216, 222, 226.

333, 240, 280, 282. PLATON, 21. PO, 32.

Potă-aciones, 284. Poduri (Ponts), 89. PQ) TIERSS 169, 208. P01-TOU, 43, 53, 65, 182. POLONIA,» 3. POLOVTIENI, 78. POPE-RINGE, 187. PORTUGALIA, 200. PGTHIERES, 114. PRAGA, 86.

Precurial precarimn, 179. Prestamo, 201.

Prière („Rugăciune” ritul R.). 245. PROVENTA, 29, 30, 63, 74, 109, 133, 149.

245; conți, vezi WILHELM.

QVENTOVIC (azi ETAPLES), 61. QVERCY, 97. QU/ & KZY: >07 – 209.

EA BAN MAUR, 102.

Raoul de Cambrai (Chanson de) („Cântecul lui R.C.”), 112, 114, 120, 145, 209, 241, 246, 250.

RAOUL DE GOUY, 112.

Rapport de drolts, (Raport de drepturi).

285 – 286. READING, 40.

REGINON/ DE PRUM, 31, 108.

REICHENAU, 224.

REIMS, 26, 34, 40, 50, 52, 62, 83, 98, 205; pentru arhiepiscopi, vezi EBBON, HINC-MAR, TURPIN. REINALD DE DASSEL, 125. REMI D'AUXERRE, 76. REM01S (Ținutul REIMS), 34. Renard (cycle de), (ciclul lui R.), 120. Renanei de Montauban (Chanson de).

(Cântecul lui R. de), 246), 250. RENOUL DE GLANVILLE, 120, 137. Reprise (Fief de R.) („Fief de reluare”).

187 – 188, 204, 210, 248. Retrăit feudal, 223. R. lignager, 151. Revoluția franceză (Revolution française), 20, 151, 164.

RICHARD I, duce de Normandia, 50. RICHARD al II-lea, duce de Normandia, 65.

RICHARD INIMA-DE-LEU, 214. RICHELET, 19. RICHER, 52, 205.

Ridings, 69. *RIN*, 21, 32, 49, 51, 53, 57, 61, 109, 119.
 194, 228, 253, 275, 285. *RIPEN*, 55.
RIPUART (Francii R.), 129. *RISLE*, 68. *ROANNAIS*, 230.
 ROBERT I (rege al Franței), 52, 226. ROBERT cel PIOS – rege al
 Franței.
 92, 98, 103.
 ROBERT COURTHEUSE, 98. ROBERT CEL PUTERNIC (R. LE
 FORT).
 208.
 ROBERT DE CLARY, 123. *Roland (Chanson de)* („Cântecul lui
 R.”).
 111, 114 – 118, 143, 176, 244. *ROLLON*, 51, 52, 53, 58, 65, 67,
 70, 73.
 191.
ROMA, 21, 29, 36, 47, 48, 56, 82, 107, 110, 127, 135, 155, 164,
 165, 166, 167, 170, 256, 258, 264, 267. *Romantism*, 104 – 105.
 317
Ileux („Pelerini la Roma”), 29. *J*, 28, 29, 30, 42, 114. (*Roman de*),
 115. *ICY*, 52. *JERGUE*, 97.
IEN, 41, 52, 64, 65, 67, 83, 215; arhiiseopi, vezi MAURILLE.
IMOIS, 51, 68, 72. *IA*, 36, 44, 58, 77, 86, 173, 240.
LES (pasul), 32.
INI (munți), 27.
ST-ARNOUL DE METZ, 283.
VT-BERNARD (GRAND), 30.
VT-DENIS, 114, 119, 132, 148.
KT GALL, 29, 96, 116, 205.
TIAGO DE COMPOSTELLA (GALI-A), 53, 85, 114.
VT-MARTIN DE TOURS, 226.
VT-MARTIN DES CHAMPS, 247.
VT-M AURICE D’AGAUNE, 29.
Vi-OMER, 156.
VT-PHILIBERT, vezi *NORMOU-ER*, *TOURNUS*.
MT-PIERRE DE GÂND, 271.
VT-POURCAIN-SUR-S10ULE, 43.
VT-QUENTIN, 50.
VT-RIQUIER, 54 r 235.
VT-SATURNIN, 210.

VT-SERGE D'ANGERS, 236, 243...
 W-TROPEZ, 28.
 «T-VAYisi D'ARHAS, 50, 273.
 STT-V/CTOR DE PARIS, 105.
 T-WAATOR/LLI, 68.
 Wk-GENEVIEVE, 271.
 JTONGE, 42.
 ne 133.
 ERNÓ, 202.
 «W (Franci), 129, 241.
 we ftoti („legea Salică”), 171.
 ZbURG, (arhiepiscopi, vezi CON-J3), 36.
 Vi., 43.
 4 GOSA, 28.
 AZINI: vezn Musulmani.
 D/ivM, 30, 97, 257.
 MAȚI, 189.
 MUR, 43.
 32, 33> 68, 83, 147, 149, 169.
 194 – 195, 217, 254, 258, 275, 276...
 Saxonne (Chronique) („Cronica Universală” saxonă), 123. Saxons
 (Miroir des) („Oglinda Saxatvi
 lor”), 137, 183, 236, 254, 277.
 SCANDINAVI – SCANDINAVIA, 26, 28.
 34, 36, 38, 39, 40, 44, 46, 47, 48, 49, 53.
 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67.
 68, 69, 71, 90, 95, 118, 132, 167,.
 — M (3.
 254, 257”.
 SCANIA, 38, 56. SCHLESWIG, 55.
 SCITIA, 37.
 SCOTIA, 44, 59, 64...”
 Seigneur (sens al cuvântului), 162, SSS.
 SENA, 50, 51, 52, 62, 64, 68, 69, 7 a, «9.
 109, 122, 192, 208...
 SENONAI, 147...].
 SENS, 40, 135, 228...
 SEPULVEDA, 156...

Servitium, 166... – ...
SHETLAND (ins.), 44... ” ...
SIBERIA, 31...
SICILIA, 27, 48.
SIEGFRIED, 119...
SIMEON, țar al bulgarilor, 32.”, „...
SIERRA (munți), 9, [
SLAVI, 31, 35, 36, 37, 46, 47, 60, 195.
SNORRI STURIUSON, 55.
SODERMANLAND, 72... ”
SOLINUS, 167”.
Soliu, 229 – 230. \.
SOLWAY, 68, 73... [.
SPINOZA, 19...
SPANIA, 27, 29, 30, 42, 53, 74, 83, 85., ăb, 99, 104, 121, 129, 133,
147, 159, 169, 173, 200 – 202, 235, 269, 275, 284. *STAMFORD*, 66, 70.
STAMFORD BRIDGE (podul S.), 48, 53.
STAUFEN, 189, 195, 214.
STEPHEN HARDING (Sfânt), 83. STEPHEN LANGTON,
arhiepiscop ote
Canterbury, 125. *SUABIA*, 32, 275. *SUEDIA* – *SUEDEZI*, 38, 46, 54,
55, ©S.
57, 60, 71, 72, 151.
— *SUGER*, 259.
SUS A, 29. *SUSSEX*, 162. Suzeran, 162.
S, 202, 214, 229.
SVE ÎN „CU BARBA SPINTECATA”, 46.
58, 60
ȘTEFAN, regele Angliei, 153. ȘTEFAN, rege al Ungariei, 36.
TACIT, 170, 253.
Tailie („. bir”), 236; 262, 286. *TALVAS*, 145, 158. *TAMISA*, 40, 43,
45, 60, 68. *TANN. HAOSER*, 244. *TAORMINA*, 27. *TEES*, 45.
TERRA NOVA, 42. *TERTULIAN*, 131. *THAMI* – *CJAMI*, 77. *THANET*
(ILE\ (Insula T.), 43. *Th-egn*, 197 – 198, 245, 248. *THEODORIC CEL*
MARE, 119 *Theo-io*, 279.
THERQUANNE (episcopul de), 187. *THI*Ată, 271.
THIETMAR DE MERSEBOURG, 207. *THOMAS dt*) *UZOUER*, 144.
THOR (zeu), 54. *TIEL*, 53.

TIREMANA (*Marea*), 22, 27, 89. TISA, 31.
 TITUS LIVIUS, 107. TOȚI, 69.
 TOSCANA, 83, 149, 258. TOSTIG, S2.
Tote l'histoire de France, 123.
 TOULONNAIS, 61.
 TOVLOUSE, 191.
Toulte, 262.
 TOURAINE, 61, 165, 173, 208, 224. TOURNUS, 43. TOVRY, 84.
 TOWTHORPE, 80. TRACIA, 32, 34. *Treue*, 162. TRONDHEIM, 57. TROSLY,
 26. TROYES, 82. TVREI, 31, 77. TURKESTAN, 86., 112.
 ȚĂRILE BALTICE, 90. **f**
 ȚĂRILE DE JOS, 90".
 UCRAINA, 39.
 UNGURI – UNGARIA, 22, 26, 38 – 3S.
 56, 63, 64, 74, 75, 77, 86, 195. UPLAND, 47. UPSALA, 56, 57.
 URAL, 31.
 URBAN al II-lea, 131. USAGRE, 142. UTRECHT, 53.
 VACCARIUS, 135.
 VAIK (*vezi Ștefan I*), 35, 36.
 VAAIS, 29.
 VALERIUS MAXIMUS, 122.
Valet (*sens al cuvântului*), 171.
 VANNETAIS, 52.
 VAREGI (*regate*), 58.
 Vasal (*sens. și utilizare a cuvântului*).
 171 – 172, 192 – 193, 196, 200 – 201, 24 – 8. *Vassi dominici*,
 175, 184, 185, 197, 208. *Vavasseur*, 192, 211. VELLUTO, 143 – 144.
 VENDOME, 210. VENEȚIA, 84, 85. VESTERGOTLAND, 38. VER, 132.
 VEXIN, 68. VEZELAY, 114, 273. VIAL, 273.
 VitivA (*AUSTRIA*), 33. WGIVORY, 52. Viking (*sens al cuvântului*),
 42, și *vezi*
 SCANDINAVI. VILLEHARDOUIN, 123. VIZIGOȚI, 129, 173, 200,
 239, 266. VIVIEN, 112. VOLGA, 35. VOLUNDR, 49. VONTES, 61. *Voyage*
de Charlemagne (*„Călătoria lui*
Carol cel Mare), 114.
 WAAL, 53. WACE, 115. *Waltharius*, 114, 118. *Wapentakes*, 69.
 WASH, 45.

Veistuïn, 285 – 286; cf. raport de drepturi.
 WEL. FI, 123, 194 – 195.
VESSEX, 41, 45, 48, 63, 64, 69, 72, 76.
VKSTMORELAND, 66.
 OTDUKIND, 22.
 VILHELM „BASTARDUL”, (CUCERITORUL), 48, 49, 60, 64, 71, 73, 83, 94 – 95, 98, 146, 157, 184, 225, 279.
 VILHELM al III-lea de Acvitanian, 99.
 VILHELM „SABIE LUNGA” (GUIL-LAUME) (duce de Normandia), 65, 67.
 VILHELM, conte de Provența30.
 RLHELM DE OR ANI A, 112, 143.
Iuillaume (*Chanson de*) („Cântecul lui Wilhelm”), 111 – 112, 114.
WINCHESTER, 64.
 WIPO, 128.
WOLEN, 256, 257.:
WORCKSTER, 108, 199.
WORMS, 32; episcopi, vezi BURCHARD.
 XIMENA, 99.
 YBELIN (Familia YBELINILOR), 158.
 244.
 YBERT DE RIBEMONT, 112. *YONNE*, 31. YORK și *YORKSHIRT*i, 40, 41, 49, 64, 66.
 67, 68, 69, 72, 73, 197.
ZUIDERZEE. 257.
 CUPRINSUL
 — CUVÂNT ÎNAINTE. *Geneza instituțiilor feudale* 5
 INTRODUCERE – *Orientarea generală a cercetării* 19
 PARTEA ÎNTÂI MEDIUL
 CARTEA ÎNTÂI ULTIMELE INVAZII
 CAPITOLUL I.
 — Musulmani și unguri 26
 1. Europa invadată și asediată, 26. – 2. Musulmanii, 26. – 3. Năvălirea ungară, 30. – 4. Sfârșitul invaziilor ungare, 33...
 CAPITOLUL al II-lea.
 — Normanzii 38
 1. Caractere generale ale invaziilor scandinave, 38. – 2. De la incursiune la stabilire, 42. – 3. Așezările scandinave: Anglia. 4 a. – 4.

Așezările scandinave: Franța, 49. – 5. Creștinarea Nordului, 53. – 6. În căutarea cauzelor, 57. CAPITOLUL al III-lea.

— Câteva consecințe și câteva învățăminte ale invaziilor i 61

1. Vremuri de mare învălmășeală și confuzie, 61. – 2. Aportul uman: mărturiile limbajului și ale numelor, 64. – 3. Aportul uman: mărturia dreptului și a structurii sociale, 69. – 4. A – portul uman: probleme privind proveniența, 72. – 5. Învățămintele, 73.

CARTEA A DOUA CONDIȚIILE DE VIAȚĂ ȘI MENTALITATEA

CAPITOLUL I. Condiții materiale și caracteristici economice. 79

1 Cele două vârste ale societății feudale, 79. – 2. Prima vârstă feudală: popularea, 80. – 3. Prima vârstă feudală: domeniul relațiilor, 81. – 4. Prima vârstă feudală: schimburile, 85. – 5. Revoluția economică a celei de-a doua vârste feudale, 88.

321

PITOLUL al II-lea. Moduri de a simți și de a «Jândi...

r. Omul în fața naturii și a timpului, 92. – 2. Exprimarea, 95> 3. Cultură și clase sociale, 98. – 4. Mentalitatea religioasă, 101.

PITOLUL al III-lea.

— Memoria colectivă 107

1. Istoriografia, 107. – 2. Epopeea, 111.

PITOLUL al IV-lea.

— Renașterea intelectuală într-a doua vârstă feudală 121

1. Unele caracteristici ale culturii noi, 121. – 2. Dobândirea conștiinței de sine, 124.

PITOLUL al V-lea.

— Fundamentele dreptului 127

1. Autoritatea cutumei, 127. – 2. Caracteristicile dreptului cutu-miar, 130. – 3. Reînnoirea dreptului scris, 134.

PARTEA A DOUA LEGĂTURILE DE LA OM LA OM

CARTEA ÎNTÂI LEGĂTURILE DE SÂNGE

LPITOLUL I.

— Solidaritatea neamului 141

h „Prietenii carnali” (*atnis charnels*), 1 – 41. – 2. Vendeta, 143.

— 3. Solidaritatea economică, 148.

CAPITOLUL al II-lea. 2 Caracter și vicisitudini ale legăturii d. rudenie 152

1. Realitatea vieții familiale, 152. – 2. Structura grupului fa7 milial, 154. – 3. Legături de sânge și feudalitate, 159.

CARTEA A DOUA VASALITATEA ȘI FIEFUL

INITIOLUL I. Omayiul de vasalitate... 161

1. Omul urnii alt om, 161. – 2. Omagiul în epoca feudală, 162.

— 3. Geneza relațiilor de dependență personală, 164. – 4. Războinicii de casă, 167. – 5. Vasalitatea carolingiană, 172. – 6. Constituirea vasalității clasice, 175.

PITOLUL al II-ka. Fieful Ir78

— „Beneficiu” și feudă: lotul-salariu, 178. – 2. Remunerarea vasalilor prin „*chaselement*”, 183.

PITOLUL al III-lea.

— Tur – de orizont european... 191

1. Diversitatea franceză: Sud-Vestul și Normandia, 191. – 2. I-talia, 192. – 3. Germania, 194. – 4. În afara stăpânirii care-îwgiene: Anglia anglo-saxonă și Spania regatelor asturo-leonez, 196. – 5. Sistemele feudale de import, 202.

CAPITOLUL al IV-lea.

— Cum a trecut fieful în patrimoniul vasalului 204

1. Problema eredității: „demnități” și simple fiefuri, 204. – 2.

Evoluția: cazul francez, 207. – 3. Evoluția: în Imperiu, 21.1.

4. Transformările fiefului văzute prin prisma dreptului său succesoral, 213. – 5. Fidelitatea ca obiect de comerț, 221. CAPITOLUL al V-lea.

— Omul mai multor stăpâni... 224

1. Pluralitatea omagiilor, 224. – 2. Mărirea și decăderea omagiului absolut devotat (*hommage Uge*), 227.

CAPITOLUL al VI-lea. Vasal și senior 232

1. Ajutorul și protecția, 232. – 2. Vasalitatea în locul neamului.

237. – 3. Reciprocitate și rupturi, 240.

CAPITOLUL al VII-lea.

— Paradoxul vasalității 243

1. Contradicțiile mărturiilor, 243. – 2. Legăturile de drept și contactul interuman, 247.

CARTEA A TREIA v

LEGĂTURILE DE DEPENDENȚĂ LA CXASELE INFERIOARE

CAPITOLUL I.

— Senioria 251

1. Pământul seniorial, 251. – 2. Cuceririle senioriei, 252. – 3.

Seniorul și deținătorii de loturi dependente (*tenanciers*), 258.

CAPITOLUL al II-lea.

— Servitute și libertate 264

1. Punctul de plecare: condiția personală în epoca francă, 264. –
2. Iobăgia franceză, 269. – 3. Cazul german, 275. – 4. În Anglia: vicisitudinile stării de vilan (*vilainage*), 278.

CAPITOLUL al III-lea.

— Către noile forme ale regimului señorial 283

1. Stabilizarea sarcinilor iobăgești, 281. – 2. Transformarea raporturilor interumane, 286.

BIBLIOGRAFIE 288

INDICE 309

323